

SELÇUKTÜRKİYAT

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ - SELÇUK UNIVERSITY JOURNAL OF STUDIES IN TURCOLOGY

Yıl / Year: 29 Sayı / Issue: 60 Aralık / December 2023 e-ISSN 2458-9071

A. Cani Arkan 23

SELÇUK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ**

SELÇUK TÜRKİYAT

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

**SELÇUK UNIVERSITY
JOURNAL OF STUDIES IN TURCOLOGY**

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ / INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL
e-ISSN 2458-9071

Yılda üç defa yayımlanan (nisan-ağustos-aralık), uluslararası hakemli, yaygın süreli bir dergidir.

International refereed and widespread periodical journal published three times in one year (april-august-december).

SAYI / ISSUE: 60-ARALIK / DECEMBER
KONYA 2023

<https://yayinevi.selcuk.edu.tr>

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**SELÇUK UNIVERSITY JOURNAL OF STUDIES IN TURCOLOGY**

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nin dizinlendiği veri tabanları
Selçuk University Journal of Studies in Turcology is listed in the index of

ESCI (Emerging Sources Citation Index), ULAKBİM TR DİZİN, MLA

DİJİTAL PLATFORMLAR / DIGITAL PLATFORMS

SOBIAD, İSAM, ACAR INDEX, ASOS, EBSCO, Research Data Bases

e-ISSN 2458-9071

ARALIK / DECEMBER 2023 – SAYI / ISSUE: 60

İMTİYAZ SAHİBİ / ON BEHALF OF SELÇUK UNIVERSITY

Prof. Dr. Metin AKSOY (Rektör / Rector) -Selçuk Üniversitesi

EDİTÖRLER**Baş Editör**

Dr. Öğr. Üyesi Sezai DEMİRTAŞ -
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-posta: demirtassezai@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8219-255X
Konya / TÜRKİYE

Türk Dili ve Edebiyatı Editörü

Arş. Gör. Havva YALDIZ -
Selçuk Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü,
e-posta: havvayaldiz14@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6687-4067
Konya / TÜRKİYE

Tarih Editörü

Dr. Abdul Metin ÇELİKBİLEK -
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
e-posta: celikbilekabdulmetin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5990-2813
Konya / TÜRKİYE

Arş. Gör. Hatice AKSOY -
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
e-mail: haticeaksoy@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8265-1338
Konya / TÜRKİYE

EDITORS**Editor-in-Chief**

Assist. Prof. Dr. Sezai DEMİRTAŞ -Selçuk
University, Faculty of Letters, Department of
Turkish Language and Literature,
e-mail: demirtassezai@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8219-255X
Konya / TÜRKİYE

Turkish Language and Literature Editor

Research Assistant, Havva YALDIZ-
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of Turkish Language and
Literature,
e-mail: havvayaldiz14@gmail.com
ORCID:0000-0001-6687-4067
Konya / TÜRKİYE

History Editor

Dr. Abdul Metin ÇELİKBİLEK -
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: celikbilekabdulmetin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5990-2813
Konya / TÜRKİYE

Research Assistant, Hatice AKSOY -
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: haticeaksoy@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8265-1338
Konya / TÜRKİYE

Arkeoloji ve Sanat Tarihi Editörleri

Dr. Öğr. Üyesi Ayben KAYIN –
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü,
e-posta: ayben.erol@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7410-0109
Konya / TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Sibel KARADEMİR-
Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım
Fakültesi, El Sanatları Bölümü,
e-posta: ssevi@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5904-6992
Konya / TÜRKİYE

İngilizce Dil Editörleri

Prof. Dr. Mehmet Fatih BERK -
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm
Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü,
e-posta: fberk@erbakan.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-4176-1781
Konya / TÜRKİYE

Öğr. Gör. Derya Deniz GEZER -
Selçuk Üniversitesi, Yabancı Diller
Bölümü
e-posta: ddgezer@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3338-8868
Konya / TÜRKİYE

Arş. Gör. Doğan Can AKTAN -
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
e-posta: dogancanaktan@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4934-9812
Konya / TÜRKİYE

Almanca Dil Editörü

Öğr. Gör. Bora KÜÇÜK –
Selçuk Üniversitesi, Yabancı Diller
Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü
(Almanca),
e-posta: boraclein@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4220-1778
Konya / TÜRKİYE

Archeology and Art History Editors

Assist. Prof. Dr. Ayben KAYIN –
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of Art History,
e-mail: ayben.erol@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7410-0109
Konya / TÜRKİYE

Assist. Prof. Dr. Sibel KARADEMİR -
Selçuk University, Faculty of Architecture
and Design, Handicrafts Department
e-posta: ssevi@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5904-6992
Konya / TÜRKİYE

English Language Editors

Prof. Dr. Mehmet Fatih BERK –
Necmettin Erbakan University, Faculty of
Tourism, Department of Tourism Guidance,
e-mail: fberk@erbakan.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-4176-1781
Konya / TÜRKİYE

Instructor of English Language, Derya Deniz
GEZER- Selçuk University, Department of
Foreign Languages
e-mail: ddgezer@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3338-8868
Konya / TÜRKİYE

Research Assistant, Doğan Can AKTAN -
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: dogancanaktan@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4934-9812
Konya / TÜRKİYE

German Language Editor

Öğr. Gör. Bora KÜÇÜK –
Selçuk University, Yabancı Diller
Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü
(Almanca),
e-mail: boraclein@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4220-1778
Konya / TÜRKİYE

Rusça Dil Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Leyla HACIZADE -
Selçuk Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı
Bölümü,
e-posta: leylahacizade@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1159-6957
Konya / TÜRKİYE

Russian Language Editor

Assist. Prof. Dr. Leyla HACIZADE –
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of Russian Language and
Literature,
e-mail: leylahacizade@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1159-6957
Konya / TÜRKİYE

Sosyal Medya ve İstatistik Editörü

Dr. Abdullah BURGU -
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
e-posta: aburgu@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9057-0688
Konya / TÜRKİYE

Social Media & Statistics Editor

Dr. Abdullah BURGU-
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: aburgu@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9057-0688
Konya / TÜRKİYE

Sekreteryaya

Mustafa Deniz
Telefon: +90 0332 241 05 62
Belgeç / Fax: 241 04 47
web: <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad>
e-mail: selcukturkiyat@gmail.com

Secretariat

Mustafa Deniz
Telephone: +90 0332 241 05 62
Fax: 241 04 47
web: <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad>
e-mail: selcukturkiyat@gmail.com

İLETİŞİM / CONTACTS

Adres / Address:
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Alaaddin Keykubat Kampüsü 42031 Konya
Telefon: +90 0332 241 05 62
Belgeç / Fax: 241 04 47
web: <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad>
e-mail: selcukturkiyat@gmail.com

TEKNİK HAZIRLIK / TECHNICAL PREPARATION

Grafik-Tasarım / Grafik-Design:
Prof. Dr. Abdülğani ARIKAN-Selçuk Üniversitesi

DİZGİ / COMPOSITION:

Dr. Abdul Metin ÇELİKBİLEK-Selçuk Üniversitesi

LİSANS / LICENSE:

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.
Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir.
The author is responsible for their article content academically.

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Elçin İBRAHİMOV –
Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi,
Nesimi Dilbilimi Enstitüsü, Türk Dilleri
Bölümü,
e-posta: elchinibrahimov85@mail.ru
ORCID: 0000-0002-1105-9345,
Bakü / AZERBAIJAN

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ -
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih –
Coğrafya Fakültesi,
Tarih Bölümü,
e-posta: sgomec@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-4606-9006
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ertan ÖRGEN -
Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim
Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
Bölümü,
e-posta: eorgen@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8805-2969
Balıkesir / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mustafa TOKER –
Selçuk Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü,
e-posta: mustafatoker@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4311-7044
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Rysbek ALİMOV -
Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi,
Slav, Türk ve Baltık Araştırmaları Enstitüsü,
Türkoloji Bölümü, e-posta:
alimoff@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5855-3594
Mainz / AMANYA

Prof. Dr. Zhanna YUSHA –
Rusya Bilimler Akademisi Sibirya Şubesi,
Filoloji Enstitüsü, Sibirya Halkları Folkloru
Sektörü,
e-posta: zhanna-yusha@yandex.ru
ORCID: 0000-0002-4076-4553
Novosibirsk / RUSYA FEDERASYONU

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Elçin İBRAHİMOV –
Azerbaijan National Academy of Sciences,
Nesimi Institute of Linguistics,
Department of Turkic Languages,
e-mail: elchinibrahimov85@mail.ru
ORCID: 0000-0002-1105-9345
Baku / AZERBAIJAN

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ –
Ankara University, Faculty of Language,
History and Geography, Department of
History,
e-mail: sgomec@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-4606-9006
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ertan ÖRGEN -
Balıkesir University, Necatibey Faculty of
Education, Department of Social Sciences
and Turkish Language Teaching,
e-mail: eorgen@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8805-2969
Balıkesir / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mustafa TOKER –
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of Turkish Language and
Literature,
e-mail: mustafatoker@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4311-7044,
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Rysbek ALİMOV –
Johannes Gutenberg University of Mainz,
Institute for Slavic, Turkic and Circum-
Baltic Studies, Department of Turkology,
e-mail: alimoff@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-5855-3594
Mainz / GERMANY

Prof. Dr. Zhanna YUSHA –
Siberian Branch of the Russian Academy
of Sciences, Institute of Philology, Sector of
Folklore of Siberian Peoples,
e-mail: zhanna-yusha@yandex.ru
ORCID: 0000-0002-4076-4553
Novosibirsk / RUSSIAN FEDERATION

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU –
Ankara Üniversitesi,
Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi,
Tarih Bölümü,
e-posta: abduallahgundogdu@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-9171-6965
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU –
Ankara University, Faculty of Language,
History and Geography, Department of
History,
e-mail: abduallahgundogdu@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-9171-6965
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Kemal ÖZCAN –
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-posta: eozcan@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7553-2333
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Kemal ÖZCAN –
Necmettin Erbakan University, Faculty of
Letters, Department of History,
e-mail: eozcan@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7553-2333
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN -
Selçuk Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-posta: hgokmen@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6567-7915
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN -
Selçuk University,
Faculty of Letters, Department of History,
e-mail: hgokmen@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6567-7915
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Shamsiddin KAMOLİDDİN -
Taşkent Devlet Üniversitesi, Doğu
Araştırmaları Enstitüsü,
e-posta: shanskamol@gmail.com.tr
ORCID: 0000-0003-2469-8717
Taşkent / ÖZBEKİSTAN

Prof. Dr. Shamsiddin KAMOLİDDİN-
Tashkent State University, Institute of
Oriental Studies,
e-mail: shanskamol@gmail.com.tr
ORCID: 0000-0003-2469-8717
Tashkent / UZBEKİSTAN

Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN –
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi,
Tarih Bölümü
e-posta: hayrunnisa.alan@medeniyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9836-7614
İstanbul / TÜRKİYE

Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN -
Istanbul Medeniyet University, Faculty of
Letters,
Department of History,
e-mail: hayrunnisa.alan@medeniyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9836-7614
İstanbul / TÜRKİYE

Prof. Dr. Aydın USTA –
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
e-posta: aydinusta@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6639-5880
İstanbul / TÜRKİYE

Prof. Dr. Aydın USTA –
Mimar Sinan Fine Arts University Faculty
of Arts and Sciences Department of
History,
e-mail: aydinusta@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6639-5880
İstanbul / TÜRKİYE

Doç. Dr. Sefer SOLMAZ -
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
e-posta: ssolmaz@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3581-1028
Konya / TÜRKİYE

Assoc. Prof. Dr. Sefer SOLMAZ –
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: ssolmaz@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3581-1028
Konya / TÜRKİYE

Doç. Dr. Murat KARADEMİR –
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü,
e-posta: karademir22@hotmail.com.tr
ORCID: 0000-0002-9776-3789
Konya / TÜRKİYE

Assoc. Prof. Dr. Murat KARADEMİR -
Selçuk University, Faculty of Letters, Art
History of Department,
e-mail: karademir22@hotmail.com.tr
ORCID: 0000-0002-9776-3789
Konya / TÜRKİYE

Doç. Dr. Halim DEMİRYÜREK –
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi
e-posta: halim.demiryurek@bilecik.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0731-4235
Bilecik / TÜRKİYE

Assoc. Prof. Dr. Halim DEMİRYÜREK –
Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of
Humanities and Social Sciences,
e-mail: halim.demiryurek@bilecik.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0731-4235
Bilecik / TÜRKİYE

Doç. Dr. Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI –
Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-posta: faruk.bolukbasi@marmara.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4868-2253
İstanbul / TÜRKİYE

Assoc. Prof. Dr. Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI -
Marmara University, Faculty of
Humanities and Social Sciences,
e-mail: faruk.bolukbasi@marmara.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4868-2253
İstanbul / TÜRKİYE

Doç. Dr. Yenal Ünal –
Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
e-posta: yunal@bartin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4043-8424
Bartın / TÜRKİYE

Assoc. Prof. Dr. Yenal Ünal -
Bartın University, Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: yunal@bartin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4043-8424
Bartın / TÜRKİYE

Doç. Dr. Zehra ODABAŞI –
Selçuk Üniversitesi, / Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
e-posta: zehraodabasi@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1890-4289
Konya / TÜRKİYE

Assoc. Prof. Dr. Zehra ODABAŞI –
Selçuk University, Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: zehraodabasi@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1890-4289
Konya / TÜRKİYE

Doç. Dr. Selçuk PEKER –
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ereğli
Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler
Eğitimi Bölümü,
e-posta: speker@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4841-3640
Konya / TÜRKİYE

Assoc. Prof. Dr. Selçuk PEKER –
Necmettin Erbakan University, Ereğli
Faculty of Education, Department of Social
Sciences and Turkish Language Teaching,
e-mail: speker@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4841-3640
Konya / TÜRKİYE

Dr. Kamil STACHOWSKI –
Jagiellonian Üniversitesi, Dilbilimi ve Diller
Tarihi Bölümü,
e-posta: kamil.stachowski@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5909-035X
Krakow / POLANYA

Dr. Kamil STACHOWSKI –
Jagiellonian University, Department of the
History of Languages and Linguistics,
e-mail: kamil.stachowski@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5909-035X
Cracow / POLAND

Dr. Pavel Rykin –
Rusya Bilimler Akademisi, Dilbilim
Araştırmaları Enstitüsü, Rusya Dilleri
Bölümü,
e-posta: pavryk@yandex.ru
ORCID: 0000-0001-7566-9591
St. Petersburg / RUSYA FEDERASYONU

Dr. Pavel Rykin –
Russian Academy of Sciences, Institute for
Linguistic Studies, Department of
Languages of Russia,
e-mail: pavryk@yandex.ru
ORCID: 0000-0001-7566-9591
St. Petersburg / RUSSIAN FEDERATION

Dr. Öğr. Üyesi Nurdin USEEV, Kırgızistan
Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Türkoloji Bölümü,
e-posta: nurdin.useev@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0001-8989-8512
Bişkek / KIRGIZİSTAN

Assist. Prof. Dr. Nurdin USEEV, Kyrgyz
Turkish Manas University, Faculty of
Humanities, Department of Turkology,
e-mail: nurdin.useev@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0001-8989-8512
Bishkek / KYRGYZSTAN

Doç. Dr. Fatih Numan KÜÇÜKBALLI,
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
e-posta: fatihnumankb@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4319-7299
Konya / TÜRKİYE

Assoc. Prof. Dr. Fatih Numan
KÜÇÜKBALLI, Selçuk University, Faculty
of Letters, Department of Turkish
Language and Literature,
e-mail: fatihnumankb@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4319-7299
Konya / TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Zafer SEVER –
Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü
e-posta: zafer.sever@erzurum.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1876-0246
Erzurum / TÜRKİYE

Assist. Prof. Dr. Zafer SEVER –
Erzurum Technical University, Faculty of
Letters, Department of History,
e-mail: zafer.sever@erzurum.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1876-0246
Erzurum / TÜRKİYE

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdülğani ARIKAN –
Selçuk Üniversitesi,
İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve
Sinema Bölümü, Fotoğrafçılık ve Grafik
Anabilim Dalı,
e-posta: gani@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN –
Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları
Enstitüsü/Türk Tarihi Anabilim Dalı,
e-posta: abduallah.temizkan@ege.edu.tr
İzmir / TÜRKİYE

Prof. Dr. Abdurrahman ÖZKAN –
Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve
Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim
Dalı,
e-posta: aozkan@erbakan.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Abdurreşit Celil KARLUK –
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası
İlişkiler Anabilim Dalı,
e-posta: abdurresit.karluk@hbv.edu.tr,
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE –
Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel
Türk Tarihi Anabilim Dalı,
e-posta: ahkanlidere@hotmail.com
İstanbul / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN –
Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp
Okulu, Tarih Bölümü,
e-posta: ahmet.ozcan@kho.msu.edu.tr
İstanbul / TÜRKİYE

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdülğani ARIKAN –
Selcuk University, Faculty of
Communication, Department of Radio,
Television and Cinema, Department of
Photography and Graphics,
e-mail: gani@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN –
Ege University, Institute of Turkish World
Research, Turkish History Department,
e-mail: abduallah.temizkan@ege.edu.tr
İzmir / TÜRKİYE

Prof. Dr. Abdurrahman ÖZKAN –
Necmettin Erbakan University, Faculty of
Social and Human Sciences, Department of
Turkish Language and Literature, New
Turkish Language Program,
e-mail: aozkan@erbakan.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Abdurreşit Celil KARLUK –
Ankara Hacı Bayram Veli University,
Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Department of International
Relations,
e-mail: abdurresit.karluk@hbv.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE –
Marmara University, Faculty of Humanities
and Social Sciences,
Department of History,
e-mail: ahkanlidere@hotmail.com
İstanbul / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN –
National Defense University, Turkish
Military Academy, History Program,
e-mail: ahmet.ozcan@kho.msu.edu.tr
İstanbul / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL –
Yeditepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-posta: ahmet.tasagil@yeditepe.edu.tr
İstanbul / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL –
Yeditepe University, Faculty of Arts and
Sciences, Department of History,
e-mail: ahmet.tasagil@yeditepe.edu.tr
Istanbul / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ali BORAN –
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
Türk ve İslam Sanatı Anabilim Dalı,
e-posta: ali.boran@hbv.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ali BORAN –
Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty
of Letters, Art History Department, Turkish
and Islamic Art Program,
e-mail: ali.boran@hbv.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ali TEMİZEL –
Selçuk Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi,
Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü,
e-posta: temizel46@yahoo.com
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ali TEMİZEL –
Selcuk University, Faculty of Letters,
Department of Persian Language and
Literature,
e-mail: temizel46@yahoo.com
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ali Uzay PEKER –
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık
Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mimarlık
Anabilim Dalı,
e-posta: peker@metu.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. İli Uzay PEKER –
Middle East Technical University,
Faculty of Architecture,
Department of Architecture,
e-mail: peker@metu.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ali YAKICI –
Gazi Üniversitesi,
Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal
Bilimler Eğitimi,
Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi,
e-posta: yakici@gazi.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ali YAKICI –
Gazi University, Gazi Faculty of Education,
Department of Turkish and Social Sciences
Education, Division of Turkish Language
and Literature Education,
e-mail: yakici@gazi.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Arif SARIÇOBAN –
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, İngiliz
Kültürü ve Edebiyatı Anabilim Dalı,
e-posta: saricobanarif@gmail.com
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Arif SARIÇOBAN –
Selcuk University, Faculty of Letters,
Department of English Language and
Literature,
e-mail: saricobanarif@gmail.com
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Azmi ÖZCAN –
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih
Bölümü,
e-mail: azmiozcan@fsm.edu.tr
İstanbul / TÜRKİYE

Prof. Dr. Azmi ÖZCAN –
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University,
Faculty of Humanities and Social Sciences,
Department of History,
e-mail: azmiozcan@fsm.edu.tr
Istanbul / TÜRKİYE

Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ –
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı,
e-posta: burekli@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Caner ARABACI –
KTO Karatay Üniversitesi,
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi,
Tarih Bölümü,
e-posta: caner.arabaci@karatay.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU –
Kırgızistan TÜRKİYE Manas Üniversitesi,
Mütercim-Tercümanlık Bölümü, Kırgızca-
TÜRKİYE Türkçesi Bölümü,
e-posta: ekrem.arikoglu@manas.edu.kg,
Bişkek / KIRGIZISTAN

Prof. Dr. Emine YILMAZ –
Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk
Dili Anabilim Dalı,
e-posta: eminey@hacettepe.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Enderhan KARAKOÇ –
Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Radyo,
Televizyon ve Sinema Bölümü, İletişim
Bilimleri Anabilim Dalı,
e-posta: enderhan@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK –
Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü,
Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı,
e-posta: erdoganaltinkaynak@ardahan.edu.tr
Ardahan / TÜRKİYE

Prof. Dr. Fehmi KARASİOĞLU, Selçuk
Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe ve
Finansman Anabilim Dalı,
e-posta: fehmi@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ –
Selcuk University, Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: burekli@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Caner ARABACI –
KTO Karatay University, Faculty of
Economics, Administrative and Social
Sciences, Department of History,
e-mail: caner.arabaci@karatay.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU –
Kyrgyz Turkish Manas University,
Department of Translations, Kyrgyz-Turkish
Program
e-mail: ekrem.arikoglu@manas.edu.kg,
Bishkek / KYRGYZSTAN

Prof. Dr. Emine YILMAZ –
Hacettepe University, Faculty of Letters,
Department of Turkish Language and
Literature,
e-mail: eminey@hacettepe.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Enderhan KARAKOÇ –
Selcuk University, Faculty of
Communication, Department of Radio,
Television and Cinema, Department of
Communication Sciences,
e-mail: enderhan@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK –
Ardahan University, Faculty of Humanities
and Literature, Department of Turkish
Language and Literature, Department of
Turkish Folk Literature,
e-mail: erdoganaltinkaynak@ardahan.edu.tr
Ardahan / TÜRKİYE

Prof. Dr. Fehmi KARASİOĞLU –
Selcuk University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Business
Administration,
e-mail: fehmi@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Feyzan GÖHER –
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türk
Musikisi Devlet Konservatuvarı, Müzikoloji
Bölümü, Müzikoloji Anabilim Dalı,
e-posta: feyzan_goher@yahoo.com
Niğde / TÜRKİYE

Prof. Dr. Feyzan GÖHER –
Niğde Ömer Halisdemir University, Turkish
Classical Music Conservatoire, Department
of Musicology,
e-mail: feyzan_goher@yahoo.com
Nigde / TÜRKİYE

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN –
Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları
Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim
Dalı,
e-posta: gurergulsevin@gmail.com,
İzmir/TÜRKİYE

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN –
Ege University, Institute of Turkish World
Research, Department of Turkish Language
and Dialects,
e-mail: gurergulsevin@gmail.com
Izmir / TÜRKİYE

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU –
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı,
e-posta: telliogluibrahim@gmail.com
Samsun / TÜRKİYE

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU –
Ondokuz Mayıs University, Faculty of
Humanities and Social Sciences, Department
of History,
e-mail: telliogluibrahim@gmail.com
Samsun/TÜRKİYE

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ –
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ
Tarihi Anabilim Dalı,
e-posta: ilhami.durmus@hbv.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ –
Ankara Hacı Bayram Veli University,
Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: ilhami.durmus@hbv.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. İrfan YILDIZ –
Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim
Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü,
Resim-İş Eğitimi Anasanat Dalı,
e-posta: irfanyildiz21@gmail.com
Diyarbakır / TÜRKİYE

Prof. Dr. İrfan YILDIZ –
Dicle University, Ziya Gökalp Faculty of
Education,
Fine Arts Education Department,
e-mail: irfanyildiz21@gmail.com
Diyarbakır / TÜRKİYE

Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN –
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ
Anabilim Dalı,
e-posta: konuralp.ercilasun@hbv.edu.tr,
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN –
Ankara Hacı Bayram Veli University,
Faculty of Letters,
Department of History,
e-mail: konuralp.ercilasun@hbv.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL –
İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-posta: m.koksal@iku.edu.tr
İstanbul / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL –
İstanbul Kültür University, Faculty of Arts
and Sciences, Department of Turkish
Language and Literature,
e-mail: m.koksal@iku.edu.tr
Istanbul / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK –
Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Türk Dili ve Edebiyatı
Eğitimi Anabilim Dalı,
e-posta: mkirbiyik@hotmail.com
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK –
Necmettin Erbakan University, Ahmet
Keleşglu Faculty of Education, Department
of Turkish and Social Sciences Education,
Turkish Language and Literature Education
Program,
e-mail: mkirbiyik@hotmail.com
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet TEMEL –
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye
Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı,
e-posta: mtemel@mu.edu.tr
Muğla / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet TEMEL –
Mugla Sıtkı Kocman University, Faculty of
Letters,
Department of History,
e-mail: mtemel@mu.edu.tr
Mugla / TÜRKİYE

Prof. Dr. Muharrem ÇEKEN –
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya
Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk ve
İslam Sanatları Anabilim Dalı,
e-posta: mceken@gmail.com
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Muharrem ÇEKEN –
Ankara University, Faculty of Languages,
History and Geography, Art History
Department,
e-mail: mceken@gmail.com
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mustafa BALCI –
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk
Dili Anabilim Dalı,
e-posta: mustafabalci@istanbul.edu.tr
İstanbul / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mustafa BALCI –
Istanbul University, Faculty of Letters,
Department of Turkish Language and
Literature,
e-mail: mustafabalci@istanbul.edu.tr
Istanbul / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ –
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı,
e-posta: mdemirci@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ, Selcuk
University, Faculty of Letters, Department of
History,
e-mail: mdemirci@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mustafa UYAR –
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya
Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi
Anabilim Dalı,
e-posta: uyar@ankara.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mustafa UYAR -
Ankara University, Faculty of Languages,
History and Geography, Department of
History,
e-mail: uyar@ankara.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Naciye YILDIZ –
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi,
e-posta: naciye.yildiz@hbv.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Naciye YILDIZ –
Ankara Hacı Bayram Veli University,
Faculty of Letters,
e-mail: naciye.yildiz@hbv.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Naile HACIZADE –
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus
Dili ve Edebiyatı Bölümü, Rus Dil Bilimi
Anabilim Dalı,
e-posta: nailehacizade@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Nurettin DEMİR –
Hacettepe Üniversitesi, Çağdaş Türk
Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü-Güney-
Doğu Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları
Anabilim Dalı,
e-posta: demirn@hacettepe.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Nurgül KILINÇ –
Selçuk Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi,
Moda Tasarımı Bölümü-Moda Tasarımı
Anabilim Dalı,
e-posta: nkilinc@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Orhan YAVUZ –
Selçuk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü-
Yeni Türk Dili Anabilim Dalı,
e-posta: orhanyavuz@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Osman ERAVŞAR –
Akdeniz Üniversitesi,
Sanat Tarihi Bölümü-Ortaçağ Arkeolojisi
Anabilim Dalı,
e-posta: eravsar@yahoo.com
Antalya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Osman Gazi ÖZGÜDENLİ –
Marmara Üniversitesi, Türkiyat
Araştırmaları Enstitüsü-Türk Tarihi
Anabilim Dalı,
e-posta: gaziosman@hotmail.com
İstanbul / TÜRKİYE

Prof. Dr. Osman KARATAY –
Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları
Enstitüsü-Türk Tarihi Anabilim Dalı,
e-posta: karatay.osman@gmail.com
İzmir / TÜRKİYE

Prof. Dr. Naile HACIZADE –
Selcuk University, Faculty of Letters,
Department of Russian Language and
Literature,
e-mail: nailehacizade@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Nurettin DEMİR –
Hacettepe University, Department of
Contemporary Turkish Dialects and
Literatures-Department of South-Eastern
Turkish Dialects and Literatures,
e-mail: demirn@hacettepe.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Nurgül KILINÇ –
Selcuk University, Selcuk University, Fashion
Design Department-Fashion Design
Department,
e-mail: nkilincselcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Orhan YAVUZ –
Selcuk University, Department of Turkish
Language and Literature-Department of
New Turkish Language,
e-mail: orhanyavuz@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Osman ERAVŞAR –
Akdeniz University, Art History
Department-Medieval Archeology
Department,
e-mail: eravsar@yahoo.com
Antalya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Osman Gazi ÖZGÜDENLİ –
Marmara University,
Institute of Turkic Studies-Department of
Turkish History,
e-mail: gaziosman@hotmail.com
İstanbul / TÜRKİYE

Prof. Dr. Osman KARATAY –
Ege University, Institute of Turkic World
Studies-Department of Turkish History,
e-mail: karatay.osman@gmail.com
İzmir / TÜRKİYE

Prof. Dr. Osman KUNDURACI –
Selçuk Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü-
Genel Sanat Tarihi Anabilim Dalı,
e-posta: okunduraci@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Osman KUNDURACI -Selçuk
University, Department of Art History-
Department of General Art History, e-mail:
okuduraci@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN –
Trakya Üniversitesi, Tarih Bölümü-Ortaçağ
Tarihi Anabilim Dalı,
e-posta: osonerhuncan@trakya.edu.tr
Tekirdağ / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN –
Trakya University, Department of History-
Department of Medieval History,
e-mail: osonerhuncan@trakya.edu.tr
Tekirdağ / TÜRKİYE

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU –
Hacettepe Üniversitesi, Türk Halkbilimi
Bölümü-Türk Halkbilimi Anabilim Dalı,
e-posta: ozkul@hacettepe.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU –
Hacettepe University, Department of Turkish
Folklore-Department of Turkish Folklore,
e-mail: ozkul@hacettepe.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN –
Rutgers Üniversitesi, Center for Middle
Eastern Studies,
e-posta: pgolden@andromeda.rutgers.edu
Columbia / ABD

Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN –
Rutgers University, Center for Middle
Eastern Studies,
e-mail: pgolden@andromeda.rutgers.edu,
Columbia / ABD

Prof. Dr. Refik TURAN –
Gazi Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler
Eğitimi Bölümü,
Tarih Eğitimi Anabilim Dalı,
e-posta: rturan@gazi.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Refik TURAN –
Gazi University, Department of Turkish and
Social Sciences Education-Department of
History Education,
e-mail: rturan@gazi.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Rıfat KÜTÜK –
Atatürk Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal
Bilimler Eğitimi Bölümü-Türk Dili Ve
Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı,
e-posta: rifatkutuk@atauni.edu.tr
Erzurum / TÜRKİYE

Prof. Dr. Rıfat KÜTÜK –
Atatürk University, Department of Turkish
and Social Sciences Education-Department of
Turkish Language and Literature Education,
e-mail: rifatkutuk@atauni.edu.tr
Erzurum / TÜRKİYE

Prof. Dr. Semra TUNÇ –
Selçuk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü
Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı,
e-posta: setunc@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Semra TUNÇ –
Selçuk University, Department of Turkish
Language and Literature-Department of
Ancient Turkish Literature,
e-mail: setunc@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Sinan GÖNEN –
Selçuk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü,
Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı,
e-posta: sgonen@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Talip DOĞAN –
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü/Yeni Türk Dili Anabilim
Dalı,
e-posta: ogan@erbakan.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Tasin GEMİL –
Babeş-Bolyai Üniversitesi, Institute of
Turkology and Central-Asian Studies,
e-posta: tgemil@yahoo.com
Cluj-Napoca / ROMANYA

Prof. Dr. Ufuk Deniz AŞCI –
Selçuk Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Yeni Türk
Dili Anabilim Dalı,
e-posta: ufukdenizasci@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Varis ÇAKAN –
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Tarih Bölümü,
Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı,
e-posta: varis.cakan@hbv.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Vedat GÜRBÜZ –
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tarih,
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı,
e-posta: mvgurbuz@ybu.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Yaşar SEMİZ –
Selçuk Üniversitesi, Lokanta ve İkram
Hizmetleri Bölümü-Turizm ve Otel
İşletmeciliği,
e-posta: ysemiz@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Sinan GÖNEN –
Selçuk University, Department of Turkish
Language and Literature-Department of
Turkish Folk Literature,
e-mail: sgonen@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Talip DOĞAN –
Necmettin Erbakan University, Department
of Turkish Language and Literature-
Department of New Turkish Language,
e-mail: tdogan@erbakan.edu.tr,
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Tasin GEMİL –
Babeş-Bolyai University, Institute of
Turkology and Central-Asian Studies,
e-mail: tgemil@yahoo.com
Cluj-Napoca / ROMANIA

Prof. Dr. Ufuk Deniz AŞCI –
Selçuk University, Department of Turkish
Language and Literature-Department of
New Turkish Language,
e-mail: ufukdenizasci@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Varis ÇAKAN –
Ankara Hacı Bayram Veli University,
Department of History-Department of
General Turkish History,
e-mail: varis.cakan@hbv.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Vedat GÜRBÜZ - Ankara
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tarih, Türkiye
Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, e-mail:
mvgurbuz@ybu.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Yaşar SEMİZ –
Selcuk University, Department of Restaurant
and Catering Services-Tourism and Hotel
Management,
e-mail: ysemiz@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Yılmaz KOÇ –
Selçuk Üniversitesi, Alman Dili Ve Edebiyatı
Bölümü-Alman Kültürü ve Edebiyatı
Anabilim Dalı,
e-posta: ykoc@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Yılmaz KOÇ –
Selcuk University, Department of German
Language and Literature-Department of
German Culture and Literature,
e-mail: ykoc@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Yunus KOÇ –
Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat
Araştırmaları Enstitüsü,
e-posta: yunusk@hacettepe.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Yunus KOÇ -
Hacettepe University, Institute of Turkic
Studies,
e-mail: yunusk@hacettepe.edu.tr
Ankara / TÜRKİYE

Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ –
KTO Karatay Üniversitesi, Tarih Bölümü-
Tarih Programı,
e-posta: yusuf.kucukdag@karatay.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ –
KTO Karatay University, Department of
History-History Program,
e-mail: yusuf.kucukdag@karatay.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Prof. Dr. Zeki KAYMAZ –
Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları
Enstitüsü-Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim
Dalı,
e-posta: zeki.kaymaz@ege.edu.tr
İzmir / TÜRKİYE

Prof. Dr. Zeki KAYMAZ –
Ege University, Institute of Turkish World
Studies-Department of Turkish Language
and Dialects,
e-mail: zeki.kaymaz@ege.edu.tr
İzmir / TÜRKİYE

Doç. Dr. Bilal DEDEYEV –
Bakü Mühendislik Üniversitesi, Umumi
Fenler Bölümü,
e-posta: bdedeyev@beu.edu.az
Bakü / AZERBAIJAN

Assoc. Dr. Bilal DEDEYEV –
Baku Engineering University, Department of
General Sciences,
e-mail: bdedeyev@beu.edu.az
Baku / AZERBAIJAN

Doç. Dr. Çağatay BENHÜR –
Selçuk Üniversitesi,
Tarih Bölümü,
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı,
e-posta: cbenhur@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Assoc. Dr. Çağatay BENHÜR –
Selçuk University, Department of History-
Department of History of the Republic of
Turkey,
e-mail: cbenhur@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Doç. Dr. Galina MISKINIENE –
Vilnius Üniversitesi,
Baltık Araştırmaları Bölümü,
e-posta: galina.miskiniene@flf.vu.lt
Vilnius / LİTVANYA

Assoc. Dr. Galina MISKINIENE –
Vilnius University, Department of Baltic
Studies,
e-mail: galina.miskiniene@flf.vu.lt
Vilnius / LITHANIA

Doç. Dr. Gülay APA KURTIŞOĞLU –
Trakya Üniversitesi,
Sanat Tarihi Bölümü-Türk ve İslam Sanatları
Anabilim Dalı,
e-posta: gulayapa@trakya.edu.tr
Edirne / TÜRKİYE

Assoc. Dr. Gülay APA KURTIŞOĞLU –
Trakya University, Department of Art
History-Department of Turkish and Islamic
Arts,
e-mail: gulayapa@trakya.edu.tr
Edirne / TÜRKİYE

Doç. Dr. Hakan KUYUMCU –
Selçuk Üniversitesi, Urdu Dili ve Edebiyatı
Bölümü-Urdu Dili Ve Edebiyatı Anabilim
Dalı,
e-posta: hkuyumcu@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Assoc. Dr. Hakan KUYUMCU –
Selcuk University, Department of Urdu
Language and Literature-Department of
Urdu Language and Literature,
e-mail: hkuyumcu@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Doç. Dr. Marzena GODZINSKA –
Varşova Üniversitesi, Faculty of Oriental
Studies Department of Turkish and Inner
Asian Peoples,
e-posta: m.godzinska@uw.edu.pl
Varşova / POLONYA

Assoc. Dr. Marzena GODZINSKA,
University of Warsaw, Faculty of Oriental
Studies Department of Turkish and Inner
Asian Peoples,
e-mail: m.godzinska@uw.edu.pl
Warsaw / POLAND

Doç. Dr. Mehmet YASTI –
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü-Eski Türk Dili Anabilim
Dalı,
e-posta: mehmetyasti42@gmail.com
Konya / TÜRKİYE

Assoc. Dr. Mehmet YASTI -
Necmettin Erbakan University, Department
of Turkish Language and Literature-
Department of Old Turkish Language,
e-mail: mehmetyasti42@gmail.com
Konya / TÜRKİYE

Doç. Dr. Murat KARADEMİR –
Selçuk Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü-
Türk Dünyası ve Ortaçağ Kültürleri
Arkeolojisi,
e-posta: mkarademir@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Assoc. Dr. Murat KARADEMİR, Selcuk
University, Department of Art History-
Archeology of the Turkish World and
Medieval Cultures,
e-mail: mkarademir@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇIPAN –
Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü-Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim
Dalı,
e-posta: mcipan@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Dr. Instructor Member Mustafa ÇIPAN -
Selcuk University, Institute of Turcic Studies-
Turkish Language and Literature
Department,
e-mail: mcipan@selcuk.edu.tr
Konya / TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK –
Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü-
Türk Dili Ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim
Dalı,
e-posta: ridvanozturk1961@gmail.com,
Konya / TÜRKİYE

Dr. Instructor Member Rıdvan ÖZTÜRK –
Necmettin Erbakan University, Department
Of Turkish And Social Sciences Education-
Department Of Turkish Language And
Literature Education,
e-mail: ridvanozturk1961@gmail.com
Konya / TÜRKİYE

SELÇUK TÜRKİYAT, ARALIK / DECEMBER 2023; 60

İÇİNDEKİLER / CONTENTS
ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Türk Resminde Onlar Grubu Ressamlarının Resimlerindeki Renk Yapılarının
İncelenmesi

Education in Turkey in the Shadow of the Second World War

01-24

Emine Nur YILMAZ ARIKAN & Orhan DİKENER

Sencer / Sancar Adı Üzerine Bir Görüş
An Opinion on the Name of Sanjar / Sandjar

25-34

Cihan PİYADEOĞLU

Seyf b. Muhammed Yakûb el-Herevî'nin Târîhnâme-i Herât Adlı Eserin Muhtevasına
Dair Bir Değerlendirme

*An Evaluation of the Content of Seyf bin Muhammed Yakûb el-Herevî's Work Named
Târîhnâme-i Herât*

35-48

Yusuf Ziya SÖYLEMEZ

XVI. Yüzyıl İstanbul'unda Tekke ve Saray Şeyh ve Bânî Arasındaki Yakınlığın
Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme

*Dervish Lodge and Palace in the Sixteenth-Century Istanbul an Evaluation on the Nature of the
Closeness Between the Sheikh and the Patron*

49-78

Ayşe BÖLÜKBAŞI

Savaş, Göç ve İskân: 1575 Yılında Amasya ve Yöresinde Şarklı Oymaklar
War, Migration and Settlement: Eastern Oymaks in Amasya and its Vicinity

79-95

Davut ŞAHBAZ

Modernization Efforts of Prussia and the Ottoman Empire in Army and Military
Education and the impact of Prussia on Ottoman Military Education

*Prusya ve Osmanlı Devleti'nin Ordu ve Askeri Eğitimlerinde Modernleşme Çabaları İle
Osmanlı Askeri Eğitimi Üzerinde Prusya Etkisi*

97-132

Özge KURŞUN TÜKENMEZ

Yaşam Çiçeği ve Osmanlı Cami Mimarisine Yansımaları
Flower of Life and Its Reflections on Ottoman Mosque Architecture

133-152

Burak Muhammet GÖKLER

Kırgızistanlı Şair ve Yazar Usmon Temur
Usmon Temur is a Poet and Writer of Kyrgyzstan

153-170

Erdal AYDOĞMUŞ

Doğu Türkistan'dan 1949 Büyük Göçü ve Erkin Alptekin'in Kısa Tercüme-i Hâli
The 1949 Great Migration from East Turkestan and the Short Biography of Erkin Alptekin

171-201

Ömer KUL

A Group of Urartu Pins from the Ahlat, Erzurum, and Van Archeology Museums
Ahlat, Erzurum ve Van Arkeoloji Müzelerinden

Bir Grup Urartu İğnesi

203-225

Davut YİĞİTPAŞA

Türk Edebiyatında Nur-ı Muhammedî Konulu Eserler ve Çağatayca Nur-name – 2
Works on Nur-ı Muhammedi in Turkish Literature and Nur-name 2 in Chagatai

227-243

Perihan ÖLKER

Tarama Sözlüğü'ndeki Renk İfade Eden Sözcüklerin Kuruluşu Üzerine
On the Constitution of Color Words in the Tarama Sözlüğü

245-266

Gülsüm KIRBAŞ

'Bağlam, Nasıl Terim Üretir?': Osmanlı'daki Türkçe Matematik Terimlerinin
Oluşumuna İşlevsel (Bağlamsal) Yaklaşım Temelli Bir Bakış
*'How Does Context Generate Term?' - A Functional (Contextual) Approach-Based Overview
to the Formation of Turkish Mathematical Terms in the Ottoman Empire*

267-291

Şermin KALAFAT

Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programları Ekseninde Köktürk
Yazıtları

*Köktürk Inscriptions in the Axis of Secondary Education Turkish Language and Literature
Course Teaching Programs*

293-306

Metin OKTAY

Türkçe Bilimsel Metinlerde Tanıtlayıcıların İşlevleri
Function of Evidentials in Turkish Scientific Texts

307-326

Esra AYDIN & Kamil İŞERİ & İzel IŞIK & Ece ESMİOĞLU

Language Policy in Turkic States and Societies Historical Aspect
Türk Devlet ve Topluluklarının Dil Politikalarına Tarihsel Bakış

327-352

Elçin İBRAHİMOV

Gülten Akın'ın Mevsimsel Döngüyü İşlediği Şiirlerinde Toplumcu Gerçekçi Poetikanın
İzleri

Traces of Social Realistic Poetics in Gülten Akın's Poems Which Work on the Seasonal Cycle

353-378

Gökay DURMUŞ

Being a Young Speaker of the Gagauz Language in Post-Soviet Context
Sovyet Sonrası Bağlamında Genç Bir Gagauzca Konuşuru Olmak

379-397

Kayhan İNAN & Gülin DAĞDEVİREN KIRMIZI

KİTAP TANITIMLARI / BOOK REVIEWS

Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset

Subaşı, Ömer, (2021), Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset, Selenge Yayınları,

İstanbul. ISBN: 978-625-74-5926-6, 1. Baskı, 344 s.

399-408

Bayram Arif KÖSE

Türk Resminde Onlar Grubu Ressamlarının Resimlerdeki Renk Yapılarının İncelenmesi

Education in Turkey in the Shadow of the Second World War

Emine Nur YILMAZ ARIKAN *

Orhan DİKENER **

Öz

Türk Resminde Batılılaşma süreci 19.yüzyıl ortalarında primitifler ile başlasa da Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılması ve 1914 Kuşağı ressamları faaliyetleri ile hız kazanmıştır. Bu grubun akabinde modern Türk resminin temeli Müstakil Ressam ve Heykeltıraşlar Birliği ile atılmıştır. Birliğin dağılmasından sonra ise sırasıyla D grubu, yeniler ve onlar grubu oluşmuştur. Onlar Grubu özgün kimlik ve yöresel konulardan yola çıkarak batıdan alınan tekniği resimlerine uyarlamışlardır. Onlar Grubu geleneksel el sanatlarımızdan yola çıkarak ulusal temele dayanan evrensel bir sanat anlayışını benimsemiştir. 1947 yılında Bedri Rahmi Eyüboğlu atölyesi öğrencileri olan on genç "onlar" grubunu kurarlar. Grupta, Nedim Günsür, Leyla Gamsız, Hulusi Sarptürk, Fahrünisa Sönmez, İvy Stangali, Meryem Özacul, Mehmet Pesen, Fikret Alpe, Saynur Kıyıcı yer almaktadır. Ancak grup içerisinde daha sonra Turan Erol, Orhan Peker, Fikret Otyam, Osman Oral, Mustafa Esirkuş, İhsan İncesu, Remzi Paşa ve Adnan Varınca eklenmiştir. Son toplu sergisini 1954'te gerçekleştiren grup, daha sonra dağılmıştır. Bu çalışmanın ana eksenini; Türk resminde Doğu-Batı sentezini gerçekleştirme düşüncesiyle oluşturulan Onlar Grubu ressamlarından, Mustafa Esirkuş, Mehmet Pesen, Nedim Günsür, Fikret Otyam ve Orhan Peker'in resimlerinden birer örnek seçilmiş ve resimlerdeki renk yapılarının bilgisayar programları aracılığı ile analiz edilerek sonuçlarının ortaya koyulması oluşturmaktadır. Çalışma, kaynak tarama tekniğinin yanı sıra, renklerin oranlarını tespit etmek için yazılım aracılığı ile frekans analizi teknikleri kullanılarak nitel yöntemle gerçekleştirilmiştir.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü
enur@selcuk.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8239-9948

Konya / TÜRKİYE

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Çizgi Film ve Animasyon Bölümü
odikener@selcuk.edu.tr

ORCID: : 0000-0002-9528-8435

Konya / TÜRKİYE

* Assoc. Prof. Dr., Selçuk University Faculty of Fine Arts Department of Graphics
enur@selcuk.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8239-9948

Konya TÜRKİYE

** Assist. Prof. Dr. Selçuk University Faculty of Fine Arts, Department of Cartoon and Animation
odikener@selcuk.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9528-8435

Konya / TÜRKİYE

Başvuru/Submitted: 21/02/2023

Kabul/Accepted: 11/10/2023

Anahtar Kelimeler:

Türk resmi, Onlar Grubu, Renk, Resim.

Abstract

Although the Westernization process in Turkish Painting began with primitives in the mid-19th century, it gained momentum with the opening of the Sanayi-i Nefise School and the activities of the 1914 Generation painters. Following this group, the foundation of modern Turkish painting was laid with the Union of Independent Painters and Sculptors. After the dissolution of the Union, the D Group, the Newcomers and the Tens Group were formed respectively. The Group of Ten adapted western techniques to their paintings based on original identity and local subjects. The Group of Ten adopted a universal understanding of art based on a national foundation, starting from

our traditional handicrafts. In 1947, ten young students of Bedri Rahmi Eyüboğlu's studio founded the "them" group. The group includes Nedim Günsür, Leyla Gamsız, Hulusi Sarptürk, Fahrünisa Sönmez, Ivy Stangali, Meryem Özacul, Mehmet Pesen, Fikret Alpe and Saynur Kıyıcı. However, Turan Erol, Orhan Peker, Fikret Otyam, Osman Oral, Mustafa Esirkuş, İhsan İncesu, Remzi Paşa and Adnan Varınca were later added to the group. The group held its last collective exhibition in 1954 and then disbanded. The main axis of this study is to analyze the color structures in the paintings of Mustafa Esirkuş, Mehmet Pesen, Nedim Günsür, Fikret Otyam and Orhan Peker, who are among the painters of the Group of Ten, which was created with the idea of realizing the East-West synthesis in Turkish painting, by means of computer programs and to reveal the results. In addition to the literature review technique, the study was carried out qualitatively by using frequency analysis techniques through software to determine the proportions of colors.

Keywords:

Turkish painting, Group of Ten, Color, Painting.

Makale Bilgileri

Atıf: Yılmaz Arıkan, E. N. & Dikener, O. (2023). Türk Resminde Onlar Grubu Ressamlarının Resimlerindeki Renk Yapılarının İncelenmesi. *Selçuk Türkiyat*, (60): 01-24.

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Katılımcı Rızası: Katılımı yok.

Mali Destek: Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Telif Hakları: Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Değerlendirme: İki dış hakem / Çift taraflı körleme.

Benzerlik Taraması: Yapıldı – iThenticate.

Etik Beyan: sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com

Lisans: Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Informed Consent: No participants.

Financial Support: The study received no financial support from any institution or project.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Copyrights: The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

Assessment: Two external referees / Double blind.

Similarity Screening: Checked – iThenticate.

Ethical Statement: selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr

License: Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Bu çalışmada; Türk resim sanatının gelişiminde onlar grubunun katkısı ve bu grubun kuruluşunda yer alan, renkçi ve lekeci bir tutumla çalışma yapmış olan ressamların resimlerinden alınan renklerin bilgisayar yazılımları aracılığı ile renk analizlerinin yapılması amaçlanmaktadır. Renklerin kullanım oranlarına göre, konuların duyguyu yansıtma oranları arasındaki ilişki renk konusu üzerinden incelenecektir. Elde edilen bulgular, renk kuramına göre değerlendirilecek ve incelenen beş adet tablonun göstergeleri araştırmacı tarafından ele alınarak renklerin (renk paleti), TinEye yazılımı aracılığı ile renk analizleri yapılacaktır. Renklerin sayısal olarak yüzdelik kullanım oranları ile konuların duyguyu yansıtma oranları arasındaki ilişki onlar grubu ressamlarının resimlerinin konuları üzerinden değerlendirilecektir. Bu araştırmada araştırmacıların genel olarak tercih ettiği kişisel değerlendirmeleriyle açıkladığı alışlageldik renk analizlerinden daha farklı bir yaklaşımla, resimlerdeki duygu-renk ilişkisi bilgisayar yazılımını sayısal değerlendirme verileri ile ele alınmaktadır. Bu anlamda çalışmanın, sonraki araştırmacılar tarafından yapılacak araştırmalara farklı bir yöntem sunması açısından önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Duygular insanların en önemli özelliklerinden biridir; davranış, motivasyon ve düşüncelerimizin pek çoğu duygular tarafından etkilenir. Duyguların yarattığı bu etkiler beraberinde insan davranışlarına ve seçimlerine etki eden kavramlar oluşturmaktadır. Duygu kavramı 17. yüzyılın ortasında deneysel bilimin doğuşuna dayanmaktadır. Patrick W. Jordan duyguları; “deneyimlerimiz sonrasında oluşan hisler” olarak tanımlamaktadır. Türk psikoloji sözlüğünde (2019) duygu terimi; “deneyimsel, davranışsal ve fizyolojik yönleri olan, önemli kişisel konu veya olayların yol açtığı karmaşık örüntü” olarak tanımlanmaktadır. Duygular insan vücudunda olumlu ya da olumsuz fizyolojik etkiler yaratmaktadır. Bu fizyolojik etkilerle beraber duygusal dürtü harekete geçmeye başlar ve aynı zamanda duygulanmayı hızlandırır. Temel duygular olarak tanımlanan duygular kişi ile nesne ya da durum arasında basit ve kesin bir ilişkiyi temsil eder (Gündüz, Canbolat, 2022, s. 683).

Plutchik, bir psikoevrimsel duygu teorisi geliştirerek basit ve karmaşık duygular arasında ayırım yapabilen bir duygu modeli yaratarak temel duyguların biyolojik olarak primitif olduğu, diğer tüm duyguların bu temel duygulardan oluştuğunu ve bu duygularında birbirleriyle etkileşim içinde olduğunu belirtmiştir (Plutchik, 1990). Oluşturduğu 8 temel duygu kategorisi içerisinde birincil duygular olarak nitelendirdiği temel duyguların bir araya gelerek yeni duygu türlerini türettiğini bunlara da ikincil duygular adını verdiğini belirtmiştir.

Plutchik'in duygu çemberi adını verdiği modelde tikslenme, beklenti, kızgınlık, neşe, kabullenme, şaşkınlık, korku ve üzüntü olmak üzere 8 ana duygu vardır. Plutchik'in teorisine göre, diğer duygular bu ana duyguların bir kombinasyonu ya da karışımıdır. Her bir temel duygunun bir zıttı vardır. Her duygunun farklı yoğunluk veya uyarılma seviyeleri olabilir. Plutchik basit hisleri ve bu basit hislerden oluşan diğer gelişmiş hisleri, renkli duygu çemberinde göstermektedir (Şekil 1). Sekiz daire dilimi, dört çift zıt olarak eşleştirilen sekiz temel duygu olduğunu göstermektedir.

oluşturmaktır (Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 1997, s. 1376). Grup Sanatçıları, Türk resminin modern gelişimi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu grup önceki grupların aksine belli bir anlayış, belli bir olgu çerçevesinde toplanmıştır. Yöresellik ve ulusallık anlayışını hızla benimseyen dönemin ressamı, tuvaline kilim motiflerini, çini desenlerini, ebru ve hat örneklerini katmışlardır. Grup, eserlerindeki anlatım ve ifade biçimlerinde, geleneksel Türk resim sanatı ile modern sanat arasında bir bağlantı kurmaya çalışmıştır.

“Onlar Grubu” adı altında 1946- 1955 yılları arasında faaliyet göstermiş olan grup, on kişiden oluşmaktadır. Fikret Elpe, Mustafa Esirkuş, Leyla Gamsız Sarptürk, Nedim Günsür, Saynur Kıyıcı, Mehmet Pesen, Hulusi Sarptürk, Ivy Stangali, Fahrünnisa Sönmez ve Maryam Özcilyan bu grubu kuran ressamlardır.

İkinci toplu sergide Alis Aş, Turan Erol, İhsan İncesu, Antranik Kılıç, Edith Leitner, Osman Zeki Oral, Fikret Otyam, Orhan Peker, Meryem Palavan gibi ressamlar gruba dâhil olmuştur. İlerleyen yıllarda ise Adnan Varınca, Nevin Demiryol (Çokay), Perihan Ege, Özden Ergökçen, Naim Fakihoğlu, Remzi Raşa, Gönül Tiner, Hayrullah Tiner, İlhan Uğhan, Sedat Uslu, Cafer Yazdıran, Sema Akdağ, Cezmi Çelebioğlu, Aliye Kara, Osman Yenisey ve İlkay Üçkaya gibi ressamların da katılımıyla grup genişlemiştir (Bulut, 2009, s. 34-35).

İlk sergilerini 1947 yılında akademinin yemekhanesinde açmış olan Onlar Grubu bu sergide herhangi bir manifesto yayımlamaz ancak vermek istedikleri mesaj sergi afişinde kendini belli eder. Serginin kapısına asılan ve her biri iki metre boyunda bir kilim motifi ve El Greco'nun bir düzenlemesinden alınmış bir figür şeklindedir. Hem El Greco'nun figürleri hem de Anadolu'ya özgü bir kilim motifi bulunan bu afişle, grup sanatçıları ne tamamen Doğuya ne de tamamen Batıya yönelmenin çağdaş sanat oluşumları açısından tutarlı sayılamayacağını bir Doğu'nun diğeri Batı'nın simgesi olan, her iki motife de sahip çıkacaklarını, Yerel ve evrensel değerlerin bileşkesine ulaşmayı amaç edindiklerini anlatmaktadırlar. Halk Sanatı kaynaklarına eğilmek, renkçi ve lekeci teknikle resimlerini yapmak ortak nitelikleriydi. Elif Naci'nin “*Türk resminin kaynakları Alplerin ötesinde değil, Torosların eteğinde aranmalıdır*” sözü, Onlar Grubu'nun sloganı olmuştur (Akt. Halıcı, 2009, s. 55).

Onlar Grubu ikinci sergilerini 1947 yılının sonlarında, Beyoğlu'nda Asmalı mescit çevresinde Balyoz sokağında, Gamsız Apartmanının alt katındaki “iki buçuk odalık dairecik te” düzenlerler. Grup her yıl sergi düzenlemiş olup yıllık grup sergilerinin yanı sıra Devlet Resim ve Heykel Sergilerine de katılmaktadırlar. 1948 de İstanbulda açılan serginin yanı sıra, dokuzuncu Devlet Resim ve Heykel Sergisine de grup olarak katılırlar. 1949 yılı sergisi Beyoğlu'nda Sanat Sevenler Kulübü'nde düzenlenir, aynı yıl açılan Onuncu Devlet Resim ve Heykel Sergisine de grup olarak katılırlar. 1950 yılında grup üyeleri yine hem On birinci Devlet Resim ve Heykel Sergisine katılırlar, hem de yıllık sergilerini açarlar. 1951'de Onların Sergisi Fransız Konsolosluğu'nda açılır. 1952 ve 1953'teki sergileri ise Beyoğlu'nda Amerikan Haberler Bürosu'nda düzenlenir. 1953'teki sergi aynı yıl içerisinde kısa bir süre sonra Ankara 'da Helikon Galerisi'nde de tekrarlanır.

1954'te grubun yıllık sergisi İstanbul 'da Amerikan Haber alma Merkezi'nde açılır. 1952'ye gelindiğinde Gruba çeşitli yıllarda katılmış sanatçıların artık Onlar Grubu adı altında değil, üyelerinin bir bölümünün oluşturdukları karma sergilerle ya da kişisel sergilerle etkinliklerini sürdürdükleri gözlenir (Melet, 2014, s. 74-75).

Genç sanatçılardan oluşan Onlar Grubu tazelik getiren bir hareket olarak yorumlanıp, ilgiyle karşılansalar da üyelerinin zamanla kendi kişiliklerini güçlendirme savaşına girmeleri grubun adını gölgede bırakmıştır. 1954'ten sonra düzenli olarak sergi etkinlikleri düzenlemeyip dağılmışlardır. Çoğunluğu zamanla sanat ortamından çekilse de grubun diğer üyeleri kendilerine özgü bir üslupla yöresel resmin önemli temsilcileri olmuşlardır. Bu anlamda Onlar Grubu da Türk resim sanatı tarihinde yer alarak, önemli sanat hareketi ve dayanışmalarından biri olarak dikkat çekmektedir (Bolat Aydoğan, 2008, s. 319).

Onlar Grubu ressamaları resimlerinde yöresel motiflerden hareketle, halk sanatının süslemeci öğelerini kullanarak Renkçi ve Lekeci bir yaklaşım sergilemişlerdir. Her ne kadar aynı teknik ve yöreselliğe bağlı kalsalar da hepsinin kendine has resim anlayışları bulunmaktadır. Grup içinde her sanatçının kendine özgü bir üslubu ve renk paleti bulunur. Bu da Onlar Grubu'nun resim anlayışının çeşitliliğini ve zenginliğini gösterir. Ayrıca, renklerin ve ışık-gölge oyunlarının kullanımı da Onlar Grubu'nun resim anlayışında önemli bir yer tutar. Sanatçılar, renklerin farklı tonları ve renk geçişleriyle, eserlerinde derinlik hissi yaratırken, Işık-gölge oyunları ile de objelerin hacim ve biçimlerini vurgulamaktadırlar.

Grubun üyeleri, genellikle figüratif resimlerde yer alan doğal ve kırsal unsurları resmetmeyi tercih etmişlerdir. Renk kullanımı ise Onlar Grubu ressamalarının eserlerinde oldukça dikkat çekmektedir. Ressamaları eserlerinde Renkçi ve Lekeci teknik ile genellikle doğal tonları tercih etmektedir. Doğal tonlar arasında yeşil, kahverengi ve mavi gibi renkler bulunurken, pastel tonlar arasında ise pembe, sarı ve turuncu gibi renkler yer alır. Bu renkler genellikle yumuşak ve sakin bir atmosfer yaratmak için kullanılmaktadır. Grup ressamaları ayrıca kontrast renk kullanımı da yaparlar. Örneğin, bir resimde mavi gökyüzü ve sarı bir tarla gibi kontrast renkler kullanabilirler. Bu kontrast renkler, resmin daha canlı ve çarpıcı görünmesini sağlar. Ayrıca Onlar Grubu ressamaları, bazı eserlerinde renklerin yüzeyler üzerindeki etkilerini de vurgulamışlardır. Özellikle ışık ve gölge etkileri, renk kullanımıyla belirginleştirilir ve resmin derinliği artırılır.

Fikret Otyam (1926- 2015): 1953'te İstanbul GSA Yüksek Resim Bölümü'nde Bedri Rahmi'nin atölyesinden mezun olan, gazeteci, yazar ve ressam olan Fikret Otyam, Çalıştığı gazetelerde Doğu ve Güneydoğu Anadolu yöre halkını ve gerçek yaşamlarını anlatan yazılar yazarak ödüller kazanmış olup daha sonraki yıllarda ise Anadolu insanını, yaşantısını, acı ve sevinçlerini fotoğrafları ile yansıtmıştır. Fotoğrafçı kimliği daha ön planda olmasına rağmen gazetecilikten emekli olduktan sonra resim çalışmalarına daha yoğun olarak devam etmiştir. Resimlerinde özellikle Doğu Anadolu yöresini, halkını ele alan sanatçı, tekli, ikili ve üçlü figür düzenlemelerinde sürmeli, ak poşulu kadınları kendine özgü doğal bir çevre içinde figür soyutlamaları

ve lekeci bir anlayışla, açık-koyu dengesine özen göstererek, ifade etmiştir (Bolat Aydoğan, 2008, s. 324).

Mehmet Pesen (1923-2012): 1948 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nden mezun olmuştur. Giresun'da ve İstanbul'da, Resim ve Sanat Tarihi öğretmenliği yapmıştır. İki yurt dışında olmak üzere elliye aşkın kişisel sergi açan Mehmet Pesen, çok sayıda karma sergiye ve fuara katılmıştır. UNICEF kartlarında imzası bulunan ilk Türk sanatçısı olan Mehmet Pesen, 1986 UNICEF ve Strasburg Akademisi'nin ortaklaşa düzenledikleri, Barış-Sevgi-Dostluk konulu kartpostal yarışmasında, birincilik ödülünü almıştır.

Mehmet Pesen'in resimlerinde, Batı sanatına sırt çevirmeden, ölçülü bir deformasyon ve lirik bir soyutlamanın yer aldığını görmekteyiz. Başlangıçta, doğayı nakışçı bir yorumla ele almış, giderek nakıştan uzaklaşarak soyut ağırlıklı leke ve ışık düzenlemeleri ile yeni bir anlatıma yönelmiştir. Ulusal kültüre dayalı, iki boyutlu, folklorik göndermeler yapan resimler yapmıştır. Anadolu'nun köy ve kasaba görüntülerine, yaşam özelliklerine, Mimari dokulara, içeriğini yaşamdan alan konulara yapıtlarında yer vermiştir. Çalışmalarında minyatür, Anadolu halk süslemesi ve nakışını Batı resim teknikleri ile birleştirip özgün bir duyarlılıkla resimlerine yansıtmıştır (Halıcı, 2009, s. 68). İlk dönem resimleri Türk motiflerini kullandığı büyük boyutlu figüratif resimlerdir. Sanatçı bu dönemde özgün bir biçime ulaşmak ve kalıcılığı yakalamak kaygısıyla yeni arayışlara yönelmiş ve tuval yüzeyine kilim, kumaş, kum ve cam gibi çeşitli malzemeler uygulayarak soyut lekeci bir anlatımı da denemiştir. 1975 ten sonra ise Pesen minyatür sanatına yönelmiştir. Anadolu köyünün ve insanın günlük yaşamı ile kentlerin özellikle de İstanbul'un görünümünü ele almıştır. Geniş renk lekelerine ağırlık verdiği figürün giderek daha küçüldüğü çalışmalarında daha sonraları kompozisyonu çevreleyen konu ile alakalı olan bordürlere de yer veren sanatçı bu bordürlerde daha sonra yazı ve ebru da kullanmıştır. Sanatçı son çalışmalarında ise her gün biraz daha yok olan ve bakımsız İstanbul semtlerini, çarşılarını, tarihi yapılarını ve köprülerini betimlemiştir (Giray, 1997, s. 1456).

Mustafa Esirkus (1921-1986): 1921 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Mustafa Esirkus, Bedri Rahmi Eyüboğlu Atölyesi'nin ilk mezunlarından. Anadolu'nun çeşitli illerinde 18 yıl öğretmenlik yapmıştır.

Sanatçı önceleri dışavurumcu, ardından soyuta doğru uzanan bir anlayışta resimler ortaya koymuş olup Minyatür ve kilim motiflerinin etkisi eserlerindeki kompozisyonlara yansımıştır. Resimlerinde yer yer kabartılı dokular ve benekleme tekniğini kullanmıştır. Anlatımcı resimlerinde genelde, balıkçılar, sandallar, deniz adamları, Ağ, sandal çekenler, balık- ekmek lokantasında oturanlar, ağ onaranlar, balık satanlar çevre ve doğa gözlemleri, kent yaşamı, yöresel halk oyunları da kalabalık gruplar halinde tuvaline yansımıştır.

Resim çalışmalarının yanı sıra heykel de yapan sanatçının 1969'da Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde ikincilik ödülü, 1973 tarihinde Cumhuriyet'in 50. Yılı Sergisi'nde ise Atatürk ve Cumhuriyet ödülünü almıştır. 1969 yılında İstanbul Resim Heykel Müzesi

restorasyon bölümüne atanmış ve burada 8 yıl görev yapmıştır. 1986 yılında İstanbul'da yaşamını yitirmiştir (Bulut, 2009, s. 37).

Orhan Peker (1927- 1978): 1946 yılında girdiği akademide 6 yıl boyunca Bedri Rahmi'nin atölyesinde eğitim gören Orhan Peker 1956 yılında da Salzburg'da Oskar Kokoschka'nın yaz okulunda eğitim almıştır. Birçok ülkenin müzelerinde araştırmalar yapan sanatçı, 1959'da Ankara'ya yerleşmiş ve Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nda grafiker olarak atanmıştır. Bakanlık için hazırladığı afiş ile ödül alan Peker 1966 yılında da yılın ressamı seçilmiştir. Bu tarihten sonra da birçok ödül alan sanatçı katıldığı sergilerin yanı sıra 2 tane kitap da resimlemiştir. Resimlerinde soyutlamaya yönelik lekeci bir anlayış sergileyen sanatçı, Çocuk, hayvan ve çiçek gibi varlıkların niteliklerini hareketli lekeler halinde bir düzen bütünlüğünde aktarırken leke ustası olarak kendinden sonraki nesillere örnek olmuştur. Doğadan biçimler kullanılmasına rağmen, resimlerinde soyut bir tat vardır. Orhan Peker sıradan nesnelere, varlıkları konu alarak onlardan çıkardığı çarpıcı leke düzenlemeleri, taşkın renkler, çala fırça tuvale aktarılmış boya yığınlarıyla hissettiği duyguları yansıtmayı başarabilmiştir. Mandalar, İtfaiyeciler, Yük Beygirleri, ikili- üçlü atlar ve at başları serileri en dikkat çekici çalışmalarıdır (Bulut, 2009, s. 56).

Nedim Günsür (1924-1994): Akademinin yüksek bölümünü bitirdikten sonra Paris'te Leger ve Lhote atölyelerinde sanat öğrenimini geliştirerek 1952'de yurda dönen Nedim Günsür, 1954-1958 yılları arasında Karadeniz Ereğlisi'nde resim öğretmenliği yapmış, daha sonra çalışmalarını bağımsız olarak İstanbul'da sürdürmüştür. Nedim Günsür'ün resimlerinde yerel ve yöresel bir duyarlılık görülmektedir. Toplumun ve çevrenin değerlerini, sorunlarını yansıtır. Toplumsal içerikli resimler yapmış olup konuları arasında Maden işçilerinin yaşamı, sırtlarında yorganları ve azıkları ile Anadolu'dan İstanbul'a iş aramaya gelen gurbetçiler, gecekondu insanları yer almaktadır balıkçı kahvehaneleri, palyaço ve cambazların yer aldığı eğlence fuarları, uçurtma uçuran çocuklar da Nedim Günsür'ün konuları arasında yerini almaktadır (Renda vd., 1993, s. 93).

Nedim Günsür'ün resimlerinde doğaya, insana ve çevreye bakışında yaşamın inceliklerini, duyumsal yönlerini, saf bir yaklaşımla yansıtmak isteyen humoristik bir yan sezilir (Özsezgin, 1999, s. 74). Anadolu insanının yaşamını naif bir tarzda aktarmış olup resimlerinde konuları minyatürlerin şematik ve iki boyutlu kuruluşlarından yararlanarak tuvale aktarmıştır.

Figürler minyatürlerde olduğu gibi basitleştirilip sadeleştirilmiş, kesin ve net çizgi oluşumlarıyla konturlar sağlanmıştır. Figürlerde herhangi bir renk kaygısı da yoktur. Minyatürlerden gelen renk anlayışıyla sanatçı kalabalık figür gruplarında içinden geldiği gibi bir renk düzeni uygulamaya gitmiştir. Geleneksel olanı çağdaş bir içerik ve biçimle, insandan kopmadan tuvalerinde göstermiştir. 1994 yılında da hayatını kaybetmiştir. (Bulut, 2009, s. 43)

Renk ve Duygu

Renk, ilkçağlardan günümüze nesnelere, doğanın hatta duyguların anlamlandırılmasında ayırt edici bir niteliğe sahiptir gündelik hayatımızın, sanatın, insan ruhunun bir parçasıdır. Renklerin algılanışı ve taşıdığı değerler bakımından çok

boyutlu anlamları vardır. Renkler, taşımış olduğu estetik değerın yanı sıra toplumsal bir olgu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Renkleri daha çok oluşmuş olduğu doğal halleriyle değil zamanın ve yaşananların onlara yüklediği kavramsal, sembolik ve simgesel anlamlarıyla tanırız. Duyguları aktarmak gibi büyük bir etkiye sahip olan renk; görsel sanatlar ve tasarım alanında anlamı yaratmaya, duyguyu vermeye yardımcı olur (Küçükşen & Öner, 2010, s. 11). Hanson'a (2017, s. 3) göre renk; ışığın hafiflik, doyunluk, doku, parlaklık ve yarı saydamlıkla ilgili olmayan görsel özelliğidir ve insanoğluna pozitif değer katabilen, ruh halini etkileyen, sembolizme nüfuz eden, moda ve estetiğine hükmeden günlük yaşamın oldukça önemli bir parçasıdır. Holtzschue (2009, s. 1), Öztuna (2007, s. 121) ve Gürer (1970, s. 75) ise; rengi, ışığın dalga uzunluğuna göre gözlerimiz aracılığıyla bizlerde oluşturduğu his ve biyolojik bir tepki olarak açıklar.

Aristoteles (MÖ 4. yy) renkleri, ateş, su, toprak ve hava olarak bilinen dört elementle eşleştirmiştir. Mavi ve sarıyı temel renkler olarak kabul eden Aristoteles, renklerin yaşamdaki zıtlıkların ifadesi olduğunu savunmuştur. Erkek ve kadın, iç ve dış, ters ve düz, sıcak ve soğuk... Aristoteles, daha o devirlerde, renkleri görmemizin sebebinin ışık ile bağıntılı olduğunu da kavramış ve "karanlık ışığın yoksunluğu sebebiyledir" demiştir." Aristoteles ve Leonardo da Vinci'den yüzyıllar sonra 1666 yılında, Isaac Newton (1642-1727) karanlık oda deneyinde, güneş ışığını bir delikten ve pramit prizmadan geçirerek beyaz perdeye yansıtmıştır. Newton'un bu deneyinde prizma, gök kuşağında olduğu gibi güneş ışığını ayrıştırarak yedi rengi beyaz perdeye yansıtmıştır. Bu buluşuyla Newton renk teorisi ve renk biliminin temellerini atmıştır. Prizmadan geçerek oluşan renk kuşağındaki renkler kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi, mor olarak adlandırılmakta ve sıralanmaktadır (Aslan Odabaşı, 2006, s. 80-83). Günümüzde kullanılan üç ana renk kuramının temeli ise J.C. Le Blon'a dayanmaktadır. J. C. Le Blon 1720lerde boya renkleri olarak sarı, kırmızı ve mavinin ana renkleri olduğunu ispatlamıştır. 1776'da ise Moses Harris bu ana renklerden yola çıkarak bugün de kullanılan ilk dairesel renk çemberini oluşturmuştur (Küçükşen & Öner, 2010, s. 13).

Renklerle çevrili bir dünyada yaşayan birey çoğu zaman renk deneyimini olağan bir şey olarak algılar ancak; farklı insanlara renk fikrini iletmek, yansıtmak ve rengi anlamlandırmak için bazı zorluklarla karşılaşabilir (Setchell, 2017, s. 99). Sanat üretiminde, sanatçının aktardığı renkler, görünüşlerine, sanatçıda ve izleyicide uyandırdıkları hislere göre değerlendirilir. Bu bağlamda bilginin, fikrin, duygunun ve düşüncenin aktarılmasında renk, görsel iletişimin önemli bir aracıdır denebilir. Rengi adlandırma ya da anlamlandırma; bir nesnenin rengi ve sözsöz betimlemesi ile ilgili duyuşsal bilgilerin ezberine dayanır. Bu durum, malzemenin algılanan rengi ile özellikleri hakkında bildiklerimiz arasında önemli bir ilişki kurar (Mylonas & MacDonald, 2017, s. 131).

Renk, duyguyu, düşünceyi ve iletiyi aktaran bir araç olarak kullanılmaktadır. Renk sağladığı psikolojik etkiyle duyguları harekete geçirmektedir (Keş, 2009, s. 127). Renkleri gören ve algılayan kişilerde rengin yol açtığı tepkiler farklı olabilir. Örneğin, bir kişide kırmızı renk şiddet duygusu yaratabilirken farklı bir kişide ise sevginin

sembolü olabilir. Mavi bir taraftan huzur duygusu verebilirken, aynı zamanda (özellikle mavi koyulaştıkça) iç karartıcı olabilir. Araştırmalar, renklerin insanları hem fiziksel hem de psikolojik anlamda etkileyebileceğini göstermektedir (Hunjet & Ivancic, 2018, s. 10). Birey çevresini görmek için ışığa, estetik duyarlılık ve güzellik için ise renge ihtiyaç duyar.

Renge ilişkin en yaygın gruplama, ana renk (sarı, mavi, kırmızı) ve ara renk (turuncu, yeşil, mor) diğeri ise “sıcak” ve “soğuk” olarak düzenlenmesidir. Sıcak renkler kırmızı, turuncu ve sarıdır, heyecan verici ve uyarıcı etkiye sahiptir, soğuk renkler ise mavi, mor ve yeşildir, sakinleştirici ve rahatlatıcı etki vermektedir. Renklerin insanlar üzerinde yarattığı etki sadece mimarların ve sanatçıların ilgisiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda başka bilim dallarında da kullanılmıştır. Örneğin tıp biliminde renklerin tedavi edici özelliğinden yararlanılmış olup mavi ve yeşil renkler, saldırgan ve endişeli hastaları yatıştırmak ya da sakinleştirmek için, Kırmızı ve turuncu gibi sıcak heyecan verici renkler depresif hastaları uyarmak için kullanılmıştır (Mikellides, 2017, s. 193-199).

Geçmişten beri renk ve biçim arasındaki ilişki Resim sanatı alanında sayısız teorik çalışmada ele alınmıştır. On sekizinci yüzyıla kadar “biçim” daha önemli görülmüştür. Romantik düşüncenin ortaya çıkışıyla renk, ışıkla olan yakın ilişkisinden dolayı sanatçı için temel bir yapısal kaynak olarak görülmüştür (Calvo, 2013, s. 38).

Rengin algılanma sürecinde, zihninde uyanan duygu, renk duygusu olarak tanımlanır. İnsanın sinir sistemindeki duygu uyarım alanını renk tarafından doğrudan etkiler. İnsanlar için farklı renkler farklı anlamlara sahip olabilir (Cheng & Xhin & Taylor, 2000, s. 198). Puhalla (2005, s. 2) göre insan deneyiminde renk önemli bir algısal süreçtir. Görsel bilinci uyandıran renk görsel sürecin güçlü duygusal bir yanıdır. Bununla birlikte renk, görsel bilgiyi ifade etmek için kullanılacak büyük bir etkiye sahiptir ve bu anlamda biçimin asıl görsel yanıdır. Klem’e (2013, s. 79-80) göre renk; sanatsal ve ruhsal özelliklerinin yanı sıra psikolojik, fizyolojik, duygusal gözlemleri de içeren öznel, nesnel, bireysel ve kültürel algıyı da kapsamaktadır. Cheng’e (2020, s. 622-624) göre ise; doğanın fiziksel bir olgusu olarak renk görsel uyarım yoluyla insanlarda farklı duygusal tepkilere yol açabilir. Rengi gören kişi farklı psikolojik duygular üretebilir. İnsanların renk duyarlılıkları ve tercihleri, rengi algılama biçimleri, yaşam çevrelerinin sosyokültürel ortamlarına bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Eğitim durumları da renk tercihlerini belirleyebilen bir unsur olarak değerlendirilebilir. Özel yaşantılar ve psikolojik birtakım belirleyiciler, kişilerin kullanım eşyaları, sanat, mekân alanlarındaki renk tercihlerini etkileyen önemli öğelerdir. Rengin her bir birey için farklı psikolojik anlamları olabilir. Renklerin insanlar üzerinde psikolojik bağlamda farklı anlamları bulunmaktadır. Ruh durumlarına göre bireyler aynı renkten farklı şekillerde etkilenebilmektedir. Kişisel özellikler dışında, renklerin genel olarak ifade ettikleri duygular bulunmaktadır (Arslan & Atan & Kara Bilgin, 2010, s. 92).

Sanatçı ya da izleyicinin renk deneyimi son derece öznel bir süreçtir. Renk; insan tepkilerine göre iki temel gruba ayrılabilir, doğuştan Gelen Tepkiler ve Öğrenilen Tepkiler. Doğuştan gelen tepkiler, insanın algısının çalışma sistemiyle açıklanabilir ve

bu tepkilerin insan beyninde temel bir düzeyde üretildiği için nispeten evrenselidir. Öğrenilen tepkiler ise, renklerin bazı etkilerinin bireye özgü olmasıyla ilişkilendirilebilir. (Hilliard, 2013, s. 3). Başka bir ifade ile rengin “fiziksel algılama” ve “öznel algılama” süreci şeklinde açıklanabilir. Kılıç’ın (1994, s. 52) bayrak örneğinde olduğu gibi; bayrağın kırmızı olarak görülüp algılanması için ışık gerekmektedir ve fiziki olarak algılanır bu durum renge doğuştan gelen tepki olarak açıklanabilir. Ancak, karanlıkta ışık olmasa da kırmızının zihinde öznel bir biçimde “kırmızı bayrak” olarak algılanması ise öğrenilen tepkiler olarak değerlendirilebilir. Renklerin otomatik kodlanması olarak tanımlanan bu durum Reeves, Amano, & Koster’e (Akt. Hilliard, 2013, s.2) göre; renk sürekliliğinin etkisi olarak da açıklanmaktadır. Bu süreç, algısal anlamda daha yüksek düzeyde biliş içerir. Yapılan araştırmalar, kişinin renk algısının parlaklıktaki değişikliklere rağmen sabit kalabileceğini ortaya koymaktadır.

Renk; mesaj iletebilir, psikolojik ya da sosyolojik etkileşimlere neden olabilir, davranışlar üzerine etki edebilir ve kişiyi yönlendirebilir (Aksoy, 2006, s. 52; Aydın, 2004, s. 58; Dikener & Arıkan, 2010, s. 331; Şenyapılı,1996, s. 105). Sanatçılar bu öznel durumdan yararlanarak, renk kullanımında doğuştan gelen ve öğrenilen tepkileri belki de farkında olmadan dikkate alırlar. Çünkü sanatçının bu çabası, sanatçı ile izleyici arasındaki iletişimi sağlayarak anlamın yaratılmasına olumlu yönde güçlü bir katkı verecektir. Herhangi bir resim çalışmasında eserini yaratmaya çalışan sanatçının mutlaka bir mesaj kaygısı taşıyabileceği düşünüldüğünde, mesajın resim izleyicisine ulaşması, izleyici tarafından doğru ve güçlü şekilde algılanması önemlidir. Bunun sağlanabilmesi için, eserde kullanılan renklerin işlenen konunun özünü yansıtması gibi bir zorunluluk ortaya çıkabilir. Sanatçının renge yüklediği anlam ile izleyicinin renge yüklediği anlam arasında her zaman uyum olmayabilir ama bu uyumun olması da önemsenmelidir.

Renklerin genel algılanışı, anlamlandırılması, yarattığı çağrışımlar tam olarak çözülememesine karşın; birbirlerine yakın birçok tarif ve açıklama bulunmaktadır. Renklerin genel algılanışına göre çağrışımları aşağıda listelenmiştir (Artut, 2004, s. 137; Gökaydın, 2002, s. 120; Öztuna, 2007, s. 88-91; Şenyapılı,1996, s. 106).

- Kırmızı: En dikkat çekici renk olarak bilinmektedir. Güç, tehlike, heyecan, sıcak, şehvet, dışa dönüklük ve başkaldırını niteler.
- Yeşil: Doğanın rengidir, sakinliği, doğallığı, anlayışı, dinlendiriciliği ve neşeyi yansıtır.
- Mavi: Serin, sakin, hüzünlü (koyu tonlar), saygıdeğer, otorite, iletişim, sınırsızlık
- Siyah: Soğuk, prestij, sofistike (çoğu kültürde ölüm ve yası ifade edebilmektedir).
- Beyaz: Mükemmellik, temizlik, saflık ve ölümü yansıtmaktadır.
- Sarı: Lüksü, zenginliği, hastalıklığı betimler.
- Turuncu: Sıcak, doğal, samimi, yaratıcılık, canlılıktır.
- Mor: Asalet, İmparatorluk, keder, melankoli hissi vermektedir.

Bununla birlikte Humphrey, Rivas ve Hermesen'a (2013, s. 75) göre kırmızı; öfke, sevgi ve utancı, turuncu; şaşkınlık ve gururu, sarı; mutluluk veya gururu, yeşil; iğrenmeyi, mavi; üzüntü ve empatiyi, mor; empati ve suçluluğu, siyah ise korkuyu tasvir edebilmektedir.

Görüldüğü üzere farklı kaynaklarda benzer anlamlandırmalar yapılabileceği gibi az da olsa farklı anlamlandırmalar da eklenebilmektedir. Ancak; bu çalışmada daha detaylı şekilde listelenmiş olan ve yukarıdaki anlamları da çoğunlukla içeren Bruce Hilliard'ın (2013, s. 26-31) *Optimising Viewer Comprehension And Shaping Impressions And Attention* adlı doktora tezinde yer alan, Renk Psikolojisi üzerine yaptığı çalışma referans değer olarak ele alınacaktır.

Hilliard, diğer renk araştırmacılarının verdiği bilgileri teyit edercesine renklerin ruh hallerini ve duyguları tetikleyebileceğini ve belirli anlamlarla da ilişkilendirilebileceğini vurgulamaktadır. Bazı renklerin çağrışımları evrensel bir içerik taşısa bile kültürel farklılıklara göre farklı çağrışımları da verebilmektedir. Örneğin sarı renk hem kaygı ve tedirginlik yaratırken hem de neşe çağrışımı yaptığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Hilliard yaptığı çalışmada bazı renkler ve çağrışımları şu şekilde açıklamaktadır (2013, s. 26-31):

- Kırmızı:** Maceracı, sosyal, güçlü, koruyucu ve heyecan verici, Tehlike (birçok bağlamda), tutku, dikkat çekici, çok güçlü, dikkat dağıtıcı, tehlike, heyecan verici, gürültülü, savaş, iddialı, güçlü, cesur, acil, duygusal olarak sıcak, aşk, tutku, kötülük, cinayet, uyarıcı, yorucu, çarpıcı.
- Yeşil:** Sakinleştirici ve dinlendirici, Çekici, tarafsız, Sağlıklı, doğal, güvenli, yaşam, kendine güvenen, Doğal, dengeli, uyum, çevre, dünyevi, sağlıklı, kalıcı, sakın, şanslı, yeniden doğuş, bahar, kıskançlık, Canlı, sıkıcı, korku dolu, rahatlatıcı, yorucu, sinir bozucu, saflık, Doğa, ağaçlar, rahat, sakın, mutluluk, konfor, barış.
- Mavi:** Sakinleştirici, Sevecen, temkinli, keyifli, yatıştırıcı, sakın ve dinlendirici, Çekici, etkili, Hareketli, duygulu, şefkatli, kalp, duygu, Ağırbaşlı, profesyonel, başarılı, sadık, sakın, huzurlu, pozitif, otoriter (lacivert), melankoli, Zenginlik, güven, ihale, yatıştırıcı, Soğuk, donuk, huzurlu, doğru, dürüst, felsefi, tehditkâr olmayan, barış, sükûnet, iyi niyet.
- Siyah:** Biçimsel, sanatsal, sadelik, otorite, güç, ölüm, korku, kayıp, sıkıntılar, yas, hüzn.
- Beyaz:** Masum, temiz, yeni, basit, ferah, serin, kış (kar), mülayim, sıradan, steril.
- Sarı:** Dikkat çekici, neşeli, heyecan verici, sevecen, düşüncesizce, Son derece uyarıcı Ekşi, endişeli, keskin, şaşırtıcı, huzursuz (aşırı kullanıldığında), İyimser, neşeli, mutlu, enerjik, eğlenceli, güneş, ilham verici, yaz, dikkatli (uyarı işaretleri), Canlı, enerjik, pozitif, mutlu, Sıcak, sade ve sade, dinamik, klasik, keyifli.
- Turuncu:** Besleyici, tehlike, uyarı, Sıcaklık, şefkat, heyecan, coşku, ruhsal, enerjik,

- eğlenceli, Sıkıntılı, rahatsız, üzgün
- Mor: Büyük, heyecan, kraliyet (batı kültürü), lüks, bilgelik, ruhsal, egzotik, yaratıcı, sanatsal, ilham verici, ruhsal, Ağırbaşlı, görkemli.
- Kahverengi: Doğal, dünyevi, sağlam, güvenilir, güçlü, rahat, rustik, mülayim, muhafazakâr, Sıradan.
- Gri: Tarafsız, saygı, alçak gönüllülük, kararlı, bilge, basit, işlenmemiş, bulutlu, depresyon, negatif.

Yöntem

Bu çalışmada; onlar grubu kurucu ressamlarından olan Mustafa Esirkuş, Mehmet Pesen, Nedim Günsür, Fikret Otyam, Orhan Peker'in resimlerinden birer örnek Robert Plutchik'in A psychoevolutionary theory of emotions (1982:539) ve Emotions And Psychotherapy: A Psychoevolutionary Perspective (1990) adlı çalışmalarında ortaya koyduğu sekiz temel duygunun (neşe, güven, korku, şaşırma, üzüntü, beklenti, öfke ve tikslenme) tamamını veya birkaçını içeren resimler seçilerek analize tabi tutulmuştur. Bununla birlikte, duygu çarkında yer alan alt duyguların, ikincil duyguların izi de aranmıştır. Çünkü insan duyguları çeşitlilik gösterebilmektedir ve kategorik bir yaklaşım sergileyebilmek ve bir duyguyu anlamak için Plutchik'in Duygu Çarkı modeli bu çalışmada tutarlı bir yapı sunmaktadır. Duygular, resimlerin ana konusu dikkate alınarak ele alınmıştır. Bu yöntem ile resimlerde kullanılan rengin duyguları yansıtmada ne derecede ilişkili olduğuna bakılmıştır. Araştırmada Onlar Grubu ressamlarından, Mustafa Esirkuş, Mehmet Pesen, Nedim Günsür, Fikret Otyam, Orhan Peker'in resimlerinden birer örnek seçilmiş ve seçilen resimlerin renk analizi ve renklerin duygusal çağrışımları ile sınırlandırılmıştır.

Onlar Grubu'nun Türk resmi açısından önemini ve renk konusunun teorik çerçevesini ortaya koymak için nitel bir yöntem olan kaynak tarama tekniği kullanılmıştır. Ayrıca; seçilen ressamların resimlerinde kullandığı renk oranlarını tespit edebilmek için sayısal ortamda bulunan eserlerinden seçilenler, TinEye'in analiz yazılımı kullanılarak, her resmin renk yüzdeleri çıkarılmıştır. Yazılım, çıkarılan renk orantı paletini mouse sol klık hareketiyle etkinleştirerek resimden çıkarılan renk paletine benzer- uyumlu görüntüleri internet ortamında tespit etmeye de imkân vermektedir. Bilgisayarla görme, örüntü tanıma, sinir ağları ve makine öğrenimi konularında uzmanlaştığı görülen TinEye'in renk, resim ve fotoğraf analiz sistemi için <https://labs.tineye.com/color/> adresinde erişime açık olan Color extraction A TinEye Lab powered by MulticolorEngine yazılımından faydalanılmıştır (Color extraction, 2020). Her resmin renk analizleri Exel yazılımına aktarılarak genel toplamları çıkarılmış ve frekans analizleri yapılarak yüzde oranları tespit edilmiştir. Bu anlamda nitel bir araştırma yöntemi kullanılmıştır.

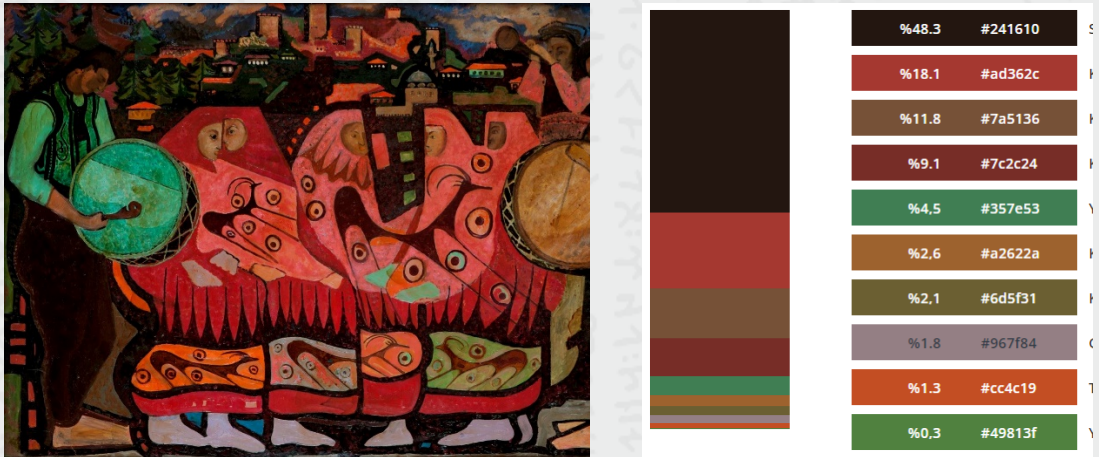
Bulgular ve Yorumlar

Resim 1: Fikret Otyam, "Sürmeli Gözlü Kadınlar", (1991) tarihli, tuval üzerine yağlıboya, 75 x 100 cm, Özel Koleksiyon. Resmin TinEye sisteminden alınan renk yüzdeleri.

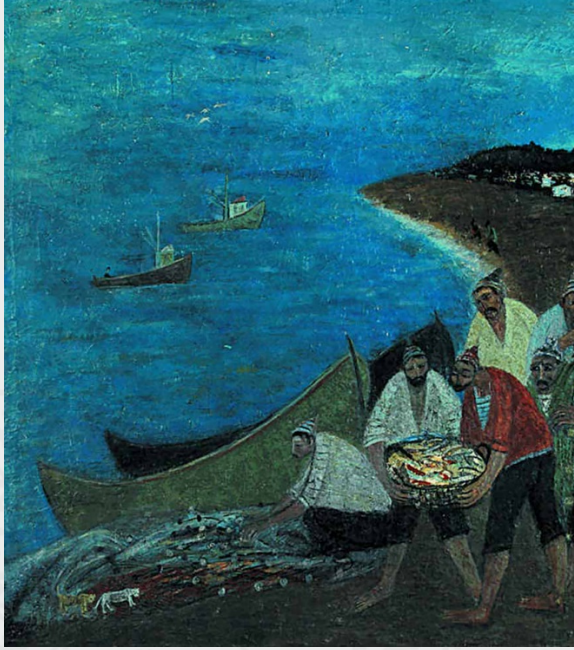
Tablo 1’de görüldüğü gibi; Fikret Otyam’ın Sürmeli Gözlü Kadınlar isimli bu resimde kullandığı en fazla renk oranı %42,5 ile turuncu renktir. Diğer dikkat çeken oranlar toplamda %29,9 oranıyla yeşil gri, %9,3 yeşil renklere ait oranlar, %8,1 kahverengi, %4,2 siyah, %4,1 menekşe renklerin oranlarıdır. Resmin genelinde sıcak renkler hâkimdir. Arka plan renginin sarının tonları olması, sıcak renklerin yoğun kullanılmasına rağmen resmin genelinde hüznün hâkim olduğu görülmektedir. Figürlerde kullanılan yeşil kahve beyaz renklerle Plutchik’in (1982) belirttiği kaygı, ihtiyat, sükûnet, masumiyet gibi duygularının Hilliard’ın (2013) tezinde ortaya koyduğu, beyaz, yeşil ve kahverengi ile verildiğini, düşük yoğunlukta olsa da doğrulamaktadır. Öte yandan; turuncu ve tonlarının ağırlığı yine Hilliard’ın (2013) sıkıntılı rahatsız üzgün ile alakalı görünmekle birlikte Plutchik’in (1982) sükûnet ve ihtiyatlılık duygularıyla eşleştiği düşünülebilir.

Resim 2: Mehmet Pesen, "Kastamonu", (1956) Tuval Üzeri Yağlıboya, 80 x120 cm. Resmin TinEye sisteminden alınan renk yüzdeleri.

Tablo 2’de görüldüğü gibi; sanatçının Kastamonu isimli bu resimde kullandığı en fazla renk oranı %48,3 ile siyahtır. Kahverengi toplamda %25,6, Kırmızı %18,1, Yeşil toplamda %4,8 oranlarında kullanılan renklerdir. Yoğun şekilde koyu renk tonları ve sıcak renkler kullanılmıştır. Resimde Anadolu kültürü gerek kullanılan motiflerde gerekse figürlerin kıyafetlerinde kendini göstermektedir. Resimde kullanılan yoğun siyah Hilliard’ın (2013) sanatsallığı ve gücü simgelemektedir. Diğer renkler ise, turuncu ve kırmızıdır, canlı ve sıcak renkler kullanılmıştır. Figürlerdeki canlı ve soğuk renkler; gri ve gri kahve ve yeşil tonlarla bütünlük sağlayarak Plutchik’in (1982) belirttiği coşku, sevinç ve neşe gibi duygularının Hilliard’ın (2013) tezinde ortaya koyduğu, kırmızı ve yeşil renklerle verildiğini, düşük yoğunlukta olsa da doğrulamaktadır. Öte yandan; gri ve tonları ile yeşilin ağırlığı yine Hilliard’ın (2013) canlı, mutluluk ve kararlılıkla alakalı görünmekle birlikte Plutchik’in (1982) tedbir, ihtiyatlılık ve güven duygularıyla eşleştiği düşünülebilir.

Resim 3: Mustafa Esirkuş, “Balıkçı Koyu”, 1981, 155 x 155 cm Tuval Üzeri Yağlıboya, Resmin TinEye sisteminden alınan renk yüzdeleri.

	%50.1	#1d7992	Ma
	%35.2	#303c37	Gri
	%7.0	#5c7b6f	Gri
	%5.8	#15181b	Siy
	%1.0	#87af7f	Yeş
	%0.8	#502e2c	Kah

Tablo 3’de; Mustafa Esirkuş’un Balıkçı Koyu isimli bu resimde kullandığı en fazla renk oranı %50,1 ile mavidir. Yeşil Gri toplamda %42, Siyah %5,8, Yeşil %1, Kahverengi %0,8 oranlarında kullanılan renklerdir. Yoğun şekilde koyu renk tonları ve soğuk renkler kullanılmıştır. Plutchik’in (1982) belirttiği mavi rengin dalgınlık ve yoğunluk duygularının Hilliard’ın (2013) tezinde ortaya koyduğu mavi nin huzurlu soğuk sükûnet veren bir renk olduğunu, düşük yoğunlukta olsa da doğrulamaktadır. Öte yandan; gri ve tonlarının ağırlığı yine Hilliard’ın (2013) bulutlu, negatiflik ve kararlılıkla alakalı görünmekle birlikte Plutchik’in (1982) tedbir ve ihtiyatlılık duygularıyla eşleştiği düşünülebilir. Öte yandan Plutchik’in (1982) yeşil rengin kabulleniş duygusu verdiği önermesi, Hilliard’ın (2013) tezinde ortaya koyduğu yeşilin dünyevi canlı ve yorucu etkisi ile eşleşmektedir.

Resim 4: Orhan Peker, "At Başı", Karton üzeri pastel. 100x70 cm. Resmin TinEye sisteminden alınan renk yüzdeleri.

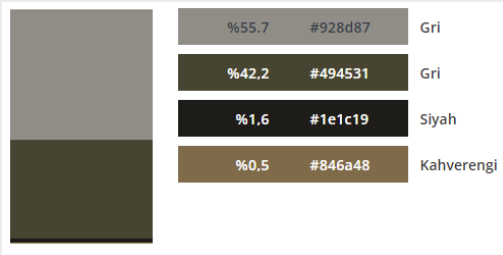

	%34.9	#e4c88e	Kahverengi
	%20.7	#46413e	Gri
	%18.0	#252525	Siyah
	%9.3	#746a5c	Gri
	%8.1	#a5997f	Gri
	%6.0	#b29e75	Kahverengi
	%2.4	#6f4038	Kahverengi
	%0.6	#f8e7c2	Pembe

Tablo 4'de görüldüğü gibi; sanatçının At Başı isimli bu resimde kullandığı en fazla renk oranı toplamda %43,3 ile kahverengi ve tonlarıdır. Griler toplamda %38,1, Siyah %18,0, Pembe %0,6 oranlarında kullanılan renklerdir. Yoğun şekilde sıcak renkler kullanılırken açık koyu ton dengesi sağlanmıştır. En yoğun olarak kullanılan kahverengi ve tonları ile Plutchik'in (1982) belirttiği sükûnet beklenti gibi duygularının Hilliard'ın (2013) tezinde ortaya koyduğu kahverengi renklerle verildiğini, düşük yoğunlukta olsa da doğrulamaktadır. Öte yandan; gri ve tonlarının ağırlığı yine Hilliard'ın (2013) bulutlu ve kararlılıkla alakalı görünmekle birlikte Plutchik'in (1982) tedbir ve ihtiyatlılık duygularıyla eşleştiği düşünülebilir. Siyah rengin at başı üzerinde kullanımı güç göstergesi olarak yorumlanabilmektedir.

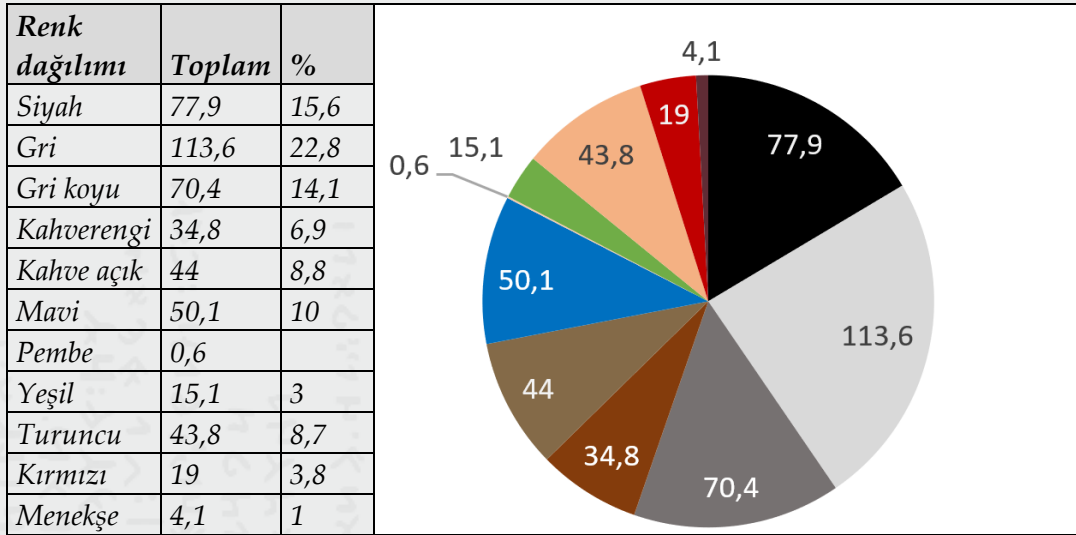
Resim 5: Nedim Günsür, "Gurbetçiler", Tuval Üzerine Yağlı Boya 50X148 cm. Resmin TinEye sisteminden alınan renk yüzdeleri.

Tablo 5; sanatçının Gurbetçiler isimli resimde kullandığı %55,7 gri ve %42,2 yeşil gri en yoğun kullandığı renklerdir. Siyah %1,6, Kahverengi %0,5 oranlarında kullanılan renklerdir. Yoğun şekilde pastel tonlar kullanılırken açık koyu ton dengesi sağlanmıştır gri ve tonlarının ağırlığı Hilliard'ın (2013) bulutlu, negatifik ve kararlılıkla ve depresyon ile alakalı görünmekle birlikte Plutchik'in (1982) tedbir ve ihtiyatlılık ve kaygı duygularıyla eşleştiği düşünülebilir. Yoğun olarak kullanılmış olan diğer renk yeşil ve kahverengi ise Plutchik'in (1982) beklenti kabulleniş duygularının Hilliard'ın (2013) tezinde ortaya koyduğu kahverengi ve yeşil renklerle yorucu, sakin ve sıkıcı verildiğini, düşük yoğunlukta olsa da doğrulmaktadır.

Tablo 6: Resimlerde kullanılan renk oranları ve bu oranlara göre çıkan renk paleti

Tablo 6'da On lar grubu ressamlarının analizleri yapılan resimlerinde kullanılan renk paleti ve yüzde oranları görülmektedir. %15,6 siyah, %22,8 gri ve renk tonları, %14,1 koyu gri ve renk tonları, %6,9 kahverengi, %8,8 açık kahverengi tonlar, %10 mavi tonlar, %3 yeşil, %8,7 turuncu, %3,8 kırmızı, %1 menekşe mor renklerden oluştuğu görülmektedir. Onlar grubu ressamları, resimlerinde yoğun olarak koyu ve gri renk tonları kullanmıştır. Canlı renkler yaklaşık %34 gibi bir oranda kullanılırken genel anlamda koyu tonlu veya gri-siyah renkler daha yoğun kullanılmıştır.

Sonuç

Tablo 6 da Onlar Grubu ressamlarının resimlerinden elde edilen sayısal veriler ve yüzdelerinde görüldüğü üzere; Gri ve tonlarının tarafsız, saygı, alçak gönüllülük, kararlı, bilge, basit, işlenmemiş, bulutlu, depresyon, negatif gibi duyguları uyandırması ve siyahın biçimsel, sanatsal, sadelik, otorite, güç, ölüm, korku, kayıp, sıkıntılar, yas, hüznün gibi duygular ve kavramlara işaret etmesi Onlar Grubu'nun

ressamlarının Anadolu'nun geleneksel görsel yaratımları ile Batı'nın modern resim değerlerini birleştirme amaçlarıyla da örtüşür bir nitelik sergilemektedir.

Onlar Grubu ressamlarının, resimlerinde grubun genel amaçlarını ortaya koyar biçimde bir renk yapısı tercih ettiği hem Hilliard'ın (2013) renkler üzerine yaptığı araştırmada oluşturduğu renk anlamları ile hem de yaptığı çalışmalarla duyguları kategorik bir modele oturtan Plutchik'in (1982) tanımladığı temel duygularla örtüşmektedir. Aynı zamanda; Onlar Grubu ressamlarının yaptığı resimlerde içinde yaşadıkları toplumun, yaşadıkları dönemlere ilişkin toplumsal durumu ile ilgili yansımalarda bulunduğu da değerlendirilebilir.

Sanatsal üretimin, sayısal bir değerlendirme ile ele alınarak değerlendirilmesi oldukça zor ve öznel bir durum olduğu da göz ardı edilmemelidir. Ancak; yapılan analiz sonucu elde edilen bulgular, Onlar Grubu ressamları tarafından her eseri özgün bir süreç ve tutumla ortaya konulmuş olsa da tercih edilen renk sisteminin eldeki araştırma sonuçlarıyla uyumlu olduğunu göstermektedir.

Extended Abstract

The use of color has been a distinctive feature in the way humans interpret and make sense of objects, nature, and even emotions, spanning from ancient times to the present day. Colors are an integral part of our daily lives, art, and the human psyche. Colors hold multidimensional meanings in terms of perception and the values they convey. Beyond their aesthetic significance, colors are also a societal phenomenon. Colors are recognized not only for their natural attributes but also for the conceptual, symbolic, and emblematic meanings assigned to them by culture and history. Colors, with their power to reflect emotions, assist in creating meaning and conveying emotions in various fields, from visual arts to performing arts. According to Hanson, color is seen as a visual quality unrelated to the light's intensity, saturation, texture, brightness, and translucency, which significantly contributes to human positivity, influences mood, dominates fashion and aesthetics, and penetrates symbolism in daily life. Holtzschue, Öztuna, and Gürer explain color as a sensory perception created in our eyes by the wavelength of light.

Emotions are one of the most significant aspects of human beings, influencing behavior, motivation, and thoughts. The concept of emotion is rooted in the emergence of experimental science in the mid-17th century. Patrick W. Jordan defines emotions as "feelings that arise as a result of our experiences." In the Turkish psychology dictionary (2019), the term emotion is described as a "complex pattern with experiential, behavioral, and physiological aspects that are caused by important personal issues or events." Emotions create positive or negative physiological effects in the human body. These physiological effects, in turn, initiate emotional impulses and accelerate the experience of emotions. Basic emotions, as defined by Gündüz and Canbolat (2022), represent a simple and clear relationship between the individual and an object or situation.

Plutchik developed a psychobiological theory of emotion, creating a model that distinguishes between simple and complex emotions. According to Plutchik, basic emotions are biologically primitive, and all other emotions are composed of

combinations or blends of these basic emotions, which interact with each other. He identified eight primary emotions: joy, trust, fear, surprise, sadness, anticipation, anger, and disgust. According to Plutchik's theory, other emotions are a combination or mixture of these basic emotions. Each basic emotion has an opposite: the most primitive emotions, surprise and anticipation, represent responses to "new-old" conditions, while fear and anger initiate or terminate responses to danger, trust and disgust provide motivation for protection against or attraction to something pleasant, and the evolutionary emotions of sadness and joy can be defined as tranquility and the motivation to engage with a person or thing. Each emotion may have different intensity or arousal levels. Plutchik's model is visually represented in a colorful emotion wheel, with eight slices representing the eight basic emotions that are paired in four opposite pairs. The colors represent the intensity of the emotion, with the hue darkening as the emotion becomes more intense. The intensity of the emotion increases as it approaches the center of the wheel and decreases as it moves in the opposite direction. For example, the lowest level of joy is serenity, while the highest level is ecstasy. The two-dimensional wheel can also be shown as a three-dimensional object, with the top central point symbolizing neutral emotion.

The influence of color on human perception and emotional response is a significant aspect in conveying visual information. Color, as the primary visual element, encompasses subjective, objective, individual, and cultural perception, including physical, physiological, psychological, and emotional observations. According to Cheng, different color components can elicit various emotional responses in individuals. Although color itself does not possess inherent emotion as a physical phenomenon, it can evoke sensory reactions in humans through visual stimulation. The viewer's subjective psychological association with color can generate a wide range of psychological emotions.

The experience of color by artists and viewers is highly subjective. In this regard, color can be categorized into two main groups based on human responses: innate responses and learned responses. Innate responses are explained by the functioning system of human perception and are relatively considered universal as they are generated at a fundamental level in the human brain. On the other hand, learned responses are associated with certain effects of colors that may be specific to individuals. Factors such as gender, age, culture, and knowledge can influence cognitive color experiences, thereby affecting an individual's subjective experience with specific colors. In essence, color can be viewed as a process involving both "physical perception" and "subjective perception." For example, perceiving and recognizing a flag as red requires the presence of light, which can be considered an innate response to color. However, even in the absence of light, perceiving red as a subjective mental image of a "red flag" can be seen as a learned response. This phenomenon, known as color constancy, involves higher-level cognition in perception, where an individual's color perception remains constant despite changes in brightness.

Color has the ability to convey messages, create psychological and sociological interactions, influence behaviors, and guide individuals. Artists, often unconsciously,

take advantage of this subjective aspect of color usage by considering both innate and learned responses. Their intention is to create meaning and facilitate communication between the artist and the viewer. When artists aim to convey a message through their artwork, it is vital for that message to be perceived correctly and strongly by the viewer. Achieving this may require the colors used in the artwork to reflect the essence of the subject matter. However, it is important to acknowledge that the artist's personal color palette, which reflects their style, can potentially influence the viewer's interpretation. While there may not always be complete harmony between the meanings attributed to color by the artist and the meanings perceived by the viewer, the presence of such harmony should be valued.

In this study, the aim is to analyze the colors extracted from the paintings of the "Onlar Grubu" (Group of Ten) painters who played a significant role in the development of Turkish art and employed a color-focused and stain-oriented approach in their works using computer software. The relationship between the usage rates of colors and the extent to which subjects reflect emotion will be examined based on color. The findings will be evaluated according to color theory, and the indicators of the five paintings under investigation will be analyzed using the TinEye software for color analysis. The relationship between the percentage usage rates of colors and the extent to which subjects reflect emotion will be evaluated through the subjects of the "Onlar Grubu" painters' paintings.

Contemporary Turkish art has undergone a series of transformations and influences, particularly with the increasing Western impact and the development of new artistic paradigms. Alongside the process of Westernization, Turkish art has witnessed various movements and philosophies, ranging from Impressionism to Cubism, Realism to Surrealism, figurative to abstract, Expressionism to conceptual art, and artistic exhibitions.

One of the primary catalysts for this transformation has been the phenomenon of group formation, which emerged in tandem with the Westernization process. Since the inception of the first art group in 1908, different groups have continued to shape Turkish art with their unique contributions. The "Onlar Grubu" (Group of Ten) stands out as a group that sought to establish a common artistic style within a particular artistic ideology.

The artists of the "Onlar Grubu" employed a Colorist and Luminist approach in their paintings, using regional motifs and elements of folk art for inspiration. While they shared a common technique and regional focus, each member had a unique artistic vision and color palette, showcasing the group's diversity and richness. The use of colors and light-shadow interplay held a prominent place in the artistic philosophy of the "Onlar Grubu." They created depth in their works through various shades of colors, transitions, and emphasized object volumes and shapes through light and shadow effects.

Generally, the group's members preferred to depict natural and rural elements in their figurative paintings. Their use of color was notable in their works, with an emphasis on natural tones such as green, brown, and blue, as well as pastel tones like

pink, yellow, and orange. These colors were used to create a soft and serene atmosphere. The artists also employed contrast color combinations, such as a blue sky and a yellow field, to make their paintings more vibrant and striking. Additionally, some of the “Onlar Grubu” artists highlighted the effects of colors on surfaces, especially emphasizing light and shadow impacts to add depth to their paintings.

In this study, paintings by the founding artists of the “Onlar” group, namely Mustafa Esirkuş, Mehmet Pesen, Nedim Günsür, Fikret Otyam, and Orhan Peker, were analyzed. One example from each of these artists was selected for analysis based on Robert Plutchik's eight fundamental emotions: fear, anger, joy, sadness, anticipation, disgust, surprise, and trust, as outlined in his works “A Psychoevolutionary Theory of Emotions” (1982) and “Emotions and Psychotherapy: A Psychoevolutionary Perspective” (1990). Additionally, sub-emotions within Plutchik's Wheel of Emotions were also considered, recognizing the diversity and complexity of human emotions. The study focused on how the emotions are portrayed through the subject matter of the paintings and how the colors used in these paintings are related to the expression of emotions.

The qualitative method of source review was employed to highlight the significance of the “Onlar” group within Turkish art and to establish a theoretical framework for the role of color. Furthermore, a quantitative analysis was conducted to determine the color ratios used in the selected works of these artists. This involved using the TinEye analysis software to extract color percentages from the digital images of the artworks. The software was also capable of finding matching or similar color palettes on the internet by enabling the extracted color palette. The color analysis data for each painting was transferred to Excel software to calculate the overall totals and perform frequency analyses to determine the percentage ratios.

In summary, this study employed a mixed research method by combining qualitative source review with quantitative color analysis to explore the representation of emotions through the artworks of “Onlar” group artists and their use of colors. While all the findings and interpretations in this study are supported by numerical data, it's essential to recognize that artists convey their emotions, thoughts, and observations onto the canvas through a subjective interpretation. One of the most challenging aspects of such studies is the artist's use of a unique color palette to depict objects, environments, facts, and subjects. Nevertheless, this research is valuable in attempting to provide a partial solution to this issue. The data obtained not only reflect the artist's subjective approach to some extent but also demonstrate that the artist conveys the desired emotions in the context of innate reactions within a universal value index. This situation should not always be regarded as a conscious act of the artist. It is understood that if the artist wants to convey a feeling of excitement in their artwork, they can also do so in the form of “innate” reactions. It is generally believed that the colors used by the “Onlar” Group painters in their paintings convey the intended emotions regarding the subject matter. This is because it has been observed that there is a color scheme in the paintings that overlaps with the color meanings established in Hilliard's (2013) research. Moreover, the analysis of the paintings by the

“Onlar” Group reveals the presence of fundamental emotions defined by Plutchik (1982) that also align with the color meanings proposed by Hilliard. In this sense, it is recommended that future research in the field of art and design explores which colors can be associated with the emotions within Plutchik’s emotional model.

Therefore, the colors used by these artists not only serve to create a visual and emotional impact in their paintings but also illustrate a connection between human emotions and the universality of color associations.

**Makaledeki Yazar Katkılarının Yüzde ile Gösterilmesi
(Showing Author Contributions in the Article as Percent)**

	1. Sorumlu Yazar (Responsible Author)	2. Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)	3. Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)	4. Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)
Çalışmanın Tasarlanması: (Conceiving the Study)	%60	%40		
Veri Toplanması: (Data Collection)	%60	%40		
Veri Analizi: (Data Analysis)	-	-	-	-
Makalenin Yazımı: (Writingup)	%60	%40		5
Makale Gönderimi ve Revizyonu: (Submission and Revision)	%60	%40		
Çıkar Çatışması: (Competing Interests)	Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler. The authors declare that they have no competing			

* Not(e): Belgenin imzalı asıl nüshası dergi süreç dosyalarında mevcuttur.

(The signed original copy of the document is available in the journal process files archive)

Kaynakça

- Aksoy, Ş. (2006). Renk bilgisi ve renkli çalışmalar. (V. Özsoy, ed.). *Yöntem ve Teknikleriyle Görsel Sanatlar Eğitiminde Uygulamalar*. Ankara: Görsel Sanatlar Eğitimi Derneği Yayınları.
- Arslan, D. & Atan, U. & Kara Bilgin, F. (2010). *Temel tasarım 1*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Artut, K. (2004). *Sanat eğitimi kuramları ve yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Aslan Odabaşı, H. (2006). *Grafikte temel tasarım*. İstanbul: Yorum Sanat Yayınları Cem Ofset.
- Aydın, E. D. (2004). *Temel tasarıma çağdaş yaklaşımlar*. İstanbul: Mor Ajans.
- Bolat Aydoğan, E. (2008). Sanat Eğitiminde bir duayen sanatçı Bedri Rahmi Eyüboğlu ve 10'lar Grubu *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, 312-326
- Bulut, A. (2009). *Çağdaş Türk sanatında Onlar grubu*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Ana sanat Dalı Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Calvo, I. (2013). A new approach to the debate between color and form in relation to the chromatic circles and models from the early nineteenth century. *12th Congress of the International Colour Association AIC Colour 2013, United Kingdom*.
- Cheng, K. & Xhin, J.H. & Taylor, G. (2000). *Evaluation of colour emotion of male and female AIC colour 2000*, Seul.
- Cheng, S. (2020). Application of aesthetic psychology in the colour matching of art design. *Revista Argentina de Clínica Psicológica*, Vol. XXIX, N°2, 622-627, DOI: 10.24205/03276716.2020.287
- Dikener, O. & Arıkan, A. (2010). Sanat ve Tasarım eğitiminin renklerin anlamlandırılması üzerindeki etkisi. *e-Journal of New World Sciences Academy Humanities*, 5 (2), 328-340, Article Number: 4C0043.
- Erol, T. (1984). Günümüz Türk resminin oluşum sürecinde Bedri Rahmi Eyüboğlu yetişme koşulları, sanatçı kişiliği. İstanbul: Cem Yayınları.
- Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi* (1997). C. 3, İstanbul: Yem Yay.
- Giray, K. (1997). Mehmet Pesen. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: Yem Yay.
- Gökaydın, N. (2002). *Temel sanat eğitimi*. Ankara: MEB Yayınları.
- Gürer, Latife (1970). *Temel dizayn'da görsel algı*. İstanbul: Arı Kitabevi.
- Halıcı, E. (2009). *Türk resminde On'lar grubu ve Orhan Peker*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı yayınlanmış Yüksek Lisans tezi Erzurum.
- Hilliard, B. (2013). *Colour psychology*. Erişim adresi: <http://www.seahorsesconsulting.com/DownloadableFiles/ColourPsychology.pdf>.
- Holtzschue, L. (2009). *Rengi anlamak*. (F. Akdenizli, çev.). İzmir: Duvar Yayınları.
- Humphrey, D. & Rivas, M. & Hermsen, C. (2013). *Colour in the cause of emotion 12th congress of the international colour association AIC colour 2013, United Kingdom*.
- Hunjet, A. & Ivanic, J. (2018). The impact of colour psychology on the credens design. *International Journal- Vallis Aurea*, Volume 4, Number 2, 1-10.
- Keş, Y. (2009). *Elektronik yayıncılık ve web tasarım*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Kılıç, L. (1994). *Görüntü estetiği*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Klem, I. (2013). Colour energy and wellbeing: Hanson, A.R. (2017) What is colour in best, J. (Ed.) *Colour Desing: Theories and Applications* (pp.3-23), United Kingdom: The Textile Institute Book Series. The Lessons of the Orient, 12th Congress of the International Colour Association AIC Colour 2013, United Kingdom.
- Kořakowska, A. & Landowska, A. & Szwoch, M. & Szwoch, W. & Wróbel, M. R. (2015). Information Systems development and applications. (S. Wrycza, ed.). *Modeling Emotions For Affect-Aware Applications*, Published by Faculty of Management University of Gdańsk 81-824 Sopot, ul. Armii Krajowej 101.

- Küçükşen Öner, F. (2010). *İlköğretim öğrencilerinin resimlerinde renk ve duygu ilişkisi ve kırmızının öğrencilerde yarattığı kavramsal ve simgesel çağrışımlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Melet, E, (2014). *Çağdaş Türk resminde On'lar grubu ve toplumsal gerçekçi yanları*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Mikellides, B. (2017). Colour psychology: The emotional effects of colour perception In Best, J. (Ed.) *Colour Desing: Theories and Applications* (pp.193-213) United Kingdom: The Textile Institute Book Series.
- Mylonas, D. & MacDonald L. (2017). Colour naming for colour design. (J. Best, ed.). *Colour Desing: Theories and Applications* (pp.131-155), United Kingdom: The Textile Institute Book Series.
- Özsezgin, K, (1999). *Cumhuriyetin 75 yılında Türk resmi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.
- Öztuna, H. Y. (2007). *Görsel iletişimde temel tasarım*. İstanbul: Tibyan Yayıncılık.
- Plutchik, R. (1982). *A psychoevolutionary theory of emotions*. *Social Science Information*, 21, 4/5, 529-553.
- Plutchik, R. (1990). *Emotions and psychotherapy: A psychoevolutionary perspective*. Newyork: Academic Press.
- Puhalla, D.M. (2005). *Color as cognitive artifact: A means of communication – language and message a dissertation submitted to. the Graduate Faculty of North Carolina State University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Design*.
- Renda, G. & Özsezgin K. & Atar A. & Katı, A. (1993). *Türk plastik sanatlar tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Setchell, J. S. (2017). Colour description and communication. (J. Best, ed.). *Colour Desing: Theories and Applications* (pp.99-128). United Kingdom: The Textile Institute Book Series.
- Şenyapılı, Ö. (1996). *Görsel sanatlar ve iletişim*. Ankara: Sanat Yapım Yayıncılık.

İnternet Kaynakları

- Color extraction*, TinEye. <https://labs.tineye.com/color/>. Erişim tarihi: 01.01.2023
- Color extraction*, TinEye. <https://labs.tineye.com/color/>. Erişim tarihi: 01.01.2023
- TinEye*, (2021) <https://labs.tineye.com/color/> Erişim tarihi: 01.01.2023
- Resim 1, <https://www.alifart.com/fkret-otyam-272032/>), Erişim tarihi: 01.01.2023
- Resim 2, https://www.facebook.com/photo/?fbid=946134088845786&set=a.946134078845787&locale=en_GB
- Resim 3, <https://www.istanbulsanatevi.com/unlu-sanatcilarin-hayati/mustafa-esirkus-hayati-ve-eserleri>, Erişim tarihi: 01.01.2023
- Resim 4, <https://tr.pinterest.com/pin/777082110695989018/>, Erişim tarihi: 01.01.2023
- Resim 5, <https://arhm.ktb.gov.tr/repo/uploads/Catalog/22122021121745-af169656-00ec-4181-ab40-f92b20d412f1.pdf>, Erişim tarihi: 01.01.2023

Sencer / Sancar Adı Üzerine Bir Görüş**An Opinion on the Name of Sanjar / Sandjar****Cihan PİYADEOĞLU *** Öz

Türkiye’de Selçuklu Tarihi çalışmaları, Osmanlıların son döneminde başlamış, 1950’li yıllardan itibaren artarak devam etmiştir. Bununla birlikte bu döneme dair bazı meseleler henüz çözümlenebilmiş değildir. Bu meselelerden biri Sencer/Sancar adının kullanım tercihidir. Büyük Selçukluların son sultanının adı tarihçilerin kullanım tercihlerine farklı biçimde yansımıştır. Nitekim bazı tarihçiler bu ismi Sencer olarak verirken bazıları da Sancar şeklini tercih etmiştir. Hatta her ikisini kullanan araştırmacılar da bulunmaktadır. Ancak inceleyebilmiş olduğumuz tüm Arapça ve Farsça kaynaklarda ismin imlası سنجر şeklindedir. Kaynaklar, ismin verilmesi hakkında iki bilgiyi öne çıkarmaktadır. İlk bilgiye göre Sultan Melikşah, Sincâr yakınlarında doğan oğlunun adını bu şehrin adından etkilenerek koymuş, diğer görüşe göre ise Türkçe saplamak anlamına gelen “sançmak” fiilinden türetilen bir isimlendirmede bulunmuştur. Yapılan bir yoruma göre ise aslında Sancar olan isim, ünsüz yumuşamasına uğrayarak Sencer’e dönüşmüş ve sonraki süreçte Sencer şekli kullanılagelmiştir. Bu çalışmada isim hakkında değerlendirmelerde bulunulacak ve yeni bir görüş üzerinde durulacaktır.

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet
Üniversitesi Tarih Bölümü
cihanpiyadeoglu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2529-4557
İstanbul / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Sencer, Sancar, Selçuklular, Melikşah.

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet
University Faculty of Literature
Department of History
cihanpiyadeoglu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2529-4557
İstanbul / TÜRKİYE

Abstract

Studies of Seljukid History in Turkey started during the last period of Ottoman rule and continued progressively since the 1950s. However, some issues regarding this period have not been resolved yet. One of these issues is the usage preference of the name Sanjar/Sandjar. The name of the last sultan of the Great Seljuk was reflected differently in the usage preferences of historians. Just as a matter of fact, some historians used the name Sanjar, while others preferred Sandjar. There also are researchers who use both. Nevertheless, the spelling of the name is سنجر in all Arabic and Persian sources that we have been able to examine. Sources highlight two pieces of information about the naming. According to the first of these, Sultan Malik-Shah named his son Sanjar, who was born near Sinjâr, influenced by the name of this city; and according to the other view, a naming derived from the verb “sançmak”, which means to stab in Turkish vernacular. According to one interpretation, the name that was originally Sandjar was transformed into Sanjar by final-obstruent devoicing, and consequently, the form of Sanjar had been used all along the subsequent investigations. This study intends to further evaluate the name Sanjar/Sandjar, and lay emphasis on a new opinion.

Keywords:

Sanjar, Sandjar, Seljuks, Malik Shah.

Başvuru/Submitted: 17/01/2023

Kabul/Accepted: 25/08/2023

Makale Bilgileri

- Atıf:** Piyadeoğlu, C. (2023). Sencer / Sancar Adı Üzerine Bir Görüş. *Selçuk Türkiyat*, (60): 25-33.
- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
- Katılımcı Rızası:** Katılımı yok.
- Mali Destek:** Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
- Çıkar Çatışması:** Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Telif Hakları:** Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
- Değerlendirme:** İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
- Benzerlik Taraması:** Yapıldı – iThenticate.
- Etik Beyan:** sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
- Lisans:** Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
- Informed Consent:** No participants.
- Financial Support:** The study received no financial support from any institution or project.
- Conflict of Interest:** No conflict of interest.
- Copyrights:** The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
- Assessment:** Two external referees / Double blind.
- Similarity Screening:** Checked – iThenticate.
- Ethical Statement:** selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
- License:** Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Türkiye’de Büyük Selçuklular ile ilgili çalışmalar Osmanlıların son döneminden itibaren başlamış, 1950’li yıllardan itibaren artarak devam etmiştir. Artan çalışmalar pek çok konunun açıklığa kavuşmasını sağlamış olmakla birlikte, bazı meselelerin farklı sebeplerden dolayı henüz çözüme ulaşmadığı görülmektedir. Bunlardan biri de Büyük Selçukluların son sultanının adının Sencer mi Sancar mı olduğudur. Nitekim bu isim araştırmacıların kullanım tercihine göre şekillenmiş gibi görünmektedir. Öyle ki, bazı araştırmacılar Sencer (Köprülü, 1983, s. 163, 168; Köprülü, 1986, s. 152; Kafesoğlu, 1987, s. 375; Özaydın, 2001, s. 64; Merçil, 2007, s. 6; Özaydın, 1990, s. 9; Özgüdenli, 2013, s. 235) bazıları da Sancar (Kafesoğlu, 1953, s. 178, 191; Turan, 1996, s. 236; Sümer, *Oğuzlar*, 1999, s. 127; Köymen, 1947, s. 159; Koca, 2005, s. 97) halini tercih etmişlerdir. Hatta her ikisini kullanan tarihçiler de bulunmaktadır (Kafesoğlu, 1953, s. 178, 191; Kafesoğlu, 1987, s. 375; Köymen, 1993, s. 117; Köymen, 1987, 486 vd.). İsmi imlası inceleyebilmiş olduğumuz Farsça (İbn Funduk, t.y., s. 59; Müntecebüddîn Bedî’, 1329 hş., s. 42; Zahîrüddîn Nişâbûrî, 2004, s. 54; Râvendî, 1364 hş., s. 85; Reşîdüddîn Fazlullah, 1999, s. 29; Hindûşâh b. Sencer, 1357 hş., s. 258; Hamdullah Müstevfî, 1364 hş., s. 448; Hamdullah Müstevfî, 1336 hş., s. 26; Şebânkâreî, 1363 hş., s. 109; Mîrhând, 1339 hş., C. IV, s. 310; Mîrhând, 2535 şehinşahî, s. 148; *Tarih-i Sistân*, 1314 hş., s. 379; Cûzcânî, 1363 hş., s. 257; Seyfeddîn ‘Akîlî, 1364 hş., s. 203; Mu’ineddîn İsfizârî, 1959, s. 172; Atâ Melîk Cüveynî, 1355 hş., s. 313; Muhammed ‘Avfî, 1375 hş., s. 40; Nâsirüddîn Kirmânî, 1370 hş., s. 11) ve Arapça (İmâdüddîn el-İsfahânî, 1999, s. 51; İbn Funduk, 1946, s. 106, 121; Sadreddîn el-Hüseynî, 1984, s. 84 vd.; İbnü’l-Cevzî, 1992, C. XVIII, s. 121; Yâkût el-Hamevî, 1977, C. III, s. 762; İbnü’l-Esîr, 1963, s. 21; İbnü’l-Kalânîsî, 1908, s. 147; Sıbt İbnü’l-Cevzî, 2013, C. XIX, s. 520; İbn Hallikân, 1968, C. II, s. 427) kaynakların tamamında سَنَجَر şeklinde.

Sultan Sencer’in bastırılmış olduğu paralardaki imla da kaynaklarla aynıdır (Alptekin, 1971, s. 525-526; Hocaniyazov, 1979, s. 81 vd.). Çoğunlukla Sancar imlasını kabul eden Mehmet Altay Köymen’in *İslam Ansiklopedisi* için kaleme aldığı Sencer maddesindeki imla, aslında Sancar olarak planlanan maddenin baskıya yetiştirilememiş olmasına bağlanır (Turan, 1973, s. 16)¹. Bu tarz tartışmalara cevap mahiyetinde bir yazı kaleme alan *İslam Ansiklopedisi*’nin Tahrir Heyeti Müdürü Ahmed Ateş, aşağıda ifade edeceğimiz üzere ünsüz yumuşaması sebebiyle, ismin zaten Sencer’e dönüşmüş olan halinin madde başı olarak kabul edildiğini dillendirmiştir (Ateş, 1966, s. 464). Ansiklopedinin orijinal versiyonundaki “Sandjar” maddesinde (Bosworth, 1986, IX, s. 15) Sultan Sencer dönemi anlatılmış, bu maddede ismin imlasına dair herhangi bir görüşe yer verilmemiştir. Maddenin iki sayfa yukarısında yer alan Sandjak (Sancak) maddesinden hareketle ismin Sancar olarak okunduğu ve kabul gördüğü anlaşılmaktadır. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*’ndeki maddenin başlığı ise Sencer (Özaydın, 2009, C. XXXVI, s. 507 vd.) olarak belirlenmiştir. Burada tartışacağımız mesele Sultan Melikşah veya herhangi birinin bu ismi nasıl seslendirmiş olduğudur.

¹ Bu mesele Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu ve Ahmed Ateş arasında yaşanan tartışma konularından birini de teşkil etmiştir.

İsmın Verilişı ve İmlası ile İlgili Görüşler

Sultan Melikşah'ın oğlu olan Sencer, babasının Suriye seferi sırasında Musul'a iki günlük mesafede bulunan Sincâr şehri yakınlarında dünyaya gelmiştir (25 Receb 479/5 Kasım 1086). Bu olayı kaydeden kaynaklar, Sultan Melikşah'ın oğluna Ahmed ve Sincâr'dan esinlenerek Türkçe bir isim daha verdiğini kaydeder (Râvendî, 1999, I, 181; Sadreddîn el-Hüseyinî, 1999, s. 53; İbnü'l-Esîr, 1987, C. X, s. 130; Yâkût el-Hamevî, 1977, C. III, s. 762; Reşîdüddîn Fazlullah, 2014, s. 95, 127; Zekeriya Kazvînî, 1373 hş., C. II, s. 160). Yukarıda da kaydettiğimiz üzere bu Türkçe isim, kaynaklardaki imlası farklı olmamasına rağmen, bazılarında göre Sencer bazılarında göre de Sancar'dır.

İsmın Türkçe "sançmak" fiilinden türediğini ileri sürenler Sencer'den ziyade Sancar olması gerektiği görüşündedir (Köprülü, 1925, s. 252; Turan, 1973, s. 16). Bu görüşte olan bir diğer kişi de Memlük dönemi müelliflerinden olan el-Ömerî'dir (ö. 749/1349). el-Ömerî (el-Ömerî, 2014, s. 222):

"... Melikşah'ın Sincâr'da bir oğlu dünyaya geldi. Ona Ahmed adını verdi, fakat Sincâr'da doğduğu için Sencer adıyla tanındı. İşte meşhur Sultan Sencer odur. Tarihçilerin naklettiğine ve benim de kanaatime göre Melikşah oğluna Türk âdetlerine göre isim vermiştir." demek suretiyle önceki kaynaklardaki bilgiyi tekrar eder. Bununla birlikte bilginin devamında bir yorum yaparak "Aslında ona سنجر, yani "delen, saplayan" adını vermişti, fakat insanlar bu adı "sad" yerine "sin" ile söylüyorlar" demektedir.

İsmın Türk âdetlerine göre verilmiş olduğu hususu, farklı bir bakış açısıyla bizim de varmış olduğumuz bir sonuçtur. Bununla birlikte ismi kaydeden tüm müelliflerin "sad" yerine "sin" tercihinde bulunmuş olması ilginçtir ve bazı soruları da peşinden getirmektedir. Nitekim Sancar imlasını savunanların en önemli hareket noktalarından biri olan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te de "sançmak" fiili ve fiilin sıfat fiil hali سَنجَارٌ, سَنجَائِيٌّ şeklinde yer alır (Kaşgarlı Mahmûd, 1985, C. III, s. 420); diğer bir ifadeyle "sin" ile yazılmıştır.

Türkçe *İslam Ansiklopedisi*'nde yer alan maddenin başlığı Sencer olarak belirlenmesine rağmen, aslında Sancar olması gereken ismin zamanla Sencer'e dönüşmüş olmasından dolayı böyle bir tercihte bulunulduğu belirtilmiştir. Bu kısa maddede ("Sancar", 1987, C. X, s. 191):

"Sancar (T) sanç-ar; (saplamak, sançmak) kökünden olup bu isim baş isim olarak da kullanılmıştır. Kelime "ç" sesinden dolayı zamanla incelmış, bu "ç" sesi de sedalılaştırmıştır (ünsüz yumuşaması). Bundan dolayı Büyük Selçuklu hükümdarının adı Sancar, sonraları da Sencer şeklini almıştır" denmektedir.

Diğer bir ifadeyle ismin çıkış noktası Sancar'dır, ancak zamanla Sencer'e dönüşmüştür. Bununla birlikte bu dönüşümün ne zaman gerçekleştiği hakkında herhangi bir bilgi bulunmaması, kafalarda bazı sorulara neden olmaktadır. Her şeyden önce *Dîvânu Lugâti't-Türk* 466/1074 yılında tamamlanmış (Kaçalın, 1994, C. IX, s. 446), Sencer de 1086 yılında doğmuştur. Dolayısıyla bahsi geçen ünsüz yumuşamasının bu kadar kısa bir süre içinde gerçekleşmiş olduğu haliyle düşünülemez.

Sad/sin farkı yanında ismin Türkçe olması sebebiyle tartışılması gereken diğer bir konu daha bulunmaktadır. Nitekim *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Arapça kaleme alındığı ve Arapçada çim/چ harfi bulunmadığı için sançmak fiili haliyle cim/ج harfi ile yazılmıştır. Dolayısıyla sançmak fiilinin sıfat fiil halinin doğru şekilde seslendirilmesi ve bu seslendirilmenin doğru yazımı “sançar/سنچار” olmalıdır (Clauson, 1972, s. 835). Her ne kadar ünsüz yumuşaması iddiası mevcutsa da bütün kaynakların ve müelliflerin aynı anda bundan haberdar olduğunu beklemek çok da inandırıcı olmaz. Nitekim bu değişimin gerçekleşmiş olduğu tarih ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca ismin sançar veya daha farklı bir imla ile yazılmış haline de rastlanmaz. Burada yukarıda da belirttiğimiz gibi ismin Arapçada cim harfi ile yazılma mecburiyeti akıllara gelebilir. O zaman meseleye diğer bir ismin imlası üzerinden açıklama getirmek gerekir. Bu isim Çağrı'dır. Nitekim Çağrı adı Farsça kaynaklarda چغری şeklinde, yani çim harfi ile yazılmak suretiyle verilmektedir (İbn Funduk, t.y., s. 72; Râvendî, 1384 hş., s. 85; Reşîdüddîn Fazlullah, 1999, s. 13). Arapça kaynaklardaki yazımı da çoğunlukla cim harfi iledir (Sadreddîn el-Hüseynî, 1984, s. 26; İbnü'l-Esîr, 1963, s. 10; İbnü'l-Adîm, 1976, s. 16)². Diğer bir ifadeyle Farsça yazan müelliflerin ج/چ-cim/çim ses ayırımını yapabildikleri görülmektedir. Ama aynı durum Sançar için geçerli olmamıştır.

Bu hususta akıllarda herhangi bir soru kalmaması adına Sultan Sencer'in *Dîvân-ı İnşâ* başkanı ve aynı zamanda nedimi olan Müeyyidüddeve Müntecebüddîn Bedî' Ali b. Ahmed Atabek el-Cuveynî'nin (hakkında bkz. Yazıcı, 2006, C. XXXII, s. 25) *Atebetü'l-ketebe* adlı eserinde verilen ismin imlasına bakmak bile meselenin anlaşılmasına katkı verecek niteliktedir. Nitekim sultan ile hayli yakın bir iletişim halinde olan³ Cuveynî'nin de Sencer imlasını چ/çim harfini kullanmayarak vermesi (Müntecebüddîn Bedî', 1329 hş., s. 42) kelimenin imlasında چ/çim, Türkçe “ç” sesinin bulunmamasıyla açıklanabilir. Sultan Sencer'e bu kadar yakın birinin önemli bir metin kaleme alırken sultanın adını seslendirildiğinden daha farklı bir şekilde vermesi haliyle beklenemez. Üstelik Selçuklu devrinde görev alan İran kökenli devlet adamlarının Türkçe bildiği kaynaklar tarafından ifade edilen bir durumdur. Dolayısıyla uygulamada Sançar olması gereken ismin buna rağmen “ç” sesinden yoksun bir şekilde yazılmış olma ihtimali bize göre çok inandırıcı görünmemektedir. Kısaca ismin imlası Sançar değildir.

Sencer Kelimesinin İmlası ve Anlamı Üzerine

Yukarıda ifade etmiş olduklarımıza ek olarak ismin tespit edebildiğimiz harekeli (سنچار) yazımının mevcudiyeti, kelimenin doğru okunuşunun Sencer olduğunu göstermektedir (İmâdüddîn el-İsfahânî, 1999, s. 51; İbn Nukta, 1979, C. II, s. 444). Sincâr yakınlarında gerçekleşen doğum sebebiyle bir etkilenme neticesinde bu ismin verilmiş olduğu bilgisi bizce de kabul edilebilir görünmektedir. Ancak bu etkilenme

² Bunun istisnaları da mevcuttur. Nitekim Hamdullah Müstevfî (1364 hş. s. 427), ismi چغری olarak verir. Sibt İbnü'l-Cevzî'nin eserinde (1968, s. 2, 44) چغری şeklinde verilmektedir ki, bu durum muhtemelen naşirin tercihi sebebiyledir.

³ Sultan Sencer ile Müntecebüddîn Bedî' Ali b. Ahmed Atabek el-Cuveynî'nin arasındaki yakın münasebet sonraki dönem müelliflerden ve uzaktan akrabası olan Ata Melik Cuveynî tarafından kaydedilmektedir. Kayda göre sabah namazından sonra yapılan toplantı dağıldığında sultan ile Müntecebüddîn yalnız kalmış, sultan ona nasihatlerde bulunup eğlenceli hikâyeler anlatarak ülke meseleleri hakkında görüşlerini sormuştu, bk. (Atâ Melik Cüveynî, 2013, s. 259).

Sancar/Sançar değil, Sencer şeklinde kendini göstermiştir. Burada Sencer kelimesinin ne anlama geldiği bilgisi önem kazanır. Sencer, bazı sözlüklerde bir av kuşunun adı olarak kaydedilmektedir (Burhân-ı Kâtî', 2000, s. 660; Steingass, 2005, s. 700). Her ne kadar konuyla alakasız gibi görünse de Sencer'in aynı anneden doğan ağabeyi Muhammed Tapar'a verilen isim de varmak istediğimiz sonucu destekler mahiyettedir. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla biri hariç kaynakların hepsinde Büyük Selçukluların beşinci hükümdarının adı "Muhammed" olarak nakledilmiştir. Sadece bir kaynak Muhammed'in yanına günümüzde Tapar olarak kabul gören bir isim daha eklemiştir. Bu isim, kaynakta (طبر) şeklinde yer almaktadır (Sadreddîn el-Hüseynî, 1984, s. 79). Kaynakta طبر şeklinde verilen isim Arapça'da p/پ harfinin bulunmayışı sebebiyle yine *Divânu Lugâti't-Türk'*te yer alan تَبْر kelimesiyle ilişkilendirilerek Tapar'a çevrilmiş, bu da daha sonraları tarihçiler arasında kabul görmüştür (Kaşgarlı Mahmûd, 1985, I, 361)⁴. Diğer ifadeyle iki farklı kaynaktaki bilgiler bir araya getirilmek suretiyle yorum yapılmıştır. Bize göre ise kaynağın Türkçe çevirisinde Taber olarak verilen bu isim gerçekte تَبْر / تَبْر / Tebr/Tibr/Tibir olup, Sencer gibi bir çeşit kuş manasındadır (Steingass, 2005, s. 279). Selçuklu hanedan mensuplarına hayvan isimlerinin verildiği bilinen bir gerçektir. Meseleye daha ayrıntılı bakıldığında Tuğrul, Çağrı, Beygu, Alp Sungur ve Togaşah gibi kuş isimlerine de rastlanmaktadır (Nizâmî Arûzî, 1331 hş., s. 68; Sümer, 1971, s. 404; Özgüdenli, 2013, s. 87)⁵. Sencer ve Tibir'i de bu geleneğin devamı olarak düşünmemek için hiçbir sebep bulunmamaktadır.

Sonuç

Yukarıda vermiş olduğumuz bilgiler neticesinde konuyla ilgili olarak şu görüşler ileri sürülebilir. Her şeyden önce Sincâr şehrinin ismin verilmesi sırasında bir etkiye neden olduğu tarafımızca da kabul edilmektedir. Ancak tüm kaynaklarca سنجر şeklinde verilen bir imlanın, barındırdığı harfler de dikkate alındığında Sancar olarak okunabilmesi çok da mümkün görünmez. Ayrıca Türkçe sançmak fiilinden türediği kabul edilen Sancar sıfat fiili, Türkçe açısından da yanlıştır. Doğrusu Sançar ve dolayısıyla şehzadeye verilen isim de Sançar olmalıdır.

Sincâr'dan etkilenerek sadece ses benzerliği sebebiyle Sencer adının verilmiş olduğu düşüncesi de bize göre yanlıştır. Nitekim bu etkilenmenin anlamdan ziyade bir kelime benzerliği gibi yorumlanması gerektiğinde, سنجر imlasının Sencer'den çok Sincer olarak okunması daha mantıklı bir seçim olur. Bunun yanında ses benzerliğinden çok, ismin bir anlam yüklenerek verilmiş olduğunu düşünmek daha gerçekçi bir yaklaşım olur.

Sancar maddesinde ifade edildiği gibi sançar olan kelimedeki "ç" sesinin ünsüz yumuşaması sebebiyle önceleri Sancar'a sonraları da Sencer'e dönüşmüş olması iddiası da bize göre mantıksız görünmektedir. Nitekim *Divânu Lugâti't-Türk'*ün tamamlandığı yıl düşünüldüğünde bahsi geçen ünsüz yumuşamasının kısa bir süre içinde gerçekleştiği düşünülemez. Yine de iddia edildiği gibi sançar/سنچار kelimesinin ünsüz

⁴ Burada Tapar olarak verilen kelimenin manası Kıpçak hanlarından İnal Öz'ün oğlu şeklinde verilmektedir.

⁵ Sungur ve toğan (doğan) birer kuştur.

yumuşamasına uğrayarak Sancar haline dönüşmesi, dil kuralları çerçevesinde kabul edilebilir bir durumdur. Ancak var olduğu kabul edilen bu dönüşümün Selçukluların son sultanının adının Sancar olduğunu kanıtlamak için yeterli değildir. Diğer bir ifadeyle günümüzde Ankara'ya Engürü demekten hiçbir farkı yoktur.

Bunun yanında Selçuklu hanedan mensubu Tuğrul, Çağrı ve Beygu'nun da üç efsanevî kuş adı olduğu, ayrıca Çağrı Bey'in oğluna Alp Sungur, Sultan Alp Arslan'ın da Togaşah adını verdiği bilinen bir gerçektir. Bizim tespitimize göre Sencer ve Tiber isimleri de kuş anlamı taşımaktadır. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Sultan Melikşah'ın da atalarının yapmış olduğu gibi Türk âdetlerine göre oğluna isim vermiş olduğu görülmektedir. Buna ek olarak iki farklı kaynakta ismin harekeli yazımının tespit edilmesi, üstelik bunlardan birinin İslâm dünyasında yetişen önemli şair ve ediplerin biyografilerini ve eserlerinden örnekleri içeren bir antoloji olması burada ayrıca önem taşımaktadır. Sonuç olarak Büyük Selçukluların altıncı hükümdarının adı iddia edildiği gibi Sancar değil, avcı bir kuş anlamına gelen Sencer olmalıdır.

Extended Abstract

In Seljukid History studies in Türkiye, the name of the last Sultan of the Great Seljuks is seen in two different ways. Some researchers refer to this name as "Sanjar", while others prefer "Sandjar". Certain scholars have even used both forms in different works. *The Encyclopaedia of Islam* prefers "Sandjar", while the Turkish version of the encyclopedia and the *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* prefer "Sanjar". Upon examination of all the Arabic and Persian sources and even the coins minted in the name of Sultan Sanjar, we found the spelling of the name to be سنجر. In other words, both "Sandjar" and "Sanjar" enthusiasts share the same source spelling. Two theories regarding the name's origin stand out in the sources. According to the first theory, Sultan Malik Shah named his son, who was born near Sinjār, influenced by this city. The second theory suggests the name was derived from the Turkish verb "sançmak" meaning "to stab". The widely accepted explanation is that the name was originally "Sandjar" but underwent consonant softening over time, becoming "Sanjar". However, we argue that if the name was derived from the verb "sançmak", it should be "Sançar" (Sandchar) and not "Sandjar". *Dīwān Lughāt al-Turk*, the most important source for those who believe "sançmak" derives from the verb "sançmak", was written in Arabic. Since Arabic lacks the letter چ, the verb "sançmak" is necessarily written with the letter ج. It is also evident from the correct spelling of the name Chagri (چغری) that authors writing in Persian were able to distinguish between the sounds of چ and ج. Additionally, Montajab al-Din Badī', who was closest to Sultan Sanjar and authored a work called *Atabat al-kataba*, spelled the name as it appears in other sources. Therefore, the name cannot be "Sandchar". The presence of vowel point spelling (سنجر) further suggests that the correct spelling of the name is "Sanjar". While we acknowledge that Sinjār influenced the name's choice. However, this influence manifested itself in the form of "Sandjar" or "Sandchar", in other words, not through sound similarity, but through the attribution of meaning to "Sanjar". Here, the meaning of the word "Sanjar" is crucial. It is a well-known fact that members of the Seljuk dynasty were often given animal names. Upon closer examination, it becomes apparent that bird

names such as Tughril, Chagri, Bayghu, Alp Sunkur, and Togan (Shah) are also prevalent. Sanjar, the subject of our discussion, is recorded as the name of a bird of prey in some dictionaries. Moreover, while the name of Muhammad Tapar, Sanjar's elder brother, is mostly recorded as "Muhammad" in the sources, one source added a name that is now accepted as "Tapar" (طبر). This name is تَبْر / تَبْر / Tibir, which, like Sanjar, means a kind of bird. Considering that members of the dynasty were often given bird names and based on the meaning, it's reasonable to assume that "Sanjar" and "Tebir" also mean "bird". Furthermore, the fact that the name has been written with diacritics and that this source is an anthology containing biographies and examples of the works of significant poets and writers who emerged in the Islamic world is also noteworthy. In conclusion, it is our belief that Sultan Malik Shah named his sons in accordance with Turkish customs, following the traditions of his ancestors. Therefore, the name of the sixth ruler of the Great Seljuks is "Sanjar", signifying a bird of prey.

Kaynakça

- Alptekin, C. (1971). Selçuklu paraları. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. III, 435-591.
- Atâ Melîk Cuveynî (1355 hş.). *Tarih-i cihângüşâ-yı Cüveynî*. (A. Kazvinî, nşr.). Tahran.
- Atâ Melîk Cuveynî (2013). *Tarih-i cihângüşâ*. (M. Öztürk, çev.). Ankara: TTK Yay.
- Ateş, A. (1966). Prof. Dr. Osman Turan'ın yazısı dolayısı ile bir açıklama. *Belleten*, S. 119, 459-466.
- 'Avfî (1375 hş.). *Lübâbü'l-elbâb*, (S. Nefîsî, nşr.). Tahran.
- Bosworth, C. E. (1986). Sandjar. (C. 9, p. 15-17), *Encyclopaedia of Islam* (Second Edition). Leyden.
- Burhân-ı kâti'* (2000). (M. Öztürk, & D. Örs, ed.). Ankara: Türk Dik Kurumu Yay.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Cûzcânî (1363 hş.). *Tabakât-ı nâsirî yâ tarih-i İrân ve'l-İslâm*. (A. Habîbî, nşr.). Tahran.
- Hamdullah Müstevfî (1336 hş.). *Nüzhetü'l-kulûb*. (M. Debîr-i Siyâkî, nşr.). Tahran.
- Hamdullah Müstevfî (1364 hş.). *Tarih-i güzîde*. (A. Nevâî, nşr.). Tahran.
- Hindüşâh b. Sencer (1357 hş.). *Tecâribü's-selef der tevârih-i hulefâ ve vüzerâ-yı işân*. (A. İkbâl, haz.). Tahran.
- Hocaniyazov, T. (1979). *Katalog monet gosudarstua velikih Selcukov*. Aşkabad: Türkmenistan SSR İlimler Akademisi.
- İbn Funduk. (1946). *Tarihu hukemâi'l-İslâm*. (M. Kürd Ali, nşr.). Dimaşk.
- İbn Funduk. (t.y.). *Tarih-i Beyhak*. (A. Behmenyâr, nşr.). Tahran.
- İbn Hallikân. (1968). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnai'z-zamân*. (İ. Abbas, nşr.). Beyrut.
- İbn Nukta. (1979). *Tekmiletü'l-ikmâl*. (C. 2). (A. Abdürabbinnebî, nşr.). Mekke.
- İbnü'l-Adîm. (1976). *Bugyetü't-taleb fi tarihi Haleb*. (A. Sevim, nşr.). Ankara: TTK Yay.
- İbnü'l-Cevzî. (1992). *el-Muntazam fi tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*. (C. 18). (M. A. Atâ, & M. A. Atâ, nşr.). Beyrut.
- İbnü'l-Esîr. (1963). *et-Tarihü'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye*. (A. A. Tuleymât, nşr.). Kahire.
- İbnü'l-Esîr. (1989). *el-Kâmil fi't-tarih*. (C. 10). (A. Özeydın, çev.). İstanbul.
- İbnü'l-Kalânîsî. (1908). *Zeylu tarihi Dimaşk*. (H. F. Amedroz, nşr.). Leyden.
- İmâdüddîn el-İsfahânî. (1999). *Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-'asr*. (A. M. Âlu Tu'me, nşr.). Tahran.
- Kaçalın, M. S. (1994). *Dîvânü Lugâti't-Türk. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 9). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1953). *Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu imparatorluğu*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1987). *Selçuklular. İslam Ansiklopedisi*. (C. 10). İstanbul: MEB yayınları.
- Kaşgarlı Mahmûd. (1985). *Dîvânü Lugâti't-Türk*. (C. 3). (B. Atalay, haz.). Ankara.
- Koca, S. (2005). *Selçuklular'da ordu ve askerî kültür*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Köprülü, M. F. (1925). *Harzemşahlar tarihine dair, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*. 1, İstanbul.
- Köprülü, M. F. (1983). *İslâm ve Türk hukuk tarihi araştırmaları ve vakıf müessesesi*. İstanbul: Ötüken.
- Köprülü, M. F. (1986). *Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri*. İstanbul: Ötüken.
- Köymen, M. A. (1947). *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz isyanı (1153)*. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2, Ankara.
- Köymen, M. A. (1987). *Sencer. İslam Ansiklopedisi*. (C. 10). İstanbul: MEB yayınları.
- Köymen, M. A. (1993). *Selçuklu devri Türk tarihi*. Ankara: TTK Yay.
- Merçil, E. (2007). *Selçuklular'da hükümdarlık alâmetleri*. Ankara: TTK Yay.
- Mîrhând. (1339 hş.). *Tarih-i ravzâtü's-safâ*. (C. 4). Tahran: Müessesesi-i Hayyâm ve İntişârât-ı Pîrûz.
- Mîrhând. (2535 şehinşahî). *Düstûru'l-vüzerâ*. (S. Nefîsî, nşr.). Tahran.

- Mu'ineddîn İsfizârî. (1959). *Ravzâtü'l-cennât fi evsâfi medîneti Herât*. (S. M. Kâzım, nşr.). Tahran.
- Müntecebüddîn Bedî'. (1329 hş.). *Atebetü'l-ketebe*. (M. Kazvînî, & A. İkbâl, nşr.). Tahran.
- Nâsirüddîn Kirmânî. (1959). *Nesâimü'l-eshâr*. (Urmevî, C. Nşr.). Tahran.
- Nizâmî Arûzî Semerkandî. (1331 hş.). *Çehâr makâle*. (M. Kazvînî, nşr.). Tahran.
- el-Ömerî. (2014). *Mesâlikü'l-ebşâr fi memâliki'l-emsâr*. (A. Batur, çev.). Türkler hakkında gördüklerim ve duyduklarım. İstanbul: Selenge.
- Özaydın, A. (1990). *Sultan Muhammed Tapar devri Selçuklu tarihi (498-511/1105-1118)*. Ankara: TTK Yay.
- Özaydın, A. (2001). *Sultan Berkyaruk devri Selçuklu tarihi (485-498/1092-1104)*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Özaydın, A. (2009). Sencer. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 39). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2013). *Büyük Selçuklular Devleti tarihi (1040-1157)*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Râvendî. (1364 hş.). *Rahatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*. (M. İkbâl, nşr.). Tahran/1999. *Rahatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*. (C. 1). (A. Ateş, çev.). Ankara: TTK Yay.
- Reşidüddîn Fazlullah. (1999). *Câmiu't-tevârih*. (C. 2). (A. Ateş, nşr.). Ankara: TTK Yay.
- Reşidüddîn Fazlullah. (1999). *Câmiu't-tevârih*. (E. Göksu, & H. Güneş, çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Sadreddîn el-Hüseynî. (1984). *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye (Zübdetü't-tevârih)*. (M. İkbâl, nşr.). Beyrut/(1999). *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye (Zübdetü't-tevârih)*. (N. Lugal, çev.). Ankara: TTKY.
- Sancar (1978), *İslam Ansiklopedisi*. (C. 10). İstanbul: MEB yayınları.
- Seyfeddîn 'Akilî. (1364 hş.). *Âsârü'l-vüzerâ*. (M. C. Hüseyinî, nşr.). Tahran.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. (2013). *Mirâtü'z-zamân fi tarihi'l-'ayân*. (M. Berekât & A. Reyhavî, nşr.). Dimaşk.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. (1968). *Mirâtü'z-zamân fi tarihi'l-'ayân*. (A. Sevim, nşr.). Ankara: TTK Yay.
- Steingass, F. (2005). *Persian-English dictionary*. İstanbul.
- Sümer, F. (1971). Saltuklular. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. 3, Ankara.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Şebânkâreî. (1363 hş.). *Mecma'ü'l-ensâb*. (M. H. Muhaddis, nşr.). Tahran.
- Tarih-i Sistân* (1314 hş.). (Melikü'ş-şuarâ Bahar haz.). Tahran.
- Turan, O. (1973). Selçuklular tarihi hakkında araştırmalar ve tenkidler I. *İslam Medeniyeti Dergisi*. 29, İstanbul.
- Turan, O. (1996). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Yâkût el-Hamevî. (1977). *Mu'cemü'l-büldân*. (C. 3). Beyrut.
- Yazıcı, T. (2006). Müntecebüddîn Bedî'. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 32). İstanbul: TDV Yayınları.
- Zahîrüddîn Nişâbü'rî. (2004). *Selçuknâme*. (A. H. Morton, nşr.). Berlin.
- Zekeriya Kazvînî. (1373 hş.). *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-'ibâd*. (C. 2). (M. Murâd, Farsça çev.). Tahran.

Seyf b. Muhammed Yakûb el-Herevî'nin Târîhnâme-i Herât Adlı Eserin Muhtevasına Dair Bir Değerlendirme

An Evaluation of the Content of Seyf bin Muhammed Yakûb el-Herevî's Work Named Târîhnâme-i Herât

Yusuf Ziya SÖYLEMEZ * Öz

Bulunduğu konum itibarıyla Güneybatı Asya'da önemli bir noktada yer alan Afganistan siyasi, ekonomik, askeri ve göç yolları üzerinde yer alması ile tarihin her döneminde dikkatleri üzerine çeken bir coğrafya olmuş ve pek çok hâkimiyet tarafından kontrol altına alınmıştır. Afganistan coğrafyasının doğu-batı ve kuzey-güney ekseninde bağlantısını sağlayarak, insanlık tarihi kadar kadim bir geçmişe sahip olan Herîrûd Vadisi üzerinde kurulan Herât şehri ise bu coğrafyanın kaderinin şekillendiği bir nokta olmuştur. Pek çok hâkimiyetin kurularak kendi medeniyetlerinden izler bıraktığı Herât şehrine dair pek çok müellif buraya dair eserler meydana getirirken bu şehrin tarihine ışık tutan ana kaynaklardan biri de Seyf b. Muhammed b. Yakup el-Herevî tarafından kaleme alınan Târîhnâme-i Herât'tır. Toplamda sekiz yüz yirmi sekiz sayfadan oluşan bu eser Gulam Rıza Tebatabayi Mecid tarafından tashih edilmiş, İntişârât-i Esâtîr tarafından da h.1383 tarihinde birinci, h.1385'te de ikinci baskısı yapılmıştır. Farsça kaleme alınan ve Herât tarihinin en eski kaynaklarından olan Târîhnâme-i Herât bu şehrin tarihinin bilinmeyen yönleri ile birlikte bölgede vuku bulan siyasi, sosyal ve kültürel hususlarına da ışık tutmaktadır. Eserin muhtevasına dair değerlendirmenin yapıldığında bu çalışma bir nevi kitabın da tanıtımı hükmündedir. Bu bağlamda yüz otuz sekiz zikir şeklinde belirtilen bölümlerdeki konu başlıkları ve olay silsileleri Farsçadan tercüme edilerek ayrı ayrı izah edilmiştir.

* Dr., İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
soylemezyusufziya@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4356-3271
Malatya / TÜRKİYE

* Dr., İnönü University Institute of Social Sciences
ORCID: 0000-0002-4356-3271
Malatya / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Herevî, Herât, Târîhnâme, Kertler, Moğollar.

Abstract

Afghanistan, which is located at an important point in Southwest Asia due to its location, has been a geography that attracts attention in every period of history with its location on political, economic, military, and migration routes and has been under control by many dominions. The city of Herat, established on the Herîrûd Valley, which has a history as old as human history by providing the connection of Afghanistan geography on the east-west and north-south axis, has been a point where the fate of this geography was shaped. While many authors have created works about the city of Herat, where many dominions were established and left traces of their own civilizations, one of the main sources that shed light on the history of this city is Seyf b. Muhammad b. It is Târîhnâme-i Herât written by Yakup el-Herevî. This work, which consists of eight hundred and twenty-eight pages in total, was edited by Gulam Rıza Tebatabayi Mecid, and its first edition was published by İntişârât-i Esâtîr in 1383, and its second edition was published in 1385. Târîhnâme-i Herât, written in Persian and one of the

Başvuru/Submitted: 13/10/2022

Kabul/Accepted: 04/05/2023

oldest sources of the history of Herât, sheds light on the unknown aspects of the history of this city as well as the political, social, and cultural issues that took place in the region. When the content of the work is evaluated, this study is a kind of introduction of the book. In this context, the topics and event sequences in the sections specified as one hundred and thirty-eight dhikrs were translated from Persian and explained separately.

Keywords:

Herevî, Herât, Tarikhname, Kerts, Mongols.

Makale Bilgileri

- Atıf:** Söylemez, Y. Z. (2023). Seyf b. Muhammed Yakûb el-Herevî'nin Târîhnâme-i Herât Adlı Eserin Muhtevasına Dair Bir Değerlendirme. *Selçuk Türkiyat*, (60): 35-48.
- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
- Katılımcı Rızası:** Katılımı yok.
- Mali Destek:** Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
- Çıkar Çatışması:** Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Telif Hakları:** Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
- Değerlendirme:** İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
- Benzerlik Taraması:** Yapıldı – iThenticate.
- Etik Beyan:** sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
- Lisans:** Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
- Informed Consent:** No participants.
- Financial Support:** The study received no financial support from any institution or project.
- Conflict of Interest:** No conflict of interest.
- Copyrights:** The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
- Assessment:** Two external referees / Double blind.
- Similarity Screening:** Checked – iThenticate.
- Ethical Statement:** selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
- License:** Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Herât yahut diğer adı ile Herîrûd¹ Nehri tarafından sulanan Herîrûd Vadisi'nin verimli topraklarının bulunduğu coğrafyada konumlanan şehir, bulunduğu coğrafyanın jeostratejik özelliğinden dolayı Türkistan'a kolayca erişim sağlamasının yanı sıra güneye ve batıya açılan bir kapı vazifesi de görmektedir.² Bu durum şehrin gerek stratejik konumu gerekse sahip olduğu imkânları sebebiyle ön plana çıkararak³ tarihin en erken devirlerinden günümüze kadar pek çok medeniyete ev sahipliği yapmasını sağlamıştır.⁴ Son derecede öneme haiz şehir için pek çok müellif buraya dair eserler meydana getirirken bu şehrin tarihine ışık tutan ana kaynaklardan biri de Seyf b. Muhammed b. Yakûb el- Herevî tarafından kaleme alınan eserdir.

Herât tarihinin ana kaynaklarından olan bu eser altı başlık altında bölümlendirilmiştir. Bölümlendirmenin tasnifi aşağıdaki resimde görülen şekilde yapılmıştır.

فهرست مندرجات	
۷	۱. پیشگفتار مصحح
۲۳	۲. مقدمه دکتر زبیر صدیقی
۴۶	۳. متن کتاب
۷۸۱	۴. پاره‌ای از لغات و واژه‌های ترکی - مغولی
۷۸۱	۵. معنی و شرح پاره‌ای از لغات و ترکیبات مشتق فارسی
۷۹۷	۶. فهرست راهتما

1- Neşredenin Ön Sözü	7-23
2- Zübeyr Sadîkî'nin Mukaddimesi	23-46
3- Kitabın İçeriği (Muhtevası).....	46-781
4- Bazı Türkçe-Moğolca Kelime ve Deyimler.....	781
5- Bazı Farsça Muğlak Kelime ve Terkiplerin Anlam ve Açıklamaları.....	781
6- Dizin.....	796-828

¹ Çok eski bir tarihe sahip olan Herât (Herirud) Nehri Gûr sınırlarından çıkıp bu bölgeyi sulamaktadır. Kaynağını kuzeydeki yaklaşık olarak altı bin metre yükseklikteki Kûh-i Bâbâ Dağları'ndan alan ve iki kolu bulunan bu nehir, Devletyâr köyü yakınından geçerek Kûh-i Siyâh ve Kûh-i Sefid dağ silsilelerini kuzeyden güneye büyük bir duvar gibi yarmaktadır. (Pûyân, 1388, 60 vd.; Barthold, 1973, s. 179). Bu nehrin bir kolu verimli ovalardan geçip bugünkü Afganistan'ın Herât şehri ve İran'ın Meşhed'i arasında sınır teşkil eden, diğer kolu ise Türkmenistan ve İran arasında sınır vazifesi görmektedir. Dar bir vadiye sahip olan bu alanın toprakları verimlilik açısından zengindir. (Herevî, 1373, s. 25; Gerdîzî, 1347, s. 30 vd.; Togan, 1997, s. 429; Strange, 1873, s. 407; Durak, 2013, s. 2780 vd.)

² Afganistan'ın kuzey batısında yer alan şehir verimli vadisi ile Hazara Dağları ile İran hududu arasındaki açık arazi içerisinde yer alır. Geniş bilgi için bk. (Dames, 1988, s. 135; Uslu, 1998, s. 215 vd.; Durak, 2000, s. 1 vd.; Rapor, 1391, s. 12 vd.)

³ Herât şehrinin önemine dair bk., (Kalkan, 2016; Toomajna, 2017; Avcı, 2019; Şahin, 2015; Şahin, 2018; Şahin, 2013)

⁴ *Hudu'l-Alâm*'da çok güçlü bir şehristan, bir kalesi ve kenar mahalleleri olan büyük bir yerleşim yeri olarak ifade edilmektedir. (Hudu'l-Alâm, 1937, s. 103). Yine ekolojik ve coğrafi faktörlere bağlı olarak stratejik öneme sahip olan Herât tekrar tekrar insan yerleşimleri için kapasiteye sahip bulunmasından ötürü refah ve medeniyet merkezi olup bu özellikler hasebiyle "Dünya Şehirlerin Gözbebeği", "Horasan'ın Bahçesi", "Bölgenin Şahı" gibi unvanlar ile de anıla gelmiştir. Bk. (Kalkan, 2015, s. 524)

Moğol ve Kert Hanedanlığının siyasi tarihine dair ana kaynak olan Seyf b. Muhammed b. Yakûb el-Herevî'ye ait olan *Târîhnâme-i Herât*'ın ön sözünü 1371 yılında kaleme alan Gulâm Rızâ Tabâtabâi Mecîd, yazdıklarıyla bu eserin önemini arttıracak katkılarda bulunmuştur. Mecîd, eserin bu kısmında devrin istikbalini belirleyen Moğol istilalarının siyasi ve sosyal tesirleri ile birlikte tarihe ışık tutacak önemli kaynaklara da geniş yer vermiştir. Moğolların Herât'taki hâkimiyet süreçlerine dair ana kaynaklardan olan *Târîh-i Cihângüşâ, Câmi'ü't-tevârih, Târîh-i Vaşşâf, Târîh-i Güzîde, Târîh-i Benâkitî, Nizâmü'l-tevârih, Cami'ül-Ensâb, Matla'ı Sa'deyn ve Mecma'ı Bahreyn, Zübdetü't-Tevârih, Mücmel-i Faşîhî, Ravzâtü's-şafâ' fi sîreti'l-enbiyâ' ve'l-mülûk ve'l-hulefâ', Târîhu Buḥârâ, Târîh-i Sistân, Târîh-i Herât*'ın yedi farklı yazara ait nüshaları, *Ravzâtü'l-Cennât fi Eoşâfi Medîneti Herât, Kertnâme, Kitâb-ı Mersâdü'l İkl'ül Sultânîye, Mersâdü'l Mâlül-ı Hânîye, Hulâsatü'l-Ahbâr fi beyân'ül Âhvâl'ül-Ahyâr, Mesnevî (Samnâme), Târîh-i Ercümend ve Girânseng (Târîh-i Herât)* başta olmak üzere pek çok eserin muhteva ve nüshalarına dair açıklamalar da eserin kıymetini daha da arttırmıştır.

Gulâm Rızâ Tabâtabâi Mecîd *Târîhnâme-i Herât*'ın ön sözünde, Seyf Herevî'nin eserinde Türkçe ve Moğolca kelimelerin karşılaştırmalarının yanında istisnai olarak Rumi diye ifade edilen terimleri kullandığını bu açıdan onun eserinin diğer yazarlara kıyaslandığında cesur bir şekilde kaleme aldığını ve dönemin olaylarını olduğu gibi naklettiğini ifade etmektedir. Seyf Herevî'nin Moğolların bölgede yaptıkları tahribatları bizzat gördüğünü yâda görgü tanıkların rivayetlerini dile getirdiğini belirten yazar, eserin mahalli en eski tarih kaynaklarından biri olduğunu ve özgün ayrıntılar içerdiğini vurgulamaktadır. Yazar ayrıca onun buralarda yaşanan gelişmeleri Kur'an-ı Kerim'den ayetlerin yanı sıra dönemin şairlerinin şiirlerinden örneklemeler yaparak naklettiğini de vurgulamaktadır. Son olarak eserin ön sözünde bu eserin Kalküta baskısına dair ifadeler kullanan Gulâm Rızâ Tabâtabâi Mecîd bu eserin Herât tarihine dair önemini vurgulamaktadır.

O, eserin mukaddimesinde Seyf Herevî'nin kaleme aldığı *Târîhnâme-i Herât*'ın okuyucular açısından ve Herât tarihi için çok kıymetli olduğunu kaydetmiştir. Bununla beraber müellif eserin asırlar boyunca bu alanda çalışmalar yapan ilim camiasına yol gösterici olacağını da vurgulamıştır.

Kalküta'daki Şehinşâh Kütüphanesi'nde farklı kişilere ait olan ve çeşitli nüshaları bulunan bu kitap, kütüphanenin müdürü Muhammed Esedullâh'ın yardımcısı Han Bahâdır'ın teşvikiyle Kalküta Üniversitesi Arap ve Fars Dili bölüm başkanı Zübeyr Sadîkî'nin ihtimam ve düzeltmeleriyle meydana getirilmiştir. Bu eserin toparlanarak girişinin hazırlanmasında büyük çaba sarf eden Zübeyr Sadîkî Farsça zeylin hazırlamasından duyduğu memnuniyeti bizzat dile getirmiş, bu amaçla yaptığı çalışmalara dair değerlendirmede bulunmuştur.

Eserin mukaddimesinde Herât şehrinin çok kadim tarihinin olduğunu dile getiren Zübeyr Sadîkî söz konusu vilayetin Avesta zamanından itibaren var olduğunu dile getirerek çalışmasına başlamıştır. Müellif, Herât şehrinin pek çok noktayı birbirine bağlaması ve aynı şekilde iklimin uygunluğu açısından da pek çok hâkim unsurun ya da devletlerin buraya gelerek eserler inşa ettiğini, şehrin ticari ve askeri ehemmiyet

açısından da hiçbir şehirle kıyaslanamayacak derecede önemli olduğunu da vurgulamıştır. Arapların Herât'a geliş süreçleri ve oraya fetih hareketlerinde bulunmalarını müteakip burayı merkezleri haline getirdiklerinde o dönemin Arap tarihçileri ve coğrafyacıları olan İbn Rüşd, İstahrî, Makdisî ve Yâkûbî'nin şehrin ehemmiyetine dair verdiği ifadeleri de kullanan Zübeyr Sadîkî, onların ifadelerini eserin dipnotlarında detaylı olarak nakletmiştir.

Zübeyr Sadîkî Herât'ın Moğollar tarafından 1221'de istilası öncesinde pek çok doğal güzelliğin yanı sıra kalabalık nüfusa sahip olduğunu ve buraya farklı noktalardan âlimlerin, şairlerin geldiğini aktarırken, Moğollar Herât'a geldiğinde Kertlerin başkenti olan şehir halkının onlara karşı direnişlerinden bahseder. O, eserin giriş bölümünde âlimlerin ve ediplerin çalışmalarını naklederken İslam halifelerinin de şehrin tarihini yazmak için pek çok kişiyi görevlendirdiğini de vurgular.

Zübeyr Sadîkî, bahse konu dönemde Ebû İshâk Ahmed b. Yâsin el-Hâddâd, Ebû İshâk Ahmed b. Muhâmmmed b. Yunus el-Bezâz, Ebû Nâsr Abdurrâhmân b. Abducâbbâr el-Famî, Ebû Nasr Abdurrâhmân el-Kays, Ebû Ruh İsa, Nûrüddîn Abdurrâhmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî ve İsfizârî tarafından Târîh-i Herât kitapların yazıldığını ancak bu eserlerden sadece İsfizârî'nin yazdığı Ravzâtü'l-Cennât fî Evşâfi Medîneti Herât adlı eserin kütüphanelerde bulunduğunu belirtir. Zübeyr Sadîkî İsfizârî'nin kaleme aldığı Ravzâtü'l-Cennât fî Evşâfi Medîneti Herât adlı eserin devamında ise dört önemli Herât tarihi kitabının nitelik ve özelliklerini dile getirirken, Seyf Herevî'nin yazdığı Târîhnâme-i Herât'ın burada önemli bir yer edindiğini vurgulamaktadır. O, Seyf Herevî'nin eserinde İslam'dan önceki döneme ait bilgileri Ebû Nâsr Abdurrâhmân b. Abducâbbâr el-Fâmî'den aldığını naklederken o dönemde yazılan Herât tarihi kitaplarının içeriklerine dair de açıklamalarda bulunmaktadır.

Seyf Herevî'in dışında Ebû Nâsr Abdurrâhmân b. Abducâbbâr el-Famî tarafından yazılan Târîh-i Herât adlı eserin de niteliklerini vurgulayan Zübeyr Sadîkî, bu bölümde Herât'a dair önemli bir diğer eser olan Kertnâme'ye de dair açıklamalarda da bulunur. O, Târîhnâme-i Herât'ın girişinde Seyf Herevî'nin hayatı ve Herât 'ta bulunduğu dönemlere ait çalışmalara dair detaylı izahlarda da bulunmuştur.

Melik Gıyâseddîn Kert'in fermanıyla eseri telif eden Seyf Herevî, onun emriyle eserinin sadece konusu ile değil, dönemin bütün olaylarının kayıt altına alınmasına gösterilen özenle dikkat çekerken ayetler, hadisler ve şiirlerden örnekler vererek bir çalışma hazırlamıştır. Seyf Herevî'nin ilk başlarda üç cilt olarak yazmayı planladığı esere dair bilgi veren Zübeyr Sadîkî kaynakların ifadesine göre onun çalışmasının sadece ilk cildini ancak Melik Gıyâseddîn'in ölümüne müteakip tamamladığını vurgulamıştır.

Şu an elimizde bulunan bu eser yüz otuz sekiz (zikir) başlığa taksim edilmiştir. Bu eserin ilk yirmi başlığı Herât şehrinin kuruluşu, Çingiz Han'ın Herât şehrine saldırması, Kertlerin Herât'ta iktidar olması ile buna bağlı olayları içermektedir. Kalan diğer yüz on sekiz başlık ise Herât 'ı yöneten Kertlerin buradaki hâkimiyet süreçlerine dairdir. Yazar bu eserde sadece Kertler'in siyasi tarihi ve askeri faaliyetlerini bahsetmekle yetinmemiş ahlaki yönetim, yaşam tarzları, edebi zevkleri ve kültürlerine

dair de ifadeler kullanılmıştır. Bir diğer önemli nokta ise müellifin kendi yazdığı esere ne ad verdiği tartışmasıdır. Zübeyr Sadîkî kitabın girişinde bu hususa dair kaynaklardaki tartışmaları incelemiş ve bu konuda ortaya atılan fikirlere dair de açıklamalarda bulunmuştur. Dönemin bütün kaynaklarının Târîhnâme-i Herât'ın varlığından bahsettiğini o kaynaklardan örnekler vererek açıklayan Zübeyr Sadîkî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Celâliddîn İshâk es-Semerkindî, İsfizârî, Reşîdüddîn, Hâfız-ı Ebrû başta olmak üzere pek çok müellifin bu eserden atıflar yaptığını ve eserden nasıl istifade ettiklerini belirtir. Yine kitap hakkında Firdevsî, Dakîkî, Esedî başta olmak üzere dönemin edebiyatçılarının da ifadelerine değinen Zübeyr Sadîkî bu kitabın nüshalarına dair de ifadeler de yer vermiştir. Bu eserin birden fazla orijinal nüshasının olmadığını dile getiren Zübeyr Sadîkî, tek nüshanın Hindistan Kalkûta'da yer alan Hindistan Şehinşâhî Kütüphânesi'nin Bihâr koleksiyonunun 58 numaralı bölümde el yazması eser olarak muhafaza edildiğini nakletmektedir. Kalkûta'da el yazması olarak kütüphanede yer alan ve çok güzel bir hatla yazıldığı belirtilen bu eserin her sayfasında 25 satır ve her satırda da yaklaşık 18 kelime olduğunu belirten Zübeyr Sadîkî kitabın söz konusu nüshasının ne zaman yazıldığı bilinmemesine rağmen el yazısı, kullanılan kâğıt ve bu nüshanın diğer özelliklerine bakılarak VIII. yy.'da yazılmış olabileceğini ifade etmiştir. Yine Zübeyr Sadîkî eserin giriş bölümünde bu nüshanın ilk sayfasında silinmiş bir madalyon işareti bulunduğunu, Hindistan'daki Babür Sultanları döneminden mühürlerin, imzaların, notların yer aldığını ve Baburlu Şah Cihan döneminde sultanlığın kütüphanecisi (Kitapdar) olan ve Kabil kumandanı Zafer Han'ın oğlu İnyet Han'ın notların yer aldığını da ifade etmektedir. (Herevî, 1373, s. 7-54)

Bölüm İçeriğinde Yer Alan İzahatlar

Eserin içeriği incelendiğinde de daha önce da ifade ettiğimiz üzere yüz otuz sekiz konu (zîkr) başlığı şeklinde ayrılmaktadır. Eserin ilk bölümü Herât şehrini rivayetlere göre ilk kimlerin kurduğu hususu ile başlamaktadır. Şehrin kimler tarafından inşa edildiği hususunda Seyf Herevî sekiz rivayetten bahsetmektedir. Bu rivayetlerde Herât'a ilk kimlerin geldiği ve şehirde nasıl bir etti bıraktıkları dair dönemin şair ve ediplerinin ifadeleriyle detaylandırmıştır. Eserde bahsedilen söz konusu bu rivayetlerin ardından şehre dair Hz. Peygamber (sav) görüşleri de nakledilmiştir.

Kuruluş süreci ve rivayetlerin ardından şehirdeki siyasi tarihe dair açıklamalara başlayan Seyf Herevî, bizzat kendi gördüğü ve bazı bilgileri de başkalarından işiterek kaleme aldığı eserinde dönemin şair ve ediplerinin de şiirleriyle örneklendirmeler yaparak Moğolların Tuluy Han öncülüğünde Herât'a doğru giden istilasına dair değerlendirmeler yapmaktadır. O Tuluy Han'ın önce Horasan'a yönelişi ardından sırasıyla önce Merv, sonrasında Nişâbûr, Hisâr-kûh, Gûrîyân'daki işgallerinin ardından askerlerinin Herât'ı işgal etmeden önce Hisâr-i Tûyî ve Kûsûye'ye yaptığı işgallere dair de detaylı izahatlarda bulunmuştur. O, Tuluy Han'ın bu şehirleri istila ettiğinde buralarda halkın yaşadığı zorlukları ve Moğolların bölge üzerindeki korku ve endişeyi de örnekleri ile anlatır.

Herât'ın işgali hususunda iki seferin yapıldığını ve öncelikli olarak Tuluy'un şehzadesi Elçihan'ın şehre geldiğinde buradaki askeri sayılar ve duruma dair izahatlar

verilirken yine Elçihan'ın Herât'ta yer alan Melik Şemseddin tarafından öldürülmesi sonrasında Tuluy'un askerleri ile birlikte şehre yönelişi ve burada kaynağın ifadesi ile seksen binden fazla kişiyi katlederek aldığı esirlerin durumuna dair bölümlerde detaylı bir şekilde nakledilmiştir.

Herât şehrinin Moğollar tarafından işgali eserin onuncu konu başlığına kadar izah edilirken, bu başlık ile beraber Tuluy'un askeri birliklerinin şehirde yaptıklarına dair bölümlendirmeler yapılmıştır.

Eserin yirminci başlığına kadar olan bölümde ise Tûlûy Han'ın komutanlarından Elçigiday'ın Herât'ın alınışından sonra şehirdeki ayyarlar ve önemli şahsiyetler üzerindeki baskısı, Herât'ın alınmasından sonra şehirdeki önemli gruplardan biri olan Kolyoni ailesi ve onların Elçigiday'ın saldırısı sonrasında Herât Cuma Camisi'nde saklanması öğrenilmesi sonrası uğradığı muamele ile şehrin istilası sonrası genel görüntü, Herât'ın Moğollarca kontrol altına alınmasından sonra Ögedey Kağan'ın şehrin yeniden imar faaliyetlerine yönelik fermanları ve bu bağlamda şehirde yapılan çalışmalar, Yarlıg'ın Herât'a idareci olarak tayin edilişi, bölge halkının eskiden olduğu gibi refah içerisinde olması için kaçan halkın geri getirilmesi amacıyla başlatılan çalışmalar dönemin şairlerinin şiirlerden beyitlerle örneklendirilerek nakledilmektedir. Yine bu başlık aralığında Ögedey Kağan tarafından Herât'a idareci olarak tayin edilmiş olan Emir İzzeddîn Mukaddem'in buradaki faaliyetleri, Moğol saldırıları sonucu şehirden kaçan halkın bir kısmının Herât'a geri dönüşü sonrası gelişmeler, Emir İzzeddîn Mukaddem'in ölümü sonrasında Ögedey Kağan tarafından onun oğlu Emir Muhammed'in Türkistan'a gidişine rağmen Herât'a Harlıg'ın idareci olarak tayini ve onun şehirdeki çalışmalarının beyitlerle örneklendirilmesi, Herât'a tayini sonrasında Emir İzzeddîn Mukaddem'in Herât'a gelişi ve burada yaşadığı faaliyetlerinin Firdevsî, Şâhâbî gibi önemli şahsiyetlerin beyitleri ile örneklendirilmesi, Melik Mecdüddîn Kalyonî'nin Herât'a idaresi ve ardından katledilmesi hususları değerlendirilmiştir. Eser yirminci konu başlığından sonra, Kert Hanedanlığı'nın Herât'ı kontrol altına alması ve ardından onların bu şehirdeki faaliyetlerini detaylı olarak izah etmektedir. (Herevî, 1373, s. 62-173)

Eserin yirminci konu başlığından otuzuncu konu başlığına kadar olan bölümleri incelendiğinde Kertler'in en büyük meliği olarak nitelendirilen Melik Mağfur Şemsü'l-hak Valideyni Kert'in idaresi ve Melik Rükneddin'in rivayete göre Süleyman peygamber tarafından tam olarak kimsenin alamadığına dair işittiği sözlerden sonra Hisar Tab Kalesini fethedip ardından kendisinden sonra tahta geçmesi için Melik Şemseddin'i vasiyet etmesi amacıyla onu huzuruna çağırdığında, ona "ey oğul son nefesimden sonra idareyi sana bırakıyorum" ifadeleri sonrasında onun Hâysâr'da tahta çıkışı Kur'an-ı Kerim'den ayetler ve şiirlerden beyitlerle gösterilerek geniş bir şekilde nakledilirken yine Melik Şemseddin'in Hindistan'a yönelmesi ve Multan'ı zapt etmesi sonrasında Demir Kapıya kadar gelmeleri ve askerleri ile yaptıkları mücadeleleri, Melik Şemseddin'in askerinin Pencap ve Bombay'a kadar gidişleri buradan da eserde Yegâne (Tegâne) diye ifade edilen bölgeye gelişleri ve halkın onlara karşı destek arayışına çıktığına dair olaylar, Melik Şemseddin'in Tahir Bahâdır'ın ölümü sonrasında Türkistan'a gidişi, Melik Şemseddin'in Moğol Çağatay'ın vefat

etmesi sonrasında gelen elçinin haberiyle Türkistan'a giderek Yesü Mönke'nin yanına gitmesi ve burada kendisi ile olan muhavereleri ve onun Moğol ülkesinde bulunduğu esnada Güyük ve diğer Moğol şehzadeleri arasında çıkan ihtilaflara dair de Melik Şemseddin'in şahit olduğu olaylar da izah edilir.

Yine eserin bu başlıklar aralığında Mönke Kağan'ın cülusunun gerçekleşmesi, Mönke'nin cülusunun ardından kendisinin Melik Şemseddin'i görmek için bir ferman çıkardığı ve kendisinin onun yanına gidişi ile Mönke'nin devlet erkânının bulunduğu ortamda kendisini övdüğüne dair ifadeler geniş bir şekilde nakledilirken, burada onun Herât ve diğer şehirlerdeki görüşmeleri, halka karşı olumsuz tavırları sebebiyle Şerefüddin Bitikci ve Şerefüddin Ğarcistani'nin katledilmesi sonrasında Herât ve diğer şehirlerin idareleri ile burada yaşanan olaylar çeşitli beyitler de kullanılarak geniş izahatlarla nakledilmektedir. (Herevî, 1373, s. 173-222)

Eserin otuzuncu konu başlığından kırkıncı konu başlığına kadar olan bölümü incelendiğinde bu konu aralığında eserde Melik Şemseddin'in, Tâceddîn Har'ı Herât'ta kendi idarecisi olarak tayin etikten sonra Horasan'ın pek çok noktasına doğru harekete geçtiğini ve bu sürecin dönemim müelliflerinin ve ediplerini şiirlerinden örneklerle aktarılmaktadır. Seyf Herevî bu bölüm aralığında yine Melik Şemseddin'in Cahu'yu Yarlğ, Hüseyin Fîrûz ile birlikte yanlarına aldıkları ilim adamları ve askerler ile Afganistan'a⁵ (Horasan) gönderilişi ve onların Horasan'ın pek çok şehrine gidiş süreci ile Herât'ın bu dönemdeki rolü eserde detaylandırılarak izah edilmiştir. Yine Bu başlık aralığında Melik Şemseddin'in Hindistan seferleri esnasında Tekinâbâd'dan hareketi esnasında kendisinin gecikmesi hasebiyle Ayacı b. Kankdari'yi sopa vurulma ile cezalandırması süreci de detaylı olarak nakledilirken, Melik Tâceddîn'in Horasan şehirlerindeki faaliyetlerinin ardından Melik Şemseddin'in huzuruna geldiği ve bu dönemde yaptığı faaliyetleri detaylı olarak izah edilmiştir.

Bu bölümde yine Melik Şehinşah ve Behramşah Kert'in katledilmesi başlığı ile verilen olayda ise Melik Şemseddin'in Mustang şehrindeki Hasek Kalesini fethettiği dönemde kalede saklanan Melik Şehinşah ve Behramşah Kert tüm çabalara rağmen sulh yapma taraftarı olmayınca yanındaki askerlerle beraber öldürüldükleri ve yine asıl adı Hisâr-i Pîrî olan Hisâr-i Tîrî'nin feth edilmesi başlığı ile verilen başlıkta ise zahire açısından dolu olup Afgan halkının yaşadığı kaleye yapılan sefer öncesi hazırlıklar ve onun Afgan emir ve valilerine kendisine tabi olmalarını istediği mektuplara karşılık onların olumsuz cevap sonrası buraya yaptığı sefer ve neticeleri ile birlikte asıl adı Hisâr-i Kehirâ olan Hisâr-i Kehrâ'nın feth edilmesi ve Şuayip Afgan'ın katledilmesi şeklinde verilen başlıkta ise daha önce Melik İzzeddin Tuleki ve Mübârizeddin Muhammed Nehiyi Tekinabad'a kendi vekili olarak atayan Kert hâkiminin, onları Afganistan ve Sistan taraflarına seferler için gönderilişi sonrasında kendilerine yıllık ödenmesi gereken vergilerin verilmesini istemiştir. Bu bağlamda eserde bu sürede giden elçilik heyetini öldüren Afgan Şuayip'in Melik Şemseddin'in Afganistan'a asker sevk etmesi ile oradan kaçarak Keşmir vilayetine gelmiş ve orada

⁵ Kaynakta genel olarak "Afganistan", "Afgan halkı" şeklinde kullanılan tabir Horasan ve Horasan halklarına karşılık gelmektedir. Söz konusu eserde bu şekilde izah edildiğinden anlam bütünlüğünü bozmamak adına çeviri yapıldığında değişiklik yapılmamıştır.

gizlendiği görülmektedir. Hasek Kalesi'ni fethettiği dönemde Melik Şehinşah ve Behramşah'ın katledilmesi sonrasında sultanın huzuruna gelerek af talebinde bulunduysa da sonrasında yeniden hareketlenince onun üzerine gönderilen askerler ve olaylar geniş bir şekilde nakledilir.

Söz konusu başlıkların arasında verilen Hisar-ı Duki'nin fethedilerek Afgan Sindanlarının katledilmeleri bölümünde ise Herât 'a gelen haber sonrasında Hisar-ı Duki'nin harap hale getirildiğinin belirtilmesi üzerine bölgeye sefer yapılmış ve Afgan Sindanları katledilmeleri hususu beyit ve şiirlerden de verilen örneklerle detaylı olarak izah edilmiştir. Afgan hırsız taifesinin katledilmesi hususunda ise eserde Nehran ve Kenkan şeklinde isimlendirilen taifenin Hisar-ı Duki ve onun güneyindeki yetmiş ferseng hırsız topluluğunun bulunduğu ve ticari yol güzergâhlarında olumsuz hareketlerde bulunarak tüccarların mallarını çaldıklarından bu problemin ortadan kalkması amacıyla gönderilen askeri birlik ve bunun sonuçları nakledilirken yine Hisar-ı Saci'nin fethedilmesi şekliyle başlıklandırılan bölümde ise Afganistan'daki fethedilmemiş tek kale olan Hisar-ı Saci'ye düzenlenen sefer öncesi ve sonrası yaşanan gelişmeler izah edilmiştir. Yine eserin diğer bölümlerinde Sicistan şehri meliki Ali b. Mesud'un katledilmesi ve Melik Şemseddin'in Secziyanlar (Sistanlılar) silahlanmadan men etmesi hususları değerlendirilmiştir. (Herevî, 1373, s. 222-273)

Eserin kırkıncı konu başlığından ellinci konu başlığına kadar olan bölümü incelendiğinde Melik Şemseddin'in Bekr Kalesinin fethine gitmesi, Miranşah ve Salar Kert'in katledilmesi, Melik Taceddin Kert'in Melik Şemseddin'in önünden kaçması, Nekudar Savaşına Melik Şemseddin'in gitmesi, Herât Şihnesi Melik Mertay'ın Melik Taceddin Har ile olan münasebeti ve Melik Taceddin Har'ın öldürülmesi, Herât ümerasının fabrika (Karhane) yapımı için çıkışı, Herât Şihnesi'nin Abaka Han tarafından verilen ceza sonrası yetmiş yedi sopa dayak yemesi, Melik Şemseddin Bakü sınırına gidişi ve buradaki mücadeleleri ve Melik Şemseddin'in Tireh halkı ile olan olumsuz olayları detaylı olarak izah edilmektedir. (Herevî, 1373, s. 273-325)

Târîhnâme-i Herât'ın ellinci konu başlığından altmışıncı konu başlığına kadar olan bölümü incelendiğinde Şehzade Barak'ın Maverâünnehr'den çıkarak Horasan'a yönelmesi, Abaka Han'ın Şehzade Barak ile mücadelesi ve onu mağlup edişi, Melik Balaban'ın Herât idaresi, Melik Türk'ün Herât hâkimiyeti, Melik Bâhâüddin'in Herât 'ta gelişi ve idaresi, bir kısım halkı ile ümeranın Herât 'a gelişi, Herât halkının durumu, Melik Şemseddin'e Abaka Han'ın elçi göndermesi, Melik Şemseddin'in Irak'a gitmesi ve Melik Şemseddin'in vefatı olayları eserdeki akıcı olaylar silsilesine bağlı olarak izah edilmektedir. (Herevî, 1373, s. 325-376)

Dönemin ana kaynağı olan Târîhnâme-i Herât'ın altmışıncı konu başlığından yetmişinci konu başlığına kadar olan bölümü incelendiğinde Melik Şemseddin Kahin'nin babası büyük melik Şemseddin'nin yerine tahta geçmesi, Melik Şemseddin'in Herât halkına hakkı ve adaletli duruşu, Melik Şemseddin Kahin'in Mahrusa Hisar Kalesine yönelmesi, Melik Şemseddin Kahin'in Kandehâr Kalesi'ni muhasarası, Melik Şemseddin Kahin'in Herât halkı hakkındaki adalet ve yetiştiriciliği, Herât 'ta Melik Alaüddin b. Melik Şemseddin Kahin'in yönetimi, Argun Han'ın Herât 'a gelişi ve ona başvurulması, Bâdgîs ümerasına Hindunuin'in muhalefeti, Melik

Şemseddin'in Hindunuin'in yakalaması ve Melik Şemseddin Kahin'e Argun Han tarafından Hilat gönderilmesi olayları edebi bir üslupla geniş bir şekilde izah edilmektedir. (Herevî, 1373, s. 376-401)

Eserin yetmişinci konu başlığından sekseninci konu başlığına kadar olan bölümü incelendiğinde Herât halkının Perişan durumu, Ayacı Nikudar'ın Herât 'a gelerek halka eziyetleri ve Herât şehrini haraca bağlaması, Emir Nevruz'un Herât imarethaneleri tarafına gelişi, Melik Şemseddin Kahin'e Emir Nevruz'un mektup yazması, Melik Şemseddin Kahin'in Emir Nevruz'un mektubuna cevap vermesi, Merhum Melik Fahreddin'in Herât şehrindeki Haysar'a gelişi, Merhum Melik Fahreddin'in Havaf ve Farah tarafına gitmesi, Şehzade Duva'nın Horasan'a gelmesi ve Melik Fahreddin Berek'i yakalaması ile Barak Han'ın oğlu Duva'nın Kusuye ve Fuşenc halkı ile savaşı sürecindeki olaylar izah edilmektedir. (Herevî, 1373, s. 401-432)

Herât tarihinin ana kaynaklarından biri olan eserin sekseninci konu başlığından doksaninci konu başlığına kadar olan bölümü incelendiğinde Melik Fahreddin'in yakalanması ve sonu, Emir Nevruz'un Herât 'a katledilmesi ve kayıpları, Emir Nevruz'un katledilmesinden sonra Melik Fahreddin'in idaresi, Sultan Olcayto'nun Herât muhasarasına gelmesi ve ona yapılan müracaatlar, Melik Fahreddin'in Herât 'ta yaptığı imaretler, Herât şehrinde Melik Fahreddin'in emri maruf nehyi an münkir faaliyetleri, Melik Fahreddin'in İsfizar'a gitmesi ve Ebu Said olayı, Sâdeddin Hâtîb Fuşenci ve onun taraftarlarının hikâyesi, Melik Fahreddin'e Olcaytu Han'ın hilat göndermesi ile birlikte Herât halkının refah ve güvenliği olayları detaylı olarak değerlendirilir. (Herevî, 1373, s. 432-480)

Eserin doksaninci konu başlığından yüzüncü konu başlığına kadar olan bölümü incelendiğinde Melik merhum Şemseddin'in vefatı, Dânişmend Bahâdır'ın Herât muhasarasına gelişi, Celaledin Muhammed Sam idaresi tarafından Dânişmend Bahâdır'ın katledilmesi, Yucay b. Dânişmend Bahâdır'ın Herât muhasarasına gelişi, Melik Fâhreddin'in vefatı, Pehlivan Yar Ahmed ve Mâhmud Fehad'ın katledilmesi, Celâledin Muhammed Sam'ın Herât 'ı harabe edişi, Herât'taki katliamlar ve yaşanan kıtlık, Melik Gıyâseddin'in faaliyetleri ve onun ilk defa Irak'a gidişi, Hatay-ı Herât 'ta Melik Gıyâseddin'in idaresi sürecinde yaşanan gelişmeler nakledilir. (Herevî, 1373, s. 480-570)

Eserin yüzüncü konu başlığından yüz onuncu konu başlığına kadar olan bölümü incelendiğinde Hisar Kalesine Melik Gıyâseddin'in gidişi, Herâtlıların güvenlik için tedbirleri, Olcayto Sultanın huzurunda ümeranın Melik Gıyâseddin'i kötülemesi, Melik Gıyâseddin'in ikinci defa Irak'a gitmesi, Herât şehrinde Muhammed Duldayi ve Bucayî'nin faaliyetleri, Horasan askerinin Tekinabad'a gitmesi ve Şehzade Davut hoca'nın faaliyetleri, Melik Alaüddin'in vefatı, Horasan askerlerinin Maveraünnehr askerleri ile savaşmaları ve Horasan askerlerinin yenilgisi, Melik Gıyâseddin'in Mevlana Nasireddin'i Herât 'a göndermesi, Olcayto'nun Melik Gıyâseddin ile nevahatı gelişmeleri çeşitli bölümlere eklenen şiirlerle de zenginleştirilerek aktarılır. (Herevî, 1373, s. 570-622)

Dönemin ana kaynağı olan Târihnâme-i Herât'ın yüz onuncu konu başlığından yüz yirminci konu başlığına kadar olan bölümü incelendiğinde Melik Gıyâseddin'in

Irak'tan Hatay-ı Herât 'a gelişi, Bucay b. Dânişmend Bahâdır'ın katledilmesi ve Horasan askerinin kayıpları, melik Gıyâseddîn'in Ocay Bella ile savaşı ve onu mağlup etmesi, Şehzade Yasur'un hikâyesi ve Padişahzade Kepek'i ihlali, Emir Yasavul'un Herât halkı ile münasebetleri, Şahzade Yasur'un yanına Emir Yasavul'un gidişi ve katledilmesi, Sultan Ebu Said ve Yasur'un birbirilerine gönderdikleri ahd name, Şehzade Munkan ve Bektut ile ümera arasındaki münasebetler, Şehzade Yasur'un Sicistan'a gidişi, melik Gıyâseddîn'in Horasan ümerasında yazdığı mektup detaylı olarak aktarılır. (Herevî, 1373, s. 622-681)

Eserin yüz yirminci konu başlığından yüz otuzuncu konu başlığına kadar olan bölümü incelendiğinde Melik Gıyâseddîn ve Şehzade Yasur'un birbirine yazdıkları mektuplar, Şehzade Yasur'un Mazenderan'a gitmesi ve onun askerlerinin, yenilgileri, Melik Gıyâseddîn'in Badgis'e asker göndermesi ve Bucay'ı evinde yakalaması, Melik Gıyâseddîn'in askerlerinin Mübarekşah Bucay ile savaşı, Melik Gıyâseddîn'in askerlerinin Sultan Bektut ile savaşı, Şehzade Yasur'un Melik Gıyâseddîn ile savaşı, Melik Kudbettin'in İsfizar'da Melik Gıyâseddîn'i yenmesi, Melik Gıyâseddîn'in Melik Yinaltekin ile savaşı ve sonrasında kaçakların yakalanması ile Melik Gıyâseddîn'in Herât şehrindeki imaretlerine dair gelişmeler nakledilir. (Herevî, 1373, s. 681-742)

Târîhnâme-i Herât'ın son bölümü olan yüz otuzuncu konu başlığından yüz otuz sekizinci konu başlığına kadar olan bölümü incelediğimizde ise Melik Gıyâseddîn'in askerlerinin Rejeh Hisarını fethetmeleri, Melik Gıyâseddîn'in askerlerinin Hisar-ı Niyazabad'ı fethetmesi, Mabizjnabad (Haznabad)'da Melik Gıyâseddîn'in Hoca Muhammed Havafi ile olan savaşı, Melik Gıyâseddîn'in askerleriyle Horasan'a Yasur ile savaşa gidişi ve onu katletmeleri, Melik Gıyâseddîn'in Hisar-ı Tulek'i fethetmesi, Melik Gıyâseddîn'in hacaa gidişi ile Melik zade Şemseddin'in Herât idaresi ile sonrasında Melik Şemseddin'nin Farah'a asker göndermesi olayları detaylı bir şekilde izah edilir. (Herevî, 1373, s. 742-777)

Eserin içeriğinin ardından başta Moğol ve Kert hanedanlığı tarihine dair araştırma yapacak araştırmacıların ulaşacağı Seyf Herevi tarafından kaleme alınan Târîhnâme-i Herât'ın içerik tanıtımının ardından eserin arka bölümünde bazı Türkçe-Moğolca kelime ve deyimler karşılaştırmalı olarak verilirken sonrasında ise bazı Farsça muğlak deyim ve terkiplerin anlam ve açıklamaları izah edilmiştir. Eser dizin bölümünün ardından İntişârât-i Esâtîr'in kendi yayınlarını tanıttığı iki sayfalık tanıtım kısmı ile tamamlanmaktadır. (Herevî, 1373, s. 777-828)

Sonuç

Herât tarihinin ana kaynağı olan Târîhnâme-i Herât, şehrin ilk kuruluşundan başlayarak gerek Moğol gerekse de Kert Hanedanlığının siyasi tarihinin bilinmeyen yönlerine dönemin dili ile açık ve net bir şekilde ışık tutmaktadır. Bu eser günümüze kadar ulaşan en eski yerel tarih kitabı olma özelliğine de sahiptir. Yazarın dönemin olaylarına bizzat şahit olması veyahut olayı görenlerden dinleyerek aktarması döneme dair bilgilerin daha net bir şekilde anlaşılması sağlamıştır. Seyf Herevî eserinde olayları sürekli ayrıntılı bir şekilde anlatmış, olayları naklederken Kur'an-ı Kerim'den ayetler, hadisler, Farsça ve Arapça şiir örnekleri sunması eseri daha akıcı hale getirmiştir. Bu durum eserin edebi yönüne de zenginlik katmıştır. Bu eserin bazı

şairlerin, âlimlerin ve devlet büyüklerin anıları ve biyografilerine yer verilmesi tarihi kişilikler hakkında da malumat sahibi olmamıza imkân tanımıştır. Son derece öneme haiz eserin muhtevasına dair yaptığımız çalışma ile bu alanda planlanan çalışmalara da kolaylık sağlarken bir taraftan da gerek Moğol gerekse de Kert Hanedanlığının siyasi tarihi ve özelliklerini analiz etme imkânı vermektedir. Bu çalışma diğer taraftan da söz konusu devletlerin yine idarî, içtimai, dinî, iktisadî ve malî meselelere dönük gelişmeler hakkında nakledilen bilgileri tamamlayıcı olması bakımından da kıymetlidir. Bölüm aralıklarının sadece ismen dahi izah edilmesi alana dair çalışma yapmayı planlayan araştırmacılara kolaylık sağlarken bu eser bu alanlara dair yapılacak çalışmalardaki sorulara cevap vermesi açısından önemlidir. Bu vesile ile bu çalışma Moğol gerekse de Kert Hanedanlığı başta olmak üzere dönemin genel durumunu aksettirmesine de vesile olmuştur.

Extended Abstract

Afghanistan, located at a strategically important point in the Asian continent, looks like an extension of Turkestan towards the southwest and is a geography that has attracted attention in every period of history by being located on political, economic, military and migration routes and has been taken under control by many states.

The city of Herat in Afghanistan, one of the most important centers of Turkish-Islamic culture and civilization in Turkestan, is in the geography where the fertile lands of the Herîrud Valley are located and is a point where many cultures and civilizations have come and gone and left their traces.

The city of Herat, which stands out with its strategic geographical location that establishes the connection between Turkestan, Iran and India, and its rich economic features, has actively used its feature of being the gate of the east-west, north-south axis region, and this has enabled many dominations to be established here, making it the home of these states. became its headquarters.

While many authors have created works about the city of Herat, where many dominions were established and left traces of their own civilizations, one of the main sources that shed light on the history of this city is Seyf b. Muhammad b. It is *Târîhnâme-i Herât* written by Yakup el-Herevi.

This work, which consists of eight hundred and twenty-eight pages in total and is divided into one hundred and thirty-eight (dhikr) titles, was corrected by Gulam Rıza Tebatebayi Mecid, and its first edition was published by *İntişârât-i Esâtîr* in 1383, and the second in 1385.

Seyf b., who compiled the work with the decree of Melik Gıyâseddîn Kert. Muhammad b. By his order, Yakup al-Herevi drew attention not only to the subject of his work, but also to the care taken to record all the events of the period, and made his work literary rich by giving examples from verses, hadiths and poems.

Seyf b. Muhammad b. Yakup el-Herevî, in his *Târîhnâme-i Herât*, which he wrote by making use of the main sources about the period of domination of the Kerts and Mongols in Herat, also facilitates research on the period with his explanations of the contents and copies of many works.

Since Seyf Herevî either personally saw the destruction caused by the Mongols in the region or expressed eyewitness accounts, *Târîhname-i Herât* is one of the oldest local historical sources about the period and contains original details. The author's personal witnessing of the events of the period or his narration by listening to those who witnessed the events provided a clearer understanding of the information about the period.

The first twenty titles of this work, written in Persian, include the founding of the city of Herat, the attack of Tuluy Khan on the city of Herat by the order of Chingiz Khan, the Kerts' coming to power in Herat and related events. The remaining one hundred and eighteen titles are about the dominance processes of the Kerts who ruled Herat. In this work, the author is not satisfied with just mentioning the political history and military activities of the Kerts, but also includes expressions about their moral management, lifestyle, literary tastes and culture. In this sense, the prepared study is a translation and aims to facilitate future research.

Kaynakça

- Avcı, M. (2019). Babürname'de şehir tarihçiliği: Herât örneği. *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, 156-178
- Barthold, V. V. (1973). Herât ve Herîrûd boyu. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 27, 179-192.
- Dames, M. L. (1988). Efganistan. *İslam Ansiklopedisi*, (C. IV, s. 133-166), İstanbul: MEB Yayınları.
- Durak, N. (2013). Geçmişten günümüze Afganistan'da Türkler. *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II*, Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2780-2792
- Durak, N. (2000). *Hindistan'a kuzeyden yapılan seferler*. Ankara: ASAM Yayınları.
- Gerdîzî, Ebu Saîd Abdülhay b. Dahhak b. Mahmûd (1347), *Zeynü'l Ahbâr-Târîh-i Gerdîzî*, (Abdu'l Hayy Habibi, nşr.). Kabil.
- Hudud al-Alam, the regions of the word A Persian geography 372 A.H-982 A.D.* (1937). (V. Minorsky, İng. çev.). London: Printed at the Universty Press.
- Kalkan, T. (2016). *Herât ve çevresinin tarihi coğrafyası (Mirza Şahruh Dönemi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kalkan, T. (2015). Sultan Şahruh döneminde Herât ekonomisi. *The Journal of Academic Social Science Studies II*, 523-538
- Pûyân, R. (1388). *Coğrafyâ-i umûmî-i vilâyet-i Herât*. Meşhed: İntişârât-i Terâne-i Meşhed.
- Rapor. (1391). *Plân-i inkişâf-i vilâyet-i Herât, riyâset-i defter-i mekâm-i vilâyet*. Afganistan.
- Strange, G. L. (1873). *The lands of the eastern caliphate, Mesopotamia, Persia And Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timur*. New York: Cambridge at the Universty Press.
- Şahin, M. (2018). *Ortaçağda Herât bölgesinde meydana gelen kıtlıklar, bazı doğal felaketler ve salgın hastalıklar*. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/36, 380-390.
- Şahin, M. (2018). Ögedey Kağan'ın Herât Emiri Harlığı. *Bilig*, S. 84, 23-43.
- Şahin, M. (2013). Orta Çağda Herât bölgesi (Gaznelilerin kuruluşundan Timurluların yıkılışına kadar (961-1507). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Togan, Z. V. (1997). Herât. *İslam Ansiklopedisi*, (C.V/I, s. 429-442). Eskişehir: MEB Yayınları.
- Toomajnia, J. (2017). Türkmen ekolü ve Herât ekolünün biçimsel karşılaştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/51, 419-432
- Uslu, R. (1998). Herât. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. XVII, s. 215-218). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Yakûb el Herevî, Seyf b. Muhammed b. (1373). *Târîhnâme-i Herât*. Tahran: İntişârât-i Esâtîr.

XVI. Yüzyıl İstanbul'unda Tekke ve Saray Şeyh ve Bânî Arasındaki Yakınlığın Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme

Dervish Lodge and Palace in the Sixteenth-Century Istanbul an Evaluation on the Nature of the Closeness Between the Sheikh and the Patron

Ayşe BÖLÜKBAŞI * Öz

Bu çalışmada XVI. yüzyılda İstanbul'da inşa edilmiş olan beş adet Halveti tekkesi ele alınmıştır. Bu tekkeleri ayrıcalıklı kılan husus, bânîsinin sarayı/konutu bahçesinde yahut çok yakınında inşa edilmiş olmalarıdır. Yapılacak incelemeyle bânînin sarayıyla tekkenin yakın mekânlarda bulunmasının anlamlandırılması ve bânî ve şeyh ilişkisinin çok yönlü olarak irdelenmesi amaçlanmaktadır. Bânîler tekkelerini saray bahçesinde ya da çok yakınında inşa ettirerek Halvetilerle var olan yakınlıklarını daha da takviye etmek ve Halveti tarikatı müntesibi olduklarını açıkça göstermek istemişlerdir. Sözü edilen bânîlerin türbe ve kabirlerinin de tekke içerisinde yer alması bu hususların diğer bir kanıtıdır. Bânîlerin tekke yapısını ve sakinlerini kendilerine bu kadar yakında konumlandırmaları, günlük yaşamları içerisinde dinî ve tasavvufî unsurlara daha fazla yer verme arzusunun bir yansıması olmalıdır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh
Edebali Üniversitesi İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi
Tarih Bölümü
ayse.bolukbasi@bilecik.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2537-0166
Bilecik / TÜRKİYE

* Assist. Prof. Dr., Bilecik Şeyh
Edebali University Faculty of
Humanities and Social Sciences
History Department
ayse.bolukbasi@bilecik.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2537-0166
Bilecik / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Tekke, Bânîlik, Saray, Şah Sultan, Ferruh Kethüda.

Abstract

In this study, five Khalwati dervish lodges built in İstanbul in the sixteenth century are discussed. What makes these dervish lodges privileged is that they were either built in the garden of the palace/ mansion or very close to it. With this study, it is aimed to make sense of the presence of dervish lodge and palace in the nearby places and to examine the relationship between the patron and sheikh from multidimensional perspective. By undertaking construction of these dervish lodges in the palace garden or very close to it, the patrons wanted to further reinforce their intimacy with the Khalwatis and make it clear that they were from the Khalwati order. The fact that the tombs and graves of the mentioned patrons in the dervish lodges were another proof of these issues. The fact that the patrons' location the dervish lodge structure and their inhabitants so close to it, should reflect the desire to give more space to religious and mystic elements in their daily lives.

Keywords:

Dervish lodge, Patronage, Palace, Shah Sultan, Ferruh Kethüda.

Başvuru/Submitted: 25/01/2023

Kabul/Accepted: 01/08/2023

Makale Bilgileri

- Atıf:** Bölükbaşı, A. (2023). XVI. Yüzyıl İstanbul’unda Tekke ve Saray Şeyh ve Bânî Arasındaki Yakınlığın Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Türkiyat*, (60): 49-78.
- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
- Katılımcı Rızası:** Katılımı yok.
- Mali Destek:** Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
- Çıkar Çatışması:** Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Telif Hakları:** Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
- Değerlendirme:** İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
- Benzerlik Taraması:** Yapıldı – iThenticate.
- Etik Beyan:** sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
- Lisans:** Bu eser Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
- Informed Consent:** No participants.
- Financial Support:** The study received no financial support from any institution or project.
- Conflict of Interest:** No conflict of interest.
- Copyrights:** The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
- Assessment:** Two external referees / Double blind.
- Similarity Screening:** Checked – iThenticate.
- Ethical Statement:** selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
- License:** Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

İslam dünyasında şahısların kendilerine ait mekânları tasavvuf erbabına tahsis etmesi oldukça eski bir gelenektir. Toplumun farklı kesimlerinden kişiler yanında, Müslüman hükümdarlar arasında da kendilerine ait mekânları sufilere tahsis eden, tekkeye dönüştüren pek çok isim vardır. Selahaddin-i Eyyubi'nin Kudüs'te Latin patriğine ait sarayı ve Halep'te Emir Alaeddin Tayboğa'nın konağını hangâh şeklinde vakfettiği bilinmektedir (Tanman & Parlak, 2011, s. 371). Osmanlı tasavvuf geleneğinde de bu tür uygulamalara rastlanır. İdareci sınıfına mensup maddî imkânları geniş kişilerin yanında, daha mütevazı imkânlarla sahip kimseler arasından da kendi evinin tekkeye dönüştürülmesine izin veren, arazisi üzerinde kendi imkânlarıyla mütevazı tekkeler inşa ettirenler vardır. Halvetiliğin Cerrahiye koluna bağlı, Nureddin Mehmed Cerrahi Tekkesi, 1703 yılında Karagümrük'teki bir evin tekkeye dönüştürülmesiyle teşekkül etmişti (Clayer, 2003, s. 219–235). 1546 tarihli İstanbul vakıfları tahrir defteri de bu hususta örneklerle doludur. Mesela Derviş Hacı Zeynelabidin adlı şahıs içinde sâkin olduğu evini zaviyeye dönüştürmüştür (Barkan & Ayverdi, 1970, s. 204, 236, 241).

Osmanlı tasavvuf geleneğinde hususî bir yere sahip olan Halveti tarikatının tarihi incelendiğinde bu tip başka örnekler de görülür (Uludağ, 1997, C. 15, 393–395). Geniş toplumsal kesimlerin yanında idareci sınıf arasında da büyük tesir uyandırmış olan Halvetiliğin etkisi, XVI. yüzyılda özellikle dikkat çekmekteydi. Yönetici sınıfa mensup birçok kişi Halvetiler için tekke inşa ettirmiş, onlara geniş maddî olanaklar sunmuştu. Bu kişilerin bazıları bânîsi oldukları tekkeleri kendi saray veya konaklarının bahçesinde veya çok yakınında inşa ettirmişlerdir. XVI. yüzyılda İstanbul'da yönetici sınıfa mensup kişilerce bina ettirilen Halveti tekkelerinden Eyüp Şah Sultan Tekkesi, Doğanca Ahmet Paşa Tekkesi, Ferruh Kethüdâ Tekkesi¹, Perîzâd Hatun Tekkesi ve Ramazan Efendi Tekkesi bu tip tekkelere örnekti. Bânînin inşa ettirdiği tekke konutunun bahçesinde veya çok yakınında yer almaktaydı. Şah Sultan ve Doğanca Ahmed Paşa tekkelerini kendi saraylarının bahçesinde, Ferruh Kethüdâ sarayının karşı tarafında, Perîzâd Hatun ise kocası Arap Ahmet Paşa'nın sarayının bahçesinde yaptırmıştı. Diğer bânîlere göre maddî imkânları daha sınırlı olan Bezzazistan-ı Atik Kethüdâsı da tekkesini evinin bahçesinde inşa ettirmişti. Bu beş tekke bânînin sarayı/konutu ile iç içe olması nedeniyle araştırmamızın konusunu teşkil edecektir.

XVI. yüzyılda İstanbul'daki Halveti tekkeleri incelendiğinde, bânînin konutuna yakın denebilecek yerde bulunan başka tekkeler de tespit edilebilir. Ancak bunlar araştırmamızın kapsamına giren binalardan farklı olarak, saray bahçesinde veya çok yakınında değildir. Kadırga'da Sokullu Mehmed Paşa, Üsküdar'da Atik Valide ve Davutpaşa Şah Sultan tekkeleri bânînin sarayına yakın sayılabilecek bir yerdedir. Sokullu Mehmed Paşa ve eşi İsmihan Sultan için Kadırga limanında yaptırılan Kadırga Sarayı ve Ayasofya Sarayı'nın Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'nin yakınında olduğu

¹ Ferruh Kethüdâ Tekkesi'nin sarayın bahçesinde olup olmadığı tam net olmamakla birlikte; vakfiyesinde sarayın, tekkenin tevhidhânesi olarak vazife görmüş olan caminin karşısında olduğu belirtilmektedir (VGMA. D, nr. 570, s. 57–60; nr. 2111, 140–148). Ferruh Kethüdâ Camisi, aynı zamanda tekkenin tevhidhânesi olarak kullanılmıştır (Tanman, 1994, s. 294–295).

bilinmektedir (Artan, 1991, s. 197–213; Artan, 1993, s. 201–211; Yürekli, 2003, s. 159–185). Ayrıca, Üsküdar’da Atik Valide Tekkesi’nin Nurbanu Sultan’ın yazlık sarayının yakınında bulunduğu, Davutpaşa Şah Sultan Tekkesi’nin ise Şah Sultan’ın eşi Lütfi Paşa ile birlikte yaptırdığı sarayın yanında olduğu söylenmektedir (Necipoğlu, 2005, s. 288, 294). Bunlara ilaveten, Atik Ali Paşa’nın tekkesinin başlangıçta paşanın konağının yakınında bulunduğu bilinmektedir². Bahsi geçen tekkeler bânînin sarayı bahçesinde olmadığı ve tekke ile sarayın mekânsal ilişkisine dair herhangi bir bilgiye sahip olunmadığı için, ayrıca yapılacak çalışmanın hacmi de göz önünde bulundurulurken sadece ilk beş tekkenin incelenmesinin daha uygun olacağına karar verilmiştir.

Başka tarikatlarla bağlı tekkelerin de bânîsinin sarayının yanında konumlandırılmış olabileceği muhakkak akla gelmektedir. Nitekim bu çalışmanın konusu dışında kalan Celvetiliğe bağlı Aziz Mahmud Hüdayi Tekkesi’nin de bânîsinin sarayı bahçesinde inşa ettirildiği bilinmektedir. Mihrimah Sultan ile Rüstem Paşa’nın kızı Ayşe Sultan, sarayının bahçesinin doğu tarafında kalan kısmı tekke inşası için vakfetmiştir (Yıldız, 2013, s. 572).

Bahsi geçen beş bânînin sarayı yanındaki tekke manzumeleri üzerinde durularak bânî ve şeyh ilişkisinin irdelenmesi ve bununla bağlantılı olarak tekke ile saray yapılarının birbirine çok yakın mekânlarda bulunmasının anlamlandırılması hedeflenmektedir. Bânî ile şeyhin; tekke ile sarayın bu yakınlığının mahiyeti ve sebepleri nelerdi? Tekkelerin bânînin ikamet ettiği yerle bu kadar içli dışlı olması, bânîlerin özel yaşamını ne ölçüde etkiliyordu? Söz konusu yakınlığın tekke sakinleri üzerindeki etkisi neydi? Bilindiği üzere yönetici sınıf mensuplarının Halvetilerle etkileşimi siyasi ve toplumsal alandaki güçlerini pekiştirdiği gibi; Halvetilerin de gücünü ve imkânlarını takviye etmekteydi. Karşılıklı fayda sağlayan bu sürecin ayrıntıları nelerdi?

Bu çalışmada saray olarak anacağımız yapıların sahil saray, yalı, konak büyüklüğünde yapılar olduğu düşünülebilir. Bunları saray olarak adlandırmak ne ölçüde doğrudur? Bu husus üzerinde durulması gereken bir meseledir. Bu yapılar vakfiyelerinde, arşiv belgelerinde ve XVI. – XVII. yüzyıla ait çeşitli kaynaklarda genellikle saray olarak anılmaktadır. Buna istinaden, bu yapılar çalışmamızda saray olarak adlandırılmışlardır (BOA. EV.VKF, 9/20; VGMA. D, nr. 503, s. 327–336; nr. 570, 57-60; nr. 1993, s. 11–17; nr. 2111, 140-148; Evliya Çelebi, 1996, s. 229; Naîmâ, 2014, s. 1377; Ayvansaray, 2001, s. 342, 480; Ertuğ, 2015, s. 129–142).

1-) Tekke Bânîleri ve Şeyhleri

Halvetiliğin İstanbul’da büyük bir hızla yayılmaya başlaması, II. Bayezid’in tahta çıkışıyla birlikte gerçekleşmiştir. Pek çok kola ayrılan tarikatın payitahttaki ilk temsilcileri Çelebi Halife ve dervişleri olmuştur. Safevî tehlikesinin arttığı bu dönemde

² Semavi Eyice, Elçi Hanı inşa edilmeden önce yerinde Paşa’nın konağı bulunduğunu belirtmektedir (Eyice, 1970, s. 101 - 102). Ayrıca Atik Ali Paşa’nın vakfiyesinden, Paşa’nın yaptırdığı cami-tekkenin karşı tarafındaki medresenin yanında bir kasır olduğunu öğrenmekteyiz. Bu kasır Atik Ali Paşa’ya ait akarlar içinde sayılmıştır (Atik Ali Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3673, vr. 18b–23a). İlaveten Atik Ali Paşa külliyesi içindeki kervansarayın yanında bulunan bir köşkten bahsedilmektedir (Barkan & Ayverdi, s. 67).

devlet idaresi çeşitli tarikatları desteklemeye ve bunlara birtakım imkânlar sunmaya başlamıştı³. Böylece marjinal dinî ve sûfî akımlara karşı tekkeler devlet tarafından bir vasıta olarak kullanılıyordu. Sultan II. Bayezid devrinden itibaren İstanbul'da Halvetiler için tekke inşa ettirmeye başlayan Osmanlıların himaye faaliyeti Sultan III. Murat devrinde zirveye ulaşmıştır. Padişahlar genelde doğrudan kendileri bânî olmasalar da, yakın çevrelerinden kimseleri Halveti tekkesi yaptırma yönünde teşvik etmişler ve hamilik rolünü üstlenmişlerdir (Yazıcı, 1956, s. 87–113; Gölpınarlı, 1969, s. 207; Ocak, 1998, s. 71-105; Öngören, 2000, s. 27–116; Bölükbaşı, 2014, s. 71-87).

Yukarıda da belirtildiği üzere bu çalışma kapsamına alınacak bânîlerden Şah Sultan, Ferruh Kethüdâ, Doğançı Ahmet Paşa ve Perîzâd Hatun padişah ve yakın çevresine mensuptu. Şah Sultan Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi, Ferruh Kethüdâ Kanuni Sultan Süleyman devrinde sadrazamlık yapmış Semiz Ali Paşa'nın kethüdâsı, Doğançı Ahmed Paşa Sultan III. Murat'ın musahibi, Perîzâd Hatun ise Sultan II. Selim ve III. Murat devirlerinde Cezayir ve Kıbrıs Beylerbeyliği yapmış Arap Ahmet Paşa'nın karısıdır. Zaten XVI. yüzyılda İstanbul'da Halvetiler için tekke yaptıran bânîlerin üçte ikisinden fazlası bu çalışmada bahsedilen bânîler gibi Padişah ve çevresine mensup kimselerdi (Bölükbaşı, 2015, s. 13–66; Bölükbaşı, 2014, s. 71–87). Bu çalışma kapsamına giren ve evinin bahçesinde Halveti tekkesi yaptıran Bezzazistan-ı Atik Kethüdâsı Hacı Hüsrev ise, diğerlerinden farklı olarak Padişah ve çevresiyle doğrudan ilişkili bir kimse değildir.

Bir tekkenin bânînin sarayı bahçesinde yer alması, bânîlerin şeyhlerle ilişkilerini anlamak hususunda araştırmacıya çeşitli imkânlar sunmaktadır. Ele alacağımız beş bânîden üçünün Halveti şeyhleriyle yakın temasları bilinmektedir. Diğer ikisi için durum biraz farklıdır. Doğançı Ahmet Paşa Tekkesi'nin ilk şeyhi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Perîzâd Hatun Tekkesi'nin ilk şeyhinin ise Şeyh Hasan Efendi adlı bir Halveti şeyhi olduğu bilinmesine rağmen, vakfiyede ve literatürde bu şeyhe dair başka bir ayrıntıya rastlanmamıştır. (Zâkir Şükrî Efendi, 1980, s. 18; Orhonlu, 1954, s. 61–78; Ayvansarayı, 2001, s. 479). Perîzâd Hatun'un vakfiyesinde tekkenin Halvetiliğe bağlı olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tekkenin Halveti tekkesi olduğu literatürden tespit edilebilmektedir. Ayrıca Perîzâd Hatun'un diğer bânîler gibi Halveti şeyhleriyle yakın temaslarının olduğunu varsaysak bile, Perîzâd Hatun tekke inşası bitmeden vefat etmiş, câmi-tekke Perîzâd Hatun'un vasiyeti üzerine El-hac Mehmet Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Ancak Perîzâd Hatun'un tekke yaptırmak istemesi ve ilk şeyhinin kimliği bile Halvetilerle yakınlığına delalet eder niteliktedir. Ayrıca tasavvuf erbabına destek ve yakınlığına dair başka örnekler de vardır. Perîzâd Hatun'un Keşfi Cafer Efendi Tekkesi'ne⁴ yakın bir mesafede bulunan Çizmeciler Tekkesi'ne bir takım mülkler vakfettiği bilinmektedir (Ayvansarayı, 2001, s. 486). Ayrıca Çizmeciler Tekkesi'ne giden yoldaki kaldırımı yaptırmış ve ölümünden sonra kayda geçirilen vakfiyesinde de bu kaldırımın tamirata ihtiyacı olduğunda, vakıf

³ Aslında Fatih Sultan Mehmed devrinde de Çizmecibaşı Bedreddin Ağa tarafından İstanbul'da bir Halveti tekkesi yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Ayvansarayı, 2001, s. 486); Ocak, 1992, C. 5, s. 17-18.

⁴ Perîzâd Hatun'un yaptırdığı tekke daha sonra bu adla anılmaya başlanmıştır. Literatürde kimi zaman Hatuniye Tekkesi olarak da anılmaktadır.

gelirlerinden karşılanmasını şart koşmuştur (VGMA. D, nr. 570, s. 213–219; nr. 2220, s. 175-183).

Osmanlı tarihinde adı öne çıkan birkaç Şah Sultan bulunmaktadır. Bu çalışmanın kapsamına giren Şah Sultan; Yavuz Sultan Selim’in kızı, Kanuni Sultan Süleyman’ın kız kardeşidir (Faroqhi, 1999, s. 199). Şah Sultan XVI. yüzyılda Halveti tekkesi inşa ettiren bânîler arasında, ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Kanuni Sultan Süleyman’ın saltanatı devrinde üç tane Halveti tekkesi inşa ettirerek, Halveti tarikatına bağlılığını göstermiştir. Bu çalışmada sözü edilecek olan Eyüp Bahariye’deki sarayının yanında yer alan tekkesine ilaveten Yenikapı ve Davutpaşa’da inşa ettirdiği tekkeler de Halveti dervişlerine tahsis edilmişti. Söz konusu tekkelerin inşasında dönemin en önemli Halveti şeyhleri olan Merkez Efendi ve Yakub Germiyan’yle ilişkilerinin önemli rolü olmuştur (BOA. EV.VKF, 9/20; VGMA. D, nr. 1993, s. 11–17; Yusuf Sinaneddin b. Yakup, 1290, s. 62–64; Nev’izâde Atâî, 1989, s. 204–207). Eyüp Bahariye’deki tekkesini yaptırma sebebi olarak enteresan bir anekdot literatüre yansımıştır. 1537 yılında gerçekleşen Korfu seferinden dönerken Lütü Paşa ve Şah Sultan Yanya civarında haramilerle karşılaşmışlar, kurtuluşlarına Merkez Efendi’nin mânevî himayesi vesile olmuş, İstanbul’a döndüklerinde Şah Sultan şükran borcu olarak Merkez Efendi için daha sonraları Hançerli Sarayı olarak bilinen (Yazıcı, 1956, 87–113; Tanman, 1994, C. 7, s. 125–127; Tanman, 2004, C. 29, s. 202-205) Eyüp’teki sarayının bahçesinde bir tekke inşa ettirmiştir⁵. Nitekim bu tekkenin ilk şeyhi Merkez Efendi’nin halifelerinden ve Şah Sultan’ın yakın iltifatına mazhar olan Gömleksiz Şeyh Mehmet Efendi’dir (Zâkir Şükrî Efendi, 1980, s. 16).

Sadrazam Semiz Ali Paşa’nın kethüdâsı olan Ferruh Kethüdâ, tekkesinde Sinanüddin Yusuf’un görevlendirilmesini vakfiyesinde şart kılmıştı. Bu açıdan ayrıcalıklı bir yeri vardı. Halvetiler için tekke inşa ettiren bânîlerden tekkesinde kimin şeyh olacağını vakfiyesinde şart koşan iki bânîden biriydi⁶. Bu husus Sinanüddin Yusuf ile aralarında yakın ilişkiler olduğuna delalet eder. Hatta tekkesini onun için hususi olarak inşa ettirmiş olabilir⁷. Şeyh Sinanüddin Yusuf Efendi, Merkez Efendi’nin halifelerinden Yakub Efendi’nin oğludur. Sinanüddin Yusuf Efendi ise medrese eğitimini tamamlayıp, müderris olduktan sonra Koca Mustafa Paşa Tekkesi’nde tasavvuf silkine intisap etmiştir. Gerekli olgunluğa eriştikten sonra, sırasıyla Ferruh Kethüdâ ve Koca Mustafa Paşa tekkelerinin meşihatını üstlenmiştir. Şeyhin Ferruh Kethüdâ ile yakın temaslarına ilişkin detaylı bilgi edinilememesine rağmen, Sultan III. Murat ile yakınlığı bilinmektedir. Halvetilerle yakın ilişkiler içerisinde bulunan III. Murat’a Halvetilikle ilgili birçok kitap hediye edilmiştir. Bunlardan en bilineni de Sinanüddin Yusuf’un Menâkıb-ı Şerif-i ve Tarikat-nâme-yi Piran ve Meşayih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye adlı eseridir. Sultan III. Murat tekke ziyaretleri esnasında, Sinanüddin Yusuf’un bu hususiyetlerini müşahade edip şeyhi sarayına almak istediye

⁵ Buradaki mescidin camiye çevrilme tarihi 1555 yılıdır. Mescidin tekke ile birlikte inşa ettirilmesi 1537’de gerçekleşmiştir (Mahmud Cemaleddin Hulvi, 2013, s. 447; Ayvansarayi, 2001, s. 34).

⁶ Diğeri ise Bezzazistan-ı Atik Kethüdâsı Hacı Hüsrev’dir.

⁷ Ayrıca Ferruh Kethüdâ bu külliye dışında Koca Mustafa Paşa yakınında Belgradî diye bilinen bir mahallede bir mektep ve daruttalim yaptırmıştır (BOA. EV.HMH.d, nr. 17, 26; VGMA. D, nr. 570, 57-60; nr. 2111, 140-148).

de, o Medine’de şeyh’ül harem olmayı tercih etmiştir (Nev’izâde Atâî, 1989, s. 359–360; Mahmud Cemaleddin Hulvi, 2013, s. 460–462; Osmanzâde Hüseyin Vassaf, 2006, C. 3, s. 409–410; Karahan, 2016, s. 40–42).

Ferruh Kethüdâ Tekkesi’ni diğerlerinden ayrıcalıklı kılan başka bir husus da, tekkenin ilk üç şeyhinin bu tekkenin meşihatını üstlendikten sonra, Halvetiliğin Sünbülî kolunun asitânesi olan Koca Mustafa Paşa Tekkesi’ne geçmesidir. Sonraki dönemlerde de benzer şekilde şeyh geçişleri yaşanmıştır. Kısacası Ferruh Kethüdâ (Balat) Tekkesi, Halveti tekke hiyerarşisinde, Koca Mustafa Paşa Tekkesi’ne geçişin son adımını teşkil etmekteydi (CSRE, nr. 64; Zâkir Şükrî Efendi, 1980, s. 2–4). Balat Tekkesi’nin böyle bir statüye sahip olmasında, ilk şeyhinin Sinanüddin Yusuf Efendi olmasının mutlaka etkisi olmalıdır.

Bezzazistan-ı Atik Kethüdâsı Hacı Hüsrev, adından da belli olduğu üzere bedesten kethüdâlığı yapmıştır. Diğer bânîlerden farklı olarak, hanedan ailesinden ya da hanedan ailesi ile yakın ilişkiler içinde bulunan yönetici sınıfa mensup kimselerden değildir. Hacı Hüsrev’in vakfiyesinde tekkenin Ramazan Efendi için yaptırıldığı açıkça kaydedilmektedir. Sözü edildiği üzere vakfiyelerde tekke şeyhinin kim olacağı genellikle zikredilmez. Bu durum binanın tekke işlevinin başlangıçtan itibaren ön planda olduğunu göstermektedir. Ramazan Efendi Câmi-Tekkesi’nin kitabesinde binanın tekke özelliğine de dikkat çekilmekte, hatta buranın fukaranın ve sıradan insanların meskeni olduğu belirtilmektedir (Necipoğlu, 2005, s. 504). Bânî Hacı Hüsrev, Ramazan Efendi’nin müritlerinden olmalıdır. Kendisi için inşa ettirilen tekkenin meşihatını üstlenmek üzere M. 1585–1586 (H. 994) yılında İstanbul’a geldiği bilinmektedir. M. 1616 (H. 1025) senesinde vefat ettiği literatürde zikredildiğinden şeyhin otuz bir sene gibi uzun bir süre tekkenin meşihat makamını işgal ettiği söylenebilir. Ramazan Efendi’den sonra yerine sırasıyla büyük oğlu Şeyh Abdulhalim Efendi, Şeyh Abdullah Efendi, küçük oğlu Şeyh Celaleddin Efendi geçmiştir. Tekke XVII. yüzyılın son çeyreğine kadar da Halvetiliğin Ramazanî koluna bağlı kalmıştır. Şeyh Ramazan Efendi’nin bu süre zarfında Osmanlı devlet ricaliyle yakın ilişkileri olduğu bilinmektedir (Hocazâde Ahmed Hilmi, 1325, s. 50–52; Nev’izâde Atâî, 1989, s. 603–604).

Perizâd Hatun Tekkesi’nde ise farklı bir durum karşımıza çıkmaktadır. Tekkeyi Perizâd Hatun yaptırmış, tekkenin bahçesinde bulunan sarayı ise kocası Arap Ahmed Paşa inşa ettirmiştir. Bahsedilen diğer yapılarda, tekke ve saray bânîsi aynı kişidir. Bu tekke diğerlerinden bu yönü ile ayrılmaktadır. Perizâd Hatun haremde yetiştirildikten sonra çerağ olunarak (evlendirilerek saraydan çıkarılma) Arap Ahmed Paşa (ö.1586) ile evlendirilmiştir (Ayvansarayı, 2001, s. 479). Perizâd Hatun’un miras bıraktığı para ile Halvetiler için yaptırılan câmi-tekke (VGMA. D, nr. 570, s. 213–219; nr. 2220, s. 175-183) Arap Ahmed Paşa’nın Fındıklı’daki sarayının bahçesinde inşa ettirilmiştir. Arap lakabıyla tanınan Arap Ahmed Paşa, Kıbrıs fethine katılmış, muhtemelen XVI. yüzyılda Kıbrıs’ta Türk mimarisinin en başta gelen örneklerinden biri olan Lefkoşa’daki kendi adıyla bilinen câmisini inşa ettirmişti (Eyice, 1989, C. 2, s. 115). Ayrıca 1593-1594 tarihlerinde Girne kapısına yakın bir mevkide kendi mülkünden vakfederek Lefkoşe Mevlevîhânesi’ni yaptırmıştı (Kaya, 2017, s. 15–38). Rodos’ta

sancakbeyliği, Cezayir ve Kıbrıs'ta beylerbeyliği yapan Ahmet Paşa⁸ câmi-tekkenin inşa tarihinden (1574-1575) kısa bir süre önce ya da hemen hemen aynı yıllarda, Kıbrıs Beylerbeyliği'ne atanmış olmalıdır.

Perîzâd Hatun ölmeden önce kendi adına böyle bir hayrat yapılmasını istemiş ve onun ölümünden sonra arzu ettiği câmi-tekke inşa ettirilmiştir. Perîzâd Hatun'un vakfiyesinde belirtilen şartlar onun vasiyetine göre düzenlenmiş olmalıdır. Perîzâd Hatun'un diğer Halvetî bânîleri gibi Halvetî tarikatı müntesibi olarak yaşadığını kesin olarak iddia edemesek de; onun da sarayı bahçesinde tekke yapılmasını şart koşması, diğer bânîlerle bu noktada buluşmasını sağlamaktadır. Tekkenin ilk şeyhinin Şeyh Hasan Efendi adında biri olduğunu, onun ardından Sünbülî şeyhi Keşfi Cafer Efendi'nin tekkenin meşihatını üstlendiğini ve vefat ettiği 1643 yılına kadar yürüttüğünü bilmekteyiz (Ayvansarayı, 2001, s. 479; Zâkir Şükrî Efendi, 1980, s. 18). Nitekim Perîzâd Hatun'un inşa ettirdiği bu mütevazı tekke manzumesi, Keşfi Cafer Efendi'nin türbesini de içermektedir (Tanman, 1994, C. 4, s. 549-551).

Vakfiyesinde adı Ahmed Paşa bin Mahmud Bey diye zikredilen Doğanca Ahmed Paşa (Bölükbaşı, 2021, s. 151-170), Şemsi Ahmed Paşa'nın akrabasıdır. Enderun'da yetiştikten sonra çakırcıbaşılık vazifesini üstlenen Paşa, bu vazifeden dolayı doğancı diye anılmaktadır. Ardından 1556'da büyük mîrahûr olmuş; sırasıyla Konya, Rumeli, Şam ve tekrar Konya valiliği yapmıştır. 1588'de ölmüş ve Üsküdar'daki sarayının yanındaki türbesine gömülmüştür. Sultan II. Selim ve III. Murad ile çok yakın ilişkiler kurmuş, onların musahibi olmuştur (Mehmed Süreyya, 1996, C. 1, s. 208; Kolağası Mehmed Râif, 1996, C. 1, s. 233). Doğanca Ahmet Paşa Tekkesi'nin ilk şeyhi bilinmemektedir. Ayrıca Doğanca Ahmet Paşa'nın Halveti şeyhleriyle münasebetlerine dair de yeterince bilgiye ulaşamamıştır.

Neticede, kendi konutlarının bahçesinde tekke yaptıran bu bânîleri toplu olarak değerlendirdiğimizde; özellikle ilk tekke şeyhinin kim olacağı belirleyen iki bânî vardır⁹: Bunlar Ramazan Efendi Tekkesi'ni inşa ettiren Bezzazistan-ı Atik Kethüdâsı Hacı Hüsrev ile Balat Tekkesi'ni yaptıran Ferruh Kethüdâ'dır. Hatta Bezzazistan-ı Atik Kethüdâsı Hacı Hüsrev'in inşa ettirdiği tekke, literatürde bazen Bezirgân Tekkesi olarak zikredilmesine rağmen (Nev'izâde Atâî, 1989, s. 603-604), daha çok ilk şeyhinin adıyla, Ramazan Efendi Tekkesi olarak tanınmaktadır. Ayrıca Şah Sultan da hem Eyüp'teki tekkesinde, hem de Merkez Efendi Tekkesi'nde tekke meşihatını Merkez Efendi'nin halifelerden birinin üstlenmesini şart koşturmuştur. Bu durum bânînin tekke

⁸ Gerlach, Ahmet Paşa'nın bir zamanlar Boğaz'da yolcu taşıyan yoksul bir peremeci olduğunu, sonra Galata'daki subaşının onu yanına aşçı olarak aldığını anlatır. Daha sonra iyice yükselip Galata Subaşılığı'na atandığını aktarır. Akabinde Rodos sancakbeyi, Cezayir'de beylerbeyi konumuna getirilmiştir. Ayrıca Gerlach, Arap Ahmet Paşa'nın beylerbeyi olarak atandığı Kıbrıs'a vardığında kadırgadaki köleler tarafından soyulduğunu ve Paşa'nın kadırgasının değerli eşyalarıyla birlikte kaçırıldığını anlatmaktadır (Gerlach, 2006, C. 1, s. 276, 562).

⁹ Bölükbaşı, 2015, 13-66; Bu çalışmanın kapsamı dışında kalan, Mihrimah Sultan ile Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Sultan'ın da, Ferruh Kethüdâ ve Hacı Hüsrev gibi tekkenin ilk şeyhini belirlediği bilinmektedir. Aziz Mahmud Hüdayi'nin tekkenin ilk şeyhi olmasını vakfiyesinde şart koşturmuş (Yıldız, 2013, s. 572; Yılmaz, 1991, C. 4, s. 338-340).

şeyhini belirlemedeki etkisini ve bunun ne ölçüde manidar olabileceğini açıkça göstermektedir.

Ferruh Kethüdâ ve Hacı Hüsrev'in kendi saraylarının bahçesinde, muhtemelen yakın temaslarda buldukları Halveti şeyhleri için tekke inşa ettirmiş olmaları ve vakfiyelerinde tekkenin ilk şeyhinin kim olacağına dair ifadelerle yer vermeleri dikkat çekicidir. Bu üç husus birlikte değerlendirildiğinde bânîlerin şeyhlerle ve Halvetilerle tekke inşa faaliyetinin öncesinde de yakın ilişkiler içerisinde buldukları ve Halvetilerin hamiliğini üstlendikleri katiyetle söylenebilir.

Kendi saraylarının bahçesinde/çok yakınında tekke yaptıran diğer bânîler (Doğancı Ahmet Paşa ve Perîzâd Hatun) için de aynı hususlar ileri sürülebilir. Vakfiyelerinde tekkelerinin ilk şeyhinin kim olacağından bahsedilmese de, tekkenin yerini kendi saraylarına bu derece yakın bir mesafede seçerek bu tahmini kuvvetlendirecek kâfi derecede delili bize sunmuşlardır.

2-) Tekke ve Saray Birimlerinin Mekânsal İlişkisi

Şah Sultan, Doğancı Ahmet Paşa, Ramazan Efendi ve Ferruh Kethüdâ tekkeleri bânîlerinin saray/konut yapılarının bahçesinde ya da çok yakınında inşa edilmiştir. Perîzâd Hatun Tekkesi ise kocası Arap Ahmet Paşa'nın sarayı bahçesinde bina edilmiştir. Ferruh Kethüdâ Tekkesi'nin saray bahçesinde olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, tekke tevhidhânesi olarak kullanılmış olan Ferruh Kethüdâ Câmisi'nin bânînin sarayı karşısında olduğu bilinmektedir (VGMA. D, nr. 570, 57-60; nr. 2111, 140-148; BOA. EV.HMH.d, nr. 17, 26). Dolayısıyla Ferruh Kethüdâ Tekkesi de bânîsinin sarayına çok yakın mesafede kabul edilebilir.

Bu çalışma kapsamına giren tekke manzumelerinden sadece bir bölümü günümüzde kısmen ayakta durmaktadır. Şah Sultan Tekkesi'nde cami-tevhidhâne ve Merkezzâde Şeyh Ahmed Efendi Türbesi; Ferruh Kethüda Tekkesi'nde cami-tevhidhâne ve hazire; Ramazan Efendi Tekkesi'nde cami-tevhidhâne, çilehane, hazire ve şadırvan; Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi'nde ise sadece bânînin türbesi bugün ayakta. Perizad Hatun Tekkesi'nin ise ayakta kalan birimi yoktur. Sayılan bütün bu tekkelerin eskiden yanı başında bulunan saray/konut yapılarından ise hiç biri bugün ayakta değildir.

Kısmen ayakta kalabilmiş tekke manzumelerinden bazılarında elimizde çeşitli görsel malzemeler vardır. Eyüp'teki Şah Sultan Tekkesi bunlardan biridir. XX. yüzyıl başlarında hazırlanmış İstanbul haritalarında (Alman Mavileri, 2006; ayrıca bk. Ek 1) ve 1892 tarihli bir planda¹⁰ Şah Sultan Sarayı ile tekkesinin aynı arazi üzerinde konumlandığı açıkça görülmektedir (bkz. Ek 2). Şah Sultan'ın vakfiyesinde tekke birimlerinin deniz, cami, ana yol ve Şah Sultan mülkleriyle çevrili olduğu anlatılmaktadır. Ayvansarayi de hücrelerin ve şeyhin hanesinin sahil-i deryada olduğunu anlatmaktadır (Ayvansarayi, 2001, s. 342). Tekke hücrelerinin yeri ve sayısından vakfiyesinde bahsedilmemektedir. Ancak derviş sayısından hareketle en az on beş hücreli bir tekke olduğu düşünülebilir (Bölükbaşı, 2015, s. 117).

¹⁰ 1892 tarihli plan, Bahariye'de bulunan Şah Sultan Dergâhı'nın önüne iskele inşa edilmek istendiği için hazırlanmıştır. (BOA, PLK. p. 246)

Tekke birimlerinin bir kısmının denize nazır olduğu döneme ait başka kaynaklarda da nakledilir (Akkılık, 2019, s. 103). Tekke manzumesi câmi-tevhidhâne, selamlık, şeyh evi, taamhâne, matbah gibi yapılardan oluşan tekke birimleri avlu kapısı üzerinde bir mektep ile bânî ve aile fertleri için bir türbe içermekteydi (BOA. EV.VKF, 9/20; VGMA. D, nr. 1993, s. 11–17; TSMA. D, nr. 1569, 3695, 3977; Ayvansarayı, 2001, s. 342; Bölükbaşı, 2015, s. 77, Ek A: Çizelgeler). Daha sonra câmi-tevhidhânenin güney doğu köşesine Merkezzâde Şeyh Ahmet Efendi'nin türbesi ve III. Mustafa devrinde câmi-tevhidhânenin güney tarafına hünkâr mahfili ve bağımsız bir tevhidhâne eklenmiştir¹¹ (ayrıca bkz. Ek 3). Alman Mavileri'nde bağımsız tevhidhâne ve Merkezzâde Şeyh Ahmet Efendi'nin türbesi görülürken, 1892 tarihli planda Merkezzâde Şeyh Ahmet Efendi'nin türbesi mevcut olmasına rağmen tevhidhânenin olmayışı dikkat çekmektedir.

Sözü edilen 1892 tarihli planda (bkz. Ek 2), bugün mevcut olmayan birçok birim görülmekte; saray ile tekke birimlerinin aynı mekân içerisindeki konumu incelenebilmektedir. Bu planda sarayın harem ve selamlık dairesi ile harem ve selamlık bahçeleri görülmektedir. Sarayın selamlık bahçesinin kuzeyinde câmi ve câminin güneydoğusuna bitişik bir türbe göz çarpmaktadır. Bugün de câmiye bitişik olan bu yapı Merkezzâde Şeyh Ahmed Efendi'nin türbesidir. Câmi mahallinin doğu tarafında ise kuzey-güney istikametinde, câmiden başlayıp, sarayın selamlık dairesine kadar uzanan “*dergâh ve câmi-i şerife ait tarik*” olarak ifade edilen bir yol bulunmaktadır. İlâveten bahsedilen planda câminin kuzeydoğu tarafında hazire, helalar ve musluklar, kuzeybatı tarafında ise bir türbe ve bahçe görülmektedir (BOA, PLK. p. 246). Bahsedilen türbe Ayvansarayı'nın “*müşârünileyhânın şahrahe nâzır müstakil türbesi vardır*” diye anlattığı Şah Sultan Türbesi olmalıdır (Ayvansarayı, 2001, s. 342).

Şah Sultan Türbesi ve hazire bahsedilen planda Silahdarağa'ya giden cadde diye tanımlanan ana yola sınırdır. Bugün Şah Sultan ve annesinin kabirleri ana yola bakan hazirenin içinde bulunmaktadır. Anlaşılan Ayvansarayı'nın yol kenarında dediği, Şah Sultan'ın türbesinin içinde bulunduğu en dıştaki hazire tamamen ortadan kalkmıştır. Saray ve tekke birimlerinin bu kadar yakın olarak inşa edilmesi, Şah Sultan'ın Halveti şeyhleriyle temaslarının mekâna yansımaları olarak değerlendirilebilir. Tekke birimlerinden tekke hücreleri, matbah, şeyh evi gibi yapıların deniz kenarında olması, bu birimlerin saraya daha yakın olduğunu göstermektedir.

Perîzâd Hatun'un, miras bıraktığı para ile Halvetiler için yaptırılan câmi-tekke (VGMA. D, nr. 570, s. 213–219; nr. 2220, s. 175-183) ise kocası Arap Ahmed Paşa'nın Fındıklı'daki sarayının bahçesinde inşa ettirilmişti. Arap Ahmet Paşa Sarayı da Şah Sultan Sarayı gibi deniz kenarında bulunan sahilsaray olarak nitelenebilecek bir yapıydı. Arap Ahmet Paşa'nın sarayının yer aldığı bahçeyi, karısı Perîzâd Hatun'a hibe ettiği bilinmektedir. Ancak saraya dair elimizde başka bir bilgi veya görsel bir veri bulunmamaktadır. Bu nedenle sadece tekke birimleri üzerinde durulacaktır.

¹¹ II. Mahmut devrinde tekkenin, zamanla harap olduğundan tamir ettirildiği ve Şah Sultan Türbesi'nin de ampir üslubuna uygun olarak yenilendiği bilinmektedir (Tanman, 1994, C. 7, s. 125–127).

Görsel malzemeler incelendiğinde Perîzâd Hatun tekkesinin Arap Ahmet Paşa'nın Fındıklı'daki yalısının bahçesinde yer aldığı kanaati oluşmaktadır. Pervititch haritaları (bkz. Ek 4), Ali Saim Ülgen'in hazırladığı plan (bk. Ek 5) ve Encümen Arşivi'nde bulunan Keşfi Cafer Efendi Tekkesi'ne ait fotoğraf (bkz. Ek 6) tetkik edildiğinde, Arap Ahmet Paşa Sarayı arsasının caddeye bakan tarafında câmi-tevhidhâne, aynı zamanda Perîzâd Hatun'un da içinde medfun olduğu Arap Ahmet Paşa Türbesi, türbe etrafında oluşan hazire, Keşfi Cafer Efendi (ö. 1643) Türbesi, çeşme ve onun üstünde bir mektep bulunduğu görülmektedir (Tanman, 1994, C. 4, s. 549–551; Tanman, 1993, s. 143, 139 – 161; Köse, 2012, s. 468; Pervititch, 2000; Ülgen, 1989). Keşfi Cafer Efendi Türbesi ile mektebin sonradan bu tekke yapısına eklendiği bilinmektedir¹². Ayrıca câmi-tevhidhâne yanında sonradan eklenen bir yapının daha mevcudiyeti bilinmektedir. Bahsedilen yapı; harem, selamlık, tekke matbahı, hücreler gibi birimleri yekpare olarak içinde toplamıştı (Tanman, 1994, C. 4, s. 549-551).

Bânînin sarayının bahçesinde/çok yakınında olduğunu düşündüğümüz diğer bir tekke ise Üsküdar'da Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi'dir. Ahmed Paşa, Üsküdar'da bugün Doğancılar semti diye bilinen mevkide, sarayının yanında bir tekke, hamam, çeşme ve kendisi için bir türbe yaptırmıştır. Tekkesinden literatürde pek bahsedilmemesine rağmen, türbe ve hamamının mevcudiyeti birtakım eserlerde zikredilmektedir.¹³ Vakfiyesinden edindiğimiz bilgilere dayanarak başlangıçta saray bahçesinde mütevazı bir yapı olarak düşünülebilecek Doğancı Ahmet Paşa Tekkesi, daha sonradan Safveti Tekkesi adıyla bilinen, iki katlı, harem ve selamlık birimlerini aynı bina içinde toplayan bir tekke olarak karşımıza çıkmaktadır. (bkz. Ek 7).

Doğancı Ahmet Paşa vakfiyesinden Paşa'nın tekke ve sarayının ilişkisine dair birtakım bilgiler edinmek mümkündür. Vakfiyede türbedar odasının, Paşa'nın sarayının birimlerinden biri gibi anlatılması, saray ile Doğancı Ahmet Paşa türbesinin yakınlığına kanıttır. Ayrıca vakfiyede "*Ahmed Paşa Üsküdar'da dariüssaadeleri civarında altı hücreli bir hangâh bina ettirdiler*" şeklindeki ifade tekke birimlerinin sarayın bahçesinde ya da yakınında olduğunu düşündürmektedir (VGMA. D, nr. 503, s. 327–336).

Ferruh Kethüdâ Tekkesi'nin bânîsinin sarayıyla ilişkisini de, sınırlı bir ölçüde de olsa vakfiyesinden öğrenmekteyiz. Ferruh Kethüdâ Balat'ta tekkenin tevhidhânesi olarak kullanılan câmi ile selamlık, derviş hücreleri ve çeşmeden oluşan mütevazı bir külliye inşa ettirmiştir. Tekkenin tevhidhânesi olarak kullanılan Ferruh Kethüdâ

¹² Ayvansarayı, 2001, s. 479; Orhonlu, 1954, s. 61-78. Şah Sultan, vakfiyesinde tekke yapılarının yakınında bulunan kapı üstündeki köşkün mektebe dönüştürülmesini şart koşmuş ve vakfiyesinde mektep görevlilerini ve onlara verilecek günlük tahsisatları belirlemiştir (BOA. EV.VKF, 9/20; VGMA. D, nr. 1993, s. 11–17). Ayrıca Perizad Hatun'un inşa ettirdiği cami-tekke yapısına da sonradan bir mektep eklenmiştir. Perizad Hatun henüz kendi tekke yapısında bir mektep yokken dahi, talimhânelerde Kuran öğrenen yetimler ve Müslüman çocuklar için yeteri kadar kıyafet alınıp giydirilmesi için senelik 2.000 akçe tahsis etmiştir (VGMA. D, nr. 570, s. 213–219; nr. 2220, s. 175-183).

¹³ Kolağası Mehmed Râif, 1996, C. 1, 233; Doğancı Ahmed Paşa'nın Üsküdar'da bahsedilen binaları dışında, Kayseri'de cami, imaret ve darüttalimden oluşan bir külliyesi; Akyazı'da cami ve muallimhânesi; Bendereğli'de ve Üsküp'te birer mektebi bulunmaktadır (VGMA. D, nr. 503, s. 327-336).

Câmesi'nin karşısında Ferruh Kethüdâ'nın sarayı bulunmaktaydı. Câmi – tekke yapısının doğu ve kuzeydoğu sınırlarında on tane hücrenin sıralandığı ve batısında ise vakfiyesinde tanımlanan iki katlı selamlık biriminin olduğu söylenebilir. Selamlık türündeki bu yapı üst katta cemiyethâne ve sofa, alt katta ise kiler, matbah ve kütüphânedan oluşmaktadır Ayrıca bu manzumenin içerisine sonradan mahkeme binası da eklendiği bilinmektedir (VGMA. D, nr. 570, 57 – 60; nr. 2111, 140 – 148).

Ramazan Efendi tekkesi ise bânî Hacı Hüsrev Efendi'nin mütevazı evinin bahçesinde yer almaktaydı. Samatya civarında bulunan bu tekke, Halvetiliğin İstanbul'daki en yaygın kollarından biri olan Sünbüliliğin asitanesi Koca Mustafa Paşa tekke-külliyesine de yürüme mesafesi uzaklıktaydı. Hacı Hüsrev Efendi'nin evinin bahçesinde yaptırdığı bu câmi-tekkenin arazisinin, bânîsi tarafından bu yapı için vakfedilen mülkler ile çevrili olduğunu da vakfiyesinden öğrenmekteyiz. Vakfiyede Hacı Hüsrev'in câmi-tekkeyi kendi mülkü olan Yazıcı Bahçesi diye bilinen bir arazi üzerinde yaptırdığı bilgisi de verilmektedir (VGMA. D, nr. 1592, s. 1-40). Hacı Hüsrev tekkenin tevhidhânesi olarak kullanılan câmi ile çilehâne, türbe, matbah, tekke hücreleri ve muhtemelen şeyh hânesi ile selamlık dairesini içeren bir manzume yaptırmıştı. Ancak bânînin evi ile tekke birimlerinin ilişkisini gösteren herhangi bir görsel malzeme elimizde bulunmamaktadır.

Sözü edilen bu beş tekke yapısının da bânînin sarayına/evine bu kadar yakın olması rastlantı olmasa gerek. Bu bânîler tekkelerini saray bahçesinde ya da çok yakınında inşa ettirerek, muhakkak ki Halveti tarikatı müntesibi olduklarını göstermek istemişlerdir. Ayrıca saray ya da evlerinin bahçesinde tekke inşa ettirerek, tekke yakınında yaşam sürmek, tekke meşayihî ve dervişanı ile yakın temaslarda bulunmak istemiş olmalıdırlar. Perîzâd Hatun ölümünden sonra bir tekke yapılmasını şart koştuğundan, onun için böyle bir değerlendirme yapılamamakla birlikte, Perîzâd Hatun'un kabrinin bu tekkede bulunması üzerinde durulması gereken bir husustur. Diğer bânîlerin de türbe ya da kabirlerinin bu tekke yapılarının içinde yer alması muhakkak ki tekke bânîlerinin Halvetilerle ilişkileri değerlendirme hususunda fikir vermektedir.

3-) Tekke Bânîsi ile Tekke Şeyhi Arasındaki İlişkinin Mekân Kullanımına ve Günlük Yaşama Etkisi

Bânîlerin tekke şeyhleriyle yakınlığı, kendi sarayları/konutları bahçesinde inşa ettirilen tekkelerin ortaya çıkmasına yol açarken, bânînin ikamet yeriyle iç içe olan bu tekkelerin varlığı günlük yaşamın içerisinde de çeşitli sonuçlar doğurmuştur. Bunlardan en önemlisi bânînin sarayındaki sakinler ile tekke sakinlerinin ortak mekân kullanımının ve ortak faaliyetlerinin artmış olmasıdır. Bu sayede bânî ile tekke şeyhinin ya da bânî ile Halvetilerin ilişkileri daha da pekişmiştir. Bu mekânsal yakınlık tekke şeyhi ile bânînin farklı zaman dilimlerinde bir araya gelebileceğini, bânînin tekkedeki ritüellere iştirak edebileceğini, mübarek gün ve gecelerde tekke şeyhinin bânînin sarayında ayin, zikir gibi törenleri gerçekleştirebileceğini akla getirmektedir. Tekkelerde yapılan buluşmaların sadece bânîlerle Halveti dervişleri arasında olmadığı, farklı tarikatlardan ve toplumsal kesimlerden kimselerin çeşitli vesilelerle bir araya geldiği anlaşılmaktadır. Bu kişileri bir araya getiren hususların sadece tarikat ayin ve

ritüelleriyle sınırlı olmadığı; farklı sebeplerle de buluşabildikleri, yemek yedikleri, sohbet ettikleri vs. anlaşılmaktadır (Akkılık, 2019, muhtelif sayfalarda çok sayıda örnek vardır).

Hatta bu tür ilişkilerin varlığının imparatorluğun en büyük otoritesine ve sarayına kadar uzanabildiği bilinmektedir. Tarikat şeyhlerinin saray-ı hümayuna davet edilerek, vaaz verdikleri, ayin gerçekleştirdikleri bilinmektedir (Benlioğlu, 2018, s. 1–20). Öte yandan bazı tarikat ehlinin, padişahları mübarek gün ve gecelerde tekkelere davet ettikleri de kaynaklarda zikredilir. Bu çalışma kapsamına giren bânî sarayı yanındaki tekkelerden birinde, Perîzâd Hatun Tekkesi'nde yapılan mevlide şeyh tarafından dönemin padişahının davet edildiği kaydedilir (TSMA. E, 877–78; 17–35).

Ayrıca tekke ile saray yapısının bu derece yakınlığı ve saray yapılarının zaman içerisinde hanedan ailesinden kimselere ya da hanedan ailesine yakın kişilere tahsis edilmesi, özellikle Perîzâd Hatun ve Şah Sultan tekkelerini göz önünde tutmuş, ekonomik açıdan daha müreffeh bir yaşam sürmelerini sağlamıştır. Bu tekkelere farklı devirlerde tahsis edilen tâyinatlara, taâmiyeler bu görüşü fazlasıyla desteklemektedir (BOA. C.EV, 8/354; 615/31017; HAT 551/27180; İ.DH, 67/3345; İ.MVL, 86/1755; A.MKT.MVL, 29/83; TSMA. E, 253/83). XVI. yüzyılda tahta çıkmış padişahların sufilere yaptığı ihsanlar, kimi tekkelerin tamirati için sağladığı destekler Osmanlı Devleti'nin tekkelere yönelik genel siyasetini gözler önüne serer (Yiğit, 2018, s. 273, 456, 793).

Bânîlerin tekke birimlerini kendilerine çok yakın bir yerde konumlandırmaları, günlük yaşam içerisinde tekke sakinleri ile karşılaşma ve ortak mekânlarda zaman geçirme hususunda birçok imkân oluşturmuştur. Tekke birimleri içerisinde tevhidhâne, tekke hücreleri, matbah vs. gibi birimlere ilaveten şeyhin ailesiyle birlikte ikâmet ettiği evi de mevcut olabiliyordu. Ferruh Kethüdâ'nın vakfiyesinde tekkenin meşihatını üstlenen ve vaizlik de yapan Şeyh Sinan Çelebi'nin ikametine bir ev tahsis edildiğinden bahsedilmektedir. Şeyh Sinan'ın ölümünden sonra da göreve gelen şeyh-vaizler aileleriyle birlikte, bânînin sarayı civarındaki şeyh evinde yaşamlarını sürdürebileceklerdir (VGMA. D, nr. 570, 57-60; nr. 2111, 140-148). Bilindiği üzere Osmanlı tasavvuf geleneğinde tekke şeyhliğinin hususiyetleri yere ve zamana göre birtakım değişiklikler gösterebiliyordu. Tekke şeyhi yerini oğlu, damadı vs. aile efradından bir müridine bırakabildiği gibi, aile dışından müritlerine de terk edebiliyordu. (Ocak, 1978, s. 262-263.)

Tekke meşihatının uzun yıllar aynı aile tarafından üstlenilmesi sıkça rastlanılan bir durumdur. Tekke şeyhinin halefi bazen oğlu, bazen de damadı olabiliyordu. Bu durumda aynı aileye mensup kişiler, bânînin sarayı ve burada yaşayan ailesiyle yakın bir konumda hayatlarını uzun yıllar sürdürebiliyorlardı. Nitekim Bezirgân Hüsrev Çelebi'nin yaptırdığı tekkenin meşihatını önce Ramazan Efendi, ardından da iki oğlu üstlenmiştir. Şah Sultan ve Ferruh Kethüdâ tekkelerinde ise durum biraz daha farklı gelişmiştir. Başlangıçta ilk birkaç şeyhin yerine ailesinden olmayan şeyhler geçmiş, daha sonra aynı aileden kimseler tekke meşihatını devralmıştır (Zâkir Şükri Efendi, 1980, s. 3–4, 16–17, 63–64). Özellikle Ferruh Kethüdâ Tekkesi'nin ilk dört şeyhinden sonra, tekke meşihatı uzun yıllar aynı aileye mensup şeyhler tarafından üstlenilmiştir.

Dolayısıyla tekkede şeyh evi ya da harem¹⁴ olarak adlandırılabilir olan kısım sürekli aynı aile tarafından kullanılmış olmalıdır (Clayer, 2003, s. 228).

Bu konuda bir örneğe, 1663 yılında Ferruh Kethüda Tekkesi meşihatını üstlenen Seyyid Hasan Efendi'nin günlüğünde rastlanır. Şeyh Efendi bânî Ferruh Kethüda'nın torunu Yusuf Çelebi ile görüşmelerinden bahsetmekte, bunlardan birinin Yusuf Çelebi'nin hücrelerinde gerçekleştiğini aktarmaktadır. Buradaki hücrelerinde ifadesi Yusuf Çelebi'nin tekkede bir hücre olabileceğini akla getirmektedir (Akkılık, 2019, s. 102 – 103). Bu örnek doğrudan Ferruh kethüda ile tekkenin ilk şeyhi arasında geçen bir hadiseyi nakletmese de, bânînin soyundan gelen müteveli ile devrin şeyhi arasında cereyan eden bir görüşme olması hasebiyle dikkat çekicidir. Benzeri görüşme, buluşma ve teşrik-i mesailerin daha önce ve sonra da olabileceğine delalet eder. Daha da önemlisi bânînin ve soyundan gelenlerin tekke ricaliyle yakın münasebetlerinin sürdüğünü gösterir.

Tekke şeyhinin bazen mütevazı ölçülerde, bazen de daha genişçe olan evinin genelde diğer tekke birimlerinin yakınında konumlandığı dikkate alınırsa¹⁵, tekke şeyhi ve bânîsinin tekke ritüellerinin gerçekleştiği vakitler ve diğer zamanlarda da ortak mekânlarda vakit geçirdikleri düşünülebilir. Günün belli saatleri ile mübarek gün ve gecelerde gerçekleştirilen yemek, sohbet vb. törenler ile tevhid, zikir gibi ibadetler, bânî ile tekke şeyhini bir araya getirmiş olmalıdır. Saray bahçesinde inşa ettirilen bu tekkeler, bânîsinin özel yaşam alanıyla tekke alanının kesiştiğinin kanıtıdır.

Mesela, bu çalışmanın konusu dışında kalan, XVI. yüzyılda inşa edilen Halveti tekkelerinden Atik Ali Paşa Tekkesi bu hususta önemli bir örnek teşkil eder. Atik Ali Paşa Tekkesi'nin yakınında bulunan Elçi Hanı'nda Dernschwam'ın müşahade ettiği hususlar bu konuda kayda değerdir. Atik Ali Paşa Câmîi-Tekkesi'nin karşısındaki Elçi Hanı'nda kalan Dernschwam, câmide yapılan duayı Elçi Hanı'ndan duyduğunu seyahatnamesinde anlatmaktadır. Elçi Hanı'nın yerinde daha önceden Atik Ali Paşa'nın konağının olduğu bilindiğine göre¹⁶, Ali Paşa ve ailesinin de tekkede yapılan zikir ve dualara bizzat katılmadığı zamanlarda dahi, saraylarından beri bu zikir ve dualara iştirak ettikleri ya da sadece bahsedilen ibadetleri gün içerisinde zaman zaman iştikler düşünülebilir. Dernschwam câmide yapılan duayı şöyle anlatır;

“Bizim İstanbul'da kaldığımız Elçihan, Ali Paşa Câmîi'nin hemen yakınındadır. Öyle ki biz hocanın sabah namazında okuduğu ezan ve yaptığı duayı duyuyoruz. Buraya ibadet etmeye gelen insanlar, sanki cennete veya cehenneme gidiyorlarmış gibi, kendinden geçiyorlar. Bir hu hu temposu tutturarak, yüksek sesle soluğu yetiştirdiği kadar

¹⁴ Literatürde şeyhin ailesiyle yaşadığı tekke bölümü harem olarak adlandırılmaktadır. Ancak XVI. Yüzyıldaki vakfiye belgelerinde şeyhe tahsis edilen bu bölüm “şeyh evi”, şeyhin iskânına sunulan “hâne” ya da hücre/birkaç oda şeklinde tanımlanmaktadır. Harem ifadesine rastlanılmamaktadır. Bu konuda bkz. (Bölükbaşı, 2015, s.132-136).

¹⁵ Şeyhin hânesi genelde diğer tekke birimlerinin yakınında konumlanmıştır. Bölükbaşı, 2015, s. 132-133.

¹⁶ Eyice üzerinde II. Bayezid tuğrası bulunan bir fermana dayanarak, Elçi Hanı'nın yerinde daha önceden Paşa'nın konağının bulunduğunu ifade etmektedir. Bu fermana Atik Ali Paşa camisinin yakınındaki mülk evini, kervansaray haline sokmak üzere izin istemektedir. Anlaşılan Atik Ali Paşa, yaptırdığı cami yakınındaki konağını yıktırarak, yerine Elçi Hanı denilen yapıyı inşa ettirmiş olmalıdır (Eyice, 1970, s. 97-147).

höykürmeye başlıyor. Çok defa bir nefeste 160 – 200'e kadar hu çekildiğini saydım. Ama sonunda da yere yığılarak, kendilerinden geçip bayıldıklarına şahit oldum. Bayılan kimseyi hocalar hemen kaldırıyor, kendisine canlanması için şerbet içiriyorlar. Bu tür insanlar bizdeki Fransiskan tarikatının mensupları gibi aziz telakki edilip kendilerine saygı gösteriliyor... Bütün bu merasimler, cahil imamların hoşuna gidiyor ve hu sesleri câmide çınlıyor” (Dernschwam, 1992, s. 165).

Atik Ali Paşa câmisinin aynı zamanda tevhidhâne olarak kullanıldığını bildiğimizden, Dernschwam'ın bahsettiği bu ayinin Halveti dervişleri tarafından gerçekleştirildiği düşünülebilir¹⁷. Tarikat ayinlerinin tekkeye ait hususi tevhidhânedey veya câmî-tevhidhânedey icra edildiği bilinmektedir. Ancak bu birimlerin mevcut olmaması durumunda, aynı külliyenin içinde bulunan medrese dershanesinin veya türbenin tevhidhâne olarak kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Halveti tekkeleri ile aynı tarikata bağlı olan Eyüp'teki Cafer Paşa Tekkesi'nde olduğu gibi, birçok tekkede dervişlerin sandukaların çevresinde halka olmak suretiyle türbe içinde ayin icra ettikleri bilinmektedir (Tanman, 1994, C. 2, s. 367–369).

Ramazan Efendi Tekkesi'nin, Bedesten Kethüdâsı Hacı Hüsrev'in evinin bahçesinde bulunduğu yukarıda bahsedilmiştir. Gerlach, Samatya civarında Ermenilerin Aziz Georgius Kilisesi yakınında - ki bu kilise Ramazan Efendi Tekkesi'ne bugün on dakikalık yürüme mesafesindedir - bahçesinde kabir bulunan bir Türk'ün evinden bahseder. Bu tekke Ramazan Efendi'nin evinin bahçesindeki tekkeyi akla getirmektedir;

“Daha sonra Ermenilerin Aziz Georgius kilisesine vardık, fakat bütün papazlar yemek yemekte olduklarından içeri girmedik. Yolumuza devamla içinde kutsal sayılan bir kişinin kabri bulunan bir Türk'ün evine geldik. Kabrin karşısında 5-6 kişi sıra halinde el ele tutuşmuşlar, arkalarında gene 5-6 kişi ve karşılarında da 5-6 kişi el ele tutuşarak dans ediyor, sıçırıyorlar ve sürekli hu, hu diye bağırıyorlardı (Gerlach, 2001, C. 1, s. 329).

Bu tekkenin Ramazan Efendi Tekkesi olduğundan emin olmamakla birlikte, bahçesinde tekke olan bir evin kamusal alanın bir parçası olduğu ve bu evin içinde ya da yakınında yaşayan insanların günün belli saatlerinde tekkede yapılan zikre, tevhide fiilen olmasa da tesadüfen iştirak ya da görerek katıldıkları düşünülebilir.

Bânînin sarayı ile yaptırdığı tekkenin yakınlığı özellikle tekke yaptıran kadın bânîlerin tekke ritüellerine katılmasını kolaylaştırmış olmalıdır. Şah Sultan, Perizâd Hatun gibi bânîler Halveti tarikatının müntesipleri olmalarına rağmen, muhtemelen tekkelerde ya da Cuma câmilerinde yapılan vaaz, zikir ve tevhide katılmıyorlardı. Kendi sarayları yanında tekke inşa ettirerek, tarikat ayinlerine katılmaları muhakkak kolaylaşmıştı ya da saraylarından beri iştirâk edebilmekteydiler. Sultan IV. Murat devrinde İstanbul'a gelen Du Loir da bir Mevlevî Tekkesi'nde gerçekleştirilen bir ayinden bahsederken, kadınların tekkelerde yapılan vaazlara katılmadıkları hususunu teyit etmektedir;

¹⁷ Havletilerin nasıl zikrettikleri hususunda bk. (Uludağ, 1997, C. 15, 393-395).

“Bununla birlikte onların, bir hayli gülünç olsa da büyük bir tevazuuyla halka açık yaptıkları bazı ayin pratikleri vardır. Haftada iki defa tekkelerinde vaaz düzenlerler. Her yerde olduğu gibi buraya da asla kadınlar girmezler. Bu vaaza erkekler özel bir ayrıcalıkla katılırlar. Bu tarikatın sofularınca sevgili kabul edildiklerinden bu da çok mantıklıdır. Vaazı veren kimse Kurân’dan bazı sûreleri okur. Sizi temin ederim ki onun dinî-ahlakî vaazından en dindar Hıristiyanlar bile faydalanabilir (Du Loir, 2016, s. 120)¹⁸.

Tekke bânîleri günlük hayatlarında tekke ile iç içe bir yaşam sürerken, öldükten sonra da kendileri için tekkenin çok yakınında birer türbe yaptırılmasını şart koşabiliyorlardı. Tekke avlularında tekke şeyhlerine ait türbeler mutad olduğu gibi, bânîlerin türbeleri de bulunmaktadır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan bânîlerin türbesinin/kabrinin saray-tekke yapılarının yanında bulunduğu bilinmektedir. Doğancı Ahmed Paşa, Şah Sultan ve Perîzâd Hatun’un türbeleri bu saray-tekke yapılarının yanında yer alırken, Ferruh Kethüdâ ve Ramazan Efendi’nin kabirleri, bahsedilen tekkelerin haziresinde bulunmaktadır¹⁹.

Doğancı Ahmed Paşa’nın saray ve tekkesinin türbesine yakınlığı vakfiyesinde açıkça görülmektedir. Hatta hangâhının civarında diye anlatılan türbesi için görevlendirilmiş türbedarın odası, saray birimleri ile iç içedir. Vakfiyesinde türbedar odasının bahsi, Paşa’nın konağının anlatıldığı kısımda geçmektedir (VGMA. D, nr. 503, s. 327-336). Şah Sultan’ın türbesinin de, saray-tekke yapısının yanında yer aldığı bilinmektedir (Ayvansarayi, 2001, s. 188; Tanman, 1994, C. 7, s. 125–127). Nitekim Şah Sultan tekkesi ve sarayını gösteren 1892 tarihli bir plan²⁰ ve Şah Sultan’ın vakfiyesinde geçen *Şah Sultan’ın Eyüp Kasabası kurbundaki câmi-i şeriflerinin hareminde bulunan türbesi* ifadesi, literatürdeki bilgileri doğrulamaktadır. Ayrıca Keşfi Cafer Efendi Tekkesi bânîsi Perîzâd Hatun’un kabrinin tekke yanındaki Arap Ahmet Paşa Türbesi’nin içinde bulunduğu bilinmektedir (Tanman, 1994, C. 4, s. 549–551).

Doğancı Ahmet Paşa, Şah Sultan ve Perîzâd Hatun’un türbelerinin, bahsedilen bu tekke- saray yapılarının içinde yer alması rastlantı olmasa gerek. Şah Sultan vakfiyesinde kendisi ve annesinin türbelerinde kuran okumaları için câmi ve mektep görevlilerinden bir kısmını belirlemiş ve onlara günlük ücretler verilmesini şart koşturmuştu. Perîzâd Hatun, Doğancı Ahmet Paşa, Ferruh Kethüdâ ve Bezirgan Hüsrev Çelebi’nin de, birçok vakıf sahibinin yaptığı gibi, kendi ruhlarına ve “*amme-i enbiya, Seyyid Veled-i Adem, Hz. Muhammed, padişah ve ehl-imân ve İslam...*” ruhlarına bağışlanmak üzere belirli zamanlarda birtakım duaların okunması için görevliler tayin ettiğini ve bu görevliler için ücretler tahsis ettiğini vakfiyelerinden öğrenmekteyiz

¹⁸ Başka seyyahların benzeri müşahedeleri için bkz. Şahin, 2013, s. 345 – 360).

¹⁹ Ramazan Efendi Tekkesi’nin avlusundaki hazirede Hüsrev Çelebi’nin kabri olarak kabul edilen, mermerden tarihsiz ve isimsiz bir mezar bulunduğu söylenmektedir (Eyice, 1992, s. 104–105). Ferruh Kethüdâ’nın kabri de kendi adıyla anılan caminin haziresinde olmalıdır. Arşiv belgelerinde şöyle geçmektedir; “*mahmiye-i İstanbul’da Balat kapusunda medfun Ferruh Kethüdâ’nın bina eylediği cami-i şerif...*” (BOA. C.EV, 428/21684).

²⁰ BOA, PLK. p. 246. Bahsedilen planda cami-tekke yapısına bitişik Merkezzâde Şeyh Ahmed Efendi’nin türbesi dışında, cami-tekke arsasının yol tarafında, bahçe yanında bir başka türbenin varlığı görülmektedir. Bu türbenin Şah Sultan Türbesi olması ihtimal dâhilindedir.

(BOA. EV.VKF, 9/20; VGMA. D, nr. 1993, s. 11–17; nr. 570, s. 213–219; nr. 2220, s. 175–183; nr. 503, s. 327–336; nr. 570, 57–60; nr. 2111, 140–148; nr. 1592, s. 1–40).

Tekkelerde bulunan şeyh türbeleri bugün olduğu gibi XVI. yüzyıl İstanbul’unda da, muhtemelen tekkelerin ziyaret edilmesindeki en güçlü sebeplerden birini teşkil etmekteydi²¹. Bânî türbesinin de tekke sınırları içerisinde yer alması, hem mürid ve müntesiplerin dualarından istifade etmelerine, hem de türbe şeyhlerinin maneviyatından faydalanmalarına yol açıyordu²². Ayrıca tekke şeyhi türbesi ile bânî türbesinin yakınlığı, bânînin Halveti tarikatı mensubu olması hususunu vurgulamaktaydı.

Öte yandan, bahsedilen saray/konut yapılarının tekke birimlerine bu derece yakın olması, tekkelerde gerçekleştirilen dinî ritüellerin özellikle mübarek gün ve gecelerde saraylarda icra edilme ihtimalini akla getirmektedir. Vakfiyelerinde tekke şeyhinin taşınması gereken özellikler açıklanırken, mübarek gün ve gecelerde câmi cemaatine vaaz ve nasihat edecek bir vaiz olması vurgulanan hususlardan biridir (Bölükbaşı, 2015, s. 71–75). İlaveten vakfiyelerde mübarek gecelerde yapılacak dinî ritüellerde görevlendirilmek üzere başka görevliler de belirlenmiştir. Şah Sultan Tekkesi’nde mevlidhân ve hanendeler sadece mevlid kandili gecesi mevlid okumakla görevlendirilmiş olup, kendilerine oldukça yüksek bir ücret tahsis edilmiştir (BOA. EV.VKF, 9/20; VGMA. D, nr. 1993, s. 11–17).

Yukarıda sözü edildiği üzere, Balat Tekkesi şeyhi Şeyh Sinan Çelebi aynı zamanda câminin vaizidir. Şeyh Sinan Çelebi gibi birçok Halveti şeyhi de aynı zamanda vaizlik yapmaktadır. Birçok vakfiyede de Halveti şeyhlerinin sahip olması gereken özellikler sayılırken, vaaz verebilecek donanımda olma şartı da aranmaktadır (Bölükbaşı, 2015, s. 71). Halveti şeyhlerinin kendi tekkeleri dışında, büyük Cuma câmilerinde de vaaz verdikleri bilinmektedir. Bu sayede önceleri sadece kendi tekkelerinde vaaz veren Halveti şeyhleri zaman içerisinde daha büyük topluluklara hitap etmişler ve toplumun geniş kitlelerine ulaşmışlardır. Tekke işlevi olmayan Cuma câmilerinde de tarikat ayinlerinin icra edildiği, tasavvuf sohbetlerinin yapıldığı bilinmektedir. İstanbul’un toplumsal hayatında önemli rol oynayan tarikatlar Ayasofya gibi büyük camilerin içindeki kendilerine tahsis edilmiş bölümde Kadir gecelerinde kendi ayinlerini icra etmişlerdir (Tanman, 2010, s. 290 – 296).

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde vaiz olarak çağdaş literatürde bahsi geçenler Sünbül Efendi, Merkez Efendi, Cemaleddin İshak Karamanî gibi birkaç Halveti şeyhi iken (Nev’izâde Atâî, 1989, s. 42, 52, 212–214; Öngören, 2000, s. 359; Mecdi Mehmet Efendi, 1989, s. 372–374), aynı yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren, tekkelerde görev yapan

²¹ Hatta bazı tekke yapıları içerisinde bulunan türbelerin içine girmeksizin dış duvarlarının arkasından dualar edilebilir ve türbe içinde yapılan dualara iştirak edilebilir. Bu konuda bkz: (Wolper, 2003, s. 23–24). İstanbul’daki Halveti tekkelerinden bazılarında da (Ümmi Sinan Tekkesi (Eyüp), Hüsameddin Uşşaki Tekkesi (Dolapdere), Merkez Efendi Tekkesi gibi) hacet penceresi bulunmaktadır (Tanman, 1996, s. 435–438).

²² Elbette bânî türbesinin tekke sınırları içindeki konumu, şeyh türbelerinin konumu ile karşılaştırılmaz. Hatta şeyh türbeleri ile diğer tekke binaları arasındaki ruhani bağ, tevhidhâne ile türbe arasındaki mekânsal ilişkiye de yansımıştır (Tanman, 1990, s. 304–305).

şeyhlerin vaiz olarak görevlendirilmeleri daha sık karşılaşılan bir durum olmuştur. Sultan III. Murad devrinden itibaren, kendi câmi-tekkelerinden ziyade selâtin câmilerinde vaiz olarak görev yapan Halveti şeyhleri artmaya başlamıştır (Nev'izâde Atâî, 1989, s. 370, 464 – 471).

Halvetiğe bağlı tekkelerde ve selatin câmilerinde vaazlar veren tekke şeyhlerinin, sözü edilen bânîler tarafından inşa ettirilen bu saraylarda en azından mübarek gün ve gecelerde vaaz ve nasihat verdiği yahut âyinlerini icra ettikleri düşünülebilir. Nitekim daha sonraki yüzyıllarda, önceleri sarayda vaaz ve nasihatte bulunan meşayihin âyin ve zikir törenlerini de sarayda gerçekleştirdiği ifade edilmektedir (Balıkhâne Nazırı Ali Rıza Bey, 2011, s. 123 – 124).

Ayrıca III. Selim devrinde de, aralarında Halveti tarikatından Koca Mustafa Paşa şeyhi, Merkez Efendi şeyhi ve Gülşeni Dergâhı şeyhi gibi, birçok farklı tarikatlara bağlı şeyh ve dervişlerin mübarek gün ve gecelerde sarayda yapılan tarikat ayinlerine katıldığı bilinmektedir (Benlioğlu, 2018, s. 1–20). Veyahut tekke şeyhlerinin devrin padişahlarını tekkede yapılan ritüellere davet ettikleri de bilinmektedir. Perîzâd Hatun'un yaptırdığı Hatuniye Tekkesi şeyhi Şeyh Yunus Efendi (ö. 1279) kendi el yazısıyla kaleme aldığı belgede, tekkede yapılacak mevlid-i şerife devrin padişahını (Abdülmedid) davet etmektedir (T SMA. E 877/78). Aynı tekkenin daha sonraki bir tarihte meşihatını üstlenen Şeyh Ahmed Şevki Efendi'nin de, Sultan II. Abdülhamid'i tekkede yapılacak mevlide davet ettiği bilinmektedir (T SMA. E 17/35).

Tekke şeyhlerinin devrin padişahlarıyla çeşitli düzeylerde ilişkiler geliştirdiğine dair örnekler, aynı şeyhlerin meşihatını üstlendikleri tekkelerin bânîleriyle de benzeri ilişkiler geliştirmiş olduğuna dair kanaatleri pekiştirir. Bânîler tekke birimlerine misafir olmuş, şeyh ve dervişanı kendi ikametgâhlarında konuk etmiş, tarikat ayin ve törenlerine iştirak etmiş olmalıdır. Bânîlerin sarayı/konutu ile tekke birimlerinin iç içe olması bu ilişkileri arttırmış ve azami seviyeye çıkarmış olsa gerektir.

İlaveten, tekkelerin sadece dinî ritüellerin gerçekleştirildiği bir mekân olmasının ötesinde, ihtiyaç sahiplerinin beslenme, konaklama, eğitim vs. gerekliliklerini karşılayan bir içtimai müessese oluşu vurgulanması gereken bir husustur. Mübarek gün gecelerde Halveti tekkelerinde beslenme için oldukça yüksek miktarda meblağ ayrıldığı vakfiyelerde kayıtlıdır. Şah Sultan, Doğanca Ahmet Paşa ve Ferruh Kethüdâ'nın vakfiyelerinde mübarek gün ve gecelerde dağıtılacak yemekler için ayrılacak meblağdan, yemeklerin çeşidinden, malzemelerden, mutfakta kullanılmak üzere bağışlanan kap kaçaktan bahsedilmektedir (Bölükbaşı, 2018, s. 83-112; VGMA. D, nr. 570, 57–60; nr. 2111, 140–148; nr. 503, s. 327–336). Saray yanında bulunan bu tekkelerde misafirlere, fukaraya, tekke görevlilerine vs. yemek sunulması, tekke bânîlerinin itibarını arttırmış hayırseverliklerini daha da ön plana çıkartmış olmalıdır.

Bânîlerin Halvetilerle ilişkileri, tekke yapıları ile saray yapılarının mekânsal yakınlığına yol açarken, aynı zamanda bu mekânsal yakınlık, bânîlerle tekke meşayihinin günlük yaşamlarının yakın mesafede şekillenmesini de sağlamış olmalıdır. Günlük yaşam içerisinde bânîlerin Halveti şeyhleriyle bir arada oldukları, ayin merasimlerine katıldıkları, konaklarında oldukları zamanlarda bile yapılan ayinleri dinledikleri gibi birçok olasılık düşünülebilir. Mübarek gün ve gecelerde

İstanbul'da yaşanan toplumsal ve dinî şölenlerde Halveti tekkelerinin mühim bir konuma sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim Miraç ve Berat gecelerinde kandil yakılmasının, III. Murat devrinde Koca Mustafa Paşa Dergâhı şeyhi olan Necmettin Hasan Efendi'nin böyle bir âdeti başlatmasıyla ortaya çıkması, bu düşünceyi desteklemektedir (Balıkhâne Nazırı Ali Rıza Bey, 2011, s. 194). Mübarek gün ve gecelerde bânînin sarayı yanındaki bu tekkeler düşünüldüğünde, tekke ve saray ilişkisinin daha da ön plana çıktığı; sarayda ayinler gerçekleştirilebileceği, vaiz şeyhler tarafından vaazlar verebileceği akla gelmektedir. Muhakkak ki, sarayda yaşayan bânî ve ailesinin ya da ilerleyen yıllarda sarayın tahsis edildiği diğer yönetici sınıftan kimselerin mübarek gün ve gecelerde bu ayinlere iştirak etmiş olması olası bir durumdur.

Sonuç

Bu çalışmada XVI. yüzyılda İstanbul'da inşa edilmiş olan beş adet Halveti tekkesi ele alınmıştır. Bu tekkeleri ayrıcalıklı kılan husus, bânîsinin sarayı/konutu bahçesinde yahut çok yakınında inşa edilmiş olmalarıdır. Halvetilik Osmanlı hanedanı ve hanedana yakın kimseler tarafından çok fazla desteklenmiş bir tarikattı. Söz konusu beş tekkenin bânîlerinin, biri hariç, yönetici sınıftan olması rastlantı değildir. Kendi sarayları yakınında tekke yaptıran bu kişilerin genellikle kabirleri de aynı yapı topluluğu içinde oluyordu. Bu durum bile tek başına söz konusu bânîlerin Halveti tarikati müntesibi olduklarını - hem bugünkü araştırmacı, hem de o devrin Osmanlı toplumu nazarında - somutlaştıran unsurlardır.

Tekkelerin bu derece saraya yakın olması, araştırmacıyı tekke bânîleri ile şeyhlerin; hatta şeyhler ile devrin padişahının ilişkilerini sorgulamaya yönlendirmektedir. Bu tekke bânîlerinin-özellikle Şah Sultan, Ferruh Kethüdâ ve Hüsrev Kethüdâ'nın-tekke şeyhleri ile yakın temaslarının bu tekkelerin konumunu belirlemede tayin edici olduğu düşünülmektedir.

Saray/konut ve tekke yapısının mekânsal kesişmesi, yönetici sınıf ile Halveti şeyhleri arasındaki yakın temasların mekâna yansımaları olarak değerlendirilebilir. Saray bahçesinde inşa ettirilen bu tekkeler, bânîlerin Halveti tarikatına bağlılıklarını gösterdiği gibi, müntesibi oldukları bu tarikat ve dervişlerinin günlük yaşamlarının önemli bir kısmına tesir ettiği kanıtıdır. Tekke bânîsinin sarayı ile şeyhin evi arasındaki mekânsal yakınlık düşünüldüğünde, gün içerisinde ortak mekânlarda vakit geçirilmesi muhtemeldir. Tekkelerde yapılan zikir ve diğer ibadetlere, bânîlerin bizzat tekkeye giderek katılması ya da tekke yakınındaki evlerinden beri bu ritüellere katılmış olması mümkündür. Veyahut tekkelerde gerçekleştirilen ayinlerin ya da vaiz şeyhlerin vaazlarının bazen saray yapılarının içerisinde gerçekleştirilmiş olması da mümkün olabilir.

Tekkelerde sunulan konaklama, eğitim ve beslenme gibi imkânlar, özellikle sonuncusu, vakfiyelerde ağırlıklı olarak üzerinde durulan meselelerdendir. Mübarek gün ve gecelerde dağıtılacak yemekler için bânîler cömertçe tahsisatlar ayırmıştı. Ayrıca devrin padişahıyla diğer hayırseverler de ilave tahsisatlar vakfedebiliyordu. Böylece zenginleşen sofralar bânîsinin ve diğer vâkıfların hayırseverliğini kamusal alanda mümkün olabildiğince sergilemesini sağlamıştır. Tekke bânîlerinin yaşam

alanlarının tekkeye yakınlığı, tekkenin günlük yaşamına katılımlarını sağladığı gibi, türbelerinin/kabirlerinin bu tekke-saray yapılarının dâhilinde olması ölümlerinden sonra da onların kimliğinin Halveti tarikatına bağlılık, tekke bânîsi olma gibi hususların etrafında tanımlanmasına yol açmaktadır. Neticede XVI. yüzyılda İstanbul'daki Halvetilerin gücünden istifade eden bânîler, aynı zamanda Halvetilere birtakım imkânlar sunmakta ve kendi statülerinden Halvetilerin faydalanmalarına izin vermekteydiler. Ancak bunun karşılığında kendileri de güçlerini takviye etmekteydiler.

Bânîlerin tekke inşa ettirip sûfilerin hizmetine sunmalarından uzun zaman sonra bile, tarikat müntesiplerinin ve bânîlerin birbirlerinin gücünden karşılıklı istifade etme hususu devam etmiştir. Bânînin sarayı/konutu yakınındaki bu tekke yapılarının açıklanmaya çalışılan ayrıcalıklı konumu, maddî imkânlar açısından diğerlerine nazaran daha müreffeh bir yaşam sürmelerini sağlamıştır. İlaveten tekkelerin tamir ve ihyası gerektiğinde de bu ayrıcalık müşahede edilebilir.

Extended Abstract

In this study, five Khalwati convents built in Istanbul in the XVI. century are discussed. What makes these convents special is that they were built in the garden of the patron's palace/residence or very close to it. What were the nature and the causes of this closeness between the patron and the sheikh, the convent, and the palace? What were the consequences of the dervish convent being so close to the patron's palace? In this study, the relations of the Khalwati sheikhs and the patrons were questioned and tried to be interpreted by focusing on this kind of questions mentioned in this study. Khalwatiyya was a dervish order that was highly supported by the Ottoman dynasty and people close to the dynasty. It is noteworthy that all but one (Bezzazistan-ı Atik Kethüdâsı Hüsrev) of the patrons of these five convents were from the ruling class.

It should not be a coincidence that these five dervish convents are so close to the palace/residence of the builder. These patrons certainly wanted to show that they were followers of the Khalwati order by having their convents built in the palace garden or very close to it. Since Perîzâd Hatun stipulated that a dervish convent should be built after her death, such an assessment cannot be made for her, but it should be emphasized that Perîzâd Hatun's tomb was also included in the convent. The fact that including the tombs or graves of other patrons in the convents certainly gives an idea about the evaluation of the relations of the founders of the convents with the Khalwatis.

Some of the patrons who had a convent built in the garden of their own residences determined who would be the sheikh of the convent they had built: These are Bezzazistan-ı Atik Kethüdâsı Hacı Hüsrev, who built the Ramazan Efendi Convent, and Ferruh Kethüda, who built the Balat Convent. It was known that Shah Sultan stipulated that one of Merkez Efendi's caliphs should undertake the sheikhdom of the convent in both his convent in Eyüp and the Merkez Efendi convent. This situation clearly shows the influence of the patron in determining the sheikh of convent and to what extent this can be meaningful.

While the closeness of the patrons with the convent sheikhs led to the emergence of convents built in the garden of their own palaces, the existence of these convents, which are intertwined with the place of residence of the patron, also led to various consequences in daily life. In this way, the relations between the patron and the sheikh of the convent, or more generally, between the patron and the Khalwati, were further consolidated. While the relations of the patrons with the Khalwatis led to the spatial proximity of the convent structures and palace structures, this spatial proximity must also have enabled the daily lives of the patrons and the convent sheikh to be shaped in proximity. In daily life, many possibilities can be thought of, such as the patrons being together with the Khalwati sheikhs, participating in their rites and ceremonies, and listening to the rites performed even when they are in their mansions. Considering these convents next to the palace of the patron on holy days and nights, the relationship between the convent and the palace becomes even more prominent; It comes to mind that rituals could be performed in the palace and sermons could be given by preacher sheikhs. Certainly, it is possible that the patron and his family living in the palace, or the other ruling class to whom the palace was allocated in the following years, participated in these rituals on holy days and nights.

Opportunities such as accommodation, education and nutrition offered in dervish convents, especially the last one, are among the issues that are mainly focused on in the waqf charters. The patrons generously allocated allotments for the meals to be distributed on the holy days and nights. In addition, the sultan of the period and other benefactors could dedicate additional allowances. Thus, the enriched tables enabled the patron and other foundations to display their philanthropy in the public arena as much as possible. The proximity of the living areas of the patrons to the convent allows them to participate in the daily life of the convent, and the fact that their tombs/graves are within these convent-palace structures provides their identity to be defined around issues such as loyalty to the Khalwati order and being the founder of the convent even after their death. Finally, benefiting from the power of the Khalwatis in Istanbul in the XVI. century, the patrons also offered some opportunities to the Khalwatis and allowed them to benefit from their status. However, in return, they were also consolidating their forces.

Kaynakça**Arşiv Kaynakları**

- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi):
Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL), 29/83.
Cevdet Evkaf (C.EV), 8/354; 428/21684, 615/31017.
Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV.HMH.d), 17, 26.
Evkaf Vakfiyeler Evrakı (EV.VKF), 9/20.
Hatt-ı Hümayun (HAT), 551/27180.
İrade-Dâhiliye (İ.DH), 67/3345.
İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 86/1755.
Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), nr. 6211.
Plan-Proje (PLK.p), nr. 246, 545.
TSMA (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi):
Evrak (E): nr. 17/35; 253/83; 877/78.
VGMA (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi):
Defterler (D), nr. 503, 570, 1569, 1592, 1993, 2111, 2220, 3695, 3977.
Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi:
Esad Efendi, nr. 3673, vr. 18b–23a (Atik Ali Paşa Vakfiyesi).
CSRE (Cemaleddin Server Revnakoğlu Evrakı), nr. 64.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Akkılık, A. (2019). *Seyyid Hasan'ın günlüğü, II. C. (H.1073–1075 / M. 1662 - 1664), inceleme-metin*, (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Dağdelen, İ. & Mazak, A. (2006). *Alman mavileri:1913-1914 I. dünya savaşı öncesi İstanbul haritaları*. İstanbul: İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yay.
- Artan, T. (1991). In the tracks of a lost palace. 9. *milletlerarası Türk sanatları kongresi (9th international congress of Turkish art içinde* (s. 197-213). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay.
- Artan, T. (1993). The Kadırga palace: an architectural reconstruction. *Muqarnas*, 10, 201 – 211. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/i267857>.
- Ayvansarayı Hüseyin Efendi & Ali Sâti Efendi & Süleyman Besim Efendi, (2001). *Hadikatü'l cevâmi (İstanbul câmileri ve diğer dini - sivil mimari yapılar)*. (A. N. Galitekin, haz.). İstanbul: İşaret Yay.
- Balikhâne Nazırı Ali Rıza Bey, (2011). *Eski zamanlarda İstanbul hayatı*. (A. Ş. Çoruk, haz.). İstanbul: Kitabevi Yay.
- Barkan, Ömer Lütfi & Ayverdi E. H., (1970). *İstanbul vakıfları tahrir defteri, 953 (1546) tarihli*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yay.
- Benlioğlu, S. (2018). Sarayda düzenlenen tarikat ayinleri ışığında III. Selim'in tekke müziğiyle ilişkisi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(37), 1–20. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.403028>.
- Bölükbaşı, A (2014). XVI. yüzyıl İstanbul'unda devlet ve tarikatlar: Halvetî tekkelerinin inşasında devlet idarecilerinin rolü. *History Studies*, 6 (3), 71–87. Erişim adresi: <https://www.historystudies.net/dergi/tar2015120db41.pdf>.

- Bölükbaşı, A. (2015). *XVI. yüzyılda İstanbul'daki Halveti tekkeleri* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Bölükbaşı, A. (2018). Osmanlı tekkelerinde beslenme XVI. yüzyılda İstanbul'daki Halveti tekkeleri örneği. *Vakanüvis*, 3 (1), 83-112. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/458725>.
- Bölükbaşı, A. (2021). Üsküdar'da bir Halveti dergâhı: Doğancı Ahmet Paşa tekkesi. G. S. Alışık (ed.). *Türkistan'dan Balkanlara Türk sufizmi içinde* (s. 151-170) Çanakkale: Paradigma Akademi Yay.
- Clauser Du Loir, (2016). *Du Loir seyahatnamesi, IV. Murat döneminde bir Fransız seyyahın maceraları*. (M. Daş, çev.). İstanbul: Yeditepe Yay.
- Clayer, N. (2003). Life in an İstanbul tekke in the eighteenth and nineteenth centuries according to a "menakıbnâme" of the Cerrahi dervishes. S. Faroqhi & C. Neumann (Ed.) *The illuminated table, the prosperous house-food and shelter in Ottoman material culture içinde* (s. 219 - 235). Würzburg: Ergon Verlag Yay.
- Dernschwam, Hans, (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü*. (Y. Önen, çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Ertuğ, H. N. (2015). Şeriyye sicillerine göre 1137 (1724-1725) yılı İstanbul'unda Osmanlı konutu/menzili. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10 (2), 129-142. <https://doi.org/10.17550/aid.38853>.
- Evliya Çelebi bin Derviş Muhammed Zilli, (1996). *Evliya Çelebi seyahatnamesi*. (C. 1), (O. Ş. Gökyay, haz.). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yay.
- Eyice, S. (1970). Elçi hanı. *Tarih Dergisi*, 24, s. 93-130. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9597/119771>.
- Eyice, S. (1989). Ahmed Paşa camii. *İslam ansiklopedisi*, (C. 2, s. 115). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Eyice, S. (1992). Bezirgânbaşı camii. *İslam ansiklopedisi*, (C. 6, s. 104-105). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Faroqhi, S. (1999). Shah Sultan. *The encyclopedia of Islam*, (C. 9, s. 199-200). Leiden: Brill.
- Gerlach, S. (2006). *Türkiye günlüğü 1573-1576*, (C. 1-2). (T. Noyan, çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gölpınarlı, A. (1969). *100 Soruda Tasavvuf*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Hocazâde Ahmed Hilmi (1325). *Ziyaret-i evliya*, İstanbul: Cihan Kütüphanesi Matbaası Yay.
- Karahan, E. (2016). *Yûsuf bin Yâkub'un menâkıb-ı şerîf ve tarikatnâme-i pîrân ve meşâyih-i tarikat-ı aliyye-i Halvetiyye adlı eserinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kaya, B. A. (2017). Lefkoşe mevlevîhânesi'nin şair şeyhlerinden Siyahî Mustafa Dede. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, I/1, 15-38. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/308286>
- Kolağası Mehmed Râif, (1996). *Mir'ât-ı İstanbul, Asya yakası*, (H. Aynur, G. Kut, haz.). (C. 1-2). İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı Yay.
- Köse, F. (2012). *İstanbul Halvetî tekkeleri*, İstanbul: Marmara İlahiyat Vakfı Yay.

- Kreiser, K. (1992). The dervish living. R. Lıfchez (Ed.), *The dervish lodge architecture, art, and sufism in Ottoman Turkey* içinde (s. 49–56). Berkeley: University of California Press Yay.
- Mahmud Cemaleddin Hulvi (2013). *Lemazat-ı hulviyye ez lemazat-ı ulviyye*. (M. S. Tayşı, haz.). İstanbul: Marmara İlahiyat Vakfı Yay.
- Mecdi Mehmet Efendi (1989). *Hadaiku'ş-şakaik*. (A. Özcan, haz.). İstanbul: Çağrı Yay.
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî*. (N. Akbayer, haz.). (C. 1). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Na'imâ Mustafa Efendi (2014). *Târih-i Na'îma*. (M. İpşirli, haz.). (C. 5). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Necipoğlu, G. (2005). *The age of Sinan - architectural culture in the Ottoman Empire*. London: Reaktion Books.
- Nev'izâde Atâî (1989). *Hadaiku'l- hakaik fi tekmeleti'l-şakaik*. (A. Özcan, haz.). İstanbul: Çağrı Yay.
- Ocak, A.Y., (1992). Balım Sultan. *İslam ansiklopedisi*. (C. 5, s. 17-18). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ocak, A. Y. (1978). Zâviyeler, Vakıflar Dergisi, XII, s. 247-269. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar/issue/21707>
- Ocak, A. Y. (1998). Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar), İstanbul: Tarih Vakfı.
- Orhonlu, C. (1954). Fındıklı semtinin tarihi hakkında bir araştırma. *Tarih Dergisi*, 7(10), 61–78. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9586/119621>.
- Osmanzâde Hüseyin Vassaf (2006). *Sefine-i evliya*. (M. Akkuş & A. Yılmaz, haz.). (C. 3) İstanbul: Kitabevi Yay.
- Öngören, R. (2000). *Osmanlılar'da tasavvuf, Anadolu'da sufiler devlet ve ulema (16. yüzyıl)*. İstanbul: İz Yay.
- Pervititch, J. (2000). *Sigorta haritalarında İstanbul*. (S. Ersoy, Ç. Anadol, haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- Şahin, G. (2013). Seyahatnamelerde Mevlevi ve Rufai dervişleri ile ilgili izlenimler, *Türk Yurdu*, 102 (310) 345–360. Erişim adresi: <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=771>
- Tanman, B. (1990). *İstanbul tekkelerinin mimari ve süsleme özellikleri tipoloji denemeleri* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Tanman, B. (1993). İstanbul'un ortadan kalkan tarihi eserlerinden Fındıklı'da hatuniye külliyesi. *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı* içinde (s. 139-161). Konya: Selçuk Üniversitesi Yay.
- Tanman, B. (1994). Cafer Paşa külliyesi. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi* (C. 2, s. 367–369). Ankara: Tarih Vakfı Yay.
- Tanman, B. (1994). Ferruh Kethüdâ camii ve tekkesi. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi* (C. 3, s. 294–295). Ankara: Tarih Vakfı Yay.
- Tanman, B. (1994). Keşfi Cafer Efendi tekkesi. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi* (C. 4, s. 549–551). Ankara: Tarih Vakfı Yay.

- Tanman, B. (1994). Şah Sultan camii ve tekkesi. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi* (C. 7, s. 125–127). Ankara: Tarih Vakfı Yay.
- Tanman, B. (1996). Hâcet penceresi. *İslam ansiklopedisi*. (C. 14, s. 435–438). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Tanman, B. (2004). Merkez Efendi külliyesi. *İslam ansiklopedisi*. (C. 29, s. 202–205). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Tanman, B. (2010). İstanbul'da Bizans ve Osmanlı dönemlerinde dini ve mistik hayat. *Bizantion'dan İstanbul'a: bir başkent in 8000 yılı içinde* (s. 290-296). İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi Yay.
- Tanman, B. & Parlak, S. (2011). Tekke. *İslam ansiklopedisi*. (C. 40, s. 370–379). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Uludağ, S. (1997). Halvetiyye, *İslam ansiklopedisi*. (C. 15, s. 393-395). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ülgen, A. S. (1989). *Mimar Sinan yapıları*. (F. Yenişehirli, E. Madran, haz.). (C. 1–2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Wolper, E. S. (2003). *Cities and saints-sufism and the transformation of urban space in medieval Anatolia*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Yazıcı, T. (1956), Fetih'ten sonra İstanbul'da ilk Halveti şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi. *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 2, 87–113. Erişim Adresi: http://isamveri.org/pdfdrgr/D00277/1956_2/1956_2_YAZICIT.pdf
- Yıldız, M. (2013). Geçmişten bugüne Üsküdar Ayazma mahallesinde yapı-mekân ilişkisi. *History Studies*, 5/2, 565–585. Erişim adresi: <https://www.historystudies.net/dergi/tar201512ce463.pdf>.
- Yılmaz, H. K. (1991). Aziz Mahmud Hüdâyî. *İslam ansiklopedisi*. (C 4, s. 338–340). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yiğit, O. (2018). *Topkapı sarayı müzesi arşivi 34 numaralı filori defteri, değerlendirme-transkripsiyon*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Yusuf Sinaneddin b. Yakup, (1290). *Menâkıb-ı şerif-i ve tarikat-name-yi piran ve meşayih-i tarikat-ı aliyye-i Halvetiyye*. İstanbul.
- Yürekli, Z. (2003). The Sufi convent of Sokullu Mehmed Pasha in Istanbul. *Muqarnas*, 20, 159–185. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/1523331>.
- Zâkir Şükrî Efendi (1980). *Mecmu'a-ı tekaya*. (M.S. Tayşi-K. Kreiser, haz.). Berlin: Klaus Schwarz Verlag.

EKLER

Ek 1: Şah Sultan Sarayı ve Tekkesi'nin deniz kıyısında yerleşim planı

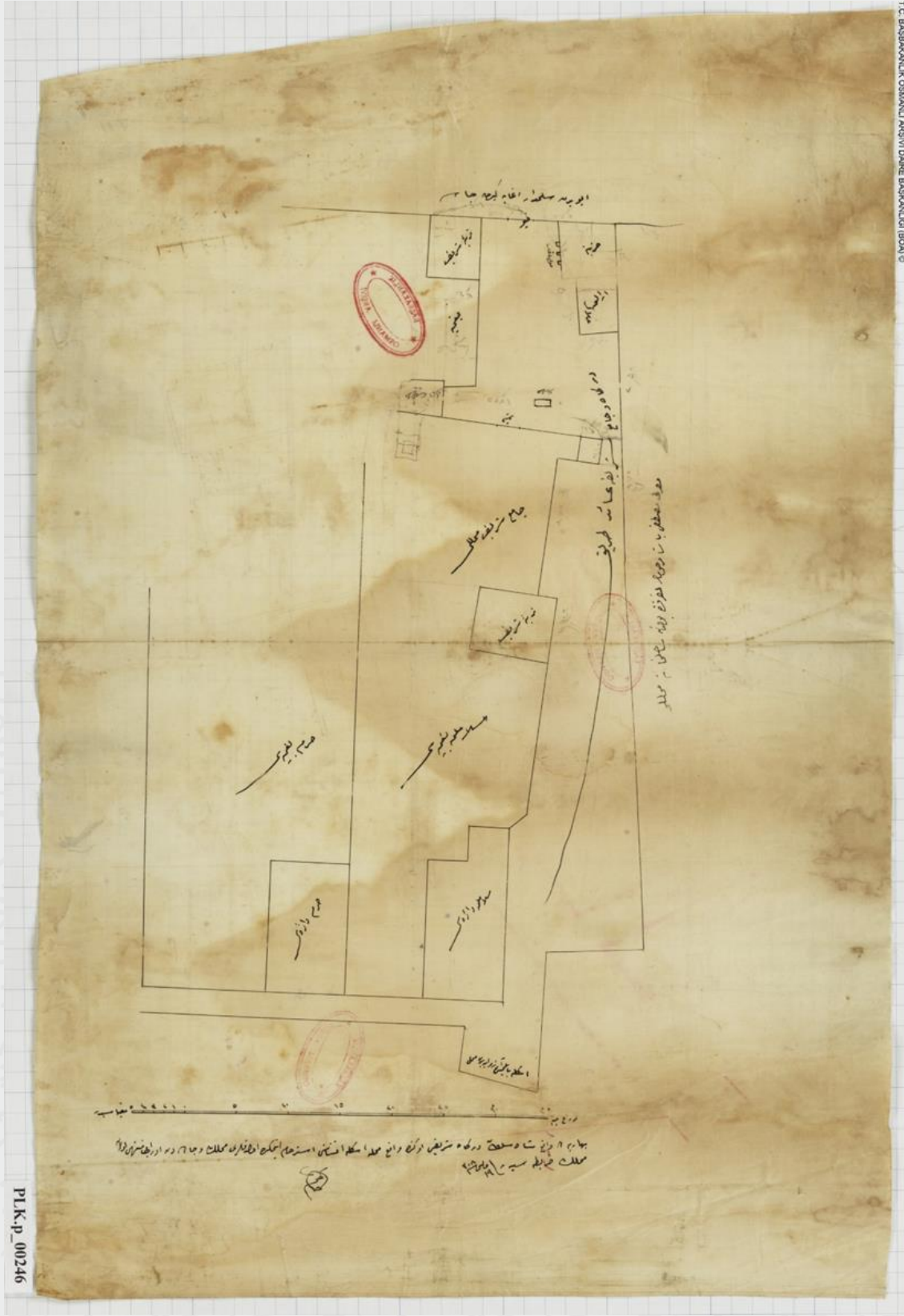

Kaynak: AlmanMavileri:1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları, haz. İ. Dağdelen - A. Mazak, İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul 2006.

Bölükbaşı, A. (2023). XVI. Yüzyıl İstanbul'unda Tekke ve Saray Şeyh ve Bânî Arasındaki Yakınlığın Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Türkiyat*, (60): 49-78.

Doi: 10.21563/sutad.1405224

Ek 2: Şah Sultan Sarayı ve Tekkesi'nin XIX. yüzyıla ait planı

PLK.p_00246

Kaynak: PLK.p, 246.

Bölükbaşı, A. (2023). XVI. Yüzyıl İstanbul'unda Tekke ve Saray Şeyh ve Bânî Arasındaki Yakınlığın Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Türkiyat*, (60): 49-78.

Doi: 10.21563/sutad.1405224

Ek 3: Şah Sultan Tekkesi, Merkezzâde Şeyh Ahmed Efendi Türbesi ve hünkâr mahfili

Kaynak: Encümen Arşivi

Ek 4: Fındıklı Perizad Hatun Tekkesi

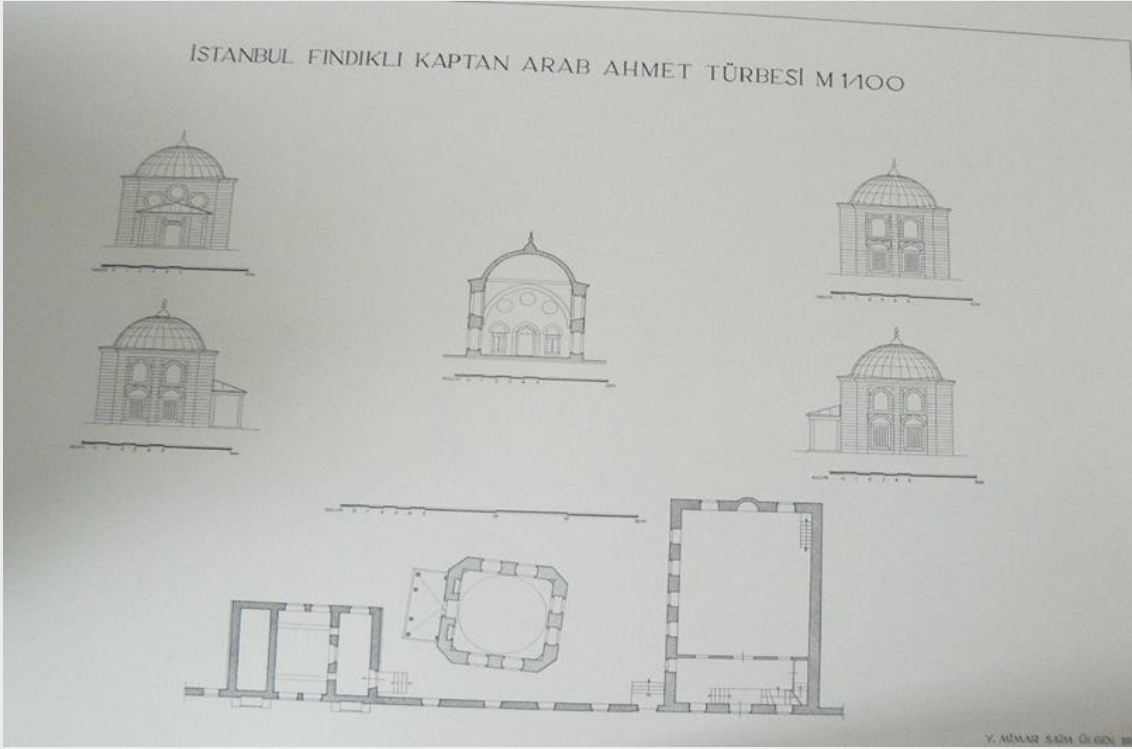

Kaynak: Jacques Pervititch, *Sigorta Haritalarında İstanbul (Istanbul in the Insurance Maps of Jacques Pervititch)*, haz. S. Ersoy, Ç. Anadol, Tarih Vakfı, İstanbul 2000.

Bölükbaşı, A. (2023). XVI. Yüzyıl İstanbul'unda Tekke ve Saray Şeyh ve Bânî Arasındaki Yakınlığın Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Türkiyat*, (60): 49-78.

Doi: 10.21563/sutad.1405224

Ek 5: Fındıklı Arap Ahmet Paşa Türbesi ve Perizad Hatun Tekkesi Planı

Kaynak: Ali Saim Ülgen, *Mimar Sinan Yapıları*, 2 C, haz. F. Yenişehirli, Emre Madran, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

Ek 6: Perizad Hatun Tekkesi

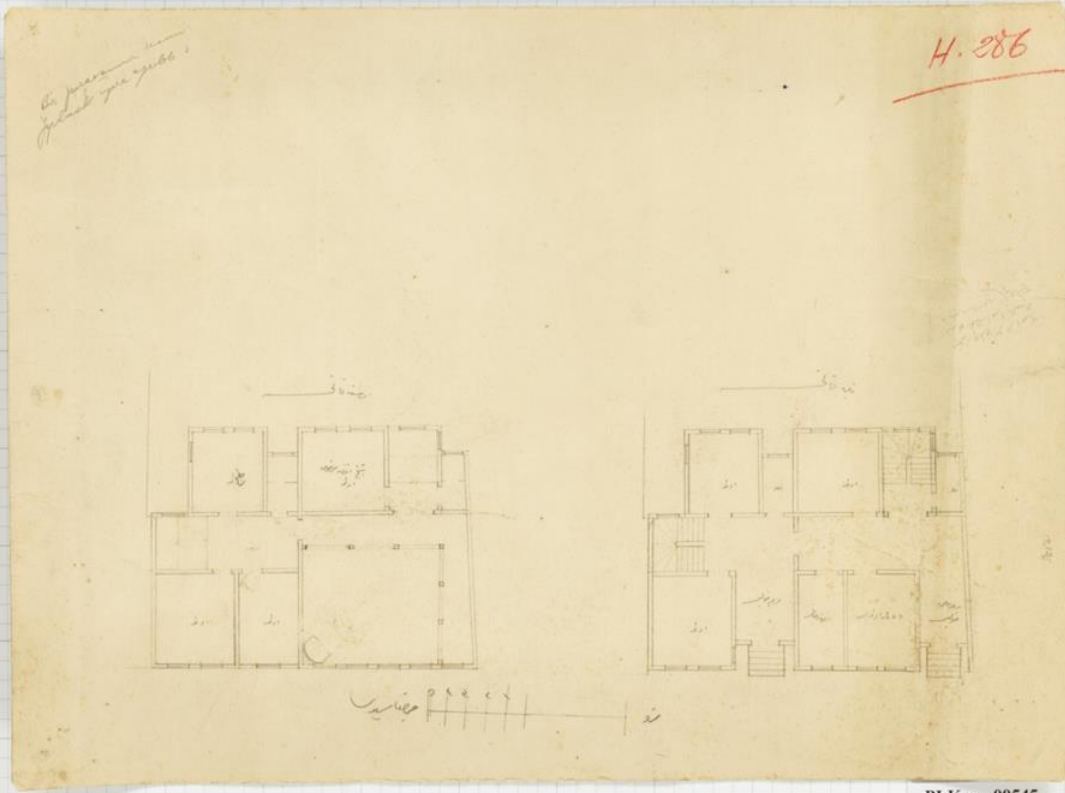
Kaynak: Fatih Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, Marmara İlahiyat Vakfı, İstanbul 2012, s. 468.

Bölükbaşı, A. (2023). XVI. Yüzyıl İstanbul'unda Tekke ve Saray Şeyh ve Bânî Arasındaki Yakınlığın Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Türkiyat*, (60): 49-78.

Doi: 10.21563/sutad.1405224

Ek 7: XIX. yüzyıla ait Doğanca Ahmed Paşa Tekkesi Planı

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV DARESİ BAŞKANLIĞI (BDA)

PLK.p - 00545

Kaynak: PLK.p, 545.

Savaş, Göç ve İskân: 1575 Yılında Amasya ve Yöresinde Şarklı Oymaklar

War, Migration and Settlement: Eastern Oymaks in Amasya and its Vicinity

Davut ŞAHBAZ * Öz

Tüm Akdeniz dünyasında olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında da 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli nüfus artışları olmuştur. Bu artışların nedenleri arasında göçler mühim bir yer tutmaktadır. Bir süre Kızılbaş isyanlarının etkili olduğu Orta Anadolu'nun kuzeyinde, zikredilen yıllarda "Osmanlı barışı" adı verilen huzurlu bir dönem yaşanmıştır. İran sınır bölgelerinde Osmanlı-Safevî çatışmasından dolayı perakende ve perişan vaziyete düşen konar-göçerler Osmanlı barışının sürdüğü yerlere göç etmişlerdir. Çalışmanın ana temasını şekillendiren Amasya ve çevresi pek çok kez göç olaylarına şahit olmuştur. Bu bağlamda buradaki bazı konar-göçerler için bölge dışından geldiklerini belirlemek amacıyla "Şarklı, Şarkıyan, Şark-i Pare" gibi ifadeler kullanılmıştır. Yine adı geçen sahada, asil doğu bölgelerde faaliyet gösteren oymaklara rastlanması, Amasya ve civarına bir göç hareketinin gerçekleştiğini göstermektedir. Dolayısıyla tahrir defterlerini temel alan bu çalışmada Osmanlı-Safevî mücadelesi sırasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden Orta Anadolu'nun kuzeyine göç eden konar-göçer zümreler işlenmiştir. Genellikle bu gruplar Amasya başta olmak üzere Çorum, Osmancık, Mecidözü, Niksar, Sonisa, Samsun, Köprü, Arım ve Ladik gibi yerlere dağılmışlardır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
davut.sahbaz@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5303-3493
Konya / TÜRKİYE

* Assist. Prof. Dr. Selcuk University
Faculty of Literature
Department of History
davut.sahbaz@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5303-3493
Konya TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Amasya, İskân, Şarkı, Şarkıyan, Ekrad, Bozulus, Danişmendli.

Abstract

As in the entire Mediterranean world, the Ottoman geography also witnessed significant population increases as of the second half of the 16th century. Among the reasons for these increases, migrations play an important role. In the north of Central Anatolia, where the Kizilbash rebellions were effective for a while, a peaceful period called "Ottoman peace" was experienced in the aforementioned years. In the Iranian border regions, the nomads, who had been left in scattered and miserable conditions due to the Ottoman-Safavid conflict, migrated to places where the Ottoman peace lasted. Amasya and its vicinity, which shape the main theme of this study, witnessed migration events many times. In this context, expressions such as "Şarklı, Şarkıyan, Şark-i Pare" were used for some nomads to indicate that they came from outside the region. Again, the fact that tribes operating in the eastern regions were found in the mentioned area indicates that there was a migration movement to Amasya and its environs. Therefore, this study, based on the

Başvuru/Submitted: 21/09/2022

Kabul/Accepted: 21/08/2023

tahrir registers, focuses on the nomadic groups that migrated from eastern and southeastern Anatolia to northern Central Anatolia during the Ottoman-Safavid struggle. Generally, these groups were distributed in Amasya, Çorum, Osmaniye, Mecidiyeköy, Niksar, Samsun, Köprü, Aram and Ladik.

Keywords:

Amasya, Settlement, Eastern, Easterner, Ekrad, Bozulus, Danışmendli.

Makale Bilgileri

- Atıf:** Şahbaz, D. (2023). Savaş, Göç ve İskân: 1575 Yılında Amasya ve Yöresinde Şarklı Oymaklar. *Selçuk Türkiyat*, (60): 79-95.
- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
- Katılımcı Rızası:** Katılımı yok.
- Mali Destek:** Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
- Çıkar Çatışması:** Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Telif Hakları:** Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
- Değerlendirme:** İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
- Benzerlik Taraması:** Yapıldı – iThenticate.
- Etik Beyan:** sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
- Lisans:** Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
- Informed Consent:** No participants.
- Financial Support:** The study received no financial support from any institution or project.
- Conflict of Interest:** No conflict of interest.
- Copyrights:** The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
- Assessment:** Two external referees / Double blind.
- Similarity Screening:** Checked – iThenticate.
- Ethical Statement:** selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
- License:** Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Toponomik, demografik ve iktisadi veriler ihtiva eden Tahrir defterleri, aşiretler konusunda da önemli bir kaynaktır. Tahrir verilerine müstenit olan bu araştırmada savaş, göç ve iskân kavramları konar-göçerler üzerinden Amasya ve yöresi özelinde değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde konar-göçer hayat yaşayan Yörük ve Türkmenler, hâli ve harap yerlerin şenlendirilmesinde önemli bir yere sahiptir. (Orhonlu, 1987, s. 41, 44; Halaçoğlu, 2014, s. 75 vd.). Büyük Selçuklu Devleti'nin Oğuz boylarını Anadolu'ya sevk etmesiyle başlayan şenlendirme faaliyeti, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devam etmiştir. Orta Anadolu'nun kuzeyi diye tavsif edilen bölge¹, ilk olarak Danişmendliler tarafından Türkleştirilmiştir (Yinanç, 1978, s. 468, 479). Bir süre Selçukluların idaresinde de kalan bu yerler, 1243 Köseadağ Savaşı'nı müteakip Moğolların eline geçmiştir (İbn Bibi, 2014, s. 50-51; Aksarayı, 2000, s. 35). Moğol idaresinin zayıflamasıyla Uygur Türklerinden Eratna Bey, bölgede yarı müstakil bir hâkimiyet kurmuştur. Ancak bir süre sonra Eratna beylerini bertaraf eden Kadı Burhaneddin Danişmendiye vilayetinde kendi adıyla bir beyliğin temellerini atmıştır (Göde, 2000, s. 33-34, 59, 62; Esterebadi, 2014, s. 247, 252). Bölgenin tamamen Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ise Yıldırım Bayezid zamanında 1398 yılında Sivas'ın alınmasıyla olmuştur. Bu dönemde Yıldırım Bayezid, oğlu Mehmed Çelebi'yi Amasya'ya, Süleyman Çelebi'yi ise Sivas'a vali tayin etmiştir (Neşri, 2014, s. 321).

Timur tehlikesinin zuhuru Anadolu'daki Osmanlı egemenliği için bir tehdit teşkil etmekte idi (Bulduk, 2009, s. 480-487). 1390 yılında doğudan Anadolu topraklarına giren Timur, Mutahharten'i himayesine almış ve kısa sürede etki alanını Sivas'a kadar genişletmiştir. Nitekim Timur'un bu tutumu Yıldırım Bayezid ile bir nüfuz mücadelesine girişeceğinin de bir işareti idi. İki devlet arasında 1402 yılında meydana gelen Ankara Savaşı Yıldırım Bayezid'in yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Bu savaş neticeleri itibariyle Anadolu'nun hem siyasi hem de demografik yapısını etkilemiştir. Siyasi bakımdan Osmanlı hâkimiyetine giren beylikler tekrar müstakil hareket etmeye başlamışlardır. Demografik olarak ise; 1243 Köseadağ Savaşı'nı müteakip Anadolu'ya çok sayıda Moğol oymağı gelmiş ve bunlara Sivas, Tokat, Çorum, Amasya, Bozok, Kırşehir ve Kayseri gibi yerlerin kışlakları tahsis edilmiştir. Moğolların siyasi etkinliklerinin azalmasına bağlı olarak da zikredilen oymaklar, Kara Tatar şeklinde anılmışlardır. Kara Tatarları bir nüfus kaynağı² olarak gören Timur, Ankara Savaşı'ndan sonra bunları Orta Asya bozkırlarına zorunlu bir göçe tabi tutmuştur (Şâmî, 1987, s. 328-329; Arabşah, 2012, s. 327, 334; Sümer, 1970, s. 128, 131; Gülten, 2015, s. 19-21). Bu faaliyetin dışında kalanların bir kısmı Mehmet Çelebi tarafından Filibe civarına sürülürken (Neşri, 2014, s. 543), bir kısmı da Ulu Yörük teşekkülleri içerisinde hayatlarını devam ettirmişlerdir (Şahbaz, 2020, s. 89-90).

¹ Samsun'un güneyi, Çankırı, Çorum, Amasya, Tokat ve Yozgat'ın kuzey ilçeleri olan Çekerek ve Aydıncık.

² Timur tarafından Orta Asya'ya götürülen Tatarların nüfusu hakkında değişik rakamlar verilmiştir. Buna göre Hafız-ı Ebru 30.000 çadır, Nizamüddin Şâmî 1.000 hane, Yezdi 30.000 ila 40.000 hane ve Hoca Sadettin Efendi 52 tümen olarak ifade etmiştir. (Gülten, 2015, s. 19, 21).

15. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Safevî propagandasının etkili olduğu yerlerden birisi de Osmanlı idârî yapısı içerisinde Eyâleti Rum-u Suğra adıyla ifade edilen Amasya, Tokat ve Sivas yöreleridir. Nitekim fikirlerini yaymak ve taraftar toplamak için Erdebil'den Anadolu'ya gelen Şeyh Cüneyd'in ilk durağı Sivas ve çevresiydi. Şeyh Cüneyd, II. Murad'dan buradaki Kurtbeli boğazını istemiş, ancak Sultan, "bir tahtta iki padişah sığmaz" diyerek bu isteği geri çevirmiştir (Aşıkpaşazade, 1332, s. 264)³. Ayrıca Şeyh Cüneyd Anadolu'da bulunduğu sürede Varsak, Halep, Dulkadirli ve Çepni Türkmenleriyle irtibata geçmiştir (Yazıcı, 1993, s. 123-124; Aksoy, 2016, s. 55-56). Şeyh Cüneyd'in yapmış olduğu bu faaliyetler, kısa zamanda etkisini göstermiş ve 1511 yılında Şah Kulu, 1512 yılında Nur Ali Halife, 1518 yılında Şah Veli (Bozoklu Celal), Sülünöğlü Koca, Zünnun Oğlu, Atmaca ve Kalender Çelebi isyanları Anadolu'nun ciddi manada sarsılmasına yol açmıştır (Gülten, 2015, s. 27).⁴

Özellikle Şeyh Cüneyd, Haydar ve İsmail dönemlerinde nüfus ve nüfuzu artan Safevî taraftarları, Anadolu coğrafyasının pek çok yerinde isyanlar çıkartarak devleti zor durumda bırakmışlardır. İsyânların ilki Şah Kulu ayaklanmasıdır ki, Teke yöresinde topladığı müridlerle Osmanlı kuvvetlerini iki kez yenmiş ve ardından Anadolu beylerbeyi Karagöz Paşa ile Karaman valisi Haydar Paşa kuvvetlerini de bozguna uğratmıştır. Osmanlıları uzun süre uğraştıran Şah Kulu, Atik Ali Paşa'nın idaresindeki ordu tarafından 1511 yılında, Sivas civarındaki Gökçay mevkiinde öldürülmüştür (Tacü't tevarih, C. IV, 1992, s. 42 vd; Ahsenü't tevarih, 2004, s. 154-155). Zikredilen bölgede tekrarlanan isyanların ikincisi Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı sırada meydana gelen Nur Ali Halife ayaklanmasıdır. Sultan Selim'in tahta oturduğunu duyan Şah İsmail, 1512 yılında Nur Ali Halife'yi Anadolu'ya göndererek Sivas, Tokat ve Amasya yörelerinde bulunan Kızılbaşları isyana teşvik etmesini istemiştir. Amasya valisi şehzade Murad'ın da yardımıyla Tokat'ta Şah İsmail adına hutbe okutan Halife, şehir halkının muhalefeti ile karşılaşınca şehri yakarak Erzincan'a geçmek zorunda kalmıştır. (Tacü't tevarih, C. IV, 1992, s. 84; Ahsenü't tevarih, 2004, s. 164, 166; Üzümlü, 2002, s. 550).

Bölgede etkisi uzun süre devam eden isyanlardan birisi de Bozoklu Celal olarak bilinen ve sonraki benzer isyanlara da Celaliler adını verecek olan Şah Veli ayaklanmasıydı. 1518 yılında Sivas'ın Gemerek kazasının Sızır köyünde ortaya çıkan Şah Veli, Tokat'ın Turhal ilçesine gelerek orada bir mağaraya yerleşmiş ve mehdîlik iddiasında bulunmuştur. Kaynaklar, Şah Veli'nin kısa zamanda büyük bir kitleye ulaştığını kaydetmektedir. Şah İsmail adına hareket ettiği anlaşılan Şah Veli, topladığı müridlere "bana ok batmaz, kılıç kesmez ve üstümden yavuz yel esmez" diyerek Osmanlı

³ "Şeyh Safi neslinden Şeyh Cüneyd adlı bir kimse zahir oldu, Sultan Murad zamanında Erdebilden, emmesine küsdi, geldi, Rum'a çıktı. Sultan Murad'a hediyeler göndürdü. Bir seccade ve bir musaf ve bir tesbih göndürdü bir mürüdiyle. Dedi kim "Kurtbelini bana virsün. Mesken edineyin. Dualarına meşgul olayın" dedi. Hediyelerini getüren kişiyi getürdiler. Halil paşaya verdiler. Ol dahi sultan Murad'a arz etdi. Sultan Murad hediyelerini kabul etdi. Veziri Halil Paşa ile müşavere ettiler "Bir Tahtta iki padişah sığmaz" deyu cevap verdiler. Gelen kişiler ile Şeyh Cüneyd'e iki yüz filori göndürdiler. Gelen dervişlere dahi bin akça harçlık verdiler. Göndürdüler."

⁴ Mustafa Akdağ bu isyanları görünürde mezhebî, gerçekte ise iktisadi bunalımın bir sonucu olarak görmüştür. (Akdağ, 1995, s. 115).

Devleti'ne isyan bayrağını çekmiştir. Özellikle Bozok, Tokat ve Sivas yörelerinde pek çok köyü yağmalayan isyancılar, Hüsrev Paşa ve Şahsuvaroğlu Ali marifetiyle dağıtılmış, Şah Veli'nin başı ise Şahsuvaroğlu tarafından kesilerek, merkeze gönderilmiştir (Tacü't tevârih C. IV, 1992, s. 347, 349; Gülten, 2015, s. 29, 33). Bu örnekler Orta Anadolu'nun 16. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı- Safevî mücadelesinin yaşandığı yerlerden biri haline geldiğini göstermektedir. (Akdağ, 1995, s. 115, 120; İslamoğlu, 2016, s. 222-223).

Orta Anadolu'da isyanlar nedeniyle başlayan güvenlik endişesi 16. yüzyılın ilk yarısına doğru sona ermiş ve insanlar eskiye nazaran daha sakin bir hayat sürmeye başlamışlardır. Bu durumun meydana gelmesinde Osmanlı-Safevî mücadelesinin İran sınır boylarına kayması etkili olmuştur. İlk kez Fatih döneminde Osmanlı hâkimiyetinin tesis edildiği Doğu Anadolu bölgesinde asıl hâkimiyet I. Selim zamanında gerçekleştirilmiştir. Ancak Safevîler, Osmanlı Devleti'nin batı seferleri sırasında kaybettikleri toprakları geri almak için uğraşmışlardır. Sadece Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Safevîlere karşı dört kez sefer düzenlenmiştir. Ardından III. Murad, IV. Murad ve III. Ahmed dönemlerinde İran'a büyük harekâtlar icra edilmiştir (Kütükoğlu, 1993, s. 1 vd; Aydoğmuşoğlu, 2022, s. 68-69, 83, 92 vd. 164). Bu savaşlar sonucunda bölgedeki şehirler sürekli el değiştirmiştir. 1517 yılında başlayıp III. Ahmed dönemine kadar uzun bir süre devam eden Osmanlı-Safevi savaşları, bölgedeki sosyal ve iktisadi istikrarın kaybolmasına neden olmuştur. Nitekim 1728 yılında tanzim edilmiş tahrirlerde Türkiye- İran sınır hattında yer alan Hoy ve nahiyelerinde çok sayıda köyün boşaldığı müşahede edilmiştir (TD. nr. 911, s. 40, 49, 59, 67, 69, 73, 75, 79, 80-81, 84, 86, 88, 93-94, 116, 126, 150, 157-158).

Şarklı Oymakların Amasya ve Yöresine Gelmesi

Yavuz Sultan Selim'in İran seferiyle⁵ (Tacü't tevarih, 1992, s. 195, 210), Osmanlı topraklarına katılan Doğu Anadolu bölgesi, Osmanlı-Safevî mücadelesinin merkezi haline gelmiştir. İki devlet arasındaki mücadelenin ortaya çıkardığı güvenlik endişesi, zikredilen bölgedeki nüfusun batıya kaymasına neden olmuştur (İslamoğlu, 2016, s. 223). Batıya kayan nüfusun yöneldiği noktalardan birisi de Osmanlı barışının (Pax Ottomanica) yaşandığı Orta Anadolu bölgesidir (İslamoğlu, 2016, s. 223; Öz, 1999, s. 65). Bu durum, göçlerin en önemli sebepleri arasında savaşların⁶ olduğunu gösterirken, siyasi istikrarsızlık ile nüfus artışı arasındaki ters orantıyı da ortaya koymaktadır (İslamoğlu, 2016, s. 222; Kıvrım, 2014, s. 79; Demir, 2021, s. 3). Aynı zamanda Doğudaki

⁵ "Çaldıran muharebesinden sonra başta Diyarbakir olmak üzere birçok Doğu Anadolu şehri Osmanlıların eline geçti. Böylece Selçuklulardan sonra bozulan Anadolu birliği tekrar ve kalıcı olarak sağlanmış oldu... İdris-i Bitlisî'nin gayretleriyle Harput, Meyyâfârikîn, Bitlis, Hısnıkeyfâ, Urfa, Mardin, Cezîre ve Rakka'ya kadar Güneydoğu Anadolu bölgesi ile Musul dolayları Osmanlı idaresine geçti. Tebriz-Halep ve Tebriz-Bursa İpek yolu Osmanlılar'ın kontrolüne girmiş oldu." (Varlık, 1993, s. 195).

⁶ Diğer sebepler ağır vergiler, idarecilerin baskıları, salgın hastalıklar, işsizlik, kıtlık, zirai alan yetersizliği gibi konular bulunmaktadır. (Aslan, 2001, s. 149, 208, 225).

mücadele ortamı ile Orta Anadolu'daki huzur ortamı göçleri etkileyen itme ve çekme faktörlerine örnek olarak verilebilir (Erdoğan, 2017, s. 21).⁷

16. yüzyılın ortalarından itibaren İç Anadolu'nun kuzeyine gelen nüfusun bir kısmını, yaylak ve kışlaklarını kaybeden konar-göçerler meydana getirmekteydi. Çünkü İran sınır boylarında Osmanlı-Safevî çatışmasının yarattığı siyasi, sosyal ve iktisadî bunalım, buradaki konar-göçerlerin farklı yerlere göç etmesine neden olmuştur. Nitekim zikredilen sebepler yüzünden Akkoyunluların temelini teşkil eden ve Doğu Anadolu bölgesinin hâkim göçer unsurlarından olan Bozulus Türkmenleri, Orta ve Batı Anadolu bölgelerine göç etmişlerdir (Sümer, 1949, s. 42, 46). Konar-göçerlerin Anadolu'nun batısına kaymasını Osmanlı - Safevî çatışmasına bağlayan T. Gündüz, çatışmalar nedeniyle Bozulus Türkmenlerinin sık sık saldırılara maruz kaldığını ve büyük miktarda hayvan kayıplarına uğradığını, hatta Türkmenlerin bu saldırılardan zarar görmemesi için Erzurum/Kars yaylalarına çıkmalarının yasaklandığını ifade etmiştir (Gündüz, 2012, s. 83).

Yapılan çalışmalarda Bozulus Türkmenlerinin yeni otlaklara, 16. yüzyılın sonlarından itibaren yöneldikleri ifade edilse de bu durumun daha erken dönemlerde gerçekleştiği görülmektedir. Öyle ki, Bozulus'un en kalabalık aşiretlerinden biri olan Danişmendlilerin büyük bir bölümü ile diğer bazı aşiretler daha erken tarihlerde Kayseri civarına gelmişler ve burada Yüzdeciyân-ı Danişmendli adıyla Osmanlı arşiv vesikalarına kaydedilmişlerdir (Gündüz, 2012, s. 83, dn. 208). Tahrirlerde Danişmendlilerin Diyar-ı Şark'dan geldikleri, Arab vilayetinde kışladıkları, yazları ise Kayseri havalisinde yayladıkları belirtilmiştir (Gündüz, 2002, s. 545). Beriyye-Erzurum hattında hayatlarını sürdüren Bozuluslar ve bağlı cemaatler; dış saldırılar, büyük sürü kayıpları ve mahalli idarecilerin ağır vergi talepleri gibi nedenlerden dolayı bölgedeki huzurlarını yitirmişlerdir. Ayrıca Osmanlı-Safevî savaşları nedeniyle Türkmenlerin yaylalara çıkması dahi engellenmiş, çıkanlar ise eşkıya saldırılarına maruz kalmışlardır. Otlak sıkıntısına düşen Bozulus Türkmenleri yavaş yavaş çatışma mahallerini terk ederek iç bölgelere yönelmişlerdir. Bu nedenlerin yanı sıra Orta ve Batı Anadolu'daki ekonomik şartların Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya göre daha elverişli hale gelmesi Bozulus ve Danişmendli Türkmenlerinin yerlerini terk etmelerine neden olmuştur. Yine Celali isyanlarının Orta Anadolu'nun kırsal bölgelerinde açtığı boşlukların Bozulus, Halep ve Dulkadirli Türkmenleri gibi konar-göçerler zümreleri tarafından doldurulma ihtimali de Gündüz tarafından ifade edilmiştir (Gündüz, 2010, s. 84).

1575 yılında tanzim edilen Sivas Yörükleri defterine bakıldığında doğudaki bazı konar-göçer grupların en azından zikredilen tarihten önce Amasya ve yöresine

⁷ "İtme faktörü, insanların içinde yaşadıkları koşulların ya katlanılmaz olarak görülmesi ya da rahatsızlık vermesidir. İtme Faktörleri arasında toprağın düşük verimi, düşük ücret, sınırlı iş olanakları, eğitim-sağlık vb. olanaklardan yoksunluk, kıtlık, sınırlı toplumsal devingenlik, toplumsal çatışma ve terör özellikle anılabilir. Çekme faktörü ise içinde bulunulmakla bir öncekine göre daha iyi koşullara ulaşılacağına göstergesidir. Çekme faktörleri arasında iş olanakları, yüksek ücret, ucuz ve verimli toprak, yükselme olanakları, sağlık- eğitim vb. olanakların artması, gıda maddelerinin bol ve çeşitli olması iyi konut olanağı, toplumsal güven ve huzur özellikle anılabilir" (Erdoğan, 2017, s. 21).

geldikleri anlaşılmaktadır. Bunların içerisinde Perakende-i Şarki olarak kaydedilen cemaatler ile Bozulus içerisinde tesadüf edilen Danişmendli, Ekrad, Lek ve Sofi cemaatleri bulunmaktadır (TD. nr. 16, v. 148a-161a). Perakende-i Şarki cemaatlerinin de Bozulus Türkmenlerine bağlı oldukları tahmin edilmektedir. 1575 tarihli tahrirde Amasya kazasında yedi tane Danişmendli cemaati mevcuttur. Bu cemaatlerin toplam nefer sayısı 282, vergi hâsılı ise 3.618 akçedir. Oymaklar; Şeyh Mahmud, Mesud, Mehmed Kethüda, Halil, Ali, Hoca ve Mehmed Fakih gibi muhtemelen kethüdaları olan kişilerin adıyla anılan bölüklerin altında kaydedilmişlerdir (TD. nr. 16, v. 148a-149b). Ayrıca zikredilen kazadaki Danişmendli cemaatlerinden birisi de Ekrad bölüğü altında verilmiştir. Aynı tarihte Danişmendlilerin yer aldığı bir başka kaza Mecidözü'dür. Burada Sevindik bölüğüne bağlı Danişmendli oymaklarından biri, Samuk Alanı köyüne yerleşmiştir. Adı geçen şubelerin nefer sayısı 108, vergilerinin toplamı ise 1.807 akçe olarak belirtilmiştir (TD. nr. 16, v. 149b-150a). Bununla birlikte Sonisa kazasına bağlı Karatovi ve Hacılı kışlaklarında sâkin iki tane Danişmendli cemaati yer almakta ve bu neferlerden toplam 1.566 akçe tasarruf edilmektedir (TD. nr. 16, v. 150a, 150b). Öte yandan Samsun kazasında 87 neferin yer aldığı Danişmendli cemaatinden toplam 878 akçe alınmaktaydı (TD. nr. 16, v. 150b, 151a).

Orta Kuzey Anadolu'nun nüfus miktarının önemli derecede arttığını ve bu artışın en azından bir kısmının doğudan gelen göçlerle gerçekleştiğini söyleyen H. İslamoğlu, göçlerin Doğu Anadolu'da askeri ve siyasi kargaşanın en şiddetli olduğu 1520 ila 1554 yılları arasında daha yoğun yaşandığını belirtmiştir (İslamoğlu, 2016, s. 221, 223). İslamoğlu ile aynı görüşleri paylaşan A. Açık, Tokat ve yöresindeki nüfus artışını, Osmanlı-Safevî çatışmasının çalkantılı yıllarından sonra kurulan Osmanlı barışına bağlamış ve hatta Gelmuğad ile Yıldız nahiyelerinde 6 köyün doğudan gelen ve Şarkiyen olarak ifade edilenler tarafından kurulduğunu vurgulamıştır (Açık, 1999, s. 81). M. Öz ise Samsun yöresinde meydana gelen nüfus artışına göçlerin sınırlı miktarda etki ettiğini, asıl artışın ise tabii nedenlerden kaynaklandığını söylemiştir (Öz, 1994, s. 526). Doğudan gelen göçlere dair Sivas Yörükleri defterinde:

“Vilayet-i Anadolu'da Diyarbekir eyaletinde Kara Hamid sancağında Çakallu nam karyede sakin olan Ekrad taifesi mukaddema eşkiya istilasından her biri bir canibe perakende ve perişan olmuşlar iken hala mezburlar İçel'de vaki Ortapare nam mahalle gelüp kırk nefer kimesneler bir yere cem olup vaki olan külli ve cüzi hukuk ve rüsumların Ortapare Voyvodalarına eda eyleyüp aherden dahl olunmamak üzere müekked emr-i şerif sadaka buyrulma rica ederler bu babda emr-i ferman saadetli padişahımındır” şeklinde geçen ifadelerden Orta Anadolu'ya göçlerin yaşandığını görmek mümkündür (TD. nr. 16, v. 1b).

1575 tarihli tahrirde Samsun, Sonisa ve Niksar kazalarında toplam 12 adet Perakende-i Şarki cemaati tespit edilmiştir. Samsun yöresinde bulunan Perakende-i Şarki cemaatleri, Körbey, Galibe? ve Barlık köylerinde, Sonisa kazasındakiler Tavşanlı kışlağında, Kürekçi/Kürkçü cemaatleri Kotil ve Kışlak Viranında, Başnalı cemaatleri Kızıl Çubuk ve Mekre köylerinde, Babaş cemaati ise Şahin köyünde sâkin idiler. Ayrıca adı geçen cemaatlerde toplam 364 nefer yer alırken, bunlardan 4.058 akçe vergi tasarruf edilmekteydi (TD. nr. 16, v. 159a-161a). Ayrıca Perakende-i Şarki cemaatleri arasında

zikredilen Han Ahmedlü ve Emir Şayi oymakları Samsun kazasının Mekre köyüne yerleşmişlerdir. Bu cemaatlerde toplam 75 nefer yer alırken, 1.068 akçe vergi alınmıştır. (TD. nr. 16, v. 158b). Yine Samsun yöresinde faaliyet gösterdikleri tahmin olunan Perakende-i Şarki cemaatleri arasındaki Seydi Fakihlü namı-ı diğer Murad ve Ahmed Fakih an Murad Cemaati kayıtlarda geçmektedir (TD. nr. 16, v. 160b).

“Perakende” cemaatlerin “Şarki” sıfatıyla nitelenmesi ayrıca dikkat çekmektedir. Yine tahrirler incelendiğinde başka yerlerde *Şarki*, *Şarkıyan*, *Şarklu*, ya da *an Şark Amed* şeklinde kaydedilen kişiler mevcuttur (Demir, 2011, s. 55).⁸ “Şarki” kelimesi sözlükte doğuyla ilgili, doğu tarafında bulunanlar şeklinde açıklanmıştır (Kamus-ı Türkî, 2010, s.1116-17).⁹ Bundan mütevellit Şark tabiri, Orta Anadolu’nun doğusunda kalan yerleri işaret etmenin yanı sıra, 16. yüzyılda İran’ı nitelemek için de kullanılmıştır (Demir, 2011, s. 55). Zikredilenlere ek olarak Osmanlı vakayinamelerinde İran coğrafyası, çokça Diyar-ı Şark ifadesiyle geçmektedir. (İbşirli, 2003, s. 49).

Şarkıyan, Şarklu ya da Şark tabiri için araştırmacılar farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Kayseri’deki nüfus artışını göçlere bağlayan R. Jennings, burada geçen “Şarkıyan” kavramının Ermenilere izafe ederek onların Erivan yakınlarındaki Eçmiadzin katolikosuna biat ettiğini ileri sürmüştür (Jennings, 1976, s. 29-30; Yavuz, 2020, s. 1139-1141).¹⁰ Ancak M. A. Erdoğan Kayseri’deki zimmîlere yönelik yaptığı çalışmada 1584 yılında şehrin %13’lük nüfusunu oluşturan ve Şarkıyan olarak nitelendirilen unsurların, Doğu Anadolu’dan gelen heterodoks konar-göçer yörükler olduğunu ifade etmiştir (Erdoğan, 2000, s. 73; Erdoğan, 2011, s. 341, 351). H. İslamoğlu “Cemaat-i Şarkıyan” ifadesinin Doğu Anadolu’dan gelen konar-göçerler için kullanıldığını söylemekle birlikte, Kızılbaş isyanları sırasında Anadolu’ya geri dönen aşiretlerin bulunduğunu belirtmiştir. (İslamoğlu, 2016, s. 223, dp.15) M. Öz, Meğde isimli bir köyde Cemaat-i Şarkıyan olarak tanımlananların bulunduğunu ve bunların İran’ın sınır bölgelerinden geldiklerini belirtmiştir (Öz, 1999, s. 72). M. A. Cook da Şarkıyanların Çaldıran zaferinin bir sonucu olduğu kanaatini taşımaktadır (Cook, 1972, s. 20, dn. 2). Diğer yandan A. Demir köken itibariyle doğulu anlamında kullanılan Şarkıyan kavramının hem yerleşik hem de konar-göçer unsurları nitelediğini varsaymıştır. Ayrıca Demir, Şarki kavramının etnik, sosyal veya dini bir anlamdan çok bölgesel/coğrafi bir mana taşıdığını daha mümkün görmektedir (Demir, 2011, s. 56).

⁸ Ankara Sancağında bazı cemaatler için şarktan gelmişler, an şark amed est, canib-i şark amed est, diyarı şarkdan gelmişler şeklinde tesmiye olunmuşlardır. Yine Çorum sancağında Şarkıyan adlı cemaatlere tesadüf edilmiştir. Kırşehir’de ortaya çıkan Şarkıyan Mahallesi de bu konar-göçerin yerleştiği yerler arasındadır.

⁹ 1- Güneşin doğuşu cihetine mensup ve müteallik, taraf-ı şakî, cihet-i şarkıyye: Asya-ı Şarki, Afrika-ı Şarki; Şimal-i Şarki. 2- Avrupa’ya nispeten şark tarafında olan memâlike mensup ve müteallik: Elsine-i Şarkıyye. Şarkıyyun. Memâlik-i Şarkıyye, ahali, şark halkı: Şarkıyyun (Kamus-ı Türkî, 2016, s. 1116-17).

¹⁰ Jennings, Kayseri’deki Ermenileri, Cemaat-i Ermeniyan-ı Kaysariyan, Cemaat-i Ermeniyan-ı Şarkıyan ve Cemaat-i Ermeniyan-ı Sisiyan olarak adlandırmıştır. Sisiyan’ın Sis Makamı’na (bugünkü Kozan, Çukurova’da (Kilikya) biat eden Ermeniler, Şarkıyan’ın ise Erivan yakınlarındaki Eçmiadzin Katolikosuna biat eden Ermeniler ve Kayseriyanlar ise yerel Ermeniler olarak ifade etmiştir.

Zikredilen Şarkıyan ya da Şarklı cemaatlerin, Osmanlı istimalet politikasının bir sonucu olabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Çünkü Osmanlılar, Safevîlere katılmak üzere İran'a giden konar-göçerleri geri döndürmek için çeşitli aflar çıkarmıştır. Osmanlı Devleti'nin buradaki amacı, Safevî Devleti'nde çözülmeyi sağlayarak onların askerî gücünü kırmak ve Anadolu'da âtil kalan yerleri şenlendirmektir (Sarı, 2020, s. 69, 75). Yani bu cemaatler İran'da umduğunu bulamayan ve Osmanlı istimalet politikası çerçevesinde Orta Anadolu'ya dönen konar-göçerler olması ihtimal dâhilindedir. Sonuç olarak bu Şarki kavramının bölge ve coğrafya anlamında doğudan gelen konar-göçerler için kullanıldığına Amasya ve yöresindeki Perakende-i Şarki cemaatleri örnek olarak gösterilebilir. Bunlar adından da anlaşılacağı üzere Osmanlı-Safevî mücadelesinden etkilenen Bozulus teşekküllerinin Orta Anadolu'ya gelen şubeleri idi. Doğal olarak dağınık halde doğudan geldikleri için Perakende-i Şarki diye adlandırılmışlardır.

Ayrıca Rum eyaletinin pek çok sancak ve kazasında doğudan göçenlere tesadüf edilir ki, bunlar yukarıda ifade edildiği gibi Şarkıyan, Şarki gibi sıfatlarla nitelenmişlerdir. Tokat'ın Gelmuğad ve Yıldız nahiyelerinde, Çorum'un Osmancık kazasının Şadbey köyüne tâbiî Sazbaşı mezrası ile Taşpınar köyüne bağlı Oluközü mezrasında (TD. 38, v. 93b, 124a, 124b), Amasya sancağının Akdağ nahiyesinin Eyemiye köyünün hududu ile Simre-i Ladik kazasında (Amasya s. 366-367; Halaçoğlu, 2009, C. V, s. 2103), Sonisa kazasının Hazinedar köyü ile Kandıklar ve Küreklü mezralarında (TD. nr. 12, v. 58b, 59a, 62b), Bozok sancağının Göynük viranı ve Çamlu Saraş mezrasında (Halaçoğlu, C. V, 2009, s. 2100). Akdağ nahiyesine bağlı Söklen kabilesi, Beğlü mezrası ve Halife kışlasında, Kanak nahiyesine bağlı Hisarbeylü kabilesinde, Gedük nahiyesinin Acıpınar mezrasında ve Massarat viranı karyesinde Şarklı cemaatleri bulunmaktaydı (Halaçoğlu, 2009, s. 2104). Ayrıca Ulu Yörük teşekküllerini oluşturan kazalardan biri de Şarkpare'dir. Öte yandan 1520 yılında Sonisa kazasındaki Şarkıyan cemaatine, “*diyarı şarktan gelip ekip biçtikleri yerlerden hisselerini verirler*” şeklinde notlar düşülmüştür (TD. nr. 387, s. 534; Kıvrım, 2014, s. 90).

Perakende-i Şarki cemaatlerinden başka Amasya yöresinde Ekrad sıfatıyla nitelenen oymaklara tesadüf edilmektedir (TD. nr. 16, v. 148a, 151a, 153a-158a). C. Türkay'a göre Bozulus Türkmen aşiretinden olan Sofiler cemaati, Türkmen Yörükân-ı taifesinden idi. *Sofu, Sofular, Sofulu* gibi imlalarla da kaydedilen bu cemaatler, Anadolu'da oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmıştır (Türkay, 2012, s. 579; Sakin, 2010, s. 289-290; Halaçoğlu, C. V, 2009, s. 2042, 2044). Ancak bunların isim benzerliği dışında birbirleriyle ilişkileri bilinmemektedir. 1575 tarihinde Amasya bölgesinde Ekrad olarak ifade edilen 10 tane Sofi cemaati mevcuttur. Kethüda Pirsum (?) tarafından idare edilen bu cemaatler Amasya, Mecidözü, Sonisa, Köprü, Arım, Taşabad, Ladik ve Niksar kazalarında bulunuyorlardı. Değişik kazalarda faaliyet gösteren cemaatlerde toplam 522 nefer varken, bunlardan 7.584 akçe vergi alınmıştır (TD. nr. 16, v. 151a-153a).

Ekrad sıfatıyla nitelenen oymaklardan bir başkası da Lek cemaatidir. Konar-göçer Türkmen Ekradı taifesinden olan Lek ya da Lek Ekradı cemaatleri Anadolu'nun değişik bölgelerine dağılmışlardır (Türkay, s. 579; Haçoğlu, s. 1601, 1603; Sakin, s. 289-290) Bozulus Türkmenleri içerisinde yer alan Lek cemaatleri 1540 tarihinde 122, II.

Selim döneminde (1566-1574) ise 173 neferle temsil olunmaktadır. Bu cemaatin bir kolu da Urfa kazasının Harran nahiyesinin Şeyh Ali Dorcu köyünde meskûn idi. Ayrıca Bozuluslar ile birlikte Rakka iskânına tabi tutulmuşlardır. T. Gündüz, Lek cemaatlerinin Orta Anadolu muhaceretine katılmadıklarını ifade etse de (Gündüz, 2011, s. 156) 1575 tarihli kayıtlarda zikredilen yörede yirmi adet Lek cemaatlerine rastlanmıştır. Lek Ekradı şeklinde kaydedilen bu oymaklar Amasya, Mecidözü, Budaközü, Osmancık, Ladik Arım ve Çorum kazalarında bulunmaktadırlar. Bu şubelerden bazıları Çorum'un Karagöz kışlağında, Ladik kazasının Akviran köyünde, Osmancık kazasının Yankavak, Karlıkışla ve Mecidözü kazasının Haksa köyünde mütemekkin idiler. 1575 yılında adı geçen cemaatlerde 1.101 nefer yer alırken bunlardan toplam 11.976 akçe vergi tahsil edilmekteydi. Ayrıca Ladik kazasında meskun ve tek şubeyle temsil olunan Ritalik (?) cemaati, Cafer bölüğüne bağlıydı (TD. nr. 16, v. 153a-158a). Ayrıca Kayıdcı (?) Ekradı cemaati de aynı sıfatla nitelenen oymaklardandı. İki şube olarak kaydedilen oymağa Taşova Erba (Sonisa) yöresinde tesadüf edilmektedir. Küçük bir grup olduğu anlaşılan Kayıdcı cemaati toplam 24 nefere sahipti (TD. nr. 16, v. 158a).

Sonuç

Orta Anadolu'nun kuzeyine denk gelen Yeşil Irmak havzası, geçmişten günümüze pek çok göç olayına şahit olmuştur. Savaşlar yüzünden yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan insanlar, kendilerine daha güvenli yerler aramaya başlamışlardır. Bu bağlamda Osmanlı-Safevî rekabetinin doğuya kayması ve bölgede yaşanan uzun süreli savaşlar, doğu bölgelerdeki nüfusun Orta ve Batı Anadolu'ya hareket etmesine neden olmuştur. Özellikle Danişmendli, Sofi, Lek, Ekrad ve Perakende-i Şarki cemaatleri dikkat çeker ki, bunlar yaylak ve kışlaklarını kaybettiklerinden Doğu Anadolu bölgesinde fazla tutunamamışlar ve zikredilen bölgeye nispetle daha istikrarlı gördükleri Orta Anadolu'ya gelmişlerdir. Öte yandan Perakende cemaatlerin de Şarki sıfatıyla nitelenmesi etnik, sosyal ya da dini bir anlamdan ziyade onların geldiği coğrafyaya bir göndermedir. Dolayısıyla R. Jennings'in Şarkiyen kavramını Ermenilere izafe etmesinin çok doğru bir yaklaşım olmadığı görülmektedir. Öte yandan Şarkiyen ya da Şarklı cemaatlerinin Osmanlı istimalet politikasının bir sonucu olabileceğini de gözden uzak tutmamak gerekir. Çünkü Osmanlılar, İran'a giden konar-göçerleri geri döndürmek için çeşitli aflar çıkartarak hem Safevîlerin askerî gücünü kırmak hem de Anadolu'da boş kalan yerleri şenlendirmek istemiştir. Bunlardan başka Danişmendli Türkmenlerinin Orta Anadolu'ya, 1575 yılından önce göçtükleri bir kez daha vurgulanmıştır.

Extended Abstract

The geographical area of the study consists of Amasya and its region, which is called the Yeşil Irmak Basin, which coincides with the south of the Central Black Sea Region, where the North Anatolian Mountain Range separates from the coastal areas, and the north of the Central Anatolia Region. On the other hand, Kelkit, Tokat Suyu and Çekerek River merge in Amasya and take the name of Yeşil Irmak and pour into the Black Sea. A mild continental climate is effective in this geography, which has a transitional feature. Since the extensions of the Ilgaz, Küre, Canik and Köse mountains

separate the aforementioned region from the coastal areas, these areas bear the characteristics of the Central Anatolia region in terms of socio-cultural and economic aspects.

After the 1071 Malazgirt victory, the Oghuz tribes, who were sent to Anatolia under the leadership of commanders such as Kutalmışoğlu Süleyman Shah, Artuk Bey, Mengücek Gazi, Danişmend Gazi, Saltuk Bey, Karatekin Bey and Çubuk Bey, made Anatolia a Turkish homeland. Amasya and its vicinity, was conquered for the first time by Danişmend Ghazi. While some of the Oghuz tribes who came here adopted the sedentary life, some continued their nomadic life. The climatic characteristics of the region and the landforms made the nomadism sustainable, which led to an intense Turkmen immigration to Amasya and its surroundings. In this context, nomads appear as an important element in the settlement of the deserted and devastated places in the region. As a matter of fact, many villages were formed with the settlement of Turkmen and Yoruks.

As in the entire Mediterranean world, the Ottoman geography also witnessed significant population increases as of the second half of the 16th century. Among the reasons for these increases, migrations play an important role. In the north of Central Anatolia, where the Kizilbash rebellions were effective for a while, a peaceful period called "Ottoman peace" was experienced in the aforementioned years. In the Iranian border regions, the nomads, who had been left in scattered and miserable conditions due to the Ottoman-Safavid conflict, migrated to places where the Ottoman peace lasted. Amasya and its vicinity, which shape the main theme of this study, witnessed migration events many times. In this context, expressions such as "Şarklu, Şarkıyan, Şark-i Pare" were used for some nomads to indicate that they came from outside the region. Again, the fact that tribes operating in the eastern regions were found in the mentioned area indicates that there was a migration movement to Amasya and its environs. Therefore, this study, based on the tahrir registers, focuses on the nomadic groups that migrated from eastern and southeastern Anatolia to northern Central Anatolia during the Ottoman-Safavid struggle. Generally, these groups were distributed in Amasya, Çorum, Osmaniç, Mecidözü, Niksar, Sonisa, Samsun, Köprü, Arım and Ladik.

Kaynakça

Osmanlı Arşiv Kaynakları

16 numaralı Sivas Yörükân defteri.

911 Numaralı Tahrir Defteri

Yayınlanmış Osmanlı Arşiv Kaynakları

12 numaralı Sivas mufassal tahrir defteri (TKGM. KKA, Ankara, 2014).

38 numaralı Çorum mufassal tahrir defteri (TKGM. KKA, Ankara, 2014).

Defteri mufassal-ı livâ-i Amasya cildü'l-evvel (TKGM. KKA, Ankara, 2015).

387 numaralı muhasebe-i vilayeti Karaman ve Rum icmal defteri II (BOA, Ankara 1997).

Kaynak Eserler ve Araştırmalar

Açikel, A. (1999). *Changes in settlement patterns, population and society in Nort Central Anatolia: A case study of the district (Kaza) of Tokat (1574-1643)*. (Basılmamış doktora tezi), The University of Manchester, London.

Akdağ, M. (1995). *Türk halkının dirlik ve düzenlilik kavgası "Celali isyanları"*. İstanbul: Cem Yayınları.

Aksoy, H. (2016). *Safevîyye tarikatının Şiileşme ve siyasallaşma süreci*. (Basılmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Arslan, H. (2001). *16 yy. Osmanlı toplumunda yönetim, nüfus, iskân, göç ve sürgün*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Aşıkpaşazade. (h. 1332). *Tevârih-i Âl-i Osman*. İstanbul: Matbaa-i amire.

Aziz B. Erdeşir-i Esterebadi. (2014). *Bezm u Rezm*. (Mürsel Öztürk, çev.). Ankara: TTK.

Bulduk, Ü. (2009). Timur hakkında bilinmeyen bir Timurname. *GEFAD, Özel Sayı, C. 1*, 480-487.

Türkey, C. (2012). *Osmanlı imparatorluğunda oymak aşiret ve cemaatler*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Cook, M. A, (1972), *Population pressure in rural Anatolia 1450-1600*. London: Oxford University Press, New York Toronto.

Demir, A. (2011). XVI. yüzyıl Anadolu'sunda dış göçler: Şarkıyan. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 28, s. 51-66.

Demir, A. (2021). *Osmanlıda göç ve göçmenler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Erdoğan, E. (2011). Göç olgusunun 16. yüzyıl Osmanlı kırsal yaşamına etkisi üzerine bazı tespitler. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Bildiriler (10-15 Eylül 2007))*. C. I, 341-351.

Erdoğan, T. (2017). Göç ve göçmen kavramlarının analizi. *Göç ve iskân (A. Aköz & D. Yörük, ed.)*. Konya: Palet Yayınevi.

Erdoğdu, M. A. (2000). XVI. XVII. yüzyıllarda Kayseri zimmîleri C. I. *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyum Bildirileri*. s. 71-79. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Göde, K. (2000). *Eratnalılar (1327-1381)*. Ankara: TTK Yay.

Gülten, S. (2015). *Bozok Türkmenleri*. İstanbul: Pervane Yayınları.

Gündüz, T. (2002). XI. yüzyıl sonlarında Kayseri havalisinde dolaşan Danişmendli Türkmenlere dair gözlemler. *Yeni Türkiye Dergisi, Türkoloji Özel Sayısı, C. III, S. 44*, 454-459.

- Gündüz, T. (2010). *Anadolu'da Türkmen aşiretleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gündüz, T. (2012). *Bozkırın efendileri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gündüz, T. (2016). *Danışmendli Türkmenleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2009). *Anadolu'da aşiretler cemaatler ve oymaklar (1453-1650)*. C. I. Ankara: TTK Yay.
- Halaçoğlu, Y. (2014). *XVIII. yüzyılda Osmanlı imparatorluğunun iskân siyaseti ve aşiretlerin yerleştirilmesi*. Ankara: TTK Yay.
- Hoca Sadettin Efendi. (1992). *Tacü't-tevarih* (C. IV), (İ. Parmaksızoğlu, haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn Bibi. (2014). *El-evamirü'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye*. (M. Öztürk, çev.). Ankara: TTK Yay.
- İpşirli, M. (2003). Osmanlı vekayinamelerinde İran (XVI-XVII. Asırlar). *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu*. Ankara: TTK Yay.
- İslamoğlu, H. C. (2016). *Osmanlı imparatorluğunda devlet ve köylü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jennings, R. C. (1976). Urban population in Anatolia in the sixteen th century: A study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum. *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 7, No. 1, 21-57.
- Jennings, R. C. (2020). On Altıncı yüzyılda Anadolu'nun kent nüfusu: Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon ve Erzurum üzerine bir inceleme. (K. Yavuz, çev.). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 1126-1182.
- Kerimüddin Mahmud Aksarayi, (2000). *Müsameretül-ahbar*. (M. Öztürk, çev.). Ankara: TTK Yay.
- Kıvrım, İ. (2010). *Taşova-Erbaa yerleşme-nüfus ve ekonomi (15-16 yüzyıl)*. İstanbul: Kitabevi.
- Mehmed Neşri. (2014). *Kitab-ı cihan-nüma*. C. I. (F. R. Unat & M. A. Köymen, haz.). Ankara: TTK Yay.
- Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı imparatorluğunda aşiretlerin iskânı*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Öz, M. (1994). Tahrir defterlerine göre Vezirköprü yöresinde iskân ve nüfus (1485-1576). *Belleten*, C. 57, S. 219, 509-538.
- Öz, M. (1999). *XV ve XVI. yüzyıllarda Canik sancağı*. Ankara: TTK Yay.
- Rumlu Hasan. (2004). *Ahsenü't tevârih*. Ankara: Ardıç Yayınları.
- Sakin, O. (2010). *Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler*. İstanbul: Ekim Yayınları.
- Sarı, A. (2020). Osmanlı devletinin Safevî tebaasına yönelik istimâlet ve mülteci siyaseti. *Amme İdaresi Dergisi*. C. 53, S. 3, 55-78.
- Sümer, F. (1949). Bozulus hakkında. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. VII/2, 29-46.
- Sümer, F. (1970). Anadolu'da Moğollar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. I, 1-147.
- Şahbaz, D. (2020). *16. Yüzyılda ulu yörük teşekkülleri (Etrak-ı Büzürk)*. Ankara: TTK Yay.
- Şemseddin Sami. (2010). *Kamus-ı Türkî*. Ankara: TDK Yay.
- Üzüm, İ. (2002). Kızılbaş. *İslam Ansiklopedisi*. (C. 25, s. 546-557). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yazıcı, T. (1993). Cüneyd-i Safevî. *İslam Ansiklopedisi*. (C. 8, s. 123-124). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Yinanç, M. H. (1978). Danışmendliler. *İslam Ansiklopedisi*. (C. 3, s. 468-479). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2022). *Safevi Devleti (1501-1736)*. İstanbul: Post Yayınları.
- Kütükoğlu, B. (1993). *Osmanlı - İran siyasi münasebetleri (1578-1612)*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Varlık, M.Ç. (1993). Çaldıran savaşı. *İslam Ansiklopedisi*. (C. 8, s. 193-195), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

EKLER

Tablo 1: 1575 Yılında Amasya ve Yöresinde Danişmendli Oymakları.

Kaza	Bölük	Cemaat	Karye	Nefer	Mücerred	Kara Hane	R. Kara	R. Cev	R. Dud	R. Ganem	ve	
											Badı	Heva Astusane
Amasya	Ekrad	Lek		35	2	33	429	66	99	198	190	932
Amasya		Danişmendlü		29	17	12	156	24	36	72	51	339
Amasya	Şeyh Mahmud	Danişmendlü		27	14	13	169	26	39	78	70	382
Amasya	Mesud	Danişmendlü		28	15	13	169	26	39	78	70	382
Amasya	Mehmed Kethüda	Danişmendlü		58	36	22	286	44	66	132	90	618
Amasya	Halil	Danişmendlü		19	11	8	104	26	24	44	35	227
Amasya	Ali	Danişmendlü		37	18	19	247	38	57	114	79	535
Amasya	Hoca ve Mehmed Fakih	Danişmendlü		84	40	44	572	88	132	264	179	1135
Mecidözü	Sevindik	Danişmendlü		96	59	36	468	72	108	216	155	1609
Mecidözü		Danişmendlü	Samuk Alanı	12	5	7	71	14	21	42	30	198
Sonisa		Danişmendlü	Kara Tovi	39	24	15	295	30	45	90	100	460
Sonisa		Danişmendlü	Hacılı	107	69	31	403	78	117	234	170	1106
Samsun		Danişmendlü		87	56	31	403	62	93	186	135	878
Toplam				658	366	284	3.772	594	876	1.748	1.354	8.801

Tablo 2: 1575 Yılında Amasya ve Yöresinde Perakende-i Şarki Oymakları.

Kaza	Bölük	Cemaat	Karye	Nefer	Mücerred	Caba	R.Caba	R. Ganem	Badı Heva ve Asusane	Hasıl
Samsun	Perakende-i Şarki	Perakende-i Şarki	Körbey	19	7	12	156	100	70	326
Samsun	Perakende-i Şarki	Perakende-i Şarki	Galibe?	15	8	7	91	72	30	193
Samsun		Han Ahmedlü	Mekre	29	11	18	234	200	100	534
Samsun		Emir Şayi	Mekre	46	28	18	234	200	100	534
Sonisa	Perakende-i Şarki	Perakende-i Şarki	Kışlak-ı Tavşanlı	32	17	15	205	170	90	465
Sonisa	Perakende-i Şarki	Kürekçi (Kürkçü)	Kotil	27	19	8	104	100	40	244
Sonisa	Perakende-i Şarki	Kürekçi (Kürkçü)	Kışlak Viranı	56	36	20	260	200	100	560
Sonisa	Perakende-i Şarki	Başnalı	Kızıl Çubuk	19	10	9	117	100	50	267
Sonisa	Perakende-i Şarki	Başnalı	Mekre	71	45	26	338	200	95	633
Niksar	Perakende-i Şarki	Kürekçi	Şahinlü	12	6	6	78	72	30	180
Niksar	Perakende-i Şarki	Babaş	Şahinlü	42	25	17	221	190	100	501
Niksar	Perakende-i Şarki	Mikdarlu	Şahinlü	40	28	12	156	80	40	276
	Perakende-i Şarki	Özcül	Morlukar	24	14	10	133	120	70	323
		Seydi Fakihlü nd. Murad		64	25	39	445	300	150	895
		Seydi Fakihlü an Murad		24	19	5	85	55	20	140
	Arabköse	Ahmed Fakih an Murad		8	3	5	65	55	20	140
Samsun	Şarkıyan	Şarkıyan	Barlık	7	4	3	39	30	20	90
Toplam				535	305	230	2.961	2.244	1.125	6.301

Tablo 3: 1575 Yılında Amasya ve Yöresinde Ekrad, Lek ve Sofi Oymakları.

Kaza	Bölük	Cemaat	Karye	Nüfus						
				Nefer	Mücerred	Caba	R.Caba	R. Ganem	Badı Heva ve	Hasıl
	Ekrad	Sofi		74	18	55	715	600	300	1615
Amasya		Sofi		63	37	26	338	355	150	843
Mecidözü		Sofi		87	53	34	442	400	200	1092
Sonisa		Sofi		23	13	10	123	150	100	373
Sonisa		Mezbur		60	38	22	286	200	130	616
Köprü		Sofi		45	24	21	273	210	200	683
Arım		Sofi		40	22	18	234	190	189	609
Taşabad		Sofi		76	46	30	390	280	220	895
Ladik		Sofi		14	7	7	91	85	75	251
Niksar		Sofi		40	21	19	247	160	200	607
Mecidözü		Lek tabi Ekrad tabi Davud		82	49	33	429	250	200	829
Mecidözü		Lek tabi Ekrad		39	20	19	195	100	115	510
Mecidözü		Lek tabi Ekrad Kethüda Yahşi		52	33	19	155	155	185	587
Mecidözü		Lek tabi Ekrad tabi Şuayib		43	20	23	299	130	200	629
Budaközü		Lek tabi Ali Kethüda		55	33	22	280	140	110	536
Osmancık		Lek tabi Kethüda İlyas		40	18	22	156	102	70	328
Osmancık		Lek Kethüda Hüseyin		20	12	8	140	83	60	283
Osmancık		Lek tabi Halil		45	29	16	208	190	95	493
Osmancık	Ahmed	Lek		16	8	8	104	100	50	254
Osmancık	Murad	Lek		52	35	17	221	150	93	464
Osmancık	Satılmış	Lek		33	20	13	169	130	70	669
Osmancık	Hüseyin	Lek		26	17	9	117	100	50	267
Osmancık	Kasad	Lek Ekrad		85	57	27	351	300	150	801
Osmancık	Alihan	Lek	Carlı Kışla	62	39	23	299	210	170	679
Osmancık	Cebrail	Lek	Yankavak	88	55	33	429	270	200	499
Ladik	Bulgar Kethüda	Ekrad-ı Lek	Akviran	80	52	28	351	250	180	315
Ladik		Lek		101	60	41	534	450	300	1284
Arım	Bayram	Ekrad-ı Lek		87	55	32	416	260	190	866
Ladik		Ekrad Ritalik Bölük Cafer		44	29	15	255	165	100	520
Çorum		Ekrad-ı Lek	Kışlak-ı Karagöz	60	32	28	351	250	150	751
		Ekrad-ı Kayıdcı	NaHYe-i Karayaka	10	6	4	52	45	30	227
	Kasad Hacı	Ekrad-ı Kayıdcı		14	10	4	52	45	30	227
Toplam				1.656	968	686	8.702	6.505	4.562	19.602

Modernization Efforts of Prussia and the Ottoman Empire in Army and Military Education and the impact of Prussia on Ottoman Military Education

Prusya ve Osmanlı Devleti'nin Ordu ve Askeri Eğitimlerinde Modernleşme Çabaları İle Osmanlı Askeri Eğitimi Üzerinde Prusya Etkisi

Özge KURŞUN TÜKENMEZ * Abstract

In this study, the modernization studies conducted by the Ottoman Empire and Prussia in their armies and in their military trainings are discussed. The Military Schools established by both Ottoman Empire and Prussia for military education were examined separately and the effects of Prussian officers on Ottoman military education system was stated. In the related literature, it is mostly stated that the Ottoman military education was tried to be modernized by taking example of the western states, the establishment process of Military Academy in Ottoman Empire by Sultan Mahmud II as a model of Royal Military School (Ecole Royale Militaire) in France and increment of the effects of Prussia on Ottoman military system in line with the developing political relations between these Empires. However, the related studies about the military education of the western states where the Ottoman military education reforms are taken as an example, and the military education of Prussia who has a significant role in Ottoman military education are limited in number. For this reason, the military education reforms carried out by the Ottoman Empire and Prussia, which is an important example of the reforms in Ottoman military education, were examined in this study. In this context, it is defined that why these reforms wanted to be realized, which deficiencies were tried to be eliminated, what kind of role the officers played in these reforms and which institutions they established. Therefore, the military modernization policies of both Prussia and the Ottoman Empire, their military education, the curricula taught in military schools, the position of Prussian influence in Ottoman military education and its effects, were indicated by examining the Ottoman archive documents and related research studies.

* Doktora Öğrencisi,
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
ozgekursun1@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8623-1269
Antalya / TÜRKİYE

* PhD Student,
Akdeniz University
Institute of Social Sciences
ozgekursun1@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8623-1269
Antalya / TÜRKİYE

Keywords :

Army, Education, Modernization, Ottoman Empire, Prussia.

Öz

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin ve Prusya'nın ordularında ve askeri eğitimlerinde gerçekleştirdiği modernleşme çalışmaları ele alınmıştır. Hem Osmanlı Devleti'nin hem Prusya'nın askeri eğitim için kurdukları Harp Okulları ayrı ayrı incelenmiş olup Prusyalı subayların Osmanlı askeri eğitimine etkisi belirtilmiştir. Literatürde Osmanlı askeri eğitiminin batılı devletler örnek alınarak modernleştirilmeye çalışıldığı, II. Mahmut tarafından kurulan Harbiye Mektebi'nin Fransa'daki Kraliyet Askeri Okulu (Ecole Royale Militaire) örnek alınarak kurulduğu, daha sonra gelişen siyasi ilişkiler doğrultusunda Prusya'nın

Başvuru/Submitted: 17/01/2023

Kabul/Accepted: 25/07/2023

Osmanlı askeri sistemi içerisinde daha etkili olduğu yer almaktadır. Ancak Osmanlı askeri eğitim reformlarının örnek alındığı batılı devletlerdeki sistemin ve Osmanlı askeri eğitiminde giderek önemi artan Prusya'nın askeri eğitiminin nasıl olduğuna dair çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bu çalışmada Osmanlı'nın ve Osmanlı askeri eğitiminde yapılan reformlara örnek olan Prusya'nın, kendi içinde gerçekleştirdiği askeri eğitim reformları incelenmiştir. Bu reformların hangi olaylar sonucunda gerçekleştirme ihtiyacının ortaya çıktığı, hangi eksikliklerin giderilmeye çalışıldığı, subayların reformlarda nasıl bir rolünün olduğu ve bu bağlamda hangi kurumları kurdukları, Osmanlı askeri eğitiminde Prusya'nın Fransa'nın yerini hangi olaylar sonucunda aldığı belirtilmiştir. Bu bağlamda hem Prusya'nın hem Osmanlı Devleti'nin askeri modernleşme politikaları, askeri eğitimleri, askeri okullarda okutulan ders programları ile Prusya nüfuzunun Osmanlı askeri eğitimindeki yeri ve ne derece etkili olduğu Osmanlı arşiv belgeleri ve araştırma eserler incelenerek ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Eğitim, Modernleşme, Ordu, Osmanlı Devleti, Prusya.

Makale Bilgileri

Atıf: Kurşun Tükenmez, Ö. (2023). Modernization Efforts of Prussia and the Ottoman Empire in Army and Military Education and the impact of Prussia on Ottoman Military Education. *Selçuk Türkiyat*, (60): 97-132.

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Katılımcı Rızası: Katılımı yok.

Mali Destek: Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Telif Hakları: Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Değerlendirme: İki dış hakem / Çift taraflı körleme.

Benzerlik Taraması: Yapıldı – iThenticate.

Etik Beyan: sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com

Lisans: Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Informed Consent: No participants.

Financial Support: The study received no financial support from any institution or project.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Copyrights: The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

Assessment: Two external referees / Double blind.

Similarity Screening: Checked – iThenticate.

Ethical Statement: selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr

License: Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Introduction

XIX century and the early of XX century, revolutions in Europe caused the collapse of multinational monarchies, and then new ideologies appeared in this direction. After French Revolution, Napoleon Bonaparte was crowned in 1804 and he brought France into a period of conquest. After that, he started to conquer most of European lands and changed the political map of Europe for a certain period (Hobsbawm, 2008, p. 66). This change had negative effects to Holy Roman Empire, which had not yet been able to form a national unity and it consisted of many states. Napoleon's campaigns on Prussia delayed the German unity. Even though the revolutions of 1830 and 1848 played a leading role in preparing Germany's nation-state, the Germans had to wait until the 1870s for a strong and unified Germany (Roberts, 2014, pp. 346-348). In the process leading to German unity, Prussia made efficient efforts to strengthen its army and to innovate in military training. On the other hand, with the effect of the nationalist movements that emerged because of the French Revolution, multinational states began to disintegrate. The Ottoman Empire started to lose its superiority against the western states since the XVII century and negatively affected by the nationalist movement and began to seek remedies to save the empire from disintegration (İnalçık, 2018, p. 125). For this reason, the Ottoman Empire entered a renewal period in which significant innovations will be experienced. One of the most important parts of these innovations are the regulations and education reforms in the army.

In this study, the army reforms and military training arrangements made in both Prussia and the Ottoman Empire as a result of the developments in Europe and the changing political ideologies are discussed. These arrangements and reforms made by Prussia and the Ottoman Empire were examined separately. In addition, the effects of Prussia, which had a significant role in the Ottoman military system in the XIX century were discussed.

This study consists of three main chapters. In the first main title, it was stated that why did Prussia need to modernize its army during the process of Prussia's political unity, which states did Prussia take as an example while carrying out the army modernization, the prominent officers in army modernization process and their roles in military education for Prussia are explained. In this context, the studies conducted for the improvement of military education, the operation of the established military schools, the curriculum, the conditions for accepting students to the schools, the duration of education, position, and importance of the military schools in the Prussian military reforms are detailed. In the second chapter, the efforts of the Ottoman Empire to establish a new army instead of the traditional one, and the establishment and organization of the Military School (Harbiye Mektebi) which will train officers for the army are discussed. The curriculum applied in the Military School, the duration of the education, the stages through which students were admitted to the school, and the assignment of students as an officer who graduated from the school were explained. In the third chapter, the events that started the educational relations between Prussia and the Ottoman Empire, the effects of Prussia on the Ottoman army reform, the Prussian

military delegations that came to the Ottoman Empire and their roles in the Ottoman military education were emphasized.

This study is constituted by Ottoman archival documents and secondary sources. The army reforms and the efforts to achieve political unity continued in an integrated manner in Prussia. For this reason, Prussia's struggles with Austria and France and the army reforms undertaken to gain the upper hand in these struggles were mentioned with the aid of current and essential literature sources in the first part of this study. Regarding the military education system in this respect, it has been seen that there are mostly related sources in the literature that include general descriptions of European military schools. Within this context, relevant sources about Prussia were used. In the second part of this article contains the modernization of the Ottoman army and military training that mostly using the Ottoman archive documents. The number of studies about the Ottoman Empire's attempts to establish a new army and military schools is increasing in the related literature. In addition to the documents used in this section, the study was supported by examining the current studies. In addition, the efforts of Prussian officers who came to the Ottoman Empire to improve military education system were examined together in the third part of this study. Ottoman archive documents related to this subject were also used in this section.

It has been seen that the Prussian influence on the Ottoman modernization took place in related literature. However, studies that detailing of the Prussian army modernization and military education system, which had such a significant impact on the Ottoman Empire are limited. The main purpose of this study is to deal with the modernization efforts of the armies of Prussia and the Ottoman Empire, which were affected in different ways politically in the revolution era. Furthermore, the aim is to deal with the military schools that will provide the officer reserve of the newly established armies of the Ottoman and Prussian armies separately and to reveal the Prussian influence in the Ottoman military education system.

Prussia's Army Modernization and Military Training System

Prussian Army Modernization

Prussia refers to the Berlin-based German Kingdom established in the eastern part of today's Germany. Originally, Prussia was a part of the Holy Roman German Empire. In 1871, it began to be known as the German Empire. The political unity of Prussia and the realization of the army reforms were integrated events. First, Wilhelm, who came to the throne after the Thirty Years' War, made significant attempts to eliminate the security and defense problems which, were serious issues in that period. During this period, the Junkers held the political, economic, and military power in the state. The Junkers were the landed nobles in Prussia, and the Prussian officers were selected from Junkers (Gorski 1993, p. 300). The Junkers were mercenary, and they had lack of education. Moreover, they are opposite of innovations. As the defense of the country remained weak with the Junkers, Calvinist Huguenots who migrated from France were tried to be assigned to the Prussian army. Thus, the bureaucrat class began to form in Prussia. (Dolman, 2004, p. 125; Uyar & Gök, 2003, p. 9). From the beginning of the eighteenth century, Friedrich Wilhelm I had assigned a cantonal district to each

regiment. Each regiment carried a trained troop reserve in its canton. Prussia could increase its power by summoning of soldiers from the cantons in wartimes (Shanahan, 1945, p. 7).

Prussia-Brandenburg becoming a military power in the era of Friedrich “The Soldier King” Wilhelm (1713-1740) and II. Friedrich “The Great” (1740-1786) (Calinger, 2006, p. 239; Beydilli, 2007, p. 354). Frederick I assigned a cantonal district to each regiment. Each regiment had a trained troop reserve in its canton. In wartime, Prussia could increase its power by summoning soldiers in the cantons (Graham, 2004, p. 5; Shanahan, 1945, p. 7). In this period, with the adoption of pietism among the soldiers, the Berlin Military Academy turned into a pietist structure. Thus, the loyalty of the soldiers for the state was increased and the officers were made more open-minded to innovations (Gorski, 1993, p. 294-295; Uyar & Gök, 2003, p. 10). In addition, Wilhelm wanted to start working on conscription as happens in France. Therefore, conscription process from the villagers began, but this situation was not tolerated well among the junkers. For this reason, a strict discipline was applied in the military system (Uyar & Gök, 2003, p. 11). In the Friedrich III era, more radical steps were taken in Prussian military reforms. He accelerated the Prussian military reforms after the Napoleonic Wars, which started because of the French Revolution, and especially after the defeat in the Battle of Jena (Schulze, 1999, p. 73; Breuilly, 2011, p. 2). In this period, the efforts for modernize the army were started in 1807 when Emperor Friedrich III appointed August Neidhardt von Gneisenau and General Scharnhorst, who took part in the Battle of Jena, and the reform process of the Prussian army began.

Scharnhorst established a commission of core 'reformers'. Prominent figures, such as Gneisenau, Karl von Grolman, and Hermann von Boyen, took part in this commission. A member of Scharnhorst's personal staff, von Clausewitz, also became the secretary of the commission (Holborn, 1986, p. 281; Davis, 2006, p. 84). Although Clausewitz was on the commission as Scharnhorst's assistant, he would later settle at the center of the reform. Clausewitz lived in a time when Europe was exposed of great upheavals and changes. As a Prussian officer, he was brought up with the values of the European order established with the Peace of Westphalia (1648). With the Revolution, the European system became incompatible, internal political-social orders became the object of wars, France adopted compulsory military service, leaving the old period to the wars of those with huge armies, and the changes Napoleon brought to his understanding of strategy revealed that Clausewitz's understanding of war was affected by these factors. He had the opportunity to observe that how the French Revolution began to destroy the Old Order. He created a unique way of thinking by combining the French Enlightenment tradition and German Idealism (Karaosmanoğlu, 2011, p. 8). Clausewitz did significant scientific analysis of battles. At the same time, he wrote about the relations of military theory between the past and the present (Paret, 1986, p. 193). In particular, he analyzed the battles of Austria, France, and Prussia well. He evaluated these battles from many aspects such as strategy, attack, defense, evaluation of geographical conditions, equipment, subsistence, and alignment of the

army (Clausewitz, 2015). Later, he conveyed these evaluations to the officer candidates during his teaching at the Military Academy.

Scharnhorst and the other military reformers aimed to create a new military system undoubtful. With the efforts of Boyen, laws about army reforms were drawn up. Conscription was introduced with the Service Act of 1814 (Wehrgesetz) and the Landwehr Regulation 1815 (Landwehrordnung). The Landwehr was a citizen militia separated from the regular army (Shoy, 2003, p. 17; Walter, 2009, p. 270). King Frederick William III of Prussia first ordered that about 3% of citizens from all cities and Kreise (government rural areas) should be recruited for the Prussian Landwehr and lifted the exemption from military service in 1813 (Takaoka, 2021, p. 18; Walter, 2009, p. 269). A very meticulous and ruthless discipline was applied to the Prussians who had joined the army. In this way, the Prussian army gradually became stronger. While the army reform continued, there was an important development for the German unity. Prussia established the customs union (Zolleverein) with almost all the smaller German states. With the 1830 and 1848 revolutions that emerged in Europe after the Congress of Vienna, Prussia increased its power again.

In 1848, when the uprising for freedom of the local people and Hungarians in Vienna put Austria in a tricky situation, the nationalists in Germany took action to establish German unity and chose Prussia as their leader. In fact, the King of Prussia aimed to form a German Empire by establishing a constitution. However, in the face of this situation, Prussia could not afford to go further in the face of the severe threats of Austria, and the attempt for unity was inconclusive (Armaoğlu, 2012, p. 31). One year after the start of the 1848 revolution, a famous name appeared on the stage of history who would change the fate of Germany. Otto von Bismarck entered the Prussian Landtag from the Brandenburg-Zauche-Belzig constituency on February 5, 1849. Hans von Kleist, who would become president of the Rhine State in 1851, was elected from Belgrade. The elections to the Union Parliament were held on 31 January 1850. The first meeting of the Parliament was held in Erfurt on March 20, 1850, and Bismarck was elected as the Secretary of the Parliament (Steinberg, 2015, p. 132). The 1850s were a period of radical changes for Germany.

Helmuth von Moltke, who had a conservative view, was appointed to the Chief of General Staff in 1857. The Minister of War of the period was Roon (Uyar & Gök, 2003, p. 19). Chief of the General Staff Helmuth von Moltke and Minister of War Albrecht von Roon later did important works in the establishment of the German Union and the realization of military reforms. Captain Albrecht von Roon who graduated from the Kriegsakademi [Prussian Military Academy] met Bismarck in the summer of 1834. In the 1820s, Roon started an extensive project to scan and map the topography of the Kingdom of Prussia. The General Staff Topography Department recruited talented young officers who could not be assigned to the regiments as staff officers and could not pay their horse and equipment fees. Therefore, Roon made his name. Moltke and Roon, who walked alongside Bismarck in the parade held on Unter den Linden street in honor of the victory over the French in 1871 and the unification of Germany, spent many years together in the Topography Department (Steinberg, 2015, p. 57).

While the progress in Prussian politics continued, Moltke and Roon started to work to provide political unity and a stronger army for Prussia. First, they attempted to disband the local militia forces. Because the Landwehr did not consist of educated staffs. It was founded because of the insistence of three Prussian rulers in desperate attempts. The Landwehr's severe problem was the qualification and unity of its officer corps. Almost nothing was being done to develop this officer corps. For example, a young lieutenant might have to wait too many years to be promoted. On the other hand, half of the company officers in the army were reserved for the uneducated ordinary citizens in the country (Goerlitz, 2011, p. 80).

Prince William wanted to assign the officers who member of regular army to the Landwehr. However, these regular army officers were reluctant to this situation. Landwehr officers were offered low salaries and social incentives. This case caused unqualified officer candidates to join Landwehr (Walter, 2001, p.9). Furthermore, the military tools and equipments of the Landwehr soldiers were also behind the times. Prussia had an army with weapons such as a center-fired "pingun" and a tail-loaded steel cannon. In addition, people with secondary education were given the right to enlist in the army voluntarily for one year. After three years of service, the soldiers were transferred to a combative (Landwehr) reserve class (Seignobos, 1960, p. 350). Besides, the officers made up from volunteers could not prepare well for the wars. The Landwehr officer corps had suffered major disruption long before 1840. Related line officers were assigned to Landware to resolve the problems. Almost half of the Landwehr infantry divisions and nearly all of the cavalry squadrons were led by line officers in 1841. The Landwehr began to be institutionalized in 1852 with the creation of six additional captains in each line regiment which were enough to command half of the 12 companies. Since that moment, the participants commanded all Landwehr infantries. In 1859, with the support of Prince William and the leadership of the Moltke - Roon duo, the effectiveness of the Landwehr was reduced (Walter, 2009, p. 281-282). Instead, they tried to increase the competencies of the staff officers who graduated from the Military Academies. Moltke created his own team in this process. He took important persons such as Friedrich von Hesse, Werner Ollech, Hans Stiehle, Gunther Vieth, Johann Petersen for his team. These persons were the leading officers of the general staff. They specialized in mobilization and war plans. Thus, the General Staff which formed by Moltke and Roon became the main element of the Prussian Army (Bucholz, 2001, p. 53).

On the other hand, Moltke thought that a war against Austria was inevitable at that time. Germany's economy was rising rapidly. Germany strengthened economically and removed Austria from the Customs Union in 1865. After that, other German principalities had become dependent on Prussia (Fullbrook, 2018, p. 126). Meanwhile, Battle of Sadowa had taken place in 1866. As a result of this war, Austria began to lose its influence on the German states. In addition, this situation accelerated the political unity of Prussia. Germany's rail network was also enormously developed. Moltke had brought the army to the Austrian border using the railway network (Holborn, 1986, p. 291; Uyar & Gök, 2003, p. 21). At the end of the Austro-Prussian War in 1866, both Italy

and Prussia became closer to establishing their political union, and the Austrian monarchy was damaged eventually. In particular, Austria, which was unable to meet the expenses of the war, underwent a great economical defeat. The Hungarian and Czech nations moved further away from Austria (Wawro, 1995, p. 247). Prussia captured the North German states and dominated the military and foreign policies of Southern Germany (Parker, 2014, p. 268). The fact that Prussia defeated Austria in the Battle of Sadowa and became increasingly stronger worried France. In addition, some problems arose in the Spanish succession system at that time. Discussions about who would take the Spanish throne disturbed France.

In 1869, Leopold, from the Catholic branch of the Hohenzollerns, the Prussian Royal family, was elected as a candidate for the Spanish throne. This was met with a great reaction in Paris, with the thought that France would be surrounded by the Germans from the north and south. France asked Prussia to prevent this situation and emphasizing that this would upset the balance of European powers. Although Bismarck suggested that the request was accepted, Wilhelm I abandoned Spain to not cause any problems with France. France demanded assurances from Prussia that the Hohenzollern princes could no longer be placed on the Spanish throne. Prussia did not give this guarantee under the influence of Bismarck and France declared war on Prussia on 19 July 1870 (Wetzell, 2001, p. 61; Uçarol, 2008, p. 247).

In the summer of 1870, the Kingdom of Prussia and its German allies destroyed the military power of the French Empire. Within a month, Prussia had established a military superiority and a political hegemony. One of the reasons for the French defeat was that the Prussians followed the military and industrial developments in Europe better than France did. On the other hand, the Prussians realized the importance of the railways in the 1830s. Prussia considered the railways not only as a new economic unit, but also as an asset that allowed the army to quickly concentrate its power at any point. For this reason, General Helmut von Moltke said that “every new development in the railways is a military advantage and the necessary finance should be provided for the completion of our railways for national defense” (Howard, 2006, p. 2). In 1870, Prussia was able to deploy and direct large armies, which they easily dispatched, thanks to their railway networks. The war was more difficult for France, which did not have such a railway network or order (Parker, 2014, p. 269).

During the war, France did not get enough support it expected from states such as Austria, Italy, Russia, and England. Soldiers from Bavaria, Württemberg, and Baden were sent to Prussia. The allied southern army was in command of the King himself. Thus, Prussia gained numerical superiority in terms of both the number of soldiers and equipment (Badsey, 2022, p. 20). In addition, Prussia had trained talented generals. Helmut Von Moltke commanded the war. On August 21st, Moltke gave the order to continue advancing westward, dividing the Prussian forces into two groups of the three armies. The battle fought near the city of Sedan on September 1st. At the end of the war, France was besieged. The French army, which had no clear direction, lost the battle. After the Battle of Sedan, Moltke's reputation was crowned with a brilliant success (Davis, 2006, p. 89).

After Moltke, Schlieffen became the chief of staff. Schlieffen graduated from the Joachimsthaler Gymnasium, which provided education with the Protestant pietism *ecole* (Rothenberg, 1986, p. 311). Schlieffen increased the number of technical units in the army and tried to equip the army with modern machine guns (Clark, 2006, p. 510; Craig, 1964, p. 283). Although Bismarck started to work to strengthen the Prussian army after his significant efforts for the Unification of Germany, he had to resign in 1890 (Schulze, 1991, p. 98). Thanks to the developing army and economy after Bismarck, Prussia entered to colonialism race like other European states (Uyar & Gök, 2003, p. 23). Proving the strength of its newly formed army, Prussia set an example for states that would modernize their army, such as the Ottoman Empire.

Prussian Military Education

In the process of the leading to political unity, Prussia needed to improve military education along with the army reform. When Scharnhorst took office to reform the army, he felt that the Prussian officers must first learn the methods of command and warfare based on discipline and drill. For this purpose, he wanted to ensure the establishment of institutions that serve the implementation of compulsory military service in the education reforms he thought. In addition, he emphasized that the education given in military schools should be limited to only necessary military courses to be useful for the battles. He also prioritized the issues of military authority and easing of disciplinary sanctions. On the other hand, thinking that a system in which students will gradually reach the upper levels from the lower levels would be beneficial, he proposed dividing the military education and training institutions into three groups, as military schools, non-commissioned officer schools currently in service, and adjutant schools (Mueller, 1984, p. 158). In other words, a three-stage education system was predicted. The first two stages of this three-stage education system had been practiced in Prussia since the eighteenth century. Students who would enter the Military Academy, which would be established later, were educated in Gymnasiums after completing their primary education. With the establishment of the Military Academy in the nineteenth century, the officers who graduated from here became staff officers. Especially the officer reserves of the reformed army consisted of the Military Academy during the Moltke period. For primary schools, Heinrich Pestalozzi's style of teaching was used. Pestalozzi was a Swiss-German pedagogue. According to him, education had to be conducted with a special technique that focused on music and industrial arts. Therefore, his style was adopted at the primary level. However, civil servants to be employed in the civil service had to get a university education (Schleunes, 1989, p. 8).

An Abitur (certificate of completion) was needed from a Gymnasium. In 1788, the Prussian state standardized the Abitur for Gymnasium school graduates. As head of the Department of Worship and Public Education at the Ministry of the Interior, Wilhelm von Humboldt was the organizer of the institution of compulsory education in Prussia. He argued that there should be a neo-humanist curriculum for the Gymnasium. Humboldt's plan was to achieve the full integration of the Prussian schools, removing them from the control of the churches. Gymnasiums were the

beginning stage of the nationalization of Prussian education. The basis of Humboldt's reforms in Bavaria was "unity and stability in education" (Schleunes, 1989, p. 74). As a result of the organization of gymnasiums and the soldiers who graduated from these institutions, the first non-commissioned officer corps system was formed.

In 1824, the commander of the Guard Units, Count Karl von Mecklenburg-Strelitz wanted to establish a school for NCOs in the Guard Units. He expanded part of the infantry teaching battalion to train young graduates of the Potsdam Military Orphan House and the Annaburg Military Institute for charging in the permanent army. Three hundred students between the ages of 17-20 were admitted to the school. Significant criterias were set for these students, such as being at least 5 feet 2 inches tall and passing science, morals, and physical strength tests. For three years, Reading, Writing, Mathematics, German, Geography, History, Astronomy, Physical Education, Military Discipline and Marching courses were taught. When training was completed and they had served in their regiment for three years, the best ones were commissioned as non-commissioned officers. Between 1825-29, only 177 of 400 first-class students were able to graduate, and only 15 achieved the status of NCO. However, only a few of them reached general rank in the army. (Bucholz, 2001, p. 21).

In the first half of the nineteenth century, non-commissioned officers' schools were developed and organized into three levels. First level schools consisted of Military Shooting School in Spandau, the Riding School in Schwedt, and the Central Gymnastics School in Berlin. These were the private schools that train NCOs. Second level schools consisted of Potsdam, Jülich, Biberach, Weissenfels, Ettlingen and Marienburg, which prepared NCOs for promotion to higher ranks within the NCO schools and the Military Colleges were organized for promotion to officer rank in Anklam, Potsdam, Erfurt, Neisse, Engers, Hanover and Cassel (Bucholz, 2001, p. 22). Schools up to the third level trained non-commissioned officers. The Military Academies trained staff officers and its foundations were laid in 1810 in the third level.

Accordingly, three cadets for lieutenants were established in Berlin, Königsberg and Breslau, in addition to the cadet corps existing in Berlin. In 1810, the General Military College started to operate simultaneously with the University of Berlin. These two institutions were located opposite of each other on Unter den Linden Street. Karl Friedrich Schinkel designed the building of the Academy (Wilkinson, 1895, p. 160; Bucholz, 2001, p. 18). This school also undertook the advanced training of artillery and engineering officers (Hall, 2002, p. 93). After the military academy was established, it was revealed that the biggest problem of the German army during the wars was the need for trained middle-class officers. This need had been tried to be met as a part of both the Prussian army reform and military training arrangements.

Moltke expressed this shortcoming after the Franco-Prussian War of 1871. In the German Army, officers started their military service as privates (without rank). Military service was carried out before or after the student recruitment activity. There was no compulsory military service in Germany. However, the basic military training (Grundausbildung) included in the content of military service was a joint training phase for senior and volunteer soldiers in the armed forces, and military service was

kind of compulsory for seniors. (Özdemir & Alperen, 2019, p. 51). Building on the work of Scharnhorst, the director of the Berlin Military Academy and the head of the Army Reform Commission, the system of obtaining promotion in the rank by merit came, and the rank units were expanded.

In the army education system, the criteria for admitting students to military schools was restructured. Young men went to military school by taking the lieutenant exam and examination commissions. This school became three schools where lieutenants learned the essentials of their duties, a war school for officers, and later, the Kriegsakademie (Military Academy) where young officers received further training, preparing for duty in the General Staff (Barnard, 1872, p. 396). After the issue of rank, Scharnhorst intensified the lessons on teaching shooting and combat techniques. Innovations such as improving the treatment of soldiers, limiting corporal punishment, removing legal restrictions on access to officer rank, expanding military obligations were established. For these reforms to be effective, they had to be complemented by other reforms. The conduct of the officers who served in the wars during the operation was investigated and several were tried and convicted (Stahl, 1993). On June 4, 1808, a committee was formed under the chair of Yorck II to prepare the instructional instructions. He appointed Yorck, one of the important strategists and generals of the Friedrich Wilhelm era, as Inspector General of all light units in the army. When Yorck took office, he gave written instructions to all his units. The most prominent of these instructions is that the tactical lessons in the military school will be given by Tiedemann and Clausewitz (Paret, 1966, p. 143–147).

Commissions were established to determine and implement the curriculum of the Prussian Military Academy. The commissions established for the reform of the army and the military academy, which trained officers for the army, made important decisions. According to the report of the Military Restructuring Commission, every officer and civil servant should have the following qualifications: efficient writing in calligraphy and spelling, knowledge of arithmetic including proportions and fractions, knowledge of plane geometry, ability to draw plans, knowledge of basic geography, knowledge of general world history, and a history of their homeland. information. Those who did not know this to the maximum level could not be officers and civil servants in Prussia. For this reason, the students to be admitted to the Military Academy were subjected to a difficult exam that included Geography, Algebra, Geometry, Trigonometry, History, Military Administration and French courses. Only logarithmic tables and French dictionaries were allowed to be used as an aid for the students in these exams (Upton, 2018, p. 214). Therefore, the students admitted to the Military Academy were subjected to a strict examination. The students who were admitted to the school by passing the exam went through an intensive curriculum at school. In the Prussian military school, in addition to courses such as mathematics, geometry, history, geography, and French, and training such as mapping, trench building, taking cover, the basics of field and permanent fortification, weapons and ammunition, technical drawing, field research, and tactics were taught. While the students continued their education at the Military Academy, the most talented ones

were selected and placed in a separated class to train artillerymen and engineers. Here they took higher mathematics, chemistry, artillery, architectural drawing courses for a year (Walford, 1857, p. 18). In Prussian Military Academy, Russian and Japanese were added to the foreign language lessons. The Prussian Military Academy was planned as three years and the courses were taught as follows (Clemente, 1992, p. 180).

Table 1: *Prussian Military Academy Curriculum*

First Year	Second Year	Third Year
Tactics	Tactics and General Personnel Service	Tactics and General Personnel Service
Military History	Military History	Military History
Weapons and Ammunition	Fortification and Siege War	Siege War
Maritime Warfare	Map Drawing and Measurement	History
Military Hygiene	Communication	Measurement (with astronomical drawing)
Military Justice	History	French
History	Constitution	English
Geography	Administration	Russian or Japanese
Mathematics	Civil Law and Finance	-
French	Mathematics	-
English	French	-
Russian or Japanese	English	-
-	Russian or Japanese	-

(Clemente, 1992, p. 180)

Weekly course hours were planned as 19–23 h in the first year, 24–25 h in the second year, and 19–21 h in the third year. Under the guidance of their professors, the students were able to visit the military workshops, technical institutions, exercise fields, and fortifications of Spandau in Berlin and Spandau. They participated in the exercises of the railway regiment and made training journeys on the military railway. Tactics, fortification, and transport lessons were supplemented with practical exercises. Lectures were usually given by professors at the University of Berlin and officers in the Great General Staff. Civilian teachers taught non-military courses. There were very distinguished names among these educators. Clausewitz was headmaster of the school from 1818 to 1830. The great geographer Carl Ritter was one of the teaching professors from 1820 to 1859. For students to graduate from the Military Academy, they had to score at least five points on the exams (Wilkinson, 1895, p. 152). Matter of discipline had given importance in this school. Discipline was ensured by giving authority to manage to officers in command of regiments, battalions, troops, and detachments. Punishment was given according to the magnitude of the crime committed at the school. Penalties of arrest, imprisonment, deprivation of duty are given for minor offenses. Serious crimes were punished by a military court (Upton, 2018, p. 224).

The graduates of the Prussian Military Academy were appointed in four ways. These were, respectively, those who were suitable for the duty of the General Staff, those who were qualified for the position of higher-level adjutant, those who had the qualification of teaching in military schools, and those who were suitable for line duty (Clemente, 1992, p. 192). In the Military Academy, it was aimed to fully prepare the officers for the modern requirements of war. In this way, the students learned the nature of war and got an idea about the operation of the armies during their three years at the Military Academy. However, the Military Academy was subordinate to the Military General Inspectorate, not the General Staff. In 1872, it was given to the control of the General Staff. The fact that the Military Academy was attached to the General Staff raised the standard of military education to the highest level (Wilkinson, 1895, pp.152–163). The reforms made in the Military Academy were not limited to military education. One year after the establishment of the Military Academy, a Medical-Surgical Academy was established within the Military Academy to train military doctors. In 1818, the medical school was named the "Friedrich Wilhelm Institute for medical surgery". The surgical schools of Breslau, Königsberg, Greifswald, Magdeburg, and Münster produced second-rate surgeons until 1848. Here, physicians were only allowed to perform minor surgery. However, later, the doctorate requirement was introduced for physicians, and the Prussian physicians, whose number was around 325 in 1850, were equipped with physicians, 84% of whom had a doctorate within a quarter of a century (Stahl, 1993, p. 206). As a result of all these military reforms, the Prussian army made great progress until the World War I.

Modernization and Military Training in The Ottoman Army

Modernization of Ottoman Empire

The Ottoman Empire rose militarily, politically, and economically with great momentum since its establishment and became a world state. Until the 17th century, it expanded its territory on three continents and advanced to the center of Europe. However, the military, scientific, and technological developments in Europe could not be followed sufficiently by the Ottoman Empire. Geographical Discoveries, Renaissance, Reform Movements, and revolutions that paved the way for free thought and created nation states in Europe which enabled the modernization of Europe. With this modernization, Europe developed itself in every field, especially in the military. The Ottoman Empire, on the other hand, entered a period of decline due to its inability to follow these developments in Europe and the political turmoil in domestic politics, and began to lose its superiority over Europe.

Land losses in the west and east, and internal revolts forced the Ottoman Empire to make various reforms, especially in the military department. It was understood that the territorial integrity of the Ottoman Empire with the traditional Sultan's Household troops and the Janissaries could not be preserved, especially in the face of the changing and developing armies of Europe. Therefore, the need to renew the army arose first. Sultan Osman II was the first to realize that it was necessary to abolish the Janissaries and replace them with a modern army. In 1620, Osman II went on an expedition to Poland. However, the Ottoman army failed in Hotin and the war was lost. The sultan

acknowledged the fact that the state officials did not take the war seriously enough and the undisciplined and reluctant fights of the Janissaries were the main reasons for the loss of the war (Kazalak & Gündüz, 2003, p. 144). After the defeat of Battle of Hotin, on the advice of Dilaver Pasha, the grand vizier at the time, Osman II attempted to remove the Janissaries and started to establish a new army in Damascus. This attempt by the Sultan was heard by the Janissaries and a rebellion against the sultan began. The Janissaries finally captured and martyred Osman II (Başer, 2013, p. 51). Thus, the attempt to modernize the army could not actualized.

Another attempt to modernize the Ottoman army took place during the reign of Sultan Selim III. He was the son of Sultan Mustafa III, who established the speed artillery unit of the Ottoman army and brought an officer named Baron de Tott from France for military training. Mustafa III founded the Imperial Muhendishane-i Bahri Humayun (School of Naval Engineering). Uncle of Selim III, Abdulhamid I ordered to open the fortification school and improved the miner and grenadier quarry (Uzunçarşılı, 2000, p. 473). However, since the periods of Mustafa III and Abdulhamid I passed with heavy wars, army reforms were limited to these changes.

When Selim III came to the throne, the French Revolution was taking place in Europe. The Ottoman Empire was also at war with both Austria and Russia. These wars ended in failure. In 1792, the Treaty of Sistova was signed with Austria as well as the Treaty of Jassy with Russia. The terms of these two treaties had too heavy clauses for the Ottoman Empire. Selim III searched for a solution to overcome the military failures in the military reforms. He wanted to create a “new order” to preserve the existence of the empire and base it on new foundations (Karal, 1983, p. 13). Since his heirship, Selim III communicated with King XVI Louis with the help of the French ambassador and through one of his trusted men, İshak Bey, by correspondence and received information about the situation in Europe.

Selim III took France as an example for his reforms (Tunç, 2018, p. 370). First, he wanted to prepare placards with the idea of determining the merits of statesmen and benefiting from them and creating the infrastructure of reforms for the deteriorations that occurred in the empire and their solutions (Şen, 2003, p. 219). In these documents, the state order of the Ottoman Empire and the Janissary Army were disrupted, the war technologies of the European States were advanced, the members of the army were engaged in professions other than military service, the soldiers of Armorer, Artilleryman, Mortar Combat Troops, and Military Engineer quarries were far from having the necessary knowledge, techniques, and discipline, and their salaries were insufficient. There were important recommendations made, such as the soldiers should be trained and these arrangements should be made in the European style (Öğreten, 2014, p. 141–145). Selim III acted immediately upon these recommendations and started a new reform period under the name of Nizam-ı Cedid. The Sultan first established a treasury called İrad-ı Cedid (the New Treasury) to meet the expenses of Nizam-ı Cedid (the New Order) reforms.

The income sources of this treasury were created by taking them from the hands of a certain group who had captured the state revenues and establishing new income

sources (Beydilli & Şahin, 2001, p.43). After the treasury was created, new order laws were created. Accordingly, there were laws such as appointing officers loyal to the state to head the grenadier and artillery corps, in which the soldiers would be evaluated and polled twice a year, and their salaries would be regulated. (Koç & Yeşil, 2012, p. 17–27). After the laws were passed, it was time to establish a new army. Grand Vizier Koca Yusuf Pasha brought some European officers with him on his way back to Istanbul after signing peace with Austria and Russia. These officers were assigned to train the soldiers in the Levent farm. After the arrival of the European officers, the Ministry of Trained Soldiers was established to train trained soldiers. The Sultan wanted Nizam-ı Cedid to be a military headquarters, but the Janissaries refused. After the martyrdom of Osman II, the statesmen found it dangerous to establish an independent corps next to the Janissary Corps. Therefore, the Nizam-ı Cedid Army was established in Levent Farm as the Bostancı Gunsmith Barracks, affiliated to the Bostancı Barrack (Karal, 1983, p. 65).

The privates to be elected to the Nizam-ı Cedid Corps were chosen from related families who did not exceed the age of twenty-five. The privates who entered the barracks gained ranks as they became artillerymen and cartwrights. In addition, one cannon was arranged for each of the twelve divisions formed. Privates used weapons such as flints, bayonets, rifles, and swords. Officers received a salary from the Tımar income taxation. Bread supplies were given to the privates with their daily wages. These salaries were paid from the İrad-ı Cedid Treasury (New Treasury) (Çataltepe, 1997, p. 104–111).

Although it was aimed to prove that the new army was not an independent army and was a part of the Bostancı Corps, the financial and political arrangements implemented for the new structuring made Nizam-ı Cedid felt privileged by the Janissaries. The revenues of the İrad-ı Cedid Treasury were used for the new army made worse the conditions of Janissaries. This situation led to thoughts that the Janissary Corps would be abolished in the future. As a result of the increasing unrest, the Janissaries united under the leadership of Kabakçı Mustafa in 1807 and started a rebellion against Sultan. As a result of the rebellion, Sultan Selim III was deposed (Sunar, 2010, p. 527). Thus, this attempt in the army reform, which was desired to be made, was also inconclusive.

Selim III also included education in the reform movements. He started under the name of the 'New Order'. In particular, he made applications that brought military training to the forefront. In 1795, he ordered to open Mühendishane-i Berr-i Hümayun (the Imperial School of Military Engineering) in Hasköy. This school was the second engineering school of the empire. It was known as Fünûn-i Harbiyye Tâlimhânesi, Mekteb-i Fünûn-i Harbiyye, or Mühendishâne-i Sultanî, and then as Mühendishâne-i Berrî Hümayun (Imperial School of Military Engineering). Lessons were conducted under the chairmanship of geometry and algebra teacher Abdurrahman Efendi, who was the administrator and head teacher at the school for many years (Beydilli, 2006, p. 516). Later, Hoca İshak Efendi was appointed as the head teacher at the school and

conducted some science lessons along with foreign language lessons (Koçer, 1987, p. 32).

The education was divided into four classes and different courses were taught in each class. In general terms, the curriculum included Calculus, Geometry, Geography, Military Engineering, Astronomy, Algebra, History of War, and Arabic lessons. French as a foreign language was added in the third and fourth class. In addition, a library and a printing house were opened in the Engineering School (Kenan, 2010, p. 141). Moreover, professors from Europe visited the Engineering School to instruct the students. The correspondence of Selim III with Louis XIV, the Ottoman-France relations, and the strength of the French army in this period led to French influence in the Engineering School in Ottomans. In the delegation from France, important names, such as Laurent-Jean François Truguet, who was responsible for preparing the maps, Tondule Du Rest, who was responsible for giving astronomy and geometry lessons, took part in teaching (Zorlu, 2014, p. 148). It was also the first educational institution to teach a foreign language and place its students in rows. Selim III also reformed the Mühendishane-i Bahri Hümayun (Imperial School of Naval Engineering), which was established during the reign of his father, Mustafa III. Two schools formed the basis of the military and naval schools (Unat, 1964, p. 14).

It was Sultan Mahmud II who followed in the footsteps of Selim III in the modernization of the army and military education and achieved results. The breaking point in Mahmud II's reform of the army was the Greek Revolt of 1821, which broke out under the influence of the nationalist movement that emerged after the French Revolution. When the Greek Revolt broke out, Mahmud II asked for help from the Egyptian governor, Mehmet Ali Pasha, who had restructured the provincial army in Egypt independently from the Ottoman administration (Shaw and Kural Shaw, 1977, p. 9). During the war with the rebels, Mahmud II was impressed by the chain of command system in Egypt's army and especially the effectiveness of the officer class. After this, Mahmud II began attempts to abolish the Janissaries and replace them with a brand-new modern army. First, he removed the anti-reform statesmen and instead, appointed staffs he trusted. Thus, he started to strengthen his authority (Uyar & Erickson, 2017, p. 235–236).

Sultan Mahmud II later established the Eşkinici Ocağı (Cavalry Corps). Eşkinici Ocağı was established in a way similar to the Nizam-ı Cedid and Sekban-ı Cedid, but instead of recruiting soldiers again, 150 people were selected from each of the Janissary middles. Corps forces were trained in a European style and equipped with new weapons and equipment (Çadırcı, 1963, p. 64). The Janissaries were disturbed by this situation and started a rebellion movement again. Aga Hüseyin Pasha and Mehmed Reşid Pasha, along with technical classes, such as artillery, military engineers, mortar artillery troops, and marine troops, responded to the rebellion with the forces they prepared for such a day, and the rebellion was suppressed harshly (Beydilli, 2012, p. 455). After the revolt, a ballot was held to abolish the Janissary Corps. Even though there was a majority in the voting to rehabilitate the corps because it was an ancient

and valuable corps, Reisülküttap Şeyda Efendi took the floor and explained the necessity of removing the Janissaries (Ahmet Cevdet Paşa, 2016, p. 868).

As a result, the Janissary Corps was abolished definitively in 1826. All the barracks belonging to the Janissaries in Istanbul were demolished and new barracks were built instead. Davutpaşa, Üsküdar, Rami Paşa, and Maçka were among the recent built barracks. The Military School, which trained officers for the new army, was also located in Maçka Barrack (Baykara, 1995, p. 6). The name of the new army established instead of the Janissary Corps was the Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Army (the Mansure Army). A law was prepared on how the army would be formed. In the law, the composition of the new army, its amount, the amount of salary they will receive, their daily training and worship, their clothing, permits, equipment, and retirement status were included. According to the law, the order of the new army was as follows: eight units were formed in Istanbul, under the command of Serasker Pasha, comprising twelve thousand soldiers. There was a major in each order, right and left armies in each major's entourage, and captains, corporals, artillery and coachman and military chiefs, tutors, soldiers, imams, military clerks, mehterhane team, engineers, physicians and surgeons, and officers in each squadron, which included 1527 soldiers (Keleş, 2006, p. 227). In 1837, a high council called Dar-ı Şura-yı Asker was established. This board was tasked with making important decisions, such as planning the need for soldiers, training the personnel, appointment and promotion, and health services (Yıldız, 2013, p. 50).

Ottoman Military Education

To train officers for the newly established army, Hassa Müşiri Pasha and Ahmed Fevzi Pasha laid the foundation of the Military Academy by choosing some soldiers from among the second battalion of the fourth regiment of the Hassa Army (Private Army) in Selimiye in 1834. The Maçka Barracks, built for the new army, were turned into a school. The barracks were repaired and a mosque and two large schools that could accommodate four hundred students, and a library, Turkish bath, hospital, pharmacy, and printing house were built. The necessary materials for the school were bought from Europe (Ergin, 1977, p. 355). The Imperial Military School was moved to the Tiled Kiosk in Dolmabahçe in 1844 and moved to its new building in Pangaltı in 1847 (Yıldız, 2013, p. 65). After the establishment of the Imperial Military School was completed, some students were sent to Vienna, Paris, and London to receive European-style education (Mehmed Esad, 1895, p. 19). In addition, officers were brought from Europe to train students who could not go to Europe for education (Avcı, 1963, p. 28).

Colonel Mustafa Mazhar was appointed as the Commander Chef of the School. The school's staff was established by appointing officers of various ranks, from sergeants to colleagues, to carry out the education and training (Yarar, 2000, p. 254). Among those who wanted to be a soldier, students from a regular family, talented, well-mannered, and hardworking students were selected and recruited by the Military Academy. Since these students had received traditional madrasah education before, they were trained from scratch in the Military Academy.

However, with the modernization of education, students who wanted to enter the Military Academy first graduated with a diploma from a military high school that provided education at the primary education level, then they came to Istanbul and attended the Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezaret-i Celilesi (the Imperial School of Higher Military Training) and were offered military education at the secondary education level. Those who were successful after completing the military high school were able to enter the Military Academy (BOA, DH.MKT, 1944-54). It was important that the students were given medical examinations and smallpox vaccinations, as was taking exams, and receiving their diplomas while they were advancing in military schools or for their admission to the school. Students who had not been vaccinated against smallpox were not admitted to military schools without vaccination first (BOA, DH.MKT, 2530-37). It was deemed appropriate to enroll as many officers as there was a need for each year. In addition, if a student was thought to be unfit for military service after being accepted by the school, or if a student had anarchist ideas, that student was expelled (BOA, Y.MTV, 126-86).

The necessary books to be taught in the school were determined. Eight of the books could not be obtained from second-hand booksellers. Upon this, it was understood that among the books that were taken out of the Galatasaray library and taken to the Hagia Sophia-i Kebir and Fatih Mosque-i Şerîfi libraries, there might be books necessary for the Military School, and these books were procured (BOA, İ. DH, 60-2990). The books and course materials required for the military schools were not sent to the schools free of charge, and the materials were transferred by the military transport commission at their own expense. In addition, the textbooks taught in western military schools were also taught in Ottoman military schools. The book prepared by Baron Zastrovi, the first quartermaster of the First Regiment of the Prussian Army for fortification classes in military schools, was presented to the sultan (BOA, TS.MA.e, 590-1). With the supply of the books, new rifles had to be procured, both for the new army and for the practical lessons in the Military Academy. However, the small rifle shop at the Selimiye Barracks and the stalls at Tophane-i Amire could not meet the needs of the new army. Hence, weapons brought from Germany were used. Von Der Goltz, a German soldier who served in the Ottoman Empire, was effective in this as well (Ortaylı, 1981, p. 68).

When the Military Academy was opened, the students came without any education or without graduating from modern educational institutions, so primary, secondary, and high school first-class education was provided until 1851. The first eight years of the nine-year education were called "first school" and the ninth year was called "second school". Those who finished the first school, where literacy and catechism were taught, were entitled to study in the second school. In addition to science courses, such as geometry, physics, and astronomy, applied courses on military service were also given (Özcan, 1997, p. 116). After 1851, the education period of the Military School was reduced to four years, and then it was planned as three years (Yarar, 2000, p. 254). Curriculums were based on the programs of military schools in Europe. Along with the theoretical lessons, it was also given importance to give training lessons (BOA, İ. DH, 690-48181). Accordingly, the curriculum was as follows (BOA, Y. MTV, 226-51)

Table 2: *Ottoman Military Academy Curriculum*

First Year	Second Year	Third Year
Algebra	Mathematics	Resistance of Objects and Equilibrium and Material Management
Analytic Geometry	Numbers	French
French	Trigonometry	German
German	Geometry	(For artillerymen) Barrel and Bullet Manufacturing
(For artillerymen) Manufacturing Cannon Parts	Algebra	(For military engineers) Engineering Permanent Bridges and Projects
(For military engineers) Train Construction, Management and Project Design	French	(For military engineers) Stock and Car Manufacturing
Electricity	German	(For military engineers) Fort Construction and Project
Medical Operation	(For artillerymen) Operating War Battles	(For artillery men) Detailed Ballistics
-	Medical Operation	Medical Operation
-	-	Telegram

(BOA, Y. MTV, 1902- 226)

A manege building was built inside of the Military School for riding lessons for two thousand six hundred kese. (BOA, İ. MVL, 155-4447). In 1846, a sultan's office was established in the Military School and exams were given to the students during the sultan's visit period. A cafeteria and a gymnasium building were added by Abdülhamid II in 1887 (Türkmen, 2015, p. 161).

Ensuring discipline was also crucial in the school. Those who acted unethically were punished. Although these punishments varied according to the nature of the crime, for some crimes the permits were revoked, and for other crimes, students were suspended from the school for a while or permanently (BOA, Y, PRK.ASK, 27-50). The students who graduated from the Military School became officers who would serve in the army after an internship period. It was reported that graduate officers were immediately sent to the army units and began their duties with a salary of seven hundred twenty-two thousand twenty-one kurus (BOA, İ.HUS, 61-2). Graduate officers did not only serve in the army. If they did not want to leave their hometown, they were employed in a suitable job within their hometown. An inspection commission was also established to check whether military school graduates went to their assigned region (BOA, Y. PRK.KOM, 10-80). Salaries to be given to officers who graduated from

Kurşun Tükenmez, Ö. (2023). *Modernization Efforts of Prussia and the Ottoman Empire in Army and Military Education and the impact of Prussia on Ottoman Military Education.*

Selçuk Türkiyat, (60): 97-132. Doi:

military schools and were employed were also regularly monitored, and notifications were made regarding the payment of the required amount (BOA, İ. AS, 53-35).

Despite the innovations made in the Military School, Ottoman military training lagged many European military trainings. The Military School provided higher education and there was a need for military schools providing education at primary and secondary education levels. Furthermore, the importance of reforming the existing higher education schools, such as Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (Imperial School of Naval Engineering) and Mühendishane-i Berr-i Hümayun (Imperial School of Military Engineering) and opening new schools to strengthen the Military School was understood. For this, the regulations in military training continued in the period of Mahmud II and later periods as well. Mahmud II opened the doors of the Tanzimat Reform Period (Reorganization Period), in which the Ottoman Empire would enter a new phase in its modernization, with the Supreme Court, which would carry out all of the innovations, and the Military Assembly, which would regulate the military reforms (Seyitdanlıoğlu, 1996, p. 24).

Significant improvement was seen in military training reforms in the Tanzimat Reform Period and then in the period of Abdülhamid II. Radical changes took place, especially in the period of Abdülhamid II. First, it was decided to establish military secondary schools, which would train students for military high schools and provide education at the primary level. Related to this, a general secondary school was opened under the name of Mahreç-i Mekatib-i Askeri in 1864, and in 1875, military secondary schools began to be opened across the empire (İlkin & Tekeli, 1999, p. 69). During the period of Abdülhamid II, many high schools were opened in the Baytar, Eyüp, Soğukçeşme, Beşiktaş, Fatih, Koca Mustafa Paşa, Toptaşı, and Bahriye districts of İstanbul. In the Rumelia, Anatolian, and Arab provinces of the Ottoman Empire, military high schools were opened, and the educational organization was moved to the provinces. In general, the Qur'an and Religious Sciences, Turkish, Arabic, Persian, French, Morals, Accounting, Geometry, Geography, History, Science of Goods, Health Sciences, Calligraphy, and Painting classes were taught in the military high schools (Ünal, 2015, p. 18).

It was decided to establish a military high school in each army center to open a school that would largely determine the students who would enter the Military School and provide education at the secondary level (Ergin, 1977, p. 426). Accordingly, military high schools were established in İstanbul and Bursa in 1846, in Edirne and Manastır in 1847, in Damascus in 1848, in Erzurum in 1873, and in Baghdad in 1876. In 1864, Idadi-i Umum-i Military was formed by merging the military high schools (İlkin & Tekeli, 1999, p. 68). In 1866, military high schools were partially transferred to Kuleli (Ergin 1977, p. 888). In 1897, four years of education were given in each military high school.

During this period, it was planned that military high schools would have have a boarding system. This system delayed the execution of many different services and the appointment of personnel to perform these services. Teacher positions were also largely also filled. Health personnel were also brought to a sufficient level (Çam, 1991,

p.90). In Kuleli, which was the İstanbul military high school, Geometry, Algebra, Geography, History, Inscription, Painting, Turkish, Arabic, Persian, Calligraphy, Building, and Spelling classes were taught (Özkat & Akça, 2007, p. 38). During the period of Abdülhamid II, courses such as Chemistry, English, Construction and Planning, Science, and Military Knowledge were added (Mızrakçı, 2017, p. 67). When the exams held in the military high schools in this period were examined, it was seen that in the Kuleli Military High School, which was located in İstanbul, two written exams and one oral exam were taken in an academic year, starting from 1872. To be able to move on to the next higher grade, it was expected that the students in the intermediate grades would reach a certain score in the average of the written and oral exams. As for senior students, the graduation grade was calculated by the total of the oral graduation exam, and the average of the written and oral exams taken during the academic year (Parmaksız, 2008, p. 68).

Later, a veterinary class providing veterinary education was established in the Military School. German veterinarian Godlewsky was summoned to teach veterinary training to the Ottomans. Veterinary students were taught courses such as veterinary law, medical law, animal science, agriculture, health information, and surgery (BOA, Y.MTV, 226-51). The veterinarian class, which followed a special program, was transferred to the Military Medical School in 1872. In the Republican era, it became completely civilized.

The Military Academy was one of the most important schools opened within the scope of the Ottoman military training reforms. In 1848, began its education and training activities within the scope of the Military School. This was a higher education institute where students graduated with the rank of major after completing two years of education after graduating from the Military School. The education period was planned as three years, with the students who successfully graduated from the Engineering School enrolling in this school (Unat, 1964, p.69). There were two different curricula in the Military Academy. The first part consisted of mathematics and science courses related to military service. In the second part, the main principles of mathematics related to military service and some important courses of science took place. Accordingly, the mathematics and science courses of the first part were as follows: Construction, War History, Offensive and Defense, Training, Tactics, Science, Bayonet and Sword Practice, Architecture, Bridge Construction and Repair, French, Field Artillery, Gymnastics, Railroad, Ballistics, and Engineering. In the second part, mathematics and science lessons were taught on Railway and Telegraph Construction, Big Machines, Algebra, Geometry, and Terrain (Avcı, 1963, p. 48-50; Yazar, 2000, p. 285).

The Military Medical High School was a high school opened during the period of educational reforms. Five years of education was given at the school. Accordingly, the courses taught in the first year were Philosophy, Chemistry of Metals, Geology, and French; those in the second year were Chemistry of Living, Plant Science, Anatomy, and French; in the third year were Chemistry of Human Vitality and Analysis, Zoology, Physiology, French; in the fourth year were Tissue Science, Surgery, General

Diseases, Hygiene, Medical Curriculum and Scientific Treatment, Surgery of Children and Elderly, and French; and in the fifth year were Diagnosis of Disease, Contagious Internal Diseases, Contagious External Diseases, Obstetrics, and Bacteriology, Clinical Instruction on Internal Medicine and External Medicine, Ear, Nose, Throat, Eye Diseases, and Dermatology (Ergin, 1977, p. 1199).

With the opening of the new schools, still functioning old military schools were also renovated. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (Imperial School of Naval Engineering), which was opened during the reign of Mustafa III, was also among the reformed higher education institutions. It was moved to Kalyoncu Barracks in Heybeliada in 1834. Later, on the ridge behind the shipyard, the mansion of Algerian Hasan Pasha, was purchased and a Naval Engineering House with a four hundred student capacity was built. This naval engineering house remained there until the Crimean War (Uzunçarşılı, 1984, p. 510; Yolalıcı, 2000, p. 658). The Naval Engineering Department consisted of two parts, as Mapping and Navigation and Shipbuilding. The necessary books were translated by bringing teachers from Europe for the school (Örenç, 2019, p. 399). Arithmetic, Geometry, Painting, and Ship Depictions, and how to apply the learned rules were taught at the school. Furthermore, applied lessons on the construction, repair, equipment, and arrangement of ships were given by visiting the Shipyard once a week (Kaçar, 2008, p. 72).

Mühendishane-i Berr-i Hümayun (the Imperial School of Military Engineering), opened by Selim III, was also reformed during the Tanzimat Reform Period. In 1848, efforts were made to reorganize the Engineering School as the Artillery Military School. High school classes were also opened, expanded, and arranged. In the last two years, students were divided into two branches, as artillery and architect (Unat, 1964, p. 59). With the new curriculum made in the second half of the 19th century, the Qur'an, Arabic, French, Painting, Geography, History of War, Geometry, Calculus, Algebra, Trigonometry, Cosmography, Topography, Sewer, Engineering, Drill, and Rules courses were taught at the school (Yarar, 2000, p. 243). Along with mental sciences, theoretical and practical lessons about the military profession took place in the schools, and foreign language lessons were also given importance. As can be seen, the establishment of modern military secondary schools, high schools, and higher education curricula, and the understanding of military service in the Ottoman Empire underwent major reforms.

Prussian Effects on Ottoman Military Training

The Ottoman Empire sought alliances after signing the Treaty of Karlowitz with the members of the Holy Alliance and Passarowitz with Russia (Reyhan, 2005, p. 218). Prussia had aimed to establish commercial relations with the Ottoman Empire since the reign of Friedrich I. However, the political and commercial relations between the Ottoman Empire and Prussia gained momentum during the reign of Friedrich II. After Friedrich II succeeded to the throne, he thought of making an alliance with the Ottoman Empire, which was at war with Austria and Russia, due to issues such as Russia's Swedish policies and the war with Austria (Beydilli, 1985, p. 18). King of Prussia sent an ambassador named Gottfried Fabian Haude from Silesia in the middle

of the XVIII century. He wanted to get information about the domestic and foreign policy of the Ottoman Empire with the duties he gave to the ambassador.

The ambassador was given the identity of Karl Adolf von Rexin from Pomeranian so that he would not be recognized (Kurtaran, 2015, p. 119). During of the Rexin ambassadorship, with the efforts of Grand Vizier Koca Ragıp Pasha, the Treaty of Friendship, Shipping, and Commerce was signed between the Ottoman Empire and Prussia on 2 April 1761 (Tansel, 1946, p. 163; Özaslan, 2018, p. 34). After the signed Treaty of Commerce, the Ottoman-Russian War broke out in 1768. Despite his best efforts, Friedrich II was unsuccessful in preventing this war. He remained neutral in order not to break the alliance with Russia after the war broke out (Köse, 2006, p. 19). In 1788, a new alliance was established through Von Diez, the Prussian ambassador in İstanbul. This alliance, which took place in the reign of Selim III, was also formed against the Austrian-Russian alliance (Şen, 2003, p. 30; Kurtaran, 2020, p. 129).

Ottoman-Prussian relations developed through political and commercial alliances made in the XVIII century. During these years, issues such as the lack of political unity in Prussia, the revolutions in France, and the unsuccessful attempts to modernize the army in the Ottoman Empire caused a delay in the Ottoman-Prussian training relations. Although people such as Colonel Von Goetze and Major General Von Knobelsdorf from Prussia visited the Ottoman Empire for the training of the Nizam-I Cedid army during the reign of Selim III, the French school was mostly based on the formation of the Nizam-ı Cedid (Turan, 2000, p. 168; Cantemir, 2019, p. 22). The Prussian influence on the Ottoman military training started in the period of Mahmud II and gained momentum in the period of Abdülhamid II.

Hüsrev Pasha stated in a biograph that he wrote to Mahmud II that a military school should be established in the style of Ecole Militaire in France (Özcan, 1997, p. 115). Although the school was established by taking the example of France, the Prussians were quite influential on the Ottoman military through their officers who visited the Ottoman Empire later and the changes that they brought about in the Ottoman military training. From this period, Prussian officers came to the Ottoman Empire for a century and made long contracts (Uyar & Güvenç, 2022, p. 92). Mahmud II requested officers from the Prussian embassy through Serasker Koca Hüsrev Pasha in 1835 for the training of the newly established Asakir-i Mansure-i Muhammediye Army. Prussia assigned Helmut von Moltke, who was in İstanbul at that time, to service the Ottoman Empire (Tızlak, 2019, p. 16). Later, Moltke was admitted to the presence of the Sultan. In this meeting, they talked in detail about the Prussian military system and Moltke's actions to carry out in the Ottoman military.

At the end of the meeting, the sultan presented the Order of Osmanieh to Moltke through Vassaf Efendi (Moltke, 1969, p. 86). During his stay in İstanbul, Moltke prepared a report that the provincial military organization in Prussia should also be established in the Ottoman Empire. Furthermore, he drafted plans and maps of important castles, passages, and straits of the Ottoman Empire (Beydilli, 2005, p. 268). According to Moltke, the general condition of the Turkish officers and the equipment of the troops were deficient. A complicated situation arose as the officers comes from

Europe wanted to organize the Ottoman army according to military system in their own country. In this direction, Moltke gave Hafız Pasha a memorandum contains his proposals, and he started the reform process in the Ottoman army (Wallach, 1985, p. 17). Moltke left the Ottoman Empire and returned to Prussia after the 1839 War of Nizip waged against Egyptian governor, Mehmed Ali Pasha. After Moltke, Prussian officers continued to serve for the Ottoman military. Some of these prominent names were Artillery officer Koczkowski, Captain Artillery officer Schwenzfeuer, and Artillery commander Stercka (Turan, 2000, p. 141).

Abdulhamid II asked Prussia to send a military delegation again in 1880 for army and military training reform. After extended discussions, Bismarck responded to this request. (Beydilli, 1979, p. 492). When the discussions were positive, a certain budget was prepared for the employment of officers from Prussia. The expenses of the officers were covered by Bank-ı Osmani (the Ottoman Bank) (BOA, Y.A.RES, 20-30). In 1882, four officers, named Colonel Kaehler, Infantry Captain Kamphövener, Artillery Captain von Hobe, and Captain Ristoui from the Dragon regiment were sent from Prussia to the Ottoman Empire. Kaehler started to work in the Ottoman Army with the rank of Mirliva (Major General), and later became Ferik (Lieutenant General) and rose to the position of aide-de-camp to the sultan (Ortaylı, 1981, p. 60). The salary Kaehler would receive during his stay in the Ottoman Empire was much higher than his salary in Prussia and was legally guaranteed (Alkan, 2012, p. 164). When Kaehler started the reform efforts for Ottoman army, he found that the training of the Military Academy was inadequate. He also stated that the school mostly taught to students the theories of various courses such as civil and mechanical engineering, ballistics, and geography but the practical part of the courses was insufficient. Moreover, he pointed that it was wrong to assign officers who graduated from the Military Academy without field experience (Uyar and Varoğlu, 2008, p. 187). After this progress, Colmar von der Goltz Pasha became a legend because he made radical changes in the actual Ottoman military training. Goltz Pasha was appointed to the Military Academy in 1883 with the advice of General Kaehler. His duty was extended three times and he served in the Ottoman Empire for twelve years (Triumpener, 1975, p. 5; Çalık, 1996, p. 773).

Goltz Pasha expressed his views on the military in his work entitled "Army Nation". This work was also taught as a textbook to students in military schools. In his work, he wrote that the war administration and military regulations depend on the general situation of the country while emphasizing that the morality of the soldiers should be strong (Goltz, 2016, p. 31). Goltz Pasha, who argued that every military arrangement should be in accordance with the nature of the nation, first prepared a report for the reforms that needed to be done and presented it to the sultan. While Goltz Pasha was preparing the report, he took the German Military Academy for the Military Academy, and Berlin Military Academy for the Staff School as an example (Erickson, 2001, p. 4; Wallach, 1985, p. 54).

In this report, he stated that the number of military service courses was less than the other courses in the Military Academy. Furthermore, breakfast should be served with tea and coffee before the morning classes, and that training courses should be

given after breakfast by making use of the morning hours. Moreover, he mentioned the importance of increasing the number and hours of military service in the Military Academy classes and putting the difficult lessons in the early hours of the morning (BOA, Y.PRK.KOM., 4-13). He also requested that field exercises should be done frequently in practice.

Goltz further wanted the physical punishments in Ottoman military training to be abolished (Turan, 2000, p. 153). After this report, the curricula of the Military School and Military Academy were changed. Many non-military courses were removed from the curriculum, and courses such as staff duties, weapons knowledge, war history, war art history, fortress battles, Ottoman army history, literature and history, army organization, strategic geography and statistics, and tactics in the field, as well as German and Russian were implemented into the curriculum (Akcan, 2015, p. 36; Turan, 2000, p. 149). Goltz Pasha specifically conducted the training courses himself. Along with Goltz Pasha, other Prussian officers were also present in the practical training courses (BOA,Y.PRK.ASK., 41-115; BOA,Y.PRK.ASK., 95-58). Goltz Pasha opposed officers who were lacking in military knowledge and rose through the ranks as a result of bribery and favor. He argued that those who graduated from the Military Academy should be employed with a higher rank. At the end of the 19th century, those who graduated from the Military High School were given the rank of junior, those who graduated from the Military School were given the rank of captain, and those who graduated from the Military Academy were given the rank of major (Ergin 1977, p. 888; Gülcü, 2019, p. 314).

Goltz Pasha introduced the students to the German Worldview (Weltanschauung) in the lectures he gave at the Military Academy in Istanbul. One of Goltz's important publications, *The Nation in Arms* in 1883, which contained a lot of information about the German worldview, was translated into Ottoman Turkish in 1884 and became a compulsory book in military schools (Grüßhaber, 2018, p. 11). After returning to Prussia in 1895, Goltz returned to the Ottoman Empire for Turkish-German alliance negotiations before the declaration of the Constitutional Monarchy in 1908 (Goltz, 2012, p. 11). He also came to the Ottoman Empire for the First World War and died in Iraq in 1916 (Ortaylı, 1981, p. 66). After Goltz Pasha, military delegations continued to visit the Ottoman Empire.

The officers who were influential in the proclamation of the Second Constitutional Period were mostly the students of the Military Academy, which Goltz Pasha reformed (Karabekir, 1993, p. 291). During the Second Constitutional Period, relations with Prussia advanced intensively. Firstly, Lieutenant von Hoh de Hettr, who retired from his service in the Prussian Army, was employed as a teacher in the Fifth Army with the rank of captain (BOA, İ. HB, 42-21). People such as Major von Lossow, Major Weiz, First Lieutenant Von Presying, and Staff Major Von Stempel were among those that came in the Constitutional Period (Turan, 2000, p. 169). The last military delegation from Prussia to the Ottoman Empire came with the mission chaired by Cavalry General Otto Liman von Sanders. Before the Sanders delegation started its work, it was brought under the control of the Ottoman General Staff and the German General Staff.

Enver Pasha was appointed as the Chief of the Ottoman General Staff. Bronsart von Schellendorf was appointed as the head of the Sander aid committee (Uyar, 2019, p. 49). The delegation that came before the First World War aimed to gather the Ottoman army, which was defeated in the Balkan Wars, and prepare it for the war (Uyar, 2021, p. 6; Tunç, 2018, p. 616).

The German influence in the Ottoman Empire was seen not only with the incoming officers and the German textbooks taught in the classes, but also with the German weapons used in the applied lessons and wars. The arrival of the German arms industry in the Ottoman Empire was due to the influence of Goltz Pasha (BOA, Y.PRK. TKM, 10-20). With the trade agreement between the Ottoman Empire and the German government, a regulation was prepared regarding the weapons to be imported by Germany to the Ottoman Empire (BOA, MV, 51-29). Financing for the arms purchase was mostly obtained from German Banks. Two banks in Germany became guarantors for the rifles to be purchased from the Mauser company (BOA, Y.PRK.HR, 10-23). Deutsche Bank also provided the loans. Another financing tool used in the purchase of arms was the fund created under the name of the Military Aid Fund (Kartepeter, 1991, p. 58; Tetik and Soyluer, 2013, p. 111). Accordingly, heavy artillery was purchased from the Krupp factories. Carbines, rifles, and ammunition were purchased from the Mauser/Loewe company (Ortaylı, 1981, p. 68). After Kaiser Wilhelm II's visit to the Ottoman Empire, the importation of weapons from Prussia to the Ottoman Empire increased and loads of orders were given from the Ottoman Empire. Before the Second Constitutional Period, 91 batteries of cannon and bullets, and other necessary items were purchased from the Krupp company for 1,967.634 Ottoman Liras and 7 kurus. Moreover, 670,000 rifles were purchased from the Mauser/Loewe company (Beşirli, 2004, p. 131–133).

It is seen that the German military delegation staffs such as Moltke, Kaehler, Goltz and Sanders had an enormous influence, especially in the nineteenth century, while the Ottoman Empire carried out the army and military education reform. This interaction has manifested itself not only in the military but also in the technological field (Aydın & Zorlu, 2015, p. 257).

Conclusion

In the process of modernization, some turning points were experienced for Europe. The wars that broke out at these turning points required the states to reform their army systems. Prussia and the Ottoman Empire were also affected by these political milestones and experienced a series of wars. They conducted army and military education reforms to gain superiority in these wars and to protect their territorial integrity. Prussia realized the army reform in the process of its political unity. Various commissions had been established to take and carry put relevant significant decisions for reforms. Furthermore, Prussia attempted conscription to strengthen its army of mercenaries such as Junkers and Huguenots. Local militias were formed from volunteers and uneducated people, mostly villagers at that process. Persons such as August Neidhardt von Gneisenau, General Scharnhorst, Hermann von Boyen, Clausewitz were among the important names who made crucial efforts to create and

develop paramilitary forces (Landwehr) composed of citizens. After the economic and political empowerment of Prussia, Bismarck, who was the Prussian prime minister, and Helmuth von Moltke, the Chief of the General Staff, and Roon, the Minister of War at the time, wanted to make radical changes in the Prussian army. They attempted to create an army composed of staff officers who graduated from the Military Academy rather than an untrained army of volunteers. With the General Staff became the core element of the Prussian army, Prussian political unity was achieved. On the other hand, an arrangement was made in military schools that meet the military needs of the army. While the Prussian military education was limited to the Gymnasium, which trained mostly non-commissioned officers, the Military Academies were established to train the officers who reached high ranks and the training curriculum was determined in this way.

With the efforts of Scharnhorst, a Military Academy was established in 1810 by taking model of France and the Netherlands as an example. The characteristic features of the students to be accepted for the Military Academy and course curricula were determined in this period. Foreign language, engineering and drawing courses were concentrated in the content of the curriculum. Students who wanted to apply to the school were admitted by passing serious exams and a strict discipline was applied in these schools. Thus, it was ensured that the students who entered to these schools graduated as well-educated and qualified officers. The Officers and statesmen such as Bismarck, Roon, Moltke, Scharnhorst, Yorcke, Boyen, Gneisenau made serious efforts in these reforms. Thanks to these efforts, compulsory military service was introduced in Prussia, powerful chain of command system was established, and the army was formed with well-trained officers. Thus, Prussia won an important victory against France in 1870. After the victory, political unity was achieved. Deficiencies of the army in these wars were determined and military regulations were continued. Thanks to these arrangements, the German army became one of the strongest armies in Europe until the First World War.

The Ottoman Empire also made its military reforms according to the Prussia army system. Although there were important efforts to modernize under the influence of France, the Ottoman Empire turned to the Prussian ecole after Prussia completed its political unity and proved its military power and France took side with Russia. Although the army reform efforts of the Ottoman Empire started in the eighteenth century, they could not be successful because of the opposite position of the Janissary Corps, which constituted most of the traditional army, and the conservative section. This situation began to reverse when Mahmud II strengthened his authority. Revolts against modernization were met with a harsher response, and reliable bureaucrats were placed in the government ranks.

Regular modernizations were achieved by establishing various commissions for reforms. As a result of this more controlled progress, the traditional army was abolished, and a modern western-style army was established. To train officers for the modern army, a military school was opened according to the requirements of the age. Modern military training in the Ottoman Empire started at the high school level. First

the Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (Imperial School of Naval Engineering), and then the Mühendishane-i Berr-i Hümayun (Imperial School of Military Engineering) and the Mekteb-i Harbiye-i Şahane (Imperial of Military School) were opened. Veterinary school and Military Academy were established within the school. Later, the Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye (Military Medical School) trained physicians within the army were opened. After the higher education was organized, military high schools were opened at the secondary education level, and finally, military secondary schools were opened at the primary education level. The students to be admitted to the schools were meticulously selected, their course schedules were arranged, and their exams were held. Officers came from Europe to teach in the schools. Officers who graduated from the Military Academy were assigned to army centers.

Military schools in the Ottoman Empire were established by taking the example of the Royal Military School (Ecole Royale Militaire) in France. However, due to the changing political situations in the following periods, the Ottoman military schools were rearranged according to the Prussia, England, and Royal Military Schools of Austria. Especially during the reign of Abdulhamid II, with the intensification of political relations with Prussia in the 1880s, the Prussian military mission had a greater impact on Ottoman military education. The Military School was reorganized according to the Prussian Military School with the influence of the military delegations of Moltke, Kaehler and Goltz Pasha during their visits in Ottoman Empire. The curriculum was reconstructed according to the statements prepared by Goltz Pasha according to the Prussian Military School. Several practical courses on military service have been increased and German as a foreign language has been added to the curriculum. Books, course tools and equipments and weapons used by the military personal were brought from Prussia.

Ottoman Army War College (Erkan-ı Harbiye) was also established with the effect of France. This college was established by taking the example of the Headquarters Practice School (L Ecole Dapplication Detat-Major) in France, which provides two years of academic education after the Military Academy. However, in line with the developing military education relations with Prussia, the school was reorganized according to the programs of the Military Academy in Prussia. Since France and the Ottoman Empire were ruled by a monarchy, the military schools here were established as royal military schools. After the French Revolution, with the loss of power of the monarchies, the term "Royal" in the European Military Schools was gradually removed and the military schools here also underwent a transformation. Likewise, the word "Şahane", which was the imperial expression in the Ottoman military high schools, was abolished with the Republican era in Turkey.

In Prussia, the situation seems different. Since the Prussian Military School was established after the French Revolution, it has a more independent structure. In the curriculum of the school, religious courses are not taught as in other European military schools. Relevant religion courses about Islam are taught in military schools in the Ottoman Empire and they are included in the curriculum. Courses such as Mathematics, Physics, Chemistry, History, Geography and Geometry taught in the

Prussian Military School were also included in the Ottoman State military schools. However, it has been observed that theoretical and practical courses on military service were taught more intensively in Prussian military schools. In addition, while it was necessary to pass hard exams to join the Prussian military schools, even illiterate students were admitted to the military schools in the Ottoman Empire. Because high and secondary schools were established before primary and secondary education in the Ottoman Empire.

In Europe, it was necessary to finish lower-level schools before entering higher schools. From the second half of the XIX century, the Ottoman Empire tried to find solution to this situation and organized the Military Academy and military high schools and demanded a diploma from these schools while entering the Military, Medical and Naval Schools. The military delegations led by Moltke, Kaehler, and Goltz Pasha created significant differences in the Ottoman military system especially from XIX century. The understanding of military service, training curriculum and applied courses underwent radical changes. Especially to get rid of the devastating effect of the 1877-1878 Russo-Turkish War against Russia, Abdülhamid II gave more importance to cooperation with Prussia. Goltz Pasha, who came during this period, served for the Ottoman military. As a result of the military education reforms he made, he established the Army-Nation mentality and ensured that the education was higher quality and more efficient. The military delegation headed by Liman von Sanders, which came to the Ottoman Empire before the First World War, was the last Prussian delegation.

References

A. Archival Documents

T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA.)

Dahiliye Nezareti (DH), Mektubi Kalemî (MKT), 1944/ 54, Tarih: 6 Şevval 1309 (4 Mayıs 1892).

DH.MKT., 1944/ 54, 6 Şevval 1309 (4 Mayıs 1892).

DH.MKT., 2530/ 37, 25 Cemaze'l-evvel 1319 (9 Eylül 1901).

İrade-İ Dahiliye (İ. DH), 60/2990, 24 Rebiulahir 1258 (4 Haziran 1842).

İ. DH, 690/ 48181, 4 Şaban 1291 (16 Eylül 1874).

İ. Harbiye (HB), 42 / 21, 20 Cemaziyelahir 1328 (29 Haziran 1910).

İ. Hususi Evrak (HUS), 61/2, 5 Ramazan 1315 (28 Ocak 1898).

İ. Meclis-i Vala (MVL), 155/4447, 16 Muharrem 1266 (2 Aralık 1849).

İrade-i Askerî (İ.AS.), 53/ 35, 2 Şevval 1322 (10 Aralık 1904).

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 51/29, 3 Recep 1307 (23 Şubat 1890).

Sadâret Resmî Maruzât Evrakı (Y.A.RES), 20/ 30, 27 Cemazie'l-ahir. 1300 (5 Mayıs 1883).

Topkapı Sarayı Müze Arşiv Evrakı (TS.MA.e), 590/ 1, 9 Zilkade 1252 (15 Şubat 1837).

Y.MTV, 226/51, 12 Zilkade 1319 (20 Şubat 1902).

Yıldız Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK.), 27/ 50, 10 Şevval 1302 (23 Temmuz 1885).

Y.PRK.ASK., 41/115, 19 Zilhicce 1304 (8 Eylül 1887).

Y.PRK.ASK., 95/ 58, 13 Cemaziyel evvel 1311 (22 Kasım 1893).

Y.PRK.Hariciye (HR), 10 / 23, 13 Rebiülahir 1304 (9 Ocak 1887).

Yıldız Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM), 4/13, 23 Ramazan 1300 (28 Temmuz 1883).

Y.PRK.KOM., 10/ 80, 8 Muharrem 1319 (27 Nisan 1901).

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 126/86, 20 Safer 1313 (18 Ağustos 1895)

Y.PRK. Tahrirât-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği (TKM), 10/20, 11 Cemaziyelahir 1304 (7 Mart 1887).

B. Books and Articles

Ahmet Cevdet Paşa. (2016). *Osmanlı imparatorluğu tarihi 2*. (M. Güçlükol & B. Bozkurt, ed.). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

Akcan, E. (2015). Colmar von der Goltz Paşa'nın Osmanlı ordusu ve asker-sivil aydınlar üzerindeki etkisi. *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, 4 (1), 14-35.

Alkan, N. (2012). *II. Abdülhamid devrinde istihdam edilen ilk Alman askerî heyetinin komutanı Otto von Kaehler ve Her iki tarafın beklentileri*. *Tarih Dergisi*, 43, 135-166.

Altıntaş, Y. Z. (2012). *Otto von Bismarck ve Osmanlı'daki imajı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl siyasi tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Armaoğlu, F. (2012). *20. Yüzyıl siyasi tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.

Avcı, A. (1963). *Türkiye'de askeri yüksek okullar tarihçesi*. Ankara: Genel Kurmaylık Basımevi.

- Aydın, A. & Zorlu, T. (2015). Transfer of German military know-how and technology to the Ottoman military factories at the beginning of the First World War. *Bellekten*, 79 (285), 739- 759.
- Badsey, S. (2022). *The Franco-Prussian war 1870-71*. UK: Osprey Publishing.
- Barnard, H. (1872). *Military schools and courses of instruction in the science and art of War, in France, Prussia, Austria, Russia, Sweden, Switzerland, Sardinia, England an the United States*. New York: E. Steiger.
- Başer, A. (2013). İngiliz Elçisi Thomas Roe'nun yazışmalarında II. Osman dönemi. *History Studies*, 5 (2), 45-55.
- Baykara, T. (1995). Osmanlı reformunun ilk zamanları: Yeniçeri Ocağının kaldırılması ve ilk tatbikat. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10 (1), 1-11.
- Berkes, N. (2013). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beşirli, M. (2004). II. Abdülhamid döneminde Osmanlı ordusunda Alman silahları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 -16, 121-139.
- Beydilli, K. (1979). II. Abdülhamid devrinde gelen ilk askeri heyet hakkında. *Tarih Dergisi*, XXXII, 481-494.
- Beydilli, K. (1985). *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Beydilli, K. (2001). İspanya. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. 23, s. 162-170). İstanbul: TDV Yay.
- Beydilli, K. (2005). Moltke, Helmuth von (1800-1891). *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. 30, s. 267-268). İstanbul: TDV Yay.
- Beydilli, K. (2006). Mühendishane-i Berri-i Hümayun. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. 31, s. 516-517). İstanbul: TDV Yay.
- Beydilli, K. (2007). Prusya. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. 34, s. 354-358). İstanbul: TDV Yay.
- Beydilli, K. (2012). Vaka-i hayriyye. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. 42, s. 454-457). İstanbul: TDV Yay.
- Beydilli, K. & Şahin, İ. (2001). *Mahmut Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid'e dair eseri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Breuilly, J. (2011). *Austria, Prussia and the making of Germany 1806–1871*. New York: Routledge.
- Bucholz, A. (2001). *Moltke and the German wars, 1864–1871*. New York: Palgrave.
- Calinger, R. S. (2006). Frederick the Great and the Berlin academy of sciences. *Annals of Science*, 24(3), 239-249.
- Çadirci, M. (1963). Anadolu'da Redif askeri teşkilâtının kuruluşu. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 63-75.
- Çalik, R. (1996). Colmar Freiherr Von Der Goltz (Paşa) ve bazı görüşleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12 (36), 765-815.
- Çam, Y. (1991). *Atatürk'ün okuduğu dönemde askeri okullar Rüşdiye, İdadi, Harbiye (1892-1902)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Cantemir, M. İ. (2019). *Osmanlı- Prusya münasebetleri (1808-1871) (A.Dön.Dve. D. 073/2 Numaralı Prusya Ahkâm defteri ışığında)*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- Çataltepe, S. (1997). 19. Yüzyıl başlarında Avrupa dengesi ve Nizam-ı Cedit ordusu. İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Clausewitz, C. (2015). *Savaş üzerine*. (S. Koçak, trans.). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Clark C. (2006). *Iron Kingdom: The rise and downfall of Prussia 1600-1947*. Harvard: Belknap Press.
- Clemente, S. E. (1992). *For king and kaiser the making of the Prussian army officer, 1860-1914*. New York: Greenwood Press.
- Craig, G. A. (1964). *The politics of the Prussian army: 1640-1945*. Oxford: University Press.
- Davis, R. R. (2006). VII. Helmuth von Moltke and the Prussian-German development of a decentralised style of command: Metz and Sedan 1870. *Defence Studies*, 5 (1), 83-95.
- Dolman, E. C. (2004). *The warrior state how military organization structures politics*. USA: Palgrave Macmillan.
- Dünheim, W. V. (1986). Feldmareşal Moltke'nin Şark gezisi. (S. Ünlü, Trans.). *Erdem*, 2 (5), 555-578.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye maarif tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Erickson, E. J. (2001). *Ordered to die a history of the Ottoman army in the First World War*. London: Greenwood Press.
- Erkücü Adalar, B. (2019). *Basiret GAZETESİNE GÖRE Prusya-Fransa savaşı (1870-1871)*. Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Fulbrook, M. (2018). *Almanya'nın kısa tarihi*. (S. Gürses, trans.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Goerlitz, W. (2011). *History of the German General Staff, 1657-1945*. Montana: Kessinger Publishing.
- Goltz, C. v. d. (2012). *Yirminci yüzyıl başlarında Osmanlı-Alman ilişkileri: Golç Paşa'nın hatıratı* (F. Yılmaz, prep.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Goltz, C. v. d. (2016). *Millet-i müselleha (ordu - millet)*. (İ. Sarıbal, prep.). İstanbul: Otorite Yayınları.
- Gorski, P. (1993). The Protestant ethic revisited: Disciplinary revolution and state formation in Holland and Prussia. *Amerikan Journal of Sociology*, 99(2), 265-316.
- Grüßhaber, G. (2018). *The 'German spirit' in the Ottoman and Turkish army, 1908-1938: A history of military knowledge transfer*. Berlin: De Gruyter Oldenbourg.
- Gülcü, N. (2019). Von der Goltz Paşa'nın Osmanlı askeri okullarını modernize etmesi ve Türk İstiklal Savaşına etkisi. *Mediterranean Journal of Humanities*, IX (2), 311-317.
- Hall, D. I. (2020). The Modern model of the battlefield tour and staff ride: Post 1815 Prussian and German traditions. *Connections*, 1(3), 93-102.
- Hobsbawm, E. (2008). *Devrim çağı*. (B. S. Şener, trans.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Holborn, H. (1986). The Prusso- German school: Moltke and the rise of the General Staff. (P. Paret, & G. A. Craig, & F. Gilbert, ed.). *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* (pp.281-296). New Jersey: Princeton University Press.

- Howard, M. (2006). *The Franco-Prussian war the German invasion of France, 1870-1871*. New York: Routledge.
- İlkin ve Tekeli (1999). *Osmanlı imparatorluğu'nda eğitim ve bilgi üretim sisteminin oluşumu ve dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnalçık, H. (2018). *Osmanlı ve Avrupa*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Kaçar, M. (2008). Tersâne hendesehânesi'nden Bahriye Mektebi'ne Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 9 (1), 51-77.
- Karal, E. Z. (1983). *Nizam-ı Cedid ve Tanzimat devirleri (1789-1856)*, *Osmanlı tarihi*. 5, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karaman, M. A. (2018). Fransız ihtilali'nin Osmanlı imparatorluğu'na etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44, 62-79.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2011). Yirmi birinci yüzyılda savaşı tartışmak: Clausewitz Yeniden. *Uluslararası İlişkiler*, 8(29), 5-25.
- Kartepeter, C. M. (1991). Ottoman military reform dring the late Tanzimat: The Prussian General von Der Goltz and the Ottoman Army. *The Ottoman Turks: Nomad Kingdom to World Empire*, (pp. 247-260), New Jersey: Gorgias Press
- Kazalak, K. & Gündüz, T. (2003). II. Osman'ın Hotin seferi (1621). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 14, 129-144.
- Keleş, H. (2006). Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kânûnnâmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1), 227-240.
- Kenan, S. (2010). III. Selim Dönemi'nde Eğitim Anlayışında Arayışlar, Seyfi Kenan(Ed.). *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi* (pp. 129- 163). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Koç, Y. ve Yeşil, F. (2012). *Nizam-ı Cedid Kanunları (1791- 1800)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Koçer, H. A. (1987). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu*. Ankara: Uzman Yayınları.
- Köse, O. (2006). *1774 Küçük Kaynarca antlaşması*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kurtaran, U. (2015). Osmanlı Prusya ilişkilerinin gelişiminde Prusya elçisi Karl Adolf Von Rexin'in faaliyetleri (1755-1761). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12 (47), 115-131.
- Kurtaran, U. (2020). Heinrich Friedrich Von Diez'in İstanbul elçiliği ve faaliyetleri (1784 – 1790). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 70(1), 127-162.
- Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mehmed Esad (1895). *Mirat-ı mekteb-i harbiye*. İstanbul: Şirket-i Mürebbiye Matbaası.
- Mızrakçı, M. (2017). *Kuleli askerî lisesinin Türk eğitim tarihindeki yeri ve uygulanan eğitim programları (ilk yüzyıl 1845-1945)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Michelsen (1866). The organization of the military in Prussia. *The St. James's Magazine*, 17, 441-444.
- Moltke, H. V. (1969). *Türkiye mektupları*. (H. Örs, trans.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mueller, H. E. (1984). *Bureaucracy, education, and monopoly: Civil service reforms in Prussia and England*. Berkeley: University of California Press.
- Öğreten, A. (2014). *Nizam-ı Cedide dair askeri layihalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Örenç, A. F. (2019). Yakınçağ'da Osmanlı bahriyesi. (S. Özkaya, ed.). *Hunlardan Günümüze Türk Askeri Kültürü*, (pp.395-423), İstanbul: Kronik Yayınları.

- Ortaylı, İ. (1981). *II. Abdülhamid döneminde Osmanlı imparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Özaslan, F. (2018). Osmanlı basınından Türk ve Almanların karşılıklı hayranlığına ilişkin bir kesit: Asker mecmuası örneği. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), 33-47.
- Özcan, A. (1997). Harbiye. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. 16, s. 115-119). İstanbul: TDV Yay.
- Özdemir, Ş. & Alperen, A. (2019). Subay eğitiminin iyileştirilmesine katkı sağlayabilecek Alman subay eğitimi'ndeki farklı uygulamalar. *Alman Dili ve Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 47-61.
- Özkat, M. ve Akça, İ. (2007). *Dünden bugüne Kuleli askerî lisesi*. İstanbul: Kuleli Askerî Lisesi Matbaası.
- Palmer, R. R. (1986). Frederick the Great, Guibert, Bulow: from dynastic to national war. (P. Paret, & G. A. Craig, & F. Gilbert, ed.). *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* (pp. 91-119). New Jersey: Princeton University Press.
- Paret, P. (1966). *Yorck and the era of Prussian reform*. New Jersey: Princeton University Press.
- Paret, P. (1986). Clausewitz. (P. Paret, & G. A. Craig, & F. Gilbert, ed.). *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* (pp. 186-213). New Jersey: Princeton University Press.
- Parker, G. (2014). *Cambridge savaş tarihi*. (F. Tayanç, & T. Tayanç, trans). (E. Yener, ed.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Parmaksız, E. (2008). *II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) eğitim sistemi eğitim yapıları ve askeri rüştüyeler*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Reyhan, C. (2005). Türk-Alman ilişkilerinin tarihsel arka planı (1878-1914). *Bellekten*, 69 (254), 217-266.
- Roberts, J. M. (2014). *Kısa dünya tarihi* (M. T. Akad, trans.). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Rothenberg, G. E. (1986). Moltke, Schlieffen, and the doctrine of strategic envelopment. (P. Paret, & G. A. Craig, & F. Gilbert, ed.). *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* (pp. 296-326). New Jersey: Princeton University Press.
- Seignobos, C. (1960). *Avrupa milletlerinin mukayeseli tarihi*. (S. Tiryakioğlu, trans.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Seyitdanlioğlu, M. (1996). *Tanzimat devrinde Meclis-i Vala*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Shaw, S. J. and Kural Shaw, E. (1977). *History of the Ottoman empire and modern Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schleunes, K. A. (1989). *Schooling & society: The politics of education in Prussia and Bavaria 1750-1900*. New York: Berg.
- Schoy, M. (2003). *General Gerhard von Scharnhorst: Mentor of Clausewitz and father of the Prussian-German General Staff*. Toronto: Canadian Forces College.
- Schulze, H. (1991). *The course of German nationalism: from Frederick the great to Bismarck, 1763-1867*. (S. Hanbury-Tenison, trans.). New York: Cambridge University Press.

- Schulze, H. (1999). The Prussian reformers and their impact on German History. *Proceedings of the British Academy*, 100, 61-77.
- Shanahan, W. O. (1966). *Prussian military reforms 1786-1813*. New York: Columbia University Press.
- Steinberg, J. (2015). *Bismarck*. (H. Abacı, trans.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sunar, M. M. (2010). Ocak-ı amire'den Ocak-ı mülga'ya doğru: Nizam-ı Cedid reformları karşısında Yeniçeriler. (S. Kenan, ed.). *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, (pp. 497-527), İstanbul: İSAM Yayınları.
- Şen, A. (2003). *Osmanlı'da dönüm noktası (III. Selim hayatı ve islahatları)*. Ankara: FECR Yayınları.
- Takaoka, S. (2021). Prussian military reforms and the Berliner Landwehr in local news during the wars of liberation, 1813-1815. *UrbanScope*, 12, 17-25.
- Tansel, S. (1946). Büyük Friedrich devrinde Osmanlı- Prusya münasebetleri hakkında. *Bellekten*, X (37), 133-165.
- Tetik, F. ve Soyluer, S. (2013). Silah ithalatı ve kara harp sanayii. (G. Yıldız, ed.). *Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi 1792-1918*, (pp. 99-119), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tızlak, F. (2019). Helmuth von Moltke ismi etrafında gelişen Osmanlı Alman ilişkileri, (M. Altunkaya, & K. Demir, & D. Çakılcı, ed.). *Türk-Alman İlişkilerine Farklı Disiplinlerden Bakış*, (pp. 13-44), Konya: Palet Yayınları.
- Trumpener, U. (1975). German officers in the Ottoman empire, 1880-1918: Some Comments on their background, functions, and accomplishments. *Germany and the Middle East 1835-1939*, 30-44.
- Tunç, S. (2018). Fransız askerî ataşesi Yarbay Maucorps'un gözüyle Alman askeri heyeti ve General Liman von Sanders'in İstanbul'daki faaliyetleri. *Cedrus*, 6, 613-628.
- Tunç, S. (2018). Osmanlı sultanı III. Selim'den Fransa kralı XVI. Louis'e bir Nâme-i Humâyûn. *Mediterranean Journal of Humanities*, VIII (I), 367-378.
- Turan, K. (2000). *Türk - Alman eğitim ilişkilerinin tarihsel gelişimi*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Türkmen, Z. (2015). XIX. Yüzyıl askerî yenileşme devri eğitim-öğretim kurumlarından Mekteb-i Harbiye-i Şahane, F. M. Emecen, A. Akyıldız, E. S. Gürkan(Ed.), *Osmanlı İstanbul'u 3*, (pp.133-162), İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Uçarol, R. (2008), *Siyasi Tarih*. İstanbul: Der Yayınları.
- Unat, F. R. (1964). *Türkiye eğitim sisteminin gelişmesine tarihi bir bakış*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Upton, E. (2018). *The armies of Asia and Europe, 1878: Embracing official reports on the armies of Japan, China, India, Persia, Italy, Russia, Austria, Germany, France, and England*. London: Forgotten Books.
- Uyar, M. (2019). Sanders askeri yardım misyonu (1913-1918). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(30), 29-84.

- Uyar, M. (2021). *The Ottoman army and the First World War*. London and New York: Routledge.
- Uyar, M. & Erickson, E. J. (2017). *Osmanlı askeri tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uyar, M. & Gök, H. (2003). Modern Alman ordusunun temelini teşkil eden Prusya askeri sisteminin kuruluşu ve olgunlaşması. *KHO Bilim Dergisi*, 13(1), 1-28.
- Uyar, M. and Varoğlu, A. K. (2008). In search of modernity and rationality the evolution of Turkish military academy curricula in a historical perspective. *Armed Forces & Society*, 35(1), 180-202.
- Uyar, M. & Güvenç, S. (2022). A tale of two military missions: The Germans in the Ottoman empire and the Americans in the Republic of Turkey. *War & Society*, 41(2), 85-106.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı devleti'nin merkez ve Bahriye teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Uzunçarşılı, İ.H. (2000). *Büyük Osmanlı tarihi* 5. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ünal, U. (2015). *II. Meşrutiyet öncesi Osmanlı rüşdiyeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Walford, E. (1857). *Blue books for the people, army education: Being a summary of the report of the commissioners appointed to consider the best mode of re-organizing the system of training officers for the scientific corps*. London.
- Wallach, J. L. (1985). *Bir askeri yardımın anatomisi Türkiye'de Prusya - Alman askeri heyetleri (1835-1919)*. (F. Çeliker, trans.). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Walter, D. (2001). *A military revolution? Prussian military reforms before the wars of German unification*. Oslo: Institutt for Forsvarsstudier.
- Walter, D. (2009). Roon, the Prussian Landwehr, and the reorganization of 1859–1860. *War in History*, 16(3), 269–297.
- Wawro, G. (1995). The Habsburg 'Flucht Nach Vorne' in 1866: Domestic political origins of the Austro-Prussian War. *International History Review*, 17(2), 221-248.
- Wetzell, D. (2001). *Bismarck, Napoleon III and the origins of the Franco- Prussian war*. USA: The University of Wisconsin Press.
- Wiesner, M. E. (2016). *Erken modern dönemde Avrupa tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Wilkinson, S. (1895). *The brain of an army: A popular account of the German General Staff*. Westminster: Archibald Constable.
- Yarar, H. (2000). *Osmanlı döneminde askeri okullarda eğitim*. Ankara: Milli Savunma Bakanlığı.
- Yıldız, G. (2013). Kara kuvvetleri. (G. Yıldız, ed.). *Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, 35-77, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yolalıcı, E. (2000). Education in the Ottoman empire in the 19. Century. (K. Çiçek, ed.). *Ottoman Civilisation*, 2, (pp. 657-661), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Zorlu, T. (2014). *Osmanlı ve modernleşme III. Selim dönemi Osmanlı denizciliği*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Yaşam Çiçeği ve Osmanlı Cami Mimarisine Yansımaları Flower of Life and Its Reflections on Ottoman Mosque Architecture

Burak Muhammet GÖKLER * Öz

İnsanoğlu duygusunu, düşüncesini veya bir nesneyi tanımlaması için yaşadığı süreç içerisinde çeşitli semboller kullanmıştır. Yaşanılan her dönemde farklı kültür ve amaçları yansıtmak amacıyla tercih edilen semboller, dünya sanatında önemli bir yer teşkil etmektedir. Kullanılan bu semboller bazen inancı temsil ederken bazen gücü veya kutsiyet atfedilen unsurları kapsamaktadır. Bu doğrultuda tarihsel süreç içerisinde var olan devletler kendilerine özgü semboller oluşturduğu gibi dünya sanatı için ortak semboller de benimsenmiştir. Hayat ağacı dünya sanatında ortak sembollerden birisi olarak kabul edilmektedir. Farklı varyasyonları söz konusu olsa da hayat ağacı olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer bir husus gücün simgesi konumunda olan aslan, kartal gibi yırtıcı hayvanlar ve ejder gibi fantastik figürlerde göstermektedir. Bu motifler de işleniş açısından kültürden kültüre farklılıklar ortaya koyabilir. Belirtilen semboller dışında Asya, Afrika ve Avrupa kıtasında karşılaşılan, verilişi, ortaya konuluşu ve işleniş bakımından değişiklik yapılamayan simgelerin başında "Yaşam Çiçeği" gelmektedir. Evrenin ve sonsuzluğun, kusursuzluğun, yaratılışın simgesi olan geometrik kurgu dünyanın ortak motiflerinden birisidir. Türk-İslam Sanatı süslemesinde rozet, çiçek, gülbezek, yıldız gibi farklı isimler ile adlandırılan "yaşam çiçeği" motifinin manası, ortaya çıkışı, hangi medeniyetlerde görüldüğü değerlendirilerek Osmanlı mimarisine nasıl yansıdığı ve işlendiği konusu aydınlatılmaya çalışılacaktır.

* Dr. Öğr. Üyesi Atatürk
Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat
Tarihi Bölümü
burak.gokler@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5035-6756
Erzurum / TÜRKİYE

* Assist. Prof. Dr. Atatürk University
Faculty of Literature Department of
Art History
burak.gokler@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5035-6756
Erzurum / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Yaşam Çiçeği, Anadolu, Cami, Süsleme, Sembol.

Abstract

Human beings have used various symbols in order to define their emotions, opinions or an object. Symbols, which are preferred to reflect different cultures and purposes in every period, constitute an important place in world art. The symbols used sometimes represent beliefs, sometimes power or elements attributed to sacredness. In this direction, states that have existed in the historical process have created symbols specific to themselves, as well as common symbols have been adopted for world art. The tree of life is undoubtedly one of the most common symbols in world art. Although there are different variations, it appears as a common ornament. A similar issue shows itself in motifs such as the lion, eagle and dragon, which are symbols of power, and these motifs may also vary from culture to culture in terms of processing. Apart from the symbols mentioned above, the "Flower of Life" is

Başvuru/Submitted: 16/01/2023

Kabul/Accepted: 07/11/2023

one of the symbols found in Asia, Africa and Europe, which cannot be changed in terms of its presentation, presentation and processing. Geometric fiction, which symbolises the universe and infinity, perfection and creation, is one of the common motifs of the world. The meaning of the "flower of life" motif, which is called with different names such as rosette, flower, rosebezek, star in Turkish-Islamic Art decoration, its emergence, the civilisations in which it is seen, and how it is reflected and processed in Ottoman architecture will be tried to be illuminated.

Keywords:

Flower of Life, Anatolia, Mosque, Ornament, Symbol.

Makale Bilgileri

Atıf: Gökler, B. M. (2023). Yaşam Çiçeği ve Osmanlı Cami Mimarisine Yansımaları. *Selçuk Türkiyat*, (60): 133-152.

Etik Kurul Kararı:

Katılımcı Rızası: Etik Kurul Kararından muaftır.

Mali Destek: Katılımı yok.

Çıkar Çatışması: Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.

Telif Hakları: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Değerlendirme: Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Benzerlik Taraması: İki dış hakem / Çift taraflı körleme.

Etik Beyan: Yapıldı – iThenticate.

Lisans: sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Ethics Committee Approval:

Informed Consent: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Financial Support: No participants.

Conflict of Interest: The study received no financial support from any institution or project.

Copyrights: No conflict of interest.

Assessment: The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

Similarity Screening: Two external referees / Double blind.

Ethical Statement: Checked – iThenticate.

License: selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr

Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Tarihsel süreç boyunca insanlar, tanrıları, kralları, inançları, doğanın güçleri, kutsal veya kendisinden üstün gördükleri birçok şey için çeşitli semboller atfetmiş veya simgeler oluşturarak onları hayatlarında sürekli olarak kullanmışlardır. Ortaya konulan her bir sembol gerek sivil yapılarda gerek dini mimaride gerekse el sanatları gibi eserler üzerinde kendine yer edinmiştir. Asya başta olmak üzere Afrika ve Avrupa kıtasında karşılaşılan “Yaşam Çiçeği” ise mevcut simgelerin arasında ayrı bir öneme ve yere sahiptir. Dünya sanatının ortak motiflerinden olan aslan, kartal, ejder, hayat ağacı, bunun dışında Türk Sanatının ortak motifi olan Tengri / Tanrı damgaları (Aslan-Duran, 2020, s. 1378-1395) gibi yaşam çiçeği de ortak bir dilin, inancın yansıması ve sanatta karşılık bulmasıdır.

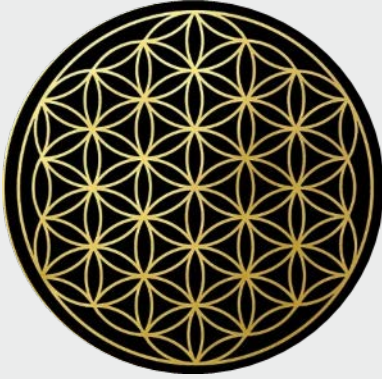
Evrenin kaynağı, sonsuzluğun ve yaşamın simgesi olarak bilinen motif, Anadolu coğrafyasında yapılan çalışmalarda sıkça karşılaşılmaktadır. Bu motif için genellikle rozet çiçek, rozet, yıldız, yıldız çiçeği, gülbezek, gülçe veya şems gibi isimler ortaya konulmuş veya herhangi bir isim verilmeden göz ardı edilmiştir. Asya’dan Avrupa’ya kadar geniş bir kıta sahanlığına yayınlan motifin doğru adlandırılması, ikonografisinin çözümlenmesi ve diğer ülkelerdeki örnekleriyle bağlantısının kurulması oldukça önem teşkil etmektedir.

Dini ve sivil mimaride kullanılarak klasikleşmiş bir dünya motifi olan simgenin literatürde de yerini alması gerekmektedir. Bu süreçte motifin kaynağı, dünya sanatındaki yeri ve Anadolu coğrafyasına yansıması kronolojik olarak verilerek motifin analizi ve yayılım alanı tespit edilecek, ortak bir sembol olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Yaşam Çiçeği

Yaşam çiçeği ismiyle bilinen çiçek ayrıca “Sessizliğin ve Işığın Dili” olarak da anılmaktadır. Evrenin kaynağı olan sembol, kusursuz ve kutsal bir geometrik şeklin yansımasıdır. Mükemmel orantısıyla kâinat ve insanın yaratılışının bir planı ve yaşamın simgesi şeklinde kabul edilmektedir. Her şeyi kapsayan geometrisi hayatın içerisinde var olanların döngüsü ve düzeni biçiminde yorumlanmaktadır (Yang, 2022).

Dünya’da; Çin, Hindistan, Japonya, Türkiye, Suriye, Mısır, Yunanistan ve Avrupa topraklarında örnekleri bulunan motif, kurgusu itibarıyla yaratılışı temsil etmediği bir var oluş mümkün değildir (Melchizedek, 2004, s. 35). Desen, altı yapraklı bir çiçek ve bu çiçeğin sonsuzluk prensibinde yayılmasıyla meydana gelmiş, dışta ise sonsuzluğun simgesi olan daire ile sınırlandırılmıştır (**Görsel 1**).

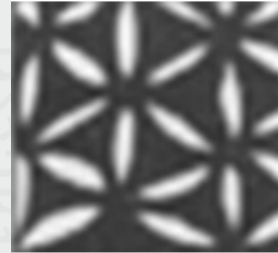

Görsel 1. Yaşam Çiçeği Sembolü (Redbubble.com)

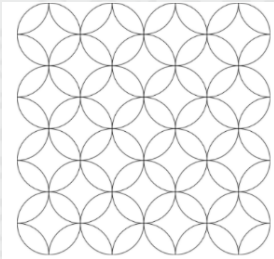
Sembolün ilk çıkış noktasının neresi olduğu hakkında kesin bir bilgi söz konusu değildir. Bununla birlikte İndus Vadisi Uygarlığı'ndaki (Pakistan) Tören Gemisi Kabı, (M.Ö.2600-2450) desenin karşılaşıldığı ilk ilkel örnek olması bakımından önemlidir (Iacma, 2022). Tören Gemisi Kabı'ndan sonra Hindistan'da M.Ö. 2500'e tarihlenen erken dönem süslemelerinde ve tarihi hakkında net bir veri bulunmayan Golden Tapınağı yakınındaki zemin süslemeleri dikkat çekmektedir (Manninen, 2022, s. 86,91). Ayrıca Eski Babil Dönemi'nde (M.Ö. 2000-1600) kesişen dairelerden oluşan kil tabletlerin varlığı bilindiği (Robson, 2007, s. 82-97) gibi benzer bir kurguyla Asurlarda da karşılaşılmaktadır (Lawergren & Gurney, 1987, s. 37-52) (**Görsel 2-4**).

Görsel 2. Harappa Tören Gemisi (LACMA)

Görsel 3. Hindistan Erken Dönem Süslemeleri (M. Manninen)

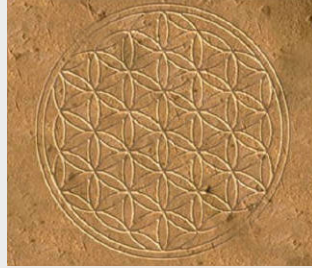
Görsel 4. Babil Geometrik Desen (M. Manninen)

Motifin en kesin ve net şekliyle Mısır'ın Teb şehrinde ortaya çıkartılan, bugün Amerika Metropolitan Müzesi'nde sergilenen ve M.Ö. 1492-1473 tarihlerine verilen döner kapaklı kozmetik kutusunun kapağında karşılaşılmaktadır (metmuseum, 2021). Mimari bir yapı üzerinde ise ilk Osiris Tapınağı'nda görülmektedir (M.Ö.1290-1279). Tapınağı fotoğraflayan Katrina'nın elde ettiği görüntülerde tıpkı kozmetik kutusunda olduğu gibi yaşam çiçeğinin kendisi yer almaktadır (Melchizedek, 2004, s. 31-36).

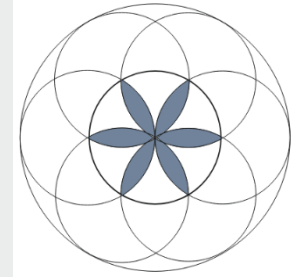
Yaşam çiçeğindeki bu geometrik kurgudan yola çıkılarak formun merkezini oluşturan çiçeğin yaşam tohumunu, dikey dört çiçeğin ise yaşam ağacını temsil ettiği ifade edilmekte (Melchizedek, 2004, s. 40-41); Kabala Hayat Ağacı'nın da kökeninin bu motif olduğu ileri sürülmektedir (bibliotecapleyades, 2021) (Görsel 5-8).

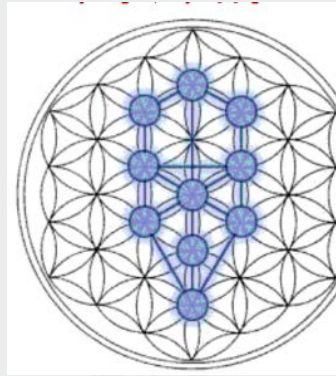
Görsel 5. Kozmetik Kutusu (MetMus)

Görsel 6. Osiris Tapınağı'ndaki Yaşam Çiçeği (bibliotecapleyades.net)

Görsel 7. Yaşam Tohumu

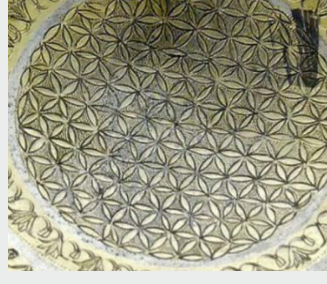

Görsel 8. Yaşam Ağacı

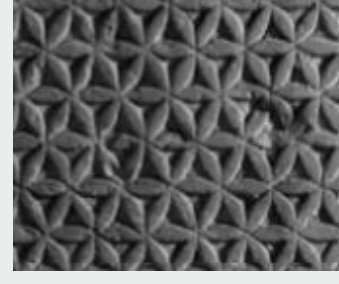
Mısır'dan sonra tarihsel olarak yaşam çiçeği, İran'da Marlik Uygarlığı'na ait vazoda (M.Ö.1400-1100) (collections.louvre, 2021), Kıbrıs'ta İdalion Kupası'nda (M.Ö.800-700) (Manninen, 2022, s. 87), Irak'ta Kuzey Sarayı'nın kapı eşliğinde (M.Ö.645-635) (britishmuseum, 2021), İspanya'da (M.Ö.200-100) Roma Dönemi'ne ait bir ev mozaiğinde (Vincente Redon, Gomez, Jaime, & San Miguel, 1989, s. 9-27), Fransa Besançon'daki Güzel Sanatlar ve Arkeoloji Müzesi'ndeki Gallo-Roma Dönemi'ne ait mozaiklerde (M.Ö.123- M.S.486) (floweroflifemystery, 2021), Çin'de Ming ve Qing hanedanlıklarında görülen koruyucu Fu Köpeği'nin (tarihsiz) ayaklarının altında ve paravan süslemelerinde (Melchizedek, 2004, s. 159), İtalya Pompei'deki Şair Evi'nin taban mozaiğinde (M.S.100-200) (Manninen, 2022, s. 88) Suriye'de Kasr El Şarki'nin (729) duvar süslemesinde (Creswell, 1958, s. 116), (Can, Gülbudak, Gökler, 2017, s. 79) İngiltere Westminster Abbey Katedrali'nin kaldırımında (M.S. 1268) (Rodwell & Neal, 2019, s. 64) Çekya'da Rozmberk Kalesi (XIII. yy) (Manninen, 2022, s. 89) bezemelerinde, İtalya'da Leonorda Da Vinci'nin çizimlerinde (1500) (codex-atlanticus, 2021), Bulgaristan'da Alevi Demir Baba Tekkesi'ni (XVI. yy ikinci çeyreği) (Tanman, 1994, s. 150-151) çevreleyen duvarlarda, Finlandiya'da geleneksel ahşap işçiliğinde (1700-1900) (Manninen, 2022, s. 90) olmak üzere dünyanın birçok yerine yayılmıştır (Görsel 9-17).

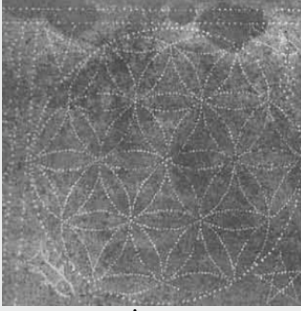
Görsel 9. Marlık Uygarlığına Ait Vazo (Louvre)

Görsel 10. Kıbrıs İdalion Kupası (Louvre)

Görsel 11. Irak Kuzey Sarayı Kapı Eşiği (British Museum)

Görsel 12. İspanya Roma Dönemine Ait Ev Mozaik (Redon)

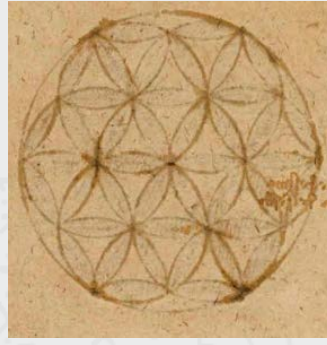
Görsel 13. Fransa'da Gallo-Roma Dönemine Ait Mozaik (Manninen)

Görsel 14. Çin Fu Köpek (Tyson Amick)

Görsel 15. Çekya Rozmberk Kalesi (Mark Libal)

Görsel 16. Leonardo Da Vinci'nin Çizimi (codex-atlanticus.it)

Görsel 17. Bulgaristan Demir Baba Tekkesi (Klearchos Kapoutsis)

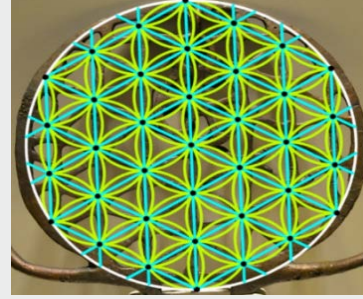
Osmanlı Öncesi Anadolu'da Yaşam Çiçeği Örnekleri

Yaşam çiçeği, tıpkı yukarıda bahsedilen ülkelerde olduğu gibi Asya'yı Avrupa'ya bağlayan, sanatın ve kültürün köprüsü olan Anadolu coğrafyasında da benimsenmiştir. Anadolu'daki en erken örneklerin başında Alacahöyük'te gerçekleştirilen, Arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkartılan ve Hitit Uygarlığı'na (2500-2000/1700) ait olan Güneş Kursu gelmektedir. Birçok bilimsel yayında "Güneş Diskleri veya Kursları" olarak geçen buluntular için Ekrem Akurgal; "Söz konusu güneş kurslarının hayvan şekilli tanrıları ve onlarla birlikte evreni (kâinatı) taşıdıkları şüphesizdir" (Akurgal, 1997, s. 15-25) şeklindeki ifadesi dikkat çekmektedir. Buradaki evren kelimesi, kâinatın yaratılışının simgesi olan yaşam çiçeğine atıfta

bulunmaktadır. Nitekim Manninen, Hitit Güneş Kursu'nun temel geometrisini yaşam çiçeğinin kusursuz tasarım anlayışı ile eşleştirerek (Manninen, 2022, s. 44-47) aradaki benzerliği ortaya koymaya çalışmaktadır (**Görsel 18-19**).

Görsel 18. Hitit Güneş Kursu (Manninen)

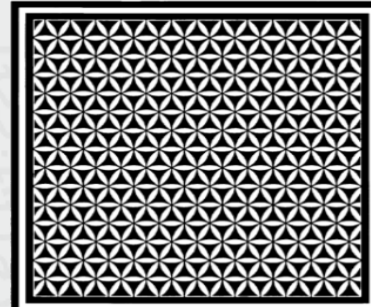

Görsel 19. Güneş Kursu ve Yaşam Çiçeği Geometrisi (Manninen)

Anadolu'daki bir diğer erken tarihli örneğe İzmir'in Efes İlçesi'nde bulunan Roma Dönemi'ne ait Yamaç Evleri'nin taban mozaiklerinde rastlanılmaktadır. M.S. 1 yüzyıldan itibaren tarihlenen evlerdeki yaşam çiçekleri (Tabanlı, 2007, s. 32-49), bu tezyinatın Roma Dönemi'nde ne kadar çok sevilerek uygulandığını göstermektedir ki benzer kurgu Bergama'daki mozaiklerde de yinelenmiştir (Schreibeleiter, 2007, s. 155-169) (**Görsel 20-21**).

Görsel 20. Yamaç Evlerdeki Taban Mozaığı (Tabanlı)

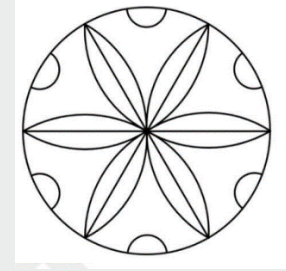

Görsel 21. Bergama'daki Büyük Peristil Evi Mozaığı (Schreibeleiter)

Erken dönem örneklerinden sonra motif, Anadolu'daki Türk İslam eserlerinde sıkça tercih edilmiştir. Özellikle Anadolu'da, Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi yapılarında doğrudan kullanılmış bir yaşam çiçeği motifi tespit edilememiştir. Ancak Sivas'ın Divriği ilçesindeki Ulu Cami'nin (1228) (Çobanoğlu, 2012, s. 95-96) kuzey taç kapısında, daire içerisine alınmış sonsuzluğun timsali geometrik kurgu her ne kadar merkezdeki küçük yıldızdan türese de tasarım olarak yaşam çiçeğini anımsatmaktadır. Harim mekânını örten yıldız tonozda da yine benzer bir anlayış söz konusudur. Ayrıca Anadolu Selçuklu dönemi eserlerinden Sırçalı Medresesi (1242) taç kapısında, yıldız motifinin içerisine yerleştirilen (Taşdelen, 2020, s. 86, 111) ve gülbezek kapsamında ele alınan bir yaşam tohumu motifinin varlığı da bu dönem için önem arz etmektedir (**Görsel 22-23**).

Görsel 22. Divriği Ulu Cami (C. Emden)

Görsel 23. Sırçalı Medrese (Taşdelen)

Üç kıtaya hükmeden ve etkileşim alanı çok geniş olan Osmanlı Devleti'nin erken dönemi ile ilgili yapılmış çalışmalar irdelendiğinde geometrik kurgulu kompozisyonlar oldukça yaygındır (Demiriz, 1979, s. 270) (Özbek, 1999, resim 91) bu kompozisyonlarda doğrudan yaşam çiçeği olarak atfedilecek bir bezemeye rastlanılmamıştır. Klasik dönemle birlikte görülmeye başlanan motif özellikle Batılılaşma sürecindeki taşra camilerinde çok sık kullanılmıştır.

Bu eserlerde motifin genele yayıldığını göstermek amacıyla çeşitli illerden örneklerle desteklenmiştir.

Osmanlı Camilerinde Yaşam Çiçeği

Kırıkkale'de yer alan ve 1605 tarihinde inşa edilen Hasandede Camisi 1807-1829-49 tarihleri arasında tamir edilmiştir ki bu hususla ilgili kitabe yapı üzerinde mevcuttur. Osmanlı'nın klasik tek kubbeli cami plan şemasında yapılmıştır (Özgür, 2019, s. 25-27).

Caminin iç ve dış mimarisi tezyinat açısından oldukça hareketlidir. İç mimaride son dönem yenilemesi olarak görülen kalemişi bezemeler tromplar üzerinden başlayarak kubbe kilit taşına kadar uzanmaktadır. Orijinal ve özgün bezemelerle ise yapının dış beden duvarlarında karşılaşılmaktadır. Harim kapısının batısına oyulan yaşam çiçeği tohumu bunlardan birisidir (**Görsel 24**).

Görsel 24. Hasandede Cami Kapısındaki Yaşam Çiçeği Tohumu (Özgür)

İstanbul: Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da yer alan ve klasik dönemin en önemli yapılarından birisi olan Sultan Ahmet Cami yaşam çiçeği ile ikinci örneği oluşturmaktadır. Sultan I. Ahmet tarafından (1609-1620) Sedefkâr Mehmet Ağa'ya inşa ettirilen külliye ve külliyenin bir parçası olan merkezi planlı (Çobanoğlu, 2009, s. 497-503) caminin güney duvarındaki dikdörtgen söveli pencerelerin demir korkulukları yaşam çiçeği kurgusunda dizayn edilmiştir. Bu demir parmaklıkların caminin orijinaliyle birlikte var olup olmadığı tartışmalıdır. Çünkü motif genellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda daha çok kullanıldığı için bu dönemlerde eklenmiş olması muhtemeldir (**Görsel 25**).

Görsel 25. Sultan Ahmet Cami Pencere Korkulukları (Gökler)

Erzincan'ın Çayırlı İlçesine bağlı olan Cennetpınar (Aşağı Tolos) Köyü Cami, 1105/1693 inşa edilmiş olup 1860 tarihinde onarım geçirmiştir (Naldan, 2016, s. 134-135). Derinlemesine dikdörtgen planda düzenlenen caminin harim mekânının üst örtüsünü taşıyan ahşap sütunlar alanı üç sahına ayırmıştır.

Klasik bir köy camisi niteliğindeki yapının dış mimarisi tezyinatattan uzak bir anlayış göstermektedir. Bununla birlikte harime giriş sağlayan kapı kanatlardan başlayan süsleme kurgusu mihrapta, mahfilde ve tavanda kendine yer bulmuştur.

Ahşap malzemeden yapılan mahfil balkonun altına kök boyalar ile nakşedilen yaşam çiçeği tohumları bir düzen ve sonsuzluk prensibinde birleştirilemeyip yaşam çiçeği şekline dönüştürülmemiş, tek olarak verilmiştir (**Görsel 26**).

Görsel 26. Cennetpınar Köyü Cami'ndeki Yaşam Tohumları (Naldan)

Manisa'nın Kula ilçesi sınırları içerisinde Kenan Evren Mh. Bulunan Paşa Cami, XV-XVI. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Minare kapısının üzerinde yer alan 1198/1783-84 (Erçin, 2008, s. 30) yılı mevcut süslemeleri tarihlendirmek için oldukça uygundur. Derinlemesine dikdörtgen planda inşa edilen cami, dıştan kırma çatı, içten bağdadi bir kubbe ile koruma altına alınmıştır.

Caminin tek bezemeli alanı minare giriş kapısıdır. Kapının kaş kemerinin köşe boşluklarına, taş üzerine oyma kabartma olarak yaşam çiçeği tohumu, servi ve çarkıfelek ile dolgulanırken kemerin ortasından yükselen minare kompozisyonları ikiye ayırmaktadır (**Görsel 27**).

Görsel 27. Paşa Cami'de Bulunan Yaşam Çiçeği Tohumları (Erçin)

Bayburt'ta şehir merkezinde bulunan Konursu Ulu Cami, giriş kapısında bulunan kitabesinden hareketle 1227/1812 tarihinde inşa edilmiştir. Ahşap minberi ise Mustafa usta tarafından 1242/1826 tarihinde eklenmiştir (Özkan, 2008, s. 57-66). Enine dikdörtgen plan şeması sergileyen caminin harim mekânı Erzurum ve Bayburt'un geleneksel mimarisinde sıkça karşılaşılan kırılmalı kubbe ile örtülmüştür ki, kubbe dört ahşap sütun tarafından taşınmaktadır.

Konursu Ulu Cami süsleme açısından dış mimarisi yalın bırakılmasına karşılık harim alanı Karadeniz Bölgesi özellikleri gösteren bitkisel ve geometrik bezemelerle tezyin edilmiştir. Tezyinat açısından ön plana çıkan mimari öğelerin başında da ahşap minber gelmektedir. İki yandan stilize ejder motifleri sınırlandırılan minber kapı tacı ajur tekniğinde oyulmuş yaşam çiçeği motifi ile dolgulanmıştır (**Görsel 28**).

Görsel 28. Konursu Ulu Cami Yaşam Çiçeği

Rize ilinin İkizdere ilçesinde bulunan Diktaş Köyü Cami, beden duvarı üzerinde yer alan kitabesine göre 1235/1819 tarihinde inşa edilmiştir. Karakteristik Karadeniz Bölgesi camisi özellikleri sergileyen yapı derinlemesine dikdörtgen planda 9,84 x 7,06 m ölçülerinde inşa edilmiş, harim mekânı üstten ahşap tavan ve kırma çatı ile kapatılmıştır.

Caminin dış mimarisi diğer köy camilerinde olduğu gibi sade bir anlayışta ele alınmış, iç mekânda bu anlayışı büyük ölçüde desteklemiştir (Gökler, 2022, s. 943, 950). İbadet mekânındaki sadeliği kısmen değiştiren ve alana hareketlilik kazandıran tek husus güneybatı köşeye konumlandırılmış olan ahşap minberdir. Rize'nin bölgesel süslemelerini üzerinde barındıran minberin kapı tacına ajur tekniğinde işlenen yaşam çiçeği, lale ve dalga motifleri bezemesel detaylar arasında yer almaktadır (**Görsel 29**).

Görsel 29. Rize Diktaş Köyü Cami Yaşam Çiçeği (Gökler)

Erzurum'un Narman ilçesine bağlı olan ve giriş kapısındaki Osmanlıca kitabesine göre 1861 tarihinde inşa edilen cami bugün oldukça harap bir vaziyettedir. 7,27 x 8,42 m ölçülerinde derinlemesine dikdörtgen planda ahşap destekli olarak düzenlenen caminin üstü toprak dam ile kapatılmıştır (Gökler & Doğan, 2021, s. 190-193).

Cami dış mimaride tezeyinat açısından yalın bir anlayış ortaya koyarken harim kapı kanatlarından başlayan ahşap süslemeler, minber, mahfil ve tavanda kendine yer bularak iç mekânın hareketlenmesine katkı sağlamıştır. Harim mekânının güneybatı köşesindeki geometrik, bitkisel ve nesnel süslemeli ahşap minberinin köşk altı bölümüne ajur tekniği ile nakşedilen yaşam tohumu mimari öğeyi farklı kılan unsurdur (**Görsel 30**).

Görsel 30. Güvenlik Köyü Cami Minberi ve Yaşam Tohumu Detayı (Gökler)

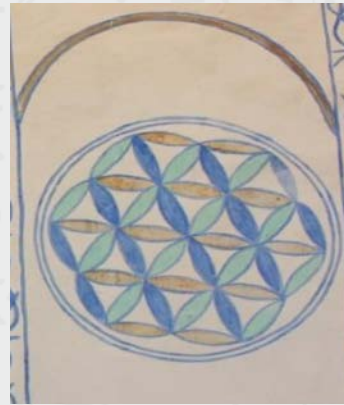
Konya'nın Seydişehir ilçesine bağlı Ketenli kasabasında yer alan Hamamönü Cami, kitabesine göre 1873-74 yıllarında inşa edilmiştir. 7,71x 7,31 m ölçülerinde kare planda yapılan cami (Danışık, 2007, s. 24-25) ahşap tavanlı ve kırma çatılı olarak düzenlenerek ihtiyaca yönelik bir köy camisi haline getirilmiştir.

Cami tezyinat kurgusu açısından hem iç hem dış mimaride yalın bir anlayış sergilemektedir. Bu gösteriştan uzak tasarım dilini değiştiren en önemli husus ise harime giriş sağlayan ahşap kapı kanatlarıdır. Dikdörtgen formdaki iki kanattan müteşekkil olan kapının yüzeyi oyma kabartma tekniğiyle nakşedilmiş sonsuzluk prensibindeki yaşam çiçeği ile dekore edilmiştir.

Bozkır ilçesine bağlı Hisarlık kasabasındaki Hisarlık Cami, 1835'ten öncesine verilse de süslemelerin 1886-87 yılında yapıldığı ileri sürülmektedir (Tekin, 2015, s. 47, 215). Caminin batısına konumlandırılan son cemaat mekânının güney bölümünde yuvarlak bir kemer içerisine alınan mavi, açık yeşil ve sarı tonlardan oluşturulan yaşam çiçeği, daire içerisine alınarak sınırlandırılmıştır. Kalemîşi olarak nakşedilen motif kompozisyonlar içerisinde kurgusu ile camiye hareketlilik kazandırmıştır (Görsel 31-32).

Görsel 31. Hamamönü Cami Kapı Kanatlarındaki Yaşam Çiçeği (Danışık)

Görsel 32. Hisarlık Cami'ndeki Yaşam Çiçeği

Denizli’de bulunan ve kitabesine göre 1885-86 yıllarında inşa edilen Belenardıç Köyü Cami (Çakmak, 1994, s. 19-26) köy camisi geleneğini sürdüren yapılardan birisidir. Derinlemesine dikdörtgen planda ele alınan yapı ahşap destekli olarak düzenlenmiş, harim mekânı içten ahşap tavan dıştan ise kırma çatı ile kapatılmıştır.

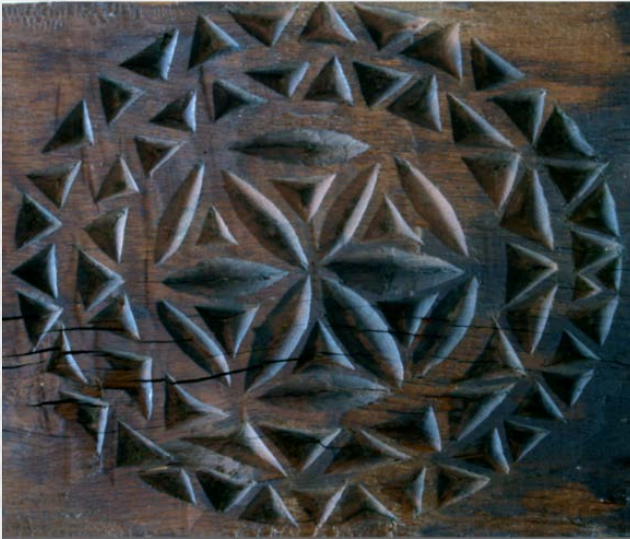
Dış mimaride sadeliğin hâkim olduğu caminin ibadet alanı harim ve mahfil seviyesinde kalemişi bezemelerle oluşturulmuştur. Geometrik, bitkisel, mimari, nesneli ve hat süslemeler bir ahenk içerisinde verilmiştir. Kırmızı, yeşil ve mavi renklerin tercih edildiği motiflerden yaşam çiçeği harimin doğu duvarının kuzeyine nakşedilmiştir. Kompozisyonun çevreleyen ve kâinatı simgeleyen daire ise tomurcuk halindeki gonca güllerle tamamlanmıştır (**Görsel 33**).

Görsel 33. Denizli Belenardıç Köyü Cami Yaşam Çiçeği

Samsun’a bağlı Asarcık İlçesi dâhilindeki Akyazı köyünde bulunan ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği düşünülen Gökgöl Cami mevcut olan onarım kitabesine göre Hasan Usta tarafından 1874 tarihinde restore edilmiştir (Yıldız, 2011, s. 75). Süslemeler de bu yenilenme dönemine ait olmalıdır.

Derinlemesine dikdörtgen planda kurtboğazı geçmelerle çantı tekniğinde ele alınan caminin dış ve iç mimarisi süsleme açısından sade bir özellik sergilemektedir. Bununla birlikte mahfili taşıyan ahşap sütun üzerine oyma-kabartma olarak işlenen yaşam çiçeği tohumu farklı bir yorumla ele alınmıştır. Motifin etrafı çift sıra prizmal üçgenlerle çevrelenerek bir güneş motifi haline dönüştürülmüştür (**Görsel 34**).

Görsel 35. Gökgöl Camii Yaşam Çiçeği Tohumu (Yıldız)

Ordu'nun İkizce İlçesine bağlı Düzpelit Mahallesi'nde bulunan ve bölgenin en eski camilerinden biri olarak nitelendirilen çantı tekniğindeki Laleli (Eski) Cami, genel olarak XVI. yüzyılın ortalarında yaptırıldığı düşünülmekle (Bayhan, 2005, s. 1-22) birlikte süsleme programları göz önüne alındığında XIX. yüzyıla uygun olduğu ortaya çıkmaktadır.

7,38 x 8,08 m ölçülerinde derinlemesine dikdörtgen plandaki caminin dış mekanını üç yönden revak, harim mekanını ise kadınlar mahfili kuşatmakta olup ibadet mekânı dıştan kırma çatı, içten düz ahşap tavanla kapatılmıştır.

Caminin tezyinat kurgusunda dış mimariye sadelik hâkimken kapı kanatları, minber, ahşap sütunlar ve mahfil ibadet yerine canlılık kazandıran alanlardır. Ahşap süslemenin kullanıldığı caminin, iki kanattan oluşan kapı kanatları üzerine oyma kabartma tekniği ile nakşedilen yaşam çiçeği geometrisi vazodan çıkan lale motifleriyle tasvir edilmiştir (**Görsel 36**).

Görsel 35. Ordu İkizce Laleli Cami Kapısındaki Yaşam Çiçeği (A.A. Bayhan)

Aydın İli Kuyucak İlçesine bağlı Kayran Köyü Cami XIX. yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir (Erbil Cömertler Aktuğ, 2016, s. 9-25). Anadolu'nun genelinde olduğu gibi bir taşra yapısı özelliği gösteren yapı, kare plan şemasında düzenlenmiş ve harim mekânı içten ahşap tavan dıştan kırma çatı ile koruma altına alınmıştır.

Caminin dış mekânı gösterişten uzak yalın bir anlayışta ele alınmasına karşılık iç mekân hem harim hem de mahfil seviyesinde kalemişi bezemeleri ile dekore edilmiştir. Bitkisel, geometrik, mimari, nesnel ve hat süsleme kompozisyonlarının yoğun olarak kullanıldığı beden duvarları panolara ayrılarak motifler yeşil, kırmızı, siyah, mavi ve sarı renklerle sıva üzerine aktarılmıştır. Tercih edilen motiflerden yaşam çiçeği doğu duvarın güney yönündeki pencerenin hemen yanına işlenmiştir. Kırmızı, yeşil, sarı ve mavi renklerle oluşturulan bezeme dıştan gri bir daire ile sınırlandırılıp gonca güllerle desteklenmiştir (**Görsel 36**).

Görsel 36. Kayran Köyü Camii Yaşam Çiçeği (Aktuğ)

Trabzon İline bağlı Sürmene ilçesi sınırlarındaki Çamburnu köyü, Gökçesu Mahallesi Cami 1960 tarihinde yenilenen yapılardan birisidir. Her ne kadar cami yenilense de eski camiden kalan orijinal kapı kanatları, minber ve mahfil yenilenen camiye taşınmıştır. Mevcut özgün mimari öğeler üzerindeki bezemelerle değerlendirildiğinde XIX. yüzyıla uygun bir tezyinat anlayışı ortaya koymaktadır.

Yenilenen caminin ahşap minberi süsleme açısından farklılık göstermektedir. Minber kapısının taç bölümüne ajur tekniğinde işlenerek meydana getirilen yaşam çiçeği tasarımı dikkat çekmektedir (**Görsel 37**).

Görsel 37. Gökçesu Mahallesi Camii'nin Minber Kapı Tacındaki Yaşam Çiçeği

Değerlendirme ve Sonuç

Dünya tarihinde ortaya konulan sanat eserleri genellikle inanç ve ihtiyaç doğrultusunda şekillenmiş ve bu süreç günümüze kadar devam etmiştir. Bugün Asya'dan Avrupa'ya, Avrupa'dan Afrika'ya kadar geniş bir alana yayılan, güçlerin ve inançların simgesi olan bazı ortak motifler söz konusudur. Bu motiflerden birisi de yaşam çiçeğidir.

Sessizliğin ve ışığın dili şeklinde yorumlanan ve evrenin kusursuz geometrik şekli biçiminde lanse edilen motifin çıkış noktası her ne kadar kesin olmasa da Pakistan yani Asya kıtası olarak göstermek mümkündür. Bununla birlikte tarih açısından Mısır, Roma ve Mezopotamya uygarlıklarını da göz ardı etmemek gerekmektedir. Motifi

oluşturan mükemmel birleşim kâinatın kaynağı olduğu için farklı coğrafyalarda aynı şekilde kullanıldığı görülmektedir. Özellikle hayat ağacı ile karşılaştırıldığında ağaç, kıtadan kıtaya bölgeden bölgeye değişiklikler ortaya koyarken yaşam çiçeğinde bu tip bir durum söz konusu değildir. Bunun en önemli sebebi alt yapısındaki sonsuz geometrik kurgusu ve bu kurgunun dışına çıkılamayışıdır.

Yaşam çiçeği kullanıldığı yer bakımından incelendiğinde sadece ibadet alanları değil, el sanatları ve sivil mimaride de tercih edildiği görülmektedir ki bu husus motifin, yaşamın vazgeçilmez bir parçası olduğu pekiştirmektedir.

Anadolu coğrafyası üzerinden bakıldığında motifin ilk temsilcilerini Hitit Güneş Kursu'nda ve Roma'ya ait kültürel varlıklarda görülmesi coğrafyalar arası etkileşimi göstermektedir. Bununla birlikte çeşitli toplumlarda benzer motife karşı, aynı perspektifle bakıldığına işaret etmektedir.

Anadolu'da, Beylikler ve Selçuklu dönemi eserlerinde doğrudan bir yaşam çiçeği yansıtılmamıştır. Ancak Divriği Ulu Cami'ndeki motif, sonsuzluk prensibindeki geometrik alt yapısı ve verilisi yaşam çiçeğini anımsatmaktadır. Selçuklu dönemi eserlerinde ise yaşam tohumu olarak örnekleri söz konusudur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda motif, yaşam çiçeği kurgusu açısından değerlendirildiğinde özellikle erken dönem örneklerinde pek rastlanmadığı ifade edilebilir. Tıpkı Selçuklu dönemi eserlerindeki gibi sonsuzluk felsefesinde geometrik kurgulu madalyon bezemeler yer alsada doğrudan bir bağlantı kurulamamıştır.

Erken dönemde rastlanılmamasına karşılık klasik dönem eserlerinden Bulgaristan'daki Demir Baba Tekkesi'ni (XVI. yy) çevreleyen duvarda, Kırıkkale'de Hasandede Cami (1605), İstanbul'da Sultan Ahmet Cami (1609-1620) ve Erzincan'da Cennetpınar Köyü Cami'nde (1693) doğrudan yaşam çiçeği ve tohumları yer alsada türbe duvarı, yapıdan daha eski, camilerdeki süslemeler ise sonraki onarımlarda işlendiği düşünülmektedir. Bu sebeple bezeme daha çok Batılılaşma süreci ile birlikte süsleme sanatına dahil olmuş olmalıdır.

Taşra camilerine nakşedilen motifin tam hali Aydın (Kayran Köyü Cami), Denizli (Belenardıç Köyü Cami), Rize (Diktaş Köyü Cami), Konya (Hamamönü ve Hisarlık Cami), Bayburt (Konursu Ulu Cami), Ordu (Laleli Cami) ve Trabzon (Gökçesu Mh. Cami) örneklerinde tespit edilmiştir. Ortaya konulan her bir örnek XIX. yüzyıla ait olup bulunduğu bölgenin karakteristik süsleme tekniği ve malzemesi ile özdeşleşmiş, ayrıca bölgede sıkça karşılaşılan motiflerle kompoze edilmiştir. Aydın ve Denizli camilerinde kalemişi tekniği, Rize, Konya, Bayburt, Ordu ve Trabzon'da ahşap üzerine ajur tekniği, Erzincan'da kök boya tekniği ile işlenmiştir. Motiflerin kullanıldığı yer ise kapı kanatları, beden duvarları, minber ve mahfil şeklindedir.

Yaşam çiçeğinin merkezini yani kaynağını meydana getiren yaşam çiçeği tohumu camilerde daha sık görülmektedir. Erzurum (Güvenlik Köyü Cami), Erzincan (Cennetpınar Köyü Cami) Manisa (Paşa Cami), Kırıkkale (Hasandede Cami) ve Samsun (Gökgöl Cami) örnekleriyle irdelenen tohum simgesinin XVIII. ve XIX. yüzyılda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yaşam çiçeği tohumunun, rozet, yıldız, yıldız çiçeği veya gülbezekten ayrılan en önemli yanı bir daire içerisine alınmış ve altı kollu

şekilde verilmiş olmasıdır. Ayrıca bu dairenin içe doğru bir yay şeklinde düzenlenmiş olması gerekmektedir, fakat istisnai durumlar da söz konusu olabilmektedir.

Çiçeğin tasarım dilinden çıkan bir diğer motif yaşam ağacıdır. Ancak yapılan çalışmalar neticesinde camiler üzerinde böyle bir tezyinata şuan için rastlanılmamıştır.

Sonuç olarak Anadolu'nun doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine kadar inşa edilen camilerde karşılaşılabilecek olan yaşam çiçeği motifi, dünya sanatının ortak bir bezemesidir. Ayrıca bugün ticari bir ürün olarak kullanılmakta, maddi ve manevi alemin birleştirici enerjisi şeklinde yorumlanmaktadır.

Extended Abstract

In the world cultural heritage, symbols are one of the significant reflections of belief, creation, and tradition. Throughout human history, people have established various symbols to represent the powers they considered superior to themselves, the sacred, or what they wanted to convey. These symbols sometimes differed by era, period, culture, and belief. However, some symbols have remained their existence as common symbols across all cultures to the present day. The most common examples that stand out the most are predatory animals like lions and eagles, as well as dragons, which are among fantastic creatures, and the Tree of Life, which serves as a connection between the two worlds. Another common motif in world cultural heritage is the Flower of Life. This motif, which has been referred to as a rosette, star, or rosace in previous studies carried out in the art history to date, contains three different decorations: the Seed of Life, the Tree of Life, and the Flower of Life.

Known as the source of the universe and symbolizing the creation of the entire cosmos with its geometric structure, this symbol has a design perspective that incorporates everything. This motif, which is also interpreted as the "language of silence and light", has been used and spread across a wide geographic area, including Asia, Europe, and Africa. Since the geometric order in the formation of the motif cannot be changed, it has been similarly reflected in all cultures.

Although the exact origin of the ornament that stands out with its six petals and the infinity circle surrounding its outer surface is not fully known, the Ceremonial Vessel from the Indus Valley Civilization (2600-2450 BC) is important as one of the earliest primitive examples. In addition to this, the use of this motif in various cultures, including China, India, Rome, and European states, highlights the power and influence of the symbol.

The Flower of Life motif, with its deep-rooted history dating back to the B.C. era, can be seen in various fields of art. The fact that this motif, which has been used in many works of art, particularly in architecture and handicrafts, has been used in Anatolia, which serves as a cultural bridge, and even in the decoration of mosques, proves the symbolic power of this motif.

The fact that the motif belonging to Hittites in Anatolia and named Sun Disk, as well as its use on mosaics from the Roman age, represents the Flower of Life is important since it is one of the earliest examples. This motif and its richness can also be seen in the Turkish-Islamic States established in Anatolia. Seen in the crown gate and

interior of Divriği Grand Mosque (1228) listed in UNESCO World Heritage, the motif draws attention with its similarity to the Flower of Life. Similarly, the Seed of Life engraved in the Sırçalı Medrese built during the Anatolian Seljuk period forms the center of the Tree of Life.

After the Principalities and Seljuk periods, both the seed and flower forms of this motif can be seen directly in the Ottoman Empire, which was established in Anatolia and ruled for many years. Even though geometrically designed medallions can be seen in the early Ottoman works, no precise depiction of the Flower of Life could be identified. Although the use of this motif in the period that is referred to as the classical period, particularly in the window screens of the Sultan Ahmet Mosque, suggests that it might have been used from this period onwards, the fact that the majority of examples were dated to the Westernization Period suggests that the decoration was more frequently preferred after the 1700s.

This motif, found mainly in rural structures rather than in the works in İstanbul, is crafted on wood, gravure, and stone. The seed that forms the Flower of Life has been seen in Hasandede Mosque in Kırıkkale, Paşa Mosque in Manisa, Cennetpınar Village Mosque in Erzincan, Güvenlik Village Mosque in Erzurum, and Gököl Mosque in Samsun. The Flower of Life, however, has been engraved in the Sultan Ahmet Mosque in İstanbul, Konursu Grand Mosque in Bayburt, Diktaş Village Mosque in Rize, Hamamönü and Hisarlık Mosques in Konya, Belenardıç Village Mosque in Denizli, Laleli Mosque in Ordu, Kayran Village Mosque in Aydın, and Gökçesu Mahallesi Mosque in Trabzon.

The Flower of Life, which began to be used in the 2600s BC, still retains its influence as a commercial commodity today, demonstrating that its influence on the world has not diminished yet. Therefore, the Flower of Life continues to maintain its relevance among the common motifs of cultures today.

Kaynakça

- Akurgal, E. (1997). *Anadolu kültür tarihi*. Ankara: Başak Matbaacılık.
- Aslan, Y., & Duran, R. (2020). Türk sanatında Tengri-Tanrı damgası. *Ulakbilge*, 54, 1378–1398. Erişim adresi: <https://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1609243327.pdf>
- Bayhan, A. A. (2005). Ordu / İkizce'den bir ahşap cami: Laleli (eski) Camii. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (14), 1-22. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunigsed/issue/2576/33155>
- Bibliotecapleyades*. (2021, 12 19). *Bibliotecapleyades*. Erişim adresi: https://www.bibliotecapleyades.net/geometria_sagrada/esp_geometria_sagrada_6.htm.
- Britishmuseum*. (2021, 12 23). *Britishmuseum*. Erişim adresi: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-45.
- Codex-atlanticus*. (2021, 12 23). *Codex-atlanticus*. Erişim adresi: <http://www.codex-atlanticus.it/#/Detail?detail=308>.
- Collections.louvre*. (2021, 12 23). *Collections louvre*. Erişim adresi: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010152157>.
- Can, B. & Gülbudak, Ö. & Gökler, B. M. (2017). "Fusayfisa" İslam mimarisinde mozaik. *Art Sanat Dergisi*, S. 7, 72-121. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/781605>
- Creswell, K. (1958). *Early muslim architecture*. Great Britain: A Pelikan Book.
- Çakmak, Ş. (1994). Belenardıç (toparan) Köyü Camii (Güney/Denizli). *Sanat Tarihi Dergisi*, 7(7), 19-26. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/std/issue/16510/172380>.
- Çobanoğlu, A. V. (2009). Sultan Ahmed camii ve külliyesi. *TDV. İslam Ansiklopedisi* (C. 37, s. 497-503). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Çobanoğlu, A.V. (2012), Divriği Ulucamii. *TDV. İslam Ansiklopedisi*. (C. 42, s. 95-96). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Danışık, Ş. (2007). *Seydişehir'deki Türk devri yapıları*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Demiriz, Y. (1979). *Osmanlı mimarisinin süsleme I*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay.
- Erbil Cömertler Aktuğ, Pektaş, K. (2016). Geç dönem kalem işi süslemeli bir eser: Aydın Kuyucak Kayran köyü camii. *İMÜ Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2(2), 9-25. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/294866>.
- Ercin, S. (2008). *Kula ilçesindeki Türk dönemi yapıları (Manisa)* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Floweroflifemystery*. (2021, 12 23). *Floweroflifemystery*. Erişim adresi: <https://floweroflifemystery.wordpress.com/2014/08/29/artifacts/6/>.
- Gökler, B., & Doğan, M. (2021). Arşiv belgelerine dayanarak Narman Güvenlik Köyü Camii üzerine bir değerlendirme. *Art Sanat*, (16), 190-193. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuarts/issue/64398/978349>.
- Gökler, B.M. (2022). *Rize'de Osmanlı dönemi camileri* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Lacma*. (2022, 10 26). *Lacma*. Erişim adresi: <https://collections.lacma.org/node/174070>.

- Lawergren, B., & Gurney, O. (1987). Sound holes and geometrical figures. clues to the terminology of ancient mesopotamian harps. *British Institute for the Study of Iraq*, 49, 37-52. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/4200263>.
- Manninen, M. (2022, 10 26). *Creative power of the flower of life*. Erişim adresi: creative.flowerofliferesearch.com: <https://creative.flowerofliferesearch.com>
- Melchizedek, D. (2004). *Yaşam çiçeğinin unutulmuş sırrı*. İstanbul: Ovvo Yay.
- Metmuseum. (2021, 12 24). Metmuseum. Erişim adresi: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/548960?rpp=30&pg=1&ft=lid&when=2000-1000+B.C.&pos=6>.
- Naldan, F. (2016). *Erzincan ili cami mimarisi*. (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Özbek, Y. (1999). *Erken Osmanlı mimarisinde taş süsleme* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Özgür, D. (2019). *Kırıkkale'de Türk devri mimari eserleri* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Özkan, H. (2008). Bayburt/Konursu Ulu Camii ve çeşmesi. *Sanat Dergisi*, (13), 57-66. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunigsfd/issue/2601/33473>.
- Robson, E. (2007). *Mesopotamian mathematics*. Oxford: Clarendon Press.
- Rodwell, W., & Neal, D. (2019). *The Cosmatesque mosaics of westminster abbey*. United Kingdom: Oxbow Books.
- Schreibelleiter, V. (2007). Römische mosaiken in westkleinasien. *Zu Rezeption und Integration Römischen und İtalischen Kulturguts in Kleinasien*, 155-169. Erişim adresi: https://www.academia.edu/2362402/R%C3%B6mische_Mosaiken_in_Westkleinasien.
- Tabanlı, D. (2007). *Roma dönemi mozaiklerinin Efes örneğinde incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Tanman, M. B. (1994). Demir Baba tekkesi. *TDV. İslam Ansiklopedisi* (C. 9, s. 150-151). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Taşdelen, A. N. (2020). *Konya Türk devri yapılarında bulunan gülbezekler* (Yüksek Lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Tekin, A. (2015). *Bozkır ve köylerindeki camiler*. (Yüksek Lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Vincente Redon, J. & Gomez, M. & Jaime, C., & San Miguel, A. (1989). El mosaico romano con inscripcion iberica de "la caridad" (Caminreal, Teruel). *Xicola 3*, 9-27. Erişim adresi: <http://xiloca.org/data/Bases%20datos/Xiloca/245.pdf>
- Yang, S. (2022, 10 25). *Annaalchemy*. Erişim adresi: <https://www.annaalchemy.com/1317>
- Yıldız, Ş. (Ed.). (2011). *Samsun ahşap camileri*. Ankara: Sincan Matbaası.

Kırgızistanlı Şair ve Yazar Usmon Temur

Usmon Temur is a Poet and Writer of Kyrgyzstan

Erdal AYDOĞMUŞ * Öz

Kırgızistan'da Kırgız Türklerinin dışında Kazak, Özbek, Uygur, Tatar gibi Türk boylarının yaşadığı bilinmektedir. Bu Türk boylarından başka Kırgızistan'ın güneyinde yer alan Oş ve Celalabat şehirlerine bağlı bazı ilçe ve köylerde resmî kimliklerinde de Türk yazmakta olan bir topluluk bulunmaktadır. Şair ve yazar Usmon Temur da 1940 yılında Kırgızistan'ın Oş şehrine bağlı Aravan ilçesi, Çekabat köyünde dünyaya gelmiş, 2018 yılında da aynı köyde hayata gözlerini yummuş olan Türk kimliğiyle bilinen bir şair ve yazardır. Usmon Temur'un çocukluğu doğduğu topraklarda, yükseköğrenim ve çalışma hayatı Taşkent ve Oş'ta geçmiştir. Genelde şiirler yazmış olan Usmon Temur şiir dışında roman, hikâye, destan, drama, kıssa gibi nesir türünden de eserler vermiştir. Usmon Temur'un şiirlerini Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi ve Rusça olarak yazdığı görülmektedir. Bu çalışmada Türkiye'de çok bilinmeyen Usmon Temur'un hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler ve şiirlerinden örnekler verilecektir.

* Doç. Dr., Kırgızistan - Türkiye
Manas Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Türkoloji Bölümü
erdal.aydogmus@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0002-7642-7807
Bişkek / KIRGIZİSTAN

* Assoc. Prof. Dr., Kyrgyz - Turkish
Manas University, Faculty of
Literature, Department of Turkology
erdal.aydogmus@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0002-7642-7807
Bişkek / KIRGIZİSTAN

Anahtar Kelimeler:

Usmon Temur, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Şiirleri.

Abstract

It is known that except the Kyrgyz Turks in Kyrgyzstan live other Turkish tribes such as Kazakhs, Uzbeks, Uyghurs, and Tatars. In addition to these Turkish tribes, there is a community that writes Turkish in their official identities living in some towns and villages connected to the cities of Osh and Celalabat in the south of Kyrgyzstan. Usmon Temur is a poet and writer known for his Turkish identity, who was born in 1940 in the village of Chekabat at the Aravan district of Osh, Kyrgyzstan and died in the same village in 2018. Usmon Temur spent his childhood in the land of his birth, he received higher education and worked in Tashkent and Osh cities. Usmon Temur who generally wrote poems also produced works of prose such as novels, stories, epics, dramas, and parables. It is seen that Usmon Temur wrote his poems in Kyrgyz Turkish, Uzbek Turkish, and Russian. In this study, information about the life and works of Usmon Temur, who is not well known in Turkey, and examples from his poems will be given.

Keywords:

Usmon Temur, Life of Usmon Temur, Works of Usmon Temur, Literary personality of Usmon Temur, Poems of Usmon Temur.

Başvuru/Submitted: 23/03/2023

Kabul/Accepted: 28/03/2023

Makale Bilgileri

- Atıf:** Aydoğmuş, E. (2023). Kırgızistanlı Şair ve Yazar Usmon Temur. *Selçuk Türkiyat*, (60): 153-170.
- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
- Katılımcı Rızası:** Katılımı yok.
- Mali Destek:** Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
- Çıkar Çatışması:** Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Telif Hakları:** Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
- Değerlendirme:** İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
- Benzerlik Taraması:** Yapıldı – iThenticate.
- Etik Beyan:** sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
- Lisans:** Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
- Informed Consent:** No participants.
- Financial Support:** The study received no financial support from any institution or project.
- Conflict of Interest:** No conflict of interest.
- Copyrights:** The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
- Assessment:** Two external referees / Double blind.
- Similarity Screening:** Checked – iThenticate.
- Ethical Statement:** selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
- License:** Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Bağımsız Türk cumhuriyetlerinden biri olan Kırgızistan'ın farklı yerleşim yerlerinde Kırgız Türklerinden başka Özbek, Kazak, Uygur, Tatar gibi Türk boyları da yaşamaktadır. Bahsi geçen Türk boylarından başka Kırgızistan'ın güneyinde yer alan Oş ve Celalabat şehirlerine bağlı bazı ilçe ve köylerde *Türk* adıyla bilinen topluluk da bulunmaktadır.

Oş ve Celalabat'a bağlı ilçe ve köylerde yaşamakta olan Türkler hakkında Sovyetler Birliği döneminde sadece Vinnikov (1956) ile Karmışeva (1960) tarafından yapılmış birkaç çalışmanın dışında kendileri hakkında ne fazla bir çalışma ne de bilgi vardır. Adı geçen kişilerin yapmış olduğu çalışmalar kaynakça kısmında verilmiş olup o çalışmalarda bahsi geçen Türkler hakkında bazı bilgiler yer almaktadır.

Sovyetler Birliği'nin yıkılıp Kırgızistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle de bu topluluk hakkında bitirme ve yüksek lisans tezleri ile bildiri, makale ve kitap gibi bazı çalışmaların yapıldığı bilinmektedir.

Makalenin asıl konusu olan şair ve yazar Usmon Temur da Kırgızistan'ın Oş ili Aravan ilçesi Çekabat köyünde dünyaya gelip bu köyde 17.12.2018 tarihinde hayatını kaybeden Türk kimliğiyle bilinen bir şair ve yazardır. Genç yaşta şiirler yazmaya başlayan Usmon Temur başta Özbek Türkçesi ile olmak üzere Kırgız Türkçesiyle de şiirler yazmış, bunların yanı sıra az sayıda Rusça şiirler de kaleme almıştır.

Bu çalışmada Usmon Temur'un hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş¹ Kırgız ve Özbek Türkçesi ile Rusça yazmış olduğu seçme şiirlerinden örnekler sunulmuştur. İncelenen şiirler Latin harfleriyle yazılmış sonrasında Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

1. Usmon Temur'un Hayatı

Usmon Temur, 30 Ocak 1940 tarihinde Kırgızistan'ın Oş ili Aravan ilçesine bağlı Çekabat köyünde tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babasının adı Taştemirbay, annesinin adı ise Adalathan'dır. Babası tarım dışında çobanlık da yaptığından çocukluğu yazları Nookat'ın yaylarında kışları ise köyünde geçmiştir. Kışın yaşamış olduğu köy hayatının güzellikleri, yazın ise yaşamış olduğu yaylalardaki heybetli dağların tabiatı şiirler yazmaya başlamasında etkili olmuştur.

1948 yılında eğitim hayatına başlayan Temur, 1958 yılında orta öğrenimini tamamlamıştır. Üniversite eğitimi için bugünkü Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te bulunan Millî Üniversite'ye kaydını yaptırmıştır. Fakat ailevi sebeplerden dolayı iki ay sonra buradaki eğitimini bırakmak zorunda kalmıştır. 1959 yılında tekrar üniversite eğitimi için Oş Devlet Pedagoji Enstitüsü Rus Dili ve Edebiyatı bölümüne başlamıştır.

Usmon Temur'un yazmış olduğu şiirlerinden ilki lise yıllarındayken 1957 yılının Haziran ayında *Kırgızistan Akikati* adlı gazetede yayımlanmıştır.

Edebiyata olan ilgisinden dolayı üniversite yıllarından itibaren edebiyat öğrenci kulübü başkanlığı yapmıştır. 1960 yılında önce *25 Oktyabr Mektebi*'nde daha sonra da

¹ Usmon Temur'la ilgili çalışmada yer alan bilgiler 31.10.2012 tarihinde kendisiyle yapmış olduğumuz görüşme sonucu edinilen bilgilerden oluşmaktadır.

Oş Devlet Pedagoji Enstitüsü'nde İlham "İlham" adlı öğrenci kulübünün başkanlığını yürütmüştür.

Sürekli kendisini geliştirmeye yönelik şair sadece şiir değil roman, hikâye, destan gibi nesir türünden de eserler yazmış ve yazmış olduğu eserleri yayımlanmıştır.

1963 yılında askerlik görevini yerine getirmek üzere denizci olarak Büyük Okyanus'a giden şair askerlik görevi sırasında yazmaya ara vermemiş aksine yazmaya daha çok ağırlık vermiştir.

Şair kendisi hakkında şunları söylemiştir: "Askerlik görevimi yerine getirmek için gelmiş olduğum Büyük Okyanus'ta ne zaman nerede ilham gelse elime kâğıt kalem alıp şiirlerimi hemen kâğıda döktüm. *Şarq Yulduzi* "Doğunun Yıldızı", *Gülistân* "Gülistan", *Yâş Leninçi* "Genç Leninci", *Lenin Yöllari* "Lenin Yolları" adlı şiirlerimi askerlik yaptığım dönemlerde yazdım."

Usmon Temur hakkında başka şairler ise şöyle söylemiştir: "Hiç şüphesiz askerlik görevi Usmon Temur için şairlik açısından çok verimli olmuştur. Usmon Temur askerlik görevi sırasında şairlik yolunda zirve yapmıştır."

Askerlik süresi boyunca yüzlerce şiir üç tane de destan yazan Usmon Temur *Matros* "Denizci Şair" olarak anılmaya başlamıştır.

1965 yılında askerden izin için geldiğinde Dilbarhan Hanım ile evlenen Usmon Temur'un iki kız, dört oğlu vardır.

2. Usmon Temur'un İş Hayatı ve Deneyimleri

Usmon Temur iş hayatına ilk olarak öğrencilik yıllarında başlamıştır. Öğrencilik yıllarında *Galaba Bayrağı* "Zafer Bayrağı" adlı gazetede redaktör olarak görev almıştır. Daha sonra iş hayatının Oş ve Taşkent'te geçtiği görülmektedir. Şair, memleketi olan Oş'tan başka zaman zaman Taşkent'te de çalışmıştır. Askerlik dönüşü bir süre Oş'ta *Lenin Yolu* adlı gazetede çalıştıktan sonra Taşkent'e gitmiştir.

Bir süre Taşkent'te çalıştıktan sonra tekrar Oş'a dönen Usmon Temur, burada gazetecilik yapmaya devam etmiştir. Aynı zamanda *Babur adındaki Oş Dram-Tiyatrosu*'nda çalışmıştır. Burada görev yaptığı yıllarda drama türünde eserler yazmış bu eserler sahnelenmiştir.

1964'te Büyük Okyanus'ta denizci olarak askerlik görevini yerine getirdiği sırada bağlı olduğu gemi Japonya'daki Hiroşima kurbanlarını ziyaret amaçlı gitmiştir. Şair burada az da olsa Japon kültürünü tanıma fırsatı bulmuştur. Japonya dönüşü Hiroşima'da hayatını kaybeden çocukların ruhuna *Yamato* adlı bir destan yazmıştır. Yazmış olduğu destanın kısa varyantı daha sonra çocuk gazetesinde yayımlanmıştır. Okuyucular tarafından bu destan çok beğenilmiştir. Okuyucular Usmon Temur'a mektuplar göndererek destanla ilgili duygu ve düşüncelerini onunla paylaşmışlardır.

Usmon Temur 1968 yılında Semerkant, Buhara ve Aşkabat'ta dönemin önemli şair ve yazarlarıyla bir araya gelmiştir. Aynı yıl Kırgız şair Temirkul Ümötaliyev'in 60. yaş günü münasebetiyle Ümötaliyev'e *Halk Şairi* unvanı verilmiştir. Usmon Temur, Temirkul Ümötaliyev'in bazı şiirlerini Özbek Türkçesine aktardığı için Temirkul Ümötaliyev, *Kırgızistan Madaniyatı* adlı gazetede Usmon Temur için teşekkür mesajı

yayımlamıştır. Bundan sonra Usmon Temur'un Kırgızca şiirleri yayımlanmaya başlamıştır.

1969 yılında Kırgız şair Colon Mamutov ile birlikte Kişinev'de *Genç Şairler Festivali'*ne katılmıştır. Aynı yıl Oş'ta *Ukrayna Edebiyatı ve Sanatı Günleri* adlı bir program düzenlenmiştir. Farklı yerlerden programa katılmak üzere edebiyatçı ve gazeteciler ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un da olduğu grupla Oş'a gelmişlerdir. Bu vesileyle Usmon Temur ilk defa Cengiz Aytmatov'la tanışma fırsatı yakalamıştır. Yine 1969 yılında *Çaşma Ârzusi* "Çeşme Arzusu" adlı ilk kitabı yayımlanmıştır.

1970 yılının başına kadar 12 hikâye, 2 drama, 8 tane de kısa yazmıştır. Yazmış olduğu bu eserler o dönemde Sovyetler Birliği'nin siyasî yapısına uygun olmadığı gerekçesiyle yayımlanmamıştır.

1970 yılından itibaren ise Kırgız Türkçesiyle şiirler yazmaya başlamıştır. Başta Temurkul Umötaliev ve Sooronbay Cusuyev gibi önemli Kırgız şairler olmak üzere birçok şair Usmon Temur'un şairlik yönü hakkında olumlu görüş bildirmişlerdir.

1971 yılında Usmon Temur Taşkent'e giderek bir süre *Özbekstân Qişlâq Höcâligi* "Özbekistan Tarım ve Hayvancılık" daha sonra da *Gülistân* "Gülistan" adlı dergilerde çalışmıştır. Daha sonra tekrar Oş'a dönmüştür.

1975 yılında Kırgız şair Sooronbay Cusuyev'in *Daban* adlı kitabını Özbek Türkçesine aktarmış ve bu kitap Taşkent'te yayımlanmıştır.

1976 yılında *Kârbâbânın İstâgi* "Noel Babanın İsteği" adlı kitabı 30.000 adet basılmıştır. Bu kitapta çocuklar için yazılmış şiirler ve *Yamato* adlı destanı yer almıştır. Yine 1976 yılında *Şarqdân Mâktublâr* "Doğudan Mektuplar" adlı kitabı Taşkent'te yayımlanmıştır. Bu kitapta askerlik görevi sırasında yazmış olduğu şiirleri ile *Nân Dâstânı* "Ekemek Destanı" adlı eseri kısa şekliyle yer almıştır.

1977 yılında *Zalvarlı Âdimlar* "Ağır Adımlar" adlı kitabı okurlarla buluşmuştur. Usmon Temur'un bu kitabında şiirlerinin yanı sıra askerî hikâyeleri yer almıştır.

1980 yılından itibaren tekrar eski iş yeri olan *Babur adındaki Oş Dram- Tiyatrosu'*nda çalışmaya başlayan Usmon Temur 1981 yılına geldiğinde ünlü Kırgız yazar Mar Bayciev'in *Til Tabışkandar* "Anlaşanlar" adlı komedi eserini Özbek Türkçesine aktarmış olup bu eser iki yılda 300 defa sahneye konmuştur.

1984 yılında *Babur adındaki Oş Dram- Tiyatrosu'*nun kuruluşunun 50. yıl dönümü kutlamaları yapılmıştır. Usmon Temur bu çerçevede ekiple Leningrad'a giderek Cengiz Aytmatov'un Rusçaya aktarmış olduğu *Birinçi Mugallim* "İlk Öğretmen" adlı eserini sahnelemişlerdir. Yine aynı yıl *Aravan Halk Tiyatrosu* tarafından Kırgız Sovyet Cumhuriyetinin 60. yıl dönümü münasebetiyle Usmon Temur'un *Üçünçü Ok* "Üçüncü Ok" adlı drama eseri sahnelenmiştir.

Usmon Temur, 1987 yılında SSCB Yazarlar Birliğine üye olmuştur. Üyelik belgesini Aytmatov'un elinden almıştır. Aynı yıl Bişkek'te *Kırgızistan Neşriyatı* tarafından Kırgız Türkçesiyle yazmış olduğu şiirleri *On Kadam Col* "On Adım Yol" adıyla basılmıştır.

1987 yılından itibaren *Oş Sadası* "Oş Sedası" adlı gazetede çalışmaya başlayan Usmon Temur 1995 yılına kadar bu gazetede çalışmış, 1995 yılında ise Aravan'da yeni yayımlanmaya başlamış olan *Dostuk* "Dostluk" adlı gazetede çalışmaya başlamıştır.

2000 yılında 60. yaş gününde emekliye ayrılan Usmon Temur emekli olduktan sonra da eserler vermeye devam etmiş 2000-2010 yılları arasında roman, hikâye, destan türünde eserlerle birlikte yüze yakın şiir de kaleme almıştır.

2010 yılında 70. yaş gününde *Tört Qanâtli Quşlarım* “Dört Kanatlı Kuşlarım” adlı bir kitapçık yayımlanmıştır.

2010 yılından 2015 yılına kadar Kırgız Türkçesiyle yazmış olduğu şiirleri, destanları, kıssaları Oş’taki farklı yerel gazetelerde yayımlanmıştır.

Usmon Temur, 50 yıllık edebî hayatına çok sayıda şiir, roman, kıssa, drama, destan, kaside, hikâye, sığdırmıştır. Ayrıca Toktogul Satılğanov ve Karbalas Bakirov gibi şairlerin seçme şiirlerini Özbek Türkçesine aktarmıştır.

Şair, vatanım, yurdum diye çalışmış, yazmış, ülkesinin insanları da şairi tanıyıp değer vermiştir. Usmon Temur’un basılmış kitaplarının yanı sıra yazıya geçirmiş fakat basılmamış çok sayıda şiiri bulunmaktadır. Usmon Temur’un 2018 yılında vefat ettikten sonra 2021 yılında çocukları tarafından basıma hazır halde olan ve şiir, hikâye, roman ve destan gibi edebî türlerden oluşan üç tane kitabı yayımlanmıştır.

Şair dünya görüşü ile ilgili olarak şöyle demiştir:

“Nasıl ki Avrupa Birliği var ise Türk halklarının da Turan Birliğine ihtiyacı vardır. Ve bu birlik bir gün mutlaka gerçekleşecektir. Bu öylesine söylenmiş bir söz değil yüreğimden çıkan halis sözlerdir. Kazak şairleri Olcas Sülaymenov ve Muhtar Şahanov, Türkmen Şairi Mamat Seyidov, Kırgız yazar Kazat Akmatov gibi Türk halklarının önemli şair ve yazarları da Turan fikrini önemsemektedirler. Tarihte Türkler dünyaya hükmetmişlerdir. Birlik olunur ve Turan kurulursa Türk Halkları güçlü olacaktır.”

3. Usmon Temur’un Edebî Kişiliği

Şair ve yazar Usmon Temur şiir dışında roman, hikâye, destan, drama, kıssa gibi nesir türünden de eserler vermiştir. Usmon Temur, şiirlerinin çoğunu Özbek Türkçesiyle yazmıştır. Özbek Türkçesiyle yazmış olduğu şiirlerinin dışında Kırgız Türkçesiyle de yazmış olduğu şiirleri bulunmaktadır. Ayrıca az sayıda Rusça şiirler de kaleme aldığı görülmektedir. Nesir türünden yazmış olduğu eserlerini ise Özbek Türkçesiyle yazmıştır.

Şairler toplumla bütünleşmiş adeta yaşadığı toplumun aynası haline gelmiş kişilerdir. Bundan dolayı şairler şiirlerinde yaşamış oldukları toplumun başından geçenleri, yaşanan acı tatlı olayları, sosyokültürel özelliklerini şiirlerinde yansıtmaya çalışırlar. Usmon Temur’un incelenen şiirlerinde de bunlar görülmektedir. Bunların dışında Usmon Temur, tabiat, vatan sevgisi, eğitim, tarih vb. konuları ele alarak şiirlerinde işlemeye çalışmıştır.

II. Dünya Savaşı hiç şüphesiz Sovyet halkının içinde derin acılar yaratmış, yıllar geçse de savaşın açmış olduğu yaralar kapanmamış, halkın içinde devamlı kanayan bir yara olmuştur. Savaşın başından sonuna kadar yaşanan toplumsal sıkıntılar sonraki yıllarda da uzun süre hissedilmiştir.

Sovyet toplumunun içinden çıkmış olan şair ve yazarlar eserlerinde II. Dünya Savaşı’nın toplumda yaratmış olduğu sarsıntıları eserlerinde ortaya koymuşlardır.

Usmon Temur'un doğum tarihine bakıldığında II. Dünya Savaşı yılları başlamadan bir buçuk yıl önce dünyaya gelmiş, savaş yıllarında her ne kadar küçük yaşta olsa da savaşın olumsuz tarafları hafızasına kazınmış ilerleyen yaşlarında da savaşla ilgili duygu ve düşüncelerini şiirlerine yansıtmıştır. Usmon Temur'un incelenen şiirlerinde II. Dünya Savaşı'nın etkileri hissedilmektedir.

Usmon Temur kendine has üslubu ile yaşamış olduğu döneme ait hayatın içinden alınan konuları şiirlerinde işlemiştir.

4. Usmon Temur'un Kırgız Türkçesiyle Yazmış Olduğu Şiirlerinden Örnekler

Komuzçu

Bu emne özü? Ce tüş körüp catambı?
Salaasınan karmap algam apamdın.
Bir çaş cigit komuz çertip oturat
Oygo salıp ongo cakın adamdı.
Küügö kumar cüröktördü paralap,
Kıl caratkan munduu ırgak taralat.
Bara-bara şattanat da oboloyt
Camgır cuugan toolorumdu aralap.
Komuzçunun kolun eerçiyim elendep,
Kulagıma mintip süylöp enam kep:
"Komuz bolup süylöp catat, tıñsağın,
Soguş bütsö atan aman kelem dep"...

Este turat – tıñçiganda kalamdar,
Komuzçunu dülöy deşken adamdar.
İşenbegem, işenbegem, antkeni –
Çındı kalptay süylöy turgan adam bar!
Çaş kezimen, oşol bala kezimen
Dalee dülöy komuzçuga kezigem.
Armandarın komuz menen aytkanda
Ugup çatıp miñ bir colu ezilem.
Tündörü da ketem keede oygonup,
Uktay albaym köpkö çeyin tolgonup.
Oy tabiygat, cakşılıkka catabı
Al adamdı dülöy kılıp koygonuñ!
Al komuzçu kayda uçurap, tüş kelse,
Oylondurat dostor meni bir nerse:
Kanday uluu, kanday suluu adam al,
Bolot aga bul düynönü büt berse!
Anı ugup tañ kalışat zoolor da,

Talaalar da, adamdar da, toolor da.
Dülöylördün sezim menen aytkanın
Tappayt keede deni-canı coolor da!

Kopuzcu

Bu nedir? Yoksa rüya mı görüyorum?
Parmaklarından tutmuşum annemin.
Bir delikanlı kopuz çalmakta.
Düşüncelere daldırıp onca insanı.
Ezgi seven yürekleri parçalayan,
Telin çıkardığı hüznü ezgiler duyulur.
Git gide müziğin sesi neşeyle yükselir
Yağmurun yıkadığı dağlarını gezerek.
Kopuzcunun parmaklarını takip edip,
Kulağıma şu şekilde annem söylüyor:
"Kopuzla anlatıyor bir dinle,
Savaş biterse baban sağ salim gelirim deyip"

Aklımda hala ortalık sakinleşince,
Kopuzcuya sağır demişlerdi insanlar.
İnanmamıştım, inanmamıştım, zira
Gerçeği yalanlayan insanlar var!
Gençlik yıllarımdan o çocukluk yıllarımdan
Nice sağır ve dilsiz kopuzcuya rastladım.
Derdimi kopuzla anlatırken
Dinlerken bin bir defa üzülürüm.
Geceleyin de bazen uyanıp,
Uyuyamam uzun süre kıvranıp.
Vay dünya bu yaptığın doğru mu
O insanı sağır dilsiz ettin!
O kopuzcu nerede denk gelirse,
Düşündürür dostlar beni bir şey:
Ne kadar yüce, ne kadar güzel insan o,
Ona tüm dünyayı vermeye değer!
Onu dinlerken hayran kalır dağların zirvesi de,

Tarlalar da insanlar da dağlar da.
Sağırın duyguyla anlattıklarını
Bazen sağlıklı insanlar da anlamaz!
(Temur, 2013, s. 142)

Yukarıda yer alan şiirin adından da anlaşılacağı üzere şair Kırgız kültür hayatının temel değerlerinden olan komuz müzik aletini çalan kişi hakkında yazdığı

görülmektedir. Şüphesiz komuz Dede Korkut'tan günümüze kadar Türkler arasında her zaman önemini ilk günkü gibi korumuş ve korumaya da devam etmektedir.

Şairin bu şiirinde komuz çalan kişinin ruh halini, dinleyiciler üzerindeki etkisini, dinleyicilerin o anki komuz çalan kişinin dilinden dökülen mısralardaki dünyaya gidip gelmelerini, bir annenin duygularını çocuğuna aktarması ile komuz çalan kişi arasındaki benzerliklerini, şairin yaşamış olduğu bölgenin tabiat zenginlikleri vs. konulara yer verildiği görülmektedir.

Ayrıca *Komuzcu* adlı bu şiirde Sovyetler Birliği ile Almanya arasında 1941-1945 yılları arasında yaşanan II. Dünya Savaşına da şair tarafından yer verilmiştir. *Soguş bütsö atan aman kelem dep/ "Savaş biterse baban sağ salim gelirim deyip"* mısrasında görüldüğü üzere savaşta olan babanın sağ salim gelmesi arzu edilmektedir.

Şair bu şiirinde yaşamış olduğu topluma ait değerler ile o dönemdeki yaşananları dile getirmiştir.

Uulum Eki Ooz Söz

Mına bugün cigit bolup tiregim,
Ata curtkā, ele tiet keregin.
Kayda barsan baatır cooker bol,
Aalam çatak, tüşünörsün ziregim.

Ak kızmat dayım Meken-ataña,
Kızmat – emgek! Andan takır calaba.
Estebeceñ meyli bizdi ar künü,
Estep cürgün Ala-Toonu, sadaga!

Oğluma İki Çift Söz

İşte bugün delikanlı oldu direğim,
Faydan olur vatanına, halkına.
Her yerde kahraman ol, asker ol,
Âlem zordur, anlarsın akıllım.

İyi hizmet et daima ata yurduna,
Hizmet emektir! Ondan asla bıkmā.
Hatırlamasan da olur bizi her gün,
Hatırla her zaman Alatoo'yu canım!
(Temur, 2013, s. 142)

Ataerkil bir toplum yapısına sahip olan Türk milletinin soyunun devamını ettiren erkek çocuğudur. Şairin yukarıda verilen şiirde oğluna nasihat da bulunup oğlunun nasıl bir birey olması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmaktadır.

Çocukluk evresini tamamlayıp artık yetişkin birey olan oğluna vatani için faydalı işler yapması gerektiğini, vatani için iyi bir asker olmasını, vatana hizmet etmeyi hiçbir zaman bırakmamasını tembihlemektedir.

Bilindiği üzere *Alatoo* ülkenin tabii güzelliklerindedir. Şair oğluna gün gelir bizi hatırlamayacak olsan da halkın dilinde, edebiyatında, kültüründe yer edinmiş olan *Alatoo*'yu unutmuyarak her zaman hatırlaması istenmektedir.

Eköobüz Birge Cürgöndö

Eköobüz birge cürgöndö
Ay kündü izdep eleñdeyt.
Çaş küyöö menen kelindin
Süyüüsü dağı terendeyt.
Eköobüz birge cürgöndö
Camandar közü çāş alat.
Bir-birin cüyüp karıgan
Karıyalar kööñü çāşarat.
Eköobüz birge cürgöndö

İkimiz Birlikteyken

İkimiz birlikteyken
Ay güneşi arar sağı sola bakarak.
Genç karı kocanın
Aşkı daha da alevlenir.
İkimiz birlikteyken
Kötülerin gözünden yaş gelir.
Birbirini severek yaşlanan
Yaşlıların ruhu gençleşir.
İkimiz birlikteyken

Kündörün cazdın çubatıp:
Yakoru suuga taştangan
Kemedey toktoyt ubakit!..

İlkbahar günlerini neşelendirerek:
Çıpası denize atılmış
Gemi gibi durur zaman!
(Temur, 2021c, s. 220-221)

Usmon Temur'un dördlük halinde yazmış olduğu bu şiirinde sevgiliyle birlikteyken hem ikisi hem de çevredekiler için olumlu durumlarla karşılaşılacağı anlatılmaktadır. Teşbih, mübalağa gibi edebî sanatların görüldüğü şiirde kendilerini gören yeni evli çiftlerin aşkının daha da alevleneceği, kötü insanların ağlayacağı, birbirini seven yaşlıların ruhlarının her zaman genç kalacağını belirtilmiştir.

Sevgiliyle birlikteyken hep mevsimlerden ilkbaharın yaşanacağı, hatta geminin durması için denize atılan çıpa gibi zamanın duracağı şair tarafından şiirinde dile getirilmiştir.

Tolkun Adırlarına Kayırluu

Bul adırlar – uluu adırlar,
Mezgil kelet sizdi kadırlar!

Cayda bolgon emgek maydanı,
Kırmandarga batpagan danı.
Ecem, agam oruşup buuday,
Körünüşkön maga ak kuuday...

Öskön buuday tüşümgö tolup,
Cookerlerge bargan nan bolup.

Caş bolsom da körüp el kamın,
Tartıp algam kölömüş danın...

Bul adırğa mañday ter akkan,
Evropanı nan menen bakkan!..

Bügün catat çöp ösüp, kenen,
Kızıkkan cok tagdırı menen...

Mınday adır bul çöyrödö cok,
Aman kalıp, çaşaganbız tok.

Kokus tüştü bul cakka colum,
Tilim duduk, boş turat kolum...

Kuttuktoogo kayta kelem men,
Toguzunçu mayda kelem men!

Dalgalı Tepelerine Seslenmek

Bu tepeler yüksek tepeler,
Zaman gelir size değer verilir!

Yazın meydanda emek verildi,
Harman yerine sığmayan tahıl.
Ablam, ağabeyim biçerken buğday,
Kuğu gibi görünürlerdi gözüme...

Büyüyen başaklar bol ürün vererek,
Askerlere ekmek olarak ulaşırdı.

Genç de olsam halkı düşünerek,
Tarla faresinden sakınırdım tahılı...

Bu tepede alın teri dökülmüştü,
Avrupa'yı ekmekle beslemişti.

Bugün ise otlar bitiyor,
Kimse artık ilgilenmiyor...

Bu çevrede böyle bir tepe yok,
Sağ salim karnımız tok.

Birden buralara yolum düştü,
Dilim tutuldu, elimden gelmez bir şey...

Kutlamak için tekrar geleceğim ben,
Dokuz mayısta geleceğim ben!
(Temur, 2021c, s. 221-222)

Usmon Temur bu şiirini beyit halinde yazmıştır. Bir tarım ülkesi olan Kırgızistan'da yetiştirilen tahıl ürünlerine yer verilen bu şiirde şair çocukluk günlerinde tarımın yapıldığı tepelerden bahsetmiştir.

Tahıl ürünleri konusunda ülkenin zenginliği, II. Dünya Savaşı sırasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin askerlerine tahıl ürünlerinden ekmek yapıldığı ayrıca o dönemde Avrupa'nın hububat ihtiyacı karşılandığı gibi konular üzerinde durulmuştur.

Çocukluk yıllarında tarım yapılan topraklarla şu an ilgilenilmediğini, bu durumu gördükçe üzüldüğünü, fakat elinden bir şey gelmediğini anlatmaya çalışan şair II. Dünya Savaşı'nın zaferle sonuçlandığı 9 Mayıs tarihinde eskiden tarım yapılan topraklara tekrar geleceğini ve II. Dünya Savaşında elde edilen zaferi burada kutlayacağını söylemiştir.

5. Usmon Temur'un Özbek Türkçesiyle Yazmış Olduğu Şiirlerinden Örnekler

Men Tuğilganda

Men tuğilgân mähældä
Yerdä äppâq qâr ekän.
Ätä -änäm, mähällä
Qalbida bähâr ekän.

Kimdir äşulä aytgan,
Älläkim qoli qaytgan,
Kimdir tuşib häyrätgä,
Yäkşänbä bazar ekän.

Garçi yurt säkinu jim,
Öyläb körsä ammä kim,
Qırq yaşgä ötgän asrim
Başida ming qâr ekän.

Ädäm däimä ädäm:
Kim häsisu kim hätäm,
Ezgulik öşända häm
Gäh zuru gäh hâr ekän.

Qaydadir köz yumilsä,
Kimdir hijronni bilsä,
Älläkim bähtsiz bölsä,
Kimdir bahtiyâr ekän.

Muhabbät kuçin sezib,
Yigitlä köçä kezib,
Qızlar rejalar tuzib,
Bir visälgä zâr ekän.
İçkäri uygä kirib,
Darpardani tuşirib,
Qädiriyni yaşirib
Öqiğän bisyâr ekän.

Keksälär ögit qılar,
Yäşlärgä ämäd tilär,
Burgutlä burgut bölär,
Särlär esä mäl ekän.

Här qalay öşä zamân,
Kättäyu kiçik här jân,
Äqibatli, mehribân,

Ben Doğduğumda

Ben doğduğum zaman
Yerler apak karmış.
Anam babam, mahalle
Yüreği baharmış.

Kimisi şarkı söylemiş,
Birilerinin tepesi atmış,
Kimisi hayret etmiş,
Günlerden pazarmış.

Gerçi yurt sesiz sakin,
Düşünürse ama kim,
Yaşım kırkı geçti
Başımda beyazlar çokmuş.

İnsan daima insan:
Kimi açgöz kimi cömert
İyilik o zamanlarda da
Bazen mükemmel bazen de ayaklar altındaymış.

Bir yerlerde göz yumulsa,
Biri hicranı bilse,
Birileri bahtsız olsa,
Birileri bahtiyarmış.

Sevginin gücünü hissedip,
Yiğitler sokakta gezip,
Kızlar planlar yapıp,
Bir bakışa hasretmiş.
Evin içine girip,
Kapının perdesini çekip,
Qodiriy²'i gizlice
Okuyan çokmuş.

Yaşlılar öğüt verirler,
Gençlere başarı dilerler,
Kartallar kartal olur,
Baykuşlar ise çokmuş.

Her neyse o zaman,
Büyük, küçük her can,
Birlik içinde sevgi dolu,

² Özbekistanlı yazar Abdulla Qodiriy.

Suvdek beğubâr ekân.

Ketmân tâşlânişgâ,
Közlâr yaşlânişgâ,
Uruş başlânişgâ
Bir yârim yil bâr ekân.

Atrâfimde yâz manim,
Gârçi umrim sâz manim,
Tengqurlarim âz manim,
Armânim bisyâr ekân...

Su gibi tertemizmiş.

Çapayı bırakmaya,
Gözlerden yaş akmasına,
Savaşın başlamasına
Bir buçuk yıl varmış.

Etrafım yaz benim,
Ömrüm güzel benim,
Yaşıtlarım az benim,
Gerçekleşmeyen hayalim çokmuş...
(Temur, 2021a, s. 8)

Usmon Temur, kendisinin doğduğunda olanları bu şiirinde anlatmıştır. Şairin dünyaya geldiği gün, olanlar, insanların durumu, doğumundan sonra çevresindeki insanların ruh hali gibi durumlar dörtlük halinde yazılmıştır.

Usmon Temur doğumuyla ilgili yazmış olduğu bu şiirinde halkın içinde yaşanmış birçok kötü hatıranın olduğu II. Dünya Savaşı'nın başlama tarihi ile doğum tarihi arasındaki süreye değinmiştir.

Tilaklarım

Tângri umr bersâ yuz yaşgâ kirsâm,
Vâtânni fârâvân, elin toq körsâm,
Yurâgimdâ ne bâr-hâlqimgâ bersâm,
Yâşâdim derdim.
Yurt aslâ körmäsâ bôrân-surânni,

Turkiy fikr âlsâ tağın jâhânni,
Yâhliit diyâr körsâm köhnâ Turânni,
Yâşâdim derdim.

El âzrâq raqs tuşib, âzrâq kuyläsâ,
Köprâq fikr qilib, köprâq üyläsâ,
Yâltur-yulturlârini, qani, suymäsâ,
Yâşâdim derdim.

Judâyâm âz qâlsa kulfât, ğam-ğussa,
Hâr jâydâ hâqiqat şâmâli essâ,
Elim deb el sâtğân jânlâr qân qussa,
Yâşâdim derdim.

Hâyât hâqiqati tuğ bölsâ dingâ,
Ki, ârin qâlmäsâ bidât, afsungâ...
Ötmîş mâslânäsâ bugungi kungâ,
Yâşâdim derdim.

Cimcimâ sözlârdân bölsâk biz zädâ,
Küz üçün bâhârdâ bermäsâk vädâ,
Maqtâniş bâbidâ qâlsâk ârqada,
Yâşâdim derdim.

Râhbârlâr iş qilsa dâim muhtäsâr,
El iymân bilân işlâb yursâ, uhläsâ,

Dileklerim

Tanrı ömür verse yüze çıksam,
Vatanımı huzur içinde, halkımı tok görsem,
Yüreğimde geçenleri halkıma versem,
Yaşadım derdim.
Yurdum asla görmese kötü gün

Türklük fikri yayılsa tüm cihana,
Bütün ülke olarak görsem Turan'ı,
Yaşadım derdim.

Halk az dans edip, az söylese şarkı,
Çok fikir yürütüp çok düşünse,
Parlak, süslü püslü şeyleri keşke sevmese,
Yaşadım derdim.

Az olsa külfet, dert, tasa,
Her yerde hakikat rüzgârı esse,
Halkım diye halkı satan canlar kan kussa,
Yaşadım derdim.

Hayatın gerçekleri dinle uyumlu olsa,
Ki, hiç olmasa kötülükler, sihir, büyü...
Geçmiştekiler tekrarlanmasa günümüzde,
Yaşadım derdim.

Gereksiz sözlerden dursak uzak
Güz için baharda vermesek söz,
Övünmekte kalsak arkada,
Yaşadım derdim.

Yöneticiler çalışsalar her zaman mütevazı,
Halk iman ile çalışıp uyusa,

Mäddahlärgä unvân bermâq töhtäsä,
Yäşädim derdim.

Özining tāmirin qırqqan şäytānlär,

Bāburni bevātān etgān şäybānlär,
Bölsä qılmişidan gār puşäymānlär,
Yäşädim derdim.

İldizgä täzimdä bölsä gār yäprāq,
Kāmäysä mazardä döppäygān tuprāq,
Äytilsä kāmçilik yutuqdan köprāq,
Yäşädim derdim.

Yänä- işq ölkäsidadä jafā yök desäm,
“Ötkän kunlär” dän zör asar öqisam,

Özim häm öntä yähşi asar töqisam,
Yäşädim derdim.

Meddahlara unvan vermek olmasa,
Yaşadım derdim.

Kendi soyuna zarar veren şeytanlar,

Babur’u vatansız bırakan Şaybanlar,
Olsalar yaptıklarından pişman,
Yaşadım derdim.

Köküne baş eğerse yaprak,
Azalsa mezarda üst üste birikmiş toprak,
Söylense eksiklik başarıdan daha çok,
Yaşadım derdim.

Yine aşklar ülkesinde cefa yok desem,
“Geçmiş Günler”³ den daha muhteşem eser
okusam,

Kedim de on tane mükemmel şiir yazsam,
Yaşadım derdim.

(Temur, 2021b, s. 3)

Usmon Temur halkın içinden çıkmış, halkın sosyal yapısını, geleneğini, göreneğini, tarihini, kısacası halkın yaşamına dair her konuda bilgisi olan ve gözlemleyen bir şair olduğu söylenebilir. İşte şair bu şiirinde halkına vermiş olduğu değer, halkının en iyi şekilde yaşaması için içinden geçen duygularını mısralara dökmüştür.

Halkı için her türlü iyiliği, güzelliği dileyen şair aynı zamanda bu şiirinde Türklük fikrinin dünyaya yayılması ve Turan’a olan özlemini anlatmıştır. Yukarıda şairin belirtmiş olduğu duygu ve düşünceleri gerçekleştirdiği zaman şair için hayatın daha bir anlamlı olacağı belirtilmiştir.

Bölmäsä

Sevişmäklik nä häcättir läziz āni bölmäsä,
Tāmirlärdä muhäbbätning jöşqin qāni
bölmäsä.

Uçrāşmäslük āldidä turgān sināvgä bir
zinädır,
Visāl bölmäs yurāklärning şö tuğyāni
bölmäsä.

Qārä közlär qaraşida mingläb cilvä, nāzlär
bār,
Sevärmidik aqiq läblär bösä kāni
bölmäsä.

Häyāt zāvqi, lāv yānişning heç rāhāti
bölmägäy,
Sevgi şāhin qiynāği-yu sāl hicrāni bölmäsä.

Olmasa

Sevişmeye ne gerek var, tatlı anı olmasa,
Damarlarda aşkın coşkulu kanı olmasa.

Buluşmamak bir sınavdır,
Buluşmaz kalplerdeki coşkulu duygu
olmasa.

Kara gözlerin bakışında binlerce cilve, naz
var,
Sever miydik temiz dudaklar buse kaynağı
olmasa.

Aşk ateşi olmasa hayatın zevki olmayacak,
Sevginin zorluğu, biraz da hicran olmasa.

³ Özbekistanlı yazar Abdulla Qodiriy’in bir eseri.

Yurärmidi şaş qizläri suqlántirib, kuydirib, Gezer miydi acele eden kızları boy gösterip,
can yakıp,
Dildärining, dildäşining Öş mäkani Yärinin, gönül verdiği yer Oş olmasa.
bölmäsä.
Usmân uçun bu häyâtdä yäyräb yäşäs Usmon için bu hayatta gülüp oynamak olur
tâturmi, mu?
İşq yölining päst-öridä şu cânani bölmäsä. Aşk yolunun sonunda bu cananı olmasa.
(Temur, 2021b, s. 13)

Usmon Temur *Olmasa* adlı şiirinde sevgiliye olan aşktan bahsetmiştir. Âşk ile hayat arasındaki ilişkiden, âşık olduktan sonraki ortaya çıkan durumlardan, bir aşkı olmazsa hayatın bir anlamının olmayacağını anlatmıştır.

Bähil

Äslini älgändä u häm bir ädäm,
Yuzi äq bölsädä, kungli kir ädäm.
Suyunib ketädir uşbu sur ädäm.
Änäsini köyläğini däğini körsä.
Uzining uy-jäyi äñçäräq gözäl,
Därähtläri hilu meväsini äsäl...
U esä uzini sevädi käsäl-
Ätäsining äddiy bağını körsä.
Niyätini uşalsä suyunib ketär,
Yängi recälärgä tuyunib ketär.
Ämmä, bir lähzädä kuyunib ketär
Äkäsining şadän çağını körsä.
Ä, qanča qiyindir yäşäs bu jängä!
Kunduzi äylanib ketär huftängä,
İkki közi darräv tölädi qängä
Hätining tişining äqini körsä.
Äğäyni, u häqidä şuni häm bilki,
Köpgä zimdän äzär bergän bu tulki,
Yuzu közlarida oynär şö kulgi,
Ukäsining unsiz ähini körsä.
Äytmädim begänägä qilgan işini,
Bäşlärgä yäzlärdä sölgän qişini...
Häsäd kemirädi uning tuşini
Käşki edi sölu sağını körsä!
Bärdir bu cänni häm cilävlävçi kuç
Pärvärdigär älgäy undän qasäs, öç!
Özi käbi bähil kelgänidä duç,
Ajäbmäs özi häm çähini körsä!

Fesat

Aslında o da bir insan,
Yüzü ak olsa da kalbi kara insan.
Sevinir işte bu küstah insan.
Anası gömleğinin lekesini görse.
Kendisinin evi barkı epey bir güzel,
Ağaçları çeşit çeşit meyvesi bal...
O ise kendisini hisseder hasta
Babasının sade bağını görse.
İsteddiği gerçekleşse çok sevinir,
Yeni planlar kurar.
Ama bir anda sıkıntıya girer
Ağabeyinin neşeli anını görse.
Vay, ne kadar zordur yaşamak bu insan için!
Gündüzü bir an dönüşür geceye,
İki gözü hemen kanlanır
Karısının dişinin beyazını görse.
Birader, onun hakkında şunu da bil,
Çoğuna duvar arkasında zarar veren bu tilki,
Yüzü gözü oynar güler,
Kardeşinin sıkıntılı halini görse.
Söylemedim başkalarına yaptıklarını
İnsanların yazını çevirdi kışa...
Kıskançlık kemirir onun için
Keşke onun bitkin halini görse!
Vardır bu canın da hakkından gelecek
Tanrı ondan hesap soracak!
Kendisi gibi bir fesat karşısına çıktığında,
Keşke cezasını çekse!
(Temur, 2021c, s. 19)

Sosyal hayatın bir parçası olup sosyal hayat çerçevesinde yaşananları şiirlerinde işlemiş olan Usmon Temur toplum içinde karşılaşılan olumsuz bir insan tipi hakkındaki duygularını şiirinde yansıtmıştır.

Fesat adını verdiği şiinde Usmon Temur bu tip insanların çevresiyle her zaman sorunlu olduğunu, en yakınları olan babası, kardeşi başta olmak üzere evdeşine karşı bile olumsuz duygular içinde olduğunu, onlar için iyi şeyler düşünmediğini, hatta onların mutsuz olmalarından zevk aldığı anlatılmıştır.

Şair de toplum içinde yaşayan bu tip insanlara karşı Tanrı'nın gereken cezayı hiç şüphesiz vereceğini ve gereken cezayı da vermesi için Tanrı'dan dilediğini ayrıca bu tip insanların karşısına kendileri gibi fesat insanların çıkmasını istemiştir.

Yāngi Rāmāzān

Rāmāzān äytib keldik qāşingizgä,
Ällāh nur säçäversin başingizgä!
Töqsānda rözä tutgān, aziz bābā,
Etäylik biz hām uşbu yāşingizgä!

Rāmāzān äytib keldik uyingizgä,
Qutluğ öylär qöşilsin öyingizgä.
Rözāni yāhşi tutib, eting, Māmā,
Säksānda qiladigān töyingizgä!

Rāmāzān äytib keldik, yöqlab sizni,
Udumimiz başlādı bu yölgä bizni.
Ämäkicān, nävbāhārdä ögil uylāb,
Sumbulādä çiqaring äy qizingizni!

Rāmāzānı äbdān uqsin eşingiz,
Täyār tursin ällä-yu qöşingiz.
Kelinäyi, yāzdä uğlān älläläsin
İkki qizni ällälägān beşingiz!

Bu kun yurtdä rözäi rāmāzāndır,
Zāmānā bungä mâyil huş zāmāndır.
Öttiz kunlik rözä-yu tārāvihlär
Çin musulmān üçün çin imtihāndır.

Keksälär äytär suzi näql bölsin,
Yāş-yägäng yursä-tursä aql bölsin.
Tängri üçün tutilguvçi bu rözāngiz
Äzizlär, subhānägä māqul bölsin!

Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan gibi Türk dünyasının değişik bölgelerinde Ramazan ayı içerisinde iftardan sonra çocuklar tarafından evlere gelip Ramazan ayı ile ilgili maniler söylendiği ve söylenen manilerin sonunda ev sahipleri tarafından bu çocuklara yiyecek, içecek, para gibi değişik hediyelerin verildiği bilinmektedir. Usmon

Yeni Ramazan

Ramazan söyleyip⁴[1] geldik yanınıza,
Allah nur saçıversin başınıza!
Doksan yaşında oruç tutan aziz dede,
Çıkalım biz de sizin yaşınıza!

Ramazan söyleyip geldik yanınıza,
Kutlu düşünceler eklensin düşüncelerinize.
Orucu iyi tutup, çıkın, nine,
Seksene çıktığımızda yapacağımız toya!

Ramazan söyleyip geldik, yoklayıp sizi,
Adetlerimiz koydu bu yola bizi.
Amcacığım ilkbaharda oğul evlendirip,
Altıncı ayda evlendirin ay parçası kızınızı!

Ramazan iyice duyulsun kapınızda,
Hazır dursun ninni ve koşuğunuz.
Yenge yazın erkek çocuğa ninni söylesin
İki kıza ninni söyleyen beşiğiniz!

Bugün yurttā Ramazan ayıdır,
Zaman bunun için uygundur.
Otuz gün oruç ve teravih namazları
Gerçek Müslüman için gerçek imtihandır.

Yaşlıların sözleri öğüt olsun,
Gençlere nasihat olsun.
Tanrı için tutulan orucunuz
Azizler, Tanrı katında kabul olsun!
(Temur, 2021c, s. 21)

⁴ Türkistan'da Ramazan ayında çocukların evlerin kapısını çalıp karşılığında para, yiyecek gibi hediyeler olarak Ramazan ayı ile ilgili söylemiş oldukları bir tür mani (Yaramazan).

Temur da halkın içinde yetişmiş ve halkın yaşantısını şiirlerine yansıtan bir şair olarak yaşadığı toplumun kültürel değerini yazmış olduğu bu şiirle dile getirdiği görülmektedir.

Şiirinde Usmon Temur insanlar için iyi dilekte bulunan çocuklardan, tutulan oruç ve kılınan teravîh namazları hakkında duygu ve düşüncelerini şiirinde belirtmiştir. Yaşlıların gençlere vermiş olduğu öğütlerin öneminden bahsetmiş ve tutulan oruç ile teravîh namazlarının Tanrı katında kabul buyrulmasını dilemiştir.

6. Usmon Temur'un Rusça Yazmış Olduğu Şiirlerden Örnekler

Revnost

Ya revnuyu tebya k malçışkam,
K pyatiklassnikam - pattsanam.
K jivopisno oformlennım knijkam,
İ k zvenyaşım jivım slovam.
Ya goryaç, kak svinets raslavlennıy,
Ves v kipenii, no bez zla.
Ya ne veryu, çto revnost plamenem
Sjigaet lyubov dotla.
Govoryat – perejitok drevnosti,
Uverayut, çto zloy porok.
A priznatsya bez etoy revnosti
Ya b lyubov sohranit ne mog.

Kıskançlık

Seni erkek çocuklardan kıskanırım,
Beşinci sınıfa giden erkeklerden.
Resimlerle süslenmiş kitaplardan,
Ve çınlayan sözcüklerden.
Ateşliyim, erimiş kurşun gibi,
Kanım kaynıyor ama kötü niyetim yok.
İnanmıyorum kıskançlığın aşkı
Alev alev yakıp yok ettiğine.
Diyorlar eki bir adettir,
Kötü bir kusur olduğunu söylüyorlar
Ama bu kıskançlık olmadan
Aşkımı koruyamazdım.
(Temur, 2013, s. 144)

Usmon Temur'un Rusça olarak kaleme almış olduğu bu şiirinde şairin çocukluk yıllarında yaşanmış olan aşkıdan bahsetmiştir. Şairin ilkökul sınırlarında âşık olduğu ve aşkıdan dolayı aynı sınıftaki diğer erkekler olmak üzere resimli kitaplardan bile aşkını kıskandığını aktarmıştır.

Değişik edebî sanatlarla yer verdiği bu şiirinde Usmon Temur kendisinin ateşe benzetmiş, kıskançlığın zirvesinde olduğunu ama bu kıskançlığın kötü bir kıskançlık olmadığını aşkına sahip çıkabilmek için kıskançlığa gerek duyduğunu söylemiştir.

Netu Sveta...

Nety sveta, netu sveta, netu sveta...
İ sluçaynost hodit ryadom u poroga.
Ne işite, kto vinoven, eşli gde-to

Vı komu-to vdurug nastupayte na nogu.
V koridore, çto tyaguçey mgloyu skomkan

Mojet solnitse zamenit i sigareta.
Oçen trudno, i straşno, esli v kom-to
Netu sveta...

Işık Yok

Işık yok, ışık yok, ışık yok...
Talih kapı eşiğinde bekliyor.
Bir yerde aniden birinin ayağına
Basarsanız

Kim suçlu diye aramayın.
Uzayan karanlığın o puslu k
Oridorlarından
Güneşin yerini bir sigara bile tutabilir.
Çok zor ve korkunçtur eğer birilerinde
Işık yoksa...
(Temur, 2013, s. 144)

Işık Yok adını vermiş olduğu Rusça şiirinde Usmon Temur, insan ilişkilerinde kişilerin mutlaka kendilerinin yapmış olduğu olumsuzlukları görmeleri gerektiğini ayrıca her zaman için insanın içinde umudun her zaman olması gerektiğini ve insan için en kötü şeyin içinde bir umudun olmaması olduğunu dile getirmiştir.

Sonuç

Kırgızistanlı şair ve yazar Usmon Temur 1940-2018 yılları arasında yaşamıştır. Doğmuş olduğu ailenin sosyal durumu ve yaşamış olduğu çevre Usmon Temur'un edebiyata adım atmasında etkili olmuştur. Babasının çiftçilik ve çobanlık yapmasından dolayı yayla ve kışlak hayatı şairin hayatına yön vermiştir.

Lise yıllarında ilk şiiri yayımlanan şair, Kırgız ve Özbek Türkçesi başta olmak üzere Rusça şiirler yazmıştır. Şiirlerinin yanı sıra nesir türünden roman, hikâye, destan, drama, kıssa gibi edebî eserler vermiştir.

Askerlik hizmeti Usmon Temur'a edebî yönden katkı sağlamıştır. Şair askerlik döneminde yazmaya devam etmiş hatta denizci olarak askerlik hizmetini yerine getirdiği için *Denizci Şair* olarak anılmıştır.

Usmon Temur askerlik görevi dışında mesleğiyle ilgili olarak dönemin Sovyetler Birliği içinde yer alan Kişinev, Leningrad gibi yerlere gitmesi onun bilgi ve görgüsünü artırmıştır.

Usmon Temur, Temurkul Umötaliev, Sooronbay Cusuyev gibi dönemin önemli Kırgız şair ve yazarları tarafından takdir edilmiştir. Sooronbay Cusuyev'in *Daban* adlı eseri Usmon Temur tarafından Özbek Türkçesine aktarılıp Taşkent'te yayımlanmış, Kırgız yazar Mar Bayciev'in *Til Tabışkandar* adlı komedi eserini de Özbek Türkçesine aktarmış ve bu eser sahnelenmiştir.

Yetmiş sekiz yıl hayat sürmüş olan Usmon Temur emekliye ayrıldıktan sonra da yazmaya devam etmiş hatta hayata gözlerini yumana kadar edebiyatla meşgul olmuş, başta şiir olmak üzere nesir türünden eserler yazmıştır.

Usmon Temur yaşamış olduğu sosyal çevreye ait değerleri şiirlerinde yansıtmış, çevresi şairliğine yön vermiştir. Şiirlerinde halkın hafızasında yer tutmuş acı tatlı, iyi kötü olaylar Usmon Temur'un şiirlerinde işlenmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında savaşa gidip dönemeyen insanlar, dul kalan kadınlar, yetim olarak büyüyen çocuklar, gözü yaşlı ebeveynler, yıllar geçse de savaşın sarılmayan yaraları şiirlerinde yer almıştır. Bu yönüyle Usmon Temur toplumcu bir şairdir.

Extended Abstract

Kyrgyzstan is one of the independent Turkish republic, in addition to Kyrgyz Turkish, Turkish tribes such as Uzbeks, Kazakhs, Uyghurs and Tatars also live in different settlements of Kyrgyzstan. Apart from the Turkish tribes mentioned there is also a community known as Turks in some districts and villages of Osh and Jalalabad cities in the south of Kyrgyzstan. There is neither much study nor information about the Turks living in the districts and villages of Osh and Jalalabad, except for a few studies conducted by Vinnikov (1956) and Karmysheva (1960) during the Soviet Union period. The studies carried out by the mentioned people are given in the bibliography section and some information about the Turks mentioned in those studies is included. It is known that after the Soviet Union collapsed and Kyrgyzstan declared its independence, some studies such as graduation and master's theses, papers, articles and books were carried out about this community. Usmon Temur, the poet and writer who is the main subject of the article, is a poet and writer known for his Turkish

identity, who was born in the village of Chekabat in the Aravan district of Osh province of Kyrgyzstan and died in this village on 17.12.2018. Usmon Temur, who started writing poems at a young age, wrote poems primarily in Uzbek Turkish and Kyrgyz Turkish, as well as a small number of poems in Russian.

In this study, information is given about Usmon Temur's life and works and examples of selected poems written in Kyrgyz, Uzbek Turkish and Russian are presented. The poems examined were written in Latin letters and then translated into Turkish. Usmon Temur was born on January 30,1940 in the village of Chekabat in Aravan district of Osh province of Kyrgyzstan, as the child of a family engaged in agriculture and animal husbandry. His father's name is Taştémirbay and his mother's name is Adalathan. The first of Usmon Temur's poems was published in the newspaper Kyrgyzstan Akikati in June 1957, when he was in high school. Due to his interest in literature, he has been the president of the literature student club since his university years. In 1960, he was the president of the student club called İlham "İlham", first at the "25 Oktyabr School" and then at the Osh State Pedagogical Institute.

The poet, who went to the Pacific Ocean as a sailor to fulfill his military service in 1963, did not stop writing during his military service, on the contrary, he focused more on writing. Usmon Temur was the sailor, who wrote hundreds of poems and three epics during his military service, became known as the "Sailor Poet". The poet worked and wrote for my homeland and the people of his country recognized and valued the poet. In addition to his published books, Usmon Temur has many poems that were written down but not published. After the death of Usmon Temur in 2018, three books of literary genres such as poetry, stories, novels and epics were published by his children in 2021, which are ready for publication. Apart from poetry, poet and writer Usmon Temur also wrote prose works such as novels, stories, epics, dramas and parables. Usmon Temur wrote most of his poems in Uzbek Turkish. Apart from the poems he wrote in Uzbek Turkish, he also has poems written in Kyrgyz Turkish. It is also seen that he wrote a small number of poems in Russian.

He wrote his prose works in Uzbek Turkish. World War II undoubtedly created deep pain within the Soviet people and even though years passed, the wounds caused by the war did not heal and remained a constantly bleeding wound within the people. The social problems experienced from the beginning to the end of the war were felt for a long time in the following years. Usmon Temur reflected the values of the social environment he lived in in his poems, and his environment shaped his poetry. The bittersweet memories, good and bad events that have a place in the people's memory are depicted in Usmon Temur's poems. Especially people who went to the World War II and could not return, women who became widows, children who grew up as orphans, tearful parents, and the wounds of the war that could not be healed even after years were included in his poems. In this aspect Usmon Temur is a socialist poet.

Kaynakça

- Karmışeva, B. H. (1960). Etnografiçeskaya gruppa Tyurk v Sostave Uzbekov. *Materiali i İssledovaniya Po Etnografii i Antropologii* (C. 1, s. 3-32). Moskva: Akademi Nauk SSSR.
- Temur, U. (2013). *Asarlar: huftondagi yigi, üçinçi kitob*. Öş: Adabiy-Körköm Basılma.
- Temur, U. (2021a). *Asarlar: uyğongandagi öylar, oltinçi kitob*. Öş: Adabiy-Körköm Basılma.
- Temur, U. (2021b). *Asarlar: oy yiğdagan keçalar, ettinçi kitob*. Öş: Adabiy-Körköm Basılma.
- Temur, U. (2021c). *Asarlar: nurli kalom, sakkizinçi kitob*. Öş: Adabiy-Körköm Basılma.
- Vinnikov, Y. R. (1956). Rodoplemennoy Sostav i Rasseleniye Kirgizov na territorii yujnoy Kirgizii, İzdatelstvo. *Trudi Kirgizskoy Arheologo-Etnografiçeskoy Ekspeditsii* (C. 1, s. 139-170). Moskva: Akademi Nauk SSSR.

Doğu Türkistan'dan 1949 Büyük Göçü ve Erkin Alptekin'in Kısa Tercüme-i Hâli

The 1949 Great Migration from East Turkestan and the Short Biography of Erkin Alptekin

Ömer KUL *

949 yılında Çin'de Mao Ze-dong liderliğinde Komünistler iktidara gelince Doğu Türkistanlı ileri gelenler ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Zikredilen dönemde henüz 12 yaşında olan Erkin Alptekin ise göçe ailesinden önce başlamış, Türkiye'ye yerleşmesi sonucunda ise kendisini zorluklarla geçecek bir hayat mücadelesinin içerisinde bulmuştur. Bu çalışma ile Erkin Alptekin'in ailesi, doğumu, çocukluğu, evlenmesi, göç yolculuğu, Türkiye'ye yerleşmesi, eğitimi, mesleki yaşantısı yanında Doğu Türkistan davasını Batı ülkelerinde tanıtma mücadelesi ortaya konulmaya çalışmıştır. Bununla birlikte Erkin Alptekin'in kurduğu veya kurulmasında etkin rol aldığı sivil toplum kuruluşları yanında kaleme aldığı kitap, makale, katıldığı konferanslar ve hakkında yazılanlar bu çalışma ile değerlendirilme gayretinde olunmuştur. Bu çalışmada ayrıca, Erkin Alptekin ile yapılan görüşmeler esas alınarak 85 yıllık hayatı ve 1949 yılında Doğu Türkistan'dan göçü genel hatlarıyla değerlendirilmiştir.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
omer.kul@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6905-4811
İstanbul / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Erkin Alptekin, Doğu Türkistan, Göç, Lobi, Biyografi.

Abstract

When the Communists came to power under the leadership of Mao Zedong in China in 1949, the East Turkestan notables had to leave the country. Erkin Alptekin, who was only 12 years old at that time, began to migrate before his family, and because of settling in Türkiye, he found himself in a struggle for life that would pass with difficulties. In this study, Erkin Alptekin's family, birth, childhood, marriage, immigration journey, settling in Türkiye, education, career life as well as his struggle to promote the East Turkestan ideal in Western countries were tried to be revealed. In addition, the non-governmental organizations he founded or took an active role in the establishment as well as his books and articles, conferences he attended and the articles written about Erkin Alptekin, were tried to be evaluated with this study. In this study also, interviews with Erkin Alptekin were taken as a basis, and this way, his 85 years of life and his 1949 migration from East Turkestan were evaluated in general terms.

Keywords:

Erkin Alptekin, East Turkestan, Immigration, Lobby, Biography.

Başvuru/Submitted: 19/01/2023

Kabul/Accepted: 05/12/2023

Makale Bilgileri

- Atıf:** Kul, Ö. (2023). Doğu Türkistan'dan 1949 Büyük Göçü ve Erkin Alptekin'in Kısa Tercüme-i Hâli. *Selçuk Türkiyat*, (60): 171-201.
- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
- Katılımcı Rızası:** Katılımı yok.
- Mali Destek:** Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
- Çıkar Çatışması:** Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Telif Hakları:** Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
- Değerlendirme:** İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
- Benzerlik Taraması:** Yapıldı – iThenticate.
- Etik Beyan:** sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
- Lisans:** Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
- Informed Consent:** No participants.
- Financial Support:** The study received no financial support from any institution or project.
- Conflict of Interest:** No conflict of interest.
- Copyrights:** The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
- Assessment:** Two external referees / Double blind.
- Similarity Screening:** Checked – iThenticate.
- Ethical Statement:** selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
- License:** Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Tarihin en dramatik göç hadiselerinden bir olan 1949 Doğu Türkistan büyük göçü birçok insanın hayatını etkilemiş, dış dünyaya çıkabilenler bir taraftan hayata tutunabilme mücadelesi verirken diğer taraftan davalarına taraftar bulabilme, Doğu Türkistan meselesini BM gündemine taşıyabilme ve kurdukları sivil toplum örgütleriyle hür dünyada Doğu Türkistan'da yaşananları dile getirebilme gayretinde olmuştur. Bu minvalde araştırma konusu Doğu Türkistan'dan yapılan 1949 büyük göçü ile hür dünyaya çıkan Erkin Alptekin'in kısa biyografisi olarak belirlenmiştir. Çalışmada hem literatürden hem de bizzat Erkin Alptekin ile yapılan şahsi görüşmelerden istifade edilmiştir. Bu bağlamda çalışma, Erkin Alptekin'in daha önce hiçbir çalışmaya konu edilmemiş hususi arşivi, kendisiyle ilgili hiçbir yerde daha önce yazılmamış bilgileri ihtiva etmesi açısından da önem arz etmektedir. Doğu Türkistanlılar arasında "aksakal" olarak ifade edilen Erkin Alptekin'in hayatının çalışmaya konu edilmesi hem kendisinin daha yakinen tanınmasını hem de onun hayatını öğrenecek olan genç nesillerin onun mücadelesinden dersler çıkarması yönünden de önem arz etmektedir. Bu bağlamda Erkin Alptekin Beye elindeki bilgi ve belgeleri bizimle paylaşma nezaketi gösterdiği, zaman ayırıp sorularımıza içtenlikle cevap verdiği için teşekkür ediyoruz.

Bilindiği üzere Doğu Türkistan, 1759 yılındaki Çin istilası ile arada 1933 ve 1944'te, iki kısa ömürlü bağımsız devlet kurulmasına rağmen, günümüze kadar süregelen bir esaret hayatı yaşamaktadır. Doğu Türkistan bilindiği üzere 1759 ve 1863 yılları arasında I. Mançu, 1879-1911 yılları arasında da II. Mançu ve 1911-1949 yılları arası da Milliyetçi Çin Partisi (Guomingdang) hâkimiyetinde kalmıştır. 1949 yılında Komünist Çin'in Kızıl ordu birlikleri bütün Çin'i işgal etmeye başlaması üzerine, Doğu Türkistan'daki Müslüman-Türk liderler, Komünistlere karşı koyacak güçte olmadıkları düşüncesiyle topluca dış ülkelere göç etmeye karar vermiştir (Alptekin, 1990, s. 6).

Göç güzergâhı için fikirler ileri sürülmüş ve bu konuda birkaç toplantı yapılmıştır. Toplantıda bir kısım liderler vatanı ve milleti dışarıda savunup ya da dış yardım ile kurtarmaya çalışmak, bazıları da yurtlarından ayrılmama taraftarı olmuştur (E. Alptekin, 1990, s.6). Birkaç toplantı neticesinde Kazak Türklerinin dağ, Uygur Türklerinin ise gidilebilecek yere kadar motorize araçlarla, akabinde ise yaya ve hayvanlarla yola devam edilmesine karar verilmiştir. Canımhan Hacı liderliğindeki Kazak Türkleri kafilesi 11 Eylül 1949 tarihinde Urumçi'yi terk ederek, Guçungze kasabasında Osman Batur'la birleşerek 12 Ekim 1949 tarihinde Barköl'e doğru hareket etmiştir. Mehmet Emin Buğra liderliğindeki Uygur Türkleri kafilesi 17 Eylül 1949 tarihinde, İsa Yusuf Alptekin ise 20 Eylül 1949 gecesi saat 12'de Urumçi'den ayrılmıştır. İki kfile 22 Eylül'de Kuçar şehrinde buluşmuştur (İ. Y. Alptekin, 1990, s. 6).

Uygur Türklerinden müteşekkil her iki kfile 27 Eylül 1949 tarihinde Kaşgar'a, 1 Ekim'de Kaşgar'dan ayrılıp 16 Ekim'de Kökyar'a ulaşılmıştır. 19 Ekim'de Kökyar'dan ayrılıp Pusa kasabasına varılmıştır. Burada iki gün beklendikten sonra yola çıkmıştır. Göç kafilesi Pusa'dan ayrıldıktan sonra, Akmescit denen kasabaya gelmiştir (İ. Y. Alptekin, 2010, s. 567). Kfile 28 Ekim'de sınır kapısı Kökart'a, sonrasında Hindistan'ın

Ladak şehrine ulaşmıştır. Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, Ladak şehrine ulaştıktan sonra, ilk olarak Komünist Çinlilerden kaçıp buraya gelebilen vatandaşlarının bir listesini hazırlamıştır. Ladak'a kadar ulaşabilenlerden kadın, erkek ve çocuk olmak üzere toplam 49 kişinin el ve ayakları donmuş, yapılan ameliyatlara el ve ayak parmakları kesilmek zorunda kalmıştır. Durumları ağır olanlar Keşmir'in başkenti Srinagar'a gönderilmiştir. Keşmir ve Hindistan hükümetleri Doğu Türkistanlı göçmenlere transit geçme kaydıyla sığınma hakkı tanıdığından Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin yeni bir yurt bulabilmek amacıyla bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Hindistan Hükümeti'nin uzun süreli ülkede kalınmasına izin vermeyeceği ihtimaline karşılık Alptekin, vatandaşlarına bir yer bulabilmek için Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye'ye seyahat edip, görüşmeler yapmaya karar vermiştir (E. Alptekin, 1990, s. 7-9).

Hazırlıklarını tamamlayan İsa Yusuf Alptekin, 6 Ağustos 1951 tarihinde Hindistan'ın başkenti Yeni Delhi'ye buradan da Bombay'a gelmiştir. 29 Ağustos'ta Bombay'dan yola çıkan İsa Bey, 5 Eylül'de Suudi Arabistan'a ulaşmış ve 8 Eylül 1951 tarihinde yurttaşlarıyla bir toplantı gerçekleştirmiştir. Göç kabilelerinin durumlarını aktarmak ve destek bulabilmek için gazetelere ziyaretlerde bulunmuştur. 29 Eylül 1951 tarihinde Kraliyet Teşrifat Müdürü Fuat Şakir Bey'in gayretleriyle Melik Abdülaziz bin Suud ile görüşen Alptekin, Suudi Arabistan'da bulunduğu sürece ricalarına bir cevap alamamıştır. Alptekin vakit kaybetmemek için Mısır'a gitmek üzere 22 Ekim 1951 tarihinde yola çıkmış, 25 Ekim'de Kahire'ye ulaşmış, Mısır hükümetine de aynı ricalarda bulunmuştur. Mısır hükümetinden de olumlu bir cevap alamayan Alptekin, 6 Ocak 1952 tarihinde Türkiye'ye hareket etmiştir (İ. Y. Alptekin, 2007, s. 33, 35, 40-41, 50).

İsa Yusuf Alptekin, Türkiye'de Mehmet Emin Buğra ile buluşmuş ve bundan sonraki faaliyetleri beraber yürütmüştür. Dönemin milletvekilleri, bakanları, genel müdürleri, dernek ve vakıf başkanları ile yapılan görüşmelerde Hindistan'daki Doğu Türkistanlıların Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak kabul edilmeleri ricasında bulunulmuştur. Alptekin bu göçmenler adına Ankara'ya gelerek onların Türkiye'ye kabulünü ve 200 kadar öğrencinin de Türkiye'de okutulmasını Türk makamlarından rica etmiştir. İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra'nın yoğun çalışma ve girişimleri sonucu Türk Hükümeti 13 Mart 1952 tarihli ve 3232-0-3035/ 12765 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla 1850 Doğu Türkistanlının serbest ve iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye kabul edilmesine karar verilmiştir. Alptekin ve ailesi ise Haziran 1954'te Türkiye'ye yerleşmiştir¹. Alptekin 27 Kasım 1957 tarihinde serbest göçmen olarak Türk vatandaşlığına müracaat etmiş ve bakanlar kurulunun 4 Aralık 1957 tarih ve 1712-1958-11126 sayılı kararıyla vatandaşlığa kabul edilmiştir (E. Alptekin, 1990, s. 15-17, 23, 27; Kul, 2020, s. 88-89).

¹ Doğu Türkistan'dan göç ve göçmenlerin Türkiye'ye yerleştirilmesi hakkında geniş bilgi için bk. (Kul, 2019, s. 13-23, 141-150; Kul, 2007; Tuncer, 2017, s. 102-111; Kul & Emin, 2011, s. 103-130; Sağlam, 2022, s. 233-244; Kul- Tuncer, 2015, s. 193-231; Kul, 2009; Kul, 2022, s. 120-146; Tuncer- Kul, 2023, s. 349-372; Kul, 2020, s. 473-497; Tuncer, 2015).

A. Erkin Alptekin'in Ailesi, Doğumu, Çocukluğu ve Eğitim Hayatı

Erkin Alptekin'in babası İsa Yusuf Alptekin ve dedeleri, Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrinin Yenihisar'ın Saylık, Saghan ve Kazancirik köylerindedir. Büyük dedelerin isimleri: Şeyh Hazret, Kasım Hacı Muhammed Ali'dir. Annesi Fatma Hanım'ın tarafı da Yenihisar'a bağlı Yengi Östeng köyündendir. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmeyen anne tarafından büyük dedelerin isimleri: Sadi İşki Bey, Hasan Mahdum ve Niyaz Bey'dir. Şeyh Hazret, Sadi İşki Bey ve Hasan Mahdum, XIX. asırda Doğu Türkistan'da Mançulara karşı yapılan savaşlarda şehit olmuştur. Erkin Alptekin'in dedesi Kasım Hacı Muhammed Ali, 1862 yılında, Yenihisar'da Mançu işgaline karşı başlayan millî ayaklanmaya katılmış, Osmanlı Hükümdarı Sultan Abdülaziz'in Doğu Türkistan'a gönderdiği subaylar tarafından eğitilmiş, Yakup Han'ın ordusunda görev almış bir gazidir.

İsa Yusuf Bey ve Fatma Hanım'ın Murat, Erkin, Arslan, Yalkın, Ilgar ve Gülten adlarında altı çocuğu dünyaya gelmiştir. İsa Yusuf Bey'in vatan-millet davasına yaptığı çalışmaları dolayısıyla bu altı kardeş farklı ülke ve şehirlerde doğmuştur. Merhum Murat Alptekin Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te, Erkin ve kardeşi merhum Yalkın Alptekin Çin'in Lencu şehrinde, merhum Arslan Alptekin Çin'in Çunkin şehrinde, Ilgar Alptekin Doğu Türkistan'ın başkenti Urumçi şehrinde, Gülten Kerimoğlu ise Hindistan'ın Keşmir eyaletinde dünyaya gelmiştir.

İsa Yusuf Alptekin, Taşkent ve Endican'daki görevinin bitmesi üzerine Merkezî Çin'e gitmiş ve burada Doğu Türkistan'daki Çinli Genel Valilerin Keyfi tutum ve baskıları Milliyetçi Çin hükümetine anlatabilmek üzere faaliyetlere başlamıştır. Eşi Fatma hanımı da yanına alan İsa Yusuf Alptekin'in ikinci evladı olan Erkin Alptekin, 4 Temmuz 1939 tarihinde Çin'in Gansu eyaletinin başkenti Lencu şehrinde dünyaya gelmiştir. Altı yaşına kadar Çin'de yaşayan Erkin Alptekin, 1945 yılında babasıyla beraber Doğu Türkistan'a dönmüştür. 1949 yılında bütün Çin'de komünistlerin iktidara gelmesi üzerine, yukarıda da ifade edildiği üzere İsa Yusuf Alptekin ve ailesi diğer birçok Uygur ve Kazak gibi Doğu Türkistan'dan Hindistan'a hicret etmek zorunda kalmıştır. Erkin Alptekin 1954 yılında Türkiye'ye gelmiştir. Erkin Alptekin'in futbol merakı gençlik yıllarında İstanbul'da Aksaray, Nevşehir'de Güneş ve Lale Spor kulüplerinde forma giymesini sağlamıştır.

Erkin Alptekin ekonomik durumlarının iyi olmadığını, çocukluk yıllarının zorluklarla geçtiğini şu cümlelerle ifade etmektedir;

“Sadece Türkiye’de değil, Çin ve Doğu Türkistan’daki genel ekonomik durumumuz da iyi değildi. Lencu’da bulunduğum sıralarda üstümde sadece bir elbisem vardı. Başka kıyafetim yoktu. Çoğu zaman annem üstümdeki kıyafeti yıkadığımda, giyeceğim başka bir kıyafetim olmadığı için, dışarı çıkamıyordum. Annemin bize yarım kilo et alıp yediremediği zamanlarda ağladığıma birçok kez şahit olmuşumdur. Hâlbuki o sıralarda babam Milliyetçi Çin parlamentosunda milletvekili idi”. Babasına bunun sebebini sorduğunda ise şu cevabı almıştır; “Oğlum ben 1939 yılında ilk defa dünya ziyaretine çıktım. Maksadım bizim gibi özgürlüğü için mücadele eden milletlerin liderleriyle görüşüp, fikir alışverişi yapmak ve onların tecrübelerinden yararlanarak yardımlarını istemektir. Gittiğim yerlerde yetim kalan biçare Uygur çocukları gördüm.

Yerli hükümetlere müracaat edip, Uygur çocuklarına sahip çıkmasını rica ettimse de faydası olmadı. Bazıları bu konuda Çin hükümeti bizden resmî anlamda talepte bulunsun dedi. Elbette Çin hükümeti buna sıcak bakmazdı. Sonra bu çocukların yol ücretlerini ödeyip, Çin'e getirdim. Nankin'de bu çocukları okutmaya çalıştım. Bundan başka gazete ve dergiler çıkardık. Benim bütün kazancım bu işlere kullanıldığı için size iyi bakamadım”.

Alptekin ailesinin maddi durumları Doğu Türkistan'a gittikten sonra da çok değişmemiştir. Erkin Alptekin bir arkadaşından bisiklet sürmeyi öğrenmiş, babasından kendilerine bisiklet almasını istemesi üzerine:

“Oğlum Doğu Türkistan halkının maddi durumu çok kötü. Halkımız işsiz. Yarı aç yarı çıplak. Millî dilde okullarımız yok. Mevcut okullarımız yıkık dökük vaziyette, hastalarımızı tedavi edecek bir hastane bile yok. Biz Çinlilerin eline bakmadan kendi imkânlarımız ile kendi ihtiyacımızı karşılamak maksadıyla memleket çapında bir kampanya başlatıyoruz. Sana bisiklet alacağımız parayı işte bu kampanyaya bağışlayalım. Millet yarı aç yarı çıplak yoksul bir durumdayken sana bisiklet alırsam, Allah buna razı olmaz” cevabını almıştır.

Erkin Alptekin, babası İsa Yusuf Alptekin'in Doğu Türkistan'dan beraber çıktıkları ve Alptekin ailesi ile birlikte yaşayan Polat Kadiri, Settar Makbul Çolpan, Davut Osman, Abdülkerim Efendi ve Mehmet Ahunbay gibi büyüklerinin eski kıyafetlerini annesinin küçültüp kendisine giydirdiğinden bahsetmektedir. Erkin Bey, bazen arkadaşlarına mahcup olmamak için okula gitmediğini, bazen isyankâr olduğunu ama babasının her zaman kendisini sakinleştirdiğini görüşmelerimiz sırasında şu cümlelerle bizlere aktarmıştır;

“Babam gençliğimizin verdiği bu isyankâr halimizi görünce elimi tutup şu cümleleri söylerdi. Oğlum bizimle beraber yaşayan bu ağabeylerin dış ülkelerde kalıp vatan millet için hizmet edeceğiz diye anne, baba, çocuk veya akrabaları memlekette bırakıp çıktılar. Eğer ben bu insanlardan önce kendi çocuklarımın derdine düşersem, benim dava adamlığım nerde kaldı, sabırlı olmanızı istiyorum”².

Yukarda da bahsedildiği üzere Erkin Alptekin altı yaşına kadar Çin'de bulunmuş, Doğu Türkistan'a döndükten sonra Uygur okuluna kaydedilmiş böylelikle ilköğretim hayatı başlamıştır. İlköğrenimi boyunca babası İsa Yusuf Alptekin nereye giderse peşinden giden aile bireyleri yüzünden Erkin Alptekin'in de eğitim hayatı fasıllarla geçmiştir. Bu fasıllar çocukların istikrarlı eğitim almasını engellemiştir. Eğitim hayatındaki fasıllar 1949 yılında bütün Çin'de komünistlerin iktidara gelmesi yüzünden tekrar yaşanmıştır. Erkin Alptekin'in 12 yaşında ilköğrenimini bitirmesi gerekirken, ilkokula neredeyse Hindistan'ın Keşmir şehrinde başlamıştır. Keşmir'de de İngilizce ve Hint dilini bilmemesi yüzünden büyük sıkıntılar çekmiş lakin orada dil öğrenmesi sonraki hayatında kendisine birçok kapı açmış, Keşmir'de kaldıkları üç yılda Urduca ve İngilizce öğrenmiştir. Tam okulu bitireceği sırada ise bu sefer ailesiyle birlikte Türkiye'ye göç etmiş, bu yüzden ilköğretimi yarım kalmıştır.

² Mirza Mustafa, Erkin Alptekin efendinin dünyaya gelişinin 70. yılı münasebeti ile röportaj. *Yayınlanmamış Mülakat*, s. 32-33.

Erkin Alptekin, ailesi ile birlikte Türkiye'ye geldiklerinde Hindistan eğitim sistemine göre lise 1. sınıftan eğitimine devam etmesi gerekirken Türkiye Türkçesi zayıf olduğu gerekçesiyle ortaokul son sınıftan başlatılmıştır. Erkin Bey, Hindistan'da İngiliz okulunda okuduğu için İngilizce seviyesinin yüksek olması dolayısıyla, kardeşi Arslan ile birlikte Robert Koleji sınavlarına girmiş ve Kolej'e girmeye hak kazanmıştır. O sıralarda İstanbul ili Kadıköy ilçesi Çiftelavuzlar semtinde oturmaları dolayısıyla Robert Koleji'ne gidip gelmek zor olacağından yatılı kalmayı düşünmüştür. Fakat maddi imkânsızlıklar dolayısıyla bu düşünce gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine Erkin Bey, İstanbul Erkek Lisesi'ne kaydını yaptırmıştır.

Bilindiği üzere İsa Yusuf Alptekin, Türkiye'ye geldikten sonra da hemşerilerinin sıkıntılarına çareler aramaya ve Doğu Türkistan davasını Türkiye kamuoyuna mal etmeye gayret etmiştir. Aslında ailenin maddi durumu Türkiye'de de Çin ve Doğu Türkistan'da olandan farklı olmamıştır. Hemşerilerinin Avrupa yakasından Anadolu yakasına gelip gitmelerinin zorluğunu gören Fatma Hanım, İsa Bey'e Avrupa yakasına taşınmayı teklif etmiş ve Laleli'ye taşınma gerçekleşmiştir. Bu durum en çok da İstanbul Erkek Lisesini kazanan Erkin Bey'e yaramıştır. Ailenin Laleli'ye taşınması Erkin Bey'in yeni bir arkadaş çevresi kazanmasını sağlamış, Aksaray Futbol Kulübü'nde top oynaması Türkiye'ye alışmasına katkı sağlamıştır.

Erkin Alptekin okuluna devam ettiği günlerde Vefa Lisesi Gazetesi'nde Milli Eğitim Müdürlüğü'nün İngilizce bilen genç elemanlar aradığı ilanını görünce Çağaloğlu'ndaki Millî Eğitim Müdürlüğü'ne gitmiştir. Görevlilere durumundan bahsedip henüz liseyi bitirmediğini, ancak iktisadi durumları yüzünden hem çalışıp hem de okuması gerektiğini, bu sebeple ilanı görür-görmez geldiğini söylemiştir. Erkin Bey, İngilizce seviyesini ölçmek için bir imtihana tâbi tutulmuş ve sınavı geçince işe alınmıştır. O sıralarda Amerika merkezli Keyr Teşkilatı fakir okullara süt tozu gibi yiyecekler dağıtmakta, bölge bölge ayrılan Türkiye'ye de bu yardımlar gelmekteydi. Bu iş başvurusu neticesinde Erkin Bey'e de İç Anadolu bölgesi düşmüştür.

Erkin Alptekin yaptıkları işi şu cümlelerle anlatmaktadır:

"Bir pikabımız vardı, süt tozlarını İstanbul'dan çuvallara dolduruyorduk. Gittiğimiz yer Nevşehir ve Nevşehir'in köyleri idi. İlkokullara süt yapıyorduk, nasıl yapıldığını bize öğretmişlerdi. Millî Eğitim Müdürlüğü Nevşehir'de bana bir oda verdi, ben onların hepsini istif edip orada her hafta sonu veya her haftanın belirli günlerinde ilkokullara götürüyordum. Gidip orada o süt tozlarını yaptırıp, çocuklara dağıtıyorduk. Bir de fırıncılara gidip ekmek, simit yaptırıp dağıtıyorduk. Millî Eğitim müdürü ile konuştum "Efendim benim liseyi bitirmem lazımdı ama aynı zamanda da çalışma mecburiyetim olduğu için buralara geldim. Liseye burada devam edebilir miyim? dedim. Müdür bey beni Nevşehir Lisesi müdürüyle tanıştırdı. "Bak bu Doğu Türkistanlı" dedi. Okul Müdürü Hüseyin Bey tarihçi kendisi, Zeki Velidi Togan Beyi tanır mış onun talebesi imiş. Bana "Zeki Velidi Togan Beyi tanıyor musun?" diye sorunca "Ben görmedim ama babamla ahbablardı" dedim. Oraya kaydımı aldılar".

Bu şekilde İstanbul'dan ayrılan Erkin Bey hem çalışıp, hem liseye devam etmiş ve lise eğitimini Nevşehir'de tamamlamıştır.

B. Erkin Alptekin'in Evlenmesi, Ailesi ve Meslek Hayatı

Nevşehir dönüşü Türk Havayollarında (THY) işe başlayan Erkin Alptekin, 1966 senesinde Almanya'nın Frankfurt bürosuna tayin edilmiştir. İstasyon şefi olarak üç yıl çalıştıktan sonra 1969'da THY'nin Viyana bürosuna satış mümessili olarak gönderilmiştir. Viyana'da tanıştığı bir Alman hanımla 1970 yılında evlenmiş ve bu evlilikten Yalkın adını verdikleri bir kızları dünyaya gelmiştir³. Erkin Bey, kızına, Hindistan'da vefat eden kız kardeşinin adını vermiştir.

1971 senesinde Almanya'nın Münih şehrindeki Hür Asya ve Hürriyet Radyosunda çalışma teklifi almış, teklifi kabul eden Erkin Alptekin ailesiyle birlikte Münih'e taşınmıştır. İlk eşiyle 1976 yılında ayrılan Erkin Bey, ana sevgisi ve şefkatinin yerini babanın doldurmasının mümkün olamayacağı düşüncesiyle kızının velayetinin anneye verilmesini istemiştir. Erkin Bey boşanmış olmasına rağmen 18 yaşını doldurana kadar hemen hemen her hafta sonu kızını ziyaret edip, elinden gelen maddi ve manevi desteğini devam ettirmiştir. İlk eşinden ayrıldıktan sonra, uzun süre tekrar evlenmeyi düşünmeyen Erkin Alptekin, 1988 yılında babası Kırım Tatarı, annesi Alman olan Elferide Hanım ile tanışıp, evlenmeye karar vermiştir. İkinci evliliğinden 1991 yılında Pars adını verdikleri bir evlatları dünyaya gelmiştir.

Erkin Alptekin'in ilk iş hayatına Nevşehir İl Millî Eğitim Müdürlüğü uhdesinde başladığına daha önce değinmiştik. Nevşehir'deki faaliyet tamamlanınca İstanbul'a dönen Erkin Bey bir gazetede THY'ye memur alınacak yazılı iş ilanını görmüş, bunun üzerine THY müdürlüğüne gitmiştir. İngilizce sınavlarını kazanan Erkin Bey'in önüne ise halletmesi gereken birkaç prosedür çıkmıştır. Aranılan şartlar arasında İngilizce bilmek, lise mezunu ve Türk vatandaşı olma şartları bulunmaktadır. Ancak Erkin Alptekin'in Türk vatandaşlığı yoktur.

İsa Yusuf Alptekin ve ailesi göç ederken Çin Hükümeti'nin kendilerine verdiği pasaporta Erkin Alptekin'in adı unutulmuş yazılmaması dolayısıyla Hindistan'a hiçbir resmî belgesi olmadan gitmiştir. Pasaport problemi Hindistan'da iken Tayvan'da bulunan Abdullah Timen adında bir tanıdıkları vasıtasıyla çıkartılmıştır. Türkiye'de bir işe girmesi söz konusu olunca Türk vatandaşı olabilmek için başından ilginç bir olay geçmiştir. İş görüşmesi sırasında durumunu personele anlatırken müdür sekreterinin Alptekin soyadını duyması üzerine, İsa Yusuf Alptekin ile bir bağlantısı olup olmadığını sormuştur. Babası olduğunu öğrenen sekreter, Erkin Bey'i personel müdürü Selçuk İrdem'in yanına götürmüştür. Selçuk Bey'den vatandaşlık işlemlerinin halledilmesi ve belgelerini tamamlamak üzere bir hafta mühlet isteyen Erkin Bey'e bir aylık süre verilmiştir.

Vatandaşlık işlemlerini halletmek üzere Ankara'ya giden Erkin Alptekin, Personel İşleri Sekreteri Güner Hanım'ın yanına uğramış, aldığı bir not kâğıdı ile İçişleri Bakanı yaverine yönlendirilmiştir. Bu not Erkin Bey'in İçişleri Bakanlığı'ndaki işlerini kolaylaştırmıştır. Akabinde Emniyet Genel Müdürlüğü'ne yönlendirilen Erkin Bey buradan da Muhacirler İskân Bakanlığı'na gitmiştir. Buradaki işlemlerini halletmek üzere

³ Erkin Beyin ilk eşinden olan ve Düsseldorf'da Bilgisayar bölümü okuyan Yalkın Hanım, halen Alman Telekom Şirketi'nde uzman olarak görev yapmaktadır.

Bakanlığın kapısına gelen Erkin Bey, Kırım Tatarlarından İstanbul Eski Valisi Fahrettin Kerim Gökay Bey ile karşılaşmıştır. Fahrettin Bey'in yardımlarıyla burada da işlemlerini hızlı bir şekilde halleden Erkin Bey, muhacirlik kâğıdını aldıktan sonra İstanbul'a geri dönmüş ve havalimanında trafik memuru olarak işe başlamıştır.

Erkin Alptekin çalıştığı her iş ve yerde işinde titizliği ile temayüz etmiştir. Günümüzdeki kadar modern havayolu şirketlerinin olmadığı o dönemlerde yeri gelmiş bavul taşımış, yeri geldiğinde de o bavulları elleriyle uçaklardan indirmiştir. Çalışma arkadaşları Erkin Bey'in şahsi işlerini bitirdikten sonra, işini bitiremeyen mesai arkadaşlarına da her zaman yardıma koştuğunu ifade etmektedir. İş ile alakalı Erkin Bey'in bir diğer özelliği de işe en erken gelip işten en geç çıkan kişi olmasıdır.

Havalimanında işe başladığı dönemlerde mahalleden Bertan adlı arkadaşından Çapa'da Yüksek Gazetecilik Enstitüsü olduğunu ve Yüksek Okul diploması verildiğini öğrenen Erkin Alptekin, çalışmak zorunda olmasına rağmen bu okuldan da mezun olmak istemiştir. Arkadaşından okulda Tercüman Gazetesi'nden Ahmet Kabaklı ve Burhan Felek gibi isimlerin ders verdiğini öğrenen Erkin Bey, Havayolu Sorumlu Müdürü Kemal Aydemir'e giderek durumdan bahsetmiş, okul bitene kadar uygun görülmesi durumunda sabah vardiyasında çalışmak istediğini talep etmiştir. İsteği kabul edilen Erkin Bey üç yıl boyunca sadece sabah vardiyasında çalışmıştır. Üç yıllık eğitimin sonunda diploma alabilmek için staj yapması gereken Erkin Bey bu işini babası İsa Yusuf Alptekin'in arkadaşı "Bizim Anadolu" gazetesi sahibi Mehmet Emin Alpkın Bey'e giderek çözmüştür. Bu suretle bir yıl boyunca hem çalışıp hem de stajını tamamlayan Erkin Bey'in sonraki hayatında işine çokça yarayacak olan gazetecilik diploması almaya hak kazanmıştır.

27 Mayıs 1960 darbesi sonrası izne ayrılan Erkin Alptekin, o sıralarda Afganistan'dan ülkemize gelip Kayseri'ye yerleşen hemşerilerini ziyaret etmek üzere adı geçen şehre gitmiştir. Kayseri'den Ankara'ya geçen Erkin Bey, Genel Müdürlükten arandığını haber alınca apar topar İstanbul'a dönmüş ve kurulan ihtilal hükümeti Cumhurbaşkanı'nın yaveri Agasi Şen'in Türk Hava Yolları Genel Müdürü olduğunu ve kendisini aradığını öğrenmiştir. Agasi Şen Bey, Amerikan Konsolosluluğunda tercüman olarak çalışan Batı Türkistanlı birinden Erkin Bey'in ismini ve methini duyunca çağırılmış ve yabancı dil seviyesini öğrenmiş, İngilizce ve Almanca bilmesi dolayısıyla da kendisini Frankfurt'a tayin edeceğini söylemiştir. Erkin Bey bu suretle 20 Ağustos 1966'da Frankfurt'a Türk Hava Yolları Şefi olarak çalışmaya başlamıştır. Üç yıl çalıştığı Frankfurt'ta THY'nin kendi yer hizmetlerinin açılmasını sağlayan Erkin Bey, 1969 yılında istasyon şefi olarak Viyana'ya tayin edilmiştir. 1970 yılında Polat Kadiri'ni vefatı üzerine geldiği İstanbul'da Münih'te faaliyette bulunan Hürriyet ve Hür Avrupa Radyolarında Türkistan Şubesi Başkanı Veli Kayyum Bey ve Özbek şubesinden birkaç kişi ile tanışmış ve radyoda çalışma teklifini almıştır. Bu suretle Erkin Bey, 1971 yılında THY'den ayrılarak Saddar Makbul Çoban ile Hürriyet Radyosunun Uygur şubesinde çalışmaya başlamıştır.

C. Erkin Alptekin'in Lobi Faaliyetleri

Erkin Alptekin'in Doğu Türkistan davasıyla ilgili lobi faaliyetleri Hürriyet Radyosu'nda çalışmaya başladığı dönemde hızlı bir şekilde artmıştır. Erkin Bey,

Amerikalılara radyoda Uygur şubesinin gerekliliğini ve bir kaç dakika da olsa müstakil Uygur yayınları yapmak istediğini iletmış, olur aldıktan sonra kendi yayınlarını yapmaya başlamıştır. Başlangıçta 15 dakika olan yayın daha sonra 30 dakikaya çıkartılmıştır. Erkin Beyin gayretleri sonucu Türk lehçeleriyle yayın yapan 7-8 şube içinde Uygur şubesi üç defa en iyi program yapan şube unvanı kazanmıştır.

ABD Başkanı Nixon ile başlayan ABD-Çin yakınlaşması radyoda Uygurca yayınının durdurulmasına neden olmuştur. Erkin Alptekin, bizzat dostları vasıtasıyla organize ettiği yayının kesilmemesi için büyük bir kampanya başlatmış, Pakistan, Suudi Arabistan ve Türkiye’de yaşayan yurttaşları Uygurca yayınların durdurulduğunu protesto ederek, Hürriyet Radyosu yöneticilerine yüzlerce protesto mektubu ve telgraf gönderilmiştir. Bununla yetinmeyen Erkin Bey, ABD’ye gidip orada da bu protesto kampanyasını sürdürmüştür. New York Times 9 Mart 1979 ve Washington Post ise 27 Mart 1979 tarihli sayılarında konuyla ilgili olarak yazılar yayınlamıştır. Hatta Sovyet basını dahi bu kampanyaya destek vermiştir. Erkin Bey, ABD Kongresine gidip, İsa Yusuf Alptekin ile 1970 yılında tanışan New York Milletvekili John Murphy ile görüşüp yardımını istemiştir. John Murhpy, Erkin Bey’i dönemin senatör ve milletvekilleriyle görüştürmüş, neticede üç ay gibi devam eden bir mücadele sonunda Amerikan Kongresi 31 Mayıs 1979 tarihinde 132 numaralı bir kararla, Hürriyet Radyosunun Uygurca yayınları tekrar ihdas etmesini tavsiye etmiştir.

Erkin Alptekin Radyonun araştırma şubesinde bulunduğu dönemde muhabir olarak 24 ülke dolaşmıştır. Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı istila etmesinden sonra aralıklı olarak üç defa Pakistan’ın Peşaver şehrine giden Erkin Bey, buraya sığınan Afgan mültecilerle görüşmüştür. Burada ayrıca Tacik mücahitlerin siyasi liderleri ile Özbek asıllı mücahit General Dostum’un kardeşleriyle görüşen Erkin Bey, dostluklar kurmuştur. Erkin Bey’in Afganistan’dan gönderdiği haberler baba dostu Enver Ören tarafından Türkiye Gazetesi’nde yayınlanmıştır. Bu sırada Bavyera Yüksek Gazetecilik Akademisi’ne devam eden Erkin Bey, Mains ve Harvard Üniversitelerinin kurslarına da katılmıştır.

Katıldığı her toplantıya mutlaka başında dobbasıyla iştirak eden Erkin Alptekin merak edip soranlara Uygur olduğunu söyleyerek, onlarda Uygurlara karşı merak uyandırmak istemiştir. Bu suretle lobicilik hayatına başladığını ifade eden Erkin Bey bir taraftan radyo bir taraftan da toplantılarda insanların merak duygusunu uyandırmak suretiyle bir lobbyist olarak ciddi faaliyetlere imza atmıştır.

Erkin Bey lobi faaliyetlerinde oluşturduğu yol haritasını şu cümlelerle açıklamaktadır.

“Benim yol haritam Mehmet Emin Buğra ile babam İsa Yusuf Alptekin’in 1950 yılında Hindistan’a geldikten sonra, kendileriyle birlikte anavatanından ayrılmak zorunda kalan yurttaşlarıyla yaptıkları müzakerelerden sonra kabul edip, kaleme aldıkları yol haritasıdır. Mehmet Emin Buğra tarafından kaleme alınan bu yol haritası kısaca şöyledir;

1. Doğu Türkistan’ın tam bağımsızlığını hedef tutmak,
- 2- Bağımsızlık fikrini yurt dışındaki bütün yurttaşlara benimsetmek,

3. Hür dünyanın bize tanıdığı tüm özgürlüklerden faydalanarak Doğu Türkistan halkının hakiki durumunu, arzu, talep ve isteklerini dünya kamuoyuna duyurmak, onların ilgisini çekmek ve desteklerini kazanmak suretiyle anavatanındaki halkımızın mücadelesine barışçı yollarla yardımcı olmak. Söz konusu prensipler bilahare işbirliği yaptığım kardeşler tarafından da aynen benimsenmiştir.” (Mirza Mustafa, s. 40).

Erkin Alptekin, hayatının her döneminde lobi faaliyetlerinde, istek ve taleplerin hukuka dayandırılması gerektiğini savunmuştur. Mesela Çinliler, Doğu Türkistan’ın 2000 yıldan beri bir Çin toprağı olduğunu iddia etmekte lakin iddialarını ispatlayacak ellerinde tek bir hukuki belge bulunmamaktadır. Çinlilerin iddialarının uluslararası hukuka göre geçersiz olmasından yola çıkan Erkin Bey, Doğu Türkistan davasının uluslararası hukuka dayandırılması, bu hukuka dayanarak hakkını aramasının Doğu Türkistan davasına meşruluk kazandıracağına inanmaktadır. O her görüşmemizde yaptığı işin bir insanın milletine olan vicdani borcunu yerine getirebilme mücadelesi olduğunu ifade etmiştir.

Erkin Alptekin kendisini bir lider değil, sade bir lobbyist olarak görmekte ve sebebini şu cümlelerle açıklamaktadır;

“Bizde lider çok fazla ama lobbyist yok. Lider sözünü hiç sevmiyorum. Eğer tarihimizi biraz araştırarak olursak aramızdaki kavganın gerçek sebebinin liderlik kavgasından kaynaklandığını görürüz. Liderlik mücadelesi bizi birbirimize düşman etti ve aramızdaki bu liderlik çekişmesinden düşmanlarımız faydalandı. Bizim bu günlere gelmemizin sebebi de budur. Lider, yol gösteren veya dâhi olarak adlandırılan kişiler, her yüz yılda bir ya çıkar ya çıkmaz ama şimdi aramızda bu sıfatlara layık kişi yok diye düşünüyorum. Bir kişinin başka bir kişiye sen lidersin, yol gösterensin demesi ile lider, yol gösteren olunmaz. Aslında bize lider değil lobbyist lazım. Lobbyist olmak için biraz siyasetten, diplomasiden, uluslararası hukuktan, insan hakları kavramlarından ve milletlerin psikolojisinden haberdar olmak gerekir. Yani lobbyist olmak için lobıcılığın hünerlerini bilmek gerek. Bu hünerleri öğrenmeden BM Teşkilatı İnsan Hakları Komisyonu, Millî parlamentoların İnsan Hakları Komisyonları ve Sivill Toplum Örgütlerine davamızı yeteri derecede anlatamayız. Uygurların çok kutsal bir davası var. Bu davayı ve haklılığımızı anlatmak, dahası kabul ettirmek kabul ettirmek gerekir. Tedbir ve çare bulma kurallarını öğrenmezsek davamızı kimseye kabul ettiremeyiz. Sokağa çıkıp Doğu Türkistan’ı sorsak, bilemezler ama aynı insanlara Tibet hakkında soralım en az beş altı kişi bu soruya cevap verir. Çünkü Tibetliler muhteşem lobi hareketi gerçekleştirdiler. Davanızı her milletin psikolojisine uygun şekilde anlatmanız gerek” (Kösem, 2019).

D. Erkin Alptekin’in Kuruluşuna Katkıda Bulunduğu Teşkilatlar

Yukarıda da değinildiği üzere Erkin Alptekin’in Doğu Türkistan davası için lobi faaliyetleri 1971 yılında, Münih’teki radyo çalışmaları ile başlamıştır. Radyoda işe başladığı yıllarda Münih’te sadece beş ya da altı Uygur ailesi bulunmakta, radyonun Uygur şubesinde ise sadece iki kişi çalışmakta ve zamanlarının çoğunu radyoda geçirmekteydiler. Erkin Bey az sayıdaki dava arkadaşları Enver Can, Ömer Kanat ve Asgar Can ile radyo dışında Doğu Türkistan’ın tarihi, kültürü, medeniyet ve halkının problemlerini dile getirmeye gayret ettikleri “Doğu Türkistan Habernamesi” adında

İngilizce ve Almanca bir kitapçık çıkarıp, dünyadaki çeşitli kütüphane, kurum ve sivil toplum kuruluşlarına dağıtırlar. Olumlu geri dönüşler Erkin Bey ve dava arkadaşlarını cesaretlendirmesi üzerine işi daha profesyonelce ilerletmenin ve uluslararası teşkilatlara da girmenin yollarını aramak üzere birçok uluslararası teşkilatla irtibata geçerler. Bu durum hem davasını anlatmaya hem davasının bilinmesine hem tanınmasına hem de hatırı sayılır bir çevre edinmesine vesile olur. Erkin Bey'in bu türden faaliyetleri yeni teşkilatlar kurulmasına veya var olan teşkilatlarda görev almasına da yol açar. Erkin Bey'in kuruluşunda etkin rol aldığı belli başlı teşkilatları şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. Doğu Türkistan, Tibet, İç Moğolistan Birliği Teşkilatı

Erkin Alptekin ve kader birliği yaptığı arkadaşları, Hindistan'da 1960 yılında İsa Yusuf Alptekin ile tanışan Dalay Lama ile temas kurarak destek talep etmiştir. Erkin Alptekin bu desteği şu cümlelerle aktarmaktadır: *"Dalay Lama, 1973'de İsviçre'ye gelince yanına gittim, konuştum. Babam İsa Yusuf Alptekin bahsetmişti, ben şimdi yavaş yavaş lobi faaliyetlerine başlıyorum ama yalnızız, bize yardımcı olabilir misiniz?"*. Bu talep Dalay Lama tarafından hoş karşılanmış dahası Dalay Lama'nın temsilcilikleri de Erkin Alptekin'e yardımcı olmaya başlamıştır. Bu görüşmenin ve ilişkilerin bir neticesi olarak 1984'de Hindistan'da, Uygur ve Moğolların da davet edildiği Tibet konulu bir toplantı düzenlenir. Bu toplantıda yapılan görüşmelerde ortak teşkilat kurma fikri ortaya çıkar. Bu maksatla 1985 yılında İsviçre'nin Zürih şehrinde Dalay Lama ve İsa Yusuf Alptekin liderliğinde **"Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan Birliği"** adında bir teşkilat kurulur. Akabinde *"Ortak Ses"* anlamına gelen İngilizce bir dergi yayınlamaya başlanır. Bu sayede Dalay Lama görüştüğü devlet, hükümet ve parlamento üyelerine Doğu Türkistan'ın problemlerini anlatmaya başlar. Amerikan Kongresinde Tibet konusunda alınan kararlarda Doğu Türkistan ismine de yer verilir. ABD ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde ortak konferanslar düzenlenir, Tibet konusunda düzenlenen konferanslara davet edilirler. Bu çalışmalar Dalay Lama'nın dünyanın çeşitli ülkelerindeki temsilciliklerinin Doğu Türkistan'ın birer temsilciliği durumuna getirilir. Üç teşkilatın bir araya gelmesiyle bir de *"Birleşik Komite"* kurulur. Erkin Bey bu komitenin Yürütme Kurulu Başkanı olarak seçilir.

Yapılan ortak çalışmalar kısa sürede meyvesini vermiş ve Doğu Türkistan meselesi, tarihte ilk defa BM İnsan Hakları Komisyonunda gündeme getirilmiştir. Erkin Bey akabindeki yıllarda birçok defa BM İnsan Hakları Komisyonu toplantılarına katılıp, Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlalleriyle ilgili kısa bilgiler vermiştir. Bu türden çalışmalar Batı medyasının Doğu Türkistan davasıyla da ilgilenmeye başladığı bir dönem ortaya çıkartmıştır.

2. Avrupa Doğu Türkistan Birliği

Erkin Alptekin, "Avrupa Doğu Türkistan Birliği"nin kuruluşunu şu cümlelerle anlatmaktadır:

"1991'de radyoya geldim. Radyodayken hem sendika temsilcisi hem işçi temsilciliğine seçilmiştim. Radyoda baya bir ün kazanmıştım. Uygur şubesine Enver Can'ı aldık, iki kişi olduk. Sonra Tacik şubesi birini radyoya almayı düşündü. O arada İstanbul'a gelmiştim. Babamın yanında yazıhanesinde Ömer Kanat adında bir kardeşimiz vardı.

Tarih fakültesini bitirmiş. Afganca biliyor musun diye sordum. "Biliyorum, ben orada yaşadım oradan geldim" dedi. O zaman seni Tacik şubesine takdim edeyim dedim. Tacik şubesinin müdürü Daniel Of'a takdim ettim, onlar da işe aldılar. Radyoda böylece üç kişi olduk. Daha sonra personelden birileri o Tacik değil Uygur diye şikâyet etmiş. Daniel Of önemsemedi ama yine de çağırdı beni. Ben Tacik demedim sadece Afgan dilini çok iyi bildiği için tavsiye ettiğimi söyledim, siz de aldınız dedim. Daniel Of siz de Afgan veya Tacik değilsiniz, niye Tacik şubesinde çalışıyorsunuz dedim. Bir Yahudi oranın başkanıysa bir Uygur da Tacik dilini biliyor ve orada çalışıyorsa bunda problem olmayacağını belirttim. Daha sonra aramıza Enver Can'ın kardeşi Asgar'ı da aldık ve zamanla sayımız 11 kişiye çıktı. Böylece ben, Enver Can, Enver Can'ın kardeşi Asker Can, Ömer Kanat ile on bir kişi olduk. 11 kişi olunca bir dernek kurma hakkına sahip olduk."

Erkin Alptekin bu 11 kişi ile 1990 yılında Almanya'nın Münih şehrinde "**Avrupa Doğu Türkistan Birliği**"ni kurmuştur.

3. Doğu Türkistan Uyguristan Millî Kurultayı

Erkin Alptekin, "**Avrupa Doğu Türkistan Birliği**"nin kurulmasını müteakip bir de "**Dünya Uygur Gençler Kurultayı**"nın kurulmasına ön ayak olmuştur. Akabinde Enver Can, Asker Can ve Rıza Bekin Paşalar da 1999 yılında "**Doğu Türkistan Uyguristan Millî Kurultayı**"nı kurmuştur. Bu suretle Almanya'nın Münih şehrinde biri "Gençler" diğeri de "Millî" olmak üzere iki kurultay ortaya çıkmıştır. Böylece "**Avrupa Doğu Türkistan Birliği**"nin Avrupa'da iki kardeş kuruluşu daha ortaya çıkmıştır.

4. Dünya Sivil Toplum Ağları Forumu/World Forum of Civil Society Networks (UBUNTU)

2000 yılında İspanya'nın eski Kültür Bakanı Federiko Mayor ve Fransa Cumhurbaşkanı'nın eşi Daniella Miterand'ın daveti ile İspanya'nın Barselona şehrinde UBUNTU adında bir teşkilatın kurulmuş ve 40'a yakın STK bu teşkilata üye yapılmıştır. Erkin Alptekin, Doğu Türkistan davasına katkı yapacağı düşüncesiyle imkânsızlıklarına rağmen aidatlarını ödeyerek UBUNTU'ya üye olmuştur. Erkin Bey birçok uluslararası organizasyonda bulunmayı söz konusu teşkilatların karar mercilerine seçilerek, Doğu Türkistan davasını daha geniş kitlelere yayabilmek için önemli görmektedir.

5. BM'de Temsil Edilmeyen Millet ve Halklar Teşkilatı/ Unrepresented Nations and Peoples Organizations (UNPO)

1990 yılında Londra'da düzenlenen bir konferans öncesi Erkin Alptekin, Fransa'da Dalay Lama'nın Washington temsilcisi Lady Gary ile bir görüşme yapıp bir yol haritası çıkartmıştır. Londra'daki toplantıya Estonya, Letonya, Litvanya, Ermenistan ve Gürcistan gibi ülkelerden katılan milletvekilleri öncülüğünde "**Birleşmiş Milletlerde Temsil Edilmeyen Millet ve Halklar Teşkilatı (UNPO)**"⁴ adında bir yapının

⁴ UNPO'nun amacı devleti işgal altında olan veya devleti olmayan halkların problemlerine çözüm aramalarına yardım edebilmek, uluslararası düzeyde temsil edilebilmelerini sağlamaktır. Teşkilat, dünyanın baskı altında zulüm gören, görmezden gelinen, uluslararası topluluklarına hitap edebilecek

kurulması fikrini ortaya çıkmıştır. UNPO, Tibet, Doğu Türkistan ve İç Moğolistan üçlü yapısı esas alınarak bina edilmiş, Estonya parlamentosundan iki kişi, Erkin Alptekin, Lody Gary ve bir de Hollandalı uluslararası Hukukçu Maykl Faml oluşumun ortaya çıkmasında rol almıştır. Hukuki işlemleri yürütmek üzere görevlendirilen Mayk Faml 1991 yılı başlarında teşkilatın tüzüğünü hazırlamıştır.

Teşkilatın resmi açılışı Hollanda'nın Lahey şehrinde Barış Sarayı'nda yapılmış, bu durum uluslararası basında "alternatif Birleşmiş Milletler kuruldu" şeklinde yansımıştır. Estonyalı Milletvekili Prof. Lina Meli Başkan, Erkin Alptekin Başkan yardımcısı, Maykl Faml da Genel Sekreter olarak seçilmiş, kuruluş toplantılarını sonuna kadar Erkin Bey idare etmiştir. Teşkilatların bütün işleri UNPO üzerinden BM, AP ve ABD Kongresine taşınmıştır. Erkin Bey bir taraftan bu işlerle uğraşırken, diğer taraftan Radyodan erken emekliliğini isteyerek Avrupa Doğu Türkistan Birliği başkanlığını da Enver Can Bey'e bırakmış ve bundan sonraki faaliyetlerine UNPO'da devam etmiştir. Erkin Bey UNPO'nun 2003 yılına kadar Başkan Yardımcısı, Başkanı ve Genel Sekreteri olarak görev yapmıştır.

6. Dünya Uygur Kurultayı

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere "Dünya Uygur Gençler Kurultayı", 1996'da "Doğu Türkistan Uyguristan Millî Kurultayı" da 1999'da kurulmuş ve aynı şehirde, biri Gençler Kurultayı biri de Millî Kurultay olmak üzere iki tane kurultay ortaya çıkmıştı. Böylece "Avrupa Doğu Türkistan Birliği" teşkilatına bu teşkilatlar da eklenmiştir. Zikredilen teşkilatların kurulması ve faaliyetlerine resmî olarak başlaması üzerine Erkin Alptekin daha ziyade UNPO'nun işleriyle meşgul olmuştur.

Zikredilen iki kurultayın masraflarını karşılamak güçleşince, Dünya Uygur Kurultayı ve Dünya Doğu Türkistan Birliği'ni kurmak üzere birleşme kararı alınmıştır. Yeni oluşumda Doğu Türkistanlı ileri gelenler Erkin Alptekin'in de aralarında olmasını istemiş, dava arkadaşlarının hatırını kıramayan Erkin Bey bu isteği kabul etmiştir. 2001 yılında ilk iş olarak Erkin Bey'in teklifi ile "Dünya Uygur Kurultayı"ni kurmak için bir komite oluşturulmuş ve dostlarının ricasını kıramayan Erkin Bey, komite başkanlığına seçilmiştir.

Erkin Alptekin, Dünya Uygur Kurultayı'nın kuruluşu ile ilgili yaptıkları çalışmalarını şu sözlerle özetlemektedir:

"Yabancılarla iş birliği yaparken öğrendiğim fikirleri oraya uydurmaya çalıştım. Çünkü yabancıların en çok sordukları soru Doğu Türkistan nasıl bir devlet olacak? Bağımsızlık hedefimiz için onların desteğini alacakları onları kulağına hoş gelecek bir şeyler bulmak lazım. Nizamnameyi hazırladık. 2002-2003 gibi ön hazırlıklar yapmaya

konumda olmayan halkların temsilcisi ve sesi olma gayretindedir. İlkeleri ise şiddet kullanmadan direniş, insan hakları, kendi kaderini tayin, demokrasi, çevresel koruma ve hoşgörüdür. UNPO dünya çapında iki yüz milyondan fazla insanı temsil etmektedir. 63 üyeden oluşan teşkilat Müslüman üyelerin çağrısına kayıtsız kalmayarak, Abhazya'da Makedonya'da, Çeçenistan'da, İnguşetya'da, Kuzey Osetya'da ve Zanzibar'da, kanıt toplama ve diplomatik görevler de üstlenmiştir. UNPO ayrıca Kuzey Irak, Tataristan, Kosova, Zanzibar, Abhazya ve Çeçenistan gibi yüksek gerilimli yerlerde seçim gözlemciliği görevleri de yürütmüştür. Bk. <https://www.circassiancenter.com/tr/haklari-gaspedilmis-halklar-orgutu/16.1.2023>.

başladık. 2004'de Münih'te toplanıp Nisan ayında Dünya Uygur Kurultayı ve Dünya Doğu Türkistan Birliğini kurduk. On beş devletten vekiller davet ettik. Üç ay sonra kalp krizi geçirdiğim için koşturamadım bu işin arkasında. 2005'de Rabia Hanım Çin'den hapisten kurtarılarak Amerika'ya getirilmişti. Rabia Hanım'la 1992'de Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Özbekistan'da tanışmıştım. Sonra kalp krizi geçirdiğim için bu işlere koşturması ve davaya hizmet etmesi için Rabia Hanım'ı razı etmek istedim. Rabia Hanım'a birileri sen Nobel Barış Ödülüne layık bir insansın, ödül verilebilir. Onun için bu işlere girme şimdilik demiş. Bunun üzerine Rabia Hanım'a Barış Ödülünü alması ama bu işi de ihmal etmemesi gerektiğini söyledim. Şu anda sizin çok popüler olduğunuz bir dönem, bu durum çok uzun sürmez ama siz bu sırada davayı daha da ileri götürebilirsiniz dedim. 2006'ya girmek üzereyken Rabia Hanım'a sağlık meselelerinden dolayı bu türden koşturmaları devam ettiremediğimi belirterek görevi devralmasını söyledim. Rabia Hanım'ın kabul etmesi üzerine kendisini başkan olarak seçtik. O günkü gibi bir toplantı daha önce olmamıştı. Bütün televizyonları davet ettik. Yabancı bütün diplomatik çevreyi davet ettik. Salon tıklım tıklım. Konuşmamı Almanca yaptım ama en enteresanı Almanların çokça geleceğini tahmin edip gençlere Alman Millî Marşını öğretmelerini söyledim. Toplantıyı Alman ve Doğu Türkistan millî marşıyla açalım, Millî Marşta ayağa kalkın dedim. Yanımda Almanlar Alman Millî Marşı söylenince ve o küçük çocuklar da okumaya başlayınca şaşırıldılar. Yukarılara raporlar gitmiş bu kadar yabancı yaşıyor, bu kadar toplantılara gittik hiçbirinde bu güne kadar bırakın Alman Millî Marşı dinlemeyi Almaca konuşma bile dinlemedik diye yazılar yazıldı. Gazeteler bile yazdı. Bu suretle görevimi Rabia Hanım'a bıraktım".

Erkin Alptekin, Dünya Uygur Kurultayı'nın geleceğini ise şu cümlelerle ifade etmektedir;

"Eğer DUK'un başına bilimli, kültürlü, ahlaklı, ferasetli, faziletli, iradesi hür, davasına inanan imanlı, millî çıkarlarını şahsi çıkarlardan üstün tutabilecek liderler gelirse, dış ülkelerde yaşayan çeşitli düşüncelerdeki yurttaşlar bir mefkûre etrafına birleşebilirse, yurttaşlar arasındaki sevgi, saygı ve güven duygusu daha güçlenebilirse, bütünlük içinde çalışabilen profesyonel bir kadro olabilirse, bir plan, program ve disiplin içinde çalışabilirse, DUK'un nizamnamesinde kayıtlı prensiplere itaat edilirse, üç maddeli yol haritasını adım adım uygulanabilirse, maddi zorluklar aşılabılırsa, kendi yerlerine geçecek kadrolar şimdiden hazırlanabilirse, Doğu Türkistan davası yerli halklara benimsetilebilirse ve anavatan ile olan ilişkisi daha sıklaştırabilirse DUK'nın geleceği çok daha parlak olacaktır" (Mirza Mustafa, s. 47).

7. İsa Yusuf Alptekin Vakfı

17 Aralık 1995 tarihinde Doğu Türkistan'ın bayrak şahsiyeti İsa Yusuf Alptekin vefat edince evlatları hem babalarının ismini yaşatmak hem de davaya hizmet etmek gayesiyle 1997 yılında bir vakıf kurmuştur. Aile bireylerinin farklı ülke ve şehirlerde ikamet etmesi dolayısıyla vakıf zamanla atıl duruma gelmiş, 2011 yılında vakıf işleriyle ilgilenen Arslan Alptekin'in de vefatı üzerine Vakıf tamamen ortada kalmıştır. Vakfın yeniden ihya edilmesi için 2015 yılında Vakıflar İstanbul 2. Bölge müdürlüğünün bizatihi bizimle ile irtibata geçmesi üzerine ailenin de rızasını alarak yeniden ihya işleri

tarafımızdan yoluna konulmuştur. Vakıf halen İstanbul ili Zeytinburnu ilçesinde faaliyetlerine devam etmektedir.

E. Erkin Alptekin'in Yazdıkları

Erkin Alptekin, lobi faaliyetlerinin yanı sıra basın yayın yoluyla da Doğu Türkistan davasını dünyaya duyurabilmek için çalışmalar yapmıştır. Yazdığı kitap ve makaleler yanında konferanslarla birçok insana ulaşmış, hakkında yazı yazan insanlar olmuştur.

1. Kitapları

- a) Uygur Türkleri⁵.
- b) El-Etrakü'l Uygur⁶.
- c) Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40. Yılı⁷.

2. Makaleleri

- a) "32 Sene Sonra Gördüğüm Doğu Türkistan"⁸.
- b) "Doğu Türkistan Bir Çin Toprağı mıdır?"⁹.
- c) "Kâbil'de Uygurların Toplantısı"¹⁰.
- d) "Yeni Çin Anayasası ve Çin'deki Tutsak Milletler"¹¹.
- e) "Çinli Diplomatlara Açık Mektup"¹².

⁵ İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1978. Uygur adının nereden geldiği, dili, kültürü, sanatı, kökeni, anavatanları, siyasi tarihleri, edebiyatı ve Doğu Türkistan'ın beşeri coğrafyası kitapta yer alan başlıklardandır. Uygur kültürünün derin kökleri ile 1949 yılına kadar Uygur ekonomisi, Kızıl Çin Devri ile Sovyetler Birliği'ndeki Uygur konuları da çalışmada yer almaktadır

⁶ Muhammet Seyyid Muhammed Cadelhak, *El-Etrakü'l Uygur*, çev. Erkin Alptekin, İstanbul, Vakfu Türkistanı-Şarkıyye, 2012. Kitap 175 sayfa olup Arapça yazılmıştır. Kitapta Uygurların anavatanı ve siyasi tarihleri anlatılmıştır. Uygur Türklerinin sayısından, Uygur dili, Kültürü, Uygurların yazısı, sanat ve mimarı yapıları, tiyatrosundan, basın yayın ve öğretim, Uygurların yemek çeşitleri, Uygur tıbbı, müzik ve müzik aletleri, topluluk yapısı ve yaşam stilleri de çalışmada ele alınmıştır

⁷ Erciyes Dergisi Yayınları, Kayseri, 1990. Eserde Doğu Türkistan'dan 1949 yılında yaşanan göç ve göçte yaşananlar ele alınmaktadır.

⁸ *Türk Kültürü Dergisi*, S. 218, Ocak-Şubat 1981. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi'nde çıkan makale yedi sayfadan oluşmaktadır. Erkin Alptekin makalede, 32 sene sonra tekrar görme fırsatına bulunduğu Doğu Türkistan'ın son durumuna dair gözlemleri yer almaktadır. Makalede Doğu Türkistan'daki Çin nüfusunun artması, Doğu Türkistan'ın yer altı zenginlikleri, ticareti, bütün bu zenginliklerine rağmen Doğu Türkistan halkının fakir olduğuna dair görüşler çalışmada yer almaktadır

⁹ *Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi*, C. II, S. 6, 1985. Dört sayfadan oluşan makalede Mao'nun zulümlerine, Doğu Türkistan toprağının geçmiş kökenine, Çinlilerin İpek yolunu ellerinde tutabilmek için Doğu Türkistan'ı istilaya girişmiş olduklarına değinilmektedir

¹⁰ *Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi*, İstanbul, C. II, S. 5, 1985. Dört sayfadan oluşan makalede Afganistan'da bulunan Doğu Türkistanlı mültecilerle Kâbil'de yaptığı toplantıdan bahseden Erkin Alptekin, Sovyetlerin Uygur Türklerine yardım ediyor gözükmekten muratlarına değinmektedir. Makalede ayrıca Doğu Türkistan'a yönelmiş Sovyet propagandasından bahsedilmektedir.

¹¹ *Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi*, İstanbul, C. II, S. 6, 1985. Makale üç sayfadır. Erkin Alptekin otuz beş yıldır görmediği anavatanından uzak yaşamaktadır. İlk defa 1980 yılında, ikinci defa 1983'te Doğu Türkistan'ı ziyaret etmiştir. Tutsak milletlerin haklarından bahsetmiştir. Kültür, eğitim, dil, sanat alanında gördüklerini bu makalede anlatmıştır

¹² *Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi*, İstanbul, C. VI, 1989. Dört sayfadan oluşan bu makalede Çinli diplomatlara seslenilmektedir. Makale ile Çin'de yaşayan azınlıklara, Çinlilerden daha fazla müspet ayrıcalık tanıdığı iddialarını reddetmiştir. Diplomatlar, Doğu Türkistan'daki içler acısı durumu

- f) “32 Yıl Sürgün Kalan Bir Menfanın Anayurt Gezisi İntibaları”¹³.
 g) “Çin ve Doğu Türkistan”¹⁴.
 h) “Yeni Uygurca Sözlük”¹⁵.
 ı) “Doğu Türkistan’daki Müslüman Türklere Yapılan Zulümler”¹⁶.

3. Gazete Mülakatları

- a) “DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel: Ben Barıştan Yanayım”¹⁷.
 b) “Ankara’ya Mesaj Var”¹⁸.
 c) “Nazilere Anlayış gösterilmez”¹⁹.
 d) “Demirel: Zirve Çok Başarılı oldu”²⁰.
 e) “Türkiye Ortadoğu’nun Kilit Ülkesi” (*Türkiye Gazetesi*, 14.06.1991).
 f) “Mayaların 500 Yıllık Çilesi Bitsin” (*Türkiye Gazetesi*, 20.01.1994).
 g) “Tatarlara Çin İşkencesi” (*Türkiye Gazetesi*, 06.02.1994).
 h) “Çin Heyetine Münih’te Protesto”²¹.
 ı) “Hükümet Dışarıdaki Türkleri Düşünmüyor”²².
 i) “Bir Türk, Hollanda Parlamento Seçimlerine Muhalefetten Aday”²³.

düzeltilmeye ve Doğu Türkistan Türklerinin insanca yaşama hakkına kavuşmasına katkıda bulunmaya davet edilmiştir.

- ¹³ *Doğu Türkistan’ın Sesi Dergisi*, İstanbul, C. I, 1984. Dört sayfadan oluşan bu makalede Erkin Bey, Doğu Türkistan ziyaretinde yurttaşlarının sürdürdükleri hayat şartlarını anlatmaktadır. Doğu Türkistan nüfusunun dağılımı, ülkenin yeraltı kaynakları, Çinli nüfusun ani çoğalmasının sebepleri gibi konulara da makalede değinilmektedir.
- ¹⁴ *Doğu Türkistan’ın Sesi Dergisi*, İstanbul, C. I, 1984. Üç sayfa olan makalede Doğu Türkistan’da son iki asırda yapılan zulümlere ve tarihi sürece değinilmektedir.
- ¹⁵ *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, Sayı:15, 1981. Makale üç sayfadır. Makalede Kazakistan İlimler Akademisi Uygur Enstitüsü’nde görevli Uygur ilim adamlarının hazırladığı yeni Uygur sözlüğü hakkında bilgiler yer almaktadır.
- ¹⁶ *Doğu Türkistan’ın Sesi Dergisi*, İstanbul, C. III, 1986. Türkistan adının kökeni ve manasına yer verilen makalede Batı Türkistan’da Rus ve Doğu Türkistan’da Çin işgal süreçleri ile bu iki coğrafyada yaşatılan zulümler ele alınmıştır.
- ¹⁷ *Türkiye Gazetesi*, 26.08.1990. Süleyman Demirel ile Irak’ın ABD tarafından işgali süreci bu mülakatta değerlendirilmiştir.
- ¹⁸ *Tercüman Gazetesi*, 11.06.2003. Erkin Alptekin bu mülakatında Doğu Türkistanlıların Türkiye’den beklentilerini dile getirmektedir.
- ¹⁹ *Türkiye Gazetesi*, 13.01.1994. Dönemin siyasilerine gönderilen bombalı mektupların Naziler tarafından üstlenilmesi üzerine kaleme alınan mülakat “Nazilerin eylemlerine hoşgörü ile bakılamaz” ana temasıyla okurlarıyla buluşmuştur.
- ²⁰ *Türkiye Gazetesi*, 7.11.1992. Birinci Olağanüstü Türk Cumhuriyetleri Zirvesini değerlendiren Başbakan Süleyman Demirel, bunun ilk zirve olduğunu, bazı aksaklıkların olabileceğini belirten Başbakan Demirel, bundan sonraki Zirvelerin daha başarılı olacağını söylemiştir.
- ²¹ *Türkiye Gazetesi*, 07.02.1994. Münih’te Doğu Türkistan ve Tibet bayrakları taşıyan göstericilerin, “İnsan haklarına saygı”, “Siyasi mahkûmlar serbest bırakılsın” şeklinde pankartlar taşıyarak Çin heyetini protesto ettikleri nümayişler mülakatta değerlendirilmiştir.
- ²² *Türkiye Gazetesi*, 10.02.1994. Erkin Alptekin, dönemin ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz’ı soydaşlarına teminat verebilmek için, NATO nezdinde gerekli girişimlerde bulunmamakla eleştirmiştir.

- j) "Çin-Sovyet İlişkileri ve Doğu Türkistan"²⁴.
- k) "Türkiye-Çin İlişkileri ve Doğu Türkistan"²⁵.
- l) "Doğu Türkistan'daki Son Gelişmeler"²⁶.
- m) "Dış Türklere Yapılan Zulüm, BM İnsan Hakları Komisyonu'nda"²⁷.
- n) "UNPO Azınlıkların Ümidi"²⁸.
- o) "Doğu Türkistan'daki Soykırımı Asla Müsaade Etmeyeceğiz"²⁹.
- ö) "Pekin Doğu Türkistan'da Geri Adım Attı"³⁰.
- p) "V-2 Kutlaması Avrupa'yı Karıştırdı"³¹.

E.4) Erkin Alptekin Hakkında Yazılanlar

- a) Murat Yeşil, "Doğu Türkistan Yeni Bir Lider Kazanıyor"³².
- b) Serdar Uyan, Mürselin Tan, "Doğu Türkistan'daki Çin Zulmü Hızlandı Ölüm Kalım Savaşı"³³.
- c) Sedat Açıkbaş, Zeki Şahin, "Çin Zulmüne Lanet"³⁴.
- d) Kemal Çapraz, "Çin Dağılacak"³⁵.

E.5) Erkin Alptekin'in Konferanslarının Bir Kısmı

- ²³ *Türkiye Gazetesi*, 03.03.1994. Erkin Alptekin, Hollanda Parlamentosu seçimleri için aday olan Mehmet Tütüncü ile görüşmüş, yaptığı mülakatı gazetede yayımlanmıştır.
- ²⁴ *Türkiye Gazetesi*, 07.11.1986. Erkin Alptekin, bu mülakatında SSCB'nin Doğu Türkistan halkına yönelik ikiyüzlü siyasetine değinmiştir.
- ²⁵ *Yeni Düşünce*, 02.05.1986. Mülakatta Doğu Türkistan'daki gelişmelerden ve Çin'in bölge üzerindeki yaptırımlarına dikkat çekilmiştir.
- ²⁶ *Yeni Düşünce*, 02.10.1988. Doğu Türkistan'daki Müslüman-Türk ahalinin ne kadar zor durumda yaşamakta olduğu, Çin baskısının günden güne şiddetlendiği bu mülakatta değerlendirilmiştir.
- ²⁷ *Türkiye Gazetesi*, 09.08.1992. Mülakatta UNPO'nun Cenevre'de düzenlediği toplantıya katılan Irak Türkmenleri, Kırım Tatarları ve Doğu Türkistan temsilcilerinin insanlık dışı baskı ve zulmü dile getirdikleri bir raporun, BM İnsan Hakları alt komisyonuna sunduklarına değinilmiştir.
- ²⁸ *Türkiye Gazetesi*, 18.01.1992. Mülakatta UNPO'nun kuruluş amacı hakkında bilgi verilmektedir.
- ²⁹ *Türkiye Gazetesi*, 14.05.1992. Mülakatta Amerika İnsan Hakları Komisyonu Alt Komite Başkanı, Erkin Alptekin'e Doğu Türkistanlı Türklerin bağımsızlığa kavuşabilmeleri için elden gelen her türlü yardımın yapılacağı belirtilmektedir.
- ³⁰ *Türkiye Gazetesi*, 25.12.1992. Doğu Türkistan'a bir milyondan fazla Çinli'yi yerleştirerek Türk varlığını asimile etmeyi hedefleyen Çin'i, Doğu Türkistan lideri İsa Yusuf Alptekin'in teşebbüsleri ve milletlerarası insan hakları teşkilatından gelen baskılar neticesinde Çin'in bu kararından vazgeçmek zorunda kalması mülakatta değerlendirilmiştir.
- ³¹ *Türkiye Gazetesi*, 04.10.1992. V-2 füzelerinin denemesinin Alman çevrelerinde eleştirilmesi konusu bu mülakatta değerlendirilmiştir.
- ³² *Türkiye Gazetesi*, 16.02.1996. Murat Yeşil, Türkiye gazetesindeki yazısında Erkin Alptekin'in Doğu Türkistan davasına dair yaptıklarını ve mücadelesini kaleme almıştır.
- ³³ *Türkiye Gazetesi*, 15.07.1996. Serdar Uyan, Erkin Alptekin'in misafiri olarak İstanbul'a gelen Çinli Demokrasi lideri Harry Wu ile yaptığı görüşmeleri köşesinde okurlarıyla paylaşmıştır.
- ³⁴ *Türkiye Gazetesi*, 10.02.1997. Sedat Açıkbaş makalesinde UNPO Başkanı sıfatıyla Almanya'nın Bonn şehrinde düzenlenen Çin'i telin mitingine ve Erkin Alptekin'e dair görüşlerini kaleme almıştır.
- ³⁵ *Türkiye Gazetesi*, 26.03.1997. Kemal Çapraz, Erkin Alptekin'in Çin'in geleceğine dair düşüncelerine ve İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı tarafından düzenlenen, "Doğu Türkistan'dan İki Gün" konulu program hakkında bilgi vermiştir.

- a) Doğu Türkistan Hürriyet Paneli³⁶.
- b) İsa Yusuf Alptekin Paneli³⁷.
- c) Doğu Türkistan'a Destek Paneli³⁸.
- d) Doğu Türkistan Tibet İç Moğolistan Konferansı³⁹.
- e) "Doğu Türkistan Türkleri Ölüm Kalım Mücadelesi Veriyor" Sempozyumu⁴⁰.

Sonuç

1937 yılında Çin'in Lencu şehrinde dünyaya gelen Erkin Alptekin bir asra yaklaşan ömrünü babası İsa Yusuf Alptekin gibi vatan-millet davasına adayın bir kişiliğe sahiptir. Kendisinin ifadesiyle akli kestiği andan itibaren vatan-millet davasına dini, millî ve vicdani bir sorumlulukla koşturan Erkin Alptekin bilhassa Batı ülkelerinde Doğu Türkistan davasının bilinirliğini artırmak, kamuoyunu aydınlatmak ve taraftar bulabilmek gayesiyle faaliyetlerde bulunmuş, Doğu Türkistan'ın kurtuluş yolunu Batı tarzı demokratik yöntemlerde aramıştır. Doğu Türkistan'dan ayrılması ve Türkiye'ye yerleşmesine kadarki hayatı büyük badirelerle dolu olan Erkin Alptekin, Türkiye'ye yerleştikten sonra bir taraftan eğitimini tamamlama gayretinde olurken diğer taraftan maddi imkânsızlıklar dolayısıyla erken yaşlarda çalışma hayatına atılmıştır. THY'deki görevi dolayısıyla Batı ülkelerini yakinen tanıma fırsatı bulan Erkin Alptekin, edindiği tecrübelerle yola çıkmış, Doğu Türkistan davasında lobiciliğin eksikliğini görerek bu

³⁶ Köln Üniversitesinde yabancı öğrenciler "Dünya İnsan Hakları Gününde Doğu Türkistan Hürriyet Mücadelesi" konulu açık oturum düzenlenmiş oturumu Ali Kılıçarslan yönetmiştir. Konuşmacı olarak Dr. Baymirza Hayıt, Hızırbeg Gayretullah, Erkin Alptekin ve Ozan Yusuf Polatoğlu katılmışlardır. Toplantıda "Doğu Türkistan Hürriyet Mücadelesinin Uluslararası boyutu" konusunda bir tebliğ sunan Erkin Alptekin, katıldığı uluslararası toplantılar hakkında bilgiler vermiştir. Konuşmasında bugüne kadar altı binden fazla toplantıya katıldığını dile getiren Erkin Alptekin, toplantılarda Doğu Türkistan'da yaşanan insan hakları ihlallerini dile getirdiğini ifade etmiştir. Uluslararası 18 kuruluşu üye olduğunu ve altısının şeref başkanlığını yaptığını sözlerini ekleyen Erkin Alptekin, Doğu Türkistan'ı anlatırken Türkiye Cumhuriyeti'ne zarar verilmemesine dikkat çekmiştir.

³⁷ İsa Yusuf Alptekin'in vefatının üçüncü yılında anma etkinliği ile yâd edilmiş Erkin Alptekin toplantıda İsa Bey'in hayatı ve mücadelesi hakkında bilgiler vermiştir. Toplantıda ayrıca Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş ve Prof. Dr. Abdülkadir Donuk da birer konuşma yapmıştır

³⁸ Türkistan Azerbaycan Araştırma Merkezi'nin düzenlediği "Doğu Türkistan'daki Nükleer Denemelerin Etkileri" konulu milletlerarası bir konferansa, Kırgız yazar Cengiz Aytmatov, Doğu Türkistan Vakfı Başkanını temsilen Erkin Alptekin, Kazakistan Kadın Organizasyonları adına Urkyz Ilieva, Milletlerarası Uygur İttifakı Başkanı Kahraman Gocamberdiev, Greenpeace Hollanda Temsilcisi Jaap Rodenvurg, Türkistan Azerbaycan Araştırma Merkezinin Başkanı Mehmet Tütüncü'nün yanı sıra çok sayıda Hollandalı gazeteci ve seçkin bir davetli topluluğu katılmıştır

³⁹ New York'ta düzenlenen milletlerarası Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan Konferansında bu ülkeler üzerindeki Çin işgalinin kaldırılması talep edilmiştir. Columbia Üniversitesinde düzenlenen konferansta ilk konuşmayı Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan İttifak Komitesi Başkanı sıfatıyla Erkin Alptekin yapmış ve dünya kamuoyunun artık Çin zulmüne dur demesi gerektiğini vurgulamıştır. İsa Yusuf Alptekin de konferansa bir mesaj göndermiştir.

⁴⁰ UNPO tarafından düzenlenen sempozyuma Willem Offenber (Uluslararası Af Örgütünden) Frans Pieke (Çin Uzmanı ve Leiden Üniversitesi Öğretim Üyesi) ve Avrupa Doğu Türkistan Teşkilatı Başkanı Erkin Alptekin katılmıştır. Sempozyum konuşmasında özellikle Çinlilerin uyguladıkları asimilasyon hareketlerinden bahseden Erkin Alptekin insanca yaşama, egemenlik ve bağımsızlık bir yana, Doğu Türkistan Türklerinin bugün yok olup gitmemek için ölüm kalım mücadelesi verdiklerini ifade etmiştir.

alandaki hizmet etme gayretine düşmüştür. Uluslararası camiada her mecrada davasını anlatabilmenin yolunu, uluslararası kuruluşlardan etkin rol almakla mümkün olduğunu gören Erkin Alptekin, Avrupa Doğu Türkistan Birliği, Dünya Uygur Kurultayı gibi Doğu Türkistan ile ilgili teşkilatlar yanında UNPO ve UBUNTU gibi beynelmilî kuruluşların da bizzat kurucuları veya aktif katılımcıları olmuştur.

Erkin Alptekin'in İngilizce, Almanca, Türkçe bilgisi ve dil kullanma yeteneği Özgürlük Radyosundaki tecrübeleri dolayısıyla kalıcı olmuş, Radyo'da çalıştığı yıllarda birçok devlet başkanı, bakan, milletvekili ve bürokrat ile tanışması, dostluklar kurması Doğu Türkistan davasının bilinirliğini arttırmıştır. Bilhassa Dalay Lama ile kurduğu ilişki ve dostluklar kendisine birçok kapı aralamış, Tibet ile ilgili çalışma yapan teşkilatları Doğu Türkistan davasının birer savunucusu haline getirmiştir.

Bu çalışma ile bir taraftan Erkin Alptekin'in ailesi, eğitimi, mesleki ve evlilik hayatı genel hatlarıyla ortaya konulurken diğer taraftan yarım asırdan fazla zaman hiçbir karşılık beklemeden vatan-millet davasına dair lobi çalışmaları, yazdığı kitaplar, röportajları, makaleleri, hakkında yazılanlar ile verdiği konferanslar da genel olarak ortaya konulmuştur. Erkin Alptekin'in lobi çalışmaları sırasında yetiştirmiş olduğu veya bir şekilde etki ettiği birçok Doğu Türkistanlı gencin günümüzde dünyanın birçok ülkesinde Doğu Türkistan davasını anlatmakta, şiddetten uzak, demokratik yöntemler kullanarak, Doğu Türkistan'ın kendi kaderini tayin hakkını elde edebilecek bir strateji üzerine kurulu faaliyetleri vermiş görünmektedir. Bu çalışmanın Erkin Alptekin hakkında yapılacak olan akademik çalışmalara katkı yapacağı söylenebilir. Bilhassa merhum İsa Yusuf Alptekin gibi önemli bir arşive sahip olan Erkin Alptekin'in şahsi arşivinin gün yüzüne çıkarılması da önemli bir hizmet olacaktır.

Extended Abstract

When the Communist Party took power in China under the leadership of Mao Zedong in 1949, the East Turkestan leader held several meetings about what to do, and ultimately decided to "Leave the Homeland for the Homeland", in the words of Mehmet Emin Buğra Bey. This separation occurred due to forced reasons rather than being arbitrary. Reasons such as the lack of external support, trained and qualified military forces, and ammunition to stay and fight against the Communist Unions perhaps initiated one of the most dramatic migration events in history from East Turkestan in September 1949. Erkin Alptekin, who was only 12 years old at the time when the migration begun, started to migrate before his family, tried not to disrupt his education despite all the difficulties during his stay in Kashmir, and thanks to the English he learned during his education there, many doors were opened for him in the later periods of his life, both personally and in terms of serving his cause. Erkin Alptekin, who had to settle in Turkey before completing his education in Kashmir, took a break from his education life in Kashmir, just like in East Turkestan. His education life, which started in Turkey, again came into trouble due to the financial difficulties and difficulties experienced by the Alptekin family. This situation caused Erkin Alptekin to find himself in a difficult life struggle. The Nevşehir years of Erkin Alptekin's life, who started his career in Turkey in order to contribute to the family economy while continuing his education despite difficulties, were not only interesting

but also contributed to him gaining a lot of experience in preparing him for the future. Although starting to work at Turkish Airlines because he knew English interrupted his education, becoming a lobbyist was one of the turning points in his life. Again, being appointed to a position in Turkish Airlines Foreign Representatives made Erkin Alptekin a world-renowned person. Erkin Alptekin, who accomplished every job he was loved, appreciated and entrusted with great care in every environment he was in, started his struggle to hold on to life on the one hand, and to serve the East Turkestan cause to which he was a member, on the other. The fact that Erkin Alptekin left his job at Turkish Airlines and started working at Freedom Radio, which operates in Germany, contributed to him becoming a full-time lobbyist. As a journalist, he made an effort to find supporters, promote and explain his cause in the West, and on the other hand, thanks to the friendships he made, he became a member of many civil society organizations, enabled the establishment of the organization. Erkin Alptekin, who traveled to many countries and regions of the world as a journalist, explained the East Turkestan case to everyone he met wherever he went, just like his father İsa Yusuf Alptekin, and stated that he carried out all his activities with the view of "a religious, humanitarian and conscientious debt". Organizations such as the World Uyghur Congress and UNPU, which were founded or supported by Erkin Alptekin, who did not refrain from serving the East Turkestan cause even after completing his career, caused him to be remembered as a "wise man/person of knowledge" among the people of East Turkestan. With this study, Erkin Alptekin's family, birth, childhood, marriage, migration journey, settlement in Turkey, education, professional life, as well as his struggle to promote the East Turkestan cause in Western countries have been tried to be revealed. In addition, an effort has been made to evaluate the books, articles, conferences he attended and the things written about Erkin Alptekin, as well as the non-governmental organizations he founded or took an active part in establishing, with this study. In this study, his 85-year life and his migration from East Turkestan in 1949 were evaluated in general terms, based on the interviews with Erkin Alptekin. With this study, clues about both Erkin Alptekin's life and his activities in Western countries, the studies to be carried out about Radio Liberty and the historical development process of the East Turkestan case in the West have been revealed. Also, a kind of attention will be drawn to new studies that will shed light on the mentioned issues.

Kaynakça

- Açıkbaş, S. & Şahin, Z. (1997, 10 Şubat). Çin zulmüne lanet. *Türkiye Gazetesi*, 4.
- Alptekin, E. (1981, Ocak-Şubat). 32 Sene sonra gördüğüm Doğu Türkistan. *Türk Kültürü Dergisi*, S. 218, 137-143.
- Alptekin, E. (1984). 32 yıl sürgün kalan bir menfanın anayurt gezisi intibaları. *Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi*, I, 25-32.
- Alptekin, E. (2003, 11 Haziran). Ankara'ya mesaj var. *Tercüman Gazetesi*, 5.
- Alptekin, E. (1994, 3 Mart). Bir Türk, Hollanda Parlamento seçimlerine muhalefetten aday. *Türkiye Gazetesi*, 4.
- Alptekin, E. (1994, 7 Şubat). Çin heyetine Münih'te protesto. *Türkiye Gazetesi*, 4.
- Alptekin, E. (1984). Çin ve Doğu Türkistan. *Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi*, I, 64-65.
- Alptekin, E. (1984). Çinli diplomatlara açık mektup. *Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi*, VI, 16-20.
- Alptekin, E. (1986, 7 Kasım). Çin-Sovyet ilişkileri ve Doğu Türkistan. *Türkiye Gazetesi*, 4.
- Alptekin, E. (1992, 7 Kasım). Demirel: Zirve çok başarılı oldu. *Türkiye Gazetesi*, 4.
- Alptekin, E. (1992, 9 Ağustos). Dış Türklere yapılan zulüm. BM İnsan Hakları Komisyonu'nda. *Türkiye Gazetesi*, 4.
- Alptekin, E. (1985). Doğu Türkistan bir Çin toprağı mıdır? *Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi*, II (6), 25-30.
- Alptekin, E. (1986). Doğu Türkistan'daki Müslüman Türklere yapılan zulümler. *Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi*, III, 9-11.
- Alptekin, E. (1988, 2 Ekim). Doğu Türkistan'daki son gelişmeler. *Yeni Düşünce*, 10-12.
- Alptekin, E. (1992, 14 Mayıs). Doğu Türkistan'daki soykırımı asla müsaade etmeyeceğiz. *Türkiye Gazetesi*, 4.
- Alptekin, E. (1990, 26 Ağustos). DYP Genel başkanı Süleyman Demirel: Ben barıştan yanayım. *Türkiye Gazetesi*, 4.
- Alptekin, E. (1994, 10 Şubat). Hükümet dışarıdaki Türkleri düşünmüyor. *Türkiye Gazetesi*, 4.
- Alptekin, E. (1985). Kâbil'de Uygurların toplantısı. *Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi*, II (5), 11-13.
- Alptekin, E. (1994, 20 Ocak). Mayaların 500 yıllık çilesi bitsin, *Türkiye Gazetesi*, 4.
- Alptekin, E. (1994, 13 Ocak). Nazilere anlayış gösterilmez. *Türkiye Gazetesi*, 4.
- Alptekin, E. (1992, 25 Aralık). Pekin Doğu Türkistan'da geri adım attı. *Türkiye Gazetesi*, 4.
- Alptekin, E. (1994, 6 Şubat). Tatarlara Çin işkencesi. *Türkiye Gazetesi*, 4.
- Alptekin, E. (1991, 14 Haziran). Türkiye Ortadoğu'nun kilit ülkesi. *Türkiye Gazetesi*, 4.
- Alptekin, E. (1986, 2 Mayıs). Türkiye-Çin ilişkileri ve Doğu Türkistan, *Yeni Düşünce*, 4.
- Alptekin, E. (1992, 18 Ocak). UNPO azınlıkların ümidi. *Türkiye Gazetesi*, 4.
- Alptekin, E. (1992, 4 Ekim). V-2 kutlaması Avrupa'yı karıştırdı. *Türkiye Gazetesi*, 4.
- Alptekin, E. (1985). Yeni Çin anayasası ve Çin'deki tutsak milletler. *Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi*, II(6), 9-11.
- Alptekin, E. (1981). Yeni Uygurca sözlük. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 15, 207-209.
- Alptekin, E. (1990). *Doğu Türkistan'dan hicretimizin 40. yılı*. Kayseri: Erciyes Dergisi Doğu Türkistan Yay.
- Alptekin, E. (1978). *Uygur Türkleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Alptekin, İ.Y. (2010). *Esir Doğu Türkistan için-1: İsa Yusuf Alptekin'in mücadele hatıraları*. (Ö. Kul, yay. haz.). Ankara: Berikan Yayınevi.

- Alptekin, İ.Y. (2007). *Esir Doğu Türkistan için-2: İsa Yusuf Alptekin'in mücadele hatıraları*. (Ö. Kul, yay. haz.). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Çapraz, K. (1997, 26 Mart). Çin Dağılacak. *Türkiye Gazetesi*, 4. <https://www.circassiancenter.com/tr/haklari-gaspedilmis-halklar-orgutu/16.1.2023>.
- Kösem, K. (2019). DUK Başkanı Erkin Alptekin'in İsveç'te yayına başlayan Uygur Radyosundaki Mülakat. <http://www.gokbayrak.com/dergi-sayfaları/756/20.3.2019>.
- Kul, Ö. (2022). 1949 sonrası Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye göçler ve Türkiye'de göçmenlerin durumu. 19. *Yüzyıldan Günümüze Türkiye'ye Yapılan Göçler, Göçmenlik ve Sosyal Uyum*, (Z. Aslan, ed.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 120-146.
- Kul, Ö. (2009). *Osman Batur ve Doğu Türkistan milli mücadelesi (1911-1955)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi. Sos. Bil. Enstitüsü.
- Kul, Ö. (2020). Türkiye'de Uygur göçmenler. *Dünyada Göç Yönetimi ve Türkiye'nin Göçmenleri, Göçü Nasıl Yönetmeli*, (A. Cihan & İ. Ermağan & H. Genç, ed.). İstanbul: Akademik Kitap, 473-497.
- Kul, Ö. (2019). Uyghur immigrations from East Turkestan to Turkey between 1949 and 1954, *Emigrants/Muhacir from Xinjiang to Middle East during 1940-60s*. (J. Noda & R. O. Fuchu, ed.). Tokyo, 13-23, 141-150.
- Kul, Ö. (2020). Alptekin, İsa Yusuf. *DİA*, (EK-1, C. s. 88-89). Ankara: TDV Yay. <https://islamansiklopedisi.org.tr/alptekin-isa-yusuf> (07.10.2023).
- Kul, Ö. & Kırkıl, E. (2011 Temmuz). Doğu Türkistan Kazak Türk liderlerinden bir portre: Hüseyin Teyci. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I(2), 103-130.
- Kul, Ö. & Tuncer, T. (2015). XX. asırda Doğu Türkistan'da göçler. *Türk Dünyasında Sürgün ve Göç*, (N. Sarıahmetoğlu & İ. Kemaloğlu, haz.). İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayını, 193-231.
- Cadelhak, M. S. M. (2012). *El-Etrakü'l Uygur*. (E. Alptekin, çev.). İstanbul: Vakfu Türkistani's-Şarkıyye Yayını.
- Mustafa, M. Erkin Alptekin efendinin dünyaya gelişinin 70. yılı münasebeti ile röportaj. *Yayınlanmamış Mülakat*.
- Sağlam, E. Z. (2022). Kazak Türklerinin Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya göçü ve Türk basınında yansımaları (1949-1954). *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 233-244.
- Tekin, T. & Kul, Ö. (2023). 1934'ten günümüze Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye göçler. *Sosyal-Ekonomik-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Göç ve Göçmenler*, (S. Beyoğlu & A. İnginar Kemalov, ed.). Ankara: Altınordu Yayınları, 349-372.
- Tuncer, T. (2015). *1949-1964 yılları arasında İstiklal mücadelesi ve Türkiye'ye yapılan göçler*. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Tuncer, T. (2017). Hindistan hükümeti'nin Doğu Türkistanlılara yardımları. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi 11-15 Eylül 2017*, 102-111.
- Uyan, S. & Tan, M. (1996, 15 Temmuz). Doğu Türkistan'daki Çin zulmü hızlandı ölüm kalım savaşı, *Türkiye Gazetesi*, 7.
- Yeşil, M. (1996, 16 Şubat). Doğu Türkistan yeni bir lider kazanıyor. *Türkiye Gazetesi*, 6.

EKLER**Ek 1: Erkin Alptekin Okul Arkadaşları ile, Srinagar, Hindistan (1953)****Ek 2: Erkin Alptekin Güneşspor Takımı ile, Nevşehir (1961)****Ek 3: Erkin Alptekin Arkadaşları ile, Nevşehir (1962)**

Ek 4: Erkin Alptekin'in Türkiye'ye Yerleştikten 15 Yıl Sonra Keşmir'e Gidip Çocukluk Arkadaşı ve Ailesiyle Buluşması, Hindistan (1969)

Ek 5: Erkin Alptekin Doğu Türkistan'ı Ziyaretinde Sağında Ötkür Bey ve Çocukluk Arkadaşı Aydın Ve Sanatçılarla Birlikte, Urumçi, Doğu Türkistan (1983)

Ek 6: Erkin Alptekin Yakacık'taki Yazlığında Alparslan Türkeş ile

Ek 7: Erkin Alptekin BM İnsan Hakları Komisyonu'nda Türkiye Delegesiile, Cenevre (1987)

Ek 8: Erkin Alptekin Türk Federasyonu Kurultayı'nda Tuğrul Türkeş ve Ülküdaşları İle (1990)

Ek 9: Erkin Alptekin Keşmir'in İlk Başbakanı Muhammed Abdullah'ın Oğlu ve Akabinde Babasından Sonra Başbakan Olan Faruk Abdullah ile, Delhi, Hindistan (1992)

Ek 10: Erkin Alptekin UNPO Adına BM İnsan Hakları Komisyonu'na Doğu Türkistan'da İnsan Hakları İhlallerine Dair Konuşmasından Bir Kare, Cenevre (1992)

Ek 11: Erkin Alptekin Lihtenştayn Prensi II. Hans-Adam İle Birlikte, Lihtenştayn, Almanya (1993)

Ek 12: Erkin Alptekin S.O.T.A. Toplantısı'nda Cengiz Aytmатов İle Birlikte, Lahey (1993)

Ek 13: Erkin Alptekin UNPO Genel Sekreteri İken Dalay Lama Tarafından Ziyaret Edilmesi, Lahey, Hollanda (1994)

Ek 14: Erkin Alptekin Mahatma Gandhi'nin Kabri Önünde, Hindistan (1995)

Ek 15: Erkin Alptekin Babası İsa Yusuf Alptekin'in Fatih Camisi'ndeki Cenaze Merasimindeyken, İstanbul (Aralık, 1995)

Ek 16: Erkin Alptekin Doğu Türkistan Hükümeti'nin Başkâtibi Abdurrauf Maksun (Ortada) ve Doğu Türkistan'ın Aydınlarından Dolkun Yasin İle Birlikte, Almatı, Kazakistan (1996)

Ek 17: Erkin Alptekin Bilâhare Bağımsız Olan Doğu Timor Cumhurbaşkanı Jose Ramos-Horta İle Birlikte, Lahey, Hollanda (1996)

Ek 18: Erkin Alptekin Seçimlerde Gözlemci Olarak Gittiği Çeçenistan'da Korumaları İle Birlikte, Çeçenistan

Ek 19: Erkin Alptekin BM ve UNPO Gözlemci Heyeti Başkanı Olarak Selimcan Yandarbiyev İle Birlikte, Grozni, Çeçenistan (1997)

Ek 20: Erkin Alptekin Hindistan Savunma Bakanı George Fernandes ve Beraberindeki Heyet ile Birlikte, Delhi (1997)

Ek 21: Erkin Alptekin Uygur İlkokul Talebeleri ile Birlikte, Almatı, Kazakistan (1998)

Ek 22: Erkin Alptekin Nazugum Vakfı Üyeleri ile Birlikte, Vakıf Başkanı Dilberim Samsakova, Almatı, Kazakistan(1998)

Ek 23: Erkin Alptekin Üçlü İttifak'ın Konferansında Katılımcı Dostlarının Bir Kısmı İle Birlikte, Washington, ABD (1998)

Ek 24: Erkin Alptekin Bonn Büyükelçisi Onur Öymen İle, Almanya (1999)

A Group of Urartu Pins from the Ahlat, Erzurum, and Van Archeology Museums

Ahlat, Erzurum ve Van Arkeoloji Müzelerinden Bir Grup Urartu İğnesi

Davut YİĞİTPAŞA * Abstract

The data on ornaments and jewelry in the Kingdom of Urartu has been obtained from archaeological excavations rather than written documents. This study covers the data on the pins obtained from the Urartu centers in the Eastern Anatolia Region and mostly from their necropoleis. From this point of view, we analyzed the pins in Van, Ahlat, and Erzurum Archeology Museums in this study. Pins, one of the types of jewelry used for decoration, are generally thin, flat, cylindrical and mostly made of metal, and used for sewing clothes and attaching the ends of the clothes and the hair. The pin consists of a head, body and tip shaped in various ways. Some archaeological finds include a crown decorated with plant or animal figures on the head and elements called torus and bracelets on which it is placed. On the other hand, the body consists of a hole and a pin that tapers toward the tip. We analyzed the chronology, meanings, usage methods, and construction techniques of Urartian pins, which consist of animal heads, animal figures, fruit and plant heads, bud and knot heads, and flat heads. We obtained results by dating the settlement finds within the Urartu State's borders and the contemporary neighboring region by conducting analogies between them. We also tried to identify the symbolic meanings Urartian pins can have as protection from evil, magic, decoration, status indicators, and the belief that the person will be protected forever after death.

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Fakültesi Arkeoloji Bölümü
davut.yigitpasa@omu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8821-5628
Samsun / TÜRKİYE

* Assoc. Dr., Ondokuz Mayıs University Faculty of Humanities and Social Sciences Department of Archaeology
davut.yigitpasa@omu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8821-5628
Samsun / TÜRKİYE

Keywords:

Van Museum, Urartian, Bronze, Jewelry, Pin.

Öz

Urartu Krallığı'nda süs ve takılar hakkındaki veriler; yazılı belgelerden çok arkeolojik kazılardan elde edilmiştir. Bu çalışma Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Urartu merkezleri ile çoğunlukla nekropollerinden ele geçen iğnelere ilişkin verileri kapsar. Buradan hareketle Van, Ahlat ve Erzurum Arkeoloji Müzelerindeki iğneler değerlendirmeye alınmıştır. Süsleme amacıyla kullanılan takı türlerinden biri olan iğneler, giysi dikme, giysi uçlarını birbirine tutturma ve saç tutturma işleviyle genel olarak ince, düz, silindirik şeklinde ve çoğunlukla metalden yapılmıştır. İğne, çeşitli şekillerde biçimlendirilmiş bir baş, gövde ve uç kısımlarından oluşmaktadır. Arkeolojik buluntular arasında yer alan iğnelerin bazılarında, baş kısmında bitki veya hayvan figürleri ile süslenmiş bir taç ve bunun üzerine oturtulduğu torus ve bilezik olarak adlandırılmış öğeleri görülmektedir. Gövde ise, delik kısmı ve uca doğru incelen iğneden oluşmaktadır. Hayvan başlı, hayvan figürlü, meyve ve bitki başlı, tomurcuk ve budak başlı, yassı başlardan oluşan Urartu iğnelerinin kronolojisi, sahip olabileceği anlamlar, kullanım yöntemleri, yapım teknikleri açıklanmış tipolojinin ardından, Urartu

Başvuru/Submitted: 16/01/2023

Kabul/Accepted: 17/05/2023

Devleti sınırları içinde yer alan yerleşme buluntuları ve Urartu ile çağdaş komşu bölge yerleşme buluntuları arasında yapılan analogilerle tarihlendirilerek sonuca ulaşılmıştır. Ayrıca Urartu iğnelerinin sahip olabileceği sembolik anlamlar, kötülüklerden korunma, büyü, süslenme, statü göstergesi olarak ve ayrıca öldükten sonra kişinin sonsuza kadar korunacağına inanış belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Van Müzesi, Urartu, Bronz, Takı, İğne.

Makale Bilgileri

- Atıf:** Yiğitpaşa, D. (2023). A Group of Urartu Pins from the Ahlat, Erzurum, and Van Archeology Museums. *Selçuk Türkiyat*, (60): 203-225.
- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
- Katılımcı Rızası:** Katılımı yok.
- Mali Destek:** Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
- Çıkar Çatışması:** Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Telif Hakları:** Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
- Değerlendirme:** İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
- Benzerlik Taraması:** Yapıldı – iThenticate.
- Etik Beyan:** sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
- Lisans:** Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
- Informed Consent:** No participants.
- Financial Support:** The study received no financial support from any institution or project.
- Conflict of Interest:** No conflict of interest.
- Copyrights:** The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
- Assessment:** Two external referees / Double blind.
- Similarity Screening:** Checked – iThenticate.
- Ethical Statement:** selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
- License:** Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Introduction

One of the types of jewelry used for decoration is pins. Pins used for sewing clothes, tying the ends of the clothes together, and fastening the hair were generally thin, flat, cylindrical, and mostly made of metal, and consisted of a head, body, and end parts shaped in various ways. Some pins have a crown decorated with plant or animal figures on the head and items called torus and bracelets on which it is placed. On the other hand, the body consists of a hole and a tapering pin (Zahlhaas, 1991, p. 184) (Figure 1). On the other hand, sewing pins consist of a tapering body and a head with a hole. Typological uniformity is observed in sewing pins. Awls, also used for sewing, are primarily used for sewing or piercing hard and thick materials such as leather (Yıldırım, 1989). The history of pins in Anatolia dates back to the Neolithic period. Wooden pins covered with wood, bone, and copper were found in Çatalhöyük (Mellaart, 2003, p. 163-168) and Körtik Tepe (Özkaya & Coşkun & Soyukaya, 2013, p. 20, 70). Since the Late Chalcolithic Age, silver and gold have been used in Anatolia (Yalçın, 2003, p. 76-77). Examples of ivory, bronze, silver, and gold pins besides copper have been found since the beginning of the 3rd millennium BC in Arslantepe (Di Nocera-Palmieri, 2003, p. 38), Alacahöyük (Maxwel-Hyslop, 1971, p. 42-43), Kültepe (Maxwel-Hyslop, 1971, p. 98-99; Özgüç, 2006, p. 230-231), Boğazköy (Yıldırım, 1989) and Troy (Maxwel & Hyslop, 1971, p. 55-57). Jewelry obtained from cemeteries such as Karagündüz, Yoncatepe, Ünseli, Dilkaya, and Hakkari in the Van Lake Basin was produced using low-carbon iron in the Early Iron Age (Sevin, 2003, p. 217-218). In addition to iron samples, bronze pins were also found in Karagündüz with animal, poppy, or bud heads (Sevin-Kavaklı, 1996, p. 31, 36; Belli & Konyar, 2003, p. 184). Similar examples were recovered in the 4th layer of the Hasanlu settlement in northwest Iran (Muscarella, 1988, p. 40-45), Surkh Dum in Luristan (Muscarella, 1988, p. 123-132), and Samtavro in the Caucasus (Abramishvili, 2003, p. 17-18, Lev. I).

In addition to the primary function of the pins being sewing, the fact that some of them recovered as grave finds were found near skulls indicates that they were also used for tying hair (Muscarella, 1988, p. 40). It has also been determined that pins had symbolic meanings in ancient times; one being “protective” based on the possibility of it being used as an amulet. The lion and sphinx protomes in the “Aslanlı Kapı” (Lion Gate) in Boğazköy and the “Sfenksli Kapı” (Sphynx Gate) in Alacahöyük were also used in a protective sense. This meaning of the gates could also possibly be valid for pins (Yıldırım, 1989, p. 27; Marcus, 1994, p. 9-11). It could be argued that the ruling class used ornamental pins for clothing, especially those made of precious metals such as gold and silver.

Studies carried out in Hasanlu mention a group of pins, possibly called the shroud pin. However, it has not been clarified how the dead were wrapped in a shroud or how it was concluded that a shroud was present (Marcus, 1994, p. 4). The fact that these pins are called “shroud pins” only because they are longer from a typological point of view raises many questions. The pin heads in this group were compared to the heads of weapons such as daggers, knives, and swords. It was interpreted that the women of

Hasanlu symbolically protected the city, showing that the city was strong and reflected that they had a well-protected population (Marcus, 1994, p. 11).

It has been determined that the image of a judge of animals was used in some of the pin heads produced especially in the ajour technique in Surkh Dum in Luristan. It is proposed that the female figures crouching on the ground, enclosed in a circle or rectangle on the pinpoint, reflect the moment of birth and symbolize fertility (Muscarella, 1988, p. 125-126).

A double rooster head pin was found on the necklace on the neck of an in situ female skeleton in the Karagündüz grave K5. Sevin stated that this necklace with a pin could reflect the belief in the other world peculiar to women (Sevin, 2005, p. 365). Furthermore, Sevin stated that, according to the testimony of the antique dealers, the necklace in the bronze woman figurine found in the Derebey village near Van, today in the Yerevan history museum, is also pinned and therefore parallels the necklace found in Karagündüz, but still the testimony of the antique dealers could not be trusted (Figure 2). However, Zahlhaas, who worked on this figurine, stated that the pin was long and attached to the chest garment (Zahlhaas, 1991, p. 185). Belli-Konyar stated that the symbolic meanings attributed to pins still exist in Eastern Anatolia today, and a long pin is placed next to women who have given birth (2003, p. 184). It is also known that today pins are placed in amulets prepared to protect from evil.

I. Usage of Pins

Most of the pins unearthed in archaeological excavations were recorded as grave finds. Pins are found in burials, on the skeleton's body, or near the head.

The gender and age of many burials found in the Lower City tombs were identified, and because they were buried together with their personal belongings, the use of such items could be understood in the Hasanlu IVB layer (1100-800 BC). The pins found in these graves were divided into two, clothing and possibly shroud pins. It was understood that every corpse was wrapped in a shroud in the graves, regardless of gender and age, but only female skeleton shrouds were pinned. However, there is no actual data about the shroud use in Hasanlu tombs. The typological distinction showed that the longer pins might have been used to fasten the shroud. Marcus stated that shroud pins, which are longer (14-36 cm) than clothing pins, were used horizontally from one shoulder to the other or diagonally on the chest and were primarily found in tombs with rich finds. Clothing pins were generally used on the shoulders, with the pointed end pointing upwards. However, while two pins were detected in adults, only one pin was found in children (Marcus, 1994, p. 4-5).

It is observed that the clothing pins of the figures on the ivory mosaic panels found in Mari are attached horizontally on the chest, just below the shoulder, or with the pointed ends pointing down. It is also depicted that two pins are used together, crosswise. Moreover, pendulums with beads and tassels are attached to the pinholes (Yıldırım, 1989, p. Lev. 4, Fig. 12; Sevin & Kavaklı, 1996, p. 37). In Alacahöyük, rings were attached to the holes in the body of most of the pins or beads were tied with thread (Maxwel-Hyslop, 1971, p. 98-99).

Two poppy-headed pins were found between the shoulder and neck of the skeleton, and a double lion-headed pin at the chest level in the Ka 3 tomb examined during the 2006 excavations in the Kalecik necropolis (Çavuşoğlu, 2015, p. 231, Fig. 7). It is not possible to identify a type called “shroud pin” for Urartian pins. As evident from the Kalecik finds, it is possible to consider that the lion and poppy-headed pins used as a dead gift may also have been used to fasten the shroud.

This study examined pins dating to the Urartu (Middle Iron Age) period, purchased by the Ahlat, Erzurum, and Van Archaeological Museums. It explains, in general terms, the definition of a pin, its chronology, meanings, and usage. Following typology, this study dated the pins examined by analogies with the Urartian finds and deduced results by determining their implications.

II. Typology

I. Headed (Protome) Pins:

The Urartians widely used this group called protomes in previous studies.

I.1. Animal-Headed (Protome) Pins: The Urartians widely used this group. These pins had a head and neck and, in some cases, a partial body depicted with the forelimbs of animals or mythological creatures (Yıldırım, 1989, p. 11).

I.1.1. Double Animal-Headed Pins: The first sample was obtained from the Ahlat Archeology Museum (Inv. No: 2005-142-A). The double bird-headed pin has typical pin head decorations. The animals were crafted back to back in a stylized manner and are located on a disk. There is a round torus under the disc and two bracelets (Trokhilos) with a distance between them. The pin body with a round cross-section starts beneath the circular hole part (Figure 3)

The head of the pin obtained from Erzurum Archeology Museum (Inv. No: 35-75) consists of chicken and rooster heads. Chicken and rooster with typical pinhead decorations were crafted back to back in a stylized manner and are located on a disk. There is a round torus under the disc and two bracelets with a distance between them. The pin body with a round cross-section starts beneath the circular hole part (Figure 4). Pins with two rooster or chicken protomes are in Kalecik (Çavuşoğlu, 2015, Fig. 7/17), Adana, Ankara, Diyarbakır, İstanbul and Van Archaeological Museums (Yıldırım, 1989, p. 32-33, Fig. 6-15).

The head of the third pin from the Van Archeology Museum (Inv. No: 73-16-2) consists of two eagle heads. The animals were crafted back to back successfully; the beaks and eyes are quite prominent. Details are engraved with horizontal and vertical notches on the neck and body. The animals are located on a disk. There is a round torus under the disc and two bracelets with a distance between them. There are also vertical-short notches on the edges of the bracelets. The pin body with a round cross-section starts beneath the circular hole part (Figure 5). Pins with two rooster or chicken protomes are in Kalecik (Çavuşoğlu, 2015, Fig. 7/17), Adana, Ankara, Diyarbakır, İstanbul and Van Archaeological Museums (Yıldırım, 1989, p. 32-33, fig. 6-15).

I.1.2. Three Animal-Headed Pins: The head of the pin obtained from Erzurum Archeology Museum (Inv. No: 18-42-79) consists of three bird heads. The animals,

depicted back to back and in a stylized form, are located on a conical body torus. There is one disc-shaped bracelet under the torus. The pin body with a round cross-section starts beneath the rectangular hole section (Figure 6).

The head of the pin obtained from Erzurum Archeology Museum (Inv. No: 3-14-75) consists of three bird heads. The animals, depicted back to back and in a stylized form, are located on the bracelet. The torus with a biconical body is decorated with a deep zigzag motif. There are three disc-shaped bracelets under the torus. The pin body with a round cross-section starts beneath the rectangular hole section. Half of the body is broken (Figure 7).

The head of the third pin from the Van Archeology Museum (Inv. No: 11-124-82) consists of three bird heads. It is very oxidized, and one of the animal heads is broken. The animals, depicted back to back and in a stylized form, are located on a conical body torus. There are two disc-shaped bracelets under the torus. The pin body with a round cross-section starts beneath the bracelet. There is no hole part (Figure 8).

The head of the last pin from the Van Archeology Museum (Inv. No: 63-140-75) consists of three eagle heads. The beak, eyes, and body feathers of animals on a disc are well-defined. There is a round torus under the bracelet, whose edges are decorated with vertical-short notches, and there are two bracelets with a distance between them under the torus. There are, again, vertical-short notches on the edges of the bracelets. The pin body with a round cross-section starts beneath the rectangular hole section (Figure 9).

It is located in Kalecik (Çavuşoğlu, 2015, Fig. 7/9), Adana Museum (Taşyürek, 1975, Receipt no: 1587), Adilcevaz (Yıldırım, 1989, Fig. 17), Adana and Van Museums (Yıldırım, 1989, Fig. 19-35).

1.1.3. Four Animal-Headed Pins: The pin, obtained from Erzurum Archeology Museum (Inv. No: 43-81), consists of four stylized eagles. The animal heads with prominent beaks are on a bracelet. There is a conical torus under the bracelet and two smaller disc-shaped bracelets further underneath. The pin body with a round cross-section starts beneath the hole in the form of a round bead (Figure 10).

The head of the last pin from the Van Archeology Museum (Inv. No: 74-17-35) consists of four eagle heads. Stylized animal heads are placed on a bracelet. There is a conical torus under the bracelet and a smaller, disc-shaped bracelet further underneath. The pin body with a round cross-section starts beneath the rectangular hole section (Figure 11).

Bronze ornamental pin with a bird figure located in Patnos - Giriktepe Palace (8th century BC) (Belli, 2010, p. 340), Iğdır (Barnett, 1963, p. 178-179, Fig. 32/2), Nor-Aresh (Barnett, 1963, Fig. 43), similar ones are located in Adana, Malatya and Van Museums (Yıldırım, 1989, Fig. 45-48).

1.2. Pins with Animal Figures: This category makes up the second group.

1.2.1. Pins with A Single Animal Figure: Our first sample was obtained from the Van Archeology Museum (Inv. No: 1800). Since the pin is oxidized, its details are not precise, but the tip resembles the head of a snake (?) due to its rounded protrusion. The

pin body with a round cross-section starts beneath the oval-shaped hole section. The tip of the pin is bent (Figure 12). Similar pins with a single snake figure can be found in Van Museum (Yıldırım, 1989, Fig. 75).

The head of the pin obtained from the Van Archeology Museum (Inv. No: 11-25-76) consists of a stylized bull figure. The bull figure is sitting on a bracelet. Below this is a disc-shaped torus and two bracelets. The pin body with a round cross-section starts beneath the rectangular hole section (Picture 13). Similar pins can be found in Van Museum (Lightning, 1989, Fig. 61).

Another pin head obtained from the Van Archeology Museum (Inv. No: 4-177-79) consists of a single stylized mountain goat figure. The mountain goat is standing on a bracelet. Its eyes and horns bending backward are prominent. Below this is a disc-shaped torus, and underneath is a bracelet. The pin body with a round cross-section starts beneath the rectangular hole section. The tip is broken (Figure 14). Similar pins can be found in Ankara, Diyarbakır, Mardin, and Van Museums (Yıldırım, 1989, Fig. 70-74).

The head of another pin obtained from the Erzurum Archeology Museum consists of a stylized single goat figure. The pin head shows different characteristics from the types studied so far. Ornamental elements such as torus and bracelets are missing. The animal's head, horns, and hole are found on the round and flat body. The eyes are circular incised, with four circular incised decorations on the body. The horns are joined to the head by curving upwards from both sides in a circle and tapering towards the tip. The pin body with a round cross-section starts beneath the goat figure (Figure 15). Similar pins can be found in Ankara, Diyarbakır, Mardin, and Van Museums (Yıldırım, 1989, Fig. 70-74).

Another sample was obtained from the Erzurum Archeology Museum (Inv. No: 54-82). The head of the pin consists of a stylized single bird figure. The pin head shows different characteristics from the types studied so far. Ornamental elements such as torus, bracelet, and hole are missing. While the head and tail of the bird are precise, two hollows and wings are shown on the body. The pin body with a round cross-section starts beneath the bird figure (Figure 16). Similar pins can be found in Adana and Van Museums (Yıldırım, 1989, Fig. 56-56a).

The head of another pin obtained from the Van Archeology Museum (Inv. No: 5-12-77) consists of a stylized single bird figure. The head, wing, and tail of the bird figure standing on the bracelet have been stylized by inscribed decoration. After a space, a lozenge motif was engraved in relief in a molding from the top and bottom. There is no hole. Then starts the pin body with a round cross-section (Figure 17). Similar pins can be found in Adana and Van Museums (Yıldırım, 1989, Fig. 56-56a).

Our last example is a pin with a single duck figure from the Van Archaeological Museum with its stylized head made of bone (Inv. No: 4-185-79). The head of the flat bird figure has an incision pupil decoration carved in a circle. There are two incision decorations on one side of the body and three on the other with a hole in a circle. The hole is on the bird's body, followed by the round-section pin body (Picture 18). Similar

pins can be found in Kalecik (Çavuşoğlu, 2015, Fig. 7/18), Ankara, Diyarbakır, Mardin and Van Museums (Yıldırım, 1989, Fig. 70-74).

I.2.2. Pins with Three Animal Figures: A silver sample found in the Van Archeology Museum (Inv. No: 11-125-82) has three stylized lion figures on a rectangular plate on the torus. Beneath it is a round torus, and below it is a bracelet with vertical-short notches on the sides. There is a ring in the rectangle-shaped hole part, followed by the round-section pin body (Figure 19). O. Belli dated it to the 8-7th centuries BC (Belli, 2010, s. 344). Four lions are located on palmette motifs on the pin with lion figures found in Kalecik. There are three animal figured pins in Karmir Blur and Armavir (Piotrovskii, 1967, p. 56). Similar pins can be found in Ankara and Van Museums (Yıldırım, 1989, Fig. 80-81).

I.3. Pins with Fruit and Plant Heads: This group constitutes most of the samples examined. It is divided into various subgroups. Ornamental elements pomegranate and poppy are confused by some researchers with insufficient botanical knowledge or who do not consider such details (Figure 20-21).

I.3.1. Poppy-Headed Pins: These pins are titled poppy-headed as the top resembles the pistil of the poppy capsule. As titled in botany, stigmas are rays emanating from a common point at the pin head. The grooves between the stigmas are shallow or deep depending on the number of stigmas. Poppy-headed pins are divided into various subgroups according to their crowns.

I.3.1.1. Pins with a Dome-Shaped Crown: This group's crown part, represented by an example from the Van Archeology Museum (Inv. No: 11-1-96), is dome-shaped. The gold-plated pinhead stigmas are made in shallow notches. The torus under the space beneath the crown is in the form of a bead. There is a disc-shaped bracelet under the torus. The round-section pin body starts under the round-shaped hole (Figure 22). Similar pins can be found in Van, Ankara, Adana, Diyarbakır, and Gaziantep Museum (Yıldırım, 1989, Fig. 1-21).

I.3.1.2. Pins with Bracelet Supported Dome-Shaped Crowns: This group's crown, represented by an example from the Ahlat Archeology Museum (Inv. No: 829), is dome-shaped. The stigmas on the pin head are made in shallow notches. The torus under the poppy head sitting on the bracelet is in the form of a bead. There are three disc-shaped bracelets under the torus. The pin body with a round cross-section starts beneath the rectangular hole (Figure 23).

The crown of the second pin example from the Ahlat Archeology Museum (Inv. No: 774) is dome-shaped. The stigmas on the pin head are made in shallow notches. The torus under the poppy head sitting on the bracelet is in the form of a bead. There is a disc-shaped bracelet under the torus. The pin body with a round cross-section starts beneath the rectangular hole (Figure 24).

The crown of the pin from the Erzurum Archeology Museum (Inv. No: 255-78) is dome-shaped. The stigmas on the pin head are made in shallow notches. The torus under the poppy head sitting on the bracelet is in the form of a bead. There is a disc-

shaped bracelet under the torus. The pin body with a round cross-section starts beneath the rectangular hole (Figure 25).

The crown of the pin from the Erzurum Archeology Museum is dome-shaped. The number of stigmas made in shallow notches at the pin head is high and thin grooves-shaped. The torus under the poppy head sitting on the bracelet is in the form of a bead. There is a disc-shaped bracelet under the torus. The pin body with a round cross-section starts beneath the rectangular hole (Figure 26).

The crown of the pin from the Erzurum Archeology Museum (Inv. No: 3-13-75) is dome-shaped. The stigmas on the pin head are made in deep notches. The torus under the poppy head sitting on the bracelet is in the form of a bead. There are two disc-shaped bracelets under the torus. The pin body with a round cross-section starts beneath the rectangular hole (Figure 27).

Bronze ornamental pins with poppy heads from Van/Kalecik (Çavuşoğlu, 2015, Fig. 7/1-6, 12-14), in Van, Malatya, Diyarbakır Museum (Yıldırım, 1989, Fig. 22-32),

I.3.1.3. Pins with a Flat Dome-Shaped Crown and a Bracelet Underneath: The crown part of the pin from the Erzurum Archeology Museum (Inv. No: 36-75) is flat dome-shaped. The stigmas on the pin head are made in deep notches. The torus under the poppy head sitting on the bracelet is in the form of a bead. There are two more disc-shaped bracelets under the torus. The last bracelet is placed on a rectangular hole. The pin body is round-sectioned (Figure 28).

The crown of the pin from the Van Archeology Museum (Inv. No: 74-35-4) is flat dome-shaped. The stigmas on the pin head are made in deep notches. There is a bracelet and a bead-shaped torus under the poppy head. There is a disc-shaped bracelet under the torus. The pin body with a round cross-section starts beneath the rectangular hole (Figure 29). Similar pins can be found in Van, Ankara, Adana, and Diyarbakır Museums (Yıldırım, 1989, Fig. 33-47).

I.3.1.4. Pins with a Flat or Concave Crown: The crown of the pin from the Van Archeology Museum (Inv. No: 5-17-84) is flat. The stigmas on the pin head are made in deep notches. The torus under the poppy head sitting on the bracelet is in the form of a bead. Below the torus are two more disc-shaped bracelets. The last bracelet is placed on the rectangular hole. The pin body is round-sectioned (Figure 30). Similar pins can be found in Van, Ankara, Adana, Diyarbakır, and İstanbul Museums (Yıldırım, 1989, Fig. 48-62).

I.3.1.5. Pins with a Disc Supported Flat or Concave Crown: The pin crown, which has the same features as the previous group and is found in the Erzurum Archeology Museum, is supported by a disc. The stigmas on the pin head are made in deep notches. The torus under the poppy head is in the form of a bead. Below the torus are two more disc-shaped bracelets. The pin body with a round cross-section starts beneath the rectangular hole (Figure 31).

The crown of the pin from the Erzurum Archeology Museum (Inv. No: 58-78) is flat and has a poppy head. The stigmas on the pin head are made in deep notches. The torus under the poppy head is in the form of a bead. Below the torus are two more

disc-shaped bracelets. The pin body with a round cross-section starts beneath the rectangular hole (Figure 32). Similar pins can be found in Van, Adana, and Malatya Museums (Yıldırım, 1989, Fig. 63-73).

I.3.1.6. Pins with a Flat or Concave Crown Bearing a Bracelet: The crown of the pin from the Erzurum Archeology Museum is flat and has a poppy head. The stigmas on the pin head are made in deep notches. There is a bracelet under the poppy head. Below the bracelet is a bead-shaped torus and a bracelet. A small bracelet and a round-section pin body extend beneath the round-shaped hole (Yıldırım, 1989, p. 65) (Figure 33). Similar pins can be found in Van, Adana, and Malatya Museums (Yıldırım, 1989, Fig. 74-81, 83).

I.3.2. Pins with a Pomegranate Head:

I.3.2.1. Pins with Flat Crown: The crown of the pin from the Erzurum Archeology Museum is flat and has a pomegranate head. The stigmas on the pin head are made in deep notches. There is a bead-shaped torus and two bracelets under the pomegranate head. The pin body with a round cross-section starts beneath the round hole. The tip of the pin is broken (Figure 34).

The crown of the pin from the Erzurum Archeology Museum is flat and has a pomegranate head. The stigmas on the pin head are made in deep notches. There is a bead-shaped torus and two bracelets under the pomegranate head. The pin body with a round cross-section starts beneath the round hole (Figure 35).

The crown of the pin from the Van Archeology Museum (Inv. No: 11-123-82) is flat and has a pomegranate head. The stigmas on the pin head are made in deep notches. There is a bead-shaped torus and two bracelets under the pomegranate head. The pin body with a round cross-section starts beneath the rectangular hole (Figure 36). The tip of the pin is broken (Picture 36).

The crown of the pin from the Van Archeology Museum (Inv. No: 11-122-82) is flat and has a pomegranate head. The stigmas on the pin head are made in deep notches. There is a bead-shaped torus and two bracelets under the pomegranate head. The pin body with a round cross-section starts beneath the rectangular hole (Figure 37).

Pomegranate-headed pins with a flat crown from the Haluk Perk Collection are dated to the 7th century BC (Belli, 2010, p. 351-353).

I.3.2.2. Pins with a Flat Crown and A Bracelet Below: The crown of the pin from the Erzurum Archeology Museum is flat and has a pomegranate head. The stigmas on the pin head are made in deep notches. There is a bracelet under the pomegranate head. There is a bead-shaped torus under the bracelet and two more bracelets beneath the torus. The pin body with a round cross-section starts beneath the rectangular hole (Figure 38).

Pomegranate-headed pins with a flat crown and a bracelet from the Haluk Perk Collection are dated to the 7th century BC (Belli, 2010, p. 351-353). A similar one was found at the Kayalidere temple site (Yıldırım, 1989, Fig. 82).

I.3.3. Palmette Head Pins:

I.3.3.1. Pins with a Petal Drooping Flower Head: The crown of the pin in the Van Archeology Museum (Inv. No: 5-188-80) is dome-shaped and shows different characteristics from the groups examined so far. First of all, this type of pins with pendulous leaves lacks ornamental elements such as torus and bracelets (Yıldırım, 1989, Fig. 86). They have a palmette head on top followed by a neck and palmette-shaped incised decorated head. The pin has a square hole followed immediately by the pin body. The round-sectioned body tapers towards the tip (Figure 39).

I.3.4. Pins with a Bud and Knot Head: The pin head shows different characteristics from the groups examined so far. First of all, these pins lack ornamental elements such as torus. They were analyzed in subgroups.

I.3.4.1. Five Bud Head Pin: The crown of the pin in the Van Archeology Museum (Inv. No: 11-14-76) has five bud heads and shows different characteristics from the groups examined so far. It has four horizontal and one apical bud around a swollen stem. Behind the short neck, devoid of ornaments, there is a flat-round perforated part and a round pin body (Figure 40). Examples can be found in Van, Adana, and Ankara Museums (Yıldırım, 1989, Fig. 94-96).

The crown of the pin in the Ahlat Archeology Museum (Inv. No: 1882) has five knot heads. The pin head is decorated with four horizontal knots on the sides and one vertical knot at the top. The ends of the knots are partially curved. There is an indistinct hole part just below the knot head. The pin body is round-sectioned (Figure 41).

The crown of the pin in the Ahlat Archeology Museum (Inv. No: 1882) has five knot heads. The pin head is decorated with four horizontal knots on the sides and one vertical knot at the top. The ends of the knots are partially curved. There is an indistinct hole part just below the knot head. The pin body is round-sectioned (Figure 42).

The crown of the pin in the Ahlat Archeology Museum (Inv. No: 1239) has five knot heads. The pin head is decorated with four horizontal knots on the sides and one vertical knot at the top. The ends of the knots are partially curved. There is a thin long hole part just below the knot head. The pin body is round-sectioned (Figure 43).

The crown of the pin in the Ahlat Archeology Museum (Inv. No: 2005-1861) has five knot heads. The pin head is decorated with four horizontal knots on the sides and one vertical knot at the top. The ends of the knots are partially curved. There is an indistinct hole part just below the knot head. The long pin is round-sectioned (Figure 44).

The crown of the pin in the Ahlat Archeology Museum (Inv. No: 1886) has five knot heads. The pin head is decorated with four horizontal knots on the sides and one vertical knot at the top. The ends of the knots are partially curved. There is an indistinct hole part just below the knot head. The long pin is round-sectioned (Figure 45).

The pin with a cone head from the Haluk Perk Collection was dated to the 7th century BC (Belli, 2010, p. 341). Similar pins can be found in Van, Adana (Yıldırım, 1989, Fig. 92), and Ankara Museums (Yıldırım, 1989, Fig. 94-96).

1.3.4.2. Multi-Bud Head Pins: The crown of the pin in the Van Archeology Museum (Inv. No: 24-1-75) is multi-bud-headed. The buds decorating the pin head are side by side or superimposed. The samples examined had numerous buds around a swollen stem and on the top. Three buds adorn the pin head on each of the four sides, four on the sides of the apex and one on the top. The body starts beneath the rectangular hole (Figure 46). The Diyarbakır Museum and Haluk Perk Collection from the 7th century BC have similar pins (Belli, 2010, p. 341) (Yıldırım, 1989, Fig. 89).

1.3.4.3. Five Knot Head Pin: The crown of the pin in the Ahlat Archeology Museum (Inv. No: 1214) has five knot heads. The pin head is adorned with four horizontal knots on the sides and one vertical knot at the top. The ends of the knots are partially curved and small in size compared to the pin's length. There is an indistinct hole part just below the knot head. The long pin is round-sectioned (Figure 47). Similar pins are found in Adana Museum (Yıldırım, 1989, Fig. 97-98).

The crown of the pin in the Ahlat Archeology Museum (Inv. No: 1213) has five knot heads. The pin head is adorned with four horizontal knots on the sides and one vertical knot at the top. The ends of the knots are partially curved and small in size compared to the pin's length. There is an indistinct hole part just below the knot head. The long pin body is round-sectioned (Figure 48). Similar pins are found in Adana Museum (Yıldırım, 1989, Fig. 97-98).

The crown of the pin in the Ahlat Archeology Museum (Inv. No: 1887) has five knot heads. The pin head is adorned with four horizontal knots on the sides and one vertical knot at the top. The ends of the knots are partially curved. There is an indistinct hole part just below the knot head. The long pin body is round-sectioned (Figure 49). Similar pins are found in Ankara Museum (Yıldırım, 1989, Fig. 103).

The crown of the pin in the Ahlat Archeology Museum (Inv. No: 1883) has five knot heads. The pin head is adorned with four horizontal knots on the sides and one vertical knot at the top. The ends of the knots are blunt. There is an indistinct hole part just below the knot head. The long pin body is round-sectioned (Figure 50). Similar pins are found in Ankara Museum (Yıldırım, 1989, Fig. 103).

The crown of the pin in the Ahlat Archeology Museum (Inv. No: 1881) has five knot heads. The pin head is adorned with four horizontal knots on the sides and one vertical knot at the top. The ends of the knots are blunt. There is an indistinct hole part just below the knot head. The long pin body is round-sectioned, and the tip is broken (Figure 51).

The crown of the pin in the Ahlat Archeology Museum has five knot heads. The pin head is adorned with four horizontal knots on the sides and one vertical knot at the top. The ends of the knots are blunt. There is an embossed ring just below the knot head, followed by an indistinct hole part. The long pin body is round-sectioned, and the tip is broken (Figure 52).

The crown of the pin in the Ahlat Archeology Museum has five knot heads. The pin head is adorned with four horizontal knots on the sides and one vertical knot at the top. The ends of the knots are blunt. There is an embossed ring just below the knot head, followed by an indistinct hole part. The long pin body is round-sectioned, and the tip is broken (Figure 53).

The crown of the pin in the Erzurum Archeology Museum (Inv. No: 38-81) has five knot heads. The pin head is adorned with four horizontal knots on the sides and one vertical knot at the top. The ends of the knots are blunt. There is an indistinct hole part just below the knot head. The long pin body is round-sectioned (Figure 54).

The crown of the pin in the Erzurum Archeology Museum has five knot heads. The pin head is adorned with four horizontal knots on the sides and one vertical knot at the top. The ends of the knots are blunt. There is an embossed ring just below the knot head, followed by an indistinct hole part. The long pin body is round-sectioned (Figure 55). Similar pins are found in Adana Museum (Yıldırım, 1989, Fig. 99).

I.6. Hobnail (Dome or Flat Shaped Crown) Head Pin: The crown of the pin from Erzurum Archeology Museum (Inv. No: 171-81) is flat. There are two thick square sections, After a thin square section resembling a bracelet, followed by a long bead and two small square sections. The long pin body is round-sectioned and has no hole (Figure 56).

I.7. Spearhead Pins: The head of the pin from the Van Archeology Museum (Inv. No: 11-50-82) is spear-shaped. Vertical incised decorations adorn three round knuckles under the head, followed by the hole part. The round-sectioned body tapers towards the tip (Picture 57).

I.8. Staff Head Pins: The head of the pin from the Van Archaeological Museum (Inv. No: 33-3-77) is shaped like a staff made with vertical slices. There is a ring on the head of the staff made with scraping. Under the head, a fishbone motif is made with two incisions between the band followed by a hole. Underneath are three horizontal parallel circles followed by three vertical zigzag decorations. The round-sectioned body taper towards the tip (Figure 58).

I.9. Simple Heel Head Pins: The head of the bronze pin from the Van Archaeological Museum (Inv. No: 2-34-77) was made by threading a round bead on it. The body of the pin is underneath the heel head. The body of the pin is gold-plated. The motif of a torus followed by two bracelets is repeated five times under the head. The torus is decorated with vertical incisions. The body is located under the “V” shaped incised decoration. The round-section body tapers towards the tip. It has no hole (Figure 59). O. Belli dated it to the 8th-7th centuries BC (Belli, 2010, p. 343). It is stated that the most similar sample found in Altintepe may have a hole after the bracelets.

I.10 Flat Head Pins: This group consists of metal pin heads flattened by hammering. The heads of the bone pins were also flat. There is only one specimen belonging to this group.

I.10.1. Stylized Heads: The head of the pin from the Van Archeology Museum (Inv. No: 5-195-80) is flat and stylized. The head is followed by the rounded body tapering towards the tip. It has no hole (Figure 60).

The bone pin from the Upper Anzaf Fortress is dated to the end of the 7th century BC (Belli, 2010, p. 348).

II. Headless (Protomless) Pins:

II.1. Headless and Holeless Pins: The headless pin from the Ahlat Archaeological Museum (Inv. No: 1785) has a notch-like depression at the tip. Under the head, there are a total of 12 rings incised in pairs parallel to each other. Underneath, the round-sectioned body tapers towards the tip. It has no hole (Figure 61).

The Similar example is from Hasanlu (Marcus, 1994, Fig. 4).

The tip of the headless pin from the Erzurum Archeology Museum (Inv. No: 88-81) flat. The pin has a fishbone motif made with six incised decorations at the bottom. It has no hole (Figure 62).

The Similar example is from Hasanlu (Marcus, 1994, Fig. 4).

II.2. Headless Pins with Holes: The pin is from the Van Archeology Museum (Inv. No: 2-29-77). Its head is separated underneath with a deep incision, followed by rings resembling one torus and four bracelets repeated five times. Just below, there is an indistinct perforated part. The long pin body is round-sectioned and tapers towards the tip (Figure 63).

The Similar example is from Hasanlu (Marcus, 1994, Fig. 4). Similar pins were found in Kültepe (Yıldırım, 1989, Lev. 36).

III. Conclusion

Urartian women used ornamental pins mainly on the heads, shoulders, and chests. Ornamental pins were found on the chest of female skeletons in the necropolises of Karagündüz and Van/Altıntepe, while pins were unearthed in-situ on the heads of female skeletons in Giriktepe Palace, Patnos/Dedeli, and Van/Kalecik. It was found that a cock-headed pin was inserted into a necklace, besides samples constantly found attached to clothes. This is explained by the afterworld perception peculiar to women (Sevin, 2005, s. 365).

It should be noted that for Urartian pins, there is no group defined as a shroud pin or a type of pin left only as a burial gift. It also does not suffice to explain whether pins indicate a genus. Furthermore, it is claimed that both sexes use pins.

Poppy or pomegranate-headed needles, unique to Urartu, can represent fertility according to the plant and fruit they resemble, as the poppy is a plant that can be grown easily and in large quantities, and pomegranate is a fruit containing many parts. Therefore, establishing plant and fruit similarities with poppy and pomegranate or making pins by analogy with these plants reflects abundance and fertility.

Typology has been generally included in the Urartian jewelry studies until today. However, in addition to the beautiful visual appearance of the jewelry, we tried to

explain their meanings. The scarcity of grave research required for such a large-scale study or the illegal digging of graves causes many questions to be left unanswered.

Extended Abstract

One of the types of jewelry used for decoration is pins. Pins used for sewing clothes, tying the ends of the clothes together, and fastening the hair were generally thin, flat, cylindrical, and mostly made of metal, and consisted of a head, body, and end parts shaped in various ways. Some pins have a crown decorated with plant or animal figures on the head and items called torus and bracelets on which it is placed. On the other hand, the body consists of a hole and a tapering pin. On the other hand, sewing pins consist of a tapering body and a head with a hole. Typological uniformity is observed in sewing pins. Awls, also used for sewing, are primarily used for sewing or piercing hard and thick materials such as leather. The history of pins in Anatolia dates back to the Neolithic period. Wooden pins covered with wood, bone, and copper were found in Çatalhöyük and Körtik Tepe. Since the Late Chalcolithic Age, silver and gold have been used in Anatolia.

In addition to the primary function of the pins being sewing, the fact that some of them recovered as grave finds were found near skulls indicates that they were also used for tying hair. It has also been determined that pins had symbolic meanings in ancient times; one being “protective” based on the possibility of it being used as an amulet. The lion and sphinx protomes in the “Aslanlı Kapı” (Lion Gate) in Boğazköy and the “Sfenksli Kapı” (Sphinx Gate) in Alacahöyük were also used in a protective sense. This meaning of the gates could also possibly be valid for pins. It could be argued that the ruling class used ornamental pins for clothing, especially those made of precious metals such as gold and silver.

Most of the pins unearthed in archaeological excavations were recorded as grave finds. Pins are found in burials, on the skeleton’s body, or near the head. The symbolic meanings attributed to pins still exist in Eastern Anatolia today, and a long pin is placed next to women who have given birth. It is also known that today pins are placed in amulets prepared to protect from evil.

The gender and age of many burials found in the Lower City tombs were identified, and because they were buried together with their personal belongings, the use of such items could be understood in the Hasanlu IVB layer (1100-800 BC). The pins found in these graves were divided into two, clothing and possibly shroud pins. It was understood that every corpse was wrapped in a shroud in the graves, regardless of gender and age, but only female skeleton shrouds were pinned. However, there is no actual data about the shroud use in Hasanlu tombs. The typological distinction showed that the longer pins might have been used to fasten the shroud. It is observed that the clothing pins of the figures on the ivory mosaic panels found in Mari are attached horizontally on the chest, just below the shoulder, or with the pointed ends pointing down. It is also depicted that two pins are used together, crosswise. Moreover, pendulums with beads and tassels are attached to the pinholes. In Alacahöyük, rings were attached to the holes in the body of most of the pins or beads were tied with thread.

Two poppy-headed pins were found between the shoulder and neck of the skeleton, and a double lion-headed pin at the chest level in the Ka 3 tomb examined during the 2006 excavations in the Kalecik necropolis. It is not possible to identify a type called “shroud pin” for Urartian pins. As evident from the Kalecik finds, it is possible to consider that the lion and poppy-headed pins used as a dead gift may also have been used to fasten the shroud. The Urartians widely used this group called protomes. These pins had a head and neck and, in some cases, a partial body depicted with the forelimbs of animals or mythological creatures.

The data on ornaments and jewelry in the Kingdom of Urartu has been obtained from archaeological excavations rather than written documents. This study covers the data on the pins obtained from the Urartu centers in the Eastern Anatolia Region and mostly from their necropoleis. From this point of view, we analyzed the pins in Van, Ahlat, and Erzurum Archeology Museums in this study. Pins, one of the types of jewelry used for decoration, are generally thin, flat, cylindrical and mostly made of metal, and used for sewing clothes and attaching the ends of the clothes and the hair. The pin consists of a head, body and tip shaped in various ways. Some archaeological finds include a crown decorated with plant or animal figures on the head and elements called torus and bracelets on which it is placed. On the other hand, the body consists of a hole and a pin that tapers toward the tip. We analyzed the chronology, meanings, usage methods, and construction techniques of Urartian pins, which consist of animal heads, animal figures, fruit and plant heads, bud and knot heads, and flat heads. We obtained results by dating the settlement finds within the Urartu State’s borders and the contemporary neighboring region by conducting analogies between them. We also tried to identify the symbolic meanings Urartian pins can have as protection from evil, magic, decoration, status indicators, and the belief that the person will be protected forever after death.

This study examined pins dating to the Urartu (Middle Iron Age) period, purchased by the Ahlat, Erzurum, and Van Archaeological Museums. It explains, in general terms, the definition of a pin, its chronology, meanings, and usage. Following typology, this study dated the pins examined by analogies with the Urartian finds and deduced results by determining their implications.

References

- Abramishvili, R. (2003). Towards dating the remains of the late bronze age and of the period of wide adoption of iron, discovered at the Samtavro burial ground. (B. Maisuradze & N. Akhvlediani, ed.). in *Dedicated to the 75th birth anniversary of Rostom Abramishvili* (p. 12-26). Tbilisi: Centre for Archaeological Studies.
- Barnett, R. D. (1963). The Urartian cemetery at Igdyr. *Anatolian Studies*, 7, 35-53.
- Belli, O. (2010). *Urartu takıları*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Belli, O. & Konyar, E. (2003). Ernis/Evditepe: The largest early iron age necropolis in eastern Anatolia. *Tel Aviv*, 30/2, 167-203.
- Çavuşoğlu, R. (2015). Van Kalecik Nekropolü'nden Urartu takıları. (M. Işıklı & B. Can, ed.). *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya kültürleri sempozyumu* içinde (p. 229-241). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Marcus, M. I. (1994). Dressed to kill: Women and pins in early Iran. *Oxford Art Journal*, 17(2), 3-15.
- Maxwell-Hyslop, R. (1971). *Western Asiatic jewellery, C. 3000-612 B.C.* London: Published by Methuen & Co. Ltd.
- Mellaart, J. (2003). *Çatalhöyük, Anadolu'da bir neolitik kent* (G. B. Yazıcıoğlu, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Muscarella, O. W. (1988). *Bronze and iron. Ancient near eastern artifacts in the Metropolitan Museum of art*. New York: Yale University Press.
- Di Nocera, G. M. & Palmieri, A. (2003). Doğu Anadolu madenciliği. *Arkeoatlas*, 2, 36-39.
- Özgüç, T. (2006). *Kültepe Kaniş/Neşa*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özkaya, V. & Coşkun, A. & Soyukaya, N. (2013). *Körtik Tepe uygarlığın Diyarbakır'daki ilk adımları*. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları 9.
- Sevin, V. (2003). *Eski Anadolu ve Trakya başlangıcından Pers egemenliğine kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sevin, V. (2005). Son tunç/erken demir çağı Van bölgesi kronolojisi, kökeni aranan bir devlet: Urartu. *Belleten*, 68(252), 355-386.
- Sevin, V. & Kavaklı, E. (1996). *Bir erken demir çağı nekropolü Van/Karagündüz*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Piotrovsky, B.B. (1967). *Urartu. The kingdom of Van and its art*. Edinburg: Publisher: Evelyn Adams & Mackay.
- Taşyürek, O. A. (1975). Adana Bölge Müzesi'ndeki Urartu süs eşyaları ve delici aletler-Urartian jewellery and needles in the Adana Regional Museum. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 22, 141-152.
- Yalçın, Ü. (2003). Anadolu madenciliği. *Arkeoatlas*, 2, 72-79.
- Yıldırım, R. (1989). *Urartu iğneleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Zahlhaas, G. (1991). Clothing accessories and jewellery. (R. Merhav, ed.). in *Urartu, a metalworking center in the first millennium bce* (p. 184-197). Jerusalem: Israel Museum.

ADDS

Figure 1: Pin Parts

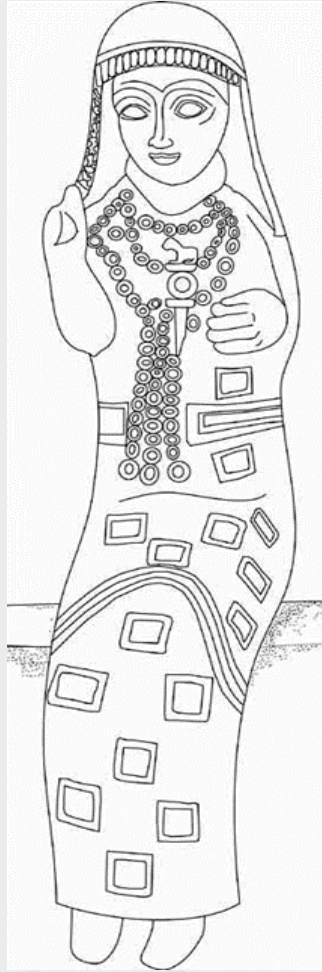

Figure 2: Overlord Figure. (Çavuşoğlu, 2010, p. 248, Fig. 1.)

Figure 3

Figure 4

Figure 5

Figure 6

Figure 7

Figure 8

Figure 9

Figure 10

Figure 11

Figure 12

Figure 13

Figure 14

Figure 15

Figure 16

Figure 17

Figure 18

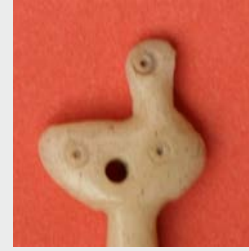

Figure 19

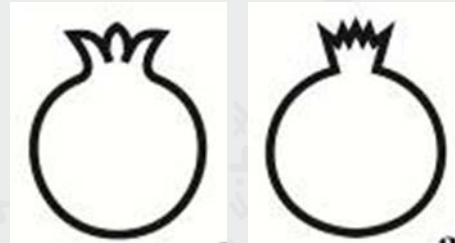

Figure 20

Figure 21

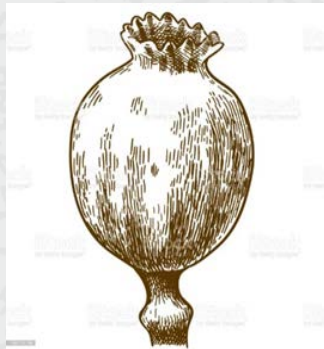

Figure 22

Figure 23

Figure 24

Figure 25

Figure 26

Figure 27

Figure 28

Figure 29

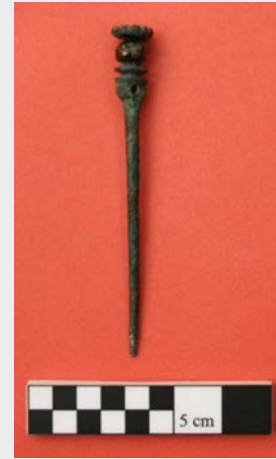

Figure 30

Figure 31

Figure 32

Figure 33

Figure 34

Figure 35

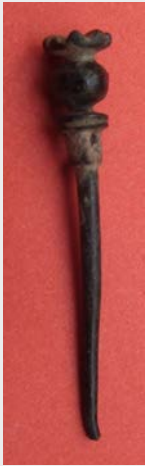

Figure 36

Figure 37

Figure 38

Figure 39

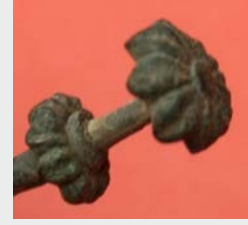

Figure 40

Figure 41

Figure 42

Figure 43

Figure 44

Figure 45

Figure 46

Figure 47

Figure 48

Figure 49

Figure 50

Figure 51

Figure 52

Figure 53

Figure 54

Figure 55

Figure 56

Figure 57

Figure 58

Figure 59

Figure 60

Figure 61

Figure 62

Figure 63

Figure 64

Türk Edebiyatında Nur-ı Muhammedî Konulu Eserler ve Çığatayca Nur-name – 2

Works on Nur-ı Muhammedi in Turkish Literature and Nur-name 2 in Chagatai

Perihan ÖLKER * Öz

Nur-ı Muhammedî ya da Hakikat-i Muhammediye olarak bilinen kavram tasavvufta ilk yaratılan varlığa işaret etmektedir. Felsefi ekollerin etkisiyle ortaya çıkan bu anlayışa göre kâinat bu nurdan yaratılmıştır. Bu nur, peygamberden peygambere intikal etmiş, asıl olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)'de vücut bulmuş, velâyet yoluyla aktarılagelmiştir ve sayesinde de evren varlığını sürdürmektedir. Tasavvufi eserlerde sıklıkla bu kavram ele alınmaktadır ancak 17. yüzyıldan itibaren adı Nur-name olan ve sadece Nur-ı Muhammedî kavramının anlatıldığı mensur eserler görülmektedir. Bugüne kadar Osmanlı sahasında Cafer İyanî Bey ve Mustafa Takî Efendi tarafından yazılan Nur-nameler tespit edilmiş ve yayımlanmıştır. Ancak Çığatay sahasında son dönem Çığatay Türkçesiyle yazılmış çok sayıda mensur Nur-name karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa Çığatay sahasında meslek risalelerinin yer aldığı mecmualar, fütüvvetnameler, içerisinde tespit edilen Nur-nameler ahilik kültürünün önemli bir parçası olarak yerini bulmuştur. Bu çalışmada Nur-ı Muhammedî kavramı ele alınmış; Osmanlı Türkçesi ve Çığatay Türkçesiyle yazılmış Nur-nameler tanıtılarak Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi'nde 13758 arşiv numaralı Çığatayca Nur-name üzerinde durulmuştur. Mensur eserin çeviri yazıyla aktarımının yanı sıra Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmış, dikkati çeken dil ve yazım unsurlarına değinilmiş ve bu doğrultuda eserin klasik dönem sonrası Çığatay Türkçesiyle yazıldığı da ortaya konmuştur.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü
olkerperihan@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2603-3639
Konya / TÜRKİYE

* Assoc. Prof. Dr., Selçuk University,
Faculty of Letters, Department of
Turkish Language and Literature
olkerperihan@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2603-3639
Konya / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Nur-ı Muhammedî, Hakikat-i Muhammediye, Son Dönem Çığatay Türkçesi, Çığatayca.

Abstract

The concept known as Nur-ı Muhammadi (The Light of Muhammad) or Hakikat-i Muhammadiye (The Truth of Muhammad) refers in Sufism to the first being created. According to this understanding, which emerged under the influence of philosophical schools, the universe was created from this light. It was handed down from prophets to prophets, finally taking shape in Muhammad's person (pbuh). It was handed through guardianship, and thanks to it, the universe continues to exist. This concept is frequently discussed in Sufi works, but since the 17th century, prose works titled Nur-name have been written where only Nur-ı Muhammedi is described. Nur-

Başvuru/Submitted: 29/01/2023

Kabul/Accepted: 28/07/2023

names written by Cafer İyani Bey and Mustafa Takî Efendi have been identified so far in the Ottoman field of study. However, many prose Nur-names written in Chagatai Turkish are encountered in the Chagatai realm. Nur-names, which were identified in the journals containing the professional treatises, especially in the language of Chagatai, seem to have found their place as an important part of the Ahi community and culture. In this study, the concept of Nur-ı Muhammedî is discussed; Nur-names written in Ottoman Turkish and Chagatai Turkish are introduced and the Chagatai Nur-name with archive number 13758 in Koyunoğlu City Museum and Library is emphasised. In addition to the translation of the prose work, the translation into Turkey Turkish was made, the language and spelling elements that attract attention were mentioned and in this direction, it was revealed that the work was written in Chagatai Turkish after the classical period.

Keywords:

Nur-ı Muhammadi, Hakikat-i Muhammadiye, Late Period Chagatai Turkish, Chagatai Turkish.

Makale Bilgileri

- Atıf:** Ölker, P. (2023). Türk Edebiyatında Nur-ı Muhammedî Konulu Eserler ve Çağatayca Nur-name – 2, *Selçuk Türkiyat*, (60): 227-243.
- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
- Katılımcı Rızası:** Katılımı yok.
- Mali Destek:** Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
- Çıkar Çatışması:** Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Telif Hakları:** Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
- Değerlendirme:** İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
- Benzerlik Taraması:** Yapıldı – iThenticate.
- Etik Beyan:** sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
- Lisans:** Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
- Informed Consent:** No participants.
- Financial Support:** The study received no financial support from any institution or project.
- Conflict of Interest:** No conflict of interest.
- Copyrights:** The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
- Assessment:** Two external referees / Double blind.
- Similarity Screening:** Checked – iThenticate.
- Ethical Statement:** selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
- License:** Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Arapçadan (نور - nevr) dilimize geçen nur; sözlük anlamı itibarıyla aydınlık, ışık, ziya anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise insanın ufkunu aydınlatıp hayrı ve şerri ayırt etmeyi sağlayan manevi ışık anlamında kullanılan bir terimdir¹. Sözcükle bağlantılı geliştirilen Nur-ı Muhammedî kavramı, ilk kez IX. yy'da ortaya çıkmış, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nurunu, ilk yaratılanı, ifade etmiştir.

Felsefi düşünce ve ekollerin etkisiyle tasavvufi terminolojide kullanılmaya başlayan "Nur-ı Muhammedî" kavramı, Sehl bin Abdullah et-Tüsterî (öl. 896) tarafından ortaya konulmuştur. Et-Tüsterî'ye göre Allah, Hz. Muhammed'in nurunu kendi nurundan yaratmış, sonra onu kendi eliyle şekillendirmiştir. Bu nur Allah'ın huzurunda yüz bin sene kalmış, bu süre içinde Allah, gece gündüz yetmiş bin defa bu nuru tefekkür etmiş ve sonra bütün mahlukâtı bu nurdan yaratmıştır. Hz. Âdem'de tecelli edip ardından diğer peygamberlere intikal eden ve Hz. Peygamber'de karar kılan bu nur vefatından sonra da devam etmiş kâinat varlığını bu sayede sürdürebilmiştir (Ünlüsoy, 2020, s. 112).

Bu tasavvufi felsefeye göre ilk yaratılan varlık Âdem değil Muhammed'dir. Hatta dünya bile onun yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Diğer varlıklar ise derece derece Peygamber'in varlığının bir parçasından oluşmuştur. Özetle her şey ondan var edilmiştir (Akman, 2011, s. 108).

Nur-ı Muhammedî kavramı, İlahiyat alanında gerek *din felsefesi* gerek diğer teoloji bilim dalları bağlamında, edebî eserler de referans alınarak, pek çok kez incelenmiştir. Nur-ı Muhammedî veya Hakikat-i Muhammediye, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in fiziksel varlığından ziyade yaratılan ilk varlığa işaret etmektedir. Bu varlık da âlemin yaratılma sebebi ve amacıdır. Bu kurama oldukça benzeyen anlayışların İslamiyet'ten çok önce farklı kültürlerde de var olduğu, bilhassa Hermetik kültürün tesiriyle bu kuramın İslam kültüründe yerini sağlamlaştırdığı, Çınar (2014) tarafından yapılan çalışmada, üzerinde durulmaktadır.

Bu çalışmada Osmanlı Türkçesi ve Çağatay Türkçesiyle yazılmış Nurnameler tanıtılarak Konya Koyunoğlu Şehir ve Müzesi Kütüphanesi'ndeki 13758 arşiv numaralı Nur-name'nin çeviri yazılı metni, Türkiye Türkçesine aktarımı, dili ve imlası ile ilgili dikkati çeken tespitler yer almaktadır. Eserin sonunda yer alan Arapça Nur-name duasının çevirisi de Türkiye Türkçesine aktarımının sonunda verilmiştir.

II. Türk Edebiyatında Nur-name

Türk edebiyatında, farklı türlerdeki eserlerde Nur-ı Muhammedî kavramına işaret edilmiştir. Bilhassa Hz. Muhammed (s.a.v.)'i konu edinen *siyer*, *şemâil-i şerif* (*hilye-i şerif*), *mevlit*, *naat* vb. türdeki eserlerde bahsi geçen kavramın ele alındığı görülmektedir. Yanı sıra pek çok manzum ve mensur tasavvufi eserde kavrama işaret edilmiştir. (Güler, 2006; Kadioğlu, 2016; İdiz, 2014; Palabıyık-Kalkandelen, 2018; Aydar, 2019).

¹ Ayrıntılı tanım ve açıklama için (Parlatır, 2017, s. 543-545).

Dinî-tasavvufi pek çok eserde bahsi geçen kavram değerlendirilmiştir ancak Türk edebiyatında, müstakil olarak doğrudan doğruya yalnızca Nur-ı Muhammedî kavramının ele alındığı ve Nur-name adıyla yazılan bir türün ortaya çıktığı görülmektedir. Bu örnekler hem Osmanlı Türkçesi hem de Çağatay Türkçesi sahasında tespit edilmiştir.

II.I. Osmanlı Türkçesiyle Yazılmış Nur-nameler

II.I.I. Cafer İyânî Bey tarafından yazılan Nur-name

Osmanlı sahasında şimdiye kadar Nur-name adıyla tespit edilmiş ilk eser Cafer İyânî tarafından kaleme alınmıştır. Eserin Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi'ndeki 1158 ve Ankara Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ndeki 537 arşiv numaralı nüshaları üzerinde Esra Kuru (2013) çalışmıştır. Toplamda 62 varak olan eserin her bir sayfası 17 satırdır. Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye 4998 numaralı nüshası üzerinde Turan Açık ve Mücahit Kaçar (2013a, 2013b) çalışmıştır. Bu nüsha da 37 varaktan oluşmaktadır. Açık ve Kaçar eserin hem çeviri yazıyla metnini hem de Türkiye Türkçesine aktarılmış şeklini tıpkıbasımı da ekleyerek yayımlamışlardır (2013b).

Tezkireci Cafer Çelebi adıyla da tanınan İyânî, bir Osmanlı bürokratıdır. Budin'de Maliye tezkireciliği, Rumeli Eyaleti Defter Eminliği, keşif memurluğu görevlerinde bulunmuş, Tımsıyar'daki hazine defterdârlığı döneminde (1602/1603) (Kuru, 2013, s. 13, 14) âlim ve fakih dostlarının Hz. Peygamber'in nurunun niçin her şeyden evvel yaratıldığına ve diğer peygamberlerden üstün olduğuna dair menkıbeleri Arapça eserlerden Türkçeye tercüme etmesini istemeleri üzerine Nur-name'yi yazdığını Sebebi telif bölümünde anlatmıştır. Eserin birisi yurtdışında olmak üzere on nüshası tespit edilmiştir (Açık & Kaçar, 2013a, s. 1743).

Cafer İyânî, Nur-name'yi Padişah I. Ahmed'e sunmuştur. Dört bölümden oluşan mensur eserde yer yer manzum bölümler de bulunmaktadır. Sebebi telif'ten sonra eser dört bölüme ayrılmış, her birinin konusu da belirtilmiştir:

Bâb-ı evvel: Hazret-i resül-i ekmele şallallâhu 'aleyhi ve sellemün nûr-ı sa'âdet-âsarınun 'âlem-i ervâhda vâkı' olan aşl u derecâtın 'iyân ve cemî' maḥlûkâtdan akdem ü efdal olduğunun beyânındadır (Açık & Kaçar, 2013b, s. 118).

İkinci bâb: Ol resül-i 'âlî-cenâb şallallâhu 'aleyhi ve sellemün rûḥ-i tayyibeleri ervâḥ-ı enbiyâ vü aşfiyâ 'aleyhimüsselâm ile 'âlem-i ervâhda vâkı' olan da 'vet ü münâsebetin ve ol 'âlî-şânun nûr-ı pür-sürûrları ḥürmetine hazret-i Hudâ Âdem ü Havva'ı zuhûra getirüp kûh-ı Serendîbe vâsil u nâzil oluncaya dek 'izzet ü şevketlerin ve vâkı' olan ḡurbetlerin bildürür (Açık & Kaçar, 2013b, s. 129).

Üçüncü bâb: Nübüvvet-i Âdem 'aleyhisselâmdan hilâfet-i Şî't'e gelince Âdem ve Havvâ'nun icmâl üzere aḥvâllerin beyân ve nûr-ı hazret-i sulṭân-ı rûsül aşlına varup vuşûl bulunca kimlerde varup müselsel ve muttaşıl olduğun 'iyân ider (Açık & Kaçar, 2013b, s. 145).

Dördüncü bâb: Hazret-i Ekrem şallallâhu 'aleyhi ve sellemün nûr-ı mübâreki yirin bulup karar ve mu'cizat u beyyinatı âşikâr olup kudüm-ı sa'âdet-âsarları dünyâ'ı

pür-envâr eyledügin 'iyân ve ol sultân-ı dîn ve rahîmeten li-'âlemîniñ nûr-ı nübüvvetiniñ beyânundadır (Açık & Kaçar, 2013b, s.157).

Osmanlı Türkçesi sahasında 17. yüzyıl mensur eserler açısından verimli olmuş, nesir dili bu yüzyılda sanatlı üslubu oldukça geliştirmiştir. Cafer İyânî Bey'in eseri döneminin dilinin de temsilcisi olmuştur. Eserde, Nur-ı Muhammedî'nin yaratılışı ve bütün yaratılanlardan üstünlüğü; onun sayesinde insanlığın var olduğu, Nur-ı Muhammedî'nin peygamberden peygambere aktarılışı ve en son Hz. Muhammed (s.a.v.)'de yerini buluşu yer yer manzum bölümlerle sanatkârâne aktarılmıştır.

II.I.II. Mustafa Takî Efendi tarafından yazılan Nur-name

Osmanlı sahasındaki diğer bir Nur-name Mustafa Takî Efendi tarafından hazırlanmış ve 1921-1923 yılları arasında Sivas ve İstanbul'daki matbaalarda taş baskısı yapılmış mensur *Tarih-i Nûr-ı Muhammedî* adlı eserdir. 1873 yılında Sivas'ta dünyaya gelen Mustafa Takî Efendi Selim Efendi-zâde olarak tanınmış, 52 yaşında ilk mecliste Sivas mebusu olarak görev almıştır. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen yazar Sivas Sultanisi'nde tefsir ve fıkıh dersleri vermiş, Sebilürreşad ve Sırat-ı Müstakim gazetelerinde yazarlık yapmış, çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur. 1925 yılında vefat eden Mustafa Takî Efendi Sivas'ta medfundur (Yücel, 2022, s. 13-15). *Tarih-i Nûr-ı Muhammedî*'nin bütün bölümleri bugün tespit edilememiş elde edilen nüshalar üzerinden alfabe aktarımı ve sadeleştirme çalışmaları yapılmıştır (Çınar, 2011; Yücel, 2022):

Birinci cild:

Birinci cüz (1-23): Nûr-ı Muhammedî'nin hilkatinden tıynet-i Âdem'e ta'allukuna kadar (Yücel, 2022, s. 35)

İkinci cüz (24-51): Nûr-ı Muhammedî'nin tıynet-i Âdem'e ta'allukundan Âdem ve Havva'nın arza hubûtlarına kadar (Yücel, 2022, s.36-43).

Üçüncü cüz (51-96): Hubût-ı Âdem'den velâdet-i İbrahim'e kadar (aleyhi's-selâm) (Yücel, 2022, s. 43-52).

Dördüncü cüz (97-170): Halîllullah-ı Zebîhullâh'dan Adnân'a kadar (Yücel, 2022, s. 53-72).

Dördüncü cild:

Elli dördüncü cüz (2448-2507): Şemâil ve Hasâsi-i Nebeviyye, Ravza-i mutahhara-i Ahmediyye'den sâliha-i ümmete iltifatlar te'yîdât-ı sâire (Yücel, 2022, s. 73-78)

Takî Efendi'nin bu en önemli eseri; Nur-ı Muhammedî'nin yaratılışından başlayarak bu nuru tevarüs yoluyla Hz. Muhammed (s.a.v.)'e intikaline kadar olan silsileyi ele almakta ve bunu bir vahdet-i vücud anlayışı içerisinde anlatmaktadır (Yücel, 2022, s. 16).

Mustafa Takî Efendi'nin eserinin dili 19. yüzyıl sonu Osmanlı Türkçesinin sadeliğini yansıtmaktadır.

II.II. Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Nur-nameler

II.II.I. Molla Muhammed Zaferbek Muhammed tarafından hazırlanan Nur-name

Osmanlı Türkçesiyle yazılmış Nur-namelerin yanı sıra Çağatay Türkçesiyle yazılmış Nur-nameler de mecmualar içerisinde karşımıza çıkmaktadır.

Molla Muhammed Zaferbek Muhammed'in Çağatayca Nur-name'si 1902 tarihli taşbaskı mensur bir mecmua içerisinde yer almaktadır. Mecmuada ilk sırada yer alan **Nur-name** her sayfasında genellikle 12 satır bulunan 24 sayfadan oluşmaktadır. Mecmuada Nur-name'nin yanı sıra pek çok dua; hayvancılık ve çiftçilik risaleleri de bulunmaktadır. Eserde âlem ve insan yaratılmadan önce Nur-ı Muhammedî'nin yaratıldığı ve sırayla meleklerin, cennet ve cehennem, Sidretü'l-Münteha'nın, Tuba Ağacı'nın, Beytü'l-Mukaddes'in, peygamberlerin; rüzgârın, fırtınanın; gece ve gündüzün yaratılışı Nur-ı Muhammedî'nin hava, toprak, su ve ateşle görüşmesi anlatılmaktadır. Nur-name'yi her kim okusa, dinlese ya da yanında bulundurursa bütün belalardan korunacağı, çok sevap kazanacağı anlatılmaktadır. Gazneli Sultan Mahmud'a Nur-name'nin verildiği menkıbeden sonra Arapça Nur-name duası yazılmıştır. Nur-name'nin de yer aldığı mecmuanın tamamını, Abidin Özer (2014) tarafından yüksek lisans tez çalışması olarak hazırlanmıştır.

II.II.II. Muhammed Abid bin Muhammed Kabil Ahund Nemenganî tarafından hazırlanan Nur-name

Taşkent'te 1909 yılında taşbaskısı yapılmış Çağatayca mecmuada da Nur-name tespit edilmiştir. Mecmuada **Nur-name**'nin yanı sıra pek çok dua, hayvancılık ve çiftçilik risalesi bulunmaktadır. Gulvira Darmenova (2021) mecmua üzerinde doktora çalışması yapmış, Abidin Özer (2014) tarafından ortaya konan nüshayı da temin ederek edisyon-kritik çalışması yapmıştır.

II.II.III. Afganistan/Tahar Nüshası

Çağatayca diğer bir taşbaskı Nur-name de Homaira Dashti (2017) tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Afganistan/Tahar'da tespit edilen, müellifi ya da müstensihî baştan ilk beş sayfası eksik olduğu için tespit edilemeyen, 1911/1912 tarihli mecmuanın içerisinde, pek çok duanın yanı sıra çiftçilik, kasaplık, berberlik, demircilik ve ayakkabıcılıkla ilgili meslek risaleleri yer almaktadır. Mecmuadaki Nur-name, yukarıda tanıttığımız Çağatayca diğer iki Nur-name ile birebir örtüşmektedir.

II.II.IV. Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi Nüshası

Eser, Türkçe Yazmalar Bölümünde MS Ind. Inst. Turk. 16/I numaralı mecmua içerisinde 75a-82a varakları arasında yer almaktadır. Çağatayca mecmuanın 18. yüzyılın ilk yarısında istinsah edildiği belirtilmektedir. Nüsha Çağatayca diğer Nur-namelerle içerik ve hacimce oldukça benzerdir. Metin üzerinde Merve Kolikpınar (2023) doktora tez çalışması hazırlamıştır.

II.II.V. Konya Koyunoğlu Şehir ve Müze Kütüphanesi'ndeki 13760 Arşiv Numaralı Nur-name

Konya Koyunoğlu Şehir ve Müze Kütüphanesi'nde bir mecmua içerisinde sırasıyla bakırcılık risalesi, Nur-name, Du'â-yı Habîb-name, ikinci bir Nur-name ve Münâcât-name bulunmaktadır. 13760 arşiv numarasıyla kayıtlı 34 varaktan oluşan Çağatayca

Nur-name, el yazması mecmua içerisinde 99b-133a varakları arasında yer almaktadır. Bu eserde de müstensih ya da müellife dair bir kayıt bulunmamaktadır. *Ed-dua-yı Nur-name* (Ölker&Ölker, 2023) olarak başlık atılmış metin bahsi geçen diğer Çağatayca Nur-namelerle bütünüyle aynı içeriğe sahiptir.

Çağatay Türkçesiyle yazılmış çok sayıda mensur meslek risalelerinin yanı sıra manzum meslek risalelerine (Erbay 2021; Öger, 2022) de rastlanmaktadır. Çağatayca tespit edilmiş bütün Nur-namelerin, meslek risaleleri ve diğer bereket arttırıcı, koruyucu, duaların bir arada olduğu mecmuaların içinde yer alışı dikkati çekmektedir. Ahilik kültürünün yansıması olarak birer fütüvvetname niteliğinde olan bu mecmualar ve risalelerin *Uygurlar arasında 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar geleneksel meslekler konusunda olan devamlılığın, meslek erbaplarının yetişme süreci ve mesleğin icrasında uyulması gereken kurallara ilişkin sistemli bir yapının* (Öger, 2022, s. 455) ürünü olduğu anlaşılmaktadır. *İslâm dünyasında VIII. yüzyılda Irak ve İran'da başlayıp zamanla tasavvuf çevrelerine ve meslekî teşekküllere nüfuz eden fütüvvet kavramını konu edinen ve giderek bu teşekküllerin bir çeşit nizamnâmesi hüviyetine bürünen risâlelere genellikle fütüvvetnâme adı verilmektedir.* (Ocak, 1996, s. 264)

Buraya kadar tanıttığımız Çağatay Türkçesiyle yazılmış Nur-nameler incelendiğinde anlaşılıyor ki hepsi aslında tek bir kaynaktan, gerek el yazması gerekse taşbaskı yoluyla çoğaltılagelmiştir. Sadece yer yer söz varlığında ve eklerin yazımında farklılıklar görülmektedir. Makale kapsamının dışında olduğu için bahsi geçen farklılıkların tamamını burada göstermemiz mümkün değil ancak meselenin bir miktar anlaşılabilmesi için bu doğrultuda tespit ettiğimiz bazı örnekleri aşağıda veriyoruz:

AÖ	HD	GD	ÖÖ
meşâyiğherge (s. 48)	meşâyiğherğa (s. 11)	meşâyiğherğa (s. 55)	-
Evvel ü âhîrğa (s.49)	Evvel ü âhîrge (s. 12)	Evvel ü âhîrge (s. 56)	Evvelîn ve âhîrînga (s. 14)
Evvel bâd-ı şarşar (s. 48)	Evvel bâd-ı şarşar (s. 11)	Evvel bâd-ı şarşar (s. 55)	Evvelği kıtredin bâd-ı şarşar (s. 14)
öziñga bak (s. 50)	Öziñga bağ (s. 12)	Öziñge bağ (s. 57)	özünğge nazâr kıl (s. 15)
Zelzeledin amân bolğay (s. 59)	Zelzeledin amân bolğay (s. 13)	Zelzeledin amân bolğay (s. 59)	Zelzele-i kıyâmetdin amânda bolğay (s. 17)
Anı birle meni aramda hiç perde bolmagey (s. 52)	Anı birle meni aramda hiç perde bolmağay (s. 13)	Anı birle meni aramda hiç perde bolmağay (s. 60)	Mening birle ol bendemning arasında hiç perde yoktur (s. 16)
Kıyâmetğaça haqqıda istiğfâr aytur (s. 53)	Kıyâmetğaça anı haqqıda istiğfâr aytur (s. 14)	Kıyâmetğaça anı haqqıda istiğfâr aytur (s. 61)	Kıyâmetğaça istiğfâr ayturlar (s. 17)
<i>Bu Nürnâmeni haşiyetidin öyiğa oğrı kirmegey (s. 54)</i>	<i>Bu Nürnâmeni haşiyetidin öyğa oğrı kirmes (s. 14)</i>	<i>Bu Nürnâmeni hâşsiyyetidin öyige oğrı kirmegey (s. 62)</i>	<i>Bu şîfât-ı nür-ı pâkini berekâtdın öyge uğrı ve karakçı kirmegey (s. 18)</i>
<i>Ming koy ve ming téve kurbânlık kıldılar (s. 55)</i>	<i>Miñ koy ve miñ tüye kurbânlik kıldılar (s. 15)</i>	<i>Ming koy ve ming téve kurbânlık kıldılar (s.63)</i>	<i>Ming koy yüz kara tavar iki yüz téve kurbânlık kıldılar (s. 19)</i>

III. Konya Koyunoğlu Şehir ve Müze Kütüphanesi'ndeki 13758 arşiv numarasıyla kayıtlı Nur-name

İlk kez burada ele alacağımız Nur-name de Konya Koyunoğlu Şehir ve Müze Kütüphanesi'nde 13758 arşiv numarasıyla kayıtlı olup, kataloğa *Dua-i Nur ve Mühr ü Nübüvvet* adıyla *Osmanlıca* olarak kaydedilmiştir. Ancak yazma incelendiğinde dili Çağatay Türkçesi olan esere atılan başlığın *Ed-dua-yı Nur-name-i Muhammed 'Aleyhi's-selam Bu-turur* olduğu görülmektedir. Metnin yer aldığı mecmuada sırasıyla Risale-i Misger (Ölker, 2021), *Ed-dua-yı Nur-name-i Muhammed 'Aleyhi's-selam Bu-turur, Dua-yı Habib-name* (Ölker&Ölker 2022), *Ed-dua-yı Nur-name* (Ölker&Ölker 2023), *Münacat-name* bulunmaktadır. Mecmuanın herhangi bir yerinde müellif ya da müstensihе dair bir kayıt tespit edilememiştir. Nur-name mecmuanın 49b-70a aralığında yer almakta toplamda 21 varaktan oluşmaktadır. Hemen her sayfasında 7 satır bulunan mensur eserin 67a-70a varakları arasında ise Arapça Nur-name duası yer almaktadır. Aşağıda çeviri yazılı metnini de verdiğimiz bu Nur-name içerik açısından, yukarıda bahsi geçen, Çağatay Türkçesiyle yazılmış, diğer Nur-namelerden ayrılmaktadır. Daha önce tespit edilmiş ve yayımlanmış Nurnamelerde her şeyden evvel Nur-ı Muhammedî'nin ve bütün mahlukâtın ondan yaratılışı, şemâil-i şerif, Nur-name'nin Sultan Mahmud Gaznevî'ye verilisinin anlatıldığı menkıbe, Nur-name okuma ya da taşımanın faziletlerine yer verilirken burada metnini verdiğimiz Nur-name onu okumanın ve taşımanın faziletlerinden bahsetmekte ve Arapça duasını vermektedir. Günümüzde Arapça Nur-name duası Abdullah İbn Abbas'tan rivayet edilmekte, Peygamberimizin nur isteme duası olarak da bilinmektedir. Rivayete göre Hz. Muhammed (s.a.v) geceleyin namaza kalktığında bu duayı okumaktadır (Akn, 2008, s. 705).

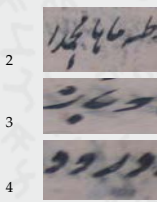
III.I. Çeviri yazılı metin

^{49b/1}Bismillâh irrâhmân irrahîm

²'Ed-du'â-yı Nûr-nâme-i Muhammed 'aleyhi's-selâm ³bu-turur

Haber berip aytıpdurlar ⁴ki her kim hazret-i peygamber ⁵şallâ'l-lâhu 'aleyhi ve sellemniñ nûr-^{50a/1}nâmelerini okusa ya bitip ²özi birlen tutsa ve ya ³namâz okurda bu nûr nâmeni ⁴aldığa koyup namâz okusa ⁵güyâ ki Hazret-i Peygamber şallallâhu ⁶'aleyhi ve sellemniñ tamâm şahâbeleriğâ ⁷koşulup namâzını bizge ^{50b/1}okuğan bilen berâber bolğay ²ve yana Hudây Ta'alâ ol kişige ³tört kitâbniñ şevâbını ⁴ve yana dört peygambeni şevâbını ⁵bergey evvel şevâb Tevrît ⁶Mûsâ 'aleyhi's-selâmniñ düyüm ⁷İncil 'İsâ 'aleyhi's-selâmniñ ^{51a/1}siyüm Zebûr Dâvud 'aleyhi's-selâmniñ ²çehârüm şevâb Furkân ³hazret-i Muhammed Muştafâ şallâ'l-lâhu ⁴'aleyhi ve sellemniñ şevâblarını ⁵bergey ve yana dört yüz merâtibe ⁶hac tavâf kılğanniñ ⁷şevâbını berges ve yana bizler deg ^{51b/1}'âsî ve cânî ümmetler için ²hazret-i Resûlullahniñ ³evlâdları hazret-i imâm-için ⁴hazret-i imâm-için ⁵kâfirler bilen uruşup ⁶deşt-i Kerbelâda şehîd boldılar ⁷olarniñ şevâblarını ^{52a/1}berges ve yana öler vaktde ²imân birle berges hazret-i ³'aleyhi's-selâm uşal ahtlerini ⁴alıp kirmegünçe özleri ⁵behişt-i 'anber-siriştke ⁶kirmesler ve yana andağ ⁷rivâyet kılıpdurlar ki ^{52b/1}hazret-i 'Alî şâh-ı merdân ve şîr-i ²yezdân ve şâhib-i zü'l-fikâr ³aydılar Hudây Ta'alâ hazret-i ⁴Cibril 'aleyhi's-selâmı yiberdi ki ⁵dostum Muhammedniñ nûriniñ ⁶şevâbını ve fazîletini ayğıl dep ⁷erse Cibril

'aleyhi's-selām^{53a/1} kélip aydılar ...² ²Hudāy Ta'alā selām aydı ve ...³ ³ferişteler vürüd(?)⁴ bilā-nihāye⁴ yiberdiler dép haber berdiler⁵ Muhammed Resūlu'l-lāhning şıfat-āferiñişi-i⁶ nūr-nāmelerini⁷ ümmetleri okusa ve yā^{53b/1} ve yā bitip özi birle tutsa² ve yā okutup eşitseler³ Hudāy Ta'alā ol bendelerge⁴ evliyālar mertebesini ve büzürgler⁵ derecesini bergey ve yana⁶ olarnıñ haqqıda buyurupdurlar⁷ ki kavlühū Ta'alā *أَلَا اللَّهُ أَوْلِيَاءُ إِنَّ أَلَا*⁵ ^{54a/2}ve yana olarnıñ dereceleriniñ³ pāreside Haq Sübhānehu⁴ ve Ta'alā bendelerige rahmet ve⁵ ināyet kılıp aytıpdur⁶⁻⁷ ki kavlühū ta'alā *أَحْسَنَةُ قَيْتَبُوعُونَ الْقَوْلِ يَسْتَمِعُونَ الَّذِينَ*⁶ ⁶hazret-i Cibril 'aleyhi's-selām^{54b/1} bu āyetni hazret-i Resūl 'aleyhi's-selāmğa² haber berip aytıpdur³ hazret-i Resūl 'aleyhi's-selāmning nūrlarınınñ āferide⁴ bolğan şıfatlarını okusa⁵ yā bitip özi birle tutsa⁶ veyā okutup eşitseler Haq^{55a/1} Sübhānehu ve Ta'alā ol bendesige² rahmet 'atā kılğay ve çendān³ şevāb ve kerāmetler bergey⁴ eger kişi Haq Sübhānehu ve Ta'alāğa⁵ yetmiş yıl kéce ve kündüz hemişe⁶ ta'āt ve 'ibādet kılğan⁷ bolsa ve kāfirler bilen ceng güzāt^{55b/1} kılğan bolsalar olarnıñ² şevābıdın ve fażiletidin³ bu nūr-nāmeniniñ haşıyyeti⁴ ziyāderak bolğay ve sāhirlerniñ⁵ sıhridin düşmanlarınıñ⁶ havfıdın āmān⁷ bolğay ve yana Haq Sübhānehu^{56a/1} ve Ta'alā aytıpdur ki meniñ² bendelerimdin her kişi³ dostum Muhammedniñ nūr-nāmesini⁴ okusa veyā özi⁵ birlen tutsa veyā okutup⁶ eşitse ol bendemniñ⁷ arasında meger ölümünin^{56b/1} özge hiç hicāb bolmağay² ve eger gısl tahāret bilen³ okusa ol bendeniñ⁴ cemī' şağire ve kebire günahlarını⁵ afv kılurmen ve yana feriştelerdin⁶ yetmiş miñ ferişte⁷ fermān-berdār bolğay ol^{57a/1} bendeniñ haqqıda tā kıyāmetğaça² istiğfār ayturlar³ ve günahlarını tilerler men⁴ afv kılurmen her kişi bu⁵ şıfat-ı nūr-nāmeni okusa⁶ Haq Ta'alā cemī' āfetlerdin⁷ ve belā-yı nāgehāndın öz^{57b/1} öz penāhıda saklağay² ve āhir 'ömride imān birle bargey³ behişt-i fażilet ve maqām-ı⁴ menzil bisyār 'atā kılğay⁵ ve yana Hudā Ta'alā deccāl 'aleyhi'l-la'neni⁶ āfetidin öz penāhıda⁷ amān tutgey ve yana gūrda^{58a/1} Münker ve Nekirniñ suālige² āsānlık birle cevāb³ berip 'azāb-ı 'ukūbetdin⁴ halāş kılıp⁵ behişt-i 'anber-sirişt⁶ naşib kılğay ve yana her⁷ kişi bu nūr-nāmeni düşenbih^{58b/1} küni veyā pencşenbih küni okutup² eşitse men ki Hudāvend³ Ta'alādurmen dost⁴ tutarmen ve yana tamām feriştelere⁵ ve peygāamberler ve evliyālar⁶ ve halāyıklar dost tutar⁷ ve yana dāyim Ka'be tavāf kılğan^{59a/1} birle beraber şevāb tapgey² ol bende her yerde bolsa³ ol yerdin tā Beytü'l-Ma'mūrğaça⁴ nūr-ı kerāmet kılurmen⁵ ol bende 'ömr içinde bir⁶ merātibe okusa veyā özi⁶ birlen tutsa köziniñ^{59b/1} içige hemişe rahmet yağdururmen² ve yana ol bendeniñ³ günāhi Kūh-ı Kāf tağıdın⁴ uluğ bolsa hem anı⁵ mağfiret kılıp ol günah⁶ orniğa şevāb bilā-nihāye⁷ anıñ nāme-i ā'māliğa bitürmen^{60a/1} ve yana on miñ şevāb² āhiretde berürmen ve yana³ behiştde ol bendeğe⁴ derece-i binā kılurmen⁵ şābirlerniñ şevābını ve 'ālimlerniñ⁶ şevābını ve muttakālerniñ⁷ şevābını ve gāzīlerniñ^{60b/1} şevābını ve şehīdlerniñ² şevābını ve 'adillerniñ³ şevābını ve rāst⁴ dürüst hanlarınñ⁵ şevābını ve hayr-ı bī-riyā kılğanlarınñ⁶ şevābını ve dervişlerniñ⁷ şevābını berip^{61a/1} [kıyāmet] küni yüzi on dört kéçelik² ay-dég bolupturgey³ ve mukarreb feriştelere mağfiret⁴ müjdelerini berip perrendeler⁵ dég behiştke alıp⁶ bargeyler ve yana ol bendeniñ⁷ günahleri beyābān kumlarınñ^{61b/1} adedice bolsa ve dirahıtlarınıñ² yafraglarıca³ bolsa ve

5 Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler (Yunus 10/62).

6 Onlar sözü işitirler, böylece onun en güzel olanına tâbi olurlar (Zümer 39/18).

cānvārlarınñ ⁴bedinde ötken pırlarice ⁵bolsa ve yamğurlarınñ ⁶kaşresice bolsa ve heme ⁷tağlarınñ ‘adedice bolsa ^{62a/1}hem Hağ Sübhāne ve Ta‘alā bahşış ²kılıp anıñ ornıga şevāb ³bilā-nihāye ‘atā kılğay ve yana ⁴nez‘-i cān vaktide bu nūr-nāmeni ⁵hem-rāh kılssa hıç dehşet ⁶anıñ köñliğa te‘şir kılmağay ⁷bil ki melekü‘l-mevt ferişteleri ^{62b/1}anıñ köñliğa kuvvet ²bergeyler her kim bu şıfat-ı ³nūr-nāmeni okusa veyā ⁴özi birle tutsa levh ⁵kalem ‘arş kürsī ve kamer ⁶ü eflāk ve maşrıq u mağrib ⁷ve ins cin ve dīv perī ^{63a/1}ve dabbetü‘l-arz ve her kayısı ²ehl-i fazīletler fazīletidin ³ve cemī‘ pesendīde ‘ibādet ⁴kılğuçılarnıñ ta‘ātidin ⁵men ki Hudāvend Ta‘alādurmen ⁶evliyālardın hem ⁷artuğ şevāb ‘atā kılurmen ^{63b/1}ve yana şeytānıñ şerridin ²ve kündüzki kün belāsıdın ³ve kéceki tün belāsıdın ⁴ve yer kökni āfetidin ve zālimlernıñ ⁵zulmetidin ve bī-rahīmlernıñ ⁶çengālidin ve pādīşāhlarınñ ⁷ğazabıdın ve şeytānlarnıñ ^{64a/1}siyāsetidin ²ve umerālar ğazabıdın ve suğa ³ğarğ bolmağdın ve otğa ⁴köymekdin yılan ve çıyan ⁵çağmağdın ve tēlbe it ⁶tutmağdın ve ins cinler ⁷āfetidin ve cemī‘ belālardin ^{64b/1}hāzret-i zū‘l-celāl ve‘l-ikrām ²öz penāhıda selāmet ³tutgey ve eger karzdār ⁴bolsa Hudāy Ta‘alā öz hāzīne-i ⁵ğaybıdın üzgey ve kişige ⁶hergiz muhtāc bolmağay ⁷ve hayr bereket kündin künge ^{65a/1}ziyāde bolğay dünyā ve āhiretde ²miñnet ve meşakkat yüzini ³körmegey ve bātınğa rüşenlik ⁴peydā bolğay ve yana ⁵rızkı kēñğ bolğay ve yana ⁶hāzret-i Resūl şallā‘l-lāhu ⁷‘aleyhi ve sellem andağ ‘ināyet ^{65b/1}kılıpdurlar ki Allāh ²Ta‘alā Habībim dēp yād kıldı ³bu dünyānıñ hūblukunıñ ⁴birle ötti ve ölüm yetti hıç ⁵çāre ve ‘ilāc-pezīr bolmadı ⁶ammā bu dünyā-yı fānīde ⁷boldum hemīşe āhiretning ^{66a/1}ğamunı yedim āhiret ²künleride katığ işler ³bardur ğāfil bolmañğlar ⁴bī-nihāyet peşimān bolursizler ⁵sūd kılmas ⁶bu dünyā-yı fāni zevāl-i mekkārdur ⁷ki anğa firifte bolmañğlar ^{66b/1}tā ki āhiretde āsānlıq ²birle halāş bolğaysizler ³bu şıfat-ı nūr ⁴nāmeni kéçe ve kündüz okunğlar ⁵ve ‘amel kılunğlar dēp ⁶hāzret-i Resūl şallallāhu ⁷‘aleyhi ve sellem ehl-i beytleriğa ^{67a/1}vaşıyyet kıldılar isnādı ²bisyār érđi ammā muhtaşar ³kılduğ her kim şek kéltürse ⁴kāfir bolur ne‘üzü bi‘l-lāh min ⁵zālīk du‘ā-yı nūr-nāme-i nisbet ^(67a/6-70a/2)7

الرَّجِيمِ الرَّحْمٰنِ اللّٰهِ بِسْمِ

اللهم جعلنى عندك نوراً وفي وجهى نوراً وفي رأس نوراً وفي شعر نوراً وفي حاجبي نوراً وفي نفس نوراً وفي سمع نوراً وفي بصري نوراً وفي فمي نوراً وفي لساني نوراً وفي عنق نوراً وفي ذكر نوراً وفي شحمي نوراً وفي لحمي نوراً عظامي نوراً وفي قلبي نوراً وفي بدني نوراً وفي خلق نوراً وفي يمن نوراً وفي شمال نوراً وفي فوق نوراً وفي تحتى نوراً وفي نوراً جدائى نوراً وفي عذاب نوراً وفي ديني نوراً وفي اسلام نوراً وفي ايمان نوراً وفي هدايتي نوراً وفي صراط نوراً وفي موى نوراً وفي قيام نوراً وفي قرأة نوراً وفي ركوع نوراً وفي سجود نوراً وفي قعود نوراً وفي قبري نوراً وفي انف نوراً وفي مدخل نوراً وفي ضمير نوراً وفي بحر نوراً وفي معاني نوراً وفي اول نوراً وفي اخر نوراً اللهم وزني نوراً و اعطني نوراً و اعظمي نوراً اللهم يا نوراً السموات والارض يا نوراً نور معرفتك بنور وجهك الكريم سبحانه الخالق النور ربنا اتم لنا نورنا فغفر لنا ونور ربنا انك على كل شيء قدير وصلى اللؤ على خير خلقو محمد و الو و اصحابو اجمعين برحمتك يا ارحم الراحمين

III.I.I. Türkiye Türkçesine Aktarma

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Dua-yı Nur-name-i Muhammed (a.s.) budur

Rivayet etmişler ki kim Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Nur-name'sini okusa, yazıp yanında taşısa veya namazda bu Nur-name'yi önüne koyup namaz kılssa öyle ki Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabeleriyle birlikte namazını kılmış gibi olur. Allah o kişiye dört kitabın ve dört peygamberin sevabını verir. İlk önce -Tevrat- Hz. Musa (a.s.)'nın, ikinci olarak -İncil- Hz. İsa (a.s.)'nın, üçüncü -Zebur- Hz. Davud (a.s.)'un, dördüncü -

⁷ Duanın Türkçe çevirisi bütünlük arz etmesi için Türkiye Türkçesine aktarmanın sonunda verilmiştir.

Furkan- Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)'nın sevaplarını verir. Dört yüz kez hacca gitmişcesine sevap verir. Bizler gibi asi ve cani ümmetler için Hz. Resullullah'ın evlatları Hz. İmam için kafirler ile savaşır Kerbelâ'da şehit oldular, onların sevabını verir. Öleceği vakit iman ile varır. Hz. Peygamber (a.s.) bu sözlerini alıp ümmeti cennete girmedikçe kendisi cennete girmez. Şöyle rivayet etmişler ki Hz. Ali -yiğitlerin şahı, Allah'ın aslanı, Zülfikar sahibi- anlattı. Yüce Allah Cebrail'i gönderdi "Dostum Muhammed'in nurunun sevabını ve faziletini anlat" diyince Cebrail (a.s.) gelip anlattı. Yüce Allah selam gönderdi, arka arkaya melekler geldi diye anlattı. Hz. Muhammed Resullullah'ı anlatan Nur-name'yi ümmeti okusa, yazıp yanında taşısa ya da okutup dinlese Yüce Allah o kullara evliyaların mertebesini ve ulular derecesini verir. Onlar hakkında buyurmuşlardır ki -yüce Allah'ın sözü- "Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler" (Yunus 10/62). Onların mertebesinin herbirinde yüce Allah kullarına rahmet ve yardım edip demiştir ki -yüce Allah'ın sözü- "Onlar sözü işitirler, böylece onun en güzel olanına tâbi olurlar" (Zümer 39/18). Hz. Cebrail (a.s.) bu ayeti Hz. Resul (a.s.)'e getirmiştir. Her kim Hz. Resul (a.s.)'ün nurunun yaratılışının sıfatlarını okusa, yazıp yanında taşısa ya da okutup dinlese yüce Allah o kuluna rahmet eder, çok sevap ve keramet verir. Eğer kişi yüce Allah'a yetmiş yıl gece gündüz durmadan ibadet kılmış olsa ve kâfirler ile savaşmış olsa onların sevabından ve faziletinden bu Nur-name'nin sevabı daha fazla olur. Nur-name büyücülerin sihriinden düşmanların korkusundan muhafaza eder. Yüce Allah demiştir ki benim kullarımdan her kim dostum Muhammed'in Nur-name'sini okusa, yanında taşısa veya okutup dinlese o kulunda ölümden başka sıkıntı olmaz. Eğer abdest alıp okusa o kulun bütün küçük ve büyük günahlarını affederim. Meleklerden yetmiş bin melek emre uyar, o kulun hakkında kıyamete kadar tövbe ederler ve günahlarının bağışlanmasını isterler, ben affederim. Her kim bu Nur-name'yi okusa yüce Allah bütün afetlerden ve ansızın gelecek belalardan korur, kul ömrünün sonuna iman ile varır. Cenneti, varacağı makamı bağışlar. Yüce Allah Deccal (aleyhillane)'in belasından korur. Kul, kabirde Münker ve Nekir'in sualine kolaylıkla cevap verip ağır azaptan kurtulup Allah ona cenneti nasip eder. Her kim bu Nur-name'yi pazartesi günü veya perşembe günü okutup dinlese -ben ki yüce Allah'ım- onu dost tutarım. Bütün melekler, paygamberler, evliyalar ve yaratılmışlar onu dost tutar. Daima Kâbe'yi tavaf etmişlerin sevabı kadar sevap alır. O kul her nerede olsa oradan Beytü'l-Mamur'a kadar keramet nuru yollarım. O kul ömrü boyunca bir kez okusa ya da yanında taşısa gözünün içine daima rahmet yağdırırım. O kulun günahı Kaf dağından büyük olsa hem günahını bağışlar hem de günah yerine amel defterine sonsuz sevap yazarım. On bin sevap ahirette veririm, cennette o kula yer veririm. Sabredenlerin, âlimlerin, takva sahiplerinin, gazilerin, şehitlerin, adillerin, dürüst hükümdarların, riyasız hayredenlerin, dervişlerin sevabını veririm, kulun yüzü kıyamet günü ayın ondördü gibi olur. Mukarrep melekler bağışlanma müjdesini verip melek gibi cennete alıp getirirler. O kulun günahları çöldeki kum kadar, ağaçların yaprakları kadar, yaratılanların geçmiş pirleri kadar, yağmur damlaları kadar ve bütün dağlar kadar olsa yüce Allah sonsuz sevap hediye eder. Ölüm vaktinde bu Nur-name'yi yoldaş etse korku asla onun gönlüne girmez. Bil ki ölüm melekleri onun gönlüne kuvvet verir. Her kim bu Nur-name'yi okusa veya yanında taşısa Levh, Kalem, Arş, Kürsî, ay ve gökler,

doğu ve batı, ins ve cin, dev ve peri, Dabbetü'l-arz, her bir fazilet sahibi ve bütün güzide kullarımın ibadetinden -ben ki yüce Allah'ım- evliyalarından da fazla sevap bağışlarım. Şeytanın şerrinden gündüz ve gece belasından, yer ve gök afetinden, zalimlerin zulmünden, merhametsizlerin pençesinden, padişahların gazabından, şeytanların vesvesesinden, emirlerin gazabından, suda boğulmaktan, ateşte yanmaktan, yılan ve çıyan sokmasından, kuduz köpek saldırısından, ins ve cin afetinden ve bütün belalardan kerem sahibi yüce Allah korur. Eğer borçlu olsa yüce Allah gayb hazinesinden verir ve kişi asla muhtaç olmaz. Bereketi günden güne artar. Dünya ve ahirette sıkıntı ve dert yüzü görmez. Gönlüne mutluluk dolar, rızık bol olur. Hz. Resul (s.a.v.) öyle yardım eder ki yüce Allah onu "Habibim" diye andı. Bu dünyanın güzelliği geçti ölüm geldi ve hiçbir ilaç çare olmadı. Ama bu fani dünyada daima ahiret derdini çektim. Ahiret günü zordur gafil olmayın, çok pişman olursunuz, hiçbir şey fayda etmez. Bu fani dünya aldatıcıdır, ona kanmayın ki ahirette kolaylıkla kurtuluşa eresiniz. Bu Nur-name'yi gece gündüz okuyun ve onunla amel edin diye, Hz. Resul (s.a.v.) ehlibeytine vasiyet etti. Daha da dayanağı çoktu ama burada kısalttık, her kim şüphe ederse kâfir olur, ondan Allah'a sığınırız.

Nur-name duası:

Ey Allah'ım beni senin nezdinde nurlandır, yüzümü nurlandır, başımı nurlandır, saçımı nurlandır, kaşımı nurlandır, nefsimi nurlandır, kulağımı nurlandır, gözümü nurlandır, ağzımı nurlandır, dilimi nurlandır, boynumu nurlandır, sözümü nurlandır, yağımyı nurlandır, etimi nurlandır, kemiklerimi nurlandır, kalbimi nurlandır, bedenimi nurlandır, boğazımı nurlandır, sağımı nurlandır, solumu nurlandır, üst tarafımı nurlandır, alt tarafımı nurlandır, soyumu nurlandır, acımı nurlandır, dinimi nurlandır, İslamımı nurlandır, imanımı nurlandır, hidayetimi nurlandır, yolumu nurlandır, kılımı nurlandır, kıyamımı nurlandır, okuyuşumu nurlandır, rükumu nurlandır, secdemi nurlandır, oturuşumu nurlandır, mezarımı nurlandır, burnumu nurlandır, başlangıcımı nurlandır, benliğimi nurlandır, denizimi nurlandır, niyetimi nurlandır, geçmişimi nurlandır, geleceğimi nurlandır, yükümü nurlandır, sessizliğimi nurlandır, yiyeceğimi nurlandır, ey Allah'ım beni nurlandır, ey gökleri ve yerleri nurlandıran, benim ilim ve irfanımı nurlandır, nurlu varlığının yüceliğiyle nuru yaratan yüce Rabbim bizim için nurunu tamamlamıştır. O her şeye kadirdir ve Allah'ın rahmeti yaratılanların en hayırlısı Muhammed (s.a.v.)'e, ailesine ve bütün dostlarına olsun. Ey merhametlilerin en merhametlisi.

III.II. İnceleme-Notlar

Metnin Çağatay Türkçesi metni olduğu açıktır ancak bu bölümde makalenin hacmini genişletmemek için eserin, yalnızca Klasik Çağatay Türkçesinden farklılaşan ya da metinde nadir görülen özellikleri üzerinde durulacaktır.

III.II.I. Mén > Men

Eserde, şahıs zamiri ve eki mén (مین) klasik Çağatay Türkçesinin aksine, geç dönem Çağatay Türkçesi metinlerinde karşılaştığımız üzere, *men* (من) şeklinde yazılmıştır.

Men 'afv *kılurmen* (57a/3-4)

III.II.II. Dil Uyumu

Klasik Çağatay Türkçesinde, Türkçe kelimelere getirilen ekler dil uyumuna girmekleyen yabancı kelimelere getirilen ekler dil uyumuna aykırı bir özellik sergilemektedir. Metnimizde bu doğrultuda örnekler de mevcuttur: *bendeleriğa* (54a/4), *ehl-i beytleriğa* (66b/7), *kıyāmetğaça* (57a/1), *şahābeleriğa* (50a/6), *suāliğa* (58a/1), *ziyāderak* (55b/4). Ancak eserde eklerin, Türkçe kelime tabanına da dil uyumuna aykırı şekilde gelebildiği sıklıkla görülmektedir: *bargey* (57b/2), *bargeyler* (61a/5), *bolupturgey* (61a/2), *könğliğa* (62a/6, 62b/1), *tapgey* (59a/1), *tutgey* (57b/7, 64b/3).

III.II.III. Dudak Uyumu

Çağatay Türkçesinde Oğuz Türkçesine göre dudak uyumu korunmuştur. Ancak bazı eklerin tek şekilli olması nedeniyle uyum dışına çıkıldığı görülmektedir. Metinde de bu doğrultuda örnekler mevcuttur:

Ayıp̄dur (54a/5), *muhtaşar kılduk* (67a/3)

İbādet kılğuçlarnıñ (63a/4), *yağdururmen* (59b/1), *şek keltürse* (67a/3)

Öte yandan ek tek şekilli olmasa da kalıplaşmış yaygın şeklin kullanımından kaynaklanan bir uyum dışına çıkma söz konusudur:

Bitürmen (59b/7), *İtā kıurmen* (63a/7)

III.II.IV. İlgi durumu eki

Eserde ilgi durum eki klasik Çağatay Türkçesinde de olduğu gibi +nI? şeklindedir. Ancak üç yerde, geç dönem Çağatay Türkçesinin özelliği olarak, +nI ilgi durum ekinin kullanıldığını görüyoruz.

Yer kökni āfetidin (63b/4)

Tört peygamberni sevābını bergey (50b/4)

Hudā Ta'alā deccāl 'aleyhilla'neni āfetidin öz penāhuda amān tutgey (57b/5)

III.II.V. +lAr

+lAr esas olarak çokluk ekidir ancak nezaket ve saygı ifade etmesi amacıyla bir pekiştirme eki olarak kullanıldığı görülmektedir:

Hazret-i Muhammed Muştafā 'l-lāhu 'aleyhi ve sellemniñ sevāblarını (51a/4)

Hazret-i Resūl 'aleyhi's-selāmnıñ nūrlarınıñ āferīde bolğan şıfatlarını okusa (54b/3-4)

Metinde bu ekin pekiştirme amacıyla fiil çekimlerinde de kullanıldığını görmekteyiz:

Hazret-i 'Alī şāh-ı merdān ve şīr-i yezdān ve şāhib-i zū'l-fikār aydılar (52b/3)

Cibril 'aleyhi's-selām kēlip aydılar (53a/1)

Hazret-i Resūl şallā'l-lāhu 'aleyhi ve sellem andağ 'ināyet kılıpdurlar (65b/1)

Ġāfil bolmanğlar (66a/3)

Peşimān bolursizler (66a/4)

Halāş bolğaysizler (66b/1)

Bu şıfat-ı nūr nāmeni kéce ve kündüz okunğlar (66b/4)

'Amel kılınğlar (66b/5)

Hazret-i Resūl şallallāhu 'aleyhi ve sellem ehl-i beytleriğa vaşiiyet kıldılar (67a/1)

Sonuç

Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olan Nur-nameler hacimce Çağatayca Nur-namelerden daha geniş olmakla birlikte temelde içerik olarak aynıdır. Nur-ı Muhammedî'nin yaratılışı ve intikali Osmanlıca Nur-namelerde genişletilerek anlatılmıştır. Çağatay Türkçesiyle yazılmış Nur-namelerin tek bir eserin kaynak alınarak çoğaltıldığı anlaşılmaktadır. Bu metinler birbirlerinden yer yer söz varlığı ve eklerin yazımı noktasında ayrılmaktadır. Ancak bizim bu çalışmada ele aldığımız 13758 arşiv numaralı Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi'ndeki Nur-name içerik olarak Çağatay Türkçesiyle yazılmış diğer Nur-namelerden farklıdır. Nur-ı Muhammedî'nin yaratılışı ya da intikali bu eserin konusu olmamıştır. Eserde bütünüyle Nur-name'nin faziletleri üzerinde durulmuş, onu okumanın ya da taşımanın değeri vurgulanmıştır.

Eserde birinci teklik kişi zamiri ve ekinin yazımı; çokluk ekinin nezaket ve pekiştirme amacıyla kullanımı; emir çekiminde çokluk ikinci şahsın *-lar*, görülen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahsının *-dılar*, öğrenilen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahsının *-pturlar*, geniş zaman çokluk ikinci şahsının *-rsizler*, gelecek-istek çekiminde çokluk ikinci şahsın *-gaysizler* şeklinde yazılmış olması, ilgi durum ekinin +nI şeklinde de kullanılması, yabancı kelimelerin yanı sıra Türkçe kelimelere de eklerin dil uyumunu bozabilecek şekilde gelmesi Çağatay Türkçesinin klasik sonrası dönemi, Yeni Uygur ve Özbek Türkçeleriyle uyumludur. Bu doğrultuda eserin en azından 17. yüzyıl sonrasında kaleme alındığı söylenmelidir.

Extended Abstract

The concept of "Nur-ı Muhammedî" or "Hakikat-i Muhammediye" first emerged in the 9th century, and it refers to the light or essence of Prophet Muhammad (peace be upon him). This concept emphasizes the spiritual and metaphysical aspect of the Prophet, transcending his physical presence as the first creation. This study introduces "Nur-names", which were written in Ottoman Turkish and Chagatai Turkish. It also presents the transcript of a Nur-name, archived as number 13758 in the Konya Koyunoğlu City and Museum Library, and discusses noteworthy observations regarding the language and orthography of the text as well as its rendering into Turkey Turkish. The translation of the Arabic Nur-name prayer at the end of the work into contemporary Turkish is also provided subsequent to its translation into Turkey Turkish.

The concept in question has been discussed extensively in religious and Sufi literature, but it is observed that a distinct genre emerged in Turkish literature bearing the title "Nur-name", focusing exclusively on the concept of "Nur-ı Muhammedî". Examples of such works have been identified in both Ottoman Turkish and Chagatai Turkish. In the Ottoman Turkish context, the first known work identified as "Nur-name" was authored by Cafer İyânî, also known as Tezkireci Cafer Çelebi, who was an Ottoman bureaucrat. Another Nur-name in the Ottoman context is "Tarih-i Nûr-ı Muhammedî", which was prepared by Mustafa Takî Efendi and had lithographic prints produced in Sivas and Istanbul between 1921 and 1923.

Molla Muhammed Zaferbek Muhammed's Chagatai Nur-name is included in a lithographic manuscript of prose dated 1902. Another Chagatai Nur-name was found

in a Chagatai manuscript prepared by Muhammed Abid bin Muhammed Kabil Ahund Nemenganî and lithographically printed in Tashkent in 1909. Chagatai Nur-names are also found in a manuscript dated 1911/1912 discovered in Afghanistan/Tahar, whose author or compiler is unknown due to the first five pages being missing; in a Chagatai manuscript at the Bodleian Library of Oxford University and in a manuscript with archive number 13760 in the Konya Koyunoğlu City and Museum Library.

The Nur-name that will be discussed for the first time here is registered with archive number 13758 in the Konya Koyunoğlu City and Museum Library. In the catalog, it is listed as “Dua-i Nur ve Mühr ü Nübüvvet” in Ottoman Turkish. However, it is clear from a closer examination of the manuscript that the language of the work is Chagatai Turkish, and the title given to the manuscript is “Ed-dua-yı Nur-name-i Muhammed ‘Aleyhi’s-selam Bu-turur”. The said Nur-name is between folios 49b and 70a and consists of a total of 21 folios. The prose work contains 7 lines on almost every page, and you can find the Arabic Nur-name prayer between folios 67a and 70a.

The Nur-name with archive number 13758 at the Koyunoğlu City and Museum Library, which will be discussed in this study, differs in content from other Nur-names written in Chagatai Turkish. The creation or transmission of Nur-ı Muhammedî is not the subject of the work in question. Instead, the entire focus of the manuscript is on the virtues of the Nur-name, emphasizing the value of reading or carrying it.

The usage of the first-person singular pronoun and its suffix in the manuscript, the use of the plural suffix for politeness and reinforcement, the formation of the imperative mood with the plural second person as *-plar*, the simple past tense for the singular third person as *-dılar*, the simple past tense for the plural third person as *-pturlar*, the present tense for the plural second person as *-rsizler*, and the future-desiderative tense for the plural second person as *-ğaysizler*, as well as the use of the genitive case suffix as *+nl*, and the presence of both foreign and Turkish words with affixes that could disrupt linguistic harmony are in line with the post-classical period of Chagatai Turkish, New Uyghur and Uzbek Turkish. In this regard, it can be said that the manuscript was written at least after the 17th century.

Kaynakça

- Açık, T. & Kaçar, M. (2013a). Sultan I. Ahmed'e sunulan Nur-ı Muhammedî konulu bir eser: Nûr-nâme. *Turkish Studies*, (8)1, 1742-1780. doi: 10.7827/TurkishStudies.4323
- Açık, T. & Kaçar, M. (2013b). *Cafer İyânî Bey Nûr-nâme varlığın incisi*. İstanbul: Büyüyenay Yay.
- Akman, M. (2011). Hakikat-i Muhammedî düşüncesi ve bu düşüncenin referanslarını aktaran iki kaynak ve müellifleri. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, (1)2, 107-131. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasosbil/issue/21786/615345>
- Akın, Hanefi (2008). *Sahih-i Muslim muhtasarı*. İstanbul: Polen Yay.
- Aydar, H. (2019). Mevlitler bağlamında Osmanlı din kültürünü besleyen eserlerde Nûr-ı Muhammedî anlayışı ve diğer bazı kültürlerdeki benzer düşüncelerle mukayesesi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 19(2), 547-587. doi: 10.33415/daad.479499
- Çınar, F. (2016). *Mustafa Takî Efendi, varlığın nuru, Târîh-i Nûr-ı Muhammedî*. İstanbul: Büyüyenay Yay.
- Çınar, M. (2014). *Nur-ı Muhammedî inancının ortaya çıkışı ve kaynakları*. İstanbul: Rağbet Yay.
- [GD] Darmenova, G. (2021). *Çağatayca mecmua-i resâil-i acîbe (inceleme-metin-Türkiye Türkçesine aktarma-dizin-tıpkıbasım) (Doktora tezi)*. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- [HD] Dashtl, H. (2017). *Muhtelif sanatlarla ilgili metin çevirisi (Yüksek lisans tezi)*. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Eckmann, J. (2017). *Çağatayca el kitabı*. Ankara: Türk Dil KurumuYay.
- Erbay, F. (2021); Kitâb-ı garîbî'nin dil özellikleri, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 51, 165-181. doi: 10.21563/sutad.984638
- Güler, Z. (2006). Yunus Emre'nin Nur-ı Muhammedî anlatımının Türk yaratılış destanlarıyla benzerliği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/2, 63-72. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/71995>
- İdiz, F. (2014). Tasavvufta hakikat-i Muhammediye meselesi ve Mesnevî'den örnekler. *Ekev Akademi Dergisi*, 59, 179-199. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosekev/issue/71552/1151386>
- Kadioğlu, İ. (2016). Muhyî ve Hakikat-i Muhammediye Kasideleri, *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, 2(1), 205-228. doi: 10.20322/lt.89227
- Kolikipınar, M. (2023). *Çağatayca Bir Dinî Hikâyeler Mecmuası, Giriş-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım (Doktora tezi)*. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Kuru, Esra (2013). *Cafer İyânî'nin Nûr-nâme'si (inceleme-metin) (Yüksek lisans tezi)*. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Ocak, A. Y. (1996). Fütüvvetnâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 13 s. 264-265, İstanbul: İsam Yay.
- Öger, A. (2022). Uygurlarda geleneksel meslekleri konu alan Çağatayca bir eser: kitâb-ı garîbî. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 104, 453-470. doi: 10.34189/hbv.104.025.

- Ölker, P. (2021). Çağatay Türkçesiyle yazılmış bakırcılık risalesi, Risâle-i misgerlik. *Prof. Dr. Orhan Yavuz Armağanı*, Konya: Palet Yay.
- Ölker, G. & Ölker, P. (2022). Çağataycadaki zamir+edat bağlantısında ilgi durum eki +nI: Du'â-yı Habîb-nâme Örneği. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6/4, 1487-1506. doi: 10.34083/akaded.1198113.
- [ÖÖ] Ölker, P. & Ölker, G. (2023). Çağatay Türkçesiyle yazılmış Nur-name. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 75, 7-27. doi: 10.32925/tday.2023.93.
- [AÖ] Özer, A (2014). *Molla Muhammed Zaferbek Muhammed Oğlu "Nur-name" (inceleme-metin-dizin)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, SBE, Türkoloji ABD, Bişkek/KIRGIZİSTAN.
- Öztürk, R. (1994). *Yeni Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Öztürk, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Öztürk, R. (2005). *Özbek Türkçesi el kitabı*. Konya: Çizgi Kitabevi
- Palabıyık, M. H. & Kalkandelen, A. H. (2018). Büyük Türkmen şairi Mahtumkulu'nun şiirlerinde Hz. Peygamber. *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 61, 225-242. doi: 10.14222/Turkiyat3823
- Parlatır, İ. (2017). *Açıklamalı İslâmî terimler sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yay.
- Ünlüsoy, K. (2020). *Anadolu'da Hz. Ali tasavvurları (XIII.-XVI. Yüzyıllar)*. Ankara: TTK Yay.
- Yücel, E. S. (2022). *Mustafa Takî Efendi, târîh-i nûr-ı Muhammedî*. Ankara: Sonçağ Akademi Yay.

Tarama Sözlüğü'ndeki Renk İfade Eden Sözcüklerin Kuruluşu Üzerine

On the Constitution of Color Words in the Tarama Sözlüğü

Gülsüm KIRBAŞ * Öz

Farsça renk sözcüğünden türeyen renk sözcüğü bir şeyin niteliğini ve çeşitliliğini ifade eder. Renk adları sadece renkleri ifade etmemekte, bu sözcüklerle bitki adları, hayvan adları, yer adları, şahıs adları, hastalık adları vb. de kurulmaktadır. Bazen aynı renk adı hem bir rengi hem de başka bir kavramı karşılayabilmektedir. XIII.-XIX. yüzyıllar arasında Türkiye Türkçesi ile yazılmış eserlerdeki Türkçe sözcüklerin yer aldığı Tarama Sözlüğü üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada Tarama Sözlüğü'ndeki renk adları ve renk anlamına gelen sözcükler ele alınmıştır. Sözcükler morfolojik ve semantik açıdan incelenmiştir. Morfolojik açıdan incelendiği kısımda sözcükler aldığı ekler göre sınıflandırmalara tabi tutulmuş, her sözcüğe Tarama Sözlüğü'nde yer alan cümlelerden örnekler verilmiştir. Sözcüklerin kuruluşuyla ilgili Türkçe gramer kitaplarından istifade edilmiş, ekler hakkında araştırmacıların verdikleri bilgiler aktarılmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü
gulsumkirbas@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1683-5948
Konya / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Tarama Sözlüğü, renk ifade eden sözcükler, morfoloji, semantik.

Abstract

The word renk (colour), which derives from the Persian word reng, expresses the quality and variety of something. Color names do not only express colors, but also plant names, animal names, place names, person names, disease names etc. are formed with these words. Sometimes the same color name can meet both a color and another concept. Many studies have been carried out on the Tarama Sözlüğü, which includes Turkish words in the works written in Turkey Turkish between the XIII.-XIXth centuries. In this study, color names and words that mean color are discussed in the Tarama Sözlüğü. Words were examined in terms of morphology and semantics. In the part where the words were examined in terms of morphology, the words were classified according to the suffixes, and examples were given for each word from the sentences in the Tarama Sözlüğü. Turkish grammar books about the formation of words were used, and the information given by the researchers about the suffixes was given.

Keywords:

Tarama Sözlüğü, color words, morphology, semantics.

Başvuru/Submitted: 20/09/2022

Kabul/Accepted: 18/09/2023

Makale Bilgileri

- Atıf:** Kırbaş, G. (2023). Tarama Sözlüğü'ndeki Renk İfade Eden Sözcüklerin Kuruluşu Üzerine. *Selçuk Türkiyat*, (60): 225-266.
- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
- Katılımcı Rızası:** Katılımı yok.
- Mali Destek:** Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
- Çıkar Çatışması:** Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Telif Hakları:** Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
- Değerlendirme:** İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
- Benzerlik Taraması:** Yapıldı – iThenticate.
- Etik Beyan:** sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
- Lisans:** Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
- Informed Consent:** No participants.
- Financial Support:** The study received no financial support from any institution or project.
- Conflict of Interest:** No conflict of interest.
- Copyrights:** The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
- Assessment:** Two external referees / Double blind.
- Similarity Screening:** Checked – iThenticate.
- Ethical Statement:** selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
- License:** Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Türkçe Sözlükte “*Cisimler tarafından yansılanan ışığın gözde oluşturduğu duyum.*” (s. 1973) şeklinde tanımlanan ve Farsça *reng* sözcüğünden türeyen *renk* kavramı bir şeyin niteliğini ve çeşitliliğini ifade eder. Eski Türkçe döneminde rengi ifade eden çok fazla sözcük bulunmamasına rağmen günümüzde oldukça fazla renk adı mevcuttur.

Renk adları üzerine birçok farklı türde çalışma yapılmıştır. Bunların en kapsamlılarından birisi Kaymaz¹ tarafından yapılan çalışmadır. Kaymaz, Türkiye Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında geçen 1447 adet renk adı ve tonu tespit etmiştir. Renk adları ile ilgili bütün sözcükleri ele alma iddiasında bulunmadığını belirtmiş, yapılacak çalışmalarla bu malzemenin arttırılacağını söylemiştir.

Salim Küçük’ün² de renk adları ile birçok çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalarında Türkiye Türkçesinde, tarihî Türk lehçelerinde ve eski Türk kültüründeki renk adlarını ele almıştır.

Kononov *Türk Lehçelerinde Renk Adlarının Semantiği* adlı çalışmasında renk adlarını anlamsal olarak incelemiştir³.

Soydan, Tarama Sözlüğü’nden yararlanarak hazırladığı *Tarama Sözlüğü Söz Varlığı İncelemesi* adlı çalışmasında renk adlarını da ayrı bir başlık altında (2021, s. 170-174) vermiştir⁴.

Gürsoy Naskali editörlüğünde hazırlanan *Renk Kitabı*’nda⁵ Küçük⁶, Küçük Tursun⁷, Koç Keskin-Batği⁸, Bayraktar⁹, Üstün¹⁰, Bulut¹¹, Yalçın Çelik¹², Çağlar¹³, Erdağı Doğruer¹⁴, Çürük¹⁵ tarafından yapılan çalışmalar bulunmaktadır.

¹ Zeki Kaymaz (2000). Türkiye Türkçesi ve ağızlarında renk bildiren kelimelerin kullanılışı ve sistematiği. *TDAY-Belleten*, 45, 251-341.

² Salim Küçük (2009). Türk kültüründe donlarına göre atlara verilen adlar ve nişanları. *Turkish Studies*, 4(8), 1830-1855.

-, (2010a). Eski Türk kültüründe renk kavramı. *Bilig*, 54, 185-210.

-, (2010b). Tarihi Türk lehçelerinde renk adlandırılmaları. *Turkish Studies*, 5(1), 556-577.

-, (2010c). Türkiye Türkçesinde renk adları ve özellikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 420-427.

-, (2010d). Türk lehçelerinde somutlaştırma yoluyla yapılmış renk adları. *Gazi Türkiyat*, 7, 154-196.

-, (2011). Türkiye Türkçesinde yazım kılavuzlarında (1928-2005) nispet i’li renk adlarının yazımı ve kullanım özellikleri. *Dil Araştırmaları*, 8(8), 93-114.

-, (2013). Türkçenin renklere dayalı söz varlığı. *Yeni Türkiye*, 9(55), 791-803.

Salim Küçük & Samet Cantürk (2014). Yapı, anlam ve kökenleri bakımından Azerbaycan Türkçesindeki renk adları. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 67-70.

³ Andrey Nikolayeviç Kononov (2015). Türk lehçelerinde renk adlarının semantiği (R. Adzhumerova & E. Atmaca, çev.). *Gazi Türkiyat*, 17, 185-204.

⁴ Serpil Soydan (2021). *Tarama Sözlüğü söz varlığı incelemesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

⁵ Emine Gürsoy Naskali (ed.). (2017). *Renk kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

⁶ Esmâ Küçük, *Eski Türk yazıtlarında renkler* (2017, s. 3-18).

⁷ Fatmagül Küçük Tursun, *Türk atasözlerinde renkler* (2017, s. 19-52).

⁸ Neslihan Koç Keskin & Özlem Batği, *Mehmed Aşki’nin Karanfilnâme’sindeki karanfiller ve renkleri* (2017, s. 53- 70).

⁹ Nesrin Bayraktar, *Türkçede kişi adlarında renk adları* (2017a, s. 71-86).

-, *Gök renk adının kavram ve anlam alanları* (2017b, s. 147-166).

Eminoğlu'na¹⁶ ait *Türkçede Renkler Sözlüğü* adlı eser de başlangıçtan bugüne yazı dilinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında geçen renk adlarının ele alındığı kapsamlı bir çalışmadır.

Türkçe Sözlükte renk adları oldukça geniş yer tutmaktadır. Bu renk adlarının sadece renkleri değil farklı kavramları da ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir: **Hayvan adlarında** (*sarıköz, kızılgeyik, kızılkanat, alakarga, akbaba, akkelebek, sarıkuyruk, pembekurt, morkaraman, bozayı, yeşilbağa...*), **bitki / meyve adlarında** (*kızılçam, yeşilsoğan, akağaç, karaağaç, kırmızıturp, sarıçam, pembegemre, mormenekşe, bozgeven, çakırdiken, yeşilsoğan...*), **hastalık adlarında** (*akbasma, karasu, kızılıyara, sarıhumma, mavihastalık...*), **yer adlarında** (*Karasu, Sarıçam, Bozdoğan, Karadeniz, Akdeniz*) ve başka türlü (*Kızılelma, Kızılderili* vb.) (<https://sozluk.gov.tr>) şekillerde kullanılmıştır.

Atasözleri ve deyimlerde de renkler kullanılır: *kara çal-, üzerinde kara bulutlar dolaşmak, beyaz yalan, alınının akıyla ... , alı al, moru mor, akla kararı seçmek, kızılca kıyamet, kırmızı dipli mumla davet etmek, sarı çizmeli Mehmet Ağa* vb. bunlardan bazılarıdır.

Renkler sadece gerçek anlamlı değil mecazi anlamlı da olabilmektedir. Yalnızca somut nesnelere değil soyut kavramlar için de renklerden yararlanılmıştır: *yüzü ak, kara bahtım, kara cahil, yüz karası, kara bulut, kızıl kıyamet* bunlardan bazılarıdır.

Renkler sadece bir nesneyi tanımlamamaktadır. Nitekim Altınkaynak'ın Kırım Karayları ile ilgili çalışmasında Karayların millî renkleri "açık mavi, beyaz, sarı" olarak geçmekte, bu da renklerin milletleri de temsil edebildiğini göstermektedir (2006, s. 1).

13-19. yüzyıllar arasında yazılmış eserlerin taranmasıyla oluşturulmuş olan Tarama Sözlüğü üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan birisi Fecri Yavi tarafından yapılan çalışmadır¹⁷. Yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulunmasına yönelik art zamanlı incelemelere katkı sağlamak amacıyla yapılmış olan çalışmada dinî kelime ve terimlerin Türkçe karşılıkları belirlenmiş ve örnekleriyle birlikte ele alınmıştır. Yavi'nin çalışmasında geçen bazı dinî terimlerde renk adlarından yararlanıldığı görülmektedir: *ak biti* (I/68) "*İyi amel defteri*" (2019, s. 1411), *alaca* (I/82) "*Münafık, ikiyüzlü*" (2019, s. 1411), *kara biti* (IV/2254) "*Kötü amel defteri*" (2019, s. 1420). Bu durum, renklerin mecazi anlamlı olarak kullanılmasına örnek olacak niteliktedir.

-, *Türkiye Türkçesinde biçim ve anlam boyutunda mavi* (2017c, s. 167-176).

-, *Türkçede renk adlarında ödünçlemeler* (2017ç, s. 231-241).

¹⁰ Koray Üstün, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Han Duvarları kitabında renk ve işlevleri* (2017, s. 87-98).

¹¹ Sibel Bulut, *Renklerin aydınlığından korkunun karanlığına düşen tek kanatlı bir kuş* (2017, s. 99-114).

¹² S. Dilek Yalçın Çelik, *Orhan Veli'nin şiirlerinde ışık, gölge ve renk* (2017, s. 115-146).

¹³ Nevzat Çağlar, *Hayvan, bitki ve nesnelere renklerle adlandırılması (Mersin-Anamur ve Bozyazı özelinde)* (2017, s. 177-192).

¹⁴ Binnur Erdağı Doğruer, *Renklerin idrar tahlilinde kullanımına tarihî bir tıp kitabından örnekler* (2017, s. 193-200).

¹⁵ Yasemin Çürük, *Türk dilinde renk adları ve renk adlarına gelen ekler* (2017, s. 201-230).

¹⁶ Hatice Eminoğlu (2014). *Türkçe renkler sözlüğü*. Ankara: Gazi Kitabevi.

¹⁷ Fecri Yavi (2019). Tarama Sözlüğü'nde Türkçe dinî terimler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(3), 1402-1436.

Renk adlarının eskiden yön adı olarak kullanılmasıyla ilgili olarak Sertkaya bir söyleşisinde:¹⁸

“Eskiden bugünkü gibi uydular olmadığı için güvercinle haber gönderildiğini; düşman tarafından güvercinin okla vurulabileceği, ulağın ise casus diye yakalanabileceğinden dolayı komutanların orduyu renklerle kumanda ettiğini, her yön için birer renk adı koyduklarını” belirtir. *“Doğu yönü mavi, güney yönü kırmızı, batı rengi beyaz, kuzey rengi kara olarak belirlenmiştir. Merkezin rengi ise sarıdır.”* diyerek Çin’deki bir suyun adı olan **Huang ho** yani *“Sarı su”* isminin suyun renginin sarı olmasından dolayı değil de suyun ortadan yani merkezden geçmesinden dolayı verildiğini ifade eder (Akar, 2015, s. 103).

Bazen bir sözcük bir dilde renk adı olarak kullanılırken başka bir dilde farklı şekilde kullanılmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Aşcı, Kırgız Türkçesiyle yazılmış ilk alfabe kitabı olan *Alip-Bee* üzerine yaptığı çalışmasında Alip-Bee’ye Farsçadan geçen sözcüklerin genel olarak anlamlarını koruduğunu ancak bazı kelimelerde anlam değişikliği olduğunu belirtmiştir (2010, s. 28). *“sebz sözcüğü Farsçada yeşil, yeşil renkte olan’ anlamında iken, Kırgız Türkçesine ise ‘havuç’ anlamıyla geçmiştir.”* diyerek Farsçadan alıntı renk adının Kırgız Türkçesinde kullanımıyla ilgili önemli bir tespitle bulunmuştur (Aşcı, 2010, s. 29).

S. Küçük *“Bazı renk adlarının Göktürk Yazıtlarından günümüze ulaşamadığını, yerini Türkçe veya yabancı dilde bir sözcüğe bıraktığını, bazı renk adlarının ses değişikliğine veya anlam daralmasına uğradığını, bazılarının ise değişmeden günümüze kadar geldiğini”* ifade eder (2010b, s. 557). *“Arapça beyaz kelimesinin Türkçe ak kelimesine göre daha çok kullanıldığını, aynı anlamdaki örün/ürün/yörüñ sözcüklerinin ise bugüne gelmediğini”, “yaşıl kelimesinin yeşile dönüştüğünü, kök kelimesinin ise anlam daralması, şekil değişikliği geçirdiğini ve yerini mavi sözcüğüne bıraktığını”* belirtir (S. Küçük, 2010b, s. 557).

Bekir Çobanzade’nin *Türk-Tatar Dil Bilimine Giriş* adlı eserinde aynı zamanda bir renk adı olan *kök* kelimesiyle ilgili şu bilgi geçmektedir:

“Nevâyi Türk dilini Farsçayla mukayese ederek Türkçenin Acem dilinden üstünlüğünü ispata çalışırken yazılışları ayrı, anlamları aynı kelimeler bulur ve bunlar arasındaki ince ve yabancılar için anlaşılmayan fikri izah eder. Bu örneklerden birisi de kök kelimesidir. Kök kelimesi ‘damar (kök), mavi, sema, tabaka ve musiki (Kazancada köy)’ anlamına gelmektedir” (Aşcı & Küçükballı, 2015, s. 172).

Renk adlarının oluşturulması hususuna değinen S. Küçük, **şekil yönünden** [1. Ek almamış temel renk adları, 2. Bazı temel renklerden pekiştirme hecesiyle oluşturulmuş renkler, 3. Çeşitli eklerle veya nispet i”siyle oluşturulmuş “Benzerlik Sıfatı” şeklindeki renk adları, 4. Bazı temel renk adlarından isim-füllerle oluşturulmuş renkler] ve **anlam yönünden** [1. Tabiattan somutlaştırma yoluyla yapılmış renk adları, 2. Hayvanların (at, öküz, inek, köpek, tavuk, yılan vb.) özellikle atların kıllarının rengini (don) ve nişanlarını belirtmek için kullanılan renk adları, 3. İnsan teni ve göz rengi için kullanılan renk

¹⁸ Metin Gülbay’ın Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya ile 23.02.2021 tarihinde yaptığı *Türk, Göktürkler ve Türkler Kavramları Üzerine* adlı söyleşiden (Akar, 2015, s. 102).

adları] olmak üzere iki ana başlık altında renk adlarının türetilişi hakkında bilgi verir (2010b, s. 558, 559).

Türkiye Türkçesinde renk kavramının kapsamlı bir şekilde incelenmediğini ve Türkiye Türkçesinde renklerin sayısının kesin olarak tespit edilemediğini söyleyen S. Küçük, çalışmasında “*En son yayımlanan Türkçe Sözlük’ü kullandığını, Derleme Sözlüğündeki, atasözlerimizde, deyimlerimizde kullanılan renk adlarını belirleyerek kökenleri üzerinde durduğunu*” ifade etmiştir (2010c, s. 420).

Tanrıkut “*Türkiye Türkçesinde Renk Adları (Yapı - Köken)*”¹⁹ adlı Yüksek Lisans tezinde Türkiye Türkçesi ve Anadolu ağızlarındaki renk adlarının etimolojik, morfolojik yapıları ve adlandırma yöntemlerini incelemiştir. Roman, şiir, hikâye gibi farklı türden kaynaklar, sözlükler (Türkçe Sözlük, Derleme ve Tarama Sözlüğü, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Dua ve Beddualar Sözlüğü vb.) ve boya kataloglarından yararlanmıştır.

Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation* adlı eserinde renk adları ve türevlerine ayrı ayrı yer vermiştir. Bu bölümde +*Kıl*, +*gXl ve +sIl* (1991, s. 98), +(A)*mUk (ve -mIk)* (1991, s. 100) ve +*Xş* (1991, s. 102) yer almaktadır.

“*Renk adlarının eklerle veya birleştirme yoluyla türetilerek oluşturulduğunu*” ifade eden Çürük, renk adlarına gelen ekler üzerine çalışma yapmış ve bu çalışmasında “+*gXl*, +*sIl*, +*çIl* eklerinin doğrudan renk adı türettiğini, +(A)*mUk*, -*mIk*, +*zIn*, +*çIn* eklerinin ise renk adlarına gelerek sıfat yahut hastalık veya bitki adı türettiğini” ifade etmiştir (2017, s. 205-206).

A. Şekil Açısından Renk Adları

A.1. Ek Almamış Renk Adları

ağ (I):	“Ak, beyaz.” <i>Ağ sakallu baban yiri uçmak olsun. (I/23)</i>
ak:	“Beyaz.” <i>bk. ağ I</i>
ala (I):	“Ela.” <i>Ala gözlerini sevdiğim dilber... (I/80)</i>
ala (II):	“Alaca, karışık renk.” <i>Adam alası içinde, tavar alası taşında. (I/81)</i>
bor (II):	“Boz, boz renk.” <i>Eşheb (Ar.): Bor at. (I/638)</i>
boz (II):	“Göz bebeğinde görmeye engel olan beyazlık, aksu.” <i>Bir himar aldım ... bir gözü bozdur. (I/657)</i>
çakır (IV):	“Bir gözü mavi, bir gözü siyah olan.”

¹⁹ Tuğçe Tanrıkut (2014). *Türkiye Türkçesinde renk adları (yapı – köken)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.

	<i>Ahyef (Ar.): ... Türkide çakır derler. (II/801)</i>
çapar (I):	“Karışık renkli, benekli.” <i>Peleng-reng (Far.): Peleng renkli ve çapar at. (II/822)</i>
çil (II)²⁰:	“Tüyü kırmızı ve beyaz karışık olan, alaca renkli, benekli.” <i>Çil aygırın üzerinde 360 yapraklı şesperiyle... (II/919)</i>
gök:	“1. Mavi.” <i>Şunu gök anla vü şunu sarı bil (III/1730)</i> “2. Yeşil.” <i>Gördü gök çayırın üzerine bir kırmızı otağ dikilmiş. (III/1732)</i>
kaşga:	“Beyaz tüylü, kıllı.” <i>Alnı kaşga, sağ kıcı sekili attır ki... (IV/2329)</i>
por:	“Boz, boz renk.” <i>El-'akkûk (Ar.): Ve toprağı pek katı ve por yere denir. (I/638)</i>
sakar (I):	“Atın alnında olan beyazlık.” <i>Alnı sakar, ... ayağı sekili ... (V/3254)</i>
sakar (II)²¹:	“Atın alnında olan beyazlık.” <i>... alnı sakar, kışları sekili, tek tamgalı atı var. (V/3254)</i>
saz:	“Sarı.” <i>Sayrunun benzi saz olur, ağzı dadı acı olur. (V/3360)</i>
sekil, (seki (II)):	“1. Atın ayaklarında olan beyazlık.” <i>... sağ ayağı sekili katırı sirkat olunup... (V/3374)</i> “2. Ayağında sekisi olan, sekili.” <i>El-a'samu (Ar.): İki ön ayakları sekil ya'ni aklık olan at. (V/3374)</i> “3. Alnında beyazlık olan.” <i>Ümmetimin alınları abdest suyu eserinden sekilerdir. (V/3375)</i>
sis:	“Atın tüylerindeki küçük alaca benekler.” <i>El-bürşe (Ar.): At kısmının tüylerinde olan hürde alaca beneklere denir... (V/3489)</i>

²⁰ Tarama Sözlüğü'nde madde başı *çil at*, (*çil aygır*) II şeklindedir. Ancak madde başı kelimenin sadece renkle ilgili olan kısmını buraya aldık.

²¹ Burada verdiğimiz anlam kelimenin Tarama Sözlüğü'ndeki 2. anlamıdır. Kelimenin diğer anlamlarından yararlanmadığımız için çalışmaya dâhil etmedik.

A.2. Pekiştirilmiş Renk Adları

- abbak:** “Bembeyaz.”
... benizi sarıdır, ya inci bigi abbak bezemiştir... (I/179)
- apbak:** “Bembeyaz.”
... tâ kim apbak oldu. (I/179)
- appak:** “Bembeyaz.”
... Sakalı var kocalar gibi appak (I/178)

A.3. Eklerle Genişletilmiş Renk Adları

A.3.1. +aç Eki Almış Renk Adları

Ek hakkındaki görüşler şunlardır:

Korkmaz, ekin “eklendiği kelimeye büyültme ve küçültme işlevi kattığını” söyler (2014, s. 120). Ergin, benzetme ve ilgi fonksiyonu olduğunu söyleyerek *bozaç*, *kıraç*, *topaç* örneklerini verir (1977, s. 170). Banguoğlu “Eski bir küçültme, aynı zamanda berkitme ekidir. Az sayıda isim ve sıfatlar yapmıştır.” bilgilerini verir (2011, s. 171).

- bozaç:** “Boz renkte, boz renkli.”
Sakallı bozaç turgay sayradıkta. (I/658)

A.3.2. +ar-ak Eki Almış Renk Adları

Renk ifade eden fiiller türeten +ar- isimden fiil yapım eki ve -ak fiilden isim yapım ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Ergin “+Ar- ekinin çoğunlukla renk isimlerinden fiil yapmakta kullanıldığını” (1977, s. 176), “-Ak ekinin ise fiilin etkisinde kalan çeşitli nesnelere karşılığını” (1977, s. 182) belirtir.

- bozarak:** “Bozca, bozumsu.”
Ve eğer bozarak ve bulanık olursa... (I/658)

A.3.3. +cA Eki Almış Renk Adları

Korkmaz, ek hakkında “Sıfatlara, sıfat olarak kullanılan sözcüklere gelerek eklendiği sözcüğe ‘oldukça’ anlamı verir, benzerlik ve azlık işlevinde küçültme sıfatları yapar.” der (2014, s. 121).

Banguoğlu ekin: “Sıfatlara gelen vurgulu bir küçültme eki olduğunu, ayrıca yer adı ve cins ad yaptığını” belirtir (2011, s. 158, 159).

- ağca²²:** “1. Beyaz, beyazca.”
Ağayıla ağca koyun bundan geçti. (I/29)
- “2. Atın alnından burnuna doğru inen beyazlık, akıtma.”
... alnında ağcası olup iki kış ayakları sekili kısarak. (I/29)

²² Tarama Sözlüğü’nde madde başı *Ağca*, (*ağcam*) şeklindedir. Ancak sözcükleri morfolojik olarak ayırdığımız için bu başlık altında sadece *ağca* kelimesini aldık.

- alaca:** "Karışık renkli."
...Kurbünde bir alaca öküz kaçıp giderken duttum. (I/81)
- gökce²³:** "1. Mavi."
Sıtması tutan kişi gökçe bezle boynuna bağlasa sıtması koya
(III/1730)
- "2. Yeşil."

- kızılca:** "Allık, kızılık."
Gaze (Far.): Yüze dürtecek kızılca. (IV/2539)

A.3.4. +ca +m Eki Almış Renk Adları

+ca isimden isim yapım eki (bk. +cA) ve + m morfeminin birleşiminden oluşmuştur.

Ercilasun, çalışmasında +m morfeminin benzerlik bildirdiğini belirtmiş, "yakınlık, gibilik" ifadelerinin ve sıfatlar için "azaltma ve küçültme" işlevlerinin de benzerlik kapsamında ele alınabileceğini söylemiştir (2007, s. 13).

- ağcam²⁴:** "1. Beyaz, beyazca."
Ağcam yüzlü anamı sızlatdun... (I/29)
- "2. Atın alnından burnuna doğru inen beyazlık,
akıtma."

A.3.5. +ca + rak Eki Almış Renk Adları

+ca isimden isim yapım eki (bk. +cA) ve +rak mukayese ekinin birleşiminden oluşmuştur.

- ağcarak:** "Aka, beyaza çalar; az beyaz."
Kûr kendüm (Far.): ... Ağcarak saruluğa mâil topraktan zâhir
olur. (I/29)

A.3.6. +CXI Eki Almış Renk Adları

Korkmaz +CXI ekinin yalnızca +ÇXI biçimiyle, akçıl "beyazımtrak", gökçül "mavimtrak" gibi eklendiği isme "benzerlik, yakınlık" işlevi katan örneklerinin olduğundan bahseder (2014, s. 127).

Ergin, ekin sözcüğe "genellikle benzetme daha çok ise mübalağa anlamı kattığını" söyleyerek kırçıl, akçıl "aka çalan" örneklerinde benzetme anlamı olduğunu söyler (1977, s. 170).

²³ Tarama Sözlüğü'nde madde başı Gök, (gökce) şeklindedir. Ancak sözcükleri morfolojik olarak ayırdığımız için bu başlık altında sadece gökce kelimesini aldık.

²⁴ Tarama Sözlüğü'nde madde başı Ağca, (ağcam) şeklindedir. Ancak sözcükleri morfolojik olarak ayırdığımız için bu başlık altında sadece ağcam kelimesini aldık.

Banguoğlu +cil ekinin yapım eki olarak kullanılışı, Anadolu ağızlarında ve Eski Türkçedeki durumu hakkında bilgi verir. Yapım eki olarak az kelime verdiğini söyleyerek *balıkçıl*, *tavşancıl*, *adamcıl* gibi yedikleri hayvan veya nesnenin adı verilen birtakım avcı, yırtıcı hayvanları örnek verir (2011, s. 165). “Anadolu ağızlarında *evcil*, *bencil*, *öncül*, *insancıl* gibi daha geniş anlatımları görülen, Eski Türkçede ise *yağmurçıl*, *tüpüçil* gibi nadir örnekleri olan bu ekin dilimizde hâkim olan anlamının yiyecek ve seven olduğunu” belirtir (Banguoğlu, 2011, s. 165). “+çil ekinin +cil ekinden ayrıldığını, bu ekin çok da eski olmayan bir zamandaki *çil* ‘benek benekli’ kelimesinden doğmuş olabileceğini ve çok sayıda renk sıfatına gelerek ‘bu renklere benzer, bunlarla benekli’ anlamlarını verdiğini” ilave eder (Banguoğlu, 2011, s. 166).

Karaağaç, işlek olmayan bu ekin “düşkünlük yani işaret edilen varlık veya niteliğe düşkün olanı, bu varlığı andırmanı bildirdiğini” söyler (2016, s. 274).

akçıl:	“Beyazımtırak.” <i>Şehbâ (Ar.): Kül rengine yakın akçıl renk. (I/71)</i>
bozcıl:	“Boz renkli, bozumtırak.” <i>Merhum Tat Ali Paşa bir bozcıl, burnu abraş... (I/659).</i>
gökcül:	“Mavimsi, gök rengine çalar.” <i>Gansere (Ar.): ... Ve isim olur, gökcül sineğe denir. (III/1737)</i>
gökçil:	“Mavimsi, gök rengine çalar.” <i>Bezâdi (Ar.): Gökçil ya’ni mâice bir nevi’ kıymettar taş.(III/1737)</i>
gökçül:	“Mavimsi, gök rengine çalar.” <i>haşin (Far.): ... rengi gökçül ve karamtık ola ki boza yakın olur. (III/1737)</i>

A.3.7. +cıl + rak Eki Almış Renk Adları

+cıl isimden isim yapma eki (bk. +CXI) ile +rak mukayese ekinin birleşiminden oluşur.

akcılрак:	“Beyaza çalar, beyazımsı.” <i>Asbah (Ar.): Kızılsağı veya kırılрак akcılрак olan kara renkli nesne. (I/69)</i>
------------------	---

A.3.8. +ez Eki Almış Renk Adları

Korkmaz, +Az ekinin “isimlerden, küçültme görevinde isimler türeten bir ek” olduğunu söyleyerek *ayaz*, *çerez*, *çöpez* “çör çöp” örneklerini verir (2014, s. 121) Banguoğlu “Batı Türkçesinde *az* kelimesinden gelmiş bir +ez küçültme ekinin varlığını gösteren az sayıda örneğe rastlandığını” söyler; *çerez*, *çöpez*, *yalaz*, *gögez* vb. kelimelerinden bahseder. Türkiye Türkçesinde verimsiz olan bu ekin Anadolu ağızlarında daha canlı olduğunu söyleyerek *yer-cüg-ez* = *yerceğiz* örneğini görüşünü desteklemek için kullanır

(Banguoğlu, 2011, s. 175). Tarama Sözlüğü'nde geçen bazı kelimelerde ekin renk adlarına eklendiği görülmüştür.

göğez²⁵: “Laciverde yakın mavi renk.”
Bir sırmalı göğez boğça ... (III/1728)

A.3.9. +ez-i Eki Almış Renk Adları

gök kelimesine renk ifade eden fiiller türeten +ez- isimden fiil yapım eki ve -i fiilden isim yapım ekinin eklenmesiyle oluşmuş bir ektir. Gülensoy, *göger-* kelimesini ele alırken *göveri* “yeşillik, çayır çimen” kelimesinin sonundaki -i'nin, *göverti* kelimesinde bulunan -ti ekindeki /t/ ünsüzünün düşmesi sonucu oluşmuş olabileceğini ileri sürer (2011, s. 376).

gögezi²⁶: “Laciverde yakın mavi renk.”
... bir al muhattem kuşak ve gögezi gömleği bî-kusur aldım.
(III/1728)

güvezi: “Yeşilimsi, morumsu.”
El-'ufre (Ar.): Mağre mânasına ki güvezi renk. (III/1885)

A.3.10. +GX Eki Almış Renk Adları

Altuğ, Eski Türkçede işlek olarak kullanılmayan isim ve sıfat yapan +GU ekinin, Eski Anadolu Türkçesinde +gu, +gü, +kı şekliyle kullanıldığını belirtir (1999, s. 107).

kızgu: “Çok kızıl.”
... kızgu benizli akçıl er idi ... (IV/2538)

kızkı: “Çok kızıl.”
El-akşerü (Far.): Kızkı benizli ve benzi katı kızıl kişi. (IV/2545)

A.3.11. +Gıl Eki Almış Renk Adları

Erdal, “ekin Eski Türkçede üretken olmadığını; Eski Türkçede çeşitli işlevleri olan +gXl ekinin Eski Türkçenin dışındaki renklerle verimli hâle gelmiş olabileceğini” söyler (1991, s. 97). Ayrıca “+Kil ve +gXl eklerinin dört gruba ayrılabilceğini ve eklendiği kelimeye belli anlamlar katacağını” ifade eder. “Bu ekin bir işlevinin de renk tonlarını tanımlayan renkleri gösteren sıfatlar türetmek olduğunu” söyler (Erdal, 1991, C. I, s. 98).

Altuğ, ekin “renk isimlerine gelerek o renge yakınlık, benzerlik bildiren sıfatlar türettiğini” söyler (1999, s. 118).

kırgıl: “1. Saçına, sakalına ak düşmüş, kıranta.”
Yolda nâgeh uğradı bir kırgıla ... (IV/2504)
“2. Yarısı ak, yarısı siyah olan saç, sakal.”

²⁵ Tarama Sözlüğü'nde madde başı *göğez*, (*gögezi*) şeklindedir. Ancak sözcükleri morfolojik olarak ayırdığımız için bu başlık altında sadece *göğez* kelimesini aldık.

²⁶ Tarama Sözlüğü'nde madde başı *göğez*, (*gögezi*) şeklindedir. Ancak sözcükleri morfolojik olarak ayırdığımız için bu başlık altında sadece *gögezi* kelimesini aldık.

El-emlah (Ar.): Ak ve kara karışmış ola ki kolda kırgıldır.
(IV/2506)

“3. Saça, sakala ak düşme.”
... ve kırgıldan pîr olmağa... (IV/2506)

kırkıl:

“1. Saçına, sakalına ak düşmüş, kıranta.”
Melhuz (Ar.): Sakalına aklık karışmış kırkıl recül. (IV/2504)

“2. Yarısı ak, yarısı siyah olan saç, sakal.”
Şemtâ (Ar.): Saçı kırkıl olan avrat. (IV/2506)

“3. Saça, sakala ak düşme.”
El-eşmatu (Ar.): Saçına aklık karışıp saçı kırkıl olmuş kişi.
(IV/2506)

kızgıl:

“Kırmızımtırak.”
Es-sahbau (Ar.): Kumral ve kızgıl saçlı avrat. (IV/2538)

targıl²⁷:

“Kirli kül rengi.”
Tuhle (Ar.): Bir rengdir ki ... ana targıl denir. (V/3762)

A.3.12. +kıl + dırak Eki Almış Renk Adları

+kıl (bk. +Gıl) ve +dırak isimden isim yapım eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur.

kızkıldırak: “Kızıla çalan, çil.”
Kahd (Ar.): ... rengi kızkıldırak bir cins koyundur. (IV/2542)

A.3.13. +Gıl + lık Eki Almış Renk Adları

+Gıl isimden isim yapım eki (bk. +Gıl) ve +lık (bk. +IİK) isimden isim yapım ekinin birleşiminden oluşmuştur.

kırgıllık: “Sakalına ak düşme zamanı ve durumu.”
Ve söyler halka kundakta ve kırgıllığımda. (IV/2506)

kırkıllık: “Sakalına ak düşme zamanı ve durumu.”
Vahtatun (Ar.): Kara kıla ak kıl karışıklık ve kırkıllık.
(IV/2506)

tarkıllık: “Kirli renklilik.”
Tulse (Ar.): Karasağı olan boz reng ve tarkıllık ... (V/3763)

²⁷ Burada verdiğimiz anlam kelimenin Tarama Sözlüğü’ndeki 2. anlamıdır. Kelimenin diğer anlamlarından yararlanmadığımız için çalışmaya dâhil etmedik.

A.3.14. +ıl Eki Almış Renk Adları

Ek hakkındaki görüşlerden bazıları şunlardır:

Korkmaz, “ses yansımaları köklerden ikincil biçimler oluşturan bir ek” olduğunu söyler (2014, s. 129). Ergin, *ekin işlek olmadığını ve benzerlik ifade ettiğini* söyleyerek *yeş-i-l* (< *yaş-ı-l*), *kız-ıl* örneklerini verir (1977, s. 171). Karaağaç, *benzerlik bildiren ve işlek olmayan bu ekin Eski Türkçe +sıl ekinden çıktığını* belirtir: *yaş > yaşıl* (2016, s. 277).

Ekle ilgili diğer görüş ise şu şekildedir: “Benzerlik ifade eder: *yeşil*, *kızıl*. Cumhuriyet döneminde +ıl ekiyle türetilen bazı kelimeler: *ardıl*, *ağıl*, *dördül*, *buzul*, *eril*, *dişil*... Bazı örnekleri Fransızca +Al ekinin aktarımıyla türetilmiş olmalıdır.” (Özkan, Aşçı & Toker, 2016, s. 81). Banguoğlu, Eski Türkçede adlardan sıfat yapan +ıl ekinin çok görülmediğini söyleyerek *kızıl*, *yaşıl*, *başıl* örneklerinin nadir kullanım gösterdiğini söyler ve bu ekin +gil ekinden gelme ihtimalinin bulunduğunu ilave eder, *kırgıl*, *üçgül* örneklerini verir (2011, s. 177).

ağıl: “Aydın ve güneşin çevresinde bazen görülen beyaz halka, hâle.”

... *Ay ağılımda ol resme ki yıldız (I/33)*

yaşıl: “Yeşil.”

... *evvel bir yaşıl cevher yarattı. (VI/4379)*

A.3.15. +ıl + gan Eki Almış Renk Adları

Ek, +ıl (*bk. +ıl*) ve +gan isimden isim yapım eklerinin birleşiminden oluşmuştur. Tarama Sözlüğü’nde +gan ekinin renk adlarına eklenerek pekiştirilmiş renk adı yaptığı görülmektedir.

yaşılğan: “Yemyeşil.”

Dakr (Ar.): Dümdüz yaşılğan olan güzel otlu bağca. (VI/4381)

A.3.16. +ıl + lık Eki Almış Renk Adları

Renk isimleri yapan +ıl (*bk. +ıl*) ve +lık (*bk. +IIK*) isimden isim yapım eklerinin birleşiminden oluşmuştur.

ağıllık: “(Ayı çevreleyen) beyazlık.”

Hâle: ... ayın etrafında ağıllıktır... (I/35)

yaşillik: “Yeşillik.”

Sebzi (Far.) Yeşillik. (VI/4381)

A.3.17. +ıl + lırak Eki Almış Renk Adları

Renk isimleri yapan +ıl (*bk. +ıl*) ve +lırak isimden isim yapım eklerinin birleşiminden oluşmuştur.

kızılıırak: “Kızıla çalan, çil.”

Kahd (Ar.): ... rengi kızılıırak yüzü çil koyun ve kabak koyun. (IV/2542)

A.3.18. +ıl + sağı / +sagu Eki Almış Renk Adları

Renk isimleri yapan +ıl (bk. +ıl) ve +sagı / +sagu (bk. +sagı / +sagu) isimden isim yapım eklerinin birleşiminden oluşmuştur.

- kızılsagı:** “Kızılımsı, kızıla çalar.”
Edbes (Ar.): *Levni karasağı ve kızılşağı olan kuş. (IV/2542)*
- kızılsagu:** “Kızılımsı, kızıla çalar.”
Kızılsağı kabı olur... (IV/2542)

A.3.19. +ırak Eki Almış Renk Adları

Eckmann, “Eski Anadolu Türkçesinde ve bugünkü bazı Türk lehçelerinde ünsüzle biten tabanlara karşılaştırma eki olan +rAK ekinin nadiren +rAK şeklinde gelebildiğini” ve “Ekin ön sesindeki ünlünün asli ses mi yoksa sonradan türemiş bir ses mi olduğu konusunda araştırmacıların farklı görüşlere sahip olduğunu” söyler (1953, s. 51, 52). Tarama Sözlüğü’nde ekin renk isimlerine geldiği örnekler bulunmaktadır.

- bozırak:** “Bozca, bozumsu.”
Eğer bozırak ve bulanık olursa... (I/658)

A.3.20. +IIK Eki Almış Renk Adları

Korkmaz, ekin renk adlarıyla kullanımıyla ilgili “O rengin hâkim ve yaygın olduğunu belirten soyut adlar türettiğini” söyleyerek *aklık, beyazlık, karanlık (< karangu+lık), yeşillik vb.* örnekleri verir (2014, s. 136).

Ergin, “başlangıcından itibaren Türkçenin başlıca isimden isim yapan eklerinden biri olarak kullanılan bu ekin geçici ve kalıcı isimler yaptığını, kullanılışı açısından umumilik niteliği barındırdığını ve başlıca fonksiyonunun isimlerden yer, alet, topluluk isimleri, soyut isimler ve sıfat yapmak olduğunu” söyler (1977, s. 154).

Karaağaç, ekle ilgili “Kavram eki olan bu ek genel oluş ve bol bulunuşu bildirir. Varlık adlarına geldiğinde somut varlık adlarını soyutlaştırır.” bilgilerini verir (2016, s. 256).

Banguoğlu ekle ilgili şunları söyler: “İsmlere gelerek *içinlik* sıfatları yapar” (2011, s. 193). Ayrıca “aygıt ve yer adları yaptıklarını, nesnenin tabiatta çok bulunduğu yeri gösterdiklerini, sıfatlara gelerek yalın adlar yaptıklarını ve hâl adları, rütbe ve makam adları, topluluk adları gibi kullanıldıklarını” da belirtir (Banguoğlu, 2011, s.194, 195).

- ağlık:** “Beyazlık.”
Nitekim karalık ve ağlık âdemin teninde tabâyi’den cem’ olur. (I/48)
- aklık:** “Beyazlık.”
bk. ağlık
- göklük:** “Morluk, mavilik.”
... göklüğü azala selâmetlik nişanı ola...(III/1739)

A.3.21. +lurak Eki Almış Renk Adları

+lurak isimden isim yapım eki eklendiği kelimenin rengini yansıtan sözcükler türetmektedir.

tozlurak: “Toz renginde, bozca.”
Dîje (Far.): ... bozrak, tozlurak renklü nesne. (V/3842)

A.3.22. +mtXK Eki Almış Renk Adları

Banguoğlu, “Eski Türkçeden itibaren benzerlik sıfatları yapan bir *-imtik* ekinin olduğunu, Doğu Türkçesinde bu ekin ve farklı şekli olan *-imtil* ekinin yaygın görüldüğünü, Batı Türkçesinde ise aynı anlama gelen *-imsi* ve *-intrak* ekleri yanında *-imtik* ve *-imtil* eklerinin daha az kullanıldığını” söyleyerek *bozumtuk*, *sarımtık*, *karamtık*... örneklerini verir (2011, s. 179).

bozumtuk: “Boza çalar.”
El-erbek (Ar.): Bozumtuk siyah deveye denir. (I/661)

karamtık: “Karamsı, karaya çalar.”
Önlerince ol karamtık deve kara gararları üstünde vardılar. (IV/2267)

sarımtık: “Sarımsı, sarıya çalar.”
Cağne (Far.): ... rengi sarımtık ve gözleri büyük olur. (V/3315)

A.3.23. +mtıl Eki Almış Renk Adları

Eckmann, *Çağatayca El Kitabı* adlı çalışmasında ekin “Renk isimlerinde kullanılan bir küçültme eki olduğunu” ifade eder (2009, s. 50).

karamtıl: “Karamsı, karaya çalar.”
El-elma (Ar.): Karamtıl dudaklı kişi. (IV/2268)

A.3.24. +rAK Eki Almış Renk Adları

Korkmaz, “Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde sıfatlardan karşılaştırma sıfatları yapan +rAk ekinin, Türkiye Türkçesinde bu işlevinin aşınma ve kaymaya uğrayarak ‘oldukça’ anlamında bazı küçültme sıfatları bıraktığını” söyler (2014, s. 138).

Ergin de ekin “Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde çok kullanıldığını, Batı Türkçesinde kullanımının azaldığını, eskiden ‘çokluk ifade eden karşılaştırma eki’ olarak kullanılırken bugün daha çok ‘benzerlik, gibilik’ ifadesinde kullanıldığını” ifade eder (1977, s. 166, 167).

gögrek: “Mavimsi.”
Cemest (Far.): ... Rengi gögrek kızılığa maildir. (III/1728)

kararak: “Karamsı, karaya çalar.”
Şebdiz (Far.): Kararak at. (IV/2278)

A.3.25. +sagı / +sagu Eki Almış Renk Adları

Özyaşamış Şakar, “Eski Türkiye Türkçesi döneminde benzerlik ve küçültme fonksiyonuyla kullanılan ekin Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmayan bir ek olduğunu” ve “+sagı/+sagu eklerinin renk ve tat bildiren kelimelere eklendiğinde doğrudan olmasa da benzetme yoluyla kelimeye azaltma, küçültme ifadesi kattığını” ifade eder (2018, s. 27, 28).

karasagi: “Karamsı, karaya çalar, karayağız.”
... ve rengi karasağı olmak ... (IV/2278)

karasagu: “Karamsı, karaya çalar, karayağız.”
... gövde rengi karasağı olmak. (IV/2278)

morsagi: “Morumsu.”
Sincab (Ar.): Sıçandır ya böcek... Karasağı, morsağı rengi olur.
(VI/2810)

A.3.26.+sı Eki Almış Renk Adları

Korkmaz ekle ilgili “Eski Türkçedeki +sI- isimden fiil yapım eki ile -g fiilden isim yapım ekinin kaynaşmasından oluşan +sIg ekinin kalıntısı olan bu ek isimlerden ‘benzerlik, yakınlık, andırma’ ifade eden sıfatlar türetir” der (2014, s. 139, 140). Ergin de “Batı Türkçesinde eskiden beri kullanılan, bir iki sözcükte görülen bu ek ‘benzerlik, gibilik’ belirtir.” diyerek ekin kelimeye kattığı anlam hakkında bilgi verir (1977, s. 165). Banguoğlu “Dilimizde az kullanılan ekin benzerlik sıfatları yaptığını, renk ve tat sıfatları alanında yerini +imsi ekine bırakmış olduğunu” belirtir (2011, s. 199). Karaağaç da ekin “benzerlik ve gibilik” işlevine değinir (2016, s. 271).

kızılısı: “Kızılımsı.”
El-fazer (Ar.): ... karıncaya denir ki rengi kızılısı karamlık olur.
(IV/2543)

B. ANLAMLARINA GÖRE RENK ADLARI

B.1. Renk Adlarıyla Türetilen Hayvan Adları

Aşağıda verilen renk adıyla türetilerek oluşturulmuş hayvan adları (güren ve yeşilten) renk adı olmaktan çıkmasına rağmen, bahsi geçen hayvanın rengini yansıtmaması nedeniyle çalışmamıza dâhil edilmiştir.

güren (I): “Rengi sarı ile doru arasında olan (at), al (at).”
Güran (Far.): Ol ata denir ki sarı ile doru meyanında ola...
(III/1881)

yeşilten: “İri ve yeşil kertenkele.”
Sam-ı ebrus (Ar.): Büyük kertenkeledir ki yeşilten derler.
(VI/4550)

B.2. Renk Adlarıyla Türetilen Bitki Adları

Aşağıda verilen renk adıyla türetilerek oluşturulmuş bitki adları (*alacehre* ve *yaşilistân*) renk adı olmaktan çıkmasına rağmen, bahsi geçen bitkinin rengini yansıtmaması nedeniyle çalışmamıza dâhil edilmiştir.

alacehre:	“Sarı renk vermek için kullanılan bir kök, cehri.” <i>Berdağ: ...ala cehre tâbir olunan nebattır ... (I/83)</i>
yaşilistân:	“Yemyeşil ova, yeşil bitkilerle kaplı yer.” <i>... Kamu sahra çemenler yaşilistan (VI/4381)</i>

B.3. Renk Anlamı Veren Diğer Kelimeler

don²⁸:	“Renk.” <i>Kır atın sarı donlusu (II/1213)</i>
eñ II:	“Renk, beniz rengi.” <i>Sencer buğday eñlü kişiydi. (III/1465)</i>
irenk:	“Renk.” <i>Boyac(ı) oldum bilmem al yeşil irenk ... (III/2089)</i>
ton:	“Renk.” <i>bk. don</i>
yeng (Far.):	“Renk.” <i>Arap yengi kim oldu şam yengi (VI/4527)</i>

B.4. Renk Tonu İle İlgili Kelimeler

tok II:	“Koyu.” <i>El-icsadü (Ar.): Bir nesneyi ... tokca boyamak. (V/3814)</i>
----------------	--

C. RENKLERİ İFADE EDEN FİİLLER

C.1. -MAK İsim-fiil Eki Almış Fiillerden Oluşan Sözcükler

Bu başlıkta renk adlarına gelen +Al-, +Ar-, +Ar-t-, +Ir-t- eklerinin üzerine veya doğrudan fiile gelen isim-fiil eklerinin olduğu kelimelere yer verilmiştir.

akarmak:	“Ağarmak.” <i>Umarım ki akara kara yüzüm. (I/68)</i>
akartmak:	“Ağartmak.” <i>Akardır sakalı kızartır gözü ... (I/68)</i>
alalmak:	“Renkten renge girmek, alı al moru mor olmak, bozulmak, alacalanmak.”

²⁸ Tarama Sözlüğü’nde madde başı *don*, (*ton*) şeklindedir. Ancak sözcükleri alfabetik sıraya göre verdiğimiz için *don* ve *ton* kelimelerini ayrı aldık.

	... <i>Kazan bey alaldı ...</i> (I/86)
bozarmak:	“Kırlaşmak, ağarmak, sararmak.” ... <i>Dudakları depsere, benzi bozara ...</i> (I/658)
gögermek:	“Morarmak, yeşermek, mavileşmek, bitki yapraklanmak.” <i>Kaba ağaçta dal budağın kurumuştı, yeşerip göğerti.</i> (III/1727)
gөгertmek:	“Morartmak.” ... <i>Urdu Osman'ın gözünü göğertti.</i> (III/1727)
karalmak:	“Kararmak.” ... <i>Yüz aklığın kazanmaduk karalduk</i> (IV/2266)
karkırtmak:	“Kararmak, çok ışıktan göz göremez olmak.” ... <i>ni'met ve ikramı anın gözünü örttü karkırttı.</i> (IV/2313)
karmak (I):	“Kararmak, bulanmak.” <i>Göz cemalin görücek olur karîr</i> <i>Göz ki görmeye cemalini karır</i> (IV/2315)
uçınmak:	“Korkudan sararmak, rengi uçmak.” <i>bk. uçunmak</i>
uçunmak:	“Korkudan sararmak, rengi uçmak.” <i>Uçundu lerze endamına düştü ...</i> (VI/3899)
yaşarmak:	“Yeşermek.” ... <i>bastıkları yer yaşarır çemen biter.</i> (VI/4378)

Sonuç

Bir dilin zenginliğini gösteren en önemli unsurlardan birisi söz varlığıdır. Türkiye Türkçesinin bu açıdan oldukça verimli olduğu bilinmektedir. XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Türkiye Türkçesiyle yazılmış yapıtlardan taranarak hazırlanan Tarama Sözlüğü üzerine yapılan çalışmalarla bu zenginlik ortaya koyulmuştur.

Bu çalışmada, dilimizde önemli bir yeri olan renk ifade eden sözcükler Tarama Sözlüğü esas alınarak incelenmiştir. Öncelikle renk adları ve renk adlarının kullanım alanları örneklerle anlatılmış, renk adları üzerine yapılan çalışmalara yer verilmiş, araştırmacıların renkleri hangi açılardan ele aldığı üzerinde durulmuştur. Daha sonra renk ifade eden sözcükler morfolojik ve semantik açıdan farklı başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Renk adlarının morfolojik açıdan incelendiği bölümde renk adlarına gelen ekler alfabetik sırayla verilmiş, daha sonra gramer kitaplarından, makaleler veya tezlerden ekle ilgili bilgiler verilmiştir. Sadece renk adları değil, “renk” anlamına gelen sözcükler, renklerle ilgili kavramlar ve renk adlarından türeyip başka kavramları karşılar duruma geldiği hâlde o kavramın rengi hakkında fikir veren sözcükler de çalışmaya dâhil edilmiştir.

Çalışmamızın inceleme kısmı, *Şekil Açısından Renk Adları, Anlamlarına Göre Renk Adları, Renkleri İfade Eden Fiiller* olmak üzere üç ana başlığa ayrılmıştır. **Şekil Açısından Renk Adları** “1. Ek Almamış Renk Adları”, “2. Pekiştirilmiş Renk Adları”, “3. Eklerle Genişletilmiş Renk Adları (+aç, +ar-ak, +cA, +ca+m, +ca+rak, +CXL, +cıl+rak, +ez, +ez-i, +GX, +Gıl, +kıl+dırak, +Gıl+lık, +ıl, +ıl+gan, +ıl+lık, +ıl+lırak, +ıl+sagı/sagu, +ırak, +IİK, +lurak, +mtXK, +mtıl, +rAK, +sagı/sagu, +sı)” şeklinde üç ana başlık altında ele alınmıştır. *Eklerle Genişletilmiş Renk Adları* altında toplam yirmi altı (26) eke yer verilmiştir ve burada bazı sözcüklerin bir bazılarınınca birden fazla renk adı yapan ek aldığı görülmüştür. **Anlamlarına Göre Renk Adları** kısmında dört (4) başlık bulunmaktadır: “1. Renk Adlarıyla Türetilen Hayvan Adları”, “2. Renk Adlarıyla Türetilen Bitki Adları”, “3. Renk Anlamı Veren Diğer Kelimeler”, “4. Renk Tonu İle İlgili Kelimeler”. **Renkleri İfade Eden Fiiller** başlığında ise -mAK isim-fiil ekiyle genişletilmiş renk bildiren fiillere yer verilmiştir.

Renk adlarının sadece renkleri ifade etmek için kullanılmadığı, renk adlarıyla birçok kavramın ifade edilebildiği bilinmektedir. Daha önce renk adlarıyla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada Tarama Sözlüğü’nde geçen renk adları ve renk adlarıyla türetilen fiiller morfolojik ve semantik açıdan ele alınmış, morfolojik açıdan incelenmesiyle renk ifade eden sözcüklerin oluşumu hakkında bundan sonra yapılacak araştırmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Extended Abstract

One of the most important elements that show the richness of a language is its vocabulary. It is known that Turkish is quite productive in this respect. This richness has been revealed by the studies on the Tarama Sözlüğü.

It is known that color names are not only used to express colors, but also many concepts can be expressed with color names. Many studies have been done on color names before. In this study, the color names in the Tarama Sözlüğü and the verbs derived from color names were discussed in terms of morphology and semantics, and it was aimed to contribute to future research on the formation of words expressing color by examining them from a morphological perspective. In the part where the words were examined in terms of morphology, the words were classified according to the suffixes, and examples were given for each word from the sentences in the Tarama Sözlüğü. Turkish grammar books about the formation of words were used, and the information given by the researchers about the suffixes was conveyed.

The examination part of our study is divided into three main titles: *Color Names in Terms of Morphologic, Color Names According to Their Meanings, Verbs Expressing Colors*.

Color Names in Terms of Morphologic “1. Unadded Color Names”, “2. Intensified Color Names”, “3. Color Names Extended with Suffixes (+aç, +ar-ak, +cA, +ca+m, +ca+rak, +CXL, +cıl+rak, +ez, +ez-i, +GX, +Gıl, +kıl+dırak, +Gıl+lık, +ıl, +ıl+gan, +ıl+lık, +ıl+lırak, +ıl+sagı/sagu, +ırak, +IİK, +lurak, +mtXK, +mtıl, +rAK, +sagı/sagu, +sı)” under three main headings. A total of twenty-six (26) suffixes are included under Color Names Extended with Suffixes, and it is seen that some words have suffixes that make more than one color name.

There are four (4) titles in the *Color Names According to Their Meanings*: “1. Animal Names Derived from Color Names”, “2. Plant Names Derived by Color Names”, “3. Other Words That Give Color Meaning”, “4. Color Tone Related Words”.

In the title of *Verbs Expressing Colors*, verbs expressing color expanded with the suffix -mAK noun-verb are included.

Color names and verbs derived from color names in the Tarama Sözlüğü are discussed in terms of morphology and semantics, and it is aimed to contribute to the future researches about the formation of words that express color by examining them in morphological terms.

Kaynakça

- Akar, A. (2015). *Türk dili tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Altınkaynak, E. (2006). *Tozlu zaman perdesinde Kırım Karayları*. Haarlem: Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi.
- Altuğ, M. (1999). *Tanıklarıyla tarama sözlüğü esasında Eski Anadolu Türkçesinde isimden isim yapma ekleri* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp>.
- Aşçı, U. D. (2010). Kırgız Türkçesiyle yazılmış Alip-Bee adlı ilk alfabe kitabındaki söz varlığı üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, 19-43. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sutad/issue/26306/277272>.
- Aşçı, U. D. & Küçükballı, F. N. (2015). *Türk – Tatar Dil Bilimine Giriş*. Konya: Palet Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, N. (2017a). Türkçede kişi adlarında renk adları. (E. Gürsoy Naskali, ed.). *Renk Kitabı* içinde (s. 71-86). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bayraktar, N. (2017b). Gök Renk Adının Kavram ve Anlam Alanları. (E. Gürsoy Naskali, ed.). *Renk Kitabı* içinde (s. 147-166). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bayraktar, N. (2017c). Türkiye Türkçesinde biçim ve anlam boyutunda mavi. (E. Gürsoy Naskali, ed.). *Renk Kitabı* içinde (s. 167-176). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bayraktar, N. (2017ç). Türkçede renk adlarında ödünçlemeler. (E. Gürsoy Naskali, ed.). *Renk Kitabı* içinde (s. 231-241). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bulut, S. (2017). Renklerin aydınlığından korkunun karanlığına düşen tek kanatlı bir kuş. (E. Gürsoy Naskali, ed.). *Renk Kitabı* içinde (s. 99-114). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çağlar, N. (2017). Hayvan, bitki ve nesnelerin renklerle adlandırılması (Mersin-Anamur ve Bozyazı özelinde). (E. Gürsoy Naskali, ed.). *Renk Kitabı* içinde (s. 177-192). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çürük, Y. (2017). Türk dilinde renk adları ve renk adlarına gelen ekler. E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Renk Kitabı* içinde (s. 201-230). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1970). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Doğu Ltd. Şti Matbaası.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni tarama sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (2009). *Çağatayca el kitabı* (G. Karaağaç, çev.). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Eckmann, J. (1953). Türkçede -raq, -rek ekine dair. *TDAY- Belleten*, 1, 49-52. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/397962>.
- Eminoğlu, H. (2014). *Türkçede renkler sözlüğü*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ercilasun, A. B. (2007). Türkçede benzerlik bildiren +m morfemi. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 9-20. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/54612>.
- Erdağı Doğruer, B. (2017). Renklerin idrar tahlilinde kullanımına tarihî bir tıp kitabından örnekler. (E. Gürsoy Naskali, ed.). *Renk Kitabı* içinde (s. 193-200). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation* (C. I). Otto Harrassowitz-Wiesbaden.
- Ergin, M. (1977). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Minnetoğlu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Renk kitabı*. (2017). (E. Gürsoy Naskali, ed.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Karaağaç, G. (2016). *Türkçenin dil bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaymaz, Z. (2000). Türkiye Türkçesi ve ağızlarında renk bildiren kelimelerin kullanılışı ve sistematığı. *TDAY-Belleten*, 45, 251-341. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/709057>.

- Koç Keskin, N. & Batğı, Ö. (2017). Mehmed Aşkı'nın Karanfilnâme'sindeki karanfiller ve renkleri. (E. Gürsoy Naskali, ed.). *Renk Kitabı* içinde (s. 53- 70). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kononov, A. N. (2015). Türk lehçelerinde renk adlarının semantiği (R. Adzhumerova & E. Atmaca, çev.). *Gazi Türkiyat*, 17, 185-204.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçük Tursun, F. (2017). Türk atasözlerinde renkler. (E. Gürsoy Naskali, ed.). *Renk Kitabı* içinde (s. 19-52). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Küçük, E. (2017). Eski Türk yazıtlarında renkler. (E. Gürsoy Naskali, ed.). *Renk Kitabı* içinde (s. 3-18). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Küçük, S. (2009). Türk kültüründe donlarına göre atlara verilen adlar ve nişanları. *Turkish Studies*, 4(8), 1830-1855. Erişim adresi: <https://www.academia.edu/31209510>.
- Küçük, S. (2010a). Eski Türk kültüründe renk kavramı. *Bilig*, 54, 185-210. Erişim adresi: <https://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2655-published.pdf>.
- Küçük, S. (2010b). Tarihi Türk lehçelerinde renk adlandırmaları. *Turkish Studies*, 5(1), 556-577. Erişim adresi: <https://www.arastirmax.com/en/publication/turkish-studies/5/1/tarihi-turk-lehcelerinde-renk-adlandirmalari/arid/b7c60cd7-79da-47db-97df-804d31c1f1cd>.
- Küçük, S. (2010c). Türkiye Türkçesinde renk adları ve özellikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 420-427. Erişim adresi: <https://www.academia.edu/32378495>.
- Küçük, S. (2010d). Türk lehçelerinde somutlaştırma yoluyla yapılmış renk adları. *Gazi Türkiyat*, 7, 154-196. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/76713>.
- Küçük, S. (2011). Türkiye Türkçesinde yazım kılavuzlarında (1928-2005) nispet i'li renk adlarının yazımı ve kullanım özellikleri. *Dil Araştırmaları*, 8(8), 93-114. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/54736>.
- Küçük, S. (2013). Türkçenin renklere dayalı söz varlığı. *Yeni Türkiye*, 9(55), 791-803. Erişim adresi: <https://www.academia.edu/32378185>.
- Küçük, S. & Cantürk, S. (2014). Yapı, anlam ve kökenleri bakımından Azerbaycan Türkçesindeki renk adları. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 67-70. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/273650>.
- Özkan, A. & Aşçı, U. D. & Toker, M. (2016). *Türk dili, dil ve anlatım*. Konya: Palet Yayınları.
- Özyaşamış Şakar, S. (2018). Eski Türkiye Türkçesinde küçültme, sevgi, şefkat ve acıma işlevli ekler. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 19-30. Erişim adresi: <https://www.academia.edu/37473227>.
- Soydan, S. (2021). *Tarama Sözlüğü söz varlığı incelemesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tanrikut, T. (2014). *Türkiye Türkçesinde renk adları (yapı – köken)* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp>.
- Tarama Sözlüğü I-VIII* (2009), 4. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üstün, K. (2017). Faruk Nafiz Çamlıbel'in Han Duvarları kitabında renkleri ve işlevleri. (E. Gürsoy Naskali, ed.). *Renk Kitabı* içinde (s. 87-98). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yalçın Çelik, S. D. (2017). Orhan Veli'nin şiirlerinde ışık, gölge ve renkleri. (E. Gürsoy Naskali, ed.). *Renk Kitabı* içinde (s. 115-146). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yavi, F. (2019). Tarama Sözlüğü'nde Türkçe dinî terimler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(3), 1402-1436. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/teke/issue/49273/629215>. (<https://sozluk.gov.tr>) (Erişim Tarihi: 19.08.2022).

'Bağlam, Nasıl Terim Üretir?': Osmanlı'daki Türkçe Matematik Terimlerinin Oluşumuna İşlevsel (Bağlamsal) Yaklaşım Temelli Bir Bakış

'How Does Context Generate Term?' - A Functional (Contextual) Approach-Based Overview to the Formation of Turkish Mathematical Terms in the Ottoman Empire

Şermin KALAFAT *

Öz
Bu makalede Osmanlı'daki Türkçe matematik terimleri kültür dilbiliminin bir nesnesi olarak düşünülüp terim oluşum süreçleri kavram bilimindeki (semasiology) işlevsel (bağlamsal) yaklaşım (functional (contextual) approach) açısından inceleniyor. İncelemede, kavram ve anlam oluşumları âlim/yazar-öğrenci/muhatap, kaynak dil-hedef dil ilişkilerinden kaynaklı iletişimsel bağlamların bir sonucu olarak tarihsel terim bilimi odağında dil, kültür ve çeviri bilimin ortak ilkesi "dil dünya görüşü" üzerinden değerlendiriliyor. Bunlara ek olarak, Türkçe telif ve tercüme bilim eserlerinin Anadolu'da yazılış sebebi olan muhatap ve hedeflerin doğrudan terim üretimine sebep oldukları savunuluyor. Bu bakımdan makale, kültürün ve iletişimi var eden bağlamların bir terimin oluşumundaki etkisinin biçim bilimsel yöntemlerden daha kuvvetli olduğunu vurgulamaya yönelik bağlamsal analize dayalı kuramsal bir yorum sunuyor.

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
serminkalafat@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1000-0402
İstanbul / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Terim, kavram bilimi, işlevsel (bağlamsal) yaklaşım, matematik, Türkçe, Osmanlıca.

Abstract

* Assoc. Prof. Dr., Istanbul Medeniyet University Faculty of Letters Department of Turkish Language and Literature
serminkalafat@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1000-0402
İstanbul / TÜRKİYE

This article considers Turkish mathematical terms in the Ottoman Empire as an object of cultural linguistics and examines the processes of term formation from the perspective of the functional (contextual) approach in semasiology. In this context, concepts and meaning formations are evaluated through the "language worldview", the well-known principle of language, culture and translation studies, in the focus of historical terminology, as a result of communicative contexts arising from scholar/author-student/interlocutor, source language/target language relations. Furthermore, it is argued that the addressees and targets, which are the reason why Turkish copyrights and translated scientific works are written in Anatolia, directly cause the derivation of terms. In this regard, the article presents a theoretical interpretation based on contextual analysis, emphasizing that the influence of culture and the contexts that make up communication are stronger than morphological methods in the formation of a term.

Keywords:

Term, semasiology, the functional (contextual) approach, mathematics, Turkish, Ottoman Turkish.

Başvuru/Submitted: 23/01/2023

Kabul/Accepted: 12/06/2023

Makale Bilgileri

- Atıf:** Kalafat, Ş. (2023). 'Bağlam, Nasıl Terim Üretir?': Osmanlı'daki Türkçe Matematik Terimlerinin Oluşumuna İşlevsel (Bağlamsal) Yaklaşım Temelli Bir Bakış. *Selçuk Türkiyat*, (60): 267-292.
- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
- Katılımcı Rızası:** Katılımı yok.
- Mali Destek:** Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
- Çıkar Çatışması:** Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Telif Hakları:** Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
- Değerlendirme:** İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
- Benzerlik Taraması:** Yapıldı – iThenticate.
- Etik Beyan:** sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
- Lisans:** Bu eser Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
- Informed Consent:** No participants.
- Financial Support:** The study received no financial support from any institution or project.
- Conflict of Interest:** No conflict of interest.
- Copyrights:** The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
- Assessment:** Two external referees / Double blind.
- Similarity Screening:** Checked – iThenticate.
- Ethical Statement:** selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
- License:** Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

“Bağlam nasıl terim üretir?” sorusu, Osmanlı’daki Türkçe matematik terimleri temelinde bağlam düzlemlerini tanımlayacak iki alt soru ile karakterize edilebilir: i) Osmanlı’da bir âlim/yazarı Türkçe terim üretmeye yönelten sebepler nelerdir? ii) Âlim/yazar bu terim üretme eylemine nasıl bir bilişsel-dilsel çaba ile karşılık vermiş; terimi nasıl üretmiştir? Makale, bu iki sorunun izleğinde bir tasarım alanında temel soruya cevap arar.

Osmanlı döneminde kaleme alınan tarihî metinlerdeki terimler bugüne kadar araştırmacılar tarafından biçim ve anlam ilişkileri dikkate alınarak belli sınıflandırma düzlemlerinde değerlendirilmiştir. Söz konusu çalışmaların Türkçe terim üretme yöntemlerinin tarihsel izleğini görmek açısından çok önemli katkıları vardır. Ancak bu artzamanlı çalışmaların, eşzamanlı terim çalışmaları için biçim ve anlam bakımından alt yapı oluştururken yeni terim üretimleri için kılavuz olabilecek ve aynı zamanda onların uyumunu/bütünleşmesini (entegrasyon) sağlayabilecek olan terimin *iletişimsel işlevi* hakkında bir cevap sunmadığı da açıktır. Terimin iletişimsel yönü, terim oluşturma sürecinin en önemlilerinden biridir. Sager’e göre (1997, s. 25); “...terim oluşturma bilinçli bir insan etkinliğidir ve önceden var olan kalıp ve modellerin daha fazla farkında olunması, iletişimi ve bilgi aktarımını kolaylaştırma konusundaki sosyal sorumluluğuyla genel sözcük oluşturma süreçlerinin keyfiliğinden farklıdır.” İletişimsel işlev devreye girdiğinde kavram farklı soyutlama düzeylerinde yeniden tanımlanır ve kullanılır (Cabre, 1999, s. 114). Bir terimin iletişimsel işlevi dil-kültür düzleminde bağlamlarla ilişkili olduğundan Türkçe terim üretimini ‘başlangıç’a götürecek ve tarihsel dönemlere ait terim bilimi incelemelerini bağlamsal analize dayalı bilişsel sınıflandırmalara taşıyacak araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu tür bir yaklaşım, genel dilden alan diline kavramın geçiş süreçlerini tanımlamak için de önemlidir.

Osmanlı’daki terim oluşumları üzerine düşünmek, arka planda öncelikle yazı dilinin oluşumu hakkındaki çerçeveyi netleştirmeyi ve bu netlik içerisinde yöntemi belirlemeyi zorunlu kılar. Anadolu’da Türkçenin yazı dili oluşum sürecinin tercüme faaliyetleriyle başladığı ve devamında tercümelere eşlik eden teliflerle şekillendiği kabul görmüş bir bilgidir. İlk defa yazı dili haline gelecek olan sözel dile ait metin materyalinin yaratım süreci basit bir tercüme faaliyetinden çok daha anlamlı bir çerçeve oluşturur. Nitekim kaynak dil dikkate alınarak hedef dile aktarılan her kavram, sözel oluşumunu tamamlamış (muhtemelen) bir dilin, yazı diliyle bütünleşmesini sağlarken kaynak dil ile kurduğu anlamsal ve bağlamsal ilişkide kaynak dili hiçe saymadan, ondan alınan kavramlara uyum sağlayarak, kendi kültürünü, muhatabını, dilsel düzlemlerini bu uyumda araçsallaştırarak varlık göstermesi gerekecektir. Çeviri biliminde *bütünleşme* kaynak dil-hedef dil, kaynak kültür-hedef kültür ilişkileri açısından güçlü dile ait bileşenlerin diğeri üzerine uyguladığı yönlendirmelerin bir tezahürü olarak görülür (Alvarez & Vidal, 1997, s. 2). Ancak tarihsel değişkenler içerisinde bir tercüme için çeviri bilimdeki bu bütünleşme tanımı da değişir ve/veya katmanlaşır. Söz konusu Oğuzca olduğunda bu, sadece farklı dillerden değil, farklı tarihî lehçelerden de tercümelere olmasından dolayı sürecin

daha geniş düzlemlerde alımlanmasına muhtaçtır. Öte yandan, bilimsel eserlerin tercüme ve telifi üst dil oluşum aşamasına katkı sunduğundan, oluşacak kavramların genel dil ve alan dili ilişkileri de ayrıca hesaba katılmalıdır. Bu sebeple, bu dönem Türkçe söz varlığını çeviri bilimden bağımsız yorumlamak mümkün değildir.

Bir kavram insan zihninde her çağrıldığında mevcut bir dizi durumu temsilen vardır, dolayısıyla kavramlar biliş süreçlerinin yapılarıdır (Sager, 1990, s. 22). Kavramın terimsel adlandırması da zorunlu bağlamlar üzerinden oluşan kavram-bilişsel tercihlerin sonucudur. Bu sebeple kavram oluşumları bir nedene bağlı olabildikleri gibi, nedensiz de var olabilir (Kripke, 2005; deRosset, 2011; Sfetcu, 2019; Browker, 2009). Bilimsel kavram oluşumu ve adlandırması ise herhangi bir kavramın oluşumuna göre daha takip edilebilir. Bilimi üreten tarafın oluşturduğu kavramlar, bilim etkinliğinin sürdürülebilirliği amacıyla iletişim ağına katılmak isteyenlerin diline zorunlu olarak geçer. Bu süreç kaynak ve hedef dili ilgilendiren iki yönlü bir sonuca işaret eder. Birincisi, terimin üretildiği kaynak dildeki kavramın hedef dillerdeki görünümü; bu, terimin uluslararası uyumunu sağlayacaktır. İkincisi, terimin hedef dilde üretiminin görünümü; buna göre terim, eğer kültürel kavram-bilişsel bir seçim değerine işaret ederek 'dil dünya görüşü' çerçevesinde ortaklık kurabilirse, ulusal uyumu sağlayıp kabul görecektir. Tarihsel düzlemlerde de bu durum değişmez.

Osmanlı'daki Türkçe matematik eserleri, Arapça/Farsça kitapların tercüme ve yine kaynakların ilgili bölümlerinin tercüme - adaptasyon özelliği gösteren, belki yarı tercüme sayılabilecek, teliflerinden oluşur. Eserlerin büyük çoğunluğu bir çeviri faaliyeti süreci deneyimlenirken oluşmuş ders kitabı niteliğindedir. Çeviri faaliyetleri esnasında âlim/yazar kendine özgü olan söz varlığını kullanarak kaynak dilden aktarım yapar ve doğal olarak Türkçe terimler üretir. Tamamlanan her ders kitabı muhatabına hızlıca ulaşıp kullanıldığından kitaplardaki kavramların işlevsel süreçleri iletişime dâhil olur. Matematik eserlerindeki terimler Türkçede bilim dilinin tarihsel yolculuğunu gözlemlemek açısından diğerlerinden farklı bir çizgidedir. Örneğin, tarihî Türkçe tıp metinlerindeki terimler adlandırma süreçleri tamamlanmış verilerdir. Terimlerin büyük bir çoğunluğu basit veya birleşik isimdir. Terimin adının karşıladığı kavram genellikle tek bir anlamda görülür. Kavramların iletişim ve bilgi odaklı yaygınlaşmasını sağlayan tıp sözlükleri de yazılmıştır. Bu sözlüklerin yazılmış olması bile terimlerin anlam-ilişkisel bir ağ kurabildiğini gösterir. Ama matematik eserlerindeki daha çok fiil şeklinde olup yeni bir nesnenin piyasaya sürülmeden önce adlandırılması için kullanılan ön terimler gibidirler. Bunlara terim bilimindeki *yarı terim* (quasi-term) benzetmesi yapılabilir. Kavram oluşumları vardır ki terim değeri taşır; ama terim adı ve anlamı, kavramın yeni bir bağlam yorumuyla başka bir anlam kazanmasıyla her an değişebilir. Bu sebeple, matematik sahasındaki terimlerin oluşumlarının ilk aşamalarını diğer eserlerdeki terimlere nazaran daha kolay takip etmek mümkündür. Söz konusu terimlerin özel durumu ad bilimsel (onomasiological) değil, kavram bilimsel (semasiological) bir bakış açısıyla yorumlamayı gerektirir.

*Kavram bilimi*¹ (semasiology), semantiğin arkaik biçimi olan bir anlam kuramıdır ve ad bilimin (onomasiology) aksine kavramdan yola çıkar (Bußmann, 2002, s. 594; den aktaran Schmitter, 2008, s. 585; Glynn, 2015, s. 48). Karl Reising 1839’da yayımladığı “Latin Dilbilimi Üzerine Dersler [Vorlesungen u’ber lateinische Sprachwissenschaft]” çalışmasıyla bu alanı, anlam gelişiminin koşullarının araştırılmasına yönelik bir alan olarak tanımlamış ve semantikten ayırtmıştır (Ayrıca bk. Schmitter, 2008, s. 577). Kavram biliminin araştırma evreni, kelimelerin anlam türleri, tarihsel süreçte yaşadıkları anlam oluşumları, değişim ve gelişimleri gibi çok geniş bir alanı işaret eder (Arnold, 1973, s. 112). Günümüzde, yeni sorular ve hipotezlerle Reising’in yaklaşımını destekleyerek devam ettiren veya ondan pek çok nokta da ayrılarak bu alanı yeniden tanımlayanlar da vardır (Ayrıca bk. Schmitter, 2008). Bugün kavram bilimi bazı araştırmacılar tarafından anlam biliminin, bazıları içinse sözlük biliminin alt bir alanı olarak kabul edilir.

Bu makalede kavram bilimi, sözlük biliminin bir alt alanı olarak terim bilimi ve terminografi (terim sözlükbilimi) çalışmalarının bir araştırma sahası şeklinde alınır. Bu alan, terim oluşumlarının ilk aşamalarının gözlemlenebilmesi, üretilen kavramın prototip halden ana terime geçişindeki analogik, mecazî, yan, çoğul anlamını; kavram ilişkilerini ve son şekilde temsil ettiği çağrışımları ve bu süreçteki pragmatik yapıları görmek açısından terim bilimi incelemelerinde tercih edilir. Kavram biliminin inceleme yöntemleri referans² (referential (analytical)), işlevsel (bağlamsal) (functional (contextual)) ve bilgi odaklı (informed-oriented/operational) yaklaşımlar etrafında toplanmıştır. Bu yaklaşımların çıkış noktası Sager’in (1990, s. 13) kavramın terim bilimsel teoriye göre tanımladığı üç inceleme yönüyle bağdaştırılabilir: i) Kavramın içeriğiyle ilişkili olduğu dünyadaki göndergelerle ilişkisi, kavramın nasıl oluştuğu konusunda bilişsel alan, ii) terimlerin dilsel biçimlerini, adlarını oluşturan biçimsel yapıları inceleyen dilsel boyut, iii) terimi dolaşıma sokan sözlük vb. araçların üretimi, kullanımı, derlenme ve işlenmesi için insan etkinliği ile doğrulanan iletişimsel alan. Bu çalışma, matematik konulu metinleri materyal olarak seçtiğinden *işlevsel (bağlamsal) yaklaşım* çerçevesinde âlimin hangi bağlam düzlemlerinde terim oluşumlarını gerçekleştirdiğini anlama çabasıdadır. Bağlamsal yaklaşımda terim oluşumunun tespiti, kavramı işaret eden “fikirlerin söylemsel gelişimi ve dilin pratik olarak kullanabileceği fiziksel araçları sürekli olarak iç içe geçirme ihtiyacını vurgulayacak şekilde birbirine bağlamayı” (Aymes, 2020, s. 4) gerektirir. Dolayısıyla pragmatik ilişki kurulmalıdır. Sager’e göre (1990, s. 80) pragmatik koşullar dikkate alındığında iki tür terim oluşumundan bahsedilebilir: Birincisi bağlam içerisinde sıfırdan var olan bir kavram veya yeni bir kullanım ve/veya bilgi karşısında farklı bağlam düzlemlerinde kavramın yeni bir referans değeri kazanarak var olması; ikincisi ise bilgiyi başka bir topluluğa aktarma sonucunda bir terim oluşumudur. Osmanlı sahasındaki matematik eserlerinde terimlerin iki oluşum sürecini beraber yürüttüğü anlaşılır. Buna göre

¹ Semasyolojinin Türkçe adlandırmalarında “artzamanlı anlambilimi” terimi de kullanılmıştır (Erten, 2000).

² Yaklaşım için *Nedensel Referans Teorisi* üzerine yapılmış çalışmalara ayrıca bakınız (deRosset, 2011; Sfetcu, 2019).

araştırmanın arka plandaki amacı, bu süreçleri betimleyerek somut sonuçlar elde etmektir.

Yöntem

Araştırma materyali Osmanlı'da tercüme ve telifi yapılan matematik eserleridir. Bu durum kavram bilimsel (semasiological) inceleme için metinlere özel, pragmatik ilişkileri ortaya çıkaran yenilikçi bir yöntemin oluşturulması ihtiyacını doğurmuştur. Araştırmanın dikkati, âlimin terim üretirken aynı zamanda onu dolaşıma sokması sebebiyle üç değişken üzerinde odaklanmıştır: 1. Dil dışı bağlamda âlimin ve muhatabının ilişkisi (terim üretimine yönelten süreç), 2. Dil içi bağlamda âlimin niyetliliği (terim üretimi için girişilen çaba), 3. Dil içi bağlamda âlim ve muhatabın ilişkisi (terim üretimi için girişilen çabanın iletişimsel tabanı).

Birinci değişkeni yorumlamak için, sosyo-kültürel (sosyo-cultural context) ve fiziki (physical context) bağlamlara göre mikro bir çerçeve oluşturulmuş ve âlim ile muhatabının arka plandaki iletişim düzleminin amaç ve niyetliliklerini oluşturan koşullar ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. İkinci değişkeni yorumlamak için, bilişsel bağlam (cognitive context) temelinde söylem modeli (dilsel bağlam) üçüncü değişkene göre tanımlanmıştır.³ Üçüncü değişkenin yorumu için, kavram öğretiminde kullanılan bağlam metotlarının bu metinlere bir uyarlaması yapılmış ve ikinci değişkenin alt sınıfları şeklinde yapılandırılmıştır. Seçilen bu yol, Osmanlı matematik eserlerinin ders kitabı niteliğinin terim oluşumlarını etkileyen bir faktör olduğunu vurgulamak amacıyla. Ek olarak, ikinci ve üçüncü değişkenin sınıflandırmalarında yorumu güçlendirici bağlam analiz öğelerine dikkat edilmiş güçlü ve zayıf bağlam türüne yönelik tespitler yorumu desteklemek amacıyla kullanılmıştır.

Örneklem

Makale için oluşturulan bütün sınıflandırmalar Türkçe matematik metinleri temelindedir. Araştırma örneklemi oluşturulan materyal, *Acebül-'Üccâb* [Hesap bölümü] (AÜ-841/1438), *Câmi'ü'l-Hisâb* (CH-951/1527), *Mecmâ'ül-Kavaid* (MK-899/1494), *Mürşidil Muhâsibîn* (MM-916/1511), *Türki Hisâb* (TH-865/1461), *Zübde mine'l-Hisâb* (ZH-968/1561), olmak üzere 15. ve 16. yüzyıla ait Türkçe matematik eserleridir. Bu eserler Türk dili alan yazınında çeviri ve incelemeleri yapılmış metinler olup böyle bir tercih, konuyla ilgili araştırmalarda makalede kullanılan materyalin saha araştırmacıları tarafından kontrol edilebilirliğini sağlamak amacıyla.

Bulgular ve Tartışma

1. Sosyo-kültürel ve Fiziki Bağlamlarda Matematik Eserlerinin Yazılış Amacı

Sosyo-kültürel bağlamdan, iletişime katılan bireylerin etkileşim halindeyken kendilerine özel iletişim hak ve yükümlülerine göre gösterdikleri rolleri anlaşılır (Bunt, 1994a, s. 6; 1994b, s. 8). Fiziki bağlam, Bunt (1994a, s. 6; 1994b, s. 7)'da "konuşucuların buldukları fiziksel ortam" ve Clark (1996, s. 43)'da hedef kitle ve çevrenin araştırılması amacıyla konuşucuların kişisel arka planlarının oluşturduğu ortak

³ Yöntemde ele alınan bağlamlar dilbiliminde tek başlarına birer inceleme alanıdır. Makalede, sadece sorulara cevap bulmak için çerçeve oluşturacak kapsamlılıkta ele alınmıştır (Ayrıca bk. Bunt, 1994a, 1994b, Clark, 1996).

zeminindeki algısal temele işaret eden fiziksel düzlemdir. Yani, onların bu iletişim ağına katıldıkları ilk varsayımları, şu anki durumları ve bu iletişime onlar dâhil olana kadar bu bağlamda meydana gelen olaylardır.

Osmanlı sahasındaki tarihsel çizgide Türkçenin bilim dili olma serüveni Arapça, Farsça ve muhatap ile ilişkilidir. Osmanlı âliminin bilim dili Arapçadır; okuduğu, anladığı ve inşa etmeye çalıştığı ilmi makamlarda Arap kaynakları etkindir ve Farsça kaynakların çoğu da bu kaynaklardan beslenmiştir. Bilgi dolaşıma girdiğinde bir değer kazandığından âlimin birincil kaygısı bu bilgiyi aktaracak muhataplar bulmaktır. Bilgi paylaşımında bulunduğu muhatapları arasında farklı gruplar vardır. Kimi kendi gibi âlim, hoca, kimi Arapça veya sadece Türkçe bilen öğrenci (sarayda görevlendirilmek üzere eğitim alan kişi ve/veya medrese öğrencisi) yahut da ilim öğrenmek isteyen herhangi biridir. Âlimi ilmini paylaşmada zora sokan en temel sorun dil tercihidir. Bu konuda Arapça ve Farsça kıymetli eserleri Türkçeye tercüme etmek ve bu konuları içeren kaynaklardaki bilgilerin derlendiği telif eserler yazmak çözüm olmuştur. Aynı durum matematik eserleri için de geçerlidir. Kâtip Alâ'uddîn Zübde mine'l- Hisâb' da bu durumu şöyle dile getirir:

“Ammâ ba'd bilgil kim 'ulûm hükmi dört nev'dür. Evvelkisine riyâziyyât ve ikincisine mantıkıyyât ve üçüncisine tabî'yyât ve dördüncisine ilâhiyyât dirler. Lîkin 'ind ülû'l-elbâb 'ilm-i hisâb dahı riyâziyyâtun eşrefidür. Kemâ kâle'l-lâhû ta'âlâ ve “lita 'lemû 'adede's-sinîne ve'l hisâb” hattâ ba'z 'ulemâ “cemî 'ü'l-'ulûm ke'l-vezîr ve 'ilmü'l-hisâb ke'l-melik mâ-halâ 'ilme'd-dîn” diyü nakl itmişlerdür. Zîrâ ki a'dâd akvâlün esrârıdır, hurûf ef 'âlün esrârı olduğu gibi. İmdi bu takdîrce bu 'ilmde dahı fazilet var idügi azharu mine'ş-şems ve ebyenu mine'l-ems olup niçe kimesneler bu 'ilme şürû' itdükde gâlib zann budur ki bu 'ilmün müşkilâtı ba'zısına 'inâyet-i hakla feth olup ba'zısına olmamışdur. Anun-ıçün ki bu 'ilmde vâkı' olan mu'teber kitâblarun kimi 'Arabî ve kimi Fârsîdür ki mütekaddimîn ve müte'ahhirîn her biri dakâyık derc itmişlerdür ve vilâyet-i Rûmda ekser isti'mâl olan lisân-ı hod Türkî dilidür. Pes bu Türkî dilde dahı bu fennün beyânında bir hoş risâle olmak fî-zemâninâ hazâ maslûb ve mergûb olduğu ecilden 'ulemâ-yı selef ve bülegâ-yı halef resâilinde vâkı' olan müşkilâta nazar olunup, şol nesnelere ki gereklü ve mu'teberdür.” [Bundan sonra ilimlerin hükmünün dört çeşit olduğunu bil. Birincisine riyaziyat, ikincisine mantıkıyat, üçüncüsüne tabiiyat ve dördüncüsüne ilahiyat denir. Fakat akıl sahiplerine göre hesap ilmi de riyaziyatın en şerefli sidir. Yüce Allah'ın “yılların sayısını ve hesabını bilesiniz” diye buyurduğu gibi, bazı bilginler de “Din ilmi dışında bütün ilimler vezir gibidir, hesap ilmi padişah gibidir” şeklinde aktarmışlardır. Çünkü harfler eylemlerin sırları olduğu gibi sayılar da sözlerin sırlarıdır. Şimdi buna göre, bu ilimde de faziletin, güneşten daha parlak ve dünden daha açık olup birçok kimse bu işe başladığında bu ilmin zorluğunun bazısına Allah'ın lütfu ile açılıp bazısına açılmaması büyük ihtimaldir. Bu ilimde yazılan saygın kitapların bazısı Arapça ve bazısı Farsça olduğundan öncekiler ve sonrakilerin her biri anlaşılması zor şeyler biriktirmişlerdir ve Rum ilinde en çok kullanılan dil kendi dilleri Türkçedir.

Öyleyse bu Türkçe dilinde de bu sanatın açıklanması için güzel bir kitabın (yazılmasının) bugünkü zamanda talep edilmesinden dolayı, eski ilim sahipleri ve sonra gelen belagat sahiplerinin kitaplarındaki zorluğa bakılarak bu tür eserlerin gerekli ve güvenilir olduğu görülmektedir.] (1b/915-2a/1-9; Kaya, 2022, s. 71).

Yukarıdaki ifadeden anlaşılacağı üzere, Osmanlı âlimi hesap ilmini yüksek bir mertebeye koyar, bu ilmin öğrenilmesinin önemi üzerinde durur ve bilgiyi dolaşıma sokma kaygısı taşır. Ek olarak, âlimin bu ilmin ana kaynaklarındaki bilgilerin zorluğunu vurgulaması dikkat çekicidir. Yani, âlim muhatabının bu kaynakları aslından okuyacak dil yeterliliğine sahip olmaması bir yana, Arapça ve Farsça bildiğinde bile bu ilmi anlayamama durumunun olabileceği gibi ikincil bir kaygı gütmektedir. Pozitif bilimlerin 'açıklayıcılık' ilkesi üzerinden hareket edildiğinde âlimin söz konusu kaygısı yersiz görülebilir. Çünkü bu ilke sebep ve sonuçların bütünsel bir değerlendirmesine dayanır. Yani, açıklanan bilginin anlaşılacak gibi bir zorunluluğu yoktur. Bilgi açıklanmıştır, nedenseldir. Bilimin "anlaşılabilirlik" doğası ise daha çok sosyal bilimlere özgü bir yaklaşımdır (Ülken, 1983; Yalçın, 2017). Bu noktada âlimin böyle bir kaygı taşıması pedagojik (öğretimsel) bir bakış açısı olarak değerlendirilebilir.

Âlimin muhatapla kurduğu ilişkide benzer bakış açısını ve rollerini sosyo-kültürel bağlamlarda tanımlamak için, tıpkı *Zübde minel-Hisâb*'ta olduğu gibi, diğer eserlerin de yazılış amacına bakmak konuyu çerçevelemeye yardımcı olacaktır. Fazlıoğlu'nun, Türkçe telif ve tercüme eserlerin yazılış amaçları üzerine hazırladığı tasnif bu konuda yol göstericidir.

1. Öğrenci olarak muhatap: İlme yeni başlayan ve yalnızca Türkçe bilen öğrenci.
2. Meslekî sınıf olarak muhatap: Eserin içerisindeki bilgileri kullanacak, yalnızca Türkçe bilen siyâsî ya da medenî bir meslekî sınıfa mensup kişidir.
3. Halk: Muhatap eserin içerdiği bilgilerin kamuya mâl edilmesi için seçilen bölgedeki yoğun Türk nüfusudur. Başka bir deyişle müellif veya mütercim genel fayda için eserinin kullanım alanını genişletmeyi hedeflemektedir.
4. Siyasî-idare olarak muhatap: Eserin kendisine sunulduğu, yalnızca Türkçe konuşan sultan ya da etkili yetkili devlet adamıdır. Yani eserin ithaf edildiği siyâsî-idarî hâkimiyet odağının konuştuğu dildir.
5. Dil bilinci olarak muhatap: Hiçbir pratik hedef gütmeyen yalnızca Türkçe dil bilincine dayanan telif ve tercüme faaliyetinde muhatap kişinin dil bilincinin varlığıdır." (Fazlıoğlu, 2003a).

Tasnif temelinde matematik eserlerinin yazılış amaçlarına bakıldığında, *Mecmâ'ü'l-Kavâid*'de yazar eseri kendisinin isteyerek kaleme aldığını ve amacının da "yeni öğrenenlere bir fayda sağlamak için hesap ilminde mesleğe yeni başlayan muhasiplerin yararlanacağı, zamanın şartlarına uygun bir Türkçe eser yazmak" olduğunu dile getirir (Gözütok 2002, s. 21; Özçelik 2009, s. 3-4). *Türkî Hisâb*'da herhangi bir bilgi geçmemekle birlikte konu içeriği ve medreselerde okutulan bir eser olması

sebebiyle diğer eserlerle benzer bir yazılış amacına sahip olduğu söylenebilir (Kalafat, 2019, s. 21). *Câmi 'ül'-Hisâb*'da "yeni öğrenenler için kolaylık sağlasın" diye kısacık bir ibare yer alır (Kalafat, 2020, C. I, s. 29). Yukarıda *Zübde minel Hisâb*'ın yazılış amacı verilmişti. Buna ek olarak, yazarın bir de *Mürşidü'l-Muhâsibîn* adlı bir eseri vardır. Kaya (2022, s. 2), bu iki eserin yazılış amacını şöyle ifade eder: "Kâtip 'Alâ'uddîn Yûsuf yaşadığı dönemde Türkçe matematik kitabı bulunmamasından şikâyet ederek *Mürşidü'l-Muhâsibîn* ve *Zübde minel Hisâb* adlı iki matematik eseri vücuda getirmiştir." Yazarın eserine *Mürşidü'l-Muhâsibîn* şeklinde bir ad koyması muhasebe sınıfının Türkçe bir esere ihtiyacının göstergesidir (Fazlıoğlu, 2003b, s. 166; Kaya, 2022, s. 2).

'*Acebü'l-Üccâb* müstakil bir matematik kitabı değil, çeşitli konuları ele alan ilmî bir eserdir. Buradaki "hesap bölümü" *Türkî Hisab*'dan daha eski bir matematik bilgisini bize sunar (Kalafat, 2019, s. 26). Hatime kısmında yer alan "Ben fakir ve hakir Manyasoğlu eksikliğıme mazhar olmuşum ve (bu yüzden) noksanımı itiraf ederim. Ama (bu eser) Türkçedir diyerek başka dillerde yazılmadığı (için) hakaret nazarıyla bakmasınlar ki bunda (kitapta) neyi topladım (söyleyeyim)...93b/7-9" (Kalafat, 2017, s. 252) ifadeleri Mahmûd bin Kâdî-i Manyâs'ın eserini Türkçe dil bilinci ile yazdığına işaret eder.

Bu verilerden hareketle, eldeki eserlerin Türkçe dil bilinci, Türkçe bilen ve bu ilmi ilk defa öğrenmek isteyen ve/veya bilgisini geliştirmek isteyen öğrenciye kaynak oluşturmak, "anlaşılır bir şekilde" bu ilmi öğretmek gibi amaçlar etrafında yazıldığı tespit edilmiştir. Âlimin kaygıları dikkate alındığında, öğrendiği ve geliştirdiği kaynak dili (Arapça/Farsça) bilim dili olarak tercihi ve bu ilmi öğrettiği muhatabının dil yeterlilikleri üzerine kurulan denklem, Türkçenin bu ilmi öğretme ve anlama yolunda "pedagojik bir kimlik" üstlendiğini gösterir. Dolayısıyla, bu doğrultuda yazılmış metinlerin içeriklerini oluşturan bağlamın da buna göre şekilleneceği anlaşılır.

2. Bilişsel Bağlam Temelinde Terim-Anlam İlişkilerinin Kurulması

Bilişsel bağlam, sosyo-kültürel ve fiziksel bağlamlara göre iletişimdeki muhatapların zihinlerindeki *dil dünya görüşü*yle oluşan kodlarla dünyayı alımlama ve bunu dile getirme düzlemleridir. Bu bağlam, bilginin "işleme, algılama, üretim, yorumlama ve değerlendirme"yi etkileyen yönleriyle ilgilenir (Bunt, 1994a, s. 6; Bunt, 1994b, s. 8). Bilişsel bağlamda konuşucu muhatabının zihninde bir söylem modeli inşa eder ve ardından onları 'ortak bir zeminde' buluşturan iletişim kodlarına yönelik anlama dayalı yeni ve birikimli bir süreç başlar. Böylece iletişime girenler arasındaki niyet, duygu durumları, hedef ve planlar iletişimi yönlendirici bir unsur olarak analiz edilir (Bunt, 1994a, s. 7). Öte yandan "...iletişimsel etkinlik herhangi bir şekilde fiziksel şartları değiştiremezken, dilsel bağlamı, muhatabın bilgisini ve dolayısıyla bilişsel bağlamı değiştirebilir" (Bunt, 1994b, s. 9). Kaynak dil-hedef dil ilişkileri içerisinde bir terimin üretiminin tespiti için bilişsel bağlamda bir analize mutlak surette ihtiyaç vardır. Çünkü bir terimin/kelimenin farklı bir dile çevrilmesi esnasında anlamı kaçınılmaz olarak bozular; orijinal dilindeki belirli karakteristikler ve çağrışımlar tam olarak aktarılamazken, üretilen terimde öncekinde mevcut olmayan yeni nüans ve çağrışımlar oluşacaktır (McGrath, 2005, s. 13). Bu, kaynak ve hedef dil ilişkilerindeki *dil dünya görüşü*nün çatışmasının bir sonucudur.

Araştırmadaki sosyo-kültürel ve fiziksel bağlamların kapsayıcılığında, bilişsel bağlamın sonucu olan söylem modelinde yani, dilsel bağlamda, terimlerin nasıl üretildiğinin takibi iki değişkene indirgenebilir: Birincisi metin dilbiliminin özellikle bağdaşıklık ve tutarlılık ölçütleriyle ön plana çıkar. Bunlar bağlamın *etkisini*, *güçlü* ve *zayıf yönlerini* idrak ettiren dilsel ipuçlarıdır. Bağlam içinde bir kavramın alımlanması ve anlamlandırılması bu ipuçlarıyla kurulan ilişkiyel ağın gücüne göre bir etki değeri kazanır. Bağlamsal etki olarak nitelendirilen bu tepki, Pilkington (1996, s. 157-158) tarafından “zayıf bir varsayım yeni bilgiyle güçlenince ortaya çıkan, yeni bilginin daha önce ulaşılan varsayımına ters düşerek onu geçersiz saydığı zaman ortaya çıkan, yeni bilginin daha önce ulaşılan bir varsayım ile birleşerek bağlamsal sezdirimlere yol açtığı zaman ortaya çıkan bağlamsal etki” şeklinde üç aşamalı bir süreç olarak tanımlanır. Yaman ve Akkaya (2012, s. 2606) bu durumun “bireyin ön öğrenmeleriyle ilgili birey kaynaklı durumlar ve kelime/kelime grubunun anlamına yönelik ipucu sunma derecesi”yle alakalı olduğunu belirtirler. Bir bağlamın güçlü veya zayıf oluşu ise bağlam içerisinde yerleştirilen dilsel ipuçlarının (bağdaşıklık) ne derece belirgin ve yönlendirici olduğuy la ilgilidir (Nist & Olejnik, 1995, s. 180; Yaman & Akkaya 2012, s. 2607). İkincisi, âlim ve muhatabını dil ve kültür açısından ortak bir algıya taşıyacak olan kavram-bilişsel yakınlıktır. Bu ikinci durum için metinlere bakıldığında âlimin bir matematik problemini çözdürecek işlem basamaklarını kavratmak için, temel kavramlara Türkçe karşılık vererek muhatabını kendi seviyesine çekmeye çalıştığı gözlenir. Bu, bir tür kavram öğretimidir. Buna göre, ikinci değişken kavram öğretiminde kullanılan bağlam metotlarından yararlanılarak özellikle de Beck ve arkadaşlarının deneysel bir araştırmaya dayalı oluşturdukları *pedagojik* ve *doğal bağlamlar* düzleminde takip edilebilir. Bu iki değişken birlikte değerlendirildiğinde şöyle bir sınıflandırma oluşturulabilir:

2.1. Pedagojik bağlamda terim oluşumu

Pedagojik bağlam, dil ediniminde kavram öğretim metotlarından biri olarak karşımıza çıkar ve belirli kelimelerin öğretilmesi için özel olarak tasarlanır. Burada kavramın öğretilmesi için açık bir çaba vardır ve bağlam öğrenilecek kelimeyi ön plana çıkaracak bir biçimde metinde yerini alır. Pedagojik bağlamda niyet, öğrenilmesi zorunlu kavramları benimsetmek olduğundan bunlar çoğunlukla tanım etrafında öğretilir (Beck, McKeown, McCaslin, s. 1983, s. 178; Yaman & Akkaya, 2012, s. 2606). Hesap ilmini öğrenmek isteyen muhatap/öğrenci bu ilme dair bilgiyle ilk kez karşılaşacağından temel bilgilerden yoksundur. Bu sebeple, âlim kavram öğretimini önce tanımlar aracılığıyla gerçekleştirir. Söz gelimi *darb* ‘çarpma’ konusu için terimin ne olduğunu, öğelerini açıklar. Osmanlı matematik metinlerinde tanımı öğretilen kavramlarda terim adı Arapça ve tanım Türkçedir. Örneğin, “Altıncı fasıl, taz’îf itmek beyânındadır ve bu taz’îf dahı bir şeyi iki gendü kadarınca itmege dirler.” (MK, 30b/7-9; Özçelik, 2009, s. 127). [Altıncı bölüm, tazifi açıklar. Tazif de bir şeyi (sayı, nesne) iki kendi kadarınca etmeye (katını almaya) derler].⁴ Böylece öğrenci kavramın tanım karşılığını Türkçe olarak öğrenir, ama Türkçede bu terime ne dendiğini öğrenmez.

⁴ Değerlendirilen eserlerin üçünde (AÜ, MK, MM) günümüz Türkçesine aktarım bulunmamaktadır. Bu eserlerdeki örneklerin aktarımları tarafımıza aittir.

Bunun sebebi söz konusu terimler için Türkçede kabul görmüş bir kavram karşılığı olmamasıdır. Öte yandan, âlim muhatabının zorunlu olarak bu kavramlarla karşılaşacağından emindir ve bu kavramların tanımlarını açıklarken farkında olmadan tanıma karşılık gelebilecek Türkçe yarı-terimi oluşturur. Bunu yaparken açıklama bağlaçlarını, dilsel ipuçları olarak kullanır.

a. Açıklama bağlaçları yardımıyla terim oluşumu: Açıklama bağlaçları (yani, ki gibi) sayesinde kaynak dil terimlerinin anlam karşılıkları verilir ve terimin muhatabın zihninde kavram eşleşmesi yapılarak anlaşılması sağlanır. Bağlamda, açıklama bağlaçlarının kullanımı iletişimi yönlendirici olduğundan bağlamın güçlü kurulduğuna ve bağlam etkisinin de aynı derecede güçlü olacağına işaret eder.

Ş Aşağıdaki cümlede *kâmil* terimi ‘tamamlamak’ anlamındadır, bu anlam konuyu bilmeyen için kapalı, yönlendirici olmayan bir bağlamda yer alır. *İlhâk* ise ‘eklemek’ anlamında olduğundan yapılacak işlem için bir derece fikir verir ve yarı yönlendiricidir, *ziyâde* kelimesi ‘artmak’ anlamında tam yönlendirici olup diğer iki terimle ilişkilidir. Yazar *yani* bağlacını kullanıp *kat-* fiilini ‘tamamlamak, eklemek, arttırmak, fazla yapmak’ anlamlarında kavramlaştırmıştır. *Kat-* fiili bu üç terimin, *kâmil* = *ilhâk* = *ziyâde*, karşılığı olarak sunulmuştur. Burada kritik olan, terimlerin Arapçada işlem süreçleri açısından ince ayrımlarla farklı anlamlara sahip olmalarına rağmen, hepsinin temelde “bir şeyi bir şeyle ekleyip tamamlama, çoğaltma” anlamını ortak bir şekilde çağrıştırmasıdır. Yani, karakteristiklerinin ortak olmasıdır.⁵ Âlim bunu fark ederek terimleri alımladığı ilk özelliğe göre kendi zihin süzgecinde oluşturduğu bir sınıflandırmada birleştirmiş ve ortak bir terim adında bunları kullanmıştır.

“...mâlî **kâmil** kıluruz ya ‘nî sî hums mâlî dü humsa **ilhâk** iderüz tâ kim bir mâl olur ve mâlî **ziyâde** eyledüğümüz mikdârı mukârinine dahı ziyâde iderüz, ya ‘nî on bir cezri on altıya **kataruz** tâ kim yigirmi yedi ve nîm cezri olur.” [...malı tamamlarız yani 5’te 3 malı 5’te 2’ye ekleriz. Bir mal olur ve malı arttırdığımız miktarın yanına da ekleriz, yani on bir cezri on altıya katarız.] (CH, 89b/2-5; Kalafat, 2020, C. I, 248, s. 382).

Ş Aşağıdaki örnekte ise âlim Arapçada matematiksel kavramların (şekil, sayı gibi) teklik ve çiftlik durumları için kullanılan *zevc* ‘çift’ ve *ferd* ‘tekil’ terimlerini kavratmaktadır. Örnekte *zevc* ve *ferd* kelimelerinden sadece *ferd* teriminin anlamının *yani* bağlacı ile verilerek genel dildeki ‘tek’ kelimesinin matematik terim alanına geçirildiği görülür. İfadeden öğrencinin *zevc* teriminin anlam ve kullanımına aşina olduğu, *ferd* kelimesini ise yeni öğrendiği yorumu yapılabilir.

“...bunun yesârından tarafında bir şekil olsa ki ol şekil **zevc** olmasa **ferd** olsa ya ‘nî **tek** olsa.”(MK, 34b/10-12; Özçelik, 2009, s. 23). [Bunun sol tarafında bir şekil olmalı ancak o şekil çift değil, tek(ferd) olmalı, yani tek olmalı].

Ş Metinlerde Eski Türkçeden beri kullanılan *buçuk* terimi ‘½ (yarım)’ aşağıda *ki* bağlacının açıklama aracı olarak kullanıldığı örnekte Arapça kesir terimini karşılar. Bu örnekte âlimin terim için “Türk dilinde ona buçuk derler” şeklinde bir açıklama

⁵ Karakteristik terminolojide “Bir kavramın yapısını oluşturan diğer unsurlarla birlikte bulunan anlamsal unsur” demektir (Bessè, Nkwenti & Sager 1997, s. 122).

sunması, terimin hesap ilmi için çoktan kabul görmüş ve alan dilinde varlığının bilindiğine dair bir işarettir.

“Ne kadar dutduñ-ısa yarsu kadar dahı katgıl; katdugından sonra sorgıl, kesr var mıdur **ki** Türkî dilinde aña **buçuk** dirler, yogsa yok mıdur? (AÜ, 21a/10-12; Kalafat, 2017, s. 269) [Ne kadar (sayı) tuttunsa yarıyı kadar daha üzerine ekle, ekledikten sonra kesir, buna Türkçede buçuk derler, var mıdır yok mudur? diye sor].

Ş Aşağıdaki örnekte, yukarıdaki örneklerin tersi bir durum söz konusudur. Türkçe *getür-* ‘indirmek’ terimi önce verilip daha sonra yani bağlacıyla Arapça *redd* “Denklemin iki tarafında bulunan çarpım durumundaki sabit sayıların birbirine bölünmek suretiyle azaltılması veya indirgenmesi” (Kalafat, 2020, C. II, s. 20), terimi açıklanmıştır.

“Eger mâl birden ziyâde olacak olursa, **bire getürürüz**, yanî mâlî **vâhîde redd iderüz**; eger mâl birden eksük olursa kâmil iderüz.” [Eğer mal birden fazla olursa bire indiririz yani, malı bire indirgeriz, eğer mal birden az olursa tamamlarız] (CH, 89a/3-9; Kalafat, 2020, C. I, s. 247, 381).

2.2. Doğal bağlamlarda terim oluşumu

Tıpkı pedagojik bağlam gibi dil öğretiminde kelimenin öğretilmesi için kullanılan bir diğer yöntem doğal bağlamlardır. Doğal bağlamlar, metin içerisinde kelimenin anlamını öğretme niyetliliği olmadan, yazıyı çevreleyen kavramların oluşturduğu bağlamlardır. Bunların belli bir süreklilik içinde devam ettirildiği dört kategorisi bulunur: yanıltıcı, yönlendiren, genel ve yönlendirmeyen bağlamlar (Beck vd., 1983, s. 178b; Yaman ve Akkaya, 2012, s. 2606).

2.2.1. Yanıltıcı bağlamda (mis-directive context) terim oluşumu

Yanıltıcı bağlam, “öğrenciyi bir hedef kelime için yanlış anlama yönlendiriyor gibi görünen bağlamlar”dır (Beck vd. 1983, s. 178b). Bağlamsal etkinin gücü öğrencinin zihninde kavrama ilişkin varsayımla kurduğu sezdirimsel bağ ile anlaşılır. Oluşturulan bağlamlar dilsel ipuçları içermediğinden zayıftır.

Ş Aşağıdaki örnekte *yalñuz* kelimesi genel dilde ‘tek, tek başlılık, sadece’ anlamındayken *küsür* teriminin tek sayı olmasını tanımlamak için ve ‘matematiksel bir değer tek sayı olması’ şeklinde bir terim anlamına istinaden kullanılmıştır. Terimin anlamı genel dildeki anlamıyla uzak bir çağrışım değerine sahip olup matematik alanında yanıltıcı bağlamda yeni bir anlam kazanmıştır.

“Nev’i sâni oldur ki kūsūr **yalñuz** ola, ammâ sûretinüñ cezri münkası’ olmaya. Pes bu nevde sarık oldur ki kūsûruñ sûreti mahrecine darb olup hâsil-ı darbdan cezri ‘âsamm alup ol cezri ‘âsammı mahrec üzerine kısmet ideler.” [İkinci tür şudur: Kesirler tek olur fakat payının karekökü kökten tam olarak çıkmaz. Öyleyse bu türde yöntem şudur: Kesirlerin payını paydasına çarpıp çarpım sonucundan irrasyonel karekökü alarak o irrasyonel karekökünü paydaya bölerler.] (ZH, 33b/14-17; Kaya, 2022, s. 118, 185).

Ş *Tut-* fiili genel dilde ‘elde bulundurmak, ele almak, ele geçirmek, yakalamak’(TDK) anlamındadır. Aşağıdaki iki örnekte ise *dut* - ‘çarpmak, çarpma işlemi’ anlamında kullanılır. Muhatap kendi zihnindeki *tutmak* kavramıyla âlimin

zihnindeki *tutmak* fiiline yüklediği anlam arasında bir çatışma yaşar. Bu çatışmanın sonucunda genel dildeki anlam değerine çok uzak bir çağrışım değeri kurar ve yanıltıcı bağlam içinde kavramı öğrenir. Bu kavramın ‘çarpma işlemi’ni karşıladığını anlamak için işlem basamaklarının takip edilmesi gerekir.

“Çün dilersin ki on üçü on yediye darb idesin, üçü on yedi üzerine ya, yediyi on üç üzerine zamm eyle yigirmi olur; her birini on dut iki yüz olur.” [On üçü on yediye çarpmak istediğin zaman üçü on yedi veya yediyi on üç üzerine ekle, yirmi olur ve her birini on ile çarp (sonuç) iki yüz olur]. (TH, 6b/10-7a/1; Kalafat, 2019b, s. 98, 139).

“Eger gayr-ı mükerrer olsa, birinün âhâdı birine zamm olunup mecmûun her birin dahı on **dutup** hıfz iderler ve-yâhûd ‘adedeyni biri birine zamm idüp cümleden onun naks itdükden-sonra her birin on **dutup** hıfz iderler, ikisi dahı bile câyızdür” (MM, yz. 2398, 17b/4-9).⁶ [Eğer tekrar etmezse, birinin birler basamağı diğerine eklenip toplamın her birini on ile çarpıp saklarlar veyahut iki sayıyı toplayıp toplamdan onu çıkardıktan sonra her birini on ile çarpıp saklarlar, ikisi de uygulanabilir yöntemdir].

Ş *Ko-* ‘koymak’ fiili genel dilde ‘bir şeyi bir yere bırakmak, yerleştirmek, bırakmak, terk etmek’ gibi anlamları yanında ‘bırakmak’ anlamına istinaden bir bütünden bir parçayı ‘çıkarmak’ anlamında yan anlam kazanır (Türk Dil Kurumu, 2023). Aşağıdaki örnekte bu yan anlamına göre ‘çıkarma, çıkarma işlemi’ şeklinde kavramlaşmıştır. Kavramın bu açıdan bakıldığında yanıltıcı olmadığı düşünülebilir. Ancak bu anlam, Türkçe Sözlükte dokuzuncu anlam olarak yer alır. Dolayısıyla uzak bir çağrışım değerine işaret eder. Bu açıdan yanıltıcı bağlam içinde değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

“Çün dilersin ki yigirmi altıyı kırk tokuza darb idesin yigirmi altıdan birini **ko**, bist ü penc olur” [Yirmi altıyı kırk dokuz çarpmak istediğinde yirmi altıdan biri çıkar, 25 olur.] (TH, 5a/10-11; Kalafat, 2019b, s. 98, 138).

Ş Aşağıdaki cümlede *hane* kelimesi kullanıldıktan sonra devamında *ev* kelimesi gelir. Öğrenci *âhâd* ‘birler’ ifadesinden sonra *ev* kelimesinin ‘basamak’ anlamında kullanıldığını anlar. Daha sonraki cümlede *hâne-i âhâd* ‘birler basamağı’ ifadesiyle bunu pekiştirip varsayımını doğrular; *hane* kelimesiyle *ev* kelimesini zihninde eşleştirir. Âlimin burada *ev* kelimesini ‘sayı basamağı’ şeklinde kullanımı çeviri düzleminde analogik bir alıntılama değildir. Böylece *ev*, alan dilinde Farsçadaki bilinçle “her bir onluk düzlemin bir evi vardır” şeklinde kavramlaştırılır. *Ev* kelimesinin *sayı basamağı* şeklinde algılanması bu kavramı ilk kez gören biri için uzak bir çağrışım oluşturur ve yanıltıcıdır. Bilişsel düzlemde *ev* ve *basamak* kavramı arasında zayıf da olsa yeni bir bağ kurulduğuna gözlemlenir.

“Anı dahı bilmek dilersen bilgil ki yüz ‘aded üç **hâne** olur, anu-çün ‘öşri dahı hâne-i ‘aşerâta dâhil olup on ‘aded olur. Pes imdi bir keylece-i tâm ki elli ‘adeddür ve bu elli ‘aded iki hânedür ol ecilden onunun ‘öşri **âhâd** evinde olmak lâzım gelür. Meselâ seksen bir akçanun ‘öşri kaç olur diseler **hâne-i âhâd**ını tarh idicek ma’lûm olur ki sekiz dirhem ve ‘öşri dirhem olur.” (MK, 150b/6-13, 151a/1-3; Özçelik, 2009, s. 204-

⁶ Metnin çevirisi Samet Bülbül’e (İstanbul Medeniyet Üniversitesi/ Yüksek lisans öğrencisi) ait olup devam etmekte olan tezinin metin bölümünden izniyle alıntılanmıştır.

205). [Onu (cevabı) bilmek istersen yüzün üç basamaklıdır. Bu yüzden onda biri de onlar hanesine eklenip on olur. Öyleyse tamamının kilesi ellidir ve bu elli iki basamaklıdır; onun onda biri birler basamağında olmalıdır. Örneğin, seksen bir akçenin onda biri kaç olur dendiğinde, birler basamağını çıkardığında sekiz dirhem olur ve bu dirhem in onda biridir].

2.2.2. Yönlendirici bağlamda (directive context) terim oluşumu

Yönlendirici bağlam (directive context), öğrenciyi “bir kelimenin belirli doğru anlamına götürmesi muhtemel ipuçlarının sunulduğu bağlam”dır (Beck vd., 1983, s. 179a). Burada muhtemel ipuçlarından kasıt bağdaşıklık unsurlarıdır: “...metin ve bağlam kavramları her zaman bağdaşıklık kavramı aracılığıyla güçlü bir şekilde ilişkilendirilmiştir” (Butler, 2003, s. 395). Yönlendirici bağlamda güçlü alımlama ilişkileri kurulur ve bağlam etkisi de muhatabının bilişsel yetilerinde güçlü olanı destekleme yönündedir. Öğrenci terimi hemen kavrar, zihnindeki başka bir kavramla güçlük çekmeden eşleştirir.

2.2.2.1. Açıkça görülebilen ipuçlarıyla yönlendirici bağlamda terim oluşumu

a. Zıt kavramların kullanımıyla terim oluşumu: Terim olan Arapça kavramların Türkçe zıt anlamıyla birlikte kullanılarak kavramın öğretildiği görülür. Böylece kavramın zıt terimi alan diline katılırken, muhatabın zihninde bu şekilde terimle ilgili yeni bir kavramsal şema oluşur.

Ş Aşağıdaki iki örnek cümlede yazarın Arapça *ziyade* ‘fazla, artık’ terimini benzer cümle kuruluşu üzerinden Türkçe *artuk* ‘fazla, artık’ terimiyle yeniden kurduğu ve genel dildeki *artuk* kelimesini terim olarak kullanarak öğrenciyi öğrettiği anlaşılmaktadır. Burada *artuk* ve *eksük* kelimelerinin hesap terimi olarak alan dili söz varlığında Eski Türkçeden itibaren zaten kullanıldığını hatırlatmakta fayda vardır (Kalafat, 2018a; 2018b). Öğrenci bu kavramı yeni öğrenmez veya yeni bir terim üretimi değildir. Sadece bunun Arapça *ziyade* terimine bir karşılık olarak (örnekte yer almasa da benzer şekilde *eksük* teriminin de nakıs terimi için) kullanıldığını öğrenir.

“Katta’-ı dâyire, bir şekle dirler ki iki nısf-ı kutrı ve kavs ihâta ide; yâ nısfından **ziyâde** ola veyâ **eksik** ola ve her şekil ki anda iki kavs ola; her biri nısfından *eksük* olursa, oña beyz dirler yâ nısfından **ziyâde** ola veya **eksik** ola.” [Daire dilimi, iki yarıçap ve bir yay tarafından çevrelenen şekle derler; ya yarım (daireden) büyük veya küçük olabilir. Her biri yarım (daire)den küçük olan şekillerden oluşan ve iki yayın bulunduğu şekle oval derler.] (CH, 77a /2-5; Kalafat, 2020, C. I, s. 278, 372).

“Eger kıta-ı dâyirenün nısfı olacak olursa, kutruñ nısfını rub’-ı muhît-i dâyire kim nısf-ı muhît nısfıdır; aña darb idesin, misâhat-ı nısf hâsıl olur ve eger nısfından **artuk** veyâ **eksük** olacak olursa, bunun tarîki oldur ki kutr-ı dâyireyi ve kıt’ayı ma’lûm idine.” [Daire kesmesinin alanı (için) kural: Eğer kesmesi dairenin yarısıysa, çapın yarısını dairenin çevresinin dörtte biri, yani çevrenin yarısının yarısıyla çarparsın; (buna göre) dairenin yarısının alanı çıkar. Eğer daire kesmesi dairenin yarısından büyük veya küçük olursa bunun (alanının) yöntemi şudur: Dairenin çapını ve kesmesini bilmelisin, o şöylece olmalıdır] (CH, 77b/10-13; Kalafat, 2020, C. I, s. 230, 373).

b. Kavramın kaynak veya hedef dildeki tekrarıyla terim oluşumu: Âlimin çeviri yaparken kullandığı terim oluşum yollarından biri de kullanılan terimsel ifadeyi, kaynak dil ve hedef dil söz varlığını karışık bir dizimle, isimken sıfat veya fiil biçimlerine dönüştürerek yeniden muhataba aktarmaktır.

Ş Aşağıdaki örnekte yazar *artuk* kelimesini önceki örneklerde olduğu gibi *ziyâde* teriminin anlam karşılığı olarak kullanmıştır. Cümlelerin birinci bölümünde *artuk kal-* ‘artmak’ fiil şeklinde Türkçe iken, ikinci kısmında *kalan ziyâde* ‘kalan fazlayı’ diyerek terimi sıfat yaparak vurgulamış ve Arapça şeklini kullanmayı tercih etmiştir. Böylece muhatap/öğrenci *artuk* ve *ziyade* kelimelerinin aynı kavramlar olduğunu zihnen pekiştirmiş olur.

“Eger müstakîm ola, nesne artuk gelmeye akall ekserde dâhil olur. Şöyle ki kısm-ı evvelde zikr olındı. Eger ekserden nesne **artuk kala**, ol akall ‘adedi ol **kalan ziyâde**ye kısmet ideler. Eger müstakîm ola, nazar idesin tâ ol artukun mahreci kankı kesirdür, anlarun arasında muvâfakat ola.” [Eğer tam sonuç çıkar ve kalan olmazsa küçük olan, büyük olanın içindedir. Bu şekilde birinci bölümde anlatıldı. Büyükten kalan olursa küçük sayıyı o kalanın fazlasına bölmeliler. Tam sonuç çıkarsa, fazlalık olanın paydasının hangi kesri olduğuna bakmalısın, onların (bu fazlalığın paydası ile küçük payda) arasında uygunluk olur.] (TH, 17b/2-4; Kalafat, 2019b, s. 106, 146).

Ş Aşağıdaki örnekte ise (v)*ur* - ‘vurmak, çarpmak’ fiili öncelikli tercih edilip sonra Arapça *darb* ‘çarpmak’ terimi kullanılır. Cümlede *ur-* fiilinin sıklıkla tekrarı *darb’ın* tam bir terim karşılığı olarak kullanıldığının göstergesidir.

“Eger dilesek kim evvel mâlî istihrâc idevüz tarîki oldur ki cüzûrı nefesine **uravuz**, ne hâsıl olursa ‘adede **uravuz** ki mâl ile biledür; bu **darb**dan hâsıl olan ‘adedi saklayasın, pes nısf-ı murabba’-ı cüzûrı gendü nefesine **ururuz**.” [Eğer önce malın sonucunu bulmak istersek yöntemi şudur: Cezri kendisiyle çarparız, çıkan sonucu malın yanındaki (sabit) sayıyla çarparız; bu çarpımdan çıkan sonucu bir kenarda tutarız, sonra cezrin karesinin ikide birini kendisiyle çarparız] (CH, 91b/4-9; Kalafat, 2020, C. I, s. 250, 383).

c. Arapça terim ile Türkçe kavramın yan yana kullanılmasıyla terim oluşumu: Türkçede yabancı kelimeyi Türkçeleştirmek amacıyla bir yardımcı fiille kullanmak yaygındır. Osmanlı sahası matematik eserlerinde bu fiillerin genellikle Türkçe anlam karşılıklarıyla birlikte yan yana yazıldığı görülür. Bu, adeta makalelerde kullanılan “yabancı terim (Türkçe terim karşılığı)” şeklinde bir yazımı hatırlatır. Tek fark, bunların parantez içinde gösterilmemesidir. Bu tür kullanımlar da muhataba terim karşılığı konusunda doğrudan fikir verir.

Ş Aşağıda MK’den iki örnek cümle vardır. *Tefrik* terimi Arapça ‘çıkarma işlemi’, *tefrîk it-* ‘çıkarmak işleminin eylemi’ anlamındadır. *Gider-* fiili *it-* fiili ile Türkçeleşmiş Arapça *tefrîk it-* teriminin yanında anlam tekrarı şeklinde verilir.

“...ve bu altmışun tokuzun **tefrîk idüp gidericek** elli bir ‘aded kalur.” [Ve bu altmıştan dokuzu çıkardığında elli bir kalır] (MK 55b, Özçelik, 2009, s. 24)

“...anun kem-teri mikdârını pîş-terinden **tefrîk idüp gideresin**.” [Onun daha az bir miktarını daha önceki (miktarından) çıkartmalısın] (MK 90b, Özçelik, 2009, s. 24).

Ş Aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere *gider-* ‘çıkarma işlemi’ anlamında sadece *tefrik* teriminin değil, aynı zamanda *tarh* teriminin de karşılığı olarak eserlerde geçer. Burada anlamsal bir karmaşa yoktur. Bu terimler kullanım konularına göre tercih edilir. *Tefrik* terimi matematikte sadece çıkarma işlemi karşılamaz, aynı zamanda bölmeyi de temsil eder (ayrıca bk. Kalafat 2019a). *Tarh* ise sadece çıkarma işleminin karşılığıdır. Örneğe dikkat edilirse, ‘çıkarma işlemi’ anlamında *bırak-* fiili de *tarh eyle-* fiilinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Böylece âlim/yazarın konunun anlaşılır olması için, kullandığı ne kadar Türkçe kavram varsa bunların hepsini muhatabına sunduğu ve alan diline dâhil ettiği görülür. Öte yandan *bırak-* ve *gider-* fiillerinin aynı çağrışım değeriyle zihninde kodlandığı da dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu, yine karakteristik kavramıyla ilgili olup bütün terimlerin bilişsel olarak akılda kategorileştirilen *ilk özellikle* önce anlaşılması ve bunun *ortak* bir çağrışımla alımlanmış olmasından ileri gelir.

“Ne kadar ‘aded hâsıl oldı?’ Ne kadar olduğunu bildüğünden sonra, otuz biş ‘adedin **tarh eyle, bırak, gider**; dahı ne kadar ‘aded kaldı-y-ısa her on ‘adede bir kişi tarh eyle; kankı kişide dönenür-ise yüzük ol kişide durur; barmaklarda dahı bilmek bu resm-ile durur (AÜ, 19b/10-13; Kalafat, 2017, s. 267). [Ne kadar sonuç çıktı? Ne kadar sonuç çıktığını öğrendikten sonra otuz beşini çıkar, bırak (çıkır), gider (çıkır) ve de ne kadar sayı kaldıysa her on sayıya bir kişi (daha) çıkar, hangi kişide dönerirse yüzük o kişidedir, parmakla da (sayıldığında) bilinir (sağlaması yapılır)].

ç. Sıfat yapılarıyla genele gönderim yapılmasıyla terim oluşumu: Terim oluşumlarının bir türü de sıfat yapılarıyla genele gönderim yapılmasıyla olur. Âlim sıklıkla tekrarladığı terimin Türkçe anlam veya terim karşılığını sıfat şeklinde kullandığı terime gönderim yaparak verebilmektedir.

Ş Aşağıdaki örnekte, yukarıda (v)*ur-* ‘vurmak’ fiili için verilen örneğin tersi bir durum söz konusudur. *Darb* ‘çarpma işlemi’ terimi sıklıkla tekrar edilmiş, sıfat yapısındaki *o vurulmuş küsur* ifadesiyle *darb*’ın Türkçe *vur-* terimi ile karşılandığı genel bir gönderimle öğrencinin çıkarımına bırakılmıştır.

“Ammâ eger dilersin ki bir kûsûrı bir kûsûra **darb idesin**, anuñ tarîki oldur ki o **vurulmuş** kûsûruñ mahrecini, ol kûsûra ki anda **darb olmuşdur, darb idesin**. Andan hâsıl olanı saklayasın. Pes ol vurulmuş kûsûrı ol madrûbun fih kûsûra **darb idesin**, ol ki hâsıl olur, evvelki hâsıla kısmet idesin.” [Yine, bir kesri bir kesre çarpmak istersen onun yöntemi şudur: Çarpılmış kesrin paydasını, kendisiyle çarpılmış olan kesr(e) çarpmalısın. Ondan meydana gelen sonucu saklamalısın. Sonra çarpılmış kesri, çarpan kesre çarpmalısın, meydana gelen sonucu birinci sonuca bölmelisin.] (TH, 21b/2-7; Kalafat, 2019b, s. 108, 148).

d. +dA bulunma (lokative) ekiyle bütün-parça ilişkisi işleviyle terim oluşumu: Âlimin terim yapımında işlek olan +dA bulunma ekinin (locative) bütün-parça işlevini kullanarak terim oluşturduğu görülür.

Ş Aşağıdaki iki örnekte, Arapça ‘*öşr* ve ‘*öşr-i* ‘*öşr* terimlerinin karşılığı olarak *onda* ve *yüzde* terimleri oluşturulmuştur. Burada âlim Arapça terimlerdeki işlevsel özellikle bilişsel bir ilgi kurarak +da ekinin bütün-parça işleviyle analogik bir bağ kurup terimi üretir. Muhatap için +dA eki yönlendirici bir yapıdadır.

“İmdi bilgil ki eger suâl itseler ki seksen üç bin üç yüz elli bir akçalık metâdan her yüzde bir akça gümrük alınur olsa bunun bî-hisâbihi gümrüğü ne kadar eyler diseler, gerekdür ki bu seksen üç bin üç yüz elli bir adedi şöyle yazasın: 83351” (MK, 178a/3-8; Özçelik, 2009, s. 221). [Öyleyse bil: Eğer seksen üç bin üç yüz elli akçalık metadan her yüzde bir akça gümrük alınırsa bunun gümrük hesabı ne kadar olur diye sorduklarında, bulduğun seksen üç bin üç yüz elli bir sayısını şöyle yazarsın: 83351].

“Eger ‘aşerâtdan tamâm gelüp on aded veyâ otuz ‘aded gelse, ol vakt raddenün tahtına bir sıfır vaz idüp ve ‘aşerâtuñ her **onda birin** alup kaç adede olursa ol kadar ‘aded elde diyesin” (18a/1-5; Özçelik, 2009, s. 116). [Eğer onlar hanesinde tamamlanıp on veya otuz gelirse, o zaman çizginin altına bir sıfır ekleyip, onların her onda birini alıp kaç sayı olursa o kadar sayıyı elde dersin]

2.2.3. Yönlendirmeyen bağlamda (none-directive context) terim oluşumu

Yönlendirmeyen bağlam (none-directive context) “bir kelimenin herhangi bir özel anlamına ulaşmada hiçbir ipucu sunmayan bağlam”dır (Beck vd., 1983, 178a). Bu bağlamda bağdaşıklık unsurlarının pek bir etkisi yoktur veya sezgiseldir. Bilişsel etki sezdirim üzerinden hareket eder ve bağlam gücü zayıftır. Öğrenci, kendi içgüdülerine ve arka planda bugüne kadar getirdiği bilgiye dayalı olarak anlamı kavrar, öğrenir.

Ş Arapça *merfu* kelimesi ‘yukarı kaldırmak, yükseltmek’ anlamından hareketle hesap ilminde, ‘toplama ve çıkarma işleminde sonuç çizgisi altına yazılmayan 10 sayısından sonraki sayıların onlar basamağına ait olan kısmının üste yazılması’ (Özçelik, 2009, s. 320) şeklinde bir anlama sahiptir. Aşağıdaki örnekte terimin Türkçe karşılığı ‘elde’ kelimesi ile verilmiştir. *Elde* ifadesi hesap yaparken yine aynı anlamda kullanılır. İlköğretimde bu ifadenin, öğretmenlerin fazla sayıyı önce defterin bir köşesine yazdığını, sonraki süreçte de bu sayıyı elinde tut diyerek zihinde canlandırdığı hatırlanırsa kavramın tanımına bağlı olarak ‘üste yazma işlemi’nin Türkçede 15. yüzyılda çoktan zihinde görselleştirme noktasına taşındığı anlaşılır. Âlimin somut terimi soyut bir kavramla karşılaşması bu esere özgü olup terimin diğer eserlerde *hıfz it-* şeklinde kavramlaştığını belirtmek gerekir.

“...ve eger ‘aşerâtdan nesne vâkı’ olursa ‘aşerâtdan mâzâdesin yazup ve ‘aşerâtuñ her **onda birin merfû’ dutup** bir ‘aded veyâ iki ‘aded her neyse **elde** diyesin. Ve bundan sonra hâne-i ‘aşeratda olan dıl’-ı sanînün dahı eşkâlün bu tarik üzerine ‘add idüp ve o elde vakı’ olan a‘dadı ki ‘aşerâtdan mazadedür, aña zamm idüp yine o tarik üzerine yazasın” (MK, 17b/9-13; Özçelik, 2009, s. 115). [Onlar (basamağın)dan kalan olursa onlar(basamağın)dan fazlasını yazıp ve onlar (basamağının) her onda birini elde tutup bir veya iki sayı, her ne ise elde dersin. Bundan sonra onlar(basamağın)da olan ikinci kökün de şeklini bu yöntem üzerine ekleyip ve o elde bulunan onlar(basamağın)daki fazla olan sayıyı buna ekleyip yine o yöntemle yazarsın].

ŞAşağıdaki iki örnekte *redd* ‘indirmek’ terimi Türkçe *indür-*, *getür-* fiilleriyle karşılanmıştır. *İndür-* ‘sayıyı aşağıdaki bir sayı değerine indirmek’ anlamıyla; *getür-* ise ‘işlem eksilterek 1’e gelmek’ suretiyle yapıldığından ‘sayıyı 1’e getirmek’ anlamıyla kavramlaşmıştır. Terimin Türkçe karşılığı işlemin yapıldığı aşamalarına göre verilmiştir. Burada yine karakteristik, terim oluşumunda etkilidir. *Redd* teriminin anlamına için

iki ayrı karakteristiğe göre Türkçe karşılı verilmiştir. Bağlamda *indir-* ve *getür-* fiillerinin *redd* işleminin tam karşılığı olduğuna dair bir ipucu yoktur ve bağlam zayıftır. Bağlamın bilişsel etkisi ise sezgisel bir varsayım ile başlayıp işlem basamaklarının yapılmasıyla ortaya çıkar ve kavramların *redd*'i karşıladığı fikri somutlaşır.

“Tarîk oldur ki asıl ol mâl-ı meçhûl bir şey dutaruz, çün nefsine darb iderüz, bir mâl hâsıl olur, ol bir mâlî dört dirheme darb iderüz, dört mâl hâsıl olur ki ma ‘âdil iki yüz seksen şey ve iki yüz seksen dört dirhem olsa gerekdür. Pes mâlî bire **indürürüz** ve nısf-ı eşyâyı murabba ‘ iderüz ve yetmiş bir dirhem üzere ziyâde iderüz” [Yöntemi şudur: Bilinmeyen miktarı bir şey (x) kabul ederiz, kendisiyle çarptığımızda bir mal (x^2) olur; o bir malı dört dirhemle çarparız, dört mal ($4x^2$) olur; bu, iki yüz seksen şey ve iki yüz seksen dört dirheme eşit olmalıdır. Sonra malı bire indirgeriz ve şeyin katsayısının yarısının karesini alırız ve (sonucu) yetmiş bir dirhem üzerine ekleriz] (CH, 102a/7-13; Kalafat, 2020, C. I, s. 262, 390).

“Tarîki oldur ki mâlî bire **getürüz** ve cüzûruñ dahı nısfın giderevüz, iki buçuk cezir kalur ve on iki dirhemün dahı nısfın ihrâc iderüz, altı dirhem kalur tâ kim iki buçuk cezir ve altı dirhem ma ‘âdil yek mâl olur.” [Yöntemi şudur: Malı bire indirger ve cezrin de ikide birini eksiltiriz, iki buçuk cezir kalır; sonra on iki dirhem in de ikide birini eksiltiriz, altı dirhem kalır. Buna göre iki buçuk cezir ve altı dirhem, bir mala eşit olur] (CH, 92b/14-16; Kalafat, 2020, C. I, s. 251, 384).

Ş Aşağıdaki örnekte ‘*Acebül-‘Üccâb*’ dan bir havuz problemi vardır. Soru ve çözümü birlikte ele alındığında *arz*, *umk*, *tûl* Arapça terimlerinin Türkçe karşılıkları düzensiz bir biçimde verilir. Âlim terim karşılıklarını verirken genel dilde yaygın kullanıma sahip kavramlarla bunları kullanıp birebir çeviri yapmaktadır. Bağlama bakıldığında tam olarak yönlendirici bir ipucu yoktur. Muhatap önce *derin* ve *uzun* kavramlarını öğrenir. Sadece genişlik için kullanılan *en* kavramını Arapça terimin yanında söyleyerek kavram için yönlendirme yapar. Sonraki aşamada âlimin derinlik ve uzunluk kavramlarını benzer *tutarlılık* ilgisiyle Arapça söylemesiyle, öğrenci *umk* ve *tûl* kavramlarının Türkçedeki karşılığını öğrenir.

“Su ‘âl: Bir havz var; **uzunu** kırk arşûn ve ‘arzı yigirmi arşûn ve **derinji** üç arşûn; yanında bir kuyu kazılsa, uzunı üç arşûn ve ‘arzu üç arşûn derinliği ne kadar olmak gerekdür kim havzun şuyı tamâm ana sığa? Cevâb: Havzun **tûlunu** kim kırkdur; ‘**arzına inine** urgıl kim yigirmi durur, sekiz yüz olur; sonra bu hâsıl olanı ‘umkına urgıl kim üç durur, iki biñ dört yüz olur; bundan sonra kuyunun ‘arzını kim ikidür; tûlına urgıl kim üçdür, altı olur. Ol iki biñ dört yüzi bu altıya kısmet eyle, her vâhide dört yüz hâsıl olur; ol dört yüz zirâ‘ kuyunun ‘**umkı** durur.” (AÜ, 23a/3-11; Kalafat, 2017, s. 271). [Soru: Uzunluğu kırk, genişliği yirmi, derinliği üç arşın olan bir havuz vardır. Bu havuzun yanında uzunluğu üç ve genişliği üç arşın olan bir kuyu kazılsın, bunun derinliği ne kadar olmalıdır ki havuzun suyu bu kuyuya sığsın? Cevap: Havuzun uzunluğu 40’tır, 20 olan genişliğine çarptığında sekiz yüz eder. Sonra bu sonucu 3 olan derinlikle çarp 2400 olur. Bundan sonra kuyunun iki olan genişliğini üç olan uzunlukla çarp, altı olur. Önceki 2400’ü bu altıya böl, sonuç 400 olur. Bu, 400 zira kuyunun derinliğidir].

Ş Aşağıdaki örnekte, *orta* terimi ‘iki terimin ortak bölünü’ anlamındadır. Âlim orta kavramının anlamına dokunmadan sadece kullanım alanını genişleterek kavramlaştırma yapar. Bağlamda görünür dilsel ipuçları yoktur, işlem çözümünden kavram algılanır.

“Çün dilersin ki iki mahrecün **ortasın** bilesin ki iki mahrecün biri bir mahrecde dahı dâhildür: yâ anlaruñ ortalarında muvâfakat vardır, yâ mübâenet vardır. Bu üç kısım üzerinedür: kısım-ı evvel oldur ki ekser-i mahrecün ‘adedini akall-ı mahrecün ‘adedine kısmet idesin. Eger müstakîm ola ve artuk nesne gelmeye, eyidesin ki akalluñ mahreci ekserde dâhildür.” [İki paydanın biri bir paydayı içerdiğinde bu iki paydanın ortasını bilmek istediğin zaman ya onların ortalarında uygunluk vardır ya da karşıtlık vardır. Bu üç kısım üzerinedür: Birinci kısım şudur: Büyük paydanın sayısının küçük paydanın sayısına bölmelisin. Eğer tam sonuç olursa ve kalan olmazsa küçüğün paydası büyük olanın içindedir, diye söylersin] (TH, 16a/ 9-11, 16b/1-8; Kalafat, 2019b, s. 105, 145).

Ş Aşağıdaki cümlede *naks it-* ‘çıkarma, çıkarma işlemi’, Türkçe *çkar-* fiili ile karşılanmıştır. Terim *naks* kelimesinin birebir anlam çevirisi şeklinde oluşmuştur. Bağlama bakıldığında Türkçe terimin *naks* teriminin karşılığı olduğuna dair bir ipucu verilmediği, muhatabın işlemin çözümünden kavramı anladığı görülür.

“Tarîki oldur ki nısf-ı eşyâyı murabba ‘ idesin, seksen bir hâsıl olur ve kırk dirhemi dahı ‘aded-i mâla ururuz, seksen hâsıl olur. Çün bu sekseni murabba‘-ı nısf-ı cüzûrdan **naks iderüz**, bir ‘aded kalur, bunuñ cezrin **çkaruruz** ki girü bir ‘aded olur.” [Yöntemi şudur: Şeyin (x) ikide birinin karesini alırsın, sonuç seksen bir çıkar ve kırk dirhemi de malın (x²) katsayısıyla çarparız seksen çıkar. Bu sekseni cezrin ikide birinin karesinden çıkarınca bir kalır. Bunun karekökünü alırsın, tekrar bir olur.] (CH, 91a/13-21; Kalafat, C. I, 2020, s. 249).

2.2.4. Genel bağlamda (general context) terim oluşumu

Genel bağlam (general context) “kelimelerin okuyucunun zihninde genel bir kategoriye yerleşmesi için yeterli bilginin sağlandığı bağlamlar” (Beck vd. 1983, s. 178b-179a) olup, okuyucu verilen bilgiler ışığında kelimenin anlamına dair bir çıkarımla anlamı kavrar.

Daha önce yukarıda (bk. 2.2.3) ele alınmış aşağıdaki örnek, bu bağlam içerisinde de değerlendirilebilir. Terimin üretimi daha önce gerçekleşmiş olup sürekliliği bu bağlamda sağlanır. Burada (v)*ur-* ‘çarpma, çarpma işlemi’ Türkçe kavramının Arapça *darb* terimi olmadan kullanıldığı görülür. Yapılan işlem basamakları açıklayıcı olduğundan muhatabın *ur-* fiilinden kastedilenin *çarpma işlemi* olduğu çıkarımına ulaştığı ve kavramı öğrendiği anlaşılır.

“Su‘âl: Bir havz var; uzunı kırk arşûn ve ‘arızı yigirmi arşûn ve deriñi üç arşûn; yanında bir kuyu kazılrsa, uzunı üç arşûn ve ‘arızı üç arşûn deriñliğı ne kadar olmak gerekdür kim havzuñ şuyı tamâm ana sığa? Cevâb: Havzuñ tûlunu kim kırkdur; ‘arzına inine **urgıl** kim yigirmi durur, sekiz yüz olur; sonra bu hâsıl olanı ‘umkına **urgıl** kim üç durur, iki biñ dört yüz olur; bundan sonra kuyunuñ ‘arzını kim ikidür; tûlına **urgıl** kim üçdür, altı olur. Ol iki biñ dört yüzi bu altıya kısmet eyle,

her vâhide dört yüz hâsil olur; ol dört yüz zirâ' kuyunun 'umkî durur." (AÜ, 23a/3-11; Kalafat 2017, s. 271). [Soru: Uzunluğu 40, genişliği 20, derinliği 3 arşın olan bir havuz vardır. Havuzun yanında uzunluğu 3 ve genişliği 3 arşın olan bir kuyu kazılsın, bunun derinliği ne kadar olmalıdır ki havuzun suyu bu kuyuya sığsın? Cevap: Havuzun uzunluğu 40'tır, 20 olan genişliğiyle (genişliğine) çarptığında sekiz yüz (800) eder. Sonra bu sonucu 3 olan derinliğiyle çarp 2400 olur. Bundan sonra kuyunun iki olan genişliğini üç olan uzunlukla çarp, altı olur. Önceki 2400'ü bu altıya böl, sonuç 400 olur. Bu 400 zira, kuyunun derinliğidir].

Sonuç

Bu makalede, "Bağlam nasıl terim üretir?" sorusu Osmanlı matematik eserlerine indirgenerek mikro bir araştırma örneklemini çerçevesinde cevaplanmaya çalışılmıştır. Bu cevap, bilim tarihi terminolojisi üzerine kuramsal bir bakış açısı sunar. Buna göre, sonuçlar şöyle temellendirilebilir:

1. Âlim ve muhatabının arasında kurulan sosyo-kültürel bağlam içerisinde iletişimsel kaygı, hesap ilminin öğretme ve öğrenilme sürecinde Türkçenin "pedagojik bir kimlik" üstlendiğini göstermiştir. Bu kimlik tanımı Fazlîoğlu'nun temelde bilimi idrak yolunda Türkçe için üst anlamlı "aracı kimlik" nitelendirmesine ek olarak, alt anlamlı güçlü bir dilsel-bilişsel sürece işaretir.

2. Matematik eserlerinin dili (Arapça ve Farsça) ve hesabın da zor öğrenilen bir uzmanlık alanı olması, Osmanlı âlimini Türkçe kaynak oluşturmaya mecbur bırakmıştır. Eserlerde Arapça/Farsça terimler kullanılıp yanında Türkçe karşılıkları yer almış ve doğal bir şekilde oluşmuştur. Âlim kavramları "terim üretmeliyim" mantığı ile değil, "konuyu anlaşılır kılmalıyım" mantığıyla kullandığından terimler çoğunlukla fiil düzleminde. İsim şeklindeki terimlerin sayısı çok azdır. Bunlar genellikle Türkçede Eski Türkçe döneminden itibaren hesap kavramı olarak kullanılan kelimelerdir.

3. Kavram oluşumları için âlimin izlediği yollar, kavram-bilişsel ve dilsel düzlemlerde şöyle açıklanabilir:

i) Kaynak dildeki kavramsallaştırmayla aynı mantığı kullanarak alıntı bir terimi çevirerek terim oluşturmak: *hane = ev*.

ii) Genel dilde yaygın olan, yabancı bir terimin tanımına en yakın karşılığı veren ve hesap alan dilinde zaten yerleşmiş olan bir kavramı kullanılmak: *artuk, eksük, buçuk, elde, yüzde, onda*.

iii) Kendi zihin dünyasına göre yakın, muhatabına göre uzak çağrışımlar olan genel dildeki kavramları yanıtıcı bağlam içinde kullanıp ortak çağrışım değeri ile terim oluşturmak: *yalnuz, dut-, ev, ko-*.

iv) Bir kavramı karakteristik yapısına göre kategorize eden ilk özelliği terim oluşturmada ölçüt olarak kabul etmek ve bu ölçütü karşılayan tüm kavramları yabancı terimler için ortak bir terim karşılığı olarak kullanmak: *kâmil, ilhâk, ziyâde (et-, eyle-) = katmak*. Tersine bir yaklaşımla Türkçe kavram ağının genişletildiği de görülmektedir: *birak-, gider-, çıkar-, ko- = tarh 'çıkarmak'*. İki karakteristik özelliği olan kavramlar için iki ayrı terim oluşturulmuştur: *redd = indür-, getir-*.

4. Bazı örneklerde, yabancı terime karşılık üretilen Türkçe terim metinde yabancı terimle birlikte verilse de sonra yabancı terim olmadan genel bağlam içerisinde tekrar edilir. Böylece muhatap sadece Türkçe terimi görerek yabancı terimi hatırlar. Bu işleyiş üretilen Türkçe terimin sürekliliğini sağlar ve zihinde kalıcılık oluşturur. Nitekim yabancı bir kavramın anlaşılması ancak ana dilde örtüşen bir gösterge ile zihinde kalıcı olacaktır.

5. Güçlü bağlamlarda üretilen Türkçe matematik terimlerinin günümüz matematik terminolojisindeki sürekliliği dikkat çekicidir. Zayıf bağlamlarda üretilenlerinse bugün sürekliliği nispeten yoktur. Bu, kaynak ve hedef dil ilişkisinde üretilen bir kavramın kalıcılığının, bilişsel ve kültürel bağlamlarda kurduğu güçlü ilişkilerle bağlı olduğunu gösterir. Dolayısıyla bir terimin oluşumundaki iletişimsel işlevin, salt biçimsel dilbilimsel yöntemlere kıyasla hem tarihsel hem de modern terminolojik süreçlerde oluşum ve süreklilik için daha güçlü bir referans olduğu anlaşılmaktadır.

Extended Abstract

The research question stated as 'How does context generate terms?' and moved to the title of the article is characterized in the article with two sub-questions that define the contextual planes in Turkish mathematical terms in the Ottoman. i) What are the reasons that led a scholar/writer in Ottoman to produce Turkish terms? ii) How did the scholar/writer respond to this act of term production with a cognitive-linguistic effort; how did they produce the term?

Although the form and semantic relationships of terms in historical texts written during the Ottoman period have been considered by researchers so far, they do not provide an answer regarding the communicative function of the term that could serve as a guide for new term productions and also facilitate their integration. The communicative aspect of the term is one of the most important aspects of the term creation process. In this article, the communicative function of the term has been examined in the context of the functional (contextual) approach in the field of semasiology, using examples of Turkish mathematical terms in Ottoman.

In the article, a special and innovative method has been developed to reveal the pragmatic relationships in the formation of Turkish terms in the Ottoman mathematical texts. The method encompasses two types of term formation identified by Sager in relation to pragmatic conditions. Firstly, the concept either originates within the context or acquires a new referential value through different contextual planes due to new usage or knowledge. Secondly, a term is formed as a result of transferring knowledge to another community (Sager, 1990, p. 80). In mathematical works within the Ottoman field, it is evident that terms undergo both of these formation processes simultaneously. The variables of the method are determined as follows: the inclusion of the Ottoman mathematical texts, including translations that resemble textbooks or possess semi-translation features; the immediate circulation of written works and their accessibility to students, serving the communicative function of the term; and the tendency for Turkish mathematical terms to predominantly take the form of verbs and exhibit quasi-term characteristics. Therefore, three identified characteristics are as follows: 1. The relationship between the scholar and the

interlocutor in the non-linguistic context (the process leading to term production); 2. The scholar's intentionality in the linguistic context (the effort made for term production); 3. The communicative basis of the effort made for term production in the linguistic context of the scholar and the interlocutor.

To interpret the first variable, a micro framework is established based on socio-cultural and physical contexts, emphasizing the conditions that shape the intentions and motivations of the communication plane between the scholar and the interlocutor. To interpret the second variable, a discourse model is defined based on the cognitive context, which serves as the foundation of the linguistic context according to the third variable. In the interpretation of the third variable, an adaptation of context methods used in concept teaching is applied to these texts and structured as subclasses of the second variable. Context analysis elements that strengthen interpretation are taken into account for the interpretation of the second and third variables, and observations regarding strong and weak context types are utilized to support the interpretation.

The material that constitutes the research sample consists of Turkish mathematical works from the 15th and 16th centuries, namely *Acebü'l-Üccâb* [The Arithmetic Section] (AÜ-841/1438), *Câmi'ü'l-Hisâb* (CH-951/1527), *Mecmâ'ül-Kavaid* (MK-899/1494), *Mürşidil Muhâsibîn* (MM-916/1511), *Türkî Hisâb* (TH-865/1461), and *Zübde mine'l-Hisâb* (ZH- 968/1561).

The findings are discussed under two subheadings using the method specific to this article. 1. The purpose of writing mathematical works in socio-cultural and physical contexts, 2. Establishing term-meaning relationships based on cognitive context. Since the second subheading requires the classification of linguistic structures, they are also classified and examined under four subheadings: 2.1. Term formation in a pedagogical context; 2.2. Term formation in natural contexts, 2.2.1. Term formation in mis-directive contexts, 2.2.2. Term formation in directive contexts, 2.2.3. Term formation in non-directive contexts, 2.2.4. Term formation in general contexts. The results of the article can be expressed as follows:

1. The communicative concern within the socio-cultural context established between the scholar and the interlocutor has demonstrated that Turkish assumes a "pedagogical identity" in the teaching and learning process of arithmetic. This indicates a strong linguistic-cognitive process that outlines a clear framework for Turkish in the history of science.

2. The language of mathematical works (Arabic and Persian) and the complexity of arithmetic as a difficult area of expertise compelled Ottoman scholars to create Turkish sources. In these works, Arabic/Persian terms were used alongside their Turkish counterparts, which naturally emerged. The scholar used terms predominantly in the verb form, as their purpose was to make the subject understandable rather than simply producing terms. The number of terms in noun form is very limited, and they generally consist of words used for arithmetic since the Old Turkish period.

3. The approaches followed by the scholar in concept formation can be explained within the conceptual-cognitive and linguistic planes as follows:

i) Translating an borrowed term by using the same logic as the conceptualization in the source language to create a term: hâne = ev (place, basic meaning: house/home).

ii) Using a concept in the general language that is widely used and closest in definition to a foreign term, and already established in the language of arithmetic: artuk (excess), eksük (deficiency), buçuk (fraction), elde (remainder), yüzde (percentage), onda (decimal).

iii) Creating a term by using concept in the general language with close associations in the scholar's own mental world but with different associations for the interlocutor in a misleading context, with a shared connotation: yalnız (odd number, basic meaning: alone), dut- (to multiply, basic meaning: to shut), ev (place, basic meaning: house/home), ko- (to subtract, basic meaning: to pull out).

iv) Using the first characteristic property that categorizes a concept as a criterion for term formation and using all concepts that meet this criterion as a common term equivalent for foreign terms: kat- 'to add' = kâmil (to complete), ilhâk (to inclusion), ziyâde (to add). Conversely, a Turkish concept network is expanded using the opposite approach: bırak- (to subtract, basic meaning: to leave), gider- (to subtract, basic meaning: to remove), çıkar- (to subtract), ko- (to subtract, basic meaning: to pull out) = tarh 'to subtract'. Two separate terms were created for concepts with two characteristic properties: redd (to rejection) = indür- (to push away), getir- (to divide, basic meaning: to bring).

4. In some examples, although the Turkish term produced in response to a foreign term is initially presented alongside the foreign term in the text, later it is repeated without the foreign term within the general context. This ensures that the interlocutor remembers the foreign term by only seeing the Turkish term. This process ensures the continuity of the Turkish term and creates memorability.

5. The continuity of Turkish mathematical terms in today's mathematical terminology is remarkable when they are produced in strong contexts. However, those produced in weak contexts generally have relatively less continuity today. This indicates that the longevity of a concept generated in the relationship between the source and target languages is dependent on strong relationships established in cognitive and cultural contexts. Therefore, it is understood that the communicative function in the formation of a term serves as a stronger reference for formation and continuity in both historical and modern terminological processes compared to purely formal linguistic methods.

Kaynakça

- Almaany. *Arapça sözlük*. Erişim adresi: <https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/>. Erişim tarihi: 21.11.2022.
- Alvarez, R.& Vidal, C. (1996). Translating: A political act. *Translation Power Subversion*, (s. 1-10). Clevedon: Multilingual Matters Ltd. Erişim adresi: <https://mediazioni.sitlec.unibo.it/>. Erişim tarihi: 06.10.2022.
- Arnold, I.V. (1986). *The English word*. Manual for colleges and Foreign language schools, Moscow: Vysshaya Shkola.
- Aymes, M. (2020). How language change actually took place. *European Journal of Turkish Studies*, 31, 1-28. doi <https://doi.org/10.4000/ejts.6914>.
- Beck, I. L., McKeown, M. G., McCaslin, E.S. (1983). Vocabulary development: All context are not created equal. *The Elementary School Journal*, 83(3), 177-181. doi: 10.1086/461307.
- Bessé, Bruno de, Nkwenti – Azeh, B. & Sager, J. C. (1997). Glossary of terms of used in terminology. *Terminology*, Vol. 4/1, John Benjamins Publishing Company. doi: 10.1075/term.4.1.08bes
- Bowker L. (2009). Terminology. In: *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Second Edition edited by Mona Baker, Gabriela Saldanha. (s. 286 – 290). Adbington: Routledge. doi: 10.4324/9781315678627.
- Bunt, H. (1994a). Context and dialogue control. *Think Quarterly* 3, 19–34. Erişim adresi: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=b529d039e2ab0ebf95a52f8720811c3760de7274>. Erişim tarihi: 01.10.2022.
- Bunt, H. (1994b). Dialogue control functions and interaction design. ITK research report / Institute for Language Technology and Artificial Intelligence; Vol. 54, 1-24. Erişim adresi: <https://pure.uvt.nl/ws/portalfiles/portal/1178280/BH5615018.pdf>. Erişim tarihi: 01.10.2022.
- Butler, C. S. (2003). *Structure and function: A guide to three major structural-functional theories*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Clark, H. H. (1996). *Using language*. Cambridge University Press.
- deRosset, L. (2011). The causal-historical theory of reference. Erişim adresi: https://www.uvm.edu/~lrosset/courses/nnn/caus_theor.pdf. Erişim tarihi: 09.11.2022.
- Bayraktar-Erten, N. (2000). Artzamanlı anlambilim açısından Orhon yazıtlarında geçen toplumsal yaşamla ilgili sözcüklerin anlambilimsel değerleri. *Türkbilig*, 1, 209-218. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52755/696218>. Erişim tarihi: 01.02.2022.
- Fazlıoğlu, İ. (2003a). Osmanlı döneminde 'bilim' alanındaki Türkçe telif ve tercüme eserlerin Türkçe oluş nedenleri ve bu eserlerin dil bilincinin oluşmasındaki yeri ve önemi. *Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 3, 151-184. Erişim adresi: http://isamveri.org/pdfdrg/D02431/2003_3/2003_3_FAZLIOGLUI.pdf. Erişim tarihi: 10.11.2022.
- Fazlıoğlu, İ. (2003b). Osmanlı klasik muhasebe matematik eserleri üzerine bir değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1 (1), s. 345-368. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/43380/528512>. Erişim tarihi: 10.11.2022.
- Glynn, D. (2015). Semasiology and onomasiology: Empirical questions between meaning, naming and context. In: *Change of paradigms – new paradoxes: Recontextualizing language and linguistics*. (J. Daems, & E. Zenner, & K. Heylen, & D. Speelman & H. Cuyckens, ed.). Berlin, München, (s. 47-80). Boston: De Gruyter Mouton, doi: 10.1515/9783110435597-004.
- Kalafat, Ş. (2017). Anadolu (Osmanlı) sahasında yazılmış en eski tarihli Türkçe matematik risâlesi: Mahmûd bin Kâdî-i Manyâs'ın A'cebü'l-üccâb'ı: Hesap bölümü. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish*, 243-298. doi: 10.7827/TurkishStudies.12311.
- Kalafat, Ş. (2018a). Kutadgu Bilig'de geçen bazı hesap terimleri. *The Journal of International Social Research*, 138-157. doi: 10.17719/jisr.2018.2623.

- Kalafat, Ş. (2018b). Uygur sivil belgelerindeki hesapla ilgili söz varlığından hareketle Uygurlarda hesap kavramı ve kültürü. *TEKE-Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2078-2118. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/teke/issue/42447/511119>. Erişim tarihi: 06.11.2022.
- Kalafat, Ş. (2019a). Türkçede sıra dışı bir matematik teriminin semantik yolculuğu: "Kara cümle", *Journal of Turkish Studies, International Academic Journals*, V. 14, 2425-2448. doi: 10.29228/TurkishStudies.23031.
- Kalafat, Ş. (2019b). *Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış bir matematik kitabı: Türkî hisâb- izleksel terimbilimsel inceleme-*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kalafat, Ş. (2020). *Yûsuf bin Kamâl al-Bursevî, Jâmi' al-khisâb introduction-textual analysis-critical edition-translation part I*. The Sources of Oriental Languages and Literatures 146. (C. Kafadar & G. A. Tekin, ed.). ABD: published at The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University.
- Kalafat, Ş. (2020). *Yûsuf bin Kamâl al-Bursevî, Jâmi' al-khisâb glossary of terminology-index-facsimile part II*. The Sources of Oriental Languages and Literatures 147. (C. Kafadar & G. A. Tekin, ed.). ABD: published at The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University.
- Kâtip Alâ'uddîn Yûsuf. *Mürşîdü'l-muhâsibîn*. Berlin Nüshası. Almanya Milli Kütüphanesi. Türkçe yazmaları koleksiyonu, 2398 katalog numarası (Ms. or. oct. 2398), 120 varak.
- Kaya, Y. (2022). *Kâtip Alâ'uddîn Yûsuf'un Zübde mine'l-hisâb adlı eseri (giriş – inceleme – metin – Türkiye Türkçesine aktarım – terim sözlüğü – dizin – tıpkıbasım)*. (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Kripke, S. (2005). *Adlandırma ve zorunluluk* (B. Açıl, çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- McGrath, A. E. (2005). *Iustitia dei: A history of the christian doctrine of justification*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Özçelik, S. (2009). Muhyeddin Muhammed'in Mecma'ü'l-kavâ'id adlı eseri (giriş-inceleme-metin-sözlük) (Doktora tezi). Erişim: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Sager, J. C. (1990). *A practical course in terminology processing*. Amsterdam: John Benjamins.
- Sager, J. C. (1997). Term formation. In: *Handbook of terminology management*. (S. E. Wright & G. Budin, ed.). (s. 25-41). Amsterdam: John Benjamins
- Schmitter, P. (2008). The theory of word formation in early semasiology: A blank spot on the map of the 19th century linguistics. *Language Sciences*, 30, 575-596. doi: 10.1016/j.langsci.2007.07.008.
- Sfetcu, N. (2019, August). The causal theory of reference. *SetThings* (14, 2019). Erişim adresi: <https://www.setthings.com/en/the-causal-theory-of-reference/>. Erişim tarihi: 09.11.2022.
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe sözlük*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim tarihi: 23.05.2022.
- Ülken, H. Z. (1958). *Felsefeye giriş*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yalçın, A. (2017). Bilimsel çalışmalarda kavram oluşturma ve sözsüz iletişim kavramları üzerine. *Avrasya Terim Dergisi*, 5 (2), 74 – 79. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejatd/issue/37231/429702>. Erişim tarihi: 07.11.2022.
- Yaman, H. & Akkaya, D. (2012). Dil biliminin kelime öğretimine açılan kapısı: Bağlam türleri. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, 2599-2610. doi: 10.7827/TurkishStudies.3478.

Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programları Ekseninde Köktürk Yazıtları

Köktürk Inscriptions in the Axis of Secondary Education Turkish Language and Literature Course Teaching Programs

Metin OKTAY * Öz

Köktürk Yazıtları VIII. yüzyılda II. Köktürk Kağanlığı Dönemi'nde oluşturulmuş mezar taşlarıdır. Türk diline, Türk folkloruna, Türk inanç sistemine, Türk mitolojisine, Türk askerlik sistemine, Türk devlet yönetimine dair önemli bilgilerin yer aldığı Köktürk Yazıtları Türk tarihinin, kültürünün ve edebiyatının bilinen en eski yazılı belgesi olma özelliği taşımaktadır. Türk adının geçtiği ilk metin olan Köktürk Yazıtları, aynı zamanda millî kimliğimizin oluşumunu sağlayan eşsiz hazine niteliğindedir. Her toplum, yeni nesillerinin belli bir plan ve sistem dairesinde yetişmeleri için çaba gösterirler. Millî Eğitim Bakanlığı da öğrencilerin tarihî ve millî bilinç açısından istenilen seviyede yetişmelerini sağlamak amacıyla değerler eğitimini programına almıştır. Bu bağlamda Türk milleti için tarihî ve millî değeri emsalsiz olan Köktürk Yazıtları, oldukça önemli bir işleve sahiptir. Bu çerçevede 1924 yılında hazırlanan Cumhuriyet Dönemi'nin ilk dil ve edebiyat öğretim programında Köktürk Yazıtları'na yer verilmiştir. Sonraki yıllarda hazırlanan bazı programlarda ise yazıtlara hiç yer verilmediği görülmektedir. Köktürk Yazıtları'nın ele alındığı birçok dil ve edebiyat programında; yazıtların kazanım, amaç, hedef ve yöntem bakımından nasıl işleneceği üzerinde durulmamıştır. Bu çalışmamızda; 1924, 1927, 1929, 1934, 1938, 1950, 1954, 1957, 1960, 1976, 1992, 2005, 2011, 2015, 2017 ve 2018 tarihli Türk dili ve edebiyatı öğretim programlarında Köktürk Yazıtları'na yer verilip verilmediği, yer verildiği programlarda nasıl ve ne şekilde ele alındığı karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

* Doç. Dr. Necmettin Erbakan
Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri
Bilimler Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
metinoktayy@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4801-1457
Konya / TÜRKİYE

* Assoc. Prof. Necmettin Erbakan
University, Faculty of Social Sciences
and Humanities Department of
Turkish Language and Literature
metinoktayy@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4801-1457
Konya / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Köktürk Yazıtları, Köktürk Alfabesi, Göktürk Kitabeleri, Orhun Yazıtları, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programları.

Abstract

The Köktürk Inscriptions are tombstones created during the II Köktürk Khaganate in the VIII century. Köktürk Inscriptions, which contain important information about the Turkish language, Turkish folklore, Turkish belief system, Turkish mythology, Turkish military system and Turkish state administration, are the oldest known written document of Turkish history, culture and literature. Köktürk Inscriptions, the first text in which the name Turk is mentioned, are also a unique treasure that provides the formation of our national identity. Every society strives to raise its new generations within a certain plan and system. The Ministry of National Education has also included values education in its program

Başvuru/Submitted: 17/01/2022

Kabul/Accepted: 09/10/2023

in order to ensure that students grow up at the desired level in terms of historical and national consciousness. In this context, Köktürk Inscriptions, which have a unique historical and national value for the Turkish nation, have a very important function. In this context, Köktürk Inscriptions were included in the first language and literature curriculum of the Republican Era, prepared in 1924. It can be seen that in some programs prepared in the following years, inscriptions were not included at all. In many language and literature programs where Köktürk Inscriptions are discussed; How the inscriptions will be processed in terms of achievement, purpose, target and method is not emphasized. In this study; Whether Köktürk Inscriptions were included in the Turkish language and literature teaching programs of 1924, 1927, 1929, 1934, 1938, 1950, 1954, 1957, 1960, 1976, 1992, 2005, 2011, 2015, 2017 and 2018, and in the programs in which they were included. how and how it is handled will be examined comparatively.

Keywords:

Köktürk Inscriptions, Köktürk Alphabet, Göktürk Inscriptions, Orkhon Inscriptions, Turkish Language and Literature Teaching Programs.

Makale Bilgileri

- Atıf:** Oktay, M. (2023). Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programları Ekseninde Köktürk Yazıtları. *Selçuk Türkiyat*, (60): 293-306.
- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
- Katılımcı Rızası:** Katılımı yok.
- Mali Destek:** Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
- Çıkar Çatışması:** Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Telif Hakları:** Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
- Değerlendirme:** İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
- Benzerlik Taraması:** Yapıldı – iThenticate.
- Etik Beyan:** sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
- Lisans:** Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanlanmıştır.

Article Information

- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
- Informed Consent:** No participants.
- Financial Support:** The study received no financial support from any institution or project.
- Conflict of Interest:** No conflict of interest.
- Copyrights:** The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
- Assessment:** Two external referees / Double blind.
- Similarity Screening:** Checked – iThenticate.
- Ethical Statement:** selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
- License:** Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Köktürk Yazıtları'nın varlığı ile ilgili ilk bilgi, 13. yüzyıl Moğol tarihçisi Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin "Tarih-i Cihan-güşa" adlı eserinde geçmektedir. Danimarkalı dil bilimci Vilhelm Thomsen'in 15 Aralık 1893'te Kopenhag Bilimler Akademisi'nin bir toplantısında Orhun ve Yenisey kitabelerinde kullanılan "runik" yazıyı çözümlediğini bildirmesiyle yazıtların içeriği de uzun sayılabilecek bir aradan sonra açıklığa kavuşmuş olur. Köktürk Yazıtları ile ilgili Türkiye'de yapılan ilk çalışma ise Necip Asım tarafından 1924'te yayımlanan "Orhon Abideleri" isimli kitaptır (Tekin, 2006, s. 2).

Kültigin Yazıtı, Kültigin'in ölümünden sonra kardeşi Bilge Kağan tarafından 732'de yaptırılmıştır. Bilge Kağan'ın ağzından Kültigin'in kahramanlığı, mücadelesi, milleti için yaptığı fedakârlıklar Bengü Taş'a aktarılmıştır. "Kültigin Abidesi, kağan olmasında ve devletin kuvvetlenmesinde birinci derecede rol oynamış bulunan kahraman kardeşine Bilge Kağan'ın duyduğu minnet duygularının ve kendisini sanatkârane bir vecd ve coşkunluğun içine atan müthiş teessürün ebedî ifadesidir" (Ergin, 2016, s. 17).

Bilge Kağan Yazıtı, 735 yılında Bilge Kağan'ın oğlu tarafından inşa ettirilmiştir. Kültigin Yazıtı'yla benzer özellikler taşımaktadır. Bilge Kağan Yazıtı'nda da olaylar Bilge Kağan'ın ağzından aktarılmaktadır. Yazıtta, Bilge Kağan'ın Türk milletine verdiği öğütler önemli yer tutar.

Tonyukuk Yazıtı, Köktürk Devleti'nin bilge devlet adamı Tonyukuk tarafından kendi adına diktirilmiştir. Yazıtların dikiliş tarihi belli değildir. 720-725 tarihleri arasında olduğu tahmin edilmektedir. Yazıtta Tonyukuk, ilk önce kendisinden bahseder ve devamında devlet yönetimindeki rolünden, yaptığı hizmetlerden övgüyle söz eder. Çin esaretinden Köktürklerin kurtuluş serüvenini, savaşlardaki başarılarını dile getirir.

Türklerin sosyal, siyasal ve kültürel hayatlarına dair önemli ipuçları veren Köktürk Yazıtları, Türkçenin bilinen ilk yazılı belgeleridir. Bu yazıtlar gerek maddi gerekse manevi açıdan Türk dilinin, Türk kültürünün ve Türk tarihinin en değerli eserleridir.

Devlet; elinde bulundurduğu tüm imkânlarla topluma, kendi ideolojik ilkelerini öğreten, toplumu bu ilkelere göre şekillendirmeyi düşünen bir sistemler bütünüdür. Devlet, eğitim vasıtasıyla toplumun düşünce ve değer yargılarının bir 'eritme potası' içinde kaynaştırılıp bütünleştirilmesini gerçekleştirmeye gayret eder. Bu sebeple eğitimin tüm basamaklarında devlet, kendi ideolojik temelini oturtmaya çalışır. Devlet; eğitim kurumları aracılığıyla tüm toplumu kendi ideolojik ilkeleri çerçevesinde kodlamak, eğitmek ve kendi ideolojik yapısından kaynaklanan sembolleri, simgeleri topluma yayma eğilimdedir. Toplumsal ve siyasal bir denetim aracı olarak eğitim, çok yoğun ve etkili bir alana hâkimdir. Modern devletin öngördüğü egemenlik, devlet inşası ve merkezileşme ilkeleri, eğitimi bu ilkelerin gerçekleştirileceği alan olarak görmektedir. Dolayısıyla eğitim, siyasal ve toplumsal kabullenme, statü, kişilik geliştirme ve birey olma yolu olarak siyasal iktidarın toplumsal alana yüklediği yükümlülüklerden biridir (Çetin, 2001, s. 206, 207).

Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni rejim, Millî Eğitim Bakanlığı vasıtasıyla genç kuşakları kendi ideolojileri çerçevesinde yetiştirmeyi gaye edinir. Bu doğrultuda ilk iş olarak 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilir. Cumhuriyet'in yeni bir ulusal kimlik ve egemen kültür oluşturma seferberliğinde ulusal ve genel eğitim önemli bir role sahipti. Tevhid-i Tedrisat ile aynı fikir, aynı duygu ve aynı düşüncede insan yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Böylece Türkiye'de ölkü ve kültür birliğinin sağlanması cihetinde önemli adımlar atılmış, uluslaşma cereyanı ivme kazanmıştır (Şimşek, 2012, s. 2819).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte ilkokul, ortaokul ve lise müfredatlarında yer alan dersler için yeni öğretim programları hazırlanmaya başlanılır. Öğretim programları, bir dersin belli bir plan çerçevesinde belirlenen amaçlara ulaşmasını ilke edinen metinlerdir. Öğretim programları; eğitim programları doğrultusunda dersin öğretimiyle ilgili, bireye kazandırılması hedeflenen okul içi ve okul dışı tüm eğitim etkinliklerini kapsayan geniş bir sistemdir. Bu sistem; amaç, hedef, kazanım, içerik, zaman, yöntem, teknik, araç-gereç, ölçme ve değerlendirme gibi unsurları kapsamaktadır. Hangi konunun niçin, ne zaman, nerede, nasıl, ne ile ve ne kadar öğretileceği öğretim programlarında somutlaştırılır. Öğretim programları, yazılı ve resmî metinlerdir. Toplumun beklentileri yönünde şekillenir. Günün şartlarına ve ihtiyaçlarına göre de güncellenir veya değiştirilir. Millî eğitimin genel ve temel amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelik faaliyetlerin tümü olarak da adlandırılan programlar, bir bakıma derslerin yol haritalarıdır.

Ana hatlarıyla genel bir öğretim programı:

Öğrencilerin bilgi, beceri ve tutumlarını geliştirici bir işleve sahip olmalıdır.

Eğitim öğretim sürecinde uygulanabilir olmalıdır.

Yeni gelişmelere ve uygulamalara karşı esnek olmalıdır.

Toplumsal değerlerle uyumlu olmalıdır.

Bilimsel bilgi ve verilerle örtüşmelidir.

Programın kendi etkinliği ile öğrenciler üzerindeki etkinliği değerlendirilebilir olmalıdır.

Bu çalışmada gerek eğitimin millîleşmesi gerekse genç kuşakların millî kültür ve millî kimlik edinme süreçlerinde önemli bir işleve sahip olduğunu düşündüğümüz Köktürk Yazıtları'na Cumhuriyet sonrası hazırlanan 1924, 1927, 1929, 1934, 1938, 1950, 1954, 1957, 1960, 1976, 1992, 2005, 2011, 2015, 2017 ve 2018 dil ve edebiyat öğretim programlarında "yer verilip verilmediği", "yer verilmişse kazanım, amaç, hedef ve yöntem açısından yeterli olup olmadığı?" ele alınmış ve çeşitli çıkarımlarda bulunulmuştur. Çalışma, betimsel desende doküman analizine dayanan nitel bir çalışmadır.

1924 Yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında Köktürk Yazıtları

Orta öğretim kurumları için ilk genel program, 21 Nisan -1 Mayıs 1924 tarihleri arasında gerçekleştirilen "İkinci Heyet-i İlmiye Çalışmaları" toplantısından sonra hazırlanmıştır. Hazırlanan bu programın esasları "Lise Müfredat Programlarının Esbab-ı Mucibe Lâyihası" adıyla yayınlanır. Dil ve edebiyat öğretimi ile ilgili hususlar,

programın son kısmında “Türkçe” başlığıyla verilir. Dersin amaçları ise “Türkçe Programının Esbab-ı Mucibesi” alt başlığıyla sunulur. Lise öğretim programlarının içerikleri de “Lise Birinci Devre Müfredat Programı” ve “Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı” olmak üzere iki ayrı kitapçık olarak basılmıştır. “Lise Birinci Devre Müfredat Programı” kitapçığında dil ve edebiyat öğretimi dersinin adı “Türkçe-Edebiyat”, “Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı” kitapçığında ise dil ve edebiyat öğretimi dersinin adı “Türkçe ve Edebiyat” şeklindedir (Çelik, 2018, s. 251, 252).

1924’te yayımlanan Cumhuriyet Dönemi’nin ilk dil ve edebiyat öğretimi programı Köktürk Yazıtları ekseninde incelediğinde Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı’nda yazıtlara yer verildiği görülmektedir: Programda, beşinci sınıfların “Türk Edebiyatı Tarihi” ana başlığı altında “İslamiyet’ten Evvel Türk Edebiyatı” alt başlığında “Yenisey ve Orhun Kitabeleri” şu şekilde ele alınmıştır:

“Kable’l-İslam Türk tarihi ve medeniyetine umumi bir nazar-lisan ve yazı: eski Türk lehçeleri, Yeniseyi, Orhun Kitabeleri, Orhun yazısı, Uygur yazısı, Türkçede kullanılan sa’ir muhtelif elifbalar- millî Türk destanı: Oğuz, Tukyü ve Uygur destanları- ilk şiirler ve ilk şairler: Ayinlerde şiir, millî musiki, ilk mevzular, vezin ve kafiye, eski Türk edebiyatına umumi bir nazar (Maarif Vekâleti, 1924b, s. 5)”.

Programda Köktürk Yazıtları’yla ilgili herhangi bir amaç, kazanım, içerik, yöntem hakkında ayrıntılı bir işleniş biçimi ortaya konulmamıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet Dönemi’nin ilk dil ve edebiyat programında millî bir yapı içeren yazıtlara yer verilmesi dikkate değerdir. 1924 yılı itibarıyla ülkemizde toplumun büyük bir kesimi tarafından bilinmeyen Köktürk Yazıtları’na programda yer verilmiş olması Cumhuriyet rejiminin amaç ve hedeflerini yansıtmaya bakımdan oldukça anlamlıdır.

1927 Yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında Köktürk Yazıtları

1924 yılı programının uygulanması aşamasında ortaya çıkan eksiklik ve aksaklıkların giderilmesi amacıyla “Orta Mektep ve Lise Edebiyat Programlarına Zeyl” adı altında 1927 yılında yeni bir program hazırlanır. Sunuş kısmında programın değiştirilmesinin gerekçelerine değinilir. Gerek müfettiş raporlarından gerekse öğretmenlerin sözlü ve yazılı ifadelerinden edinilen bilgiler ışığında üç yıl yürürlükte kalan 1924 programının bazı maddelerinin uygulanmasında zorluklar yaşandığı tespit edilir (Dursunoğlu, 2006, s. 4).

1927 yılına yayımlanan Türk dili ve edebiyatı öğretim programında, Köktürk Yazıtları ile ilgili doğrudan bir ifadeye rastlanılmamaktadır. Programın lise ikinci devre ikinci kısmının Türk edebiyatı tarihi bölümünde, edebiyatımızın başlangıcından 10. asra kadar olan devresinin muhtelif Türk memleketlerindeki kolları ve tezahürleri dikkate alınarak işlenmesine yönelik ifadeler yer verilir (Maarif Vekâleti, 1927, s. 8). Bu ifadelerin dolaylı olarak Köktürk Yazıtları’nı da kapsadığı çıkarımı yapılabilir.

1929 Yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında Köktürk Yazıtları

1 Kasım 1928’deki Harf İnkılabıyla birlikte Türk dili ve edebiyatı dersi için yeni programların hazırlanması ihtiyacı doğar. Bu ihtiyaç doğrultusunda, 1929 yılında yeni

bir program hazırlanır. 1924 ve 1927 programlarından farklı olarak Türkçe öğretiminin amaçları, ayrıntılı bir biçimde ilk defa bu programda belirtilir.

Edebiyat eğitiminin esas hedefinin millî ve manevi hayatın çeşitli cephelerini yansıtan eserlerle öğrencinin fikrî ve hissi ilgini çekmek ifadeleriyle belirtilir. “Orta Mekteplerin Türkçe Derslerinin Başlıca Gayeleri” başlığı altında ise öğrenciye asil ülküler, millî duygular aşılacak, karakterinin oluşumuna yardımcı olmak, onu sosyal, millî hayatta daha faydalı ve daha faal bir fert olarak yetiştirmek” (Maarif Vekâleti, 1929, s. 11)” şeklinde hedefler sıralanır.

Köktürk Yazıtları ekseninde 1929 programı incelendiğinde yazıtlara, 1927 programında olduğu gibi doğrudan yer verilmediği görülmektedir. Türk Edebiyat Tarihi başlığı altında başlangıcından Tanzimat’a kadar edebiyatımızın çeşitli cepheleri dikkate alınarak toplu ve kısa bilgi verilmesi program metninde yer alır. Bu belirsiz ifadelerden hareketle yazıtların işleniş ders kitabı yazarına/yazarlarına bırakıldığını söylenebilir.

1934 Yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında Köktürk Yazıtları

1929’da ortaöğretimin birinci ve ikinci devrelerinde “Türkçe” olan dersin ismi ortaokulda “Türkçe”, lisede ise “Edebiyat” adı olarak düzenlenmiştir. Bununla birlikte 1934 yılında yürürlüğe giren dil ve edebiyat öğretim programı 1929 programıyla benzer yapıdadır. 1934 programında da Köktürk Yazıtları doğrudan yer almamıştır.

Lise 2. sınıflarda Türk Edebiyatı Tarihi kısmında, başlangıcından Tanzimat’a kadar edebiyatımızın muhtelif cepheleri dikkate alınarak toplu ve kısa bilgi verilmesi önerilmiştir (Maarif Vekâleti, 1934, s. 8). Bu öneriyle konunun işleniş yine ders kitabı yazarının/yazarlarının sorumluluğuna bırakılmıştır.

1938 Yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında Köktürk Yazıtları

1938 yılı Türk dili ve edebiyatı öğretim programı, 1934 yılının tekrarı niteliğindedir. Programda ciddi bir düzenleme ve değişiklik yapılmamıştır. Köktürk Yazıtları’yla ilgili bir bölüm veya vurgu bu programda da bulunmamaktadır. Dolaylı olarak değerlendirilebilecek ifadeler, 1934 programındaki gibi yinelenmiştir.

1950 Yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında Köktürk Yazıtları

1949-1950 eğitim-öğretim yılıyla birlikte liseler 4 yıla çıkarılır. Bu durum, öğretim programlarında değişiklik ve düzenlemeleri de beraberinde getirir. 1950’de yayımlanan programın lise ikinci sınıflarda “okuma becerisi” başlığı altında Köktürk Yazıtları’na değinildiği görmekteyiz.

10. sınıfta, kaynağından Tanzimat Dönemi’ne kadar devam eden süreçte Türk edebiyatının gelişmesi hakkında toplu bir fikir veren metinler üzerinde durulacağını ifade eden program, bu dönemi iki bölümde vermeyi amaçlar. İlk kısımda da destanlar üzerinde durulacağını belirten 1950 programının 2. kısımda ise Köktürk Yazıtları şu şekilde yer alır:

“Yazılı ilk Türkçe metinler, Orhun anıtları. (Bu anıtların uygun yerlerinden seçilecek beş on satırlık asıl metinle beraber, bir iki sahifede bugünkü dile çevrilmiş metin örneği alınacak ve bu vesile ile fazla tafsilata girilmeden Türkçemizin on iki yüzyıl önceki hâline öğrencilerin dikkati çekilecek, anıtların

dil, sanat ve tarih bakımından değeri üzerinden bilgi verilecektir)" (MEB, 1950, s. 1).

Görüldüğü üzere 1950 yılı öğretim programında "fazla tafsilata girişilmeden" ve "öğrenci seviyesini aşmayacak bir ölçüde" ifadeleriyle Köktürk Yazıtları'nın yüzeysel bir biçimde öğrencilere aktarılması hedeflenmektedir. "Fazla tafsilata girişilmeden" ve "öğrenci seviyesini aşmayacak bir ölçüde" ifadeleri kapalı bir anlatım içermektedir. Bu durumun programın netliğini zedelediği görülmektedir. Görüldüğü üzere 1950 yılı öğretim programında "fazla tafsilata girişilmeden" ve "öğrenci seviyesini aşmayacak bir ölçüde" ifadeleriyle Köktürk Yazıtları'nın yüzeysel bir biçimde öğrencilere aktarılması hedeflenmektedir. "Fazla tafsilata girişilmeden" ve "öğrenci seviyesini aşmayacak bir ölçüde" ifadeleri kapalı bir anlatım içermektedir. Bu durumun programın netliğini zedelediği görülmektedir

1954 Yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında Köktürk Yazıtları

1954-1955 eğitim öğretim yılından itibaren liselerde uygulanan dört yıllık eğitim süresi, tekrar üç yıla indirilince ders programlarında da değişikliğe gidilmiştir. 13 Eylül 1954 yılında yayımlanan Tebliğler Dergisi'nde bu durum "1954-1955 ders yılından itibaren liselerde üç yıllık program tatbik edilecek ve dört yıllık programdan üç yıllık programa intikal şu suretle olacaktır." (MEB, 1954, s. 109) cümlesiyle belirtilmiştir.

Köktürk Yazıtları'na bu yeni Türk dili ve edebiyatı programında "İslâmlıktan önceki Türk edebiyatı: Oğuzname'den ve Orhun yazıtlarından seçilmiş parçalar." şeklinde yer verilir (MEB, 1954, s. 109). 1954 programında da yazıtların işleniş biçimine yönelik herhangi bir yöntem ve teknik bulunmamaktadır.

1957 Yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında Köktürk Yazıtları

1957'de yürürlüğe giren dil ve edebiyat öğretim programı önceki programların geliştirilmiş şeklidir. Bu programın amaçları arasında yer alan "önemli şahsiyetleri değişik yönleriyle öğrenciyle karşılaştırmak" (MEB, 1957, s. 147) ifadesi bağlamında Köktürk Yazıtları programda değerlendirilmiştir. İslamiyet'ten evvelki Türk edebiyatı kısmında, Orhun Yazıtları'ndan seçilmiş parçalar şeklinde programın lise 2. sınıfın edebiyat ve fen kollarında yazıtlar ele alınmıştır (MEB, 1957, s. 149). Bununla birlikte dersin işleniş yöntemiyle ilgili herhangi bir ayrıntıya girilmemiştir.

1960 Yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında Köktürk Yazıtları

1960'ta yayımlanan lise edebiyat programında Köktürk Yazıtları, 1957 edebiyat programındaki gibi Lise 2. sınıfların programında "İslamıktan önceki Türk Edebiyatı. Orhun yazıtlarından, Kaşgarlı Mahmut'tan ve Oğuzname'den seçilmiş parçalar" (MEB, 1960, s. 11) ifadesiyle yer almış, herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir.

1976 Yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında Köktürk Yazıtları

1976'da yayınlanan programla birlikte "Türk dili ve edebiyatı" dersi "Türk dili" ve "Türk edebiyatı" şeklinde ikiye ayrılır.

"Edebî eserlere yansıyan Türk düşünce sisteminin ana çizgilerini, Türk toplumuna ait değer hükümlerini anayasamızda ifadesini bulan Türk milliyetçiliği idealini öğrencilere benimsetmek; bu eserler aracılığıyla, Türk ruhunu ve Türk düşünce sisteminin devirden devire, nesilden nesile, değişen

ve değişmeyen motiflerini tespit yoluyla bizi biz yapan başlıca unsurları göstermek; Türkçenin asırlarca, her türlü yabancı tesirlere rağmen varlığını korumuş olmasındaki kudretini, akıcılığını ve güzelliğini göstermek suretiyle öğrencilere Türkçeyi sevdirmek” (MEB, 1976, s. 341) gibi amaçlar içeren 1976 programı millî duygulara yoğun bir biçimde yer vermesi bakımından diğer programlardan ayrılır.

1976 programını Köktürk Yazıtları ekseninde incelediğimizde, Türk edebiyatı dersinin lise 1 ve lise 2. sınıflarında yazıtlara yer verildiğini görmekteyiz. Lise 1. sınıfının program metnine “Bu sınıf edebî metinlerin incelenmesine bir başlangıç teşkil ettiği için önce ana hatlarıyla; edebiyat, edebiyat neveleri, Türk edebiyatının devirleri, sahaları ve başlıca özellikleri hakkında bilgi verilmelidir” (MEB, 1976. 343) cümlesiyle giriş yapılır. Ardından program beş ana başlığa bölünür. 5. Bölümü, Deneme ve Fikir Yazıları” başlığı oluşturur. Bu bölüm, alt başlığında “İslamiyet’ten Önceki Devir” maddesi içinde Tonyukuk Yazıtı’na sadece isim olarak yer verilir. Bu yazıtın nasıl işleneceğine dair ise bir ayrıntı bulunmaz.

Lise 2. sınıf programında Köktürk Yazıtları, “Hikâye Tarzında Yazılmış Eserler” kategorisinde değerlendirilmiştir. Önceki programlara nazaran Köktürk Yazıtları, 1976 yılındaki programda daha kapsamlı olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte bu program da diğer programlar gibi yöntem sağlama ve sunma açılarından yeni bir yaklaşım getirmemiştir.

1992 Yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında Köktürk Yazıtları

1991-1992 yılından itibaren ortaöğretim kurumlarında ders geçme ve kredi sisteminin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte program bütünüyle değişmiştir. Türk dili ve edebiyatı dersi “Edebiyat”, “Türk dili” ve “Kompozisyon” olarak üç ayrı bölüme ayrılır.

Köktürk Yazıtları dairesinde 1992 programını değerlendirdiğimizde, lise 2. sınıfın “Edebiyat” dersi kapsamında yazıtlara yer verildiği görmekteyiz. Programın 2. bölümünde “Türk Edebiyatında Devirler” ana başlığı “İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı” alt başlığının “Yazılı Eserler” kısmında “Göktürk Kitabeleri (Metinleri) olarak programda ele alınmıştır (MEB, 1992, s. 820).

1992 programında da Köktürk Yazıtları’nın nasıl ve ne şekilde işleneceği yönünde kapsamlı bilgi bulunmamaktadır.

2005 Yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında Köktürk Yazıtları

Ortaöğretimin dört yıla çıkarılması üzerine 2005 yılında, günün şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun yeni dil ve edebiyat programı hazırlanır. Türk dili ve edebiyatı dersi, “Türk Edebiyatı” ve “Dil ve Anlatım” şeklinde iki ayrı ders olarak düzenlenir. Yapılandırmacı yaklaşımla oluşturulan program, ünite esasına dayanır. Ünite esası, 2005 programını önceki programlardan farklı kılar. Kazanımlar, yeni programın temelini şekillendirir.

2005 programını Köktürk Yazıtları çerçevesinde incelediğimizde, Cumhuriyet Dönemi’nin en kapsamlı programıyla karşılaşırız. Programda yazıtlar; kazanımlarla, becerilerle, etkinliklerle ve açıklamalarla ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir. Köktürk

Yazıtları'na ilişkin kazanımlar, onuncu sınıfın 1. ünitesi olan "Tarih İçinde Türk Edebiyatı" ile onuncu sınıfın 2. ünitesi olan "Destan Dönemi Türk Edebiyatı" konu başlıkları altında verilir. 1. Ünitenin ilk konusu olan "Edebiyat-Tarih İlişkisi" kısmında, "edebiyat tarihinin uygarlık tarihi içindeki yerini açıklar" kazanımı bağlamında öğrencilere hazırlamaları için sınıf içi ve sınıf dışı etkinlik örneği verilir. Bu örnekte öğrencilerden; Türk edebiyatı tarihinin uygarlık tarihine katkısını araştırmaları, tarih kitaplarından Köktürk ve Kutluk Devleti ile ilgili bölümleri, edebiyat kitaplarından Köktürk Yazıtları ile ilgili metinleri okumaları, her iki kitapta yer alan Köktürk Devleti ile ilgili bilgileri ve bu bilgilerin veriliş biçimini karşılaştırmaları, edebiyatın tarihle etkileşimini değerlendirmeleri ve ortaya çıkan sonuçları yazılı olarak arkadaşlarıyla paylaşmaları istenir (MEB, 2015, s. 75).

Programın onuncu sınıfın 2. ünitesinin üçüncü bölümü, ağırlıklı bir biçimde Köktürk Yazıtları'na ayrılmıştır. Köktürk Yazıtları'nın yazıldığı dönemle ilişkilendirilmesi, yazılı edebiyatın en önemli kaynaklarının Köktürk Yazıtları olduğunu kavranması, Köktürk Yazıtları'nın yazılı Türk edebiyatındaki önemini açıklaması, Köktürk Yazıtları'nın Türk medeniyeti tarihi içindeki yerini açıklanması, Köktürk Yazıtları'nın temel düşüncesini belirlenmesi, Köktürk Yazıtları içeriğinin yorumlanması, Köktürk Yazıtları'nın dil ve anlatım özelliklerini açıklanması gibi kazanımlara yer verilir (MEB, 2015, s. 83-85).

2011 Yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında Köktürk Yazıtları

2011 yılı Türk dili ve edebiyatı programı, 2005 yılının programının devamı niteliğinde olup ana çerçevesi itibarıyla bir değişikliğe uğramamıştır. Dolayısıyla 2011 programında da Köktürk Yazıtları önemli bir yer tutar. Program kapsamında Köktürk Yazıtları'na ilişkin kazanımlar onuncu sınıfın 1. Ünitesi olan Tarih İçinde Türk Edebiyatı'nın ilk kısmı olan "Edebiyat Tarihi" ile onuncu sınıfın 2. Ünitesi olan Destan Dönemi Türk Edebiyatının 2. Kısmı olan Yazılı Edebiyat (Köktürk Yazıtları, Uygur Metinleri) konu başlığı altında ele alınmıştır (MEB, 2015, s. 40, 46).

2015 Yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında Köktürk Yazıtları

2015 yılında yayımlanan dil ve edebiyat programında "Türk edebiyatı" dersi ile "dil ve anlatım" dersleri yeniden "Türk dili ve edebiyatı" dersi çatısı altında birleştirilir. Bu durum karşısında öğretim programında tekrar değişikliğe gidilir.

2015 programında Köktürk Yazıtları, 11. sınıf 2. dönemde işlenmesi planlanan "söylev" konusunun içinde "türün dünya ve Türk edebiyatındaki ilk örneklerine değinilir, bir söylev örneği olarak Köktürk Yazıtları'ndan bir bölüm incelenir." (MEB, 2015, s. 74) şeklinde sadece bir cümleyle yer bulur. 2005 ve 2011 öğretim programlarında geniş bir şekilde yer verilen Köktürk Yazıtları'nın 2015 öğretim programında "söylev" türünün içine sıkıştırıldığı görülmektedir.

2017 Yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında Köktürk Yazıtları

2017 yılında dil ve edebiyat dersi için hazırlanan yeni programda Köktürk Yazıtları'na 12. sınıf 7. ünitenin konusu olan "söylev (nutuk)" türünün işlenmesi sürecinde yer verilir. Bu yer verilme ayrıntılı olmayıp "İslamiyet'in kabulünden önceki

söylev örneği Kök Türk Kitabeleri'nden seçilir." (MEB, 2017, s. 68) biçimde bir ifadeden ibarettir.

2018 Yılı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında Köktürk Yazıtları

2018 yılında yayımlanan ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı programı, 2017 yılı programıyla benzer niteliktedir. 2018 programında da Köktürk Yazıtları 12. sınıf 7. ünitenin konusu olan "söylev (nutuk)" türü bölümde değerlendirilir (MEB, 2018, s. 63). Programda yazıtlardan seçilecek metinle ilgili detaylı bir açıklama bulunmamaktadır.

Sonuç

Türk tarihi, kültürü ve edebiyatı açısından eşsiz bir hazine olan Köktürk Yazıtları; Türkçenin bilinen ilk yazılı belgesi hüviyetindedir. Bu belgenin taşıdığı değeri yeni nesillere ayrıntılı bir şekilde anlatmak ve aktarmak millî bir vazifedir. Öğretim programları, bu anlatma ve aktarma faaliyetinin somutlaştırılması yönünden önemli bir işleve sahiptir. Bu bilinç doğrultusunda Cumhuriyet'in ilanından sonra program geliştirme çabalarında bir hızlanmanın olduğu görülmektedir. Yeni rejimle birlikte yeni programlar eşliğinde yeni nesillerin yetiştirilmesi amaçlanır. Bu noktada ders programlarının içerikleri, hedefleri, ilkeleri, yöntemleri gündeme gelir.

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk Türk dili ve edebiyatı öğretim programı 1924 yılına aittir. Programda dersin adı "Türkçe" olarak geçmektedir. 1924 programında Köktürk Yazıtları ile Köktürk alfabesine de yer verilir. Halk nezdinde fazla bilinmeyen sadece ilgili çevrelerce tanınan Köktürk Yazıtları'nın Cumhuriyet Dönemi'nin ilk Türk dili ve edebiyatı programına alınması dikkate değerdir.

Türk dili ve edebiyatı programının 1927'deki düzenlemiş içeriğinde Köktürk Yazıtları'na doğrudan isim olarak yer verilmez.

1929'deki Türk dili ve edebiyatı programı olan 1 Kasım 1928'deki Harf İnkılabından sonra yayınlanan kapsamlı ilk program olma özelliği taşımaktadır. 1929 program metninde Köktürk Yazıtları'na doğrudan yer verilmemiştir.

1934 ve 1938'de yıllarında yayımlanan programlarda Köktürk Yazıtları'na isim olarak rastlanmamaktadır.

Türk dili ve edebiyatının 1950'de yayınlanan programında, Köktürk Yazıtları'nın doğrudan ele alındığını görmekteyiz. Türkçenin on iki yüzyıl önceki hâline öğrencilerin dikkatinin çekileceği belirtilen programda; yazıtların dil, sanat ve tarih bakımından değeri üzerinden ayrıntıya girilmeden bilgi verileceği vurgulanır.

1954, 1957 ve 1960 programlarında Köktürk Yazıtları, "İslâmlıktan önceki Türk edebiyatı: Oğuzname'den ve Orhun yazıtlarından seçilmiş parçalar." biçiminde bir cümleyle yer bulur.

Türk dili ve edebiyatı öğretim programının 1976'da yayınlanan metni, önceki yıllarda yayınlanan diğer program metinlerinden kısmen daha ayrıntılıdır. "İslamiyet'ten Önceki Devir" maddesi içinde Tonyukuk Abidesi'ne isim olarak da olsa yer verilir. Lise 2. sınıf programında ise Köktürk Yazıtları, "Hikâye Tarzında Yazılmış Eserler" başlığında değerlendirilir.

Köktürk Yazıtları 1992'deki programda lise 2. Sınıfın "Edebiyat" dersi içeriğinde ele alınmıştır. "Türk Edebiyatında Devirler" ana başlığı "İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı" alt başlığının "Yazılı Eserler" kısmında "Köktürk Kitabeleri (Metinleri)" yer bulmuştur.

2005 ve 2011 yılında yayımlanan Türk dili ve edebiyatı öğretim programlarında, Köktürk Yazıtları'na hak ettiği değer verilir. Kazanımlar, beceriler, etkinlikler ve açıklamalar kapsamında yazıtlar geniş bir biçimde işlenir.

2015 yılında, "Türk edebiyatı" ile "dil ve anlatım" derslerinin tekrar "Türk dili ve edebiyatı" dersi şeklinde birleştirilmesi üzerine öğretim programında da değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklik neticesinde Köktürk Yazıtları'na "söylev" türünün içinde bir yöntem ve teknik sunulmadan yer verilmiştir.

2017 ve 2018 programlarında da yazıtlar 2015 programında olduğu gibi yine "söylev" türü içinde kısaca yer almıştır.

Netice olarak Türk tarihi, Türk dili, Türk kültürü açısından zengin bir içeriğe ve derinliğe sahip Köktürk Yazıtları'nın Cumhuriyet'ten günümüze kadar olan süreçte hazırlanan dil ve edebiyat öğretim programlarında hak ettiği ölçüde ele alınıp değerlendirilmediği görülmektedir. Genç nesillerin dil ve tarih şuurunu edinmelerinde, millî kimlik kazanmalarında önemli bir rol üstleneceğini düşündüğümüz Köktürk Yazıtları'na sahanın uzmanları tarafından hazırlanacak yeni dil ve edebiyat programlarında, farklı boyutlarıyla yer verilmesi isabetli bir karar olacaktır.

Extended Abstract

The Köktürk Inscriptions are tombstones created during the II Köktürk Khaganate in the VIII century. Köktürk Inscriptions, which contain important information about the Turkish language, Turkish folklore, Turkish belief system, Turkish mythology, Turkish military system and Turkish state administration, are the oldest known written document of Turkish history, culture and literature. Inscriptions are the most valuable works of Turkish language, Turkish culture and Turkish history, both materially and spiritually. Köktürk Inscriptions, which are the first text in which the name Turk is mentioned, are also a unique treasure that provides the formation of our national identity.

Every society strives to raise its new generations within a certain plan and system. States, through educational institutions, tend to code and educate the entire society within the framework of their own ideological principles and to spread the symbols and icons arising from their own ideological structure to the society. The Ministry of National Education should also take into account the curriculum in terms of values education in order to contribute to the education of students at the desired level in terms of historical and national values. In this context, Köktürk Inscriptions, which have a unique historical and national value for the Turkish nation, have a very important place.

Within the framework of this understanding, it is seen that Köktürk Inscriptions were included in the language and literature teaching programs prepared in 1924 with the declaration of the Republic. The inclusion of these inscriptions with a national

structure in the first language and literature program of the Republican Era is noteworthy in that it reflects the aims and objectives of the new regime. There is no direct statement about Köktürk Inscriptions in the Turkish language and literature curriculum published in 1927. When the 1929 program is examined on the axis of Köktürk Inscriptions, the inscriptions are not included directly as in the 1927 program. The 1934 program had a similar structure to the 1929 program, and the Köktürk Inscriptions were not directly discussed in this program. The Turkish language and literature curriculum of 1938 is a repetition of 1934. There is no section or statement about Köktürk Inscriptions in this program. With the 1949-1950 academic year, high school years were increased to four years.

This situation brings changes and regulations in the curriculum. In the program published in 1950, Köktürk Inscriptions were mentioned under the title of “reading skills” in the second grades of high school. When the four-year education period applied in high schools was reduced to three years starting from the 1954-1955 academic year, the curriculum was also changed. Köktürk Inscriptions were evaluated in the 1954 Turkish language and literature program, although not in detail. The language and literature curriculum, which came into force in 1957, is an improved version of the previous programs. In this program, Köktürk Inscriptions were discussed. In the high school language and literature program published in 1960, Köktürk Inscriptions were superficially included in the language and literature program of 1957.

With the program published in 1976, the “Turkish language and literature” course was divided into two: “Turkish language” and “Turkish literature”. Köktürk Inscriptions were handled with a more national understanding in the 1976 program compared to other programs. The program has completely changed with the introduction of the course pass and credit system in secondary education institutions since 1991-1992. When we examined the 1992 program from the Köktürk Inscriptions department, the inscriptions were discussed, although not comprehensively. Following the extension of secondary education to four years, a new language and literature program was prepared in 2005, in line with the conditions and needs of the day. Turkish language and literature course is organized as two separate courses: “Turkish Literature” and “Language and Expression”. The 2005 program is the most detailed program of the Republican Era in terms of Köktürk Inscriptions. The 2011 Turkish language and literature program is a continuation of the 2005 program and has not undergone any changes in terms of its main framework.

Therefore, Köktürk Inscriptions have an important place in the 2011 program. In the language and literature program published in 2015, the Turkish literature” course and the “language and expression” courses are combined again under the umbrella of the “Turkish language and literature” course. In this situation, the curriculum is changed again. In the 2015 curriculum of Köktürk Inscriptions, it was squeezed into the “discourse” genre. In the secondary education Turkish language and literature programs published in 2017 and 2018, Köktürk Inscriptions are again evaluated in the “speech” type section. It is seen that Köktürk Inscriptions, which have a rich content

and depth in terms of Turkish history, Turkish language and Turkish culture, have not been addressed and evaluated to the extent they deserve in the language and literature teaching programs prepared from the Republic to the present day.

Kaynakça

- Çelik, T. (2018). Türkiye’de 1924-2017 arası dil ve edebiyat dersi öğretim programlarına bakış. *Journal of Turkish Studies*, Volume 13 Issue 4, 245-274. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13019>
- Çetin, H. (2001). Devlet, ideoloji ve eğitim. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 25, No: 2. 201-211. Erişim adresi: <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php>. Erişim tarihi: 14.10.2022.
- Dursunoğlu, H. (2006). Cumhuriyetin ilanından günümüze Türkçe ve edebiyat öğretiminin orta öğretimdeki tarihî gelişimi. *Milli Eğitim Dergisi*, 34 (169), 0-0. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/milliegitim/issue/36938/422336>. Erişim tarihi: 15.10.2022.
- Ergin, M. (2011). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Maarif Vekâleti (1340-a). *Lise birinci devre müfredat programı*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Maarif Vekâleti (1340-b). *Liselerin ikinci devre müfredat programı*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Maarif Vekâleti (1340-c). *Lise müfredat programları esbâb-ı mûcibe lâyihası*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Maarif Vekâleti (1927). *1340 Tarihli orta mektep ve lise müfredat programlarına zeyl*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Maarif Vekâleti (1929). *Orta mektep ve liselerin Türkçe müfredat programı*. Ankara: Yeni Gün Matbaası.
- Maarif Vekâleti (1934). *Lise müfredat programı*. Ankara: Maarif Basımevi.
- Maarif Vekâleti (1938). *Lise müfredat programı*. Ankara: Maarif Basımevi.
- Maarif Vekâleti (1956). *Lise müfredat programı*. Ankara: Maarif Basımevi.
- Maarif Vekâleti. (1960). *Lise müfredat programı*. Ankara: Maarif Basımevi.
- MEB (1950). *Tebliğler Dergisi*. C. 12, S. 571.
- MEB (1954). *Tebliğler dergisi*. C. 17, S. 816.
- MEB (1957). *Tebliğler Dergisi*. C. 20, S. 976.
- MEB (1976). *Tebliğler Dergisi*. C. 39, S. 1901.
- MEB (1992). *Tebliğler Dergisi*, C.55, S. 2363.
- MEB (1992). *Tebliğler Dergisi*. C. 55, S. 2370.
- MEB (2005). *Türk edebiyatı dersi öğretim programı ve kılavuzu (9-12. Sınıflar)*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB (2011). *Ortaöğretim Türk edebiyatı dersi 9, 10, 11 ve 12. sınıflar öğretim programı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (2015). *Ortaöğretim Türk edebiyatı dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB.(2017). *Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı dersi öğretim programı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (2018). *Ortaöğretim Türk edebiyatı dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Şimşek, U. & Küçük, B. & Topkaya, Y., (2012). Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının ideolojik temelleri. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall, 2809-2823. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4212>.
- Tekin, T. (2006). *Orhon yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkçe Bilimsel Metinlerde Tanıtlayıcıların İşlevleri

Function of Evidentials in Turkish Scientific Texts

Esra AYDIN *
Kamil İŞERİ **
İzel İŞİK ***
Ece ESMİOĞLU ****

Öz

Üstsöylem; düşüncelerin ifade ediliş biçiminin yanında alıcılarla kurulan ilişkileri de kapsamaktadır. Yazarlar okuyucuları ile ilişki kurabilmek için söylemi düzenlemeye, okuyucuları da metne dâhil etmeye ve kendi düşüncelerini okuyucuya aktarmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda yazarın metne ve okuyucuya karşı duruşunu somut olarak gösterebilmek için kullandığı dilsel kaynaklar üstsöylem olarak adlandırılmaktadır. Üstsöylem, bilgi odaklı ve alıcı odaklı etkileşimli belirleyiciler aracılığıyla farklı dilsel işlevler üstlenerek yazarın duruşunu belirlemeye yardımcı olmaktadır. Üstsöylem modelinin alt ulamı olan tanıtlayıcılar ise yazarın düşüncesini desteklemesi ya da karşıt sav oluşturabilmesi için başka metinlerde kullanılan bilgiye gönderimde bulunmasıdır. Bu çalışmada amaç, tanıtlayıcıların dilsel gerçekleştirmelerinin üstsöylem aracı olarak nasıl işlev gördüğü, alıcıyı ikna etme konusunda nasıl bir rol oynadığını incelemektir. Nitel araştırma yöntemi ile yapılandırılan ve belge tarama modeli kullanılan çalışmanın veri tabanını Dergipark'ta yer alan ve 2022 yılı Ocak-Haziran dönemleri arasında üniversiteler tarafından yayımlanan hakemli dergiler oluşturmaktadır. Orantısız örneklem büyüklüğü hesaplama formülü ile belirlenen örneklem, 78 araştırma makalesinden oluşmaktadır. Çalışmada Hyland (2005)'in üstsöylem modelinde yer alan bilgi odaklı etkileşimli üstsöylem belirleyicisi olan tanıtlayıcıların Türkçedeki işlevleri üstsöylemsel bakış açısıyla ele alınmıştır. Çalışma sonucunda Türkçe Sosyal Bilimler alanlarında kullanılan tanıtlayıcıların işlevleri belirlenmiş, bu işlevlerin alana özgü olduğu ve Sosyal Bilimler açısından genellenebilir olma durumları tartışılmıştır. Tarih, Sosyoloji, Psikoloji ve Felsefe alanları arasından en sık tanıtlayıcı kullanımının Tarih, en az sıklığı ise Felsefe alanına ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

* Arş. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi
esra.ozturk@deu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2638-575X
İzmir / TÜRKİYE

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi
kamil.iseri@deu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3029-2342
İzmir / TÜRKİYE

*** Dr. Öğrencisi., Dokuz Eylül Üniversitesi
izelisikk00@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2259-4394
İzmir / TÜRKİYE

**** Dr Öğrencisi., Dokuz Eylül Üniversitesi
ecesmioglu@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1291-0613
İzmir / TÜRKİYE

* Arş. Gör. Dr., Dokuz Eylül University
esra.ozturk@deu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2638-575X
İzmir / TÜRKİYE

** Prof. Dr., Dokuz Eylül University
kamil.iseri@deu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3029-2342
İzmir / TÜRKİYE

*** PhD Student Dokuz Eylül University
izelisikk00@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2259-4394
İzmir / TÜRKİYE

**** PhD Student Dokuz Eylül University
ecesmioglu@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1291-0613
İzmir / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Tanıtlayıcılar, Üstsöylem Belirleyicileri, Akademik Metinler.

Abstract

The concept of metadiscourse, which defines the features of language, not only defines how thoughts are expressed, but also defines the relations established with the receivers. Authors need to organize the discourse, include the readers in the text and convey their own thoughts to the reader in order to establish a relationship with their readers. In this context, linguistic resources used by the author to show his stance against the text and the reader concretely are called metadiscourse. Metadiscourse helps to determine the stance of the author by assuming different linguistic functions through interactive and interactional dimensions of metadiscourse determinants. The aim of this study is to examine how the linguistic realizations of the evidentials function as metadiscourse tools and how they play a role in persuading the receiver. The study was structured with qualitative research method and document scanning model was used. The sample of the study, determined by the proportional sample size calculation formula, consists of 78 research articles. In the study, the functions of the evidentials, which are the information-oriented interactive metadiscourse markers in Hyland's (2005) metadiscourse model, in Turkish were discussed from a

Başvuru/Submitted: 18/01/2023

Kabul/Accepted: 17/07/2023

metadiscursive point of view. As a result of the study, the functions of the evidentials used in Turkish social sciences were determined, the specificity of these functions and their generalizability in terms of social sciences were discussed. Among the fields of History, Sociology, Psychology and Philosophy, it has been concluded that the most frequent use of evidential is in history, and the least frequent one belongs to the field of philosophy.

Keywords:

Evidentials, Metadiscourse Markers, Academic Texts.

Makale Bilgileri

- Atıf:** Aydın, E. & İşeri, K. & Işık, İ. & Esmioğlu, E. (2023). Türkçe Bilimsel Metinlerde Tanıtlayıcıların İşlevleri. *Selçuk Türkiyat*, (60): 307-326. Etik Kurul Kararından muaftır.
- Etik Kurul Kararı:** Katılımı yok.
- Katılımcı Rızası:** Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
- Mali Destek:** Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Çıkar Çatışması:** Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
- Telif Hakları:** İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
- Değerlendirme:** Yapıldı – iThenticate.
- Benzerlik Taraması:** sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
- Etik Beyan:** Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.
- Lisans:** 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- It is exempt from the Ethics Committee Approval.*
- Ethics Committee Approval:** No participants.
- Informed Consent:** The study received no financial support from any institution or project.
- Financial Support:** No conflict of interest.
- Conflict of Interest:** The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
- Copyrights:** Two external referees / Double blind.
- Assessment:** Checked – iThenticate.
- Similarity Screening:** selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
- Ethical Statement:** Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)
- License:** NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Dil insanlar için iletişim aracı olmasından öte birçok öge ile etkileşime giren dilin kullanımları amaca göre değişmektedir. Bu nedenle farklı türde metin oluşturmak farklı dil kullanımını da zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda akademik dil; karmaşık düşünceleri, üst düzey düşünme süreçlerini ve soyut kavramları aktarmayı amaçlamaktadır. Bu amaçları gerçekleştirmek için gerekli olan sözcük dağarcığı, dil bilgisi ve organizasyon stratejilerinin düzenlenmesi ise akademik yazma olarak tanımlanmaktadır. Yazmanın bir düşünme aracı olduğuna işaret eden bu tanım, düşünmenin yazmadan önce gerçekleştiğine ve onu biçimlendirdiğine (Davis & McKay, 1996; Zwiers, 2008) işaret etmektedir.

Bilimsel dil kullanma ve üst düzey yazma becerisi gerektiren akademik yazma, kurallarının kendisi tarafından belirlendiği bir metin oluşturma süreci olarak tanımlanmakta ve bilimsel araştırmanın üretimi ve paylaşımını kapsamaktadır. Bu sayede yazar, alanda kendisine yer edinir ve bilimsel metnin kurallarına uygun bir biçimde söylem topluluğunun da beklentilerini göz önünde bulundurarak metinlerini oluşturur (Hyland, 2005). Bu durum yazarlarda ve dolayısıyla okurlarda akademik yazma ile ilgili farkındalık yaratarak yazarın alanda kendine yer açmasını (Swales, 1990) ve belirli bir söylem topluluğu (Van Dijk, 2009) oluşturmalarını beraberinde getirmektedir.

Çok boyutlu olarak ele alınan akademik yazmanın bir boyutunu “tek bir sava hâkim olma düşüncesi” oluşturmaktadır; çünkü bu yazma türü kesin bilgilerden oluşmalıdır ve deneysel kanıtlara dayanır (Senöz-Ayata, 2014, s. 19). Bu bağlamda akademik metin yazarları gereksiz bilgilerden kaçınarak sonuçları net bir biçimde okuyucuya aktarma eğilimi göstermektedir. Akademik yazmayı diğer metin türlerinden ayıran özellikler de burada belirlemektedir. Buna göre akademik yazma; sanatlı ifadeleri, dil oyunlarını, mecazları içinde barındırmaz ve bu türde sözcükler terim ya da temel anlamlarıyla kullanılır (Tompkins, 2009, s. 14). Üstsöylemin önemi de bu noktada gerçekliği ispatlanmış ve kesin olan bilgilerin okuyucuya aktarılması konusunda ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, akademik yazma türü üstsöylem kullanımı açısından farklılaşmaktadır (Hyland, 2005). Yazarın düşüncesini aktarmak için seçtiği dil kaynakları okuyucunun algılama biçimine göre biçimlenmektedir. Yazar metni okuyucunun ilgisini çekebilecek biçimde kurgulamalıdır ve bu da yazarın metin içindeki konumunu belirlemektedir. Bu da Sinclair (1981)’e koşut olarak okuyucunun ön planda olması gerekliliğini ve yazarın dil kullanımının okuyucunun dünyayı anlamlandırabilmesi için önemli olduğunu göstermektedir.

Son dönemde yapılan Söylem/Metin çözümlemesi çalışmaları üstsöylem çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu anlamda metinlerde yer alan benzerlik ve farklılıklar üstsöylemin temel konusunu oluşturmaktadır. Bilimsel metinlerde güvenilirlik ve kesinliği ifade eden tanıtıcılık eylemleri metinlerde tanıtıcılık (İng. evidentiality) ile doğrudan ilişkilidir ve bu süreç üstsöylemsel işlevlere koşut olarak işlemektedir. Bu bağlamda son dönemde bilimsel metinlerle ilgili alanyazında yapılan çalışmaların üstsöylem ve tanıtıcılık olmak üzere iki farklı koldan ele alındığı söylenebilir.

Üstsöylem; bir türün hem kendi içerisinde hem de diğer türlerle olan benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkarmada önemli bir rol oynamaktadır. Yazarların dil kullanımı; yazarın metinlerini okuyucunun anlayacağı biçimde bağlaşıklık ve tutarlı kılma; içinde bulunduğu söylem topluluğunda belirli bir yer edinme ve aynı zamanda üretilen metnin retorik yapısına uyum sağlama çabalarını kapsamaktadır (Hyland, 2005, s. 88). Bu retorik yapılanmalar aslında metinde okuyucuyu yazarın verdiği bilginin doğru olduğuna ikna etme ile ilgilidir (Harris, s. 289). Okuyucu ikna etmek için yapılan bu düzenlemeler beraberinde farklı türde çok sayıda dilsel seçimleri getirmektedir. Bu dilsel seçimlerden birisi olan tanıtıcılık; yazarın kendi öznel düşüncesini belirli bir tür çerçevesinde nesnel olarak sunma yollarından birisidir. Dilbilgisel ya da sözcüksel olarak kodlanabilen bu dilsel özellikler aslında yazarın bilginin güvenilirlik derecesini aktarabilmesi ve ikna edici düzeyini belirleyerek bilgiyi öznellik-nesnellik çizgisine yerleştirebilmesi ile ilgilidir (Banguoğlu, 1959; Lewis, 1967; Yavaş, 1980; Hardman, 1986; Mithun, 1986; Chafe, 1986; Sezer, 1990; Zeyrek, 1990; Kornfilt, 1997; Uzun, 1998, 2004; Gencan, 2001; Aikhenvald, 2004; De Haan, 2005; Göksel & Kerslake, 2005; Csató, 2008; Sargın 2010; Corcu-Gül, 2010; Demir, 2012; Johanson, 2016; Oflaz-Köleci, 2022). Bu bağlamda tanıtıcılığın üstsöylemle doğrudan ilişkisi olduğu ve örtüşükleri birden fazla noktanın olduğu söylenebilir. Ancak tanıtlayıcılar üstsöylem kuramının bir alt ulamı olarak yazarın düşüncesini ya da konumu belirtmek için farklı kaynaklara başvurmasıyla ortaya çıkan bir belirleyici olarak görülmektedir. Bu nedenle çalışmada tanıtıcılık değil üstsöylemin alt ulamı olan tanıtlayıcılar söz konusu edilmiştir.

Yazarın düşüncesini aktarmak için metinde seçtiği dilsel kaynaklar hem okuyucu ile iletişim kurmasını hem de metnin bağlaşıklık ve tutarlı olmasını sağlamaktadır. Üstsöylem modelinde (Hyland, 2005) bu dilsel kaynaklar bilgi odaklı etkileşimli ve alıcı odaklı etkileşimli belirleyiciler olmak üzere iki ana başlıkta ele alınmaktadır. Bu bağlamda metnin tutarlı ve bağlaşıklığına (Beaugrande ve Dressler, 1981) hizmet eden bilgi odaklı etkileşimli üstsöylem belirleyicilerinin alt ulamında yer alan tanıtlayıcılar¹, metindeki dil araçlarının metin dışı kaynağına gönderimde bulunur ve kaynağın güvenilirliğine dikkat çekerek güven kazandırmayı sağlar. Bu açıdan tanıtlayıcılar, yeni bir çalışmanın uygunluğunu ve önemini göstermek amacıyla alanyazında kendine yer edinmek için önemli rol oynar (Berkenkotter and Huckin, 1995; Hyland, 2000). Tanıtlayıcılar sayesinde yazar, bir düşünceyi farklı kaynaklardan alarak metinlerarası olarak sunabilmektedir. Aynı zamanda okuyucu da yazarın ifade edilen düşünce ile ilgili yorumunu daha kolay anlar. Bu alt ulam hem metinlerarası hem de kişilerarası bir özellik olarak kodlanmaktadır. Bu nedenle de yazarın bakış açısı ile duruşu arasındaki ayrımı da göstermektedir (Dağ Tarcan, 2019, s. 38). Bu nedenle bu çalışmanın konusunu metin ile ilgili bir düşünce ya da konumdan sorumlu kişiyi belli ederek ikna etme amacına katkı sağlayan ve üstsöylemin alt ulamı olan tanıtlayıcılar oluşturmaktadır.

Türkçe araştırma makalelerinde kullanılan tanıtlayıcıların işlevlerinin belirlenmesinin hem alanyazına katkı sağlayacağı hem de alanların çalışma ilkeleri ve

¹ Çalışmada Üstsöylem Modeli'nin (Hyland, 2005) bir alt ulamı olan "evidential" için "tanıtlayıcı" terimi kullanılmıştır.

iç dinamikleri ile bilgiler verebileceği düşüncesi çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Çalışma Hyland'ın üstsöylem modelinde yer alan tanıtlayıcıların (ing. evidentials) üstsöylemsel bakış açısı ile Türkçedeki işlevlerini açıklamak ve alanlararası farklılıkları ortaya çıkarmak ile sınırlandırılmış olup alanyazında yer alan (ör. Yang, 2014; Barton, 1993; Kopple & William, 1997; Dehkordi & Allami, 2012) tanıtısal çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Bu kapsamda çalışmanın amacı, tanıtlayıcıların dilsel gerçekleştirmelerinin üstsöylem aracı olarak nasıl işlev gördüğü, alıcıyı ikna etme konusunda nasıl bir rol oynadığını incelemektir. Bu amaç çerçevesinde çalışmanın araştırma soruları şunlardır:

1. Türkçede Sosyal Bilimler alanında yazılan araştırma makalelerinde kullanılan tanıtlayıcıların alanlara göre dağılımları nasıl bir görünüm sergilemektedir?
2. Türkçede Sosyal Bilimler alanında yazılan araştırma makalelerinde kullanılan tanıtlayıcılar alanlara göre işlevleri açısından farklılık göstermekte midir?

Bu çerçevede çalışmada ilk olarak kuramsal artalan ele alınmış, ikinci bölümde çalışmanın yöntemi açıklanmış, üçüncü bölümde çalışmanın bulguları ayrıntılandırılmış, sonraki bölümde bulgular ile ilgili tartışmalara yer verilmiş ve en son olarak çalışmanın sonuçları ile öneriler açıklanmıştır.

Kuramsal Artalan

Üstsöylem; bir metnin, yazarın içeriği anlama biçimine ve okuyucular üzerindeki etkisine dikkat çeken yönlerine atıfta bulunur. Bir yazarın okuyucuyu anlamasına neden olan ve dolayısıyla metnin bağlamıyla nasıl ilişkili olduğuna dair bir içgörü sunan bir tür "alıcı tasarımı" özelliğidir. Bu nedenle, burada üstsöylemin dilin sadece metnin yapılanmasında yer alan metni düzenleyen, bilgi alışverişi sağlayan bir iletişim aracı olmasından öte yazarın düşünceleri ile ilgili okuyucuyu bilgilendirmesini ve yönlendirmesini de içerdiği görülür. Aynı zamanda konuşmacıların ve yazarların, metin ve okuyucuları hakkındaki anlayışlarını belirtmek için söylemlerinde kendilerini yansıtmaları da kapsar. Bu anlamda Hyland (2005, s. 16) üstsöylemi, yazarların iletilerini belirli okuyucular için biçimlendirmek amacıyla kullandıkları dilsel araçları bir araya toplayan şemsiye bir terim olarak tanımlanmakta ve okuyucuların yalnızca düşünceleri birbirine bağlamasına ve düzenlemesine değil, aynı zamanda onu yazarın tercih ettiği bir biçimde, belirli bir söylem topluluğunun anlayışlarına ve değerlerine göre yorumlamalarına yardımcı olan heterojen bir dizi özelliği içerdiğini belirtmektedir (Hyland, 2005). Bu durumda üstsöylem yazarların okurlarına düşüncelerini dayatmasının bir yolu olarak düşünülebilir.

Üstsöylem; ilk kez 1959'da Harris tarafından, bir yazarın veya konuşmacının ürettiği metni alıcının anlamlandırmasına rehberlik etmek ve kullandığı dili anlamının bir yolunu sunmak için ortaya atılan bir terim (Hyland, 2005, s. 3, 17) olarak tanımlanmıştır. Daha sonrasında Williams (1981), Vande Kopple (1985), Crismore (1989) ve Hyland (2005) gibi yazarlar tarafından geliştirilmiştir. Üstsöylem teriminin temelini Faigley (1986, s. 535)'in 'söylemin, tek bir bireyden ziyade toplumun perspektifinden anlaşılabilirliği' ve Geertz (1983)'in "bilgi ve yazının yerel toplulukların üyelerinin eylemlerine bağlı olduğu" görüşleri oluşturmaktadır. Bu

bağlamda terimi belirli sosyal, kültürel ve kurumsal bağlamlarla da ilişkilendirmek mümkündür (Hyland, 2005, s. 14). Bunun nedeni olarak her metnin yazarının belirli bir söylem topluluğuna ve dolayısıyla ideolojiye (Van Dijk, 2009) sahip olması ve aslında yazarın yazılarını içinde bulunduğu söylem topluluğuna göre biçimlendirmesi gösterilebilir. Günümüzde ise üstsöylem terimi, dilin bilgi iletmek için kullanıldığı görüşünün savunulduğu dönem sonrasında dilin kişilerarası yönlerinin önemini yeniden oluşturmaya yardımcı olmak için ortaya atılmış bir terim olarak kullanılmaktadır. Söylem çözümlemesindeki gelişmelere koşut olarak etkileşimin önemi konuşmada olduğu kadar yazmada da daha belirgin hale gelmiş ve dil kullanımını anlamada anahtar bir araç olan üstsöylem bu etkileşimsel özellikleri ön plana çıkarmanın bir yolu olarak belirmiştir. Yani, üstsöylem olmadan okuyucuların bir metni bağlamlaştırması ve yazarların etkili bir biçimde iletişim kurması beklenmemektedir (Hyland, 2005, s. 14). Hangi türde olursa olsun tüm konuşma ve yazılar metnin üreticisine, alıcısına ve metnin kendisine atıfta bulunan ifadeler içermek durumundadır. Bu ifadeler; katılımcılar, inşa edilmekte olan söylemin türü ve bağlamı hakkında bilgiler vermektedir. Üstsöylem terimini açıklamaya yönelik ifadeler; üstsöylemin bir metnin, söylemin ya da yazının içeriğinin okuyucuya karşı duruşunu düzenleyen yönler olarak tanımlanmasına olanak sağlar.

Üstsöylemde önemli olan dilin ya da sözlüğün o konu ile ilgili söylediklerinden ziyade bağlam içindeki metnin anlamıdır. Bu nedenle herhangi bir öge üstsöylem olarak kabul edilirken sorulması gereken 'bu ögenin işlevi nedir?' değil 'metnin bu noktada bu ögenin burada ne işi var?' sorusudur. Dolayısıyla bir retorik bağlamda üstsöylem olabilecek şey, bir başka metinde önermesel bir içeriğe sahip olabilir (Hyland, 2005, s. 24). Böylece üstsöylem; metne, yazara ve okuyucuya gönderimde bulunan işlevsel bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda Hyland (2001a; Hyland ve Tse, 2004), üstsöylemin bağlamsal özgüllüğü temelinde etkileşimin örgütsel ve değerlendirici özelliklerini kabul ederek Thompson ve Thetela (1995)'nin bilgi odaklı etkileşimli ve alıcı odaklı etkileşimli kaynaklar arasındaki ayrıma duruş ve katılım özelliklerini de dâhil ederek daha önce var olan (Hyland, 1998a; Hyland, 2000) üstsöylem modellerinin üzerine Tablo 1'de yer alan üstsöylem modelini oluşturmuştur (Hyland, 2005, s. 48-49).

Tablo 1: Üstsöylem Modeli

ULAM			İŞLEV	ÖRNEKLER
Bilgi Odaklı (Interactive)	Etkileşimli		Metinde okuyucuya yol gösterir.	Kaynaklar
Bağlayıcılar (Transitions)			Tümcelerdeki anlam ilişkilerini açıklar.	<i>ayrıca; ek olarak; ama; böylece; ve</i>
Çerçeve Markers)	Belirleyiciler (Frame)		Söylem eylemlerine, dizilerine ve söylem aşamalarına gönderimde bulunur.	<i>sonunda; sonuç olarak; amacım; bitirmek gerekirse</i>

Metin-içi Belirleyiciler (Endophoric Markers)	Metninde yer alan diğer bölümlerdeki bilgilere gönderimde bulunur.	<i>yukarıda görüldüğü üzere; bakınız Şekil X; 2. Bölümde</i>
Tanıtlayıcılar (Evidentials)	Metinde alıntılanan bilginin kaynağına gönderimde bulunur.	<i>X'e göre; Z şu biçimde açıklar ...</i>
Açımlayıcılar (Code Glosses)	Önermesel anlamları ayrıntılandırır.	<i>şöyle ki; örneğin; başka bir deyişle</i>
Alıcı Odaklı Etkileşimli (Interactional)	Okuyucuyu metne dâhil eder.	Kaynaklar
Kaçınmalar (Hedges)	Yazarın sorumluluğunu kısıtlar, açık ifadeleri sınırlandırır.	<i>olası; belki; mümkün; yaklaşık;...olabilir</i>
Güçlendiriciler (Boosters)	Kesin olan ifadeleri vurgular.	<i>Şüphesiz ki; hatta; aslında; kesinlikle; açıktır ki ...</i>
Tutum Belirleyicileri (Attitude Markers)	Yazarın önermeye yönelik yaklaşımını belirtir.	<i>ne yazık ki, kabul etmek gerekirse; şartırtıcı bir biçimde</i>
Kendinden Sözetme (Self Mentions)	Yazar(lar)a açık gönderimlerde bulunur.	<i>ben; biz; benim; beni / bana; bizim</i>
Katılım Belirleyicileri (Engagement Markers)	Okuyucu ile yazar arasında açık bir biçimde ilişki kurar.	<i>Düşünün ki; göreceksiniz ki; dikkate alınız/düşününüz; not ediniz</i>

Kaynak: (Hyland, 2005, s. 49).

Bu modele göre (Hyland, 2005, s. 49) bilgi odaklı etkileşimli işlev yazarın okuyucu hakkında olası bilgisini, ilgi alanlarını, retorik beklentilerini ve bunları göz önünde bulundurarak metnini oluşturma yöntemlerini belirlediği yollar ile ilgilidir. Burada yazarın amacı; okuyucuların ihtiyaçlarını karşılamak için metni biçimlendirmek, sınırlandırmak, kendi düşüncesi ile ilgili savlarını ortaya koymaktır. Bu işlevde deneyimden ziyade söylemi düzenlemek için kaynaklar kullanılır ve metni okuyucunun ihtiyaçları çerçevesinde yapılandırma söz konusudur.

Alıcı odaklı etkileşimli üstsöylem belirleyicilerinin kullanımı ise yazarın araya girerek ya da metindeki iletilere yorum yaparak okuyucusu ile etkileşimini yürütme biçimi ile ilgilidir. Yazarın buradaki amacı ise düşüncelerini açığa kavuşturmak,

okuyucuları metne dâhil etmektir. Yazarın metindeki “ses”inin ya da içinde bulunduğu söylem topluluğu tarafından tanınan kişiliğinin ifadesidir. Burada aslında değerlendirici ya da yargılayıcı bir üstsöylem söz konusudur ve dayanışmayı ifade eder, itirazları tahmin eder yani başkalarıyla hayali bir diyaloga yanıt vermektedir. Yazarın metnini okuyucularla birlikte oluşturmak için ne kadar çalıştığını ortaya çıkarmaktadır (Hyland, 2005, s. 49-50).

Alanyazına bakıldığında çalışmanın ana konusunu oluşturan tanıtlayıcılar ile ilgili farklı tanımlamalara ulaşılmaktadır. Buna göre genel olarak Hyland (2005)’in üstsöylem modelinde bilgi odaklı etkileşimli işlevi yerine getiren bir üstsöylem belirleyicisi olan tanıtlayıcılar, okuyucunun yorumuna rehberlik eden ve konu ile ilgili yazarın hâkimiyetini sağlayan ‘başka bir kaynaktan gelen düşüncelerin üstdilsel temsilleri’ olarak tanımlanmaktadır (Thomas & Hawes, 1994, s. 129’den akt. Hyland, 2005, s. 51).² Tanıtlayıcılar ortaya atılan iddiadan kimin sorumlu olduğunu gösterir ve bu durum ikna edici bir amaca katkı sağlarken bir taraftan da yazarın kişilerarası bir özellik olarak kodlanan görüşe karşı duruşunu da göstermektedir (Le, 2004; Hyland, 2005, s. 51-52). Başka bir deyişle, tanıtlayıcılar, savlar için gerekçe sağlamaya yardımcı olduğu ve yazarın konumunun yeniliğini gösterdiği için iknanın sosyal bağlamının merkezindedir; ancak aynı zamanda yazarın belirli bir topluluğa bağlılık göstermesine ve güvenilir bir yazar kimliği oluşturmasına da olanak tanımaktadır. Alanyazına ve disiplinlerarası bir araştırma geleneğine değer veren bir ahlaka sahiptir (Hyland, 2005, s. 56). Yine tanıtlayıcılar, daha önce başka yazarlar tarafından üretilmiş ve paylaşılmış olan bilginin dilsel olarak güncel kaynaklara taşınması olarak açıklanabilir; böylece yazarın konuyla ilgili düşüncelerini sağlamlaştırmaktadır (Hyland, 2010, s. 129; Khedri & Heng & Ebrahimi, 2013, s. 323). Bu sayede yazar, metnin orijinalliğine de vurgu yaparak kendi metnini diğer metinlerden ayıran özelliklerini vurgulamakta ‘aynılığı’ ya da ‘farklılığı’ göstermesine yardımcı olmaktadır (Mulkay, 1991). Metinlerde tanıtlayıcıların kullanımı aynı zamanda metinde geçerlik ve güvenilirliği de sağlamaktadır (Uzun, 2006, s. 138; Yang, 2014, s. 585).

Özetle tanıtlayıcılar farklı bir kaynaktan alınan düşüncenin üstsöylemsel olarak sunulmasıdır. Okuyucu tanıtlama yoluyla yorumunu ya da bakış açısını belirleyerek yazara da bu doğrultuda bir güç ortamı oluşturmaktadır. Bu öge aynı zamanda savlara yönelik önemli bir destek sağlayarak alanyazına katkıda bulunur. Aynı zamanda bir düşünceden ya da konumdan sorumlu olan kişiyi belirleyerek okuyucunun ikna edilmesine ya da metnin ikna etme amacına katkı sağlamaktadır.

Alanyazında tanıtlayıcılar ile ilgili yapılmış sınıflandırmalar ele alındığında sıklıkla başvurulan çalışmalardan birisi Berkenkotter ve Huckin (1995)’e aittir. Buna göre tanıtlayıcılar, belirli ve belirsiz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Belirli tanıtlayıcılar, doğrudan ve dolaylı tanıtlayıcılardan oluşur. Doğrudan tanıtlayıcılar, tırnak içinde belirtilmiş doğrudan alıntılardır. Dolaylı tanıtlayıcılar ise diğer metin yazarlarının ifadelerinin açılması veya özetlenmesidir. Aynı zamanda dolaylı tanıtlayıcılar

² Thomas ve Hawes (1994) çalışmasında bu kavram için *alıntı* (citation) ve *bildirim* (report) terimlerine yer vermişlerdir. Ancak Hyland (2005) bu terimleri akademik metinlerde tanıtlayıcılara eşdeğer olarak kullanmaktadır.

parantez içi ve anlatı (parantez içinde olmayan) olarak ikiye ayrılır. Anlatı tanıtlayıcıları, bir tümce içinde açık bir dilbilgisi rolü oynayan ve genellikle tümcelerin başında kullanılanlardır (örneğin, X'e göre). Parantez içi tanıtlayıcıları, genellikle tümcenin sonuna gelir ve tümcede açık bir dilbilgisi rolü oynamaz. Ancak bu sınıflandırma tanıtlayıcıların işlevlerinden ziyade gösteriliş biçimleri üzerinde durduğu için bizim çalışmamızda kapsam dışında bırakılmıştır.

Diğer bir çalışmada ise Kopple ve William (1997, s. 8)'a göre tanıtlayıcıların işlevlerinin ilki kişisel inançlardan kaynaklanan bilgileri aktarmak için inanılan bir kaynaktan alıntı yapmaktır. İkinci olarak tümevarım temelinde bazı bilgiler sunuluyor olabilir. Bu, yazar tarafından ikna edilmek için ya da çok bilinen bir delille gerçekleşmektedir. Üçüncüsü, duyuşal deneyime dayalı olarak daha önce duyulan, hissedilen ya da görülen kanıtlar kullanılabilmesidir. Bir diğeri sıklıkla çevreden duyulan ya da diğeri çalışmalardan okunan bilgilerin sunulmasıdır. Son olarak ise belli kesintiler yapılarak bize sunulmuş bilgilerin sunumudur. Yazar ve okuyucunun çıkaracağı sonuçlar uyumlu olduğunda yazar bunu metinde bir kanıtla işaretler. Çalışmada bu çalışmanın bulguları da göz önünde bulundurularak Türkçede tanıtlayıcıların işlevleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Hyland (2005a), bilgi odaklı etkileşimli üstsöylem belirleyicisi olan tanıtlayıcılar ile akademik metinlerde alıntı yapma ya da kaynak göstermeye gönderimde bulunan ikinci elden bir tanıtın okuyucuya yorum yapma özelliğini de üstlendiğini belirtmektedir. Kaynağın güvenilirliğine de dikkat çeken bu tanıtlayıcı kullanımı alanyazınla ilgili de bilgi vermekte ve tartışma bölümüne de önemli destek sağlamaktadır. Fairclough (1992) bu türden tanıtlayıcı kullanımını açık metinlerarasılık (ing. manifest intertextuality) olarak adlandırmakta ve alıntılarının birikerek çoğalan bir gelişim göstermesinin yanı sıra her bir alıntıda yargının önceki alıntılara yanıt niteliği taşıdığına değinmektedir.

Yöntem

Nitel araştırma yöntemi ile yapılandırılan bu çalışmada verilerin toplanması için durumun ortaya çıktığı andan itibaren betimlenmesini hedefleyen bir yaklaşım türü olan belge tarama (Karasar, 2008, s. 77) modelinden yararlanılmıştır.

Çalışmanın evreni Dergipark'ta yer alan hakemli dergilerdeki Türkçe araştırma makalelerinden oluşturulmuştur. Bunun nedeni ise Dergipark'ın Türkiye'de en kapsamlı sisteme sahip olması ve detaylı aramaya izin veriyor olmasıdır. Çalışmanın veri tabanını oluşturan araştırma makaleleri; Sosyal Bilimler'in alt alanlarından basit rastgele örnekleme yöntemi ile seçilmiş olan Psikoloji, Tarih, Felsefe ve Sosyoloji bölümlerinden MINITAB programı ile seçilmiştir. Çalışmanın verileri güncel olabilmesi amacıyla 2022 yılı Ocak-Haziran dönemleri arasında yayımlanmış üniversite dergilerinden seçilmiştir. Çalışmada bu dönem arasında yazılmış toplam 362 araştırma makalesine ulaşılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın örneklemini oluşturabilmek için orantısız örneklem büyüklüğü hesaplama formülü kullanılmış ve toplam 78 araştırma makalesi incelemeye alınmıştır. Her bir alan için seçilecek araştırma makalesi evren sayıları göz önünde bulundurularak oranlanıp

hesaplanmıştır. Çalışmanın veri tabanını oluşturan araştırma makalelerinin alanlara göre dağılımı Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Evren ve Örneklem

Alan	Çalışmanın Evreni	Çalışmanın Örneklemi
Tarih	172	37
Sosyoloji	97	21
Psikoloji	56	12
Felsefe	37	8
Toplam	362	78

Çalışmanın verileri çözümlenirken alanyazında yapılan çalışmalar taranmış Türkçe akademik metinlerde kullanılan tanıtlayıcıların işlevleri üstsöylemsel bakış açısıyla sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Böylece Türkçede tanıtlayıcıların retorik işlevleri Kopple ve William (1997) ve Bloch ve Chi (1995) temel alınarak seçilen alanlardaki tüm tanıtlayıcılar göz önünde bulundurulurken belirtilen üç başlık altında toplanmıştır. Buna göre Türkçe Sosyal Bilimler alanında tanıtlayıcılar temelde; artalan bilgisine yer verme, iddiaları destekleme ve karşıt görüşe yer verme işlevlerinde kullanıldığı bulgulanmıştır. Çalışmada Türkçede Sosyal Bilimler’in alt alanlarında yazılmış araştırma makalelerinde kullanılan tanıtlayıcıların görünüşleri tespit edilmiş, işlevleri çalışmayı yapan araştırmacılar tarafından ayrı ayrı çözümlenmiş ve bulgular birbirleriyle karşılaştırılarak iç tutarlık çalışması yapılmıştır.

BULGULAR

Türkçe alanyazında tanıtlayıcıların işlevlerini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada ilk araştırma sorusu olan Türkçede Sosyal Bilimler alanında yazılan araştırma makalelerinde kullanılan tanıtlayıcıların alanlara göre dağılımlarının nasıl bir görünüm sergilediğine ilişkin ulaşılan bulgulara Tablo 3’te yer verilmiştir.

Tablo 3: Sosyal Bilimler Alanlarındaki Tanıtlayıcıların Alanlara göre Dağılımı

Alan	Makale Sayısı	Makale başına düşen sayı	1000 sözcük başına düşen sayı	Toplam tanıtlayıcı sayısı
Tarih	37	119.3	19.2	4414
Sosyoloji	21	62.7	8.9	1317
Psikoloji	12	65	14.2	780
Felsefe	8	55.5	10.3	444
Toplam	78	75.6	13.1	6955

Çalışmanın örneklemindeki metinlerde kullanılan tanıtlayıcıların alanlara göre dağılımı Tablo 3’te gösterilmiştir. Buna göre alanlar arasında kullanılan tanıtlayıcı sayısının en yüksek dağılımın (4414) Tarih; en düşük dağılımın (444) ise Felsefe alanında olduğu saptanmıştır. Ayrıca Psikoloji alanında (780), Sosyoloji alanında (1317) tanıtlayıcı tespit edilmiştir. Makale başına düşen tanıtlayıcı sayılarına bakıldığında en fazla tanıtlayıcı sayısının (119.3) Tarih; en az tanıtlayıcı sayısının (62.7) ise Sosyoloji alanında kullanılmış olduğu görülmüştür. Örnekleme yer alan makalelerin makale başına düşen tanıtlayıcı sayısı 75.6 olarak saptanmıştır. Bin (1000) sözcük başına düşen

tanıtlayıcı sayısına bakıldığında en yüksek tanıtlayıcının Tarih alanında (19.2) iken en az tanıtlayıcının ise Sosyoloji (8.9) alanında kullanıldığı belirlenmiştir. Örnekleme yer alan makalelerde kullanılan toplam tanıtlayıcı sayısı 6955; bin (1000) sözcük başına düşen tanıtlayıcı sayısı ise 13.1 olarak saptanmıştır.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusu olan Türkçede Sosyal Bilimler alanında yazılan araştırma makalelerinde kullanılan tanıtlayıcıların işlevleri açısından bilim dalına göre gösterdiği farklılıklara Tablo 4’te yer verilmiştir.

Tablo 4: Sosyal Bilimler Alanlarındaki Tanıtlayıcı İşlevlerinin Kullanım Sıklığı

Alan	Makale Sayısı	Makale başına düşen sayı	1000 sözcük başına düşen sayı	Toplam tanıtlayıcı sayısı
Tarih	37	119.3	19.2	4414
Sosyoloji	21	62.7	8.9	1317
Psikoloji	12	65	14.2	780
Felsefe	8	55.5	10.3	444
Toplam	78	75.6	13.1	6955

Bu çalışmanın örnekleminde yer alan makalelerde kullanılan tanıtlayıcıların; artalan bilgisi tanıtlayıcıları, yazarın düşüncesini destekleyici tanıtlayıcılar ve yazarın kendi düşüncesini açıklayabilmesi için tartışma ortamına izin verdiği karşıt görüş tanıtlayıcıları olarak üç farklı işlevde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu işlevlerin dağılımı Tablo (4)’te gösterilmiştir. Buna göre Psikoloji alanında artalan bilgisine yer verilen tanıtlayıcıların sıklığı (276), Felsefe alanında (140), Sosyoloji alanında (398) ve Tarih alanında (1887) olarak saptanmıştır. Destekleyici işlevde kullanılan tanıtlayıcıların sıklığına bakıldığında Psikoloji alanında (471), Felsefe alanında (284), Sosyoloji alanında (848) ve Tarih alanında (2212)’dir. Karşıt görüşe yer veren tanıtlayıcıların sıklık sayıları ise Psikoloji alanında (33), Felsefe alanında (20), Sosyoloji alanında (71) ve Tarih alanında ise (315) olarak belirlenmiştir. Artalan bilgisi işlevinde kullanılan tanıtlayıcıların en sık kullanıldığı alan Tarih (1887), en düşük sıklığa sahip alan ise Felsefe (140) olarak belirlenmiştir. Destekleyici işlevde kullanılan tanıtlayıcılar ise en sık Tarih (2212) en az sıklıkta Felsefe alanlarında bulgulanmıştır. Karşıt görüş bildiren tanıtlayıcıların en sık kullanıldığı alan yine Tarih (315) olup en az sıklıkta kullanılan alan ise yine Felsefe (20) olarak belirlenmiştir.

Tartışma

Yeni bilginin işbirlikçi inşasında önceki alanyazına açıkça atıfta bulunulması, bir metnin bağlam bağımlı olmasının önemli bir göstergesidir ve dolayısıyla yazarlar ve okuyucular arasında önemli bir rol oynamaktadır. Savların kullanılan tanıtlayıcılarla birlikte inşa edilmesi, bu durumun alanla ilgili bir yönelim örneği olmanın dışında, kullanılan ifadelerin her zaman önceki ifadelerle bir yanıt olduğunu ve farklı yazarlara daha fazla ifade için imkân tanıdığını da göstermektedir. Yeni çalışma; önemini ve alanla olan ilgisini göstermek için söylem topluluğunun alanyazınında kendisine yer edinmelidir (Hyland, 2005, s. 158). Bu durum çalışmada Sosyal Bilimler’den Tarih alanında daha görünür bir rol oynamaktadır. Psikoloji, Felsefe ve Sosyoloji alanlarında

kullanılan tanıtlayıcı sayısı birbirine yakınken (yaklaşık olarak Psikoloji’de 65, Felsefe’de 56 ve Sosyoloji’de 63) Tarih alanındaki tanıtlayıcıların sayısı 119 ile diğer alanlardan fazladır.

Makale yazarları araştırmalarını sağlam yapılandırmak için belirli oranda teorik bilgiye dayanarak gerekçelerini sunar. Bazerman (1988)’a göre böylece yazarlar araştırmalarını oldukça ölçünleştirilmiş bir kod kullanarak sunmaktadır. Bu nedenle çalışmada özellikle Tarih alanında kullanılan tanıtlayıcıların, alanın sınırları göz önünde bulundurularak artalan bilgisine başvuru tanıtlayıcı kullanımının %69.9’unu oluşturarak alanyazında daha önceden var olan çalışmalara bağlı olma eğilimi gösterdiği söylenebilir. Burada Tarih alanında "bilgiyi anlatma" değerlerine dayalı kaynak metinlere eleştirel olmayan ve aşırı güvenen bir bağımlılık söz konusu olduğundan bahsedilebilir (Coffin, 2000, s. 98–100). Dolayısıyla alanın özelliği ve iç dinamiği gereği yaratıcılıktan çok aktarıma değer verilmesi durumundan bahsedilebilir.

Bu çalışmada en az alanyazın bilgisine başvuru alanın Felsefe olduğu saptanmıştır. Bu durum Felsefe alanında yapılan çalışmaların Kuhn (1970)’ün değindiği gibi bu alanda mevcut bilgilerden daha çok sıklıkta yeni bulguların ortaya çıkması ile açıklanabilir. Aynı zamanda bu durum alanların içsel özellikleri, tanıtlayıcıların alana özgü kullanımları ile ilgili genel bilgiler de sunmaktadır. Yine makale başına düşen tanıtlayıcı sayısına koşul olarak 1000 sözcük başına düşen tanıtlayıcı sayısı yaklaşık 19 ile Tarihi, 14 ile Psikoloji, 10 ile Felsefe ve en son 9 ile Sosyoloji izlemektedir. Hyland (1999)’e göre özellikle batılı yazarlar için tanıtlayıcılar, hem savlarına gerekçe sağladığı hem de yazarın diğer yapılmış çalışmalara karşı konumunu gösterdiği için iknanın sosyal bağlamının da merkezinde yer almaktadır. Türkçede Sosyal Bilimler alanında da aynı durumun varlığından bahsetmek mümkündür. Alanların kendi iç dinamiklerine göre kullanılan tanıtlayıcıların işlevleri farklılık gösterse de sıklıkla kullanılan tanıtlayıcı varlığı ve bu tanıtlayıcıların her üç işlevde de kullanılıyor olması bu duruma kanıt niteliği taşımaktadır. Yazar böylece alanyazında var olan bilgiler ışığında yeni bilgilere ulaştığını, gerek bilim gerekse de alan açısından tanıtlayıcı kullanımının önemini okuyucuya yansıtmaktadır. Aslında böylece yazar aynı zamanda okuyucularını kendi düşünceleri için ikna etmiş de olmaktadır; çünkü yazarın her bir tanıtlayıcı kullanımı aslında kendi düşüncelerini alanyazınla bir biçimde desteklediği düşüncesini göstermektedir. Bu da okuyucuların yazar tarafından daha kolay ikna olmasına ve yazara olan güvenin artmasına neden olmaktadır. Aşağıda çalışmanın kapsamında yer alan alanlarda yapılan çalışmalardaki tanıtlayıcıların saptanan işlevlerine yönelik örneklere yer verilerek tartışılmıştır.

1-Histerik öznedede “arzulayan özne değil, Öteki’dir; bu nedenle, ilk bakışta, histeriğin kendisi herhangi bir arzu konumunu işgal etmiyormuş ve sadece Öteki’nin arzusunun nesnesiymiş gibi görünür” (Fink, 2016, s. 186).

(Felsefe)

2-Ludoloji; genel olarak oyunları, özel olarak dijital oyunları inceleyen bir disiplin olarak tanımlanabilir (Frasca, 2004a, s. 222).

(Sosyoloji)

Felsefe ve Sosyoloji alanlarından alınmış yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere makalelerde tanıtlayıcıların artalan bilgisine ya da alanyazına gönderimde bulunma işlevi sıklıkla kullanılmaktadır. Örnek (1)'de ve (2)'de kullanılan tanıtlayıcılarda alanyazında yer alan bir düşünce ve tanım aynen okuyucuya iletilmiş ve devamında yazar bu artalan bilgileri üzerinden düşüncesini açıklamıştır. Sosyal Bilimler alanları açısından ele alındığında Tarih alanında artalan bilgisi işlevinde kullanılan tanıtlayıcılar tüm tanıtlayıcıların %69.9'unu, Sosyoloji alanında kullanılanlar %14.7'sini, Psikoloji alanında kullanılanlar %10.2'sini ve Felsefe alanında kullanılanlar %5.2'sini oluşturmaktadır. Buna göre bu işlevin en sık kullanıldığı alan Tarih'tir. Bu da yine Tarih'in alana özgülüğü ve kendi iç dinamiklerine bağlanabilir. Buna göre Uzun (2006, s. 2)'nin da değindiği gibi tarihi araştırmalar insanın kendini, geçmişini, çevresini öğrenme ve anlama merakıyla yapılmaktadır. Tarih makalelerinde kullanılan tanıtlayıcıların diğer alanlardan daha sık kullanılması bu durum ile açıklanabilir. Yine aynı biçimde bilgiyi üreten bilimin ürettiği bilgiler üzerinde düşünen alan olan Felsefe (Duralı, 2017), alan özelliği olarak her ne kadar üretilmiş olan bilgi üzerinden bilim yapsa da Felsefe'de asıl önemli olan yeni düşünceler üretebilmek ve bunları sistematikleştirebilmektir. Bu nedenle sonuçlar bilimlerin çalışma yapıları ile de koşutluk sağlamaktadır.

3-Parry de evlerin tasarımları hakkında bilgiler sunarken, bazılarının kemerli ve zengin oymalı revaklara sahip olduğunu aktarır (Parry, 1895, s. 73-74).

(Tarih)

4-Bir olayın kodlanması, depolanması ve iyi ya da kötü olarak anımsanması da bu sürecin bir parçasıdır.

(Psikoloji)

5-Portelli ise (1990) Luigi Trastulli adlı bir işçinin öldürülmesiyle ilgili şahitliğin toplumsal gruplara göre nasıl değiştiğini, zamanla bu olaya dönük hatıraların hegemonik söylem doğrultusunda nasıl yeniden şekillendiğini ortaya koymaktadır.

(Sosyoloji)

Destekleyici işlevde kullanılan tanıtlayıcı örneklerinde de görüldüğü gibi yazar kendi düşüncelerini desteklemek amaçlı diğer çalışmalarda yer alan bilgilere atıfta bulunmaktadır. Örnek (3)'te de Tarih alanında *Mardin evlerinin tasarımları* ile ilgili yazılmış bir makalede Parry'den alıntı yoluyla kullanılan tanıtlayıcı yazarın kendi düşüncesini destekleme işlevini yerine getirmektedir. Bu durum aynı zamanda alanın okuyucuyu ikna etme işleviyle doğrudan örtüşmektedir. Örnek (4)'te öncesinde bir süreçten bahsederek ve tanıtlayıcı kullanarak bu sürecin bir parçası olma durumunu desteklemektedir. Yine aynı biçimde örnek (5)'te *hatıraların yeniden şekillenmesi* durumuna destek olması amaçlı Portelli'den alıntı yapılmaktadır. Böylece yazar kendi düşüncelerini farklı düşüncelerle desteklemekte ve alanda kendine bir alan oluşturmasına ve okurun güvenini kazanmasına neden olmaktadır. Çalışmada Sosyal Bilimler alanlarından en sık bu işlevin kullanıldığı alan %58 ile Tarih, en az sıklıkta kullanılan alan ise %7.4 ile Felsefe'dir. Buna göre genel olarak tarihin geçmişi bilme, artalan bilgisi verme işlevinin yanı sıra olayları açıklayabilmek için destekleme

işlevinin de en sık kullanıldığı alan olduğu söylenebilir. Bu durum yine Tarih alanının geçmişte yaşanmış olayları incelemesi, sebep-sonuç ilişkilerine dayanması (Demircan, 2007, s. 70) gibi kendi özellikleri ile açıklanabilir. Artalan bilgisine gönderim yapma işlevinde olduğu gibi destekleme işlevinin en az kullanıldığı alan yine Felsefe'dir. Bu durum da Felsefe'nin yeni oluşmuş bilgiler üzerinde düşünme ve yeni düşünceler üretebilme ile ilgili bir alan olduğunu desteklemektedir.

6-Wacquant (1989) okulun ve orta sınıf velilerin kendinden emin, bilgili ve aktif öğrenci tipine önem verdiğini bu benzerliğin de bu sınıftan çocukların okulda evlerinde gibi hissetmesini sağladığını belirtir. **Buna karşın**, işçi sınıfından öğrenciler ise ev ve okul arasındaki farklılıktan dolayı okulda sembolik şiddete (Bourdieu, 2001) maruz kalmakta ve zamanla düşük başarı, derse girmeme ve okuldan ayrılma gibi farklı biçimlerde eğitimden geri çekilmektedir (Reay ve ark., 2010).

(Sosyoloji)

7-Lacan, Freud'un 'nesne odaklı korkunun tersine, kaygının bir nesnesi yoktur' ve 'kaygının kaynağı bir kayıp (kastrasyon) tehdididir' şeklindeki çifte tezini **tersine çevirmektedir**: "Korkuyu kaygıdan bağıntıları bakımından, özellikle de gerçeklikteki bağıntıları bakımından ayıran psikolojikleştirici geleneğe ve başlattığı etkinlik biçimlerine karşı çıktım; kaygı konusunda onun nesnesiz olmadığını söyleyerek burada işleri değiştirdim" (Lacan, 2014a: 63). Lacan'a göre nesnesini bulanık hale getiren kaygı değil, korkudur; kaygının kesin bir nesnesi (nesne a) vardır ve kaygı, bu nesne ortadan kaybolduğu anda değil ona çok yaklaştığımız anda ortaya çıkar (Zizék, 2014, s. 198).

(Felsefe)

Yukarıda verilen örnek (6) ve (7) karşıt görüşe yer verme amaçlı kullanılan tanıtlayıcı örneklerini oluşturmaktadır. Bu örneklerde yazar kendi düşüncesinin doğruluğunu ispatlayabilmek için alanyazında var olan ve iki farklı görüşe yer veren düşüncelerin kanıtlarını sunmaktadır. Sosyolojiden alınmış olan örnek (6)'da yazar, Wacquant (1989) tanıtlayıcısıyla okulun çocuklar için ev ortamı olduğunu ve çocukların kendinden emin, bilgili ve aktif olduklarının kanıtını sunarak yine aynı biçimde Bourdieu (2001) ve Reay ve ark. (2010) tanıtlayıcılarıyla kendisinin de dâhil olduğu görüşün kanıtlarını sunmaktadır. Bunu da *buna karşın* söylem belirleyicisiyle sağlamaktadır. Bir başka deyişle yazar, okuyucuyu ikna etme amacıyla öncesinde karşıt bir görüş ile ilgili alanyazında bir tanıtlayıcı kullanmış sonrasında ise dâhil olduğunu görüş ile ilgili iki tanıtlayıcı kullanarak tarafını belli etmektedir. Yine aynı biçimde örnek (7)'de Freud'un 'nesne odaklı korkunun tersine, kaygının bir nesnesi yoktur' ve 'kaygının kaynağı bir kayıp (kastrasyon) tehdididir' tezine Lacan'ın karşı çıktığını ve "Korkuyu kaygıdan bağıntıları bakımından, özellikle de gerçeklikteki bağıntıları bakımından ayıran psikolojikleştirici geleneğe ve başlattığı etkinlik biçimlerine karşı çıktım; kaygı konusunda onun nesnesiz olmadığını söyleyerek burada işleri değiştirdim" olarak yorumladığını söylemekte ve devamında kendisini Lacan'ın yanına konumlandırmaktadır. Yani okuyucuyu ikna etmek için kendisine karşıt olan Freud'un düşüncelerini de vererek Lacan'ı güçlendirmektedir.

Türkçede tanıtlayıcıların işlevleri İngilizce ve Çince makalelerinde kullanılan tanıtlayıcıların işlevleri (Bloch ve Chi, 1995'den akt. Hyland, 2005, s. 117) ile koşutluk göstermektedir. Sosyal Bilimler alanlarında yazılan Türkçe araştırma makalelerinde kullanılan tanıtlayıcıların en sık *destekleyici* ($f=3815$); en az ise *karşıt görüşe yer verme* işlevinde kullanıldığı ($f=439$) saptanmıştır. Bu çalışmaya koşut olarak Bloch ve Chi (1995)'nin çalışmasında da Sosyal Bilimler alanında İngilizce ve Çince yazılan araştırma makalelerinde *destekleyici* işlevde kullanılan tanıtlayıcı sayısı *artalan bilgisi veren* tanıtlayıcılardan daha siktir. Hem Çince hem de İngilizcede Sosyal Bilimler alanlarında yazarların savlarına destek oluşturmak için daha fazla tanıtlayıcı kullanıldığı (Bloch ve Chi, 1995) bulgusunun Türkçe için de geçerli olduğu önvaryasyonuna ulaşmak mümkündür. Yine ortalama *karşıt görüşe yer verme* amaçlı kullanılan tanıtlayıcı sayısının tüm metinlerde düşük olma durumunun (Bloch & Chi, 1995) Türkçede de geçerli olduğu görülmüştür. Bu durum bize kuramın tanıtlayıcılar için farklı dillerde üretilmiş araştırma makalelerinde de geçerli olduğunu göstermekte ve kuramın evrenselliğine katkı sağlamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Türkçe bilimsel metinlerde yer alan yazar savlarında, yazarların başkalarının çalışmalarına ne ölçüde güvendikleri ya da çalışmalarında diğer çalışmaları nasıl temsil ettikleri konusunda tanıtlayıcıların işlevlerini belirleme amacı taşıyan bu çalışmada Psikoloji, Felsefe, Sosyoloji ve Tarih alanlarından 78 araştırma makalesi incelenmiş ve bu çalışmalarda toplamda 6955 tanıtlayıcı kullanıldığı tespit edilmiştir. Sosyal Bilimler'in farklı alanlarında Türkçe yazılmış araştırma makalelerinde farklı türde ve işlevde tanıtlayıcıların kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada her üç işlevde de çoktan aza doğru tanıtlayıcı kullanımının Tarih, Sosyoloji, Psikoloji ve Felsefe alanında olduğu belirlenmiştir. Bu alanlar içerisinde en çok Tarih alanında tanıtlayıcı kullanımının Tarih söylem topluluğu beklentileri çerçevesinde gerçekleştiği söylenebilir. Aynı durum diğer alanlar için de değerlendirildiğinde Felsefe'nin az olması Sosyoloji ve Psikoloji'nin Felsefe'ye göre fazla; Tarih'e göre az çıkması alanların kendi iç özellikleri çerçevesinde geliştiği söylenebilir.

Çalışma ile ilgili genel olarak tanıtlayıcı kullanımının en sık rastlanan alanın Tarih, en az sıklıkta rastlanan alanın ise Felsefe olarak tespit edilmesinin en önemli nedeninin Tarih bilim dalının geriye Felsefe bilim dalının ise ileriye dönük çalışmalar yapıyor olmasına bağlanabilir. Bu durum çalışmanın alanların özellikleri ile koşutluk oluşturduğunu da göstermektedir.

Türkçe Sosyal Bilimler alanında yapılan araştırma makalelerinde kültürel değerlerin dile taşınma boyutu ile tanıtlayıcı kullanım sıklık ve işlevleri arasında ilişkinin olup olmadığı araştırılabilir. Farklı veri tabanlarıyla karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir.

Farklı dillerde (İngilizce, Almanca, Arapça, Fince vb.) ve farklı alanlarda (Fen Bilimleri, Sosyal Bilimler, Sağlık Bilimleri vb.) tanıtlayıcı kullanma biçimleri açısından karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir.

Extended Abstract

Metadiscourse includes not only the way ideas are expressed, but also the relationships established with the recipients. Authors need to organize the discourse, include the readers in the text and convey their own thoughts to the reader in order to establish a relationship with their readers. In this context, linguistic resources used by the author to show his stance against the text and the reader concretely are called metadiscourse.

Metadiscourse helps to determine the stance of the author by assuming different linguistic functions through Interactive and Interactional Metadiscourse markers. Evidential, which are a subcategory of the metadiscourse model, refer to information used in other texts to support the author's thoughts or to create counter-arguments. In this respect, evidential play an important role in gaining a place in the literature, showcasing the relevance and importance of a new study (Barkenkotter and Huckin, 1995; Hyland, 2000). With the help of evidential, authors can present ideas intertextually by drawing from various sources. Simultaneously, readers can better understand the author's interpretation of the expressed ideas. This subcategory is classified as both an intertextual and interpersonal feature, highlighting the distinction between the author's point of view and their stance (Dağ Tarcan, 2019, p. 38). Consequently, the subject of this study is evidential, which serve as a subcategory of metadiscourse and contribute to persuading individuals responsible for thoughts or positions related to the text.

The idea that determining the functions of evidential used in Turkish research articles will contribute to the literature and provide information about the working principles and internal dynamics of the fields reveals the importance of the study. The study is limited to explaining the functions of evidential in Hyland's metadiscourse model in Turkish with a metadiscursive point of view and revealing the inter-domain differences (e.g., Yang, 2014; Barton, 1993; Kopple & William, 1997; Dehkordi and Allami, 2012) were excluded from the scope of the study.

The aim of this study is to examine how the linguistic realizations of the evidential function as metadiscourse tools and how they play a role in persuading the receiver. Within the framework of this purpose, the research questions of the study are as follows:

- 1-What does the distribution of the evidential used in the research articles written in the field of Social Sciences in Turkish look like?
- 2-Do the evidential used in research articles written in the field of Social Sciences in Turkish differ in terms of their functions according to the fields?

The study utilized a qualitative research method and a document scanning model to structure its database. The database consisted of peer-reviewed journals published by universities between January and June 2022, which were in Dergipark. A total of 362 research articles written during this period were obtained for analysis. To create the study sample, the proportional sample size calculation formula was employed, resulting in the examination of 78 research articles. The study focuses on discussing the

functions of evidential, specifically the Interactive Metadiscourse Markers in Hyland's (2005) metadiscourse model, in Turkish from a metadiscursive standpoint.

This study aims to determine the functions of evidential in Turkish literature. The first research question focuses on the distribution of evidential used in research articles written in the field of Social Sciences in Turkish, categorized by field. The highest distribution of evidential (4414) was found in the field of History, while the lowest distribution (444) was observed in the field of Philosophy. Furthermore, the field of Psychology had 780 evidential, and the field of Sociology had 1317. When considering the number of evidential markers per article, the highest count (119.3) was found in the category of History, while the lowest count (62.7) was observed in the field of Sociology. The average number of evidential per article in the sample was 75.6. In terms of the number of evidential per thousand words (1000), the field of History had the highest count (19.2), while the field of Sociology had the lowest count (8.9). The total number of evidential used in the sample articles was 6955, resulting in an average of 13.1 evidential markers per thousand words.

The second research question of this study examines the functions of evidential markers used in research articles written in the field of Social Sciences in Turkish. It has been determined that these evidential markers serve three different functions: background knowledge evidential markers, evidential markers that support the author's thought, and the evidential markers presenting opposing views where the author allows the discussion environment to explain their own thoughts. The frequency of evidential in each function was analyzed across different fields. In the field of Psychology, there were 276 evidential, 140 in Philosophy, 398 in Sociology, and 1887 in History. When considering the frequency of evidential used in the supporting function, the numbers were 471 in Psychology, 284 in Philosophy, 848 in Sociology, and 2212 in History. The evidential representing opposing views were found 33 times in Psychology, 20 times in Philosophy, 71 times in Sociology, and 315 times in History. History exhibited the highest frequency of background function evidential markers (1887), while Philosophy had the lowest frequency (140). For the supporting function, History had the highest frequency (2212), and Philosophy had the lowest. Similarly, History had the highest frequency (315) for evidential representing opposing views, while Philosophy had the lowest frequency (20).

In the study, people who used different types and functions of evidential markers in research articles written in Turkish in different houses of Social Sciences were reached.

In the study, it has been determined that the use of evidential from most to least in all three functions is in the fields of History, Sociology, Psychology and Philosophy. Among these fields, it can be said that the most evidential use in the field of History is realized within the framework of the expectations of the History discourse community. When the same situation is evaluated for other fields, the fact that Philosophy is less is higher in Sociology and Psychology than Philosophy; It can be said that the areas that show less compared to History have developed within the framework of their own internal characteristics.

In general, the most important reason why the most common field of introductory use is History and the least common field is Philosophy can be attributed to the fact that the discipline of History conducts retrospective and the discipline of Philosophy conducts prospective studies. This situation also shows that the study is in parallel with the characteristics of the fields.

Makaledeki Yazar Katkılarının Yüzde ile Gösterilmesi (Showing Author Contributions in the Article as Percent)				
	1. Sorumlu Yazar (Responsible Author)	2. Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)	3. Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)	4. Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)
Çalışmanın Tasarlanması: (Conceiving the Study)	%50	%20	%	%
Veri Toplanması: (Data Collection)	%25	%25	%25	%25
Veri Analizi: (Data Analysis)	-	-	-	-
Makalenin Yazımı: (Writingup)	%50	%20	%15	%15
Makale Gönderimi ve Revizyonu: (Submission and Revision)	%30	%30	%20	%20
Çıkar Çatışması: (Competing Interests)	Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler. The authors declare that they have no competing			
* Not(e): Belgenin imzalı asıl nüshası dergi süreç dosyalarında mevcuttur. (The signed original copy of the document is available in the journal process files archive)				

Kaynakça

- Aikhenvald, A. Y. (2004). *Evidentiality*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Banguoğlu, T. (1959) *Türkçe'nin grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Barton, E. L. (1993). Evidentials, Argumentation, and Epistemological Stance. *College English*, 55(7), 745-769.
- Bazerman, C. (1988). *Shaping written knowledge*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Berkenkotter, C. & Huckin, T. (1995). *Genre knowledge in disciplinary communication*. NJ: Lawrence Erlbaum.
- Bloch, J., & Chi, L. (1995). A comparison of the use of citations in Chinese and English academic discourse. D. Belcher & G. Braine (Ed.), *Academic writing in a second language: essays on research and pedagogy* içinde (231-274). Ablex.
- Chafe, W. (1986). Evidentiality in English conversation and academic writing. *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. (W. Chafe & J. Nichols, der.). Norwood & New Jersey: Ablex Publishing Corporation. 261- 272.
- Coffin, C. (2000). *History as discourse: construals of time, cause and appraisal*. (Doktora tezi).
- Corcu-Gül, D. (2010). *Tamtsallığın durum anlambilimsel sunumu: Türkçede tanıt türleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Crismore, A. (1989). *Talking with readers: metadiscourse as rhetorical act*. Peter Lang.
- Dağ-Tarcan, Ö. (2019). *Sosyal Bilimler Alanında Yazılan Türkçe Bilimsel Metinlerde Kullanılan Üstsöylem Belirleyicileri*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Davis, L. & McKay, S. (1996). *Structures and strategies: An introduction to academic writing*. South Melbourne: MacMillan Education Australia Pty Ltd.
- De Beaugrande, R. ve Dressler, W. U. (1981). *Introduction to text linguistics*. London: Longman.
- De Haan, F. (2005). Encoding speaker perspective: Evidentials. *Linguistic diversity and language theories*, 72, 379-417.
- Dehkordi, M. E., & Allami, H. (2012). Evidentiality in academic writing. *Theory and Practice in Language Studies*, 2(9), 1895-1904.
- Demir, N. (2012). Türkçede evidensiyel. *Bilig, Yaz*, (62), 97-118.
- Demircan, A. (2007). Tarih üzerine bazı düşünceler. *Milel ve Nihal inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi*, 4(3), 69-89.
- Duralı, Ş. T. (2017). *Felsefe-bilim nedir?*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Faigley, L. (1986). Competing theories of process: a critique and a proposal. *College Composition and Communication*, 48, 527-42.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Geertz, C. (1983). *Local Knowledge: Further essays in interpretive anthropology*. New York: Basic Books.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. London & New York: Routledge.
- Hardman, M. J. (1986). Datasource marking in the Jaqi languages. In W. Chafe & J. Nichols. (Eds.), *Evidentiality: The linguistic coding of epistemology*, 113-136. Norwood, NJ: Ablex.
- Hyland, K. & Tse, P. (2004) Metadiscourse in academic writing: a reappraisal. *Applied Linguistics*, 25(2), 156–77.
- Hyland, K. (1998a). *Hedging in scientific research articles*. Amsterdam: John Benjamins.
- Hyland, K. (1999). Academic attribution: citation and the construction of disciplinary knowledg'. *Applied Linguistics*, 20(3), 241-67.
- Hyland, K. (2000). *Disciplinary discourses: social interactions in academic writing*. London: Longman.
- Hyland, K. (2001a). Bringing in the reader: addressee features in academic articles. *Written Communication*, 18(4), 549-74.
- Hyland, K. (2005). *Metadiscourse: exploring interaction in writing*. Continuum.

- Hyland, K. (2010). Metadiscourse: Mapping Interactions in Academic Writing. *Nordic Journal of English Studies*. 9(2), 125-143.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede görünüş*. (N. Demir, çev.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Khedri, M., Heng, C. S. & Ebrahimi, S. F. (2013). An exploration of interactive metadiscourse markers in academic research article abstracts in two disciplines. *Discourse Studies*. 15(3), 319-331.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. New York: Routledge.
- Kuhn, T. (1970). *The Structure of scientific revolutions* (2nd ed.). Chicago: University of Chicago Press.
- Le, L. (2004). Active participation within written argumentation: metadiscourse and editorialist's authority. *Journal of Pragmatics*, 36, 687.
- Lewis, G. (1967). *Turkish Grammar*. Oxford: OUP.
- Mithun, M. (1986). Evidential diachrony in Northern Iroquoian. (W. Chafe and J. Nichols, ed.). *Evidentiality: The linguistic coding of epistemology*, 89-112. Norwood, NJ: Ablex.
- Mulkay, M. (1991). Don Quixote's double: a self-exemplifying text. S. Woolgar (Ed.), *Knowledge and Reflexivity: New Frontiers in the Sociology of Knowledge* içinde (81-100). London: Sage.
- Oflaz-Köleci, E. (2022). *Türkçe bilimsel metinlerde tanıtıcılık sunumları ve üstsöylem ilişkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sezer, A. (1990). A new approach to the conjugation of the Turkish verb. *Current Issues in Turkic Linguistics*.
- Sinclair, J. (1981). Planes of discourse. S. Rizvi (Ed.), *The Two-fold Voice: Essays in Honour of Ramesh Mohan* içinde (70-89). Salzburg: Salzburg University Press.
- Swales, J. (1990). *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: CUP.
- Şenöz-Ayata, C. (2014). *Bilimsel metin üretimi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Thompson, G. & Thetela, P. (1995). The sound of one hand clapping: the management of interaction in written discourse, *Text*, 15(1), 103-27.
- Tompkins, G. E. (2009). *Language Arts*. New Jersey: Pearson.
- Uzun, H. (2006). Tarih bilimi ve tarihte nedensellik. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 1-13.
- Uzun, L. (2006). Bilimsel söylem ve özellikleri. *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık 1. Ulusal Kurultay Bildirileri*. (133-140).
- Uzun, N. E. (1998). Türkçede görünüş/kip/zaman üçlüsü. *Dil Dergisi*, 68, 5-22.
- Uzun, N. E. (2004). *Dilbilgisinin Temel Kavramları: Dünya Dillerinden Örnekleriyle*. İstanbul: Pandora.
- Van Dijk & Teun A. (2009). *Society and discourse: how social contexts influence text and talk*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vande Kopple & William, J. (1997). *Refining and Applying views of metadiscourse*. <https://eric.ed.gov/?id=ED411539>.
- Vande Kopple, W. (1985). Some exploratory discourse on metadiscourse. *College Composition and Communication*, 36, 82-93.
- Williams, J. (1981). *Style: Ten lessons in clarity and grace*. Scott Foresman.
- Yang, L. (2014). Evidentiality in english research articles of applied linguistics: from the perspective of metadiscourse. *Journal of Language Teaching and Research*. 5(3), 581-591.
- Yavaş, F. (1980). *On the meaning of tense and aspect markers in Turkish*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Kansas Üniversitesi.
- Zeyrek, D. (1990). *An analysis of the textual pattern of the Turkish folktale*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Zwiers, J. (2008). *Building Academic language: essential practices for content classrooms*. San Francisco: Jossey-Bass.

Language Policy in Turkic States and Societies Historical Aspect

Türk Devlet ve Topluluklarının Dil Politikalarına Tarihsel Bakış

Elçin İBRAHİMOV * **Abstract**

The roots of the communication history of the Turkic language, which has a history of at least 1300 years as a written language, are, of course, much older. If we take into account the features of the words in the language of the Orhon-Yenisey monuments, which are the first written sources, and the similarities of words in other languages, we see that the Turkic language has a history of four to five millennia as a language of communication. The Turkic language, whose origin goes back thousands of years, has been influenced by many languages as a result of the cultural, social, and political relations of Turks with other nations. The settling of large territories by Turks, leading a sedentary and nomadic life, constantly migrating for new lands, and coming into contact with many peoples against the background of these events led to the contact of the Turkic language (the languages of the Turkic-speaking peoples and tribes) with many related and unrelated languages. As a result of these relations, sometimes the Turkic language influenced these languages from the lexical and even grammatical aspects, and sometimes, on the contrary, it borrowed words from those languages. In this research article, we will try to talk about the language policy in the Turkic state and societies and the developments in the historical process.

* Doç. Dr., Azerbaycan Diller
Üniversitesi Türk Dünyası
Araştırmaları Merkezi
elchinibrahimov85@mail.ru
ORCID: 0000-0002-1105-9345
Bakü / TÜRKİYE

Keywords:

Turkic state and society, written language, Turkic language, language policy, historical aspect, language contact.

* Assoc. Prof. Dr., Azerbaijan
University of Languages Turkic
World Research Center
elchinibrahimov85@mail.ru
ORCID: 0000-0002-1105-9345
Bakü / TÜRKİYE

Öz

Yazı dili olarak en az 1300 yıllık bir geçmişe sahip olan Türk dilinin iletişim tarihinin kökleri elbette çok daha eskilere dayanmaktadır. İlk yazılı kaynaklar olan Orhon-Yenisey anıtlarının dilindeki kelimelerin özelliklerini ve diğer dillerdeki kelime benzerliklerini dikkate alırsak, Türk dilinin dört beş bin yıllık bir geçmişe sahip olduğunu görürüz. Bir iletişim dili olarak Kökeni binlerce yıl öncesine dayanan Türk dili, Türklerin diğer milletlerle olan kültürel, sosyal ve siyasi ilişkileri sonucunda birçok dilden etkilenmiştir. Türklerin geniş topraklara yerleşmeleri, yerleşik ve göçebe bir yaşam sürmeleri, sürekli yeni topraklar için göç etmeleri ve bu olayların arka planında birçok halkla teması geçmeleri, Türk dilinin (Türkçe konuşan toplum ve devletlerin) başka dillerle temasına yol açmıştır. Bu ilişkilerin sonucunda Türk dili bazen bu dillerden kelimeler almış ve hatta gramer yönünden etkilemiş, bazen de tam tersine bu dillerden kelimeler ödünç almıştır. Bu araştırma yazımızda Türk devlet ve toplumlarındaki dil politikasından, tarihi süreç içindeki gelişmelerden geniş şekilde bahsetmeğe çalışacağız.

Anahtar Kelimeler:

Türk devleti ve toplumu, yazı dili, Türk dili, dil politikası, tarihi yön, dil teması.

Başvuru/Submitted: 16/01/2023

Kabul/Accepted: 07/11/2023

Makale Bilgileri

- Atıf:** İbrahimov, E. (2023). Language Policy in Turkic States and Societies Historical Aspect. *Selçuk Türkiyat*, (60): 327-352.
- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
- Katılımcı Rızası:** Katılımı yok.
- Mali Destek:** Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
- Çıkar Çatışması:** Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Telif Hakları:** Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
- Değerlendirme:** İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
- Benzerlik Taraması:** Yapıldı – iThenticate.
- Etik Beyan:** sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
- Lisans:** Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
- Informed Consent:** No participants.
- Financial Support:** The study received no financial support from any institution or project.
- Conflict of Interest:** No conflict of interest.
- Copyrights:** The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
- Assessment:** Two external referees / Double blind.
- Similarity Screening:** Checked – iThenticate.
- Ethical Statement:** selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
- License:** Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Introduction

The language policy and situation of the Turks were influenced by the different alphabets they adopted and used. The adoption and use of new alphabets were realized at the direct request of the political and cultural authorities. However, the Turkic peoples did not share the same fate here. Thus, although the Turks living in Azerbaijan, Iran, Iraq, and Anatolia region adopted the Arabic alphabet in the early period, the Turks living relatively far in the East still used Uighur and other alphabets for a long time. XI-XVII centuries constitute a mixed period of language policy in the life of Turkic states and peoples. Although the 19th century was a revolutionary period in the history of the Turkic people, the essence of a number of progressive trends that emerged in the later stages was laid precisely in this period.

One of the first national sources that provide us with information about the history of language policy in Turks is the work "Divanü lüğat-it-türk" written by Mahmud Kaşğari in the 11th century.

The fact that Garamanoğlu Mehmet Bey, one of the prominent personalities of Anatolian Turkish history, gave his first order in Turkish in 1277 shows that the language policy in this region has entered a new stage. Although the language policy is a phenomenon directly related to the state, the literary and cultural environment of the country also has a certain share here. The content and quality of the literary environment, the language in which artistic works are written, emerges as a result of the language policy and serves the development of the language in itself. The growing influence of the Turkic language in poetry with the Turkic "Divan" of the outstanding Azerbaijani poet Imadeddin Nesimi who lived at the end of the 14th century and the beginning of the 15th century, the establishment of Jagatai Turkic as a literary language in Central Asia with the services of the great Uzbek poet Alişir Nevai in the 15th century, clearly show the level of development of medieval regional Turkish languages.

Parallel to the political influence of various Turkic states in Central Asia, Anatolia, and the Middle East, the Turkic language gained wide functionality, and after the 13th century, Turkic became the leading language in the region, against Arabic and Persian languages, both in literature and in official situations. Ottoman Turkish in Anatolia and Jagatai in Central Asia have long been a part of the policies of their respective states with official language status. In other regions of Eurasia, although the official language policy is not implemented consistently, thanks to the determination of the Turkic peoples to keep their languages alive, those languages have preserved their existence until today.

From the history of language policy in Turkic states and societies

Although the state language as a socio-linguistic phenomenon has existed for a long time, as a concept it is new and mostly related to the last two centuries. In this regard, A. Axundov notes:

"If we take into account the epics "Kitabi-Dede Gorgud (KDG)", which are a wonderful example of the literary language, if our literary language, which expresses the spiritual

world of our people, is over a thousand years old, the real activity of our state language does not even reach a hundred” (Axundov, 2012, p. 3).

Throughout history, the language policy factor has not required the state language to be on a national basis. Thus, *“the state language of the Hun, Uyghur, Khazar, Goyturk states coincided with the national language, that is, the state language became the Turkish language. However, Turkish was not the state language of the Seljuks, Ghaznavids, and Ottomans” (Nərimanoğlu, 2006, p. 13).*

Y. Aliyev notes that there is no “unanimous opinion and opinion among researchers” (Aliyev, 2005, p. 112) regarding the existence of the Turkish literary language in the Middle Ages. A. Caferoğlu considers “10th-century Khaganiya Turkic, the “Oğuz dialectic” of that period and the “Çağatay dialect” of a relatively later period to be literary Turkic languages” (Caferoğlu, 1964, p. 43).

A. Tenişev groups the medieval Turkic literary language in the following way:

1. Karakhani - Uighur literary language
2. Khwarazm Turkic literary language (XIII-XIV centuries)
3. Jagatai literary language (XV-XVI centuries)
4. Seljuk literary language (XIII-XIV centuries)
5. Mamluk-Kipchak and Bulgarian literary languages (Tenişev, 1979, p. 83).

A. Tenişev also mentions the “Turkic” literary language:

“In the Middle Ages, the Jagatai language was used as a literary language until the Turkic peoples were formed in the process of separate formation on the stage of history. Gradually, it adopts the elements of the local vernacular and urban dialects, leading to the emergence of local variants of the written language, which differ from the Jagatai language and are called the “Turkic” literary language” (Tenişev, 1979, p. 83).

Thus, in the Middle Ages, four regional manifestations of Turkic appeared: Oghuz Turkic, Kipchak Turkic, Uyghur Turkic, and Karalug Turkic.

The Turkic language has been influenced by the Persian and Arabic languages since the 10th century when the Turks accepted Islam en masse. In “Kutadgu bilig” written in the 11th century, *“fana, secret, speed, doubt, peace, people, nation, Lord, mercy, world, book, religion, state, nation, soul, capable, price” (Elmacı, 2016, p. 57)* are found. The quantity and usage rate of Arabic and Persian words gradually increased in the works written later. Arabic and Persian words can be found in the works of the great Turkic poet Yunus Emre, who has beautiful poems with syllabic weight. A prominent scholar A.B.Ercilasun, who conducted research on the language of Y. Emre's works, said *“truth, mercy, longing, sultan, knowledge, strength, people, power, decision, khoja, soul, okay, prayer, book, syllable, meaning, yar, mentions Arabic-Persian words such as friend, gratitude, expatriate, love, lover” (Ercilasun, 2004, p. 13-14).*

On the other hand, many words from the Arabic and Persian languages, which were considered the dominant languages in science and poetry in the XI-XV centuries, were also adopted into the vernacular. Because the new written language that emerged with the dominance of foreign elements belonged to the palace. The spoken language

of the people kept its purity. It is even possible to see this in the difference between syllabic and rhyming works. Thus, in the Turkestan Turkic, as well as in the palaces and madrasas in the historical Azerbaijan and Ottoman regions, a mixed language emerged that was far from simple Turkish and was not easily understood by the people. The extensive use of Arabic and Persian words, and even the transfer of inflectional grammatical suffixes to the Turkish language, make the language even more difficult to understand. On the other hand, poets who wrote works in simple language also appeared in that period. *"Poets such as Abulgazi Bahadur Khan in the Chagatai region, Nazmi from Edirne, and Visalia from Aydın in the Osmanali region have mastered simple language"* (Ercilasun, 2004, p. 13-14).

Starting from the 11th century, the Turkic peoples began great migrations and settled in large numbers in Iran, Azerbaijan, the Caucasus, Syria, Iraq, and the regions north of the Black Sea.

F. Cəlilov writes in this regard:

"In the post-Proto-Turk period, the Turkic-speaking ethnic groups were divided into two main branches, one of which was scattered in various parts of Central Asia, and the other (eastern) branch moved to the East and interacted with the remnants there (proto-Mongolian, Pra-Tungus-Manchurian, pro-Korean, etc.) for a long time. was in contact, and the parallels that emerged as a result of that contact were presented as kinship by the Altai theory" (Cəlilov, 1988, p. 132).

Research on Turkic languages, in particular, by Professor A. Caferoğlu's research once again proves that *"the history of Turkish literary languages that appeared in different Turkish ethnic-cultural regions does not exclude the general understanding of the history of the Turkish language, on the contrary, it complements and strengthens the conclusion that independent Turkish literary languages were the product of a common Turkish literary language environment, it is formed in the geographical area where that environment is reflected, satisfies the ethnic-cultural need, and then disappears or undergoes a change, replaced by a new literary form"* (Caferoğlu, 1958, p. 63).

N. Xudiyev divides the general history of the Turkish literary language into these periods:

- I. Ancient Turkic language - from the earliest times b.c. The period up to the fifth century.
- II. Old Turkic language - b.c. The period from the 5th to the 11th-12th centuries.
- III. Turkic - the period from the 11th-12th centuries to the 16th-17th centuries.
- IV. National Turkic literary languages from the XVI-XVII centuries to the present day (Xudiyev, 2018, p. 11)

The Turks, who used a single written language until the 13th century, settled in new regions due to the migrations experienced during this period and began to form a new literary language based on Oguzja in Anatolia. Today, many researchers call this Turkic, but we do not consider it correct from a scientific point of view. Because the use of the term Turkey Turkish for that period would not be a correct designation, and the Turkic languages were not divided into branches at that time. This Turkish was the

Oghuz branch of Turkic, the common language used by all Turks at that time - common Turkic. "Written monuments created during the formation of Turkic language in the X-XII centuries and in fact structurally and functionally organize Turkic language - M. Kaşğari's "Divanü lüğat-it-türk", A. Yuğnaki's "Atabetü'l-Hakayık", Y. Balasagunlu's "Kudatgu-bilig", A. Yasavi's "Divani-hikmat" works are created in the area where Deaf Turkic appeared and worked" (Aliyev, 2005, p. 84).

The Muslim Turkic states established and ruled by the Turks in the 10th and 12th centuries were the Karakhanids (840-1212), the Ghaznavids (963-1186), and the Seljuks (1040-1157). Among these states, Persian and Arabic were the dominant languages of Ghaznavids and Seljuks. In Karakhani, the Turkish language prevailed more. During this period, "the works that appeared in the lands under the rule of both the Ghaznavids and the Seljuks were written in Persian and Arabic" (Gözütok, 2008, p. 34).

N. Cəfərov rightly attributes "Eastern (or Turkestan) Turkic to the Deaf-Uyghur branch of the medieval All-Turkic literary language" (Cəfərov, 1998, p. 216).

The first known dictionary and grammar book of the Turkic language is "Dīwān Lughāt al-Turk" written by Mahmud Kaşğari in the 11th century. Belonging to the ruling family of the Karakhanid state and having a very good education, M. Kaşğari traveled for years in the territories he ruled and Turkic geography and collected information about the peoples, tribes, languages, and culture of these regions. "M. Kaşğari prepared the materials he collected in accordance with the rules of the Arabic language under the name "Divanü lüğat-it-türk" meaning "divan/dictionary of Turkic languages" and presented it to Caliph al-Muqtadi in Baghdad" (Karahana, 2013, p. 11).

M. Kaşğari tried to prove that the Turkish language is as rich and deep-rooted as the Arabic language, and perhaps to show the greatness of the Turkish language in front of the Arabic language, which came to the fore with the spread of Islam. This work prepared by M. Kaşğari on the Turkic language is not just a dictionary and grammar book, but also an encyclopedic work that reveals the political, geographical, cultural, and social richness of the Turkic world at that time. The book contains more than 500 words and grammatical features of various Turkic languages, and it also has the characteristics of a contemporary dictionary of Turkic languages and a handbook of Turkic languages.

Garamanoğlu Mehmet Bey is one of the most prominent personalities of the Anatolian region. For this reason, his name is mentioned in Anatolia together with the concepts of Turkic identity, Turkic culture, and protection of the Turkic language. His historical identity is integrated with Turkic culture and language. In 1277, Mehmet Bey captured Konya, the capital of the Seljuk state, and destroyed the palace organization and especially the palace divan consisting of Arabs and Persians. Instead of this divan, he formed a new palace divan composed entirely of Turks. He also appointed divan scribes who can read and write Turkic to the divan secretaries. He issued his first decree in Turkic. Later, he established a meeting to convey his decree to the people and members of the divan, where:

"After this day, no one will use any language other than Turkic in the palace, divan, meetings, and surroundings. Correspondence inside and outside the palace will be conducted in Turkic" (Çalışkan, 2011, p. 46).

The above decree of Garamanoğlu Mehmet Bey was a decision at the level of the Turkic language revolution that was carried out at that time.

A. Kabaklı notes in his research:

"Divan" by Gazi Burhaneddin, "Dastani-Ahmed Harami", "Varga ve Gulşa" by Yusif Maddah, "Yusif ve Zuleyha" by Gazi Mustafa Zari appeared in Eastern Anatolia" (Kabaklı, 1968, p. 95).

Finally, Imadeddin Nesimi, an outstanding Azerbaijani poet who lived at the end of the 14th century and the beginning of the 15th century, presents the last perfect example of the stage with his "Divan".

In the 15th century, it was A. Navai who raised the prestige of the Turkic language at both the level of culture and literature against the hegemony of the Arabic and Persian languages of the time.

Until A.Navai, Chagatai Turkic literature used the languages of the Golden Horde and Kharazm, that is, an insufficient Turkic language. Thanks to A. Navai's craftsmanship, the Turkic language, which was insufficient and mixed with dialects, was formed as the common literary language of the Turkic tribes spread over a wide area: Uzbeks, Kyrgyz, Central Asian Turkmen, Idyl-Ural Turks, Uyghurs, Mazhans, Kharezms and Kashgars, and this literary language found its existence in the 19th century. "Muhakimatul-lughateyn" written by A.Navai is a work devoted to the comparison of the Turkic language and the Persian language and tries to prove that the Turkic language is superior to the Persian language as a literary language. In this work, A.Navai analyzes the linguistic behavior of Turkic writers and poets, the level of use of the Turkic language as a literary language, and the current state of Turkic literature from the perspective of literary history" (Elmacı, 2016, p. 74).

A. Navai wrote this work to prove that the Turkic language is stronger and richer than the Persian language in terms of expressive possibilities, and called the young poets of his time to take advantage of the beauties of the Turkic language instead of running away and writing in the Persian language.

At the beginning of the 16th century, the Safavid state emerged and soon united the North and the South of the country. As the basis of the state is made up of Turkic tribes, the Turkic language also begins to play a dominant role. During this period, Hatai made great contributions to the formation of our national literature and the creation of examples of poetry in the mother tongue. Raised the native Azerbaijani (Turkic) language to the status of the state language. It was during the Hatai period that our mother tongue, which was in a waiting position as the state language, rose to the level it deserved.

A. Demirçizade, in his research on the history of our literary language, characterizes that period in this way:

“It is known that the Azerbaijani language has never had the right to be an official state language at the present level. It is true that in the XV-XVI centuries, especially at the beginning of the Safavid era, the Azerbaijani language was used as the official state language. However, during this period, that is, in the XV-XVI centuries, the use of the Azerbaijani language as a state language was very temporary and was used as a third language along with Arabic and Persian languages, which have more rights” (Demirçizade, 1979, p. 18-19).

Finally, we can mention that the 11th-17th centuries are a mixed period for language policy in the Turkic state and society, but this period is important for the later stages.

Language Policy in the Ottoman Empire

After the establishment of the Ottoman state, the intermittent continuation of migrations to Anatolia and Rumelia, which started earlier, is one of the factors that played an important role in the spread and strengthening of the Turkic language in this area. Especially in the first half of the 15th century, the strengthening of the Timurid state in Central Asia and the organization of marches to the west led by Timur led to the mass migration of Turks living in Anatolia to Rumeli. In the second half of the 15th century, some Turkic tribes living between Iran and Anatolia joined these migrations. Some wars that took place in Eastern Europe led to the return of Turks who had previously settled in the Balkan Peninsula to Anatolia. These migrations resulted in the increase of the Turkic population in Anatolia and the Turkish language became a dominant language. *“Ottoman (Ottoman Turkish) is the Turkic language spoken in the Ottoman Empire. This Turkish became the common language of communication in the Ottoman Empire, containing the characteristics of three languages (Arabic, Persian, and Turkic)”* (Karal, 1978, p. 27).

The Ottoman state adopted the Turkic language as the state language. However, this language did not remain pure Turkish, over time it became a mixture of three languages. This language, which was “enriched” with rough adjectives and foreign elements, has already become alien to the people, has lost its folk function, and is used almost exclusively in clerical work, madrasa textbooks, romantic literature, and among the upper class. However, this language gap did not lead to disagreement between the people and the state. *“Since the communication between the people and the state was carried out through local offices, there was no need to issue the decisions and orders of the palace in a language that the people would understand”* (Levend, 2010, p. 11).

This mixed language, which dominated the pre-regulatory period, was considered the privileged language of the upper class. In Ottoman society, giving up this language, which shows the difference between the court and the common people, meant giving up traditional values. For this reason, it was used in a narrow framework, it fulfilled the function of written language.

Ottoman Turkic is divided into some periods according to the stages of development), the expansion and contraction of the empire's borders. S. Çoban divides Ottoman Turkish into five periods:

1. Resistance of the Turkish language to the influence of foreign languages (1299-1453)
2. The increase in the influence of foreign languages on the Turkish language (1453-1517)
3. The hegemony of the Arabic and Persian languages over the Turkish language (1517-1718)
4. The transformation of the Turkish language into an important language (1718-1839)
5. Activities for the independence of the Turkish language (1839-1918).

In the first years of the establishment of the Ottoman state, in addition to using Arabic as the language of science and education, the Turkish language was used in artistic works and folklore. In particular, beautiful examples of oral folk literature in pure Turkish have emerged among the people. Some other ethnic groups living in the empire also received a lot of words from the Turkish language.

The first stage of the Ottoman language, covering the XV-XVI centuries, is the period when the written language representing Old Anatolian Turkish was invaded by Arabic and Persian languages in a sense. The second period of the Ottoman language starts at the end of the 16th century and lasts until the middle of the 19th century. In this period, the mixed language reached its limit, Arabic-Persian elements prevailed in the written language, which reflects the Turkish language in terms of structure. The third stage of the Ottoman started from the middle of the 19th century, i.e. Tanzimat, to the beginning of the 20th century, more precisely, until the “Genc Türkler” revolution of 1908.

The Europeanization movement that started with Sultan Selim III had a serious impact on the state structure and intellectual life of the Ottoman state in the later periods, thus the period of Tanzimat began.

The Tanzimat era is a stage that includes innovations in the fields of language and especially literature, along with state and social life related to the modernization of the Ottoman Empire. This period has gone down in history as the initial stage in the Europeanization of Turkish culture. Like other fields, the influence of Western civilization has shown itself in the language field.

H. Ş. Akalın's article entitled “Turkish Language and Turkish Language Institution in the Atatürk Era” states that this influence manifests itself in two ways:

“The first is to focus on the national language, and the second is to communicate in a language that the people will understand. Therefore, especially newspapers are the first cause of language change. Turkish became a language that intellectuals, writers, and artists used again to communicate with the people by simplifying it, cleaning it from borrowed words, and taking an understandable image” (Akalın, 2002, p. 10).

Since the time of Sultan Selim III and Mahmud II, a simple language has been needed. Because along with regulation, it was becoming necessary to have decrees and declarations in a language that the people could understand. Again, during this period,

the policy of strengthening the central government made the use of a simple written language mandatory in terms of bureaucratic affairs.

H. Sadoğlu notes that “*in this period, Pertev Paşa, Akif Paşa, and then Mustafa Raşid Paşa and Sadig Rufat Paşa were the pioneers of the new writing language in the bureaucracy*” (Sadoğlu, 2003, p. 67).

The intellectuals, writers, and poets of the time closely followed all the processes related to the language policy and gave their suggestions along the way.

Intellectuals such as A. Suavi, Z. Paşa, A. Midhat, Ş. Sami, S. Paşa, and N. Kamal are among the writers of tanzimat who put forward valuable ideas about language simplification. In his famous article “Poetry and Essay”, Z. Paşa expressed very interesting ideas about Ottoman poetry and prose. In his various articles, he noted the reasons for the existing problems in Turkic spelling and wrote that it is necessary to learn the rules of Arabic and Persian in order to understand the Ottoman spelling rules.

In his poems, I. Şinasi included the elements of colloquial language, and in his newspaper articles, he used the opportunities of the vernacular language and gave as little space as possible to Arabic and Persian words. He tried to use the possibilities of the simple Turkish language in his poems, collected proverbs used in his previous works and lived in the vernacular, and prepared a collection. I. Şinasi gave some of these proverbs a place in his poems and writings. His work “Durub-i Emsal-i Osmaniye” published in 1863 is one of the most valuable works published in the simple language of the people.

A. Suavi is one of the intellectuals who analyzed language issues in this period, was an active participant in discussions, and worked for the formation of a simple literary language. A. Suavi started his work by criticizing the name given to the language: “*Lisani-Osmani*” is a political term. Because the word Ottoman means the name of the language” (Karal, 1978, p. 56). For this reason, the name of the language should be *lisani-türki*, that is, the Turkic language.

Among the intellectuals of this period Ş. Sami seems to have a conscious understanding of linguistics from his writings. He pointed out that the Turkic language existed even before the Ottomans and expressed the incorrectness of the term “*Lisani-Osmani*”. Ş. Sami proposed to enrich the national vocabulary fund of Turkic, weakened by massive Arabic-Persian acquisitions, at the expense of Eastern Turkic, which is used in Central Asia. He believed that Arabic-Persian borrowings would be easy to remove from the language because they were mixed with Turkic.

The expressions “Turkism in language” or “nationalism in language” were first used by A. Vafik Paşa. It is found in the work of Vafik Paşa called “*Lähcei-Osmani*”. Y. Akçura writes about this in his work “*Historical Development of Turkism*”: “A. Vafik Pasha stated that the Turkish language, in addition to having a historical depth, is spoken in a wide area, therefore it is among the languages of the world” (Akçura, 2018, p. 49).

One of the most relevant topics of the Tanzimat period is the issue of simplification of the written language. In order to implement the simplification, it was first necessary

to Turkishize the books, the language of the state, education, and newspapers. The development of intellectual life and the spread of national education in the Ottoman state, which was oriented towards the Western way of life, could be possible with a simple literary language. For this reason, the statesmen of the time, R. Paşa and C. Paşa, paid attention to the issue of simplifying the language. Newspapers such as “Tercümani-əhval və məcmuai-fünun”, which included the articles written by I. Shinasi in simple language, guided the thinkers who came after them in this matter.

During the reign of Abdülhamid II, who stood out among the Ottoman sultans for his piety, madrasahs, and education in the Arabic language also expanded. One of the reasons for giving importance to Arabic-language education was related to the Sultan's plans to establish an Islamic community. However, this education policy was not sufficiently supported by the state during the period of Abdulhamid II. The mention of the official language of the state as Turkish in the “legal basis”, the use of Turkish in court correspondence, and the simple and national language policy of state-controlled newspapers, on the other hand, accelerated the simplification and spread of the Turkish language.

B. Kodaman, who studied the education system during the period of Abdulhamid II, writes:

“The Turkish language was widely used during the constitutional period, especially in newly opened educational institutions, as well as during the Tanzimat period. However, there were not many such schools during the period of regulation. During the constitutional period, the large number of institutions providing education in the Turkish language prepared the ground for the simplification of the Turkish language” (Kodaman, 1988, p. 89).

Prominent Turkish historian Professor İ. Ortaylı expresses his attitude to the mentioned issue as follows:

“However, according to the “Maarifi-Umumiyyeh” charter published in 1869, while the Turkish language is taught compulsorily in all primary schools located within the territory of the country, non-Muslim schools was excluded from this decision” (Ortaylı, 2010, p. 169).

In the decision dated May 19, 1894, there was a point that Abdulhamid II was concerned about the Turkish language. Thus, Abdulhamid II, who suggested that the official language be Arabic during the preparation of the “Meşrutiyet”, 20 years later ordered that education in schools be conducted in simple Turkish, away from Arabic and Persian. In the adopted decision, the teachers of Rushdiyya and Idadiyya were required to teach in the Turkish language used by the people.

The decision that most correctly revealed the place of the Turkish language in the Ottoman state was the acceptance of it as an official language, as stated in the “Kanun-ı Esasi.”¹ In the “Kanun-ı Esasi” adopted during the reign of Abdulhamid II, the sultan's powers were limited and the state administration was improved.

¹ Legal-basis (fundamental law) or Constitution. The first and last constitution of the Ottoman state was announced on December 23, 1876. With the announcement of Mashrutiyet I and the adoption of the

The era of Mashrutiyat prepared a favorable ground for the emergence of the language simplification movement and the currents that serve this purpose. Ş. Sami stands out among the intellectuals who were distinguished by their activities in the direction of simplifying the Turkish language before the Second Constitution. "Ş. Sami had a strong influence on the trend of "new language and national literature" that started after the Constitution and led the Turkish Association and the Young Pens movement, which played an important role in the activities carried out for the independence of the Turkish language" (Levend, 2010, p. 219).

Many poets and intellectuals of the Mashruti period also supported this movement and promoted its ideas. Among them, we can mention the names of A. Midhat, who works for the development and simplification of the language, F. K. Arif, who defends nationalism in the language, Nacip Asim, who is an ardent supporter of the purification of the language and pure Turkish, M. Nacip, one of the leaders of the "Turkishness" movement, and Amrullah Efendi, one of the founders of the "Turkish Association".

Language policy regarding Turkic peoples in Tsarist Russia

The occupation of the Turkic lands by the Russians began at the end of the 15th century when the principality of Moscow came under the rule of the Golden Horde state. From this date, the powerful and central Russian state established under the leadership of the Moscow principality - the successor to the Golden Horde state - struck the first major blow against the Turkic world in the middle of the 16th century. In 1552, he occupied the Khanate of Kazan, and in 1556, the Khanate of Astrakhan. What happened played a big role in the establishment of Russia's centuries-long rule in Central Asia. The capture of the Volga valley by the Russians led to a large disconnection between the Central Asian Turks and the Ottoman Turks.

The Christian mission of Russia was formed in a similar way to England's policy of conquest, and the main target of this competition, which is called the "great game" in history, was India. Due to its strategic position, the rivalry between the Russians and the British over the Indo-Iranian corridor is rooted in Central Asia.

M. Haner notes that:

"Russian and English chroniclers all over the history of more than 20 attacks organized against India passed through Central Asia between Turanian, Iranian and Indian civilizations" (Hauer, 1990, p. 74).

The education system was the most important tool for the formation and development of national languages in the areas under the rule of Tsarist Russia, and later for the expansion of the Russian language as a second language. Looking at the brief history of the education system in Central Asia, in 1871, a commission on the composition and functioning of schools was created in order to find new support for colonialism. Based on the proposals of the commission, a certain number of local

first constitution in Turkish history, the people participated in the administration of the sultan for the first time. He got the right to choose, to be elected and to represent. Human rights were regulated by law. The law was the first constitution adopted in an independent Muslim country.

students began to be admitted to the schools, which previously consisted entirely of Russians. In other schools, known as Russian-national schools, the goal was to teach Russian culture to the children of local peoples through their mother tongue.

Another type of school of this era is modern schools, in which the Modernism movement played a major role in the establishment of these new educational institutions. The modernist movement, which began towards the end of the tsarist period and whose intellectual leadership belonged mostly to the Crimean and Volga Tatars, represented the most important local national movement until the first years of the Bolshevik revolution. Pan-Turkism explained as *"the thought of strengthening the ethnic unity and equality of the Turkish peoples in order to protect and revive their heritage in the face of the rapid development of European culture and colonial power"* (Haghayegi, 1997, p. 180), found a favorable ground for itself in this movement. While the modernists were generally attached to their Muslim roots (values), they sometimes tried to link the backwardness of people with religion. *"In the debates between Turkism and religious identities, the modernists put Turkism first"* (Fierman, 1991, p. 41).

S. Zenskovski writes about the political activities of the Turks outside the Ottoman state:

"Until 1905, the first open manifestation of a national movement was not heard among the Turks under the rule of Tsarist Russia. Neither Ismayil Bey Gaspıralı nor his supporters were involved in any political process in 1880-1890, and no national purpose was clearly felt in their activities" (Zenkovsky, 2000, p. 14).

On April 8, 1905, A. Huseynzadeh, A. Topchubashov, A. Magsudi, and B. Ahmad gathered at R. Ibrahimov's house in St. Petersburg and decided to establish a political party. I. who came to Petersburg a few days after this meeting. İ. Gaspıralı also supports their ideas and suggests calling this union the "Muslim Union". *"With this proposal, he says that he believes that it will be possible to teach the people about scientific, political, and economic topics, but this will happen through the media"* (Georgeon, 1986, p. 14).

The First Congress of Russian Muslims was held on August 15, 1905, in Saint Petersburg. A large number of intellectuals from the Volga-Urals, Crimea, Caucasus, Turkestan, and Siberia, where Turks live the most, take part in the meeting. Prominent personalities: A. Topçubaşov, İ. Gaspıralı, Y. Akçura, F. Karimi, A. İbrahim, M. Carullah, A. Apanay participated in the meeting and made speeches about the education and other issues of the Turkic people living under the rule of Tsarist Russia. In addition, giving all the privileges and rights given to Russians to the Turkic peoples, resolving issues with the progressive intellectuals of those peoples in the decisions that the authorities will make regarding the Turkic peoples, etc. issues are decided upon.

In addition, the second and third meetings of Muslims living in Tsarist Russia were held in 1906, and all the above-mentioned issues were put on the agenda again, but it was not possible to implement the decisions.

We would like to emphasize the activities of İ. Gaspıralı in the fight for the language, education, and national rights of the Turkic people under the rule of the Russian Empire.

One of the most important issues that attracted the attention of İ. Gaspıralı when he came to Istanbul in 1874 was the discussion on the Turkic language. The language issue, which began with the announcement of Tanzimat and caused long discussions among Ottoman intellectuals especially in the 1860s and 1870s, had a particular impact on İ. Gaspıralı. While these heated discussions were going on, he further strengthened his friendship with Ottoman intellectuals such as Ş. Sami, A. Midhat, M. Amin, and N. Asim continued this close relationship until the end of his life. *“According to these intellectuals, in order for the Turks to develop in the field of culture, it was absolutely necessary to develop the Turkic language as a national language”* (Toksoy, 2001, p. 14).

Between 1870 and 1880, a new page was opened in the field of Turkic language and Turkic history research. During this period, S. Paşa, who wrote Turkic language and history textbooks for military schools, showed ways to save Turkish from the influence of Arabic and Persian using clear and simple Turkish.

Şeyh Süleyman Efendi of Bukhara, an Uzbek Turk from Bukhara who settled in Istanbul, tried to explain that Turkestan and Ottoman Turks are children of the same nation and have the same language with his works *Lugat-i Chagatayi ve Turki-yi Osmani* (Dictionary of Chagatay and Ottoman Turkish).

After returning to Bakhchasara, İ. Gaspıralı, who closely followed and mastered the discussions about the issue of language and unity of opinion in Ottoman Turkey, began to apply the same method in Crimean Turkic, that is, to use a simple and understandable language.

Seeing how important it is to form a language that the whole Turkic world will understand, İ. Gaspıralı devoted all his activities to this direction. According to İ. Gaspıralı, one should use such a language that the worker and boatman in Istanbul and the shepherd in East Turkestan can understand when it is spoken and written. İ. Gaspıralı fervently defended his ideas and principles regarding the common language in all the newspapers he wrote for, especially the “*Tarjuman*” newspaper. His attempt was appreciated by all his colleagues in the Turkic world. I. This struggle of Gaspıralı gave positive results in practice. Because the simple Turkish of the “*Tarjuman*” newspaper published by him has become a language understood by all Turks wherever the newspaper is sent, in other words, all over the Turkic world.

Emphasizing the importance of this feature for the union, Z. Gökalp wrote:

“Tarjuman newspaper was understood by Eastern and Western Turks as much as Northern Turks understood it. This newspaper is living proof that it will be possible to unite all Turks in the same language” (Toksoy, 2001, p. 16).

İ. Gaspıralı has always confidently defended the unification of the Turks living in Tsarist Russia around a national language. He was given the right to represent the Turks in the Russian State Duma established after the 1905 revolution. In 1905, İ. Gaspıralı, A. Topçubaşov, and Y. Akçura founded the “*Union of Russian Muslims*” and

started working on the issue of protecting the rights of Turks in the Duma. Thus, İ. Gaspıralı made this proposal about language unity at the meeting of this "Union": "All Turks have one root. The diversity of time and space has also led to diversity in our language and traditions. After that, we should bring our schools to such a level that we have teaching in one literary language. In the project prepared by the school and madrasa commission of the assembly, four years of education for our primary schools was determined" (Devlet, 1998, p. 58).

İ. Gaspıralı, who did not agree with the education policy of Tsarist Russia against the Turkic people, explained the reason for his insistence on reforms in education as follows:

"From the information I collected in 1881, I saw that while half a million Turkish students studied in more than 16,000 neighborhood schools and 214 madrasahs in Russia, they are not taught even five lines in the Turkish language (their national language), but recitation and Quran and prayers are performed. These neighborhood schools were officially under the control of the religious authorities, as only religious classes were taught. These empty schools were independent schools, if the school had public influence (public control), a lot could be done. Therefore, I paid attention to this issue in every issue of "Tarjuman" and in all my travels" (Devlet, 1998, p. 59).

In the first year, 12 students were educated in the first school opened by İ. Gaspıralı in Bakhcharay in 1884. Teaching work was entrusted to a teacher named Bakir Efendi. This teacher was also a student of İ. Gaspıralı. Undoubtedly, B. Efendi benefited from İ. Gaspıralı's book "Hoca-Sibyan" when he was setting up his teaching work at the school. According to İ. Gaspıralı, learning to read and write was enough at this stage of education. After the specified 45-day teaching period, İsmayil Bey used to test the students in front of the public in order to introduce the new method to the people and arouse interest in the "modern" method. Students would read a passage from a book they had not seen before and write what was dictated. Thus, the students would master reading and writing, which they could not learn for a long time in the previous method, in 45 days faster with the new method. News about the new method of education was delivered to different regions of the empire through many newspapers, especially the "Tarjuman" newspaper.

Thanks to the activities of İ. Gaspıralı and the new school opened by Bekir Effendi in Khan Kirman, Ryazan province, this method spread to Tambov and Penza provinces. A short time later - in the 1890s, 2 and 3 "modern-style" schools were already opened in each province. In 1914, about 5,000 Turks and Muslims were studying in these schools. In order to train teachers for new schools, some of the traditional madrasahs were reconstructed according to the requirements of the time, and at the same time, new schools were opened in this context. Both reformed and newly opened schools functioned as a kind of pedagogical faculties. We can give examples of this type of school: Muhammadiyya Madrasa operating under the leadership of Alimcan Barudi in Kazan, Huseyniyya Madrasa in Orenburg working with the financial support of Huseyn's sons, and Osmaniya Madrasa in Ufa. In the establishment of such schools in the Caucasus, the knowledge and experience of Turkic pedagogues were used. The people of Turkestan received help from the Caucasians

and Kazan people in this matter. *“The support of philanthropists played no small role in opening, spreading, and continuing the activities of modern-style schools. Among them, we can mention the names of Haji Zeynalabdin Taghiyev, Shamsi Asadullayev, the sons of Ahmadi, Gani and Mahmud Huseyn from Kazan, and Haji Nematulla Karamish from Siberia”* (Battal, 1988, p. 1166).

The most important feature of the period of the Russian invasion was the emergence and spread of democratic thought in Russia, the method-modern method of İ. Gaspıralı, M. F. Axundov, A. Bakixanov, H. Zardabi, A. Huseynzade, U. Hacıbeyli, F. Koçerli, M. Celil, A. It manifests itself in the progressive influence of the ideas and activities of intellectuals such as A. Ağaoğlu, N. Nerimanov on language and education policy.

M. F. Axundov's thoughts on the reform of the Arabic alphabet can be seen in some of his letters written in 1854. He started planned and systematic activities in this way in 1857.

M. F. Axundov wrote in his autobiography:

“In 1857 AD, I wrote a booklet in Persian language to change the Islamic alphabet, and in that booklet, I showed that changing the alphabet is an important issue” (Axundov, 1962, p. 420).

T. Hacıyev notes in this regard:

“The idea of a new alphabet, a great historical event such as the struggle against the Arabic alphabet is related to the national culture of Azerbaijan in the Turkic world and in the East in general, and it spread to the whole world from here. Already in the 16th century, Fuzuli pointed out the defects of the Arabic alphabet. M. F. Ahundzade turned the struggle against the Arabic alphabet into a great social movement. He considered this work to be the key to education, cultural advancement, and industrial progress. The fight for a new alphabet was the most promising field of activity in his life. Mirza Fatali spent more than 30 years of his life on this, even in the last twenty years he completely separated from artistic creativity, giving all his physical and mental energy only to this work” (Hacıyev, 2017, p. 21).

M. Kazımbey also commented on the issue of adopting a new script based on the Latin alphabet instead of the Arabic alphabet in Azerbaijan. M. Kazımbey is one of the scientists who supported M. F. Ahundov's alphabet reform activities in the 1870s.

The great linguist, Turkologist M. Kazımbey wrote the scientific grammar of the Turkish language in the European style - the book *“Türk-tatar dillerinin genel grameri”* and wrote up to 100 valuable scientific works in Russian and European languages. Speaking about the services of M. Kazımbey in the field of Turkological linguistics, academician K. Abdullayev notes:

“... M. Kazımbey talks about the unity formed by various grammatical means, in other words, he notes the importance and frequent use of unity in the literary language. As the great linguist said, this unity is actually a phraseological unit, a complex syntactic whole. M. Kazımbey noted the presence of such a unit, at least intuitively. And in fact,

we can start the history of the study of the text in Turkology, as well as in Azerbaijani Turkish linguistics, with this sentence" (Abdullayev, 1999, p. 186).

After M. F. Ahundov, the greatest role in the reformation of the old alphabet belongs to Muhammad agha Şahtahtli. The outstanding writer published several books and about 10 articles in Russian, French, and Azerbaijani languages since 1879.

The defects of the old alphabet and the necessity of the new alphabet were discussed by many meetings, especially the First and Second Teachers' Congress (1906, 1907), meetings of Russian Muslims, etc. The relevance of the new alphabet was repeatedly emphasized. Alphabet problems "Translator", "Eastern-Russian", "Caspian", "Progress", etc. did not escape the attention of newspapers and "Molla Nasreddin" journal. A series of articles on alphabet reform was published in "Şargirus". In the 1st issue of the newspaper (March 30, 1903), M.A. Shahtaktli wrote in the article "Mohammed Agha":

"With the Arabic alphabet we are using, it is not possible to show the true pronunciation of the words of foreign languages and even our own Turkic language" (Zeynalov, 1981, p. 134).

In conclusion, we can mention that Ş. S. Efendi (1821-1890), one of the modernists from Bukhara, who spent a lot of time in the cause of the independence and enlightenment of the Turkic peoples living under the rule of Tsarist Russia in the XIX-XX centuries, who had significant research in the fields of Turkism, the languages and folklore of the Turkic peoples, one of Kazan modernists Ş. Marcanini (1818-1889), the founder of modern Kazakh literature A. Kunanbayev (1845-1904), one of the forerunners of the Turkism trend, A. Huseynzade (1864-1940), a great thinker of Azerbaijan who played an important role in the transformation of the ideal of Turkism into a state philosophy, A. Ağaoğlu (1869-1939), one of the most prominent thinkers and politicians of the 20th century, follower of İ. Gaspıralı, prominent Tatar theological philosopher, and publicist, M. C. Bigiyev (1874-1949), was one of the leaders of the progressive Jadidism movement that began among Russian Muslims at the beginning of the 20th century. , the great Turkic-Tatar historian and political figure Y. Akchura (1836-1935), contributed to the cultural and national awakening of the Kazan Turks. A. İshaki (1878-1954), famous for his fashion works, M. Cumabayuli (1893-1938), a prominent representative of the Jadidism movement from Kazakhstan, Azerbaijani state and public figure, politician and publicist, one of the founders of the Azerbaijan Democratic Republic (1918-1920) and Azerbaijan political leader M. A. Rasulzade (1884-1955), one of the leaders of the emigration, who headed the Azerbaijani national independence movement, Z. V. Togan, the leader of the Bashkir revolution and freedom movement, historian to the master of national poets, A. Suleymanoglu (1893-1938), nicknamed "Cholpan" (İbrahimov, 2021, p. 29).

Language policy regarding Turkic peoples in Iran

After the Russo-Iranian wars, with the separation of Azerbaijan into two parts in 1828, this great nation had to live under the influence of two separate dominant cultures. Azerbaijanis living in South Azerbaijan (Iranian Azerbaijan) stayed away

from the modern national and cultural movements that started in the north and continued the understanding of classical literature and written language.

From the beginning of the 19th century, national relations and the status of the languages of minority nations in Iran were regulated according to historically formed rules. Arabic was mostly used in religious fields and higher education, while Persian was used in clerical work, correspondence, and the education system. The Azerbaijani language was mostly used orally in everyday life, in the palace, and in the army. Unfortunately, this situation continued until the beginning of the 20th century with some minor exceptions.

In this regard, Y. Hacıyeva writes:

“The only exception was the establishment of a new type of elementary school in the Azerbaijani language in Tabriz in 1888 or the inclusion of the Azerbaijani language in the educational system. At the beginning of the 20th century, during the Constitutional (Maşrute) revolution (1905-1911), the Azerbaijani language entered the press. Starting from the 30s of the 20th century, the issue of “unified Iran”, “unified nation” and “unified language”, in other words, “pan-Iranism” became the official state policy in Iran” (Hacıyeva, 2017, p. 23-24).

Due to the different approaches and principles used in population censuses conducted in Iran, it is impossible to obtain accurate information about the number of Turks living in this country. The first official information on the number of Turkic peoples in Iran was recorded in the 10-volume "Iranian Geographical Encyclopedia" published by the Iranian army in 1949.

In this book, the names, populations, and languages of all the villages in Iran, whose number exceeds 500, are mentioned. J. Rocks says that 20% of Iran's population consists of Azerbaijani Turks and 10% of other peoples who speak Turkic". Some researchers note that the number of Turks in Iran is 25 million. In addition, K. Güldiken notes that it is 33 million, R. Blaga 20 million, and M. Saray 25 million. According to World Bank country data (2004), “Turks make up 42% of Iran’s population of 66.1 million, which means the Turkish nation of about 25 million” (Gökdağ, 2007, p. 141).

Today, the total population of Iran is 84 million. Although there are no official figures on the number of Turkish people in Iran, the general opinion is that the number of Turks living in Iran is at least 25-35 million people.

Regarding the status of the Turkish language in Iran, it is necessary to mention the language policy implemented by Iran against the Turkish population. We can divide Iran's language policy into two periods.

1. The period of Pahlavi rule (1925-1979).
2. The era of the Islamic Republic of Iran (from 1979 to the present).

1. The reign of the Pahlavis. The political situation of the Iranian Turks, who have held the power of Iran for nearly a thousand years, have ruled it, and make up about half of the country's population, is quite interesting. Speaking about the position of Turks in Iran during the Gajar period, Mohammad Amin Rasulzade notes that Iranian Turks are neither a condemned nation like Russia nor a dominant nation like Turkey,

and they have the same rights and the same privileges as Persians. According to M. Rəsulzadə:

“The fact that the rulers of Iran are Turks did not give any special privilege to the Turks, nor did it cause any pressure on the Persian nation. Despite the fact that the rulers were Turks, the official language in the country was Persian, and Persian was used in meetings and correspondence. Since the Persians could not teach the Turkish language to their own nation, they adopted it as a national language, and the Turks adopted the Persian language and considered it a national literary language” (Şahtaxtinski, 1879, p. 19).

However, with the end of the Qacar rule and the rise of the Pahlavis, Iranian Turks were reduced to the status of second-class citizens and treated as stepchildren.

After the Peshawar revolution was brutally suppressed in 1946, by the decree of the Tehran government, *“all books published in the Turkish language were collected and destroyed, and the Turkish language was banned again”* (Gökdağ, 2007, p. 53).

The best observer of this period and one of the witnesses of those problems is H. Nitgi. H. Nitgi explained the situation of the Turkic language in the Pahlavi period as follows:

“We were fed drop by drop the fictitious histories and tales as absolute truths. They made us strangers and even enemies. They wanted to take away everything that was native to us. From the names of our children to our mythology, they ignored even the smallest sign of our identity” (Olender, 1998, p. 17).

2. Language policy implemented during the Islamic Republic of Iran. The Islamic Republic of Iran, founded on February 12, 1979, faced the demands of non-Persian peoples, mainly the Turks, who were subjected to ethnic and cultural assimilation by the Shah's rule in the past. At first, it was stated by the administration that some administrative and cultural rights would be given to these people. In 1979, at the invitation of the Society of Iranian Lawyers at the University of Tehran, various principles of the Constitution of Iran, which was being prepared, were discussed at a meeting on “Cultural problems of Iranian ethnic groups and the Constitution of the Islamic Republic of Iran” with the participation of various ethnic and political groups of Iran. In this meeting, Professor Dr. Cavad Heyet, Professor Dr. H. Nitgii, and Dr. H. Katibi, by the Azerbaijan Society, added to the Constitution that “School education will be in the mother tongue until the 4th grade and then in the mother tongue and Persian languages” and radio and television and all mass media shall be local and they wanted to add articles that will serve the development of national culture.

South Azerbaijani Turkic language is considered to have lost some of its rights in the 20th century. The Turkic language, which was a prestigious and superior language before the Pahlavi rule, was used in the court, and during the Pahlavi period, it gave these positions to the Persian language. Currently, Turkic is not only a spoken language in Iran, but also a written language to some extent. It is used in local mass media, local newspapers, and magazines. However, the used Turkish is far from literary Azerbaijani Turkic and creates the impression of an artificially modified

language under the serious influence of the Persian language. Turkish, which is used in many magazines such as “Varlig” magazine, and in a number of books of literary and cultural nature, is considered literary Turkic.

Until the first quarter of the 20th century, those who shared the same national name - the name “Turk” - were “Uzbek, Kazakh, Kyrgyz, Turkmen, Tatar, Bashkir, etc. in the USSR, Uyghur, Kazakh, Kyrgyz, etc. in China.” became a nation. In the Iranian state, their names were not even mentioned” (Başgöz, 1973, p. 33).

South Azerbaijani Turks usually call themselves Turks. While they widely use the word “Turkic” to name their mother tongue, they rarely use terms such as “Azerbaijani, Azeri, or Azerbaijani language”.

Language policy regarding Turkic peoples in China

The eastern part of Turkestan officially became part of the territory of the People's Republic of China (PRC) in 1949, and in 1955 it became an autonomous region at the provincial level under the name Xinjiang Uyghur Autonomous Region. The Chinese Communist Party (CCP) began to rule the various regions within China's borders with Chinese socialist ideology. A systematic, planned, and continuous language, culture, and education policy since 1955 in order to bring the culture and lifestyle of the millions of Muslim Turks living in the country, i.e. the Uyghur people, closer to the Chinese culture, distance them from their national and religious values and ultimately assimilate them. implements and in practice, especially in recent years, behaves aggressively and mercilessly. Uyghur Turkish, which has a deep-rooted written tradition and is the main branch of Eastern Turkish, could not escape the situation of “translation from Chinese” either as a written language or as a media-communication language. Even in some Uyghur regions, it is facing the danger of falling out of use.

Turkestan is actually the motherland of the Turks, starting from the east of China's Gansu Province in the east, covering Southern Siberia, and extending to the Caspian Sea in the west. Currently, Turkestan is not officially the name of any country. The Turks, who were called “Uighurs” by the colonialists who were fighting for independence and survival, are trying to unofficially use this historical name and keep it alive. In this sense, “East Turkestan is the name of the Xinjiang-Uyghur Autonomous Republic, which remains within the borders of China. The establishment of the republic called East Turkestan twice in 1934-1944 in this region, which is called Xinjiang by the Chinese today, has not been erased from memories and memories” (Kaşğarlı, 2018, p. 290).

In the East Turkestan region, after the 1950s, activities that were different from each other, but had serious consequences, were gradually implemented. First, the institutions in the region began to be changed in accordance with the new ideology, that is, socialist politics. First of all, subjects related to religion were removed from education. In the later stages, it was preferred to gradually prepare books similar to textbooks in Chinese schools, or directly translate textbooks from Chinese. Since the 1960s, the people's policy of the government has caused serious consequences, and during the “cultural revolution” educational and cultural institutions in the East Turkestan region were subjected to severe sabotage, as in China. In 1979, with the “reform and opening” policy, the process of revitalization and recovery began, but it

was not allowed to continue. With the end of the Cold War and the collapse of the USSR, China reviewed its people's policy and abandoned the "softening" process that had been ongoing in recent years and switched to a unified cultural policy. Teaching in Uyghur Turkic is gradually directed to the process of forced transition to the Chinese language education system. Since 2003, *"with radical decisions, education in Uyghur Turkic has been stopped, monolingual (in Chinese) and monocultural (Han-Chinese culture) education policy has been implemented in practice"* (Eastman, 1983, p. 85).

In this sub-chapter, we will try to extensively examine the language policy of the PRC against the minority Turkic peoples. In the first census conducted in the years when the CCP came to power in China, they tried to officially determine the number of people living in the country. The first estimates determined that more than 400 people of non-Chinese origin live in the country. However, as a result of the state's language and culture policy, according to official documents, 55 minority peoples currently live there. However, the number of those who have their own language and script is decreasing day by day, their languages and scripts are getting lost in history, and local and national languages are being replaced by Chinese.

Political practices in China have two sides, open and closed. *"While the open direction refers to global values, the closed direction serves the strategic interests of the state"* (Eastman, 1983, p. 87).

Since 1955 East Turkestan was completely under Chinese rule, the policy has served the purpose of eradicating different identities, cultures, and values and forcibly completing social and cultural integrity. *The amount of damage these activities have caused to the social and cultural life of the Turkic-Uyghur population of the region, and the general existence of the region, was not taken into account, the objections expressed in legal and legal ways were either ignored, or the complaints were accused of "separatism", "opposition to the state", and "reaction".* (Karluk, 2009, p. 202) was punished.

The main directions of the language policy applied by the PRC against minority peoples are:

1. In the years when the CCP government (1949) established the Xinjiang-Uyghur Autonomous Republic (SUMR) (1955), a policy of relative equality was applied in the region.

In the "Xinjiang Education Reform Manual" issued in 1950, foreign languages will be taught as an optional subject in all secondary schools. Chinese and Russian languages were taught in Uyghur classes, and Russian or Uyghur was taught as an elective subject in classes attended by Chinese children. In those years, Chinese and Russian languages were taught as elective subjects in Uyghur schools.

2. From the announcement of the SUMR to the Cultural Revolution, the dominance and official status of the Chinese language in regional education was gradually strengthened.

In East Turkestan, *"in 1955, it was officially transformed into SUMR. This system, which is an autonomous region in line with China's policy, was completely different from its examples in the USSR"* (Karluk, 2009, p. 202). This management system was completely different

from the Chinese tradition of administration and bureaucracy. Unaware of the Chinese administrative tradition, Turkish intellectuals at first did not fully understand how to manage this autonomous system, but when they realized it was too late. The declaration of an autonomous region meant an end to the traditional Turkish social organization and management systems and education system in the region per the Chinese state's management method.

In 1956, at the “Secondary Education Meeting of Secondary Schools” held under the leadership of SUMR, the teaching of the Chinese language was mentioned as a compulsory subject in schools attended by Turks and other minorities in the region. *“It is clearly stated that the weekly class hours should be 4-6 hours, students should learn up to 4500 Chinese characters (hieroglyphs) by the time they graduate from school, and they should know the Chinese language at a level that they can understand and speak the lessons after being admitted to the university”* (World Uyghur Congress).

In 1960, the Ministry of Education of SUMR issued the law “On the improvement of Chinese language teaching in secondary schools of minority peoples” and specific rules were put forward about the amount of weekly Chinese language lessons and teaching goals at each educational stage of minorities from elementary schools to universities. In higher schools, one year of preparation in Chinese language, and in some regions, Chinese language classes have been held since the 4th grade. *“Between 1960 and 1964, the Chinese language was gradually introduced as a compulsory exam subject, and in 1964, the implementation of the pilot project “practice class” to provide education to local peoples entirely in Chinese was started in Chinese middle schools and high schools in the region”* (World Uyghur Congress).

3. During the cultural revolution of 1966-1976, teaching in Chinese was not planned as before, and after a while, chauvinist politics was again resorted to. The ten-century-old Arabic alphabet was canceled and forcibly replaced with an alphabet designed according to the Chinese language system, and aggressive steps were taken to turn the Chinese language into a hegemonic language in spoken and written language. Thus, as a result of the implemented language policy, the Chinese language has become the main teaching and learning language.

4. In the stage after Mao's death, especially during the period of “reform and opening” (after 1979), there was a softening of the “people's policy”, and a moderate policy was implemented until 1990.

The collapse of the USSR was met with surprise and surprise both at the state level and among national minorities. At first, the Chinese state did not know how to react to this new situation in its Western neighbor. A small number of people with other deep-rooted traditions, including the Uyghurs, hoped that the borders would be redefined, and these expectations were also manifested in nationalist expressions, slogans, or actions. Therefore, the Chinese state has gradually abandoned the policy of softer nations implemented in the last decade, based on the management culture of differences. First, religious education and teaching were banned (starting from 1995), the areas of religious worship and activities were regularly restricted, Uyghur Turkic was removed from teaching and learning, it was deprived of the status of the regional

government language (starting from 2003), in parallel, teaching in Chinese - education was expanded, censorship in newspapers, press, and cultural life was strengthened (starting from 1994) and publications and dictionaries on Turkish-Islamic culture were banned.

Result

The history of the language policy of the Turks, which is known and reflected in writing, begins with the Orkhon-Yenisei monuments. In the XI-XII centuries, the people represented in the administration system (M. Kaşğari, Y. H. Hacıp) wrote works in Turkish, in fact, it is a manifestation of the attitude of the central government to the language. Karamanoglu Mehmet Bey's order in 1277 is the first political assessment given in Turkish. Although the 11th-17th centuries constituted a mixed period for language policy in the Turkic state and society, this period played a fundamental role in many directions for the subsequent stages.

The political power of the Ottoman Empire expanded the functionality of the Turkic language and made it possible for it to become both a dominant and a receptor language in the process of inter-linguistic interaction. The new-oriented language policy, which began in the 19th century, implemented a process control mechanism and served to free the Ottoman language from foreign influences. This period is considered to be the beginning stage in the direction of the Europeanization of Turkic culture. Attempts to reform and purify the language, to form a Turkic language free from Arabic and Persian, supported by many poets and intellectuals of the Mashrutiyat period, unfortunately, did not give the desired results until the first quarter of the 20th century.

At the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, the policy of assimilation of national languages started with the increasing influence of Tsarist Russia in the regions inhabited by Turkic peoples. Due to the expansion of the scope of use of the official language, local and national languages were suppressed, at least their development was not allowed. Almost half a century after the occupation, the Jadidism movement of the intellectuals who came out of the Muslim-Turkic lands under the rule of Tsarist Russia in matters of national language and education did not produce the desired results, but it prepared the ground for future progressive steps and events. In general, until the fall of tsarism, Turkish intellectuals' educational movements related to language and education were widespread. In the years 1905-1907, the language and education issues were seriously discussed at the meetings held by the All-Russian Muslim-Turkic intellectuals, and various decisions were made regarding these issues.

Today, certain measures are being taken to protect the languages and national identities of the Turkic peoples living in different communities. The failure to provide state protection of the languages of the minority Turkic peoples in the supreme legislation and constitutions of the Russian Federation, the People's Republic of China, and the Islamic Republic of Iran make it difficult for the language and culture of the Turkic people living in these countries to continue to exist. However, the language policy of the Turkic peoples living in the Republic of Moldova, Bulgaria, and Georgia related to language and national identity issues can be considered satisfactory. Today,

the policy of isolation against the Turkic communities is carried out with certain political goals in the countries where a small number of Turkic peoples mainly live. Countries such as China, Iran, and Russia are keeping these languages under pressure by pursuing a harsh policy against the Turkic peoples, not only not guaranteeing the protection of these languages, but also hindering their normal development. The language policy implemented in all three countries and the laws adopted related to language have endangered the languages of the few Turkic people living there. At present, a small number of Turkic languages in other countries of the world (mainly Moldova, Bulgaria, Georgia, Latvia, Hungary, Mongolia, China, etc.) are facing the threat of extinction.

References

- Abdullayev, K. M. (1999). *Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri*. Bakı: MTM-Innovation.
- Axundov, A. A. (2012). *Seçilmiş əsərləri: (2 cilddə)*. Bakı: Elm və təhsil.
- Akalın, Ş.H. (2002). Atatürk döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2-10.
- Akçura, Y. (2018). *Türkçülük: Türkçülüğün tarihi gelişimi*. İstanbul: Türk Kültür Yay.
- Başgöz, İ. (1973). *Türkiye Cumhuriyeti eğitim ve Atatürk*. Ankara: Dost Yayınları.
- Battal, A.T. (1988). *Kazan Türkleri*. Ankara: TKAE Yay.
- Caferoğlu, A. (1964). *Türk dili tarihi (2 cilddə)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Cəfərov, N.Q. (1998). *Türk dünyası: kaos və kosmos*. Bakı: Bakı Univeristeti Nəşriyyatı.
- Cəlilov, F.A. (1988). *Azərbaycan dilinin morfolojiyası*. Bakı: Maarif.
- Çalışkan, H. (2011). *Karamanoğlu Mehmet bey ve Türkçenin Anadolu'da yerleşmesi*. Konya: Karamanoğlu Mehmet Bey Dil ve Kültür Derneği Yay.
- Deringil, S. (1985). *II. Abdulhamit'in dış politikası, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yay.
- Devlet, N. (1998). *1917 Ekim İhtilali ve Türk- Tatar Millet Meclisi*. İstanbul: Ötüken.
- Dəmirçizadə, Ə.M. (1979). *Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi*. Bakı: Maarif.
- Eastman, C. (1983). *Language planning*. London: Montclair State University Press.
- Elmacı, Z. (2016). *Türkiye Cumhuriyeti'nin dil politikası*. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Ercilasun, A.B. (2004). Tarihi akışı içinde ve Cumhuriyet döneminde Türk dili. Ankara: *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, 13-14.
- Əliyev, Y.V. (2005). *Orxon-Yenisey abidələri və orta əsrlər türk ədəbi dili-türki*. Bakı: Nurlan.
- Fierman, W. (1991). *Language planning and national development: The Uzbek experience*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Georgeon, F. (1986). *Türk milliyetçiliğinin kökenleri - Yusuf Akçura (1876-1935)*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Gökdağ, B.A. (2007). *İranda Türk ağızlarının sınıflandırılması*. Ankara: Türk Yurdu.
- Gözütök, A. (2008). Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig. *EKEV Akademi Dergisi*, 358-369.
- Hacıyev, T.İ. (2017). *Seçilmiş əsərləri (3 cilddə)*. Bakı: Elm.
- Hacıyeva, Y.Ə. (2017). *İran İslam İnqilabından sonra Cənubi Azərbaycanlıların ana dili uğrunda mübarizəsi (1979-2005-ci illər)*. Bakı: Adiloğlu.
- Haghayegi, M. (1997). *İslam and politics in Central Asia*. London: Macmillan.
- Hauner, M. (1990). *What is Asia to us? Russia's Asian heartland yesterday and today*. New-York: Routledge.
- Xudiyev, N.M. (2018). *Azərbaycan ədəbi dili tarixi*. Bakı: Elm və təhsil.
- İbrahimov, E. (2018). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: Dil məsələləri*. Bakı: Xan.
- İbrahimov, E. (2021). Azərbaycan'da dil politikalarının toplumdilbilimsel paradigmaları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2020; (50): 27-41.
- Kabaklı, A. (1968). *Türk edebiyatı (5 cilddə)*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay.
- Karahan, A. (2013). *Divanü Lugati't Türk'e göre XI. yüzyıl Türk lehçe bilgisi*. Ankara: TDK Yay.

- Karal, E.Z. (1978). *Osmanlı tarihinde Türk dili sorunu, bilim kültür ve öğretim dili olarak türkçe*. Ankara: TTK Yay.
- Karluk, A.C. (2009). Uygur yenileşmesi sürecindeki İstanbul ekolü ve onun bazı temsilcileri üzerine. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 290-304.
- Kaşgarlı, R.A. (2018). Salar Türkçesindeki Çince unsurlar. *Journal of Turkish Language and Literature*, 428-441.
- Kodaman, B. (1988). *Abdülhamit devri eğitim sistemi*. Ankara: TTK Yay.
- Levend, A.S. (2010). *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri*. Ankara: Türk Dil Derneği.
- Nərimanoğlu, K.V. (2006). *Azərbaycan dövlət dili siyasəti*. Bakı: Çinar-Çap nəşriyyatı.
- Olender, M. (1998). *Cennetin dilleri. Tanrısal bir çift: Ariler ve Samiler*. (N. Yılmaz, çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Ortaylı, İ. (2010). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Sadoğlu, H. (2003). *Türkiye'de ulusçuluk ve dil politikaları*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- Şahtaxinski, M.S. (1879). *Təkmilləşmiş müsəlman əlifbəyi*. Tiflis: Tomson litoqrafiyası.
- Tenişev, İ.R. (1979). *Yazıki drevne i srednepismennix pamyatnikov vı funkcionnalnom aspekte*. Moskvo: Vapros Yazıkaznaniya.
- Toksoy, A. (2001). XX. yüzyıla girerken Türk dünyası ve İsmail Gaspıralı. *Orkun Dergisi*, 14-21.
- World Uyghur Congress (2014). Uyghur mother tongue rights in East Turkestan (China), URL: <https://www.uyghurcongress.org/en/conference-announcement-uyghur-mother-tongue-rights-in-china-perspectives-challenges-and-policy/> (erişim tarihi 02.05.2022).
- Zenkovsky, S. (2000). *Rusya'da Türkçülük ve İslâm*. Ankara: Güncel Yayıncılık.
- Zeynalov, F.R. (1981). *Türkologiyanın esasları*. Bakı: Maarif.

Gülten Akın'ın Mevsimsel Döngüyü İşlediği Şiirlerinde Toplumcu Gerçekçi Poetikanın İzleri

Traces of Social Realistic Poetics in Gülten Akın's Poems Which Work on the Seasonal Cycle

Gökay DURMUŞ * Öz

Gülten Akın üretken bir şairdir. Bununla birlikte, yaklaşık 60 yıl süren sanat yaşamında Akın, üretmekle kalmamış; genelde sanat, özeldede edebiyat ve şiir konusunda poetik düşünceler belirlemiş, bunları savunmuş ve genç şairler üzerinde etkili olmuştur. Söz konusu etki şairin toplumcu gerçekçi poetikaya bağlandığı süreçte daha yoğunudur. Akın'ın mevsimsel döngüyü işlediği şiirleri bu konuda başlangıç noktası kabul edilmektedir. Çalışmada toplumcu gerçekçi poetikanın tarihçesi ve ilkeleri tahlil edildikten sonra, Akın'ın yaşamı ve şiiri üzerinde durulmuştur. Her iki başlık, Akın'ın çalışmaya konu olan şiirlerinde işlediği olgu ve durumlar için arka plan unsuru durumundadırlar. Daha sonra mevsimsel döngünün resmedildiği dört şiir ekseninde, Akın'ın bahsi geçen unsurları ne şekilde şiirleştirdiği belirlenmiştir.

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Dede Korkut Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
gokaydurmus36@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8602-1130
Kars / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Gülten Akın, şiir, toplumcu gerçekçi poetika, mevsimler.

Abstract

Gülten Akın is a prolific poet. However, in her art life that lasted for about 60 years, Akın not only produced; she determined and defended poetic ideas about art in general, literature and poetry in particular, and was influential on young poets. The said effect is more intense in the process when the poet is committed to socialist realist poetics. Akın's poems in which she deals with the seasonal cycle are accepted as the starting point in this regard. In the study, after analyzing the history and principles of socialist realist poetics, Akın's life and poetry are emphasized. Both titles are background elements for the facts and situations that Akın deals with in the poems that are the subject of the study. Then, in the axis of four poems in which the seasonal cycle is depicted, it has been determined how Akın poetized the aforementioned elements.

* Assoc. Prof. Dr., Kafkas University Dede Korkut Faculty of Education Department of Turkish and Social Sciences Education
gokaydurmus36@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8602-1130
Kars / TÜRKİYE

Keywords:

Gülten Akın, poetry, socialist realist poetics, seasons.

Başvuru/Submitted: 18/01/2023

Kabul/Accepted: 18/07/2023

Makale Bilgileri

- Atıf:** Durmuş, G. (2023). Gülten Akın'ın Mevsimsel Döngüyü İşlediği Şiirlerinde Toplumcu Gerçekçi Poetikanın İzleri. *Selçuk Türkiyat*, (60): 353-378.
- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
- Katılımcı Rızası:** Katılımı yok.
- Mali Destek:** Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
- Çıkar Çatışması:** Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Telif Hakları:** Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
- Değerlendirme:** İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
- Benzerlik Taraması:** Yapıldı – iThenticate.
- Etik Beyan:** sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
- Lisans:** Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
- Informed Consent:** No participants.
- Financial Support:** The study received no financial support from any institution or project.
- Conflict of Interest:** No conflict of interest.
- Copyrights:** The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
- Assessment:** Two external referees / Double blind.
- Similarity Screening:** Checked – iThenticate.
- Ethical Statement:** selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
- License:** Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

“Şiir ince ince törpüler insanı.”

Gülten Akın

Giriş

Toplumcu Gerçekçi Poetika: Kısa Tarihçe ve İlkeler

Yansıtma kuramını temel alan Marksist estetik, Marx, Engels ve Plehanov’un, sanatkârın estetik ölçütü ve sanata yüklediği görev konusunda kimi zaman çelişkiler de içeren görüşleri ekseninde tartışılmaya başlayan bir kuramdır. Lenin ise *Parti Örgütü ve Parti Edebiyatı* başlıklı yazısında; “...edebiyat proleteryanın genel davasından bağımsız bireysel bir girişim olamaz kesinlikle. Kahrolsun partisiz yazarlar” derken, yazarları, sosyal demokrat örgüt çalışmalarının içinde olmaya çağırır. Daha sonra aynı yazısında, “kişisel girişkenliği, bireysel eğilimleri, düşünce ve hayal gücünü” edebî eserin biçim ve içeriğini zenginleştiren öğeler olarak görür. (1990, s. 234-241) Birbirine tezat oluşturduğu düşünülebilecek bu fikirler, kuramın gelişme çizgisinde görülen temel çelişkileri işaret etmektedir.

Troçki, siyaset ve edebiyat ilişkisi konusunda, Lenin’den daha sağlam cümleler kurarak konuşur. *Edebiyat ve Devrim* başlıklı eserinde, “Marksizmin metodları sanatın metodları değildir” diyen Troçki, sanatkârın yaratma alanına yapılacak bir müdahaleye karşıdır. (1976, s. 204) Troçki’ye eleştiriler getiren ve edebiyatın devrimin amaçlarına odaklanmasını isteyen Lunaçarski ise Jdanov’un toplumcu/sosyalist gerçekçilik ile ilgili formüllerine giden yolda, önemli bir isimdir. Devrim öncesi sanatı, burjuva sanatı olarak gören Lunaçarski, bu sanatın içerikten yoksun olduğunu ve yaratıcı hiçbir duygu ve düşünce içermediğini belirtir. Bu eksiklik devrimle giderilecek, devrim; coşkun, kahramanca duygular uyandıracak ve bunları körükleyecektir. (1998, s. 73-74) Devrimin bu yolda kullanabileceği önemli vasıtalarından biri edebiyattır. Devletin, devrimi kültürel etkinlikler içinde ülkeye yayması için, sanattan faydalanması gerekir. Bu noktada sanat “devrimin dili” olacak; gücünü ideoloji ve propaganda ile birleştirecektir. (1998, s. 74)

Sovyet Yazarlar Birliğinin 1934 yılı Ağustos ayında düzenlediği birinci kongre, Marksist estetiğin, sosyalist/toplumcu gerçekçi sanat kuramına evrilmesi konusunda dönüm noktasıdır. Artık bu kuram, partinin ve doğal olarak devletin resmî sanat algısı olup sanatkârın önünde duran tek seçenek haline gelmiştir. Kongrede, toplumcu gerçekçi kuramın nitelikleri, hedefleri, bu hedeflere ulaşabilmek için sanatkâra düşen görevler gibi, kuramın temellendiği kimi mevzular açıklanır.

Jdanov, Sovyet Yazarlar Birliği Kongresinin açılış konuşmasını da yapan isimdir. Konuşmasında, edebiyatı kendine has nitelik veya problemlerinden kopuk; fakat sosyalist öğretinin önemli bir bileşeni olarak gördüğünü ifade eden cümleler kurar. Örneğin *sanat için sanat* algısını zararlı bulduğunu, bu algının Sovyet halkının ruhuna sızmasına izin verilemeyeceğini belirttikten sonra, sanatta gerçeklik kavramına değinir:

“Bu her şeyden önce sanat eserlerinde hayatı gerçeğe uygun biçimde yansıtılabilmek, durağan ve cansız bir biçimde ya da yalnızca ‘nesnel gerçeklik’ biçiminde değil de devrimci gelişmesi içinde yansıtılabilmek amacıyla hayatı tanıma” şeklinde ifade ettiği gerçeklik algısı, sosyalist gerçekçiliği işaret eder. (1996, s. 18)

Bu algının işlenmesi ve yaygınlaştırılması yolunda sanatkârın görev ve yükümlülüklerinin belirlenmesi önemlidir. Çünkü lideri Stalin, yazarları; “yoldaş”, “insan ruhunun mimarları” olarak görmekte, onlarla ilgili beklenti içine girmektedir. Yazarlar, Sovyet halkını geleceğe hazırlamak yolunda ön safta yer almalı, başka ideallere kapılmamalıdır:

“Bir yazar, olayların peşinden sürüklenip gidemez; ona, halkın en ön saflarında yürümek ve gelişme yolunu aydınlatmak yaraşır.” (1996, s. 44)

Sovyet Yazarlar Birliği Kongresinde konuşma yapan bir başka isim Gorki ise toplumcu gerçekçiliğin “asıl kurucusu” olarak nitelenir. (Oktay, 2003, s. 75) Bu kuramı benimsemiş tüm isimler gibi, devrim öncesinde sanatın burjuva nitelikler taşıdığını, bu nedenle büyük bir dönüşüme ihtiyaç olduğunu belirten Gorki için itici güç, sosyalizmdir. Gorki, hedeflediği toplumun inşasında sanatkâra görev düştüğüne inanır. Bunlar sanatkârı, “birinci sınıf kültür ustası ve ruh mühendisi” görmesinden kaynaklı bir inançla “proleteryanın devrimci bilincini büyütme”, bu sınıfın ülke için önemini kavrama ve kavratma gibi görevlerdir. (1989, s. 268, 255) Sanatkâr bu görevi, “emeği kitaplarının başkişisi” yaparak yerine getirecektir. (1989, s. 256) Emek, bir yaratma sürecidir ve bu yönüyle sanatkârın yaptığıyla benzerdir. Gorki, sosyalist gerçekçiliğin niteliklerini belirlerken de benzer cümleler kurar. Buna göre sosyalist gerçekçilik, yaşamın devinimi içinde tüm insanların mutluluğuna, bireylerin ise yeteneklerini geliştirmeye yönelik bir yaratma biçimidir.

“Sosyalist gerçekçilik yaşamın bir yaratıcılık olduğunu ortaya koyar. Yaratımı oluşturan eylemler, insanın doğasal güçleri yenmesine, sağlıklı ve uzun bir yaşam sürmesine, sürekli gelişen taleplerine uygun olarak tek bir aile halinde bir araya getirilmiş olan insanlığın görkemli bir yuvaya dönüştürmek istediği dünya üzerinde yaşayanlara büyük mutluluklar vermeye, insanın en değerli bireysel yeteneklerini geliştirmeye yöneliktir.” (1989, s. 267)

Gorki, süreç içinde öz ve biçimde değişiklik ve katkılar yapılarak bugüne kadar yaşatılan iki önermesiyle değişimi başlatır. Bu önermeler, “olumlu kahraman” ve “devrimci romantizm” şeklinde adlandırılmakta ve Gorki’nin Rus edebiyatına asıl katkıları olarak nitelenmektedir.

Gorki, edebî eserin kahramanı konusunda; “Edebiyatta asıl aradığım, her şeyden önce ve her şeyden önemli olarak, ... güçlü eleştirel zekâyâ sahip bir kişiliği olan kahraman” şeklinde özetlediği bir yaklaşım biçimi geliştirir. (1989, s. 198) O, Sovyet sanatkârların eserlerinde çizdikleri kahramanların bu niteliklerden çok uzakta olduğuna inanmaktadır. Hatta yazarlar, halk için mücadele eden Sovyet aydınlarını dahi irade veya kişilik yoksunu bireyler olarak resmederler. Devrim öncesinde sanat eserine konu olan bireyler; toplumla uyuşmayan, yaşama bağlanamayan, bu nedenle bireysel trajedisi altında ezilen bireylerdir. (1989, s. 258) Fakat eski yaşam biçimi değişmiş, birey, dünyayı değiştirme gücünün asıl kaynağının kendisi olduğunu fark etmiş ve bundan onur duymaya başlamıştır. (1989, s. 259) Öyleyse sanatkâra düşen görev “sosyalist ahlâk sistemi” gereğince söz konusu değişimin duygusal süreçlerini, gerçekliğin olgularını ve halktaki canlanmayı resmetmektir. Sanatkâr, bunu, eserinde “olumlu kahraman”lar kurgulayarak yapacaktır. Bu kahraman, her şeyden önce sosyal

ve siyasî ahlâk sahibi, rejimin ilkelerini benimsemiş ve bunların uygulamaya konması için idealleri olan bir tiptir. O, yeni toplumsal yaşantının ve siyasal düzenin bir örneği olarak halkının içinde yaşayacak, halkın özendiği bir kişilik olarak tarihsel görevini yerine getirecektir. Bu kahraman okurda olumlu izlenimler bırakacak ve sosyalizmin uygulanabilirliği yolunda önemli adımlar atılmış olacaktır. Pospelov, Gorki'nin "olumlu kahraman" önermesini, tüm insanların birlikte özgür bir biçimde ve bencillikten uzak "daha iyi bir yaşam arzusu" adına önemli bulur:

"Bu kahraman, toplumun toplumcu dönüşümünün nesnel zorunluluğunu kendisi öznel olarak kavradığı içindir ki bu zorunluluğu somut olarak gerçekleştirme yolunda da bütün gücüyle çaba harcar. Görünürde hiçbir çıkış yolu yokmuş gibi olan durumlarda bile bu kahraman, yeni yaşamın kurulması amacıyla elinden geleni yapar." (2005, s. 496)

Görüldüğü gibi toplumcu gerçekçilik, hedef ve ideallerini, gelecek üzerine kurar. Hem birey hem toplum için gelecekte sosyalizmin yürürlükte olacağı bir düzen sözü konusu edilir. Gorki sanatkârın bu düzeni kurgularken romantik davranabileceğini, bu romantizmin ise devrimci bir yaklaşım gerektirdiğini ifade eder. Ona göre devrimci romantizm; "...gerçekliğe yönelik devrimci tutumun, pratikte dünyayı değiştiren bir tutumun geliştirilmesinde çok yararlıdır." (1989, s. 247) Devrimci romantizm önermesi "iyimserlik" taşır. Pospelov bu iyimser yaklaşımın sanatsal bağlamda bugün ile gelecek arasında süreklilik sağladığını belirtir. (2005, s. 504) Dolayısıyla sanatkâr her birey gibi sosyalizmin öngördüğü siyasal ve tarihsel sorumluluğuyla hareket etmeli, hedeflediği geleceği eseri ile örnekleyerek söz konusu sorumluluğu somuta dökmelidir.

Yukarıdaki tahliller, 1940'lara doğru gelinirken bir kuram olarak adı konmuş olan sosyalist/toplumcu gerçekçiliğin ana ilkelerinin de belirlendiğini ortaya koymaktadır. Buna göre sanat, sadece nesnel gerçeği önceleyecek, bunu sosyalist bakış açısı ile ve sosyalist düzen uğruna yapacaktır. Bunlar; devrimci öz hümanist bir tavrı da barındırdığı için, romantik bir tavırla olumlu kahramanlar resmedilerek yapılacaktır.

1. Toplumcu Gerçekçi Poetika ve Türk Şiiri

Cumhuriyet'in arka planındaki yenilik olgusu, kültürel/sanatsal düzlemde etkili olmaya başlayınca Türk şiiri de bundan nasibini alır. Farklı poetik ilkeleri olan yazar ve şairler, söz konusu olgunun etkisi altında, arayış içindedirler. Fakat bütün bu farklılıkların bir ortak noktası da yok değildir. Sanatın, yaşamın devinimi içinde önemli bir durağa dönüştürülmesi için, toplumu kucaklaması gerektiği şeklindeki tezdır bu ortak nokta, yani toplumcu algıdır. Ahmet Oktay'ın ifadesiyle toplumculuk, "Çağırın Büyük Özne" dir. (2003, s. 396)

Bu noktada edebî mecrada anılması gereken önemli isim, Nâzım Hikmet'tir. Nâzım'ın *Aydınlık* dergisinde 1923-1924 yıllarında yayımlanan *Ayağa Kalkın Efendiler*, *Yeni Sanat*, *Aydınlıklar* başlıklı şiirleri, sanat ve sosyalizm adına başkaldıran bir ruhtan yansımalar içerir. Eski sanat algısının coşkudan yoksun olduğunu *Ayağa Kalkın Efendiler*'de ilan eden şair, "Çek elini sanatın yakasından/Çek!/Çekiniz!" derken bu algıdan kurtulmak ister. (1993: 85) *Yeni sanat* makine sesleriyle haykırmak isterken (1993, s. 45-46). İşçilere, köylü ırgatlara "Marx'ın kafasını", Lenin'in düşüncelerini taşıyacaktır. (1993, s. 83-84)

Nâzım'ın bu dönem şiirleri; sosyalizmin ilke ve hedefleriyle örtüşen bağlamı, fütürizm ve konstrüktivizm ile şekil alan biçimsel boyutuyla önemlidir. Öte yandan onun sanayi, makine, demiryolu, yenilik gibi söylemleri, Cumhuriyet rejiminin hedefi olan *medeni uygarlık seviyesi* söylemi ile de örtüşmektedir. Yine sanat adına belirlediği hedefler de ülkenin sorunlarına saf şiir veya hececi poetika ile çare bulunamayacağını fark eden kitle üzerinde etkilidir. Bu dönemde ders kitaplarına girmesi, rahatça okunması hem rejimin ilkeleriyle örtüşen söylemi hem de yarattığı etkiden kaynaklanır. Ahmet Oktay, Nâzım'ın yarattığı bu etkinin, genç neslin "*sola katılmasını*" sağladığını belirtir. (1993, s. 100) Nitekim sol ideolojileri sahiplenen aydınlar; *Tan, Vatan, Yurt ve Dünya, Adımlar* gibi basın yayın organları aracılığıyla rejimin baskılarına karşı ses yükseltmeye; demokrasi, özgürlük çağrıları dillendirmeye başlarlar. Buna paralel biçimde; *Ant, Yürüyüş, Ses, Yeni Ses, Gün, Yığın* gibi dergilerde edebiyatımızın *sosyalist gerçekçi* bir yapıya bürünmesi gerektiği tezi, halkçılık temi, sanat ve sorunları işlenir. Öte yandan 1930'lu yılların ikinci yarısında Marksizmin ilke ve niteliklerini, Sovyet Yazarlar Birliği Kongresinde ideoloji-sanat ilişkisi çerçevesinde tartışılan konuları içeren eserler de dilimize çevrilmektedir.

Bu birikim yavaş yavaş bir dizgenin oluşmasına, edebiyat tarihimizde 1940 *Toplumcu Gerçekçi Kuşağı* olarak anılan şairlerin faaliyetlerinin hız kazanmasına zemin hazırlar. Buna göre 1940 Toplumcu Gerçekçi Kuşağı; İlhami Bekir Tez, Hasan İzzettin Dinamo, Rıfat Ilgaz, Ömer Faruk Toprak, Enver Gökçe, Cahit Irgat, Niyazi Akıncioğlu, Mehmed Kemal, Metin Eloğlu, Arif Damar, İlhan Berk, Şükran Kurdakul, Attilâ İlhan, Ahmed Arif gibi isimlerle anılmaktadır. Bu isimlerin ve tarihlerin tartışılabilirliği şeklindeki tez; Attilâ İlhan, Ahmed Arif, İlhan Berk, Şükran Kurdakul, Metin Eloğlu gibi isimlerle somutlaştırılabilir bir tezdur.

Adı geçen kuşak, İkinci Dünya Savaşı konjonktüründe ülkede uygulanan otoriter yönetim tarzını, savaşın yıkıcılığını işlerken barış ve özgürlük kavramlarını yüceltir. Şairler eserlerinde güzel bir gelecek konusunda umutlu ve iyimserdirler. Fakat bu umut, ülke şartlarının olumsuzluğunu görmelerini engellemez. Halkın yaşadığı ekonomik sıkıntılar, köylünün durumu, ülkenin üzerinde dolaşan kara bulutlar, toplum adına; fakat rejimin çizdiği çerçevenin gölgesinde işlenir. 1940'larda sol kesimden aydın ve edebiyatçıların kovuşturmalara, tutuklanmalara maruz kalması ise kimi isimlerde ortak bir sözlüğün kullanımına neden olur. Sosyalizmin *işçi, sınıf, emek, alın teri* gibi temel kavramları; baskının yarattığı olumsuzluğun dışı vurumu olan *duvar, zindan, özgürlük* gibi sözcükler, konuyla ilgili akla ilk gelen örneklerdir. Nitekim Orhan Alkaya bu dönemde açıkça söylenmesi tehlike arz eden sözlerin simgeler aracılığıyla dile dökülmesi sonucu, edebiyatımızda "*sosyalist mazmunlar*" üretildiğini belirtir. (2004, s. 30)

1950'li yıllar, toplumcu gerçekçi şiir tarihinde suskunluk dönemi olarak kabul edilir. Rejim, sol kesimden aydın ve şairler üzerinde uyguladığı baskı ile siyasî faaliyetler kadar sanatsal faaliyetleri de olumsuz etkilemektedir. Nâzım Hikmet yurt dışındadır, eserleri yasaktır. Rıfat Ilgaz, Ahmed Arif, Enver Gökçe, Vedat Türkali, Arif Damar, Şükran Kurdakul gibi isimler hapis ve sürgünlere mahkûm edilirler. Sayılan nedenlerden dolayı Marksist sol legal partiler içinde var olmaya çalışır, Marksizmin

kuramsal çerçevesi kamuoyunun gündeminden düşer. Sanat/edebiyatta ise Menderes hükümetinin iktidarı köylü desteği ile kazanmasına paralel biçimde, köy ve köylü, işlenen başlıca tem haline gelir. Hâlbuki köyden kente göç olgusunun, kentlerde başlayan gecekondu yaşamının, işçi sınıfına ait sorunların, CHP kazanımlarına yönelik sert tutumların yarattığı negatif enerji, su yüzüne çıkmayı beklemektedir. Bu sanatsal atılım, 1960 sonrasında gerçekleşir.

1960'lı yıllarda, sol ideolojileri besleyecek entelektüel faaliyetlerin arttığı görülür. Marksizmi konu edinen ve tanıtan kitaplar yanında, farklı ülke edebiyatlarından yapılan çeviriler de dönem sanatçılarının ilgilerini ve eserlerini etkilemektedir. 1965'te Nâzım Hikmet'in kitaplarının yayımlanmaya başlaması ise 1960 kuşağını tetikleyen ve toplumsala yönelten en önemli etkidir. Yine, 1940 kuşağının uzun süredir suskunlaşan şairleri; Ahmed Arif, Enver Gökçe, Hasan İzzettin Dinamo'nun, 1960 sonrasında yayımlanan kitapları da bir başka itici kuvvettir.

"Her zamanki muhalif kimliğini" taşıyan şair, (Celâl, 1984, s. 10) 1960-1980 döneminde şiirde ana damarın toplumcu gerçekçi çizgi olmasını sağlar. Üç askerî müdahaleye ve toplumda yarattığı etkiye tanık olan 1960-1980 dönemi şairi, gözlemci kişiliği ve sorumluluk duygusunun etkisiyle yüzünü daima topluma dönmüş, siyasî kaosun yarattığı negatif enerjiyi şiirle dışa vurmuştur:

"Bu yirmi yıllık süreçte yazılan şiirin büyük bir bölümünün düşünsel dokusunu ve söylemini, üç darbenin yaşandığı, toplumun tarihsel kimliği ile bu kimliği yok etmeyi amaçlayan kültürel-siyasal-ekonomik yapılanmadan kaynaklanan çatışma, tepki ve sorgulama oluşturur." (Ay, 2001, s. 109)

1960-1980 dönemi toplumcu gerçekçi şiiri, 1960 ve 1970 kuşağı ayrı ayrı ele alınarak tahlil edilir. Buna göre; Ataol Behramoğlu, Egemen Berköz, Özkan Mert, Süreyya Berfe, İsmet Özel, Refik Durbaş, Güven Turan, Eray Canberk, Turgay Gönenç gibi isimler, 1960 kuşağı toplumcu gerçekçi şairler arasında öne çıkarlar.

1970 kuşağı toplumcu gerçekçileri ise Veysel Çolak, Ahmet Ada, Hüseyin Yurttaş, Tuğrul Tanyol, Ahmet Özer, Ahmet Telli, A. Kadir, Barış Pirhasan, Öner Yağcı, Erdal Alovera, Turgay Fişekçi, Kemal Özer, Nihat Behram, İsmail Uyaroğlu, Yaşar Miraç, Ozan Telli, Seyyit Nezir, Adnan Yücel ve bu isimlere eklenebilecek birçok isim ile temsil edilir. 1970 kuşağı, şiiri politikaya ve slogana kurban ettikleri konusunda eleştirilmekle birlikte, örneğin bu kuşağın önemli isimlerinden biri olan Ahmet Telli, sanatta politik tavır takınmanın yanlış olmadığını düşünmektedir. Telli, bu kuşağın toplumcu düşünceyi özümseyemediğine dair anlayışı da yanlış bulur. Telli'ye göre, bunlar çok genel yargılar olup kuşak içindeki kimi olumsuzlukları çıkış noktası yapan düşüncelerdir. 1970 kuşağını değerlendirirken bu olumsuzluklara odaklanmak yerine "temsil etme yeteneğine sahip" şairler göz önüne alınmalıdır. (1984, s. 15-17)

Çalışmanın odak noktasındaki isim Gülten Akın ise 1960-1980 sürecinde hem özel yaşamından hem ülkedeki siyasî atmosferden kaynaklanan bir sorumluluk taşıdığı için, "toplumsaldan kaçamamış" bir şairdir. Fakat Akın, toplumsal mevzulara olan ilgisini, eyleme dökerken yani şiir yazarken, ideoloji ile poetikayı ayrıştırması gerektiği düşüncesindedir. Akın'a göre, yaşam şiire yansıtılmalı; fakat bunu yaparken titiz davranılmalı, işlenen ideoloji de sanat da yıpratılmamalıdır. (2003, s. 6-8)

Gülten Akın, bunu başarmış olsa gerek ki 1970 toplumcu gerçekçi şairler arasında anılırken hakkında daima olumlu konuşulur. Bu dönemde estetiğin slogana kurban edildiğine dair tartışmalarda Akın'ın isminin geçmemesi buna delildir. Hatta Akın, bu dönemin genç şairleri için öncü kabul edilen şairlerdendir. Bu konuda Kayıran'ın, Gülten Akın şiirini değerlendirirken kullandığı ifadeler, akla ilk gelen örneklerdendir. Kayıran'a göre Akın, "70'li yıllar şiiri için, Dostoyevski'nin deyimiyle bir *palto konumundadır*". (1994, s. 17)

2. Gülten Akın'ın Yaşamı ve Şiiri

2.1. Gülten Akın'ın Yaşamı

Gülten Akın, 1933 yılında Yozgat'ta doğar. Şair, kalabalık evlerde, feodal düzeni gözlemleye ve özümsemeye başlayarak büyür. Akın ve çekirdek ailesi 1943 yılında Ankara'ya taşınır. Ortaokul ve lise öğrenimine Ankara'da devam eden şair, savaşa girmeyen ülkede yaşanan sosyal siyasî kaosu, yoksulluğu, zenginler lehine bozulan toplumsal adaletsizliği, şiire sığınarak savuşturmaya çalışmaktadır. Akın, "yalnızlığı, *içe doğru yolculuğu*" sevdiğini de bu dönemde algılar. (2019, s. 898)

Çalışma hayatına atıldıktan sonra Hukuk fakültesine kaydolan Akın, bu süreçte nişanlanır ve fakülteyi bitirince 1956 yılında Yaşar Cankoçak ile evlenir. Eşi mülkiye mezunu olan Akın, eşinin 1958-59 yıllarında Kumluca ve Şavşat kaymakamlıkları yaptığı süreçte Anadolu'nun saklı güzelliklerini keşfe başlar. Bu dönemde dünya ve ülke tarihine, siyasî ve sosyal çalkantılar damga vurmaktadır. Akın, emperyalizmin yayılma, kapitalizmin egemenlik kurma çabalarını tüm dünyada süreci olumsuz etkileyen, kaosu besleyen gelişmeler olarak anar. Akın, ülkenin önce CHP, sonra DP iktidarında "demokratik yaşam umudunu" kaybettiğini de gözlemlemektedir. (2004b, s. 14)

Bununla birlikte 1960 yılındaki siyasî hadiseler ve 1961 Anayasası, ülkede göreceli bir özgürlük ortamı doğurmuştur. Nitekim Akın 1960'lı yılları, "umut dolu" yıllar olarak görür, 1961 Anayasası'nı "O ne güzel anayasa idi" sözleriyle anar. (2004a, s. 7) Kendisinin bu dönemdeki ruh halini ise "Yeniden doğmuş gibi, pırl pırl coşkulu" ifadeleriyle betimler. (2019, s. 899) Bu siyasî gelişmelerin sosyal yaşamdaki karşılığı da Akın'ı etkilemektedir. Şöyle ki 1961 Anayasası'nın yarattığı özgürlükçü ortam; sağda ve solda siyasal ve toplumsal grupların, partilerin örgütlenmesine zemin hazırlar. Bu gelişme, ülkede zihinsel ve entelektüel faaliyetlerin yoğun biçimde canlanmasına neden olur. Türkiye'nin tarihsel kimliği, yönetim biçimi, iktisadî kalkınma gibi önemli mevzuların, tarih, edebiyat araştırmalarına konu olması, bu araştırmaların yabancı dillerden yapılacak çevirilere zemin hazırlaması, bütün bunların okuryazar kitlesinin artmasını sağlaması söz konusudur. Nitekim Akın da bu yoğun kültürel ve zihinsel kıpırdanmanın yaşamını etkilediğine işaret etmektedir:

"...Yazınsal yaşam birden zenginleşti. Sosyal ve siyasi alanda önemli eserler çevrildi. Mühthiş bir okuma, öğrenme telaşı herkeste." (2004a, s. 7)

Akın 1960'ta, eşinin kaymakam olarak atandığı Alucra'dadır. Şair, zorlu kışı ve yaşam şartlarını, çocuklarına ve hayata tutunarak karşılamaya çalışır. Kendi çocuklarına masallar anlatır, ilçenin çocukları için Türkçe dersleri verir, onlarla oyunlar

sahneler. Yaşadığı yerin kadınları için ise geceleri okuma yazma kursları verir. Fakat eşinin çalışmaları nedeniyle tepki görür ve tehdit edilirler. Bu nedenle 1963'te eşinin yeni görev yeri Gevaş'a gittiklerinde daha deneyimlidirler. Üçüncü çocuğu doğan Akın ve ailesini, Gevaş'ta daha zor bir yaşam karşılar. Kış şartları, dağlardaki eşkıyalar, yiyecek içecek sıkıntısı, gecelerini iş başında geçiren eş; genç Gülten'i korkutsa da o, hayata yine insanlara tutunarak bağlanır. Yöre halkının tüm yoksulluğuna rağmen sergilediği sevecenlik ve gurur, onu yine insan için yararlı olma güdüsüne taşır.

Gülten Akın ve ailesi, 1964 yılında Haymana'dadır. Bu süreçte ülkede siyasî arena oldukça hareketlidir. Bununla birlikte 1960'larda Marksist düşüncenin etkisindeki sol hareketlilik daha ön plandadır. Türkiye İşçi Partisi, Yön-Devrim Grubu, Bülent Ecevit'in başlattığı "ortanın solu" anlayışı bu hareketliliğin çıkış boyutlarıdır. (Durmuş, 2017: 19) Haymana başkente yakın olması ve kalabalık nüfusunun etkisiyle bu hareketlilikten payını alır. İlçede TİP'in örgütlenmeye başlaması ve ardından yapılan miting, Gülten Akın ve eşinin aleyhinde sonuçlar doğurur. Sosyalist dünya görüşüne bağlı ve bu yolda siyasî faaliyete girişmekten çekinmeyen Kaymakam Bey ve onu destekleyen şair, ceplerinde çok sevdikleri Anayasa, Kumru'ya sürülürler. Hâlbuki Gülten Akın ve eşi Haymana'da, ağalar elinde inleyen köylünün ve devletin yararını gözeterek çalışmaktadırlar. Akın devlete ait toprakların yağmalanmasını önlemek için davadan davaya koşarken, eşi, topraksız köylülerin ağalardan kurtulması için uğraş verir.

Gülten Akın, kişisel tarihinde sadece on ay kalabildikleri Haymana'yı, önemli bir durak olarak görür. Şair bu durağın, "Kendi derdi gönlümün billah gelmez yadıma" dönemi olduğunu ifade eder. (2004a, s. 8)¹ O, Haymana'ya gelinceye dek, doğayı salt güzelliği için severken artık güzelliklerin paylaşılınca anlamlı olduğunu düşünmektedir. Akın, güzelliklerin salt kendisi için olduğunda soyut bir anlam taşıdığına, ancak, insanların hep birlikte yaşadığı bir güzelliğin mutluluk kaynağı olabileceğine inanmaktadır. (2019, s. 902) Akın'daki bu düşünce değişikliği, hayatın kendisine sunduklarını halkıyla paylaşması gerektiği fikrine kapılması, onun diline ve biçimine de yansır. Kendi ifadeleriyle şair; "birlikte ezildiği çoğunluğa" ulaşmak amacıyla "yabancı olmadığı bir kültürün ve dilin gereçlerini öne çıkarır" ve şiirini halkı için halkın formuyla kurmaya başlar. (2004a, s. 8)

Kumru'ya, aileden ve isimlerinden önce, kimlikleri ulaşmıştır. Yokluğun, yoksulluğun ve beraberinde salgınların kol gezdiği bu küçük Karadeniz kasabasında Akın ve ailesi, zorluklardan yılmak yerine mücadele etme yöntemini benimser. Akın, Haymana'da geliştirdiği fikirlerine paralel biçimde, kamu ve köylü yararına karşılıksız işler yapmakta, davalar takip etmektedir. O yüzden adı "Paşa abıla" ya çıkmıştır. Kendisi de bir ev kazası geçiren Akın, yoksul hastaların hastane ihtiyaçları için dilekçeler yazar, onların problemlerini çözmek için uğraşır. Bu dönemde Akın işe yarıyor olmanın mutluluğu ile dostluklar kurmakta "yaşam bilgisi"ni artırmakta ve bunları şiirine aktarmaktadır. Kumru dâhil gittikleri her yerde TİP'in de örgütlendiği

¹ Alıntı Namık Kemal'den olup aslı şöyledir: "Bâ'is-i şekvâ bize hüzn-i umûmîdir KEMÂL/Kendi derdim gönlümün billâh gelmez yadıma (Göçgün, 1999, s. 79).

Akın ve ailesi “halkı aydınlık ve dirençli kılmaya çalışmak” suçu nedeniyle art arda sürgünler yaşamaya devam eder. (2019, s. 830) Gerze, Saray sürüldükleri diğer iki ilçedir. Yaşanan çilelerin kendisini ve ailesini eğittiğini düşünen Akın, bunları içselleştirmek yerine dışa vurur. Yöntemi yine halkı için uğraşmak, Anadolu’nun yoksul insanına derman aramaktır. Bunu avukatlık ve öğretmenlik yaparak başarmaya çalışır. Son Anadolu durağı Maraş’ta da bulunduğu mekânın gerçeklerini güzelliklere dönüştürerek yaşar ve şiirleştirir. Bir yıllık İstanbul serüveninden sonra, aile 1972 sonunda Ankara’dadır.

Akın ve ailesi Ankara’nın Seyranbağları semtinde yaşamaya başlar. Bu semt, ülkenin 1950’lerde tanık olduğu köyden kente göç olgusunun merkezinde bir semttir. Akın burada Anadolu’da tanıdığı köylülerin kentle nasıl bir uyum problemi yaşadıklarını gözlemlemekte ve biriktirdiklerini şiirleştirmektedir. Bu arada Akın, Türk Dil Kurumu Derleme ve Tarama Kolu’nda çalışmaya başlamıştır.

Zor bir yaşamı olduğunu ve zorlukları içindeki direncin gücüne kanarak yendiğini ifade eden Akın’ın Ankara yaşamı da rahat değildir. (1995, s. 4) Ülkenin 1980 sürecinde yaşadığı kaos ailesine sirayet etmiş ve oğlu darbe öncesindeki siyasî bir davada tutuklanmıştır. Bu gelişme Akın’da hayal kırıklığına neden olur. Çünkü o çocuklarına sosyalist dünya görüşüne uygun biçimde insanları sevmeyi, insanlara yardım etmeyi öğretmiş; ama oğlu annesinin öğrettiklerini uygulayınca hapse düşmüştür. (1995, s. 4)

Gülten Akın 1978’de emekliye ayrılırsa da yaşamdan el çekmez ve siyasî sosyal kimi faaliyetler yürütmeye devam eder. Kültür Bakanlığı Yayın Danışma Kurulu üyeliği (1978-1979), İnsan Hakları Derneği Yönetim ve Onur Kurulu üyeliği (1987), Dil Derneği kurucu üyeliği (1987), Türkiye Yazarlar Sendikası Ankara Temsilciliği kurul üyeliği ve başkanlığı (1991) yapar. 1980’de faaliyetleri sonlandırılan *Demokrat* gazetesini kurar ve yazarlığını yapar. (Mutlu, 2015, s. 48)

Uzun bir süre şiire ara veren Akın, 1991 yılı sonrasında yeniden şiirlerini yayımlamaya başlar. Ankara-Burhaniye arasında yer değiştiren Akın, son yıllarını Burhaniye’de geçirir. Eşini 2013 yılında kaybedince Ankara’ya döner. Akın, 4 Kasım 2015’te hayata gözlerini yumar.

2.2. Gülten Akın’ın Şiiri

Gülten Akın şiiri, genel bir yargı olarak, üç döneme bölümlenir. *Rüzgâr Saati* (1956), *Kestim Kara Saçlarımı* (1960) ve *Sığıda* (1964) başlıklı kitapların, şairin ilk dönemine ait olduğu düşünülür. Buna göre Akın, ilk dönemine ait bu kitaplarında, *ben* ekseninde gezinir ve izlenimlerini *birey’e* indirgeyerek şiirleştirir. Bu yargıların referansı, şairin kendisidir. Akın iyi ozanların şiire “*ben*”le başlaması geleneğini “*doğal*” kabul eder. Ona göre insanın gençlik yıllarına egemen olan “*ben*” bu döneme ait şiirlerde ozanların, “*kendinden başlayıp kendine dönmesine*” neden olur. (2019, s. 752)

Gülten Akın bu genel değerlendirmesinin kendi şiiri için de söz konusu olduğunu, şiirin doğal sürecine uygun bir şekilde, ilk üç şiir kitabının, “*ben*” merkezli olduğunu belirtir:

“Rüzgâr Saati bir ilk kitap olmanın özelliklerini taşır. Kestim Kara Saçlarımı ve onu izleyen Sığda belki daha usta işi. Ama, her üçü de odağı ‘ben’ olan bir hayatın görünümünü yansıtır.” (2019, s. 850)

Yine Akın, bu süreçte isteyerek kendi içine kaçıp saklandığını, yalnızlığı bir yaşam biçimi olarak kabul ettiğini belirtir. (2019, s. 850) Nitekim şairin bu dönem şiirleri, *yalnızlık* teminin merkezde olduğu alt izlekleri içerir. Yalnızlığı tercih, yarattığı negatif/pozitif etki, yalnızın insanlık içindeki durumu, bu duygunun aşk, özlem, ayrılık gibi diğer insanî duygulara etkisi; bahsi geçen ilk üç kitabın etrafında döndüğü duygu durumlarıdır. Sayılanlar, yalnızlığın ontolojik sorgusunun yapıldığı şiirlerde de izlek çeşitliliği sağlar. Bu süreçte Akın, vazgeçilmez olan kadın temini ise varoluşçu feminist bir şair olarak tahlil eder. (Durmuş, 2022)

Gülten Akın şiiri ilk üç kitap sonrasında farklı bir yapıya bürünür. Şiirinin geliştiği ve çatısını genişlettiği şeklindeki tezler ise yine Akın’ın kendi sözleri temel alınarak ileri sürülen tezlerdir. “*Şiir, en yalından en soyutuna dek yaşamla ilintilidir*” (2019, s. 730) diyen Akın, her fırsatta yaşamındaki dolgunluğun ve doygunluğun, şiirini beslediğini belirtir. (2019, s. 847) Yaşam öyküsü bölümünde işlediğimiz gibi, şairin Anadolu gerçeği ile yakın temas içinde olması, bahsi geçen doygunluğu sağlamış, ikinci dönem şiirinin başlıca tetikleyici etkeni olmuştur. Akın, bu dönemdeki ilk kitabı *Kırmızı Karanfil*’i, şiirindeki “ilk dönemeç” olarak görür. (2019, s. 850) *Kırmızı Karanfil*, 1971’de basılırsa da Akın, bu kitaptaki şiirlerin, 1964-1971 arasında; Haymana, Kumru, Gerze, Saray’da yazıldığını belirtir. (2019, s. 851) Örneğin şair, Kumru’da tanık olduğu Anadolu yaşamının ve yoksulluğun kendisini etkilediğini (2019, s. 851) ve bu durumu kendi adına bir “şans” olarak değerlendirdiğini belirtir. (2019, s. 863) Buna göre, artık çevresine duyarlılığı artan Akın, *ben*’in yaşamında ve ozanlığında layıkıyla hareket edebilmesi için, toplumuyla kaynaşması gerektiğine inanan bir insandır.

Akın bu inancın kendisinde bir değişime neden olduğunu ve artık *halk*’ı yazdığını, *ben*’i de halkın bir unsuru olarak şiirine aldığını şu sözlerle belirtir:

“Halkla bu denli birlikte olmamın sonucu tuttum kendimi şiirin dışına attım. Elbette yavaş yavaş oldu bu. Eskiden şöyleydi, zaman zaman halka ilişkin şeyler yazıyordum. Kendimle birlikte çevremi de yazıyordum. Şimdi kendim eğer şiire giriyorsam çevremden dolayı, çevrem bir kişisi olarak giriyorum. Önemli olan ağır basan, çevrem oluyor. Çevrem dediğim de birlikte yaşadığım halk oluyor.” (1966: 4)

Bu tavır değişikliği Akın’ın kendisini; “gerçekçiliğin şairiyim” sözleriyle nitelemesine neden olur ve şair artık halkın gerçeklerine yöneldiğini açıklar. (1966, s. 4)

Yaşamına; evlilik, çocuklar ve Anadolu giren Akın’ın poetikası yeniden şekillenirken, merkezde artık *halk* durmaktadır. Bu durum onun şiirinde; konu, öz, biçim, dil değişikliğine neden olur: “1960 öncesinde hızla yaşlandık. Gerek kendi yaşamımda gerekse toplumun yaşamında çok önemli değişimler, gelişmeler oldu. Şiirlerimin konusu, özü, biçimi de değişikliğe uğradı. Öz, bireyselden çok toplumcu olunca dil de yalınlaştı” diyen Akın, artık toplumcu gerçekçi dönemindedir. (2019, s. 862) *Maraş’ın ve Ökkeş’in Destanı* (1972), *Ağıtlar ve Türküler* (1976), *Seyran Destanı* (1979), *İlahiler* (1983), *42 Günün Şiirleri* (1986), bu algının yansıdığı şiirleri ihtiva eden diğer eserleridir. Akın

bu dönemde kadın temini de toplumcu gerçekçi algının gerektirdiği biçimde, sosyalist feminist bir şair olarak tahlil eder. (Durmuş, 2022)

Gülten Akın, 1986 yılından 1991 yılına kadar şiir kitabı yayımlamaz. 1991'de *Sevda Kalıcıdır*, 1995'te *Sonra İşte Yaşlandım*, 1998'de *Sessiz Arka Bahçeler* başlıklı kitaplarını yayımlar. 2003'te *Uzak Bir Kıyıda'yı*, 2007'de *Kuş Uçsa Gölge Kalır'ı*, 2013'te *Beni Sorarsan* başlıklı son kitabını yayımlar. 2007 yılında basılan *Celâliler Destanı* başlıklı kitabın ise hazırlıkları 1980'li yıllarda yapılmıştır.

Sıralanan kitaplar Akın'ın şiirinde üçüncü dönemi işaret eder. Akın bu son dönem şiirini, birinci ve bireysel dönemindeki izlek, biçim ve dilini zenginleştirerek kurmuştur. (Abacı, 2003; Çolak, 2000; Turan, 2019) Mahmut Temizyürek, bu tespiti, Akın'ın son döneminde "başlangıçtaki kişisel ses"e dönüş yaşadığı şeklindeki ifade ile dile döker. (Akın, 2004a, s. 8) Bu dönem için "bireşim dönemi", (Mutlu, 2015) "yeniden inşa dönemi" (Sürsal'dan akt. Mutlu, 2015, s. 110) gibi adlandırmalar söz konusu olup bu çalışma içinde de şairin üçüncü dönemi için, *bireşim dönemi* ifadesi kullanılacaktır. Bu dönemde kendisini daha özgür hissedenden şair, dikkatini "dış dünyanın gerçeklerini de göz ardı etmeden" yeniden *ben'e* yöneltir, bir "içe dönüş" yaşar. Bu yöneliminin, yaş almasına bağlı olarak hayatındaki "dağdağanın" azalması ile ilişkisi de söz konusudur. (Akın, 2004a, s. 8) Gülten Akın şiirinin bu dönemde *toplumsalı reddetmeyen bireyselci* algı ile yazılmış olması, *bireşim* ifadesinin yerinde bir tespit olduğunu göstermektedir. Nitekim Akın, bu dönemin ilk kitabı *Sevda Kalıcıdır* için; "O kitapta, şiirimdeki iki çizgi bir arada görülür. Bireysel olanla, topluma halka 'başkaları'na değgin diye kabaca ayırabileceğiniz iki çizgi" şeklindeki sözlerinde, *bireşim* ifadesinin doğruluğuna da işaret etmektedir. (2019, s. 876)

Gülten Akın son şiir döneminde, dış dünyayı yine toplumcu gerçekçi algı eşliğinde, *ben'i* ise ontolojik boyutta şiirleştirir. Buna bağlı olarak kadın temini işlerken de kimi zaman varoluşçu feminizmin kimi zaman sosyalist feminizmin ilkeleri ile hareket eder. (Durmuş, 2022)

2. Mevsimsel Döngü ve Toplumcu Gerçekçi Poetika

Gülten Akın şiiri, dikkatle takip edildiğinde şairin şiir kitapları arasında organik bağlar kurduğu gözlemlenir. Aynı şekilde Akın, şiirleri arasında da organik bütünlük sağlamaya çalışır ve bunu adım adım ilerleyerek yapar. Şairin toplumcu gerçekçi poetikaya bağlandığı ilk kitabı olan *Kırmızı Karanfil'de* art arda sıralanan ve bu çalışmanın esasını teşkil eden şiirleri de bahsi geçen yaklaşımdan izler taşır. Akın, mevsimsel döngüyü konu edindiği bu şiirlerinde de aceleye mahal vermez ve adım adım gitmeyi tercih eder. Bu nedenle tahlillerine "kişi" den başlar. *Güz* ve *Kış'ta* tekil insan ve onun yaşam savaşı söz konusudur. Bu durum, yani şairin döngüyü tahlile adı geçen mevsimlerle başlamış olması, bireylerin bu mevsimlerde içe dönme, kendini değerlendirme çabasını daha çok hissettiği gerçeğiyle de ilgilidir. Bilindiği gibi insanlar, bahar ve yaz mevsimlerinde daha canlı, daha dışa dönüktürler.

İnsanın mutlak özgürlüğüne önem veren, bu nedenle "kişiliğin hangi somut toplumsal koşullar içinde" oluştuğuna (Pospelov, 2005, s. 505) dair tabloyu resmetme amacı güden toplumcu gerçekçi algı, kişinin toplumu sembolize ettiği gerçeğinden yola çıkar. Bu algı, kişiliğe "büyük anlam" (Pospelov, 2005, s. 500) yükler ve kişilerin

çaba ve emeklerinin, yaşam tarzlarının, plan ve hedeflerinin, iç potansiyellerinin değerli ve anlamlı olduğunu düşünür. Suçkov'un ifadesi ile "her kişinin güvenliği" esas alındığı için birey ve koşulları önemlidir. (1982, s. 199) Akın'ın önce "kişi"ye odaklanması bu anlayışın ürünüdür.

Kırmızı Karanfil'in ve mevsimsel döngünün açılış şiiri olan *Güz*, daha önce 17 Haziran 1966'da *Yön* dergisinde yayımlanır. Şiir, imzasız ve başlıksız bir sunuş yazısı ile tahlil edilirken, Gülten Akın'ın şiir algısının değiştiğine dikkat çekilir. Buna göre Akın, edebiyatın dar çerçevesini aşmaya çalıştığı yeni tarz şiirlerinde; kendi direnme gücünün, Anadolu insanının direnme gücü içinde değer kazanmasını isteyen bir üslûpla konuşmaktadır. O, artık kendi bencil küçük sıkıntılarını aşmıştır. (1966, s. 15) Bu amaçla şiirinde adeta kahramanıyla özdeşleşen Akın, Anadolu gerçeğini keşfetmiş, Anadolu insanı tanımış olmanın doyumluğuyla konuşur. Anadolu, Akın'a "en yakın yaşantı dünyası" dır ve şair, Anadolu insanını toplumcu gerçekçi algıya uygun biçimde ancak "içeriden bakarak" çizilebileceğinin farkındadır. (Lukacs, 2000, s. 107-108) Bu farkındalık, Akın'ın "toplumun içyapısını ve dinamiğini" (Moran, 2002, s. 55) kavramış olmasının bir getirisiidir.

Güz'de konuşan kişi, bir kadın öznedir. Bu kadın özne, "Güz geldi" diyerek konuşmaya başlar; önce kim ve ne olduğu hakkında bilgi verir.

"Güz geldi. Gözlerim karmakarışık. Körüm ben
Güz geldi. Bunu saçlarımın döküldüğünden.
derler ki yaylada doğmuşum, denizin ardında
iniştir, yokuştur, geçer dizlerimden." (2019, s. 143)

Yukarıdaki mısralarda işaret ettiği gibi, saçları döküldüğü, dizleri ağrıdığı için güzün geldiğini anlayan bu kadın, yaylada ya da inişli çıkışlı yayla yollarında doğmuştur.

Devam eden iki bölümde kadın, kocasına seslenir. Ondan silahını duvara asıp eline baltasını almasını, ormana gidip ağaç kesmesini ister. Arada "çocuklarımızı öp" demeyi de ihmal etmez. Aşağıdaki komşular göğe uçurtma "salıverdiği" için, kocasından çocukları aşağıya götürmesini ister. Sonra aklına gazeteler, kitaplar gelir ve bunların kokusunu duyumsar. Kör olduğu ve bulunduğu yere bağlandığı için ne kitap, gazete kokusunu hissetmekte ne uçurtmaları görmeye gidebilmektedir.

Daha önce, şiiri "yaşama ilintili" bulunduğunu belirttiğimiz Akın, şahsî yaşamını şiirinin vazgeçilmez temlerinden biri olarak görür. Bu anlayış yukarıda özetlenen iki bölüme de yansımıştır. Karadeniz'e yönelik sevgisini ve beğenisini her fırsatta dile getiren Akın, belli ki şiirinde sürgünü yaşadığı bir Karadeniz kasabasını işlemektedir. Sürgün yaşamı boyunca entelektüel havadan, kitaplardan, sinemalardan uzak kaldığı için hayıflandığını bildiğimiz Akın, (2019, s. 899-901) belli ki kitap kokusunu özleyen kör kadın ile aslında kendisini işaret etmektedir. Bu durum, iddia ettiğimiz gibi "özdeşleşme"nin göstergesidir.

Yine şahsî yaşamından bildiğimiz ve takip ettiğimiz üzere Akın, çocuklarına bağlı, sevgi dolu bir annedir. Öyle ki Akın, şiirlerindeki sahici ve içten tonu çocuklarının etkisiyle yakaladığını, sabrı dahi onlardan öğrendiğini belirtir. (2004b, s. 14-15) Bu

sevgi süreç içinde gelişir ve dünyanın bütün çocuklarını kapsayacak kadar büyür. Anadolu çocuklarını eğitmek için giriştiği mücadelenin, mülteci çocuk kavramına evrilmesi ve çocuk teminin Akın'ın vazgeçemediği bir unsur olması, bu gelişmenin sonucudur. (Durmuş, 2022) *Güz'*de babanın çocuklarını mutlu etmesini isteyen anne, adeta Gülten Akın'ın diliyle konuşmaktadır.

*Güz'*ün devam eden mısralarında Akın, bu kadın özne aracılığı ile iki temel mevzuyu tahlil eder. Bunlar; kadınlık durumu ile geçim derdidir.

Şair, kadınlık durumunu aralara serpiştirdiği cümleler aracılığı ile tahlil eder. Buna göre doğduğu yeri dahi bilemeyen bu kadın, otuz yaşında olmasına rağmen “yaşlıyım” ifadesinde belirttiği üzere, kendisini yaşlı hissetmektedir. Otuz yaşın olgunluk dönemini işaret ettiği düşünüldüğünde bu kadının zor ve yorucu bir yaşamı olduğu ortadadır. Nitekim şiir sonunda kaçırıldığını, on iki çocuk doğurduğunu ve çocuklarının hepsini ev bark sahibi yaptığını belirtir. “*Ben burda bağlıyım*” ifadesiyle yaşadığı mekânın küçüklüğüne işaret eden bu kadın özne, bu mekân içinde yapabileceği her şeyi yapmış, zorluklar yanında zevkleri de tatmıştır. Artık yaşamak için bir nedeni kalmadığını düşündüğü için de öleceğine inanmaktadır:

“Bu güz öleceğim. bütün işlerimi bitirdim.

Derede yıkandım, cevize tırmandım. kuş ürküttüm

Kaçırdılar on iki çocuk doğurdum. beledim gözledim.

Oğlan everdim. kız yetirdim. Otuzuma vardım.” (2019, s. 144)

Bu kadın Akın'ın yine araya serpiştirdiği bir cümlede “*Sor bakalım, adam diye kaydımız var mı?*” der. Hemen ardından soru önemsizmiş algısı ile eşine yine çocukları ile ilgili telkinlerde bulunur. Belli ki doğduğu yer gibi doğum tarihi de net değildir, hatta bir kimlik kartı yoktur. Bu nedenle ben eski ve körsem de “*çocukları yazdır*” diyerek kocasından çocuklarını nüfus kütüğüne kaydettirmesini ister. Kadının cevabını bildiği halde sorduğu soru ve kocasına verdiği öğüt, yine Akın'ın Anadolu kadınının yaşamını sağlıklı şekilde tahlil edebilmesiyle ilgilidir.

Patriyarka, kadını ikincilleştirerek kurduğu düzende, onun varlığını kim ve ne olduğunu önemsemez. İşin garibi düzen öylesine eski ve sistemlidir ki kadınlar dahi yaşamlarında kendileri için hedef belirleyemez, ontolojik sorgulamalar yapmazlar. Birinci ve üçüncü döneminde entelektüel birikimi ve yaşamı algılama tarzı ekseninde kimliği ve konumu ile ilgili sorgulamalar yaparak, isyan ederek cinsi içinde farklılaşan Gülten Akın ise mevsimsel döngüyü işlediği bu şiirlerinde kadın temini geri planda bırakır ve sorgulamaktan vazgeçer. Bu, ikinci şiir döneminde bağlandığı toplumcu gerçekçi algı ve hiç vazgeçmediği sosyalist dünya görüşünün etkisidir. Bu dönemde kadın temini, sosyalist feminist ilkelerle tahlil eden Akın, konuştuğu kadın öznesi gibi durum tespitinden öteye gitmez. “*Kadınların ezilmesi ile ilgili bazı ezeli ve evrensel şeyler olduğunu*” kabul eden tüm sosyalist feministler gibi Akın da kadın cinsi açısından çözüm odaklı konuşmamaktadır. (Ehrenreich, [https:// www.ykp.org.cy](https://www.ykp.org.cy). Erişim Tarihi: 15. 01 2023)

İnsan yerine konup nüfus kütüğüne kaydedilmediğini bilen, doğum tarihi ve yeri için net konuşamayan, dereden ötesini bilmeyen bu kadın özne; sessiz bir kabulleniş

içinde ölümü beklerken kendisinden çok, geçim derdi ile ilgilidir. Çünkü kurgulayıcısı Gülten Akin, sosyalisttir ve sosyalizm Marx'tan beri kadın kurtuluşunun ancak birlikte yaşadığı halkın ve işçi sınıfının kurtuluşu içinde anlam kazanacağını iddia etmektedir. Dolayısıyla şair ve kadın öznesi, daha çok ekonomik meseleler ve bunların bireyler üzerindeki etkisine odaklıdır. Nitekim kadın özne, hanesinin üretim ve tüketim ilişkilerine, daha vakıftır. O, dereden öteyi bilmemişse de toprağa akıttığı alın terinin, bir takım kumaş elbise etmediğini öngörebilmektedir:

“Güz geldi, açkısn Yârim Yârim

ben neyse, ben körüm. Dereden öteyi bilmedim.

ama bilirim bir koca yaz çabaladığımız.

Patatesin sana bir parça şayak etmediğini.” (2019, s. 143)

Bu nedenle elde edilen patatesin “yirmi beş” kuruş etmeyeceğini bilir ve kocasına “en iyisi sen kazandığın para ile öte dünyayı garantiye al” çağrısında bulunur.

dünyalık şeylere dünyanın parası gerek.

Oysa topraktan çıkardın yirmi beş liracık.

Kefenimizi al, sabununu lifini unutma.

bir cennet ayırt Hoca parasıyla birlikte. (2019, s. 144)

Bu ifadelerde Gülten Akin, Gorki'nin toplumcu gerçekçi sanatkâra yüklediği görevi yerine getirmiş, “emeği eserinin başkışisi” yapmıştır. (Gorki, 1989, s. 256) Fakat koca bir yaz verdiği emeğin, dünyadaki yaşamını layıkıyla sürmesine yetmeyeceğini bilen bu kadın, Marx'ın ifadesiyle “şeyleşme” süreci yaşamış ve emek harcadığı ürüne yabancılaşmıştır. Buna göre, emekçiler, kapitalizmin dayatmaları sonucunda, ürettikleri ürünün ancak küçük bir parçasını görürler. Onların ürettiği ürün, başka ürünlerle birleştirilir ve ortaya çıkan yeni ve bütün üründe emekçi söz sahibi değildir. Bu nedenle ürün, emekçi için “yabancı” bir şeydir. Çünkü o ürün, artık üreticisinden bağımsızdır. Emeğine yabancılaştığını, emeğinin artık kendisine değil, sistemin kurucusuna ait olduğunu fark eden emekçi; “şeyleşme” sürecindedir. O, artık -kadın veya erkek- bir nesnedir. (Donovan, 2005, s. 134-135)

Anlaşıldığı üzere, kadın öznenin de patatese ve elde edilecek paraya yabancılaşmış, yaşamını kapitalizmin dayatmaları ile şekillendirmiş bir kadındır. Sistemin kurucusu kapitalist öge, onu ve yaşamını kuşatmış, kişilerin bireysel varlığını yok etmiştir.

Güz'ün sonunda bu kadın özne, şiirde işlediği iki temi; -kadınlık durumu ve geçim derdini- bir arada işler. Kendisinin “kör, çelimsiz, hasta” olduğunu söyledikten sonra “sebebolanları nerde bulayım” cümlesini kurar ve yoksulluğuna gönderme yapar. Görüldüğü gibi o, sözünü tamamlarken dahi, ne kendisi ne yaşam şartları için alternatifler sunar. Sessiz kabulleniş devam etmektedir.

Güz'ün kadın öznesi “ölümü savuşturur” ve kışı görür. Döngünün ikinci şiiri Kış'ta hayat, onun için daha zordur. Şair, bu şiirde de kadınlık durumlarına ve geçim derdi meselelerine odaklıdır. Her iki temi de kadın ve ailesinin yaşam şartlarını çizerek işler.

Doğalcı bir yaklaşım eşliğinde durum tespitlerine devam eden şairin çizdiği resimde bir tek fazla figür veya çizgi yoktur.

Gülten Akın, sanatın gerçekliği ile yaşamın gerçekliğinin farklı olduğunu, sanatkârın, dış dünyanın ve toplumun kendisine sundukları arasında seçim yapması gerektiğini düşünür. (2019, s. 727-730) Bu algı, toplumcu gerçekçi poetikanın da vazgeçilmez ilkelerindedir. Buna göre sanatkâr, eserinde gerçeğin kopyasını çizer. Bu kopya, eksik, fakat doğrudur. Çünkü sanatkâr, “aşlının özünü seçip” almıştır. (Moran, 2002, s. 59) Bu kopyada sanatkâr, seçtikleri ile toplumun bütününe yansıtma başarısını gösterdiği için, doğalcı çizgide ilerler ve kötüyü de resmeder.

Gülten Akın, *Kış*'ın ilk iki bölümünde soba dumanı etrafında kümelenen aile üyelerinin “kirliliğinden, “kötü”lüğünden bahseder. Ton, kış mevsiminin yaşanıyor olmasına paralel biçimde, duman rengindedir. Bu ton, kadın öznenin, güncelde yaşadığı sorunları hatırlamasına ve anlatarak rahatlamaya çalışmasına neden olur. Belli ki Akın, toplumcu gerçekçi algının “kişi”ye verdiği öneme binaen, kadının yaşamını eşelemeye devam edecektir. Kadının anlattıkları yine Akın'ın tanıklığını yaptığı güncel meselelerdir. Bu yönüyle Akın, 1960-1980 sürecinde eser veren birçok toplumcu gerçekçi şair gibi “hayatla irtibatlı olan”, güncel odaklı, “sivil şiir” anlayışını hayata geçirmektedir. (Ay, 2001, s. 110) Çolak'ın da belirttiği gibi Akın, dönemdaşları ile aynı çizgide, görüp duyduklarını, tanık olduklarını işlemektedir. (Çolak, 1983, s. 26)

Hadise gerçekten de günceldir. Anadolu'da her zaman tanık olunan bir durum gerçekleşmiş, kadın öznenin “Ahmedali” adlı oğlu vurulmuş, karısı diğer erkek çocuk “Memedali” ile evlendirilmiştir. Bütün bu yaşananlar doğal kabul edilmiş, gelinin ağlamasına dahi izin verilmemiştir. Kaynana geline sürekli “sus, ağlama” uyarılarında bulunmuş, onun güncel yaşamına devam etmesini salık vermiştir. Öyle ki oğlu Memedali, gidip “Pazar pazen, ıslaklı iskarpin” alacak, gelini mutlu edecektir. Zaten kaynana da ölen oğlunun “urbalarını” diğer oğlu Osman'a giydirmiş, aile bireylerinin rutinlerine devam etmesini sağlamıştır. Fakat her şey yoluna girecekken bir kötü el; gelini kaçırmış, ailede düzen, asıl şimdi bozulmuştur:

*sabah oldu. gelin gelin yok gelin
kaçırdılar, varıp gidem yalvaram
Aşam Selim. Beyim Selim geri ver
almaya gücümüz yetmez bir daha.* (2019, s. 145)

Bu kötü el, emperyalizmin temsilcisi Selim Ağa'nın elidir. Selim Ağa, muhtemelen, ailenin borcu nedeniyle gelini alıkoymuş, onları tehdit etmeye başlamıştır. Kaynananın ve yeni eşin Ağa'ya verecek parası olmadığı için, Ağa'ya yalvarıp yakarmışlardır. Yukarıdaki son dördlük, gücü elinde tutan kitlenin karşısındaki kişi ve topluluklara uyguladığı baskı ve zulmü tahlil etmesiyle kapitalizmin alternatifi olarak kabul edilen sosyalizmi akla getirir. Trajik olan, kaynananın gelini isterken ondan bir “nesne” gibi bahsetmesi, gelinin insanlığını kayda almamasıdır. Hatta kendisi de zulüm gören bu kadın, gelinin ne kadınlığı ne insanlığı ile ilgilenmektedir. Gelin olmayınca iş gücü azalacak, aile daha az kazanacak, geçim daha da zorlaşacaktır. Bu nokta, Akın'ın sosyalist feminizmin gerektirdiği gibi, kadının ancak ait olduğu kitle ve toplum içinde

göneneceğine dair tezini dillendirdiği noktadır. Bu tahliller, sosyalist feminizmin *kadın'ı*, cinsiyet ayrımına gitmeden, içinde yaşadığı sınıfın bir üyesi olarak görmesi ile bağlantılıdır. Buna göre, emperyalizmin yarattığı sınıf ayrımı ortadan kalkar ve halk, insan olmanın gerektirdiği yaşamsal şartlara kavuşur ise elbette kadınlar da rahata erecek, hak ettikleri yaşamları sürecektir. Dolayısıyla “*kadınların mücadelesi ile geleneksel olarak sınıf mücadelesi olarak algılanan şey arasında kökten bir karşılıklı bağlantı*” olduğu ortadadır. (Ehrenreich. [https:// www.ykp.org.cy](https://www.ykp.org.cy). Erişim Tarihi: 15. 01. 2023)

Akın, *Kış'ın* daha önceki bölümlerinde de kadın cinsinin sorunları ile ilgilenmiştir. “*Deli, serçe kuş mu, hamsi balık mı, biz adam mıyız, Deli/ ağlama. Sular mı bassın gömütlerimizi*” (2019, s. 145) şeklindeki ifadelerde Akın, *Güz'deki* fikirlerine geri dönmüş, kadın cinsinin insan yerine konmadığı şeklindeki algıya vurgu yapmıştır. Bu noktada Akın, ikinci ve üçüncü şiir döneminde sürekli yaptığı gibi, egzistansiyalist felsefenin ilkelerini sosyalist öğretilerle buluşturmuştur. Simon de Beauvoir, Akın'ı bu noktada tezleri ile etkilemiş gibidir. Beauvoir, “*insanlık erkektir*”, “*mutlak insan tipi erkektir*” şeklindeki cümlelerinde insanlığın kadın cinsini, ikincil konumda tutarken kullandığı temel önermelere dikkat çeker. (2019, s. 25-26) Akın, *Güz* ve *Kış'ta* kendisini “*adam*”dan saymayan düzeni hatırlatan kadın kahramanı aracılığıyla bu temel göndermelere işaret eder.

Güz'ün sonunda bireysel konumu ve ekonomik meseleler ile ilgili olarak “*sebebolanları nerde bulayım*” diyen kadın kahraman, Selim Ağa aracılığıyla ekonomik durumunun sebebini işaret etmiştir. Adam olup olmadığına dair soru ise bireysel konumuna sebep ve kaynak arayışının ürünü olup, aslında daha önceki bölümlerle ilgili bir sorgulamadır. Şöyle ki, kadın kahraman, *Kış'ın* ikinci bölümünden itibaren, gelinini dinsel kavramları ve Tanrı'yı kullanarak korkutmaktadır. Çünkü ona göre Tanrı, bir ağzı keskin bıçak gibidir:

Üfle. Tanrı bıçağı mı benzer girebiye mi?

üfle kör ağzıyla. bir ağzı keskindir. (2019, s. 145)

Eğer gelin, ölen kocası için ağlarsa Tanrı sinirlenir ve aileyi cezalandırır. Oysa insanlar için cennet muştulanmıştır, kutsal kitap sabrı öğütlemiştir. Dinsel öğretiler kadınlara, “*ne kadar kırılırsak o kadar iyidir*” savını ezberletmiş ve onlara acı karşılığında ancak şükür sahibi olmaları gerektiği fikrini dayatmıştır:

Sus. Ne kadar kırılırsak o kadar iyidir

Sus. Cennet. Sus, muştı. Kutsal kitap getir (2019, s. 145)

Dolayısıyla kadınların hak ettikleri, layık oldukları konuma ulaşamama sebeplerinden biri de din olgusudur. Nitekim Berktaş, tek tanrılı dinlerin kadının ikincilliğini kabul ederek ataerkil düzeni güçlendirdiğini düşünür. Buna göre tek tanrılı dinler kadının erkeklere, dolayısıyla Tanrı'ya hizmet ve itaat etmesini talep eder. İşin ilginç yanı, kadınların bu talepleri içselleştirmekten ve “*gönüllü hizmetkârlar*” olmaktan kaçınmamalarıdır. (Berktaş, 1996, s. 212-213) Şimdilik tespitlerini paylaşma, fotoğraf çıkarma amacındaki Akın ise kadın kahramanına yine *kabulü* uygun görmüş, isyan güdüsünü unutturmuş, “*sebebolanları*” tahlile devam etmiştir.

Yukarıda bahsi geçen organik bağı kurmak isteyen Akın'ın bir sonraki adımı, doğadaki canlanmaya paralel biçimde, bahar mevsimini tahlildir. *İlkyaz* başlıklı şiirde bu canlanma gereği şair, öznesini de değiştirir. Açılım kazanan şiirde, *biz* söz konusudur ve artık konuşan özne, erkektir. Bu erkek özne de şiire, yaşamdan kesitler sunarak başlar. İnsanlığın geldiği nokta onu rahatsız ettiği için, gördüğü yanlışları, eksikleri anlatmayı önceler. Ona göre insanlık artık çok mekanik, duygudan yoksun yaşamlar sürmektedir. *İlkyaz*'ın çok bilinen ilk mısraları bu tespiti oldukça estetik biçimde verir:

Ah, kimselerin vakti yok.

Durup ince şeyleri anlamaya (2019, s. 146)

Erkek özneye göre mekanikleşen yaşam, insana baskı ve ölüm dışında bir seçenek sunmamaktadır. Buna ek olarak, aklın, güç elde etmek için kullanılması, dünyanın emperyalizme esir olmasına neden olmuş, emperyalizm tüm dünyayı daha mutsuz kılmıştır. "*Memelerinde irin taşıyan bir dev*"e benzeyen emperyalizm, emekçiyi sömürmekte, onu emeği ile tehdit etmektedir. Örneğin fındıklıkları basmakta, tomurcukları karartmakta, emekçinin tecimine yalvarmasına neden olmaktadır. Bu tahlillerinde Akın yine Anadolu insanına yönelik birikimini kullanmaktadır. Karadeniz'de fındık ve çay için nasıl emek harcadığını gören Akın, Karadenizli üreticinin dili ile konuşarak onun emeği karşısında hak ettiği kazancı elde edememesine tepki göstermektedir. Emperyalizm, "*banka*"lar, "*hotel*"ler inşa ederek parasına para katarken emekçi Karadeniz erkeği, çocuklarına ve karısına karanlık yaşamlar sunmaktadır. Örneğin, "*Çocuklarımıza yalvarıyoruz: Aç durun biraz*" mısraında belirttiği gibi, ihtiyacını gideremediği çocuğuna sabırlı olmasını, açlığa dayanmasını öğütlemektedir. Hatta; "*Çocuklarımızı yolluyoruz dilenmeye*" mısraında belirttiği gibi, insan onurunu ayaklar altına alan çarelere başvurmaktadır. (2019, s. 146)

Karılarımızı yolluyoruz, tırnaklarını kesmeye ve demeye

-Evet efendim- (2019, s. 146)

Mısralarında belirttiği gibi kadınlar da çalışmaları için dışarıya gönderilmektedir. Fakat ezilmeye alıştırılan emekçilerin kadınları da ancak kuaförlerde ya da zengin hanımların evlerinde çalışarak para kazanabilmektedir. Kocaları gibi dışarıda da çalışan bu kadınlar, Akın'ın daha sonraki şiirlerinde geliştireceği göç ve *gecekondu kadını* temlerine de vurgu yapmaktadır. Bu kadınlar, kocalarından farklı olarak, hane içini de düzenlemek ve yönetmek zorundadırlar. Dolayısıyla kocaları onların hem hane içi hem de hane dışı emeğini sömüren kapitalistlerdir. Bu noktada ilginç olan, bu gecekondu kadınlarının ayrıca bir de kent kadınları tarafından sömürülmesidir. Göç olgusunun Türk toplumunda kadın adına yarattığı en trajik konu da bu ikincil sömürü olsa gerektir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde -Türkiye gibi- kentlerde yaşayan kadınlar hane içi işlerini gecekondu kadınlarına yıkarlar. Böylece hanede emek sarf etmeyecek, kamusal alandaki konumlarını daha güçlü ve sağlam duruma getireceklerdir. Kendileri kamusal alanda erkeklerle eşit iş ve ücret talep etme hakkına sahip olduklarını düşünürken, hanelerinde yardım aldıkları kadınların bu hakkını yok sayacaklardır. Öncü'nün sözleri, bu çatışmanın boyutları açısından önemlidir:

“Sınıf ayrıcalıklarının çok belirgin olduğu toplumlarda, kent soylu ve yüksek gelirli ailelere mensup kadınlar, köyden göçüp gelen ve büyük kentlerde aile işçisi olarak çalışmaktan başka seçeneği olmayan alt sınıf kadınları basamak olarak kullanıp, kendi seçeneklerini genişletmektedirler. Kırsal kesimden kentlere göç, büyük kentleri vasıfsız kadın işçi depolarına dönüştürmekte; sanayide kadın işçi talebinin çok sınırlı oluşu, düşük ücretli ev işlerinde çalışmayı kabullenmek zorunda kalan geniş bir kadın kitlesi yaratmaktadır. Bundan yararlanan üst sınıf kadınları, sanayileşmiş batı toplumlarında gözlemlenenen çok daha yüksek oranlarda uzman mesleklere girme olanağı bulabilmektedirler. Kısacası kadınların kadınları sömürüsü olarak tanımlanabilecek bir olgu söz konusudur.” (Öncü, 1982, s. 258)

Erkek özne, anlattıklarını ara verir ve şiir girişindeki mısraları tekrar ederek rahatlamaya çalışır: İnsanlar artık “ince şeylere” önem vermemektedir. Bu tekrar onun geçmişine dönmesine; baba evini, çocukluğunu hatırlamasına neden olur. Fakat hemen ardından yine emperyalizmin insanlığa yaptığı kötülükleri, bunu yaparken hangi yöntemleri kullandığına odaklanır:

Kulaklarımızı tıkıyoruz: Para, para, para.

Kulaklarımızı açıyoruz: Kavga, kavga, kavga.

Sorar belki biri: Kavga ama neden kavga

Komşumuza sonsuz balta, karımıza yumruklar içinde

-Bilmiyoruz neden kavga. (2019, s. 147)

Yukarıdaki mısralarda erkek özne, para hırsının, güçlünün gücünü artırdığına, güçsüzü ise mutsuz kıldığına vurgu yapmaktadır. Parası olmadığı için ihtiyaçları karşılayamayan erkekler, komşuları ile kavga etmekte, karılarına şiddet uygulamaktadır. Şiddet, yoksul ve çaresiz insanların geçim probleminden kaynaklanan negatif enerjilerini dışa vurma yöntemlerinden biri haline gelmiştir. Şiirin erkek öznesi, uyguladığı şiddet sonucu hapse girer. Eşini ve ailesini, dış dünyayı özlemeye başlar. Bu erkek özne, Suçkov’un ifadeleriyle “insan yaşamının uyumsuzluğu ile insan ilişkilerinin acımasızlığı ve karışıklığından dolayı ıstırap çeker bir halde... İnsanlarla ve bir bütün olarak toplumla bir çatışma” yaşamıştır. (1982, s. 199)

Bu noktada toplumcu gerçekçi algı devreye girer ve “her kişinin gönenliği” esas olduğu için, bireylerin gelişmesi ve yaşadığı çatışmaların bitmesi için gerekli elverişli koşulların yaratılması süreci işlemeye başlar. (Suçkov, 1982, s. 199) Amaç, kişilerin çıkarları ile toplumun çıkarları arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmak, böylece düzenin insana mutluluk vadedmesini sağlamaktır. Kullanılacak vasıta, “umut”tur. Hayatına kendi elleriyle yön veremediği için hapse düşen erkek özne, hapiste insanlık için bir birikimin söz konusu olduğunu fark eder:

Gözlerimiz için bağlar dokusalar da

Birikimler ve çizgiler gitgide gitgide.

Açmaya ilkyaz çiçekleri.

Bir gün birileri öte geçelerden.

Islak çalarlar yanıt veririz. (2019, s. 147)

Yukarıdaki mısralarda, tüm engelleme çabalarına rağmen insanlığın mutluluğu yakalayacağına işaret edilmektedir. Emperyalizm ezmeye çalıştığı insanların, bir gün dayanışma içine girerek birlikte hareket etmeyi başaracağını ön görememektedir. Hâlbuki gözlerdeki enerji, yüreklerdeki cesaret bir gün muhakkak harekete geçecek, bir gün bahar gelecek ve kırlardan çiçek dermek mümkün olacaktır.

Bu mısralardaki umut ne kadına ne de erkeğe özeldir, toplumsaldır. Nitekim toplumcu gerçekçi algı da insanoğluna daha güzel, daha iyi ve ahlâklı yaşamlar öngörmektedir. Bu algı sanattan; “insanlığın ilerlemesi yönünde, hayatın güzelleşmesine ve zenginleşmesine çalışan bir yapı” bekler. Bu durumun sanatın değerini düşürmeyeceği, aksine sanata “güç ve ömür” vereceğine inanılır. (Plehanov’dan akt. Freville, 1968, s. 72-73)

Toplumcu gerçekçi algı, sanatkârın yaşadığı çağın bir üyesi olarak *ben*’ini oluşturan tarihsel koşulları özümsemesini ister. Akın’ın *Güz, Kış ve İlkyaz*’da konuşan kahramanları, kendilerini belirleyen ve çevreleyen toplumsal koşulların farkındadırlar. Akın, bu farkındalık ile tarihsel, toplumsal koşulların dayattığı yaşam şekillerini, hataları, eksikleri seçip ayıkladığı teferruatlar ile resmetmiştir. Sıra bu öznelere, dolayısıyla toplumun dönüşümünü işlemeye gelmiştir. Toplumcu gerçekçi algı, toplumsal dönüşümün yaşanabilmesi için sanatkârın siyasal, sosyal bir ideolojiye bağlanması ve bunu işlemesi gerektiğini düşünür. Nitekim Akın, *kişi*’den topluma, *ben*’den bize yöneldiği bu süreçte “toplumcu” bir şair kimliğine bürünür. Akın için toplumculuk, “boş bir söylev, kitabî bir söz değildir.” Toplumculuk, tek olmanın değil, birlikte olmanın yüceltildiği bir algıdır. (2019, s. 897-722) Bu algıda sanatkâr önce eleştirmeli, aksayan yönleri ortaya koymalıdır. Fakat hemen ardından düzenin ve hayatın değiştirilebilir olduğunu fark etmeli, sanatını değişime odaklamalıdır. *İlkyaz*’da emperyalizmin ve araçlarının, birey üzerindeki negatif etkisini işleyerek şiire başlayan Akın, şiir sonunda umut aşılarken tam da bu noktadadır. Akın, Pospelov’un toplumcu gerçekçi sanatkârların yansıtmaktan öte değiştirmek amacıyla olması gerektiği tezinden hareketle (2005, s. 489) *İlkyaz* sonunda değişimin başlayacağını işaret etmektedir. Üstelik Akın, sanatın emekten ve emekçiden kopuk olamayacağı tezi sonucu “dünyayı emeğiyle değiştirenlerin” sanatını yapacaktır. (2019, s. 724)

Döngünün son şiiri *Yaz*, *İlkyaz*’dan devraldığı umutlu ton eşliğinde başlar. Tahlil edilen mevsimin gerektirdiği biçimde doğa canlanmış, toprağın altında, denizin dibinde ne varsa yeryüzüne çıkmıştır. Karadeniz dahi, şairler ve çocuklar sevinsin diye maviye bürünmüştür.

Canlanmanın işlendiği bu ilk bölüm, devam eden bölümlerin aynı teme odaklanacağını işaret ederse de ilginç şekilde şair, zamanı durdurur ve geçmişe döner. Ama önce “*Altmış sekizdeyiz*” der ve 1960’lardaki siyasi hareketlilikleri ve Ankara’da sosyalist devrim için “*işi olan*” insanlar arasında kendisinin de olduğunu ifade eder. Ardından 40’lı, 50’li yıllara döner. Dolayısıyla kendisini devrim mücadelesine taşıyan süreçlerin ve nedenlerin özetini vereceğini işaret eder ve anlatmaya başlar.

Gülten Akın, çalışmaya konu olan mevsim şiirlerinde “*çocukluğuna da ilmikler*” attığını belirtmiştir. (2019, s. 851) Şairin yedi yaşına dönerek İkinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelen bu dönemde gözlemlediklerini anlattığı bölüm, ilmiğin

başlangıcıdır. Düzyazılarında bu yıllardaki sosyal adaletsizliği tahlil ettiğini belirttiğimiz Akın, (2019, s. 889) benzer cümleler kurmaktadır. Siyasilerin savaş dışı kalmakla övündüğü bu süreçte, çocuklar okula aç gitmiştir. Oyuncak bulamayan, hatta kalem kitap alamayan çocuklar, hastalıklardan kırılırken yiyecek kuyrukları hayatın vazgeçilmezi olmuştur. Ama öte tarafta, “Öyleyse bir villa daha, bir kürk daha, bir Avrupa daha/Kara taşıtlarda bembeyaz besili kahkaha”lar atılmış, savaş fırsatçıları paralarına para, güçlerine güç katmaya devam etmiştir. (2019, s. 149)

“Kara kara kara/Ankara” (2019, s. 149) ifadelerinde belirttiği gibi Ankara’nın karanlığa teslim olduğu bu günlerde Avrupa’da da durum farklı değildir. Hatta Avrupa, yaşananların kaynağıdır. “Yeni bir Roma” kurmaya çalışan Avrupa, para ve güç peşinde koşarken insanlığı nasıl etkilediğiyle ilgilenmemektedir:

Kan, ateş, bitmeyen açlık, çürüyen Avrupa

Tröstleri, bankaları, borsalarıyla

Erdem ve yiğitlik ve kancıklıkla en keskin yanlarıyla (2019, s. 149) şeklindeki mısralarda Akın, Avrupa’nın insanı, ahlâkî değerleri yok sayarken hem kendisini hem tüm dünyayı çürütmeye başladığını belirtmektedir.

40’lı yılları neredeyse nefretle anan Akın, 17 yaşını süren bir genç kız için, 50’li yıllarda da durumun değişmediğini belirtir. Bu genç kızda “sevgi, utanç, boşverme, kin” birikmiş ve dışarıya akmayı bekler olmuştur.

Her şey, 1960’ların Mayıs’ında değişir ve yaşamın güzel olduğu hatırlanır. Daha önce belirttiğimiz gibi 1961 Anayasası ile Akın’ın yaşamında “pırıl pırıl coşkulu” günler başlamıştır. (2019, s. 899)Yine bu yıllarda Anadolu gerçeğini keşfeden Akın, halkın içinde, halkıyla yaşadıkları etkisinde “bilge” olma yolundadır. Şairin, “Mayıslar güzeldir” ifadesiyle işaret etmeye başladığı nokta, Akın’ın yaşamına dair bilgileri hatırlatmaktadır. Bu nokta aynı zamanda onun toplumcu algıya uygun biçimde “kitlelerin sanatını” yapmaya başladığı noktadır. (Suçkov, 1982, s. 199)

Mayıslar güzeldir, yığittir taş yonucular

Suları delikli taşlardan geçiren

Türküleriyle, küfürbaz balıkçılarıyla

Mezar kazıcılarıyla, salyangoz devşiren kızlarıyla

Geveze ve güleç kadımlarıyla, yün eğiricileriyle

Kıran görmüşleriyle, açığöz pazaracılarıyla

Hele devrimcileriyle, hele devrimcileriyle

Yanıla yanıla yanılmaz olan devrimcileriyle

Mayıslar güzeldir (2019, s. 149-150)

Geldiğimiz noktada artık biz’in anlatıldığı, şahsî yaşamlar yerine toplumsal ögelerin tahlil edildiği görülmektedir. Sayılan kadro, Anadolu’nun insan kadrosudur ve Akın belli ki hepsine büyük bir sevgi beslemektedir. Fakat devrimcilere yönelik tekrarlanan ifadeler, Akın’ın bu kitleye özel önem atfettiğini gösterir. Akın bunu toplumcu gerçekçi poetikanın “devrimci romantizm” kavramına bağlanarak yapar.

Devrimci romantizm, toplumcu gerçekçi bir yaratının “ayrılmaz parçasıdır.” (Jdanov, 1996, s. 18)

Akın’ın Anadolu’nun insan kadrosunu sıralarken takındığı mutlu tavır da devrimci romantizmin “iyimserlik” ihtiva etmesi kaynaklıdır. (Pospelov, 2005, s. 504) Şairin özellikle andığı “devrimciler”, bu iyimserliğin dışavurum aracı olan ve Akın’ın daha sonraki şiirlerinde at motifi ile tahlil edeceği olumlu kahramanlardır. Pospelov’un ifadesiyle o, yani devrimci, özlenen yeni yaşamın kurucusudur. (Pospelov, 2005, s. 504)

Nitekim şiirin sonuna doğru ton değişse de iyimserlik bitmez. Akın, bu kadroyu sıraladıktan sonra yine emperyalizme gönderme yapar. “Kanserli hastalara gösteriş için yapılan yardım kampanyaları”, “işsiz iş adamları”, “bilinç uzmanı, geçersiz kimya” emperyalizmin insan hayatını sömürmek için kullandığı öğeleri işaret eden vasıtalaradır.

Fakat Akın, bu vasıtaları sıralarken araya yerleştirdiği mısralarda akışın durdurulamayacağını da belirtmektedir. Örneğin “kendini kimya sanan o geçersiz kimya”ya yani insanlığa refah vadeden emperyalist güçlere rağmen, Anadolu’ya yaz gelmiştir:

-Ey, kendini kimya sanan o geçersiz kimya-

Aptalıyla âşığıyla dertlisiyle

Kalem kaşlısıyla, başı bitlisiyle

Naylon çoraplısı uyuz atlasıyla

Yaz geldi Anadolu’ya (2019, s. 150)

Görüldüğü gibi *İlkyaz*’dan beri arka planda beslenen umut, tüm olumsuz koşullara ve etkenlere rağmen kaybolmamıştır. Gülten Akın, uzun mısralar kurmuş ve sonunda “naylon çoraplı, başı bitli, kalem kaşlı” Anadolu insanına aşıladığı umutla yaşamın dönüştürülebilir olduğunu ispatlamıştır. Ne de olsa toplumcu gerçekçi politika, “olabilirlik” ihtiva eder. (Lukacs, 2000, s. 109)

Akın, döngünün ve *Yaz*’ın sonunda insanlığı yanlış ve sahte değerlerle zehirleyen geçersiz kimyaya yeniden seslenir ve onu “sen otur yerinde, kıyıda dur” diyerek uyarır. Ardından bu kızgınlık, yeniden umuda evrilir ve son mısralar söylenir:

Mayıs kendi sularından iner Anadolu’ya

Mayıs kendi dağlarından iner Anadolu’ya

Sevdiğim, yaz geldi yine (2019, s. 150)

Tahmin edilebileceği gibi Lukacs’ın “olabilirlik” kavramı ile kastettiği, sosyalist düzendir. Akın’ın sanat ve yaşam konulu tezlerinden yola çıktığımızda ise Anadolu’nun yazı yaşamaya başladığı anın, sosyalist düzenin başlangıcını işaret ettiğini anlarız. Bu noktada Akın, sanatını tüm insanlığın iyi, rahat ve güzel yaşaması yolunda aracı kılarak entelektüel birikimini, bilge kişiliğini konuşturmuştur. “Gelecekte herkesin ve her bireyin özgür olacağına inanan bir düşün” (Pospelov, 2005, s. 491) yanlış olmadığını bilen Akın, bilinç ve sorumluluk sahibi bir toplumcu gerçekçi şair olduğunu göstermiştir.

*Güz'*den beri toplumunun ne ve nasıl olduğuna dair bilgisini paylaşan Akın, toplumcu gerçekçi algıya uygun biçimde “toplumun nereye doğru gittiğini (de) bilmektedir.” (Moran, 2002, s. 54) Kendisinin de belirttiği gibi mevsimsel döngüyü işlediği şiirlerinde acı yanında sevgi ve coşkunun da bulunma nedeni, bu bilinçten kaynaklanır. (2019, s. 851)

Sonuç

Gülten Akın yaklaşık altmış yıl süren sanat yaşamını verimli geçirmiş bir şairdir. Akın'ın şiiri, kendisinin açıklamalarından kaynaklı biçimde, üç döneme bölümlenerek tahlil edilir. Akın ilk döneminde, kuşatılmış ve baskılanmış bir genç kızın *ben'*ini tahlil yöntemlerini şiirleştirir. Evlilik ve annelik, yaşadığı sürgünlerde yakından keşfetme şansı bulduğu Anadolu insanı, bu genç kızın kendi varlığını aşarak içinde yaşadığı topluma yönelmesini sağlar. Böylece şair ikinci şiir evresini değişimine katkı sağlayan insanlara odaklanarak kurar. Akın, üçüncü şiir döneminde ise ben ve biz birlikteliğini yakalama çabası güder.

Bu çalışmaya esas teşkil eden dört şiir, Gülten Akın'ın ikinci şiir dönemi ürünleridir. Akın bu dönemde toplumcu gerçekçi poetikanın verilerini kullanmaktadır. Bu şiirlerde Akın mevsimsel döngüyü takip eder. Amacı doğadaki değişime paralel biçimde *insan'*ın da değiştiğini göstermektedir. Şair döngüyü tahlile *Güz* mevsimi ile başlar. Bu bilinçli bir tercihtir. Çünkü Akın Anadolu'yu keşfe başlarken önce insanların yaşam şartları altında nasıl ezildiğini gözlemlemiş ve önce var olan durumu işlemek istemiştir. *Güz* mevsiminde doğanın solduğu gerçeğinden hareketle kör ve ölümü arzulayan bir kadın aracılığıyla konuşan Akın, toplumcu gerçekçi algı gereği işe *kişi'*den başlamıştır. *Kış*'ta yaşam daha zorlaşmış, ölümü savuşturan bu kadın, başka problemlerle uğraşmaya başlamıştır. Kimlik ve konum bakımından ikincil olduğunu kabul eden bu kadın için asıl mesele, yoksulluktur. Ama o henüz ailesini ve elbette içinde yaşadığı toplumu sömüren emperyalist düzene karşı çıkamamaktadır.

Her şey *İlkyaz* gelince değişmeye başlar. Doğadaki canlanmaya paralel biçimde artık edilgen kadın özne değil, adımlarını daha güçlü atabilme şansına sahip erkek özne konuşmaktadır. Erkek özne sözünü *biz* için söyler ve yine mevsimsel değişime işaret eder. Bu nokta Akın'ın toplumcu gerçekçi algının insan yaşamının değişebileceği dair tezine bağlandığı noktadır. Bu algı evrendeki tüm olgu, durum ve nesnelere donuk bir düzeni olamayacağı, sayılanların değişimden kaçamayacağı görüşündedir. Akın da kişiden topluma yönelirken değişim esaslı konuşur. Bu erkek özne de emperyalizmin dayatmaları altında yaşam savaşı vermekte aile bireylerini dahi koruyamamaktadır. Nitekim hapse düşer ve hapiste düşünce ve tarz değişikliği yaşamaya başlar. *İlkyaz*ın geldiğini, çiçeklerin açtığını fark eden bu özne, bütün dayatma ve engellemelere rağmen, toplumun bir birikim yaşadığını, cesaret ve öz güven sahibi olmaya başladığını anlar. Doğadaki canlılık Anadolu insanına da sirayet etmiştir.

Bu nedenle Akın *Yaz'*a Anadolu'nun insan kadrosunu, Anadolu denince aslında kimin akla geldiğini tahlille başlar. Adı geçen kadroya duyduğu sevgi ve bağlılık, onların yoksulluğunu, çirkinliğini, bakımsızlığını görmesini engeller ve Akın sevecen ve sevinçli bir ses tonu kullanır. Bu ton, toplumcu gerçekçi poetikanın, sanattan

iyimserlik ve romantizm beklemesi ile ilgilidir. Yalnız bu poetika sanatın romantizmi devrimci bir bakış açısıyla yakalamasını ister. Sanat yaşamın eleştirel yanlarını tespitle yetinmemeli, bunların değiştirilebilir olduğunu ispatlamalıdır. Akın, ilk üç şiirinde yeterince eleştirel bir tavır takınmış olmasına rağmen *Yaz*'da da yokluk ve yoksulluk düzenini ve bu düzeni kuran emperyalist öğeleri eleştirmeye devam eder. Fakat bu kez yüksek perdeden ses tonuyla konuşur ve düzenin kurucularına, *kenara çekil, sus ve bekle*, der. Çünkü hapishanedeki erkek öznenin öngördüğü üzere, birikim dışı vurulmaya başlamıştır. Anadolu yazı görmüş, düzeni değiştirecek potansiyelini fark etmiş, akış başlamıştır.

Toplumcu gerçekçi poetika dönüşüme odaklanan sanatkârdan eserinde olumlu kahramanlar kurgulamasını ister. Bu kahramanlar toplumu bilinçlendirecek, uyanışı sağlayacak ve değişimi başlatacak kahramanlardır. Akın'ın resmettiği kadro içinde özel önem atfederek andığı devrimciler, mevsimsel döngünün işlendiği bu şiirlerin olumlu kahramanlarıdır. Şiirinde de bir dönüşüm yaşayan Akın, daha sonraki eserlerinde olumlu kahraman kavramını geliştirecek ve onu *at* ile sembolize edecektir.

Extended Abstract

Marxist aesthetics is a poetics that is started to be discussed in the evaluation process of Marx, Engels and Plekhanov, which sometimes includes groups about the aesthetic criterion of the artist and the task he assigns to art, and it is based on the theory of reflection. Names such as Lenin, Trotsky and Lunacharsky are other important names on the way to formulas related to socialist/socialist realism.

The first congress held by the Soviet Writers Union in August 1934 was a turning point in the evolution of Marxist aesthetics into socialist/socialist realist art theory. Now, this theory has become the official perception of art by the party and naturally the state, and has become the only option standing in front of the artist.

Zhdanov is also the person who made the opening speech of the Congress of the Union of Soviet Writers. In his speech, his literature is detached from its peculiar qualities or problems; but he makes sentences expressing that he sees it as an important component of socialist teaching.

Another name, Gorky, who gave a speech at the Congress of the Soviet Writers Union, is described as the real founder of socialist realism. For Gorky, who, like all the names who adopted this theory, stated that art had bourgeois characteristics before the revolution, and therefore a great transformation was needed the driving force was socialism. Gorky believes that the artist has a responsibility in the construction of the society he targets. These are tasks such as raising the revolutionary consciousness of the proletariat, comprehending the importance of this class for the country and making them comprehend. Gorky initiates the change with his two propositions that have been kept alive until today by making changes and contributions in essence and form in the process. These examples are called "positive hero" and "revolutionary period" and are described as Gorky's main contributions to Russian literature.

When the phenomenon of innovation in the background of the Republic begins to have an impact on the cultural/artistic plane, Turkish poetry gets its share of it. Writers

and poets with different poetic principles are in search under the influence of the phenomenon in question. But the common point of all these differences is the socialist perception. At this point, the important name to be mentioned in the literary medium is Nâzım Hikmet. Later, the 1940 generation was born under the influence of Nâzım. 1940 Socialist Realist Generation; He is known by names such as İlhami Bekir Tez, Hasan İzzettin Dinamo, Rıfat Ilgaz, Ömer Faruk Toprak, Enver Gökçe, Cahit Irgat, Niyazi Akıncıoğlu, Mehmed Kemal, Metin Eloğlu, Arif Damar, İlhan Berk, Şükran Kurdakul, Attilâ İlhan, Ahmed Arif.

Socialist realist poetry, which became silent in the 1950s, entered into a breakthrough in the 1960s. In the 1960s, intellectual activities to feed leftist ideologies increased. In addition to the books on and introducing Marxism, translations from different countries' literature also affect the interests and works of the artists of the period. The publication of Nâzım Hikmet's books in 1965 is the most important factor that triggered the 1960s generation and directed it towards the social. Again, the long-silenced poets of the 1940 generation; Ahmed Arif, Enver Gökçe, Hasan İzzettin Dinamo's books published after 1960 are another driving force.

Gülten Akın is one of the socialist realist poets of the 1960s. In fact, Akın is one of the poets who are considered to be pioneers for the young poets of this period. After the first period of poetry in which Akın travels on the axis of self, she poetizes the principles of socialist realist poetics. While Akın's poetics, who entered her life with marriage, children and Anatolia, was reshaped, the people now stand in the center. This situation causes a change in subject, essence, form and language in her poetry. In *Kırmızı Karanfil*, which is the first book of the poet in which she is connected to socialist realist poetics, her poems, which are arranged one after the other and constitute the basis of this study, also bear traces of the aforementioned approach.

Akın deals with the seasonal cycle in these poems. The poet, who first analyzes the life of the heroic cadre in the name of the freedom of all people, then turns to the society. According to this, first the people will prosper, then the society will develop. To this end, the thesis that all kinds of difficulties can be overcome must be kept alive and defended. This thesis is a revolutionary romantic thesis and is in line with the poet's goal for her people.

Akın constructs her heroes, who have adopted a revolutionary identity and adopted the principle of educating their people first and then transforming them, as positive heroes. Akın, who is also an example of a positive hero; she ends the seasonal cycle she analyses in the titles of *Sonbahar*, *Kış*, *İlkyaz*, *Yaz*, with scenes showing that these positive heroes bring happiness and a new order to Anatolia. This new order is also a sign that the socialist revolution has taken place.

Kaynakça

- Abacı, T. (2003). Yanık kokan karanfil. *Yasakmeyve*. S. 4, 13-18.
- Akın, G. (1966). Gülten Akın'la bir konuşma. *Soyut*. S. 13, 3-4.
- Akın, G. (1995). Şiir=aşk yani her şey. *Cumhuriyet Kitap*. 1-4. Konuşan: Ece Temelkuran.
- Akın, G. (2003). Şairin ideolojisiyle poetikası ayrışmalı. *Hürriyet Gösteri*. S. 248, 6-8. Konuşan: Yücel Kayıran.
- Akın, G. (2004 a). Fuarın onur yazarı Gülten Akın'la şiir serüveni üzerine. *Cumhuriyet Kitap*. S. 766, 6-8. Konuşan: Mahmut Temizyürek.
- Akın, G. (2004 b). Şiddetin yok edilmesi, dili de şiiri de ne güzel etkileyecektir. *Adam Sanat*. S. 216, 10-15. Konuşan: Nurgül Ateş.
- Akın, G. (2019). *Bütün eserleri I*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Alkaya, O. (2004). Söyleşi. *3 Nokta edebiyat*. S. 2, 29-31. Düzenleyen: Gülenay C.
- Ay, A. (2001). İkibuçuk darbe arası Türk şiiri. *Hece Türk Şiiri Özel Sayısı*. S. 53/54/55, 109-110.
- Beauvoir, S. D. (2019). *İkinci cinsiyet I. olgular ve efsaneler*. (G. Savran, çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Berktaş, F. (1996). *Tek tanrılı dinler karşısında kadın*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Celâl, M. (1984). 70'li yılların toplumcu şiiri. *Varlık*. S. 926, 10.
- Çolak, V. (1983). 70 kuşağı tartışıyor I. *Varlık*. S. 915, 24-27. Düzenleyen: Mehmet Yaşar Bilen
- Çolak, V. (2000). Gülten Akın'ı bilen bilir. *Sessiz Arka Bahçeler Odağında Gülten Akın Şiiri* içinde. (A. Tüzün & D. Ayas, yay. haz.). Antalya: Altın Portakal Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 57-68.
- Donovan, J. (2005). *Feminist teori*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durmuş, G. (2017). *1960-1980 dönemi Türk romanında tarihsel algı ve Türk tarihinin önemli aşamaları*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Durmuş, G. (2022). *Feminist edebiyat kuramı bağlamında Gülten Akın şiiri*. Ankara: Günce Yayınları.
- Freville, J. (1968). *G.V. Plehanov sosyalist gözle sanat ve toplum*. İstanbul: May Yayınları.
- Gorki, M. (1989). *Edebiyat yaşamım*. (Ş. Yeğin, çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Göçgün, Ö. (1999). *Namık Kemâl'in şairliği ve bütün şiirleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Jdanov, A.A. (1996). *Edebiyat, müzik ve felsefe üzerine*. (F. Berktaş, çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kayıran, Y. (1994). Gülten Akın'ın şiirine bir giriş denemesi. *Sombahar*. S. 21-22, 14-19.
- Lukacs, G. (2000). *Çağdaş gerçekçiliğin anlamı*. (C. Çapan, çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Lunaçarski, A. (1998). *Sosyalizm ve edebiyat*. (A. Bezirci, çev.). İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı.
- Marx; Engels; Lenin. (1990). *Sanat ve edebiyat üzerine*. Ankara: Ekim Yayınları.
- Moran, B. (2002). *Edebiyat kuramları ve eleştirisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mutlu, B. (2015). *Gülten Akın'ın şiiri*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Nâzım Hikmet (1993). *Şiirler*. Varna: Steno Publishing House.
- Oktay, A. (1993). *Cumhuriyet dönemi edebiyatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Oktay, A. (2003). *Toplumcu gerçekçiliğin kaynakları*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Öncü, A. (1982). Uzman mesleklerde Türk kadını. *Türk Toplumunda Kadın* içinde. (N. A. Unat, der.). İstanbul: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 253-267.
- Pospelov, G. (2005). *Edebiyat bilimi*. (Y. Onay, çev.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Suçkov, B. (1982). *Gerçekçiliğin tarihi*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Telli, A. (1984). 70 kuşağı tartışıyor. *Varlık*. S. 919, 15-17. Düzenleyen: Mehmet Yaşar Bilen.
- Troçki, L. (1976). *Edebiyat ve devrim*. (H. Portakal, çev.). İstanbul: Köz Yayınları.
- Turan, G. (2019). İki şiir arasında Gülten Akın. *Gülten Akın Bütün Eserleri I* içinde. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 17-33.
- Yön (1966). (b.y.). S. 168, 15.
- Ehrenreich, B.(t.y) Sosyalist feminizm nedir? [https:// www.ykp.org.cy](https://www.ykp.org.cy). Erişim Tarihi: 15. 01. 2023).

Being a Young Speaker of the Gagauz Language in Post-Soviet Context

Sovyet Sonrası Bağlamında Genç Bir Gagauzca Konuşuru Olmak

Kayhan İNAN *

Gülin Dağdeviren KIRMIZI **

Abstract

The concept of identity assumes great importance in the context of endangered languages. In this study, the identity perceptions of Gagauz adolescents were investigated using Bucholtz and Hall's (2005) sociocultural linguistic approach. To this end, semi-structured in-depth interviews were conducted with three adolescent Gagauz speakers who had distinctive profiles in terms of Gagauz identity. Bucholtz and Hall's indexicality principle, specifically the use of WE- and THEY- references, was taken into consideration in the analysis of interviews held with young Gagauz speakers. In the semi-structured interviews, the participants responded to specific questions that probed self-identification, the relationship between the Gagauz language and ethnicity, the future of Gagauz people and Gagauz language, and perceived linguistic (in)security when speaking Gagauz and Russian languages, as well as language choice at school. The findings show that the participants have different profiles and use various indexical references and linguistic strategies regarding group membership. The influence of Russia and the Russian language on Gagauz identity is salient in social life, bureaucracy, and politics. As a result, the strong identification with ethnic identity and perception of Gagauz identity does not help maintain the Gagauz language in Gagauzia.

* Doç. Dr., Amasya Üniversitesi
Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi
Bölümü

kayhan.inan@amasya.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7438-0742

Amasya / TÜRKİYE

** Dr. Öğr. Üyesi, Başkent
Üniversitesi İngilizce

Öğretmenliği Programı

gdagdeviren@baskent.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4675-1040

Ankara / TÜRKİYE

* Assoc. Prof. Dr., Amasya
University, Faculty of Education,

Department of

Turkish Education

kayhan.inan@amasya.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7438-0742

Amasya / TÜRKİYE

** Assist. Prof. Dr., Başkent
University English

Teacher Education Program

gdagdeviren@baskent.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4675-1040

Ankara / TÜRKİYE

Keywords:

Gagauz Language, Russian Language, Young Speakers, Identity, Endangered Languages.

Öz

Kimlik kavramı, tehlike altındaki diller bağlamında büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada Gagauz gençlerin kimlik algıları Bucholtz and Hall (2005) tarafından geliştirilen sosyokültürel dil bilimsel yaklaşım kullanılarak araştırılmıştır. Bu amaçla, Gagauz kimliği açısından farklı profillere sahip üç Gagauz genç ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Genç Gagauz konuşmacılarla gerçekleştirilen görüşmeler, Bucholtz ve Hall'un dizinsellik ilkesi çerçevesinde özellikle BİZ ve ONLAR referanslarının kullanımı bakımından analiz edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme kapsamında katılımcılar, Gagauz dili ve etnik köken arasındaki ilişkiyi, Gagauz halkının ve Gagauz dilinin geleceğini, okuldaki dil seçimlerinde Gagauz ve Rus dillerine yönelik dil bilimsel güven algılarını betimlemeye ilişkin soruları yanıtlamıştır. Elde edilen bulgular, katılımcıların konu ile ilgili farklı profiller çizdiğini göstermiştir. Grup üyeliği ve kimlik

Başvuru/Submitted: 25/01/2023

Kabul/Accepted: 12/06/2023

bağlamında görüşmecilerin çeşitli dizinsel referanslar ve dil bilimsel stratejiler kullandıkları görülmektedir. Rusya'nın ve Rus dilinin Gagauz kimliği üzerindeki etkisi sosyal hayatta, bürokraside ve siyasette belirgindir. Sonuçlar, Gagauz kimliğinin güçlü bir şekilde etnik kimlikle özdeşleştirilmesinin ve Gagauz kimliği algısının, Gagauz dilinin Gagauz Yeri'nde sürdürülmesine yardımcı olmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler:

Gagauzca, Rusça, Genç Konuşurlar, Kimlik, Tehlike Altındaki Diller.

Makale Bilgileri

- Atıf:** İnan, K. & D. Kırmızı, G. (2023). Being a Young Speaker of the Gagauz Language in Post-Soviet Context. *Selçuk Türkiyat*, (60): 379-397.
- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
- Katılımcı Rızası:** Katılımı yok.
- Mali Destek:** Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
- Çıkar Çatışması:** Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Telif Hakları:** Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
- Değerlendirme:** İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
- Benzerlik Taraması:** Yapıldı – iThenticate.
- Etik Beyan:** sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
- Lisans:** Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
- Informed Consent:** No participants.
- Financial Support:** The study received no financial support from any institution or project.
- Conflict of Interest:** No conflict of interest.
- Copyrights:** The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
- Assessment:** Two external referees / Double blind.
- Similarity Screening:** Checked – iThenticate.
- Ethical Statement:** selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
- License:** Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Introduction

Identity

A large and growing body of literature has investigated the relationship between identity and language so far. Two main views to identity, namely essentialist and post-structuralist approaches, discuss identity from different perspectives. The former, essentialism, defined by Bucholtz and Hall (2004a, p. 374) as the theoretical position that maintains that those who occupy an identity category are both fundamentally similar to one another and fundamentally different from members of other groups. Attributes such as race, gender and language are considered the essences of identity. To exemplify, ethnic identity, one of the realizations of essentialist position, prioritizes “shared culture” of the individuals “with a shared history and ancestry” (Hall, 1996, p. 393).

Overgeneralization of the attributes of the individuals to the category and solid categorization which do not allow modification are some of the main disadvantages of the essentialist approach (Phillips, 2010). As opposed to static and solid nature of the essentialist approach, the latter position namely post-structuralist approach, takes identity as a changing and transforming concept.

Emphasizing the “process of identification”, Hall and Du Gay (1996, p. 2) defined it as a process never completed and logged in contingency. In post-structuralist perspective, identity is constructed through discourses (Foucault, 2002). According to Le Page and Tabouret-Keller (1985) to exemplify, performing speech acts can be considered as the acts of identity. Similarly, stylistic practices contribute to the identity construction.

Speakers have social identities when they categorize themselves as the in-group or out group members of the certain social categories (Stets, 2006). This results in uniformity among group members (Oakes & Haslam, 1994). As a part of social identity, ethnic identity can be defined as “that part of an individual's self-concept which derives from his knowledge of his membership of a social group (or groups) together with the value and emotional significance attached to that membership” (Tajfel, 1981, p. 255). Language is an important factor in identifying the boundaries of the groups (Giles & Coupland & Coupland, 1991). Especially, in the case of language endangerment identity perceptions of the speakers has a vital role.

Socio-Cultural Linguistic Approach to Identity

A large and growing body of literature has investigated identity. Bucholtz and Hall (2005, p. 596) adopted sociocultural stance and proposed a framework to explore identity. Interaction, in this perspective, plays an important role as identity is the social positioning of self and other. In other words, conversation is one of the domains where identity is shaped and transformed. Taking the interaction as the basis for analysing social meaning in identity research, Bucholtz and Hall (2005) propose five principles: *emergence, positionality, partialness, relationality and indexicality*.

The emergence principle, according to Bucholtz and Hall (2010) was inspired from the concept of emergence in linguistic anthropology and interactional linguistics. It inherits

a challenging nature as identity is seen as an emerging construct in social interaction. *Positionality principle*, in contrast to previous research which takes macro identity categories such as age, gender and social class into consideration, emphasizes the ethnography as a tool to understand local and micro identity categories which are more specific and dynamic in social interaction. As identity was seen by Bucholtz and Hall (2005) as emergent and relational, it can also be considered partial.

The principle of partialness, which has also been studied in cultural anthropology and feminist theory, challenges the internally coherent conceptualization of social life and asserts that identity is partial given that it is produced contextually. Moreover, the role of agency in identity production was emphasized in social interaction (Bucholtz & Hall, 2005, p. 606). *The principle of relationality* asserts that identities are not autonomous and independent, but intersubjective. To this end, Bucholtz and Hall (2004b, p. 498) offer three pairs of relations which are adequation and distinction, authentication and deneutralization, and authorization and illegitimation. In the first of these, adequation and distinction, Bucholtz and Hall (2004a) emphasize sameness and difference as the phenomenological concepts in social interaction. The second set of tactics is authentication and deneutralization. Here, it is important to bear in mind that the term authentication instead of authenticity was chosen intentionally as the latter is related to essentialist account. In authentication, language plays a crucial role in identity formation, especially in nationalistic level. On the other hand, the tactic of deneutralization refers to divergences from realness in the formation of identity. The last of these pairs is authorization and illegitimation. Authorization manifest itself in social interaction through institutionalized power and ideology. In contrast to authorization, in the tactic of illegitimation, dismissing and perpetuating identities through local or translocal structures can be seen (Bucholtz & Hall, 2004a).

Indexicality, one of the principles of sociocultural framework, dates back to Silverstein (1995). Indices were defined as signs where the occurrence of the sign vehicle token bears a connection of understood spatio-temporal contiguity to the occurrence of the entity signalled (Silverstein, 1995, p. 199). Ochs (1992) who studied language features indexing gender, emphasized the indirect relationship between linguistic structures and social categories. Indexicality plays an important role in the interpretation of social meaning and social interaction. According to Blommaert (2005, p. 11-12) indexical meaning is what anchors language usage firmly into social and cultural patterns as indexical sign evokes the inference of social and cultural qualities.

Bucholtz and Hall (2005, p. 594) define it as a mechanism facilitated in the construction of identity and categorize strategies of indexicality into four. The first of these is overt introduction of referential identity categories and labels. Here, cultural beliefs and norms play a crucial role in the use of these linguistic structures which can be adjectives and modifiers. Unlike overt and direct nature of the first category, the second one includes implicatures and presuppositions. According to Bucholtz and Hall (2005), especially in insecure contexts where participants position their identities according to the dynamics of the group, indirect strategies are preferred by speakers. Additionally, contextual information is required to analyse positions of identity.

Stance, the third strategy of indexicality, can be defined as the participant orientation in social interaction. In this perspective, stance is considered to have dynamic social boundaries and relational statuses. Therefore, as was suggested by Bucholtz and Hall (2005, p. 596) through micro-level linguistic structures interactional stances can be associated to certain social categories in the construction of identity. The last strategy of indexicality is the certain linguistic structures and systems which are signalling personas and groups. Especially the choice of a certain language and dialect is said to be able construct a speaker identity in social interaction. In this study, the use of pronouns showing in- and out-groupness was investigated.

Gagauz Language and Gagauzia ATU

Gagauz language is classified as a member of Oghuz Turkish, which forms the western branch of Turkish. Linguistically, it is considered one of the Balkan dialects of Turkish (Doerfer, 1959). Speakers of the Gagauz language live in the south of the Republic of Moldova and the Izmail region of Odessa (Odesa), some parts of Ukraine, Deli Orman in Bulgaria, coastal and inland regions of Bulgaria, some regions in Greece, the former Yugoslav Republic of Macedonia (now North Macedonia), and Turkey (Moseley, 2020). However, only in the Republic of Moldova is Gagauz language constitutionally recognized.

As a result of interaction with Slavic languages for centuries, Gagauz differed from Turkish in terms of some typological features (Johanson, 2020). Although Gagauz language is basically similar to Turkish phonetically and morphologically, it has copied the syntactic features of Russian and Bulgarian. Lexically, due to close interaction with Gagauz language has borrowed words from Russian, as well as from Bulgarian and Romanian in the last century. In recent years, the words and expressions used in standard Turkish have started to appear in Gagauz language due to the follow-up of Turkish media in the Autonomous Territorial Unit of Gagauzia and travels to Turkey (Menz, 2003). Before 1996 when Latin-based alphabet for Gagauz language was agreed upon, Cyrillic alphabet and Latin alphabet with Romanian conventions were used (Menz, 2013).

At the beginning of the 20th century, nearly 20 theories were propounded on the origin of the Gagauz (Guboglo, 2018). One of the arguments attributes the origin of the Gagauz to the Kipchak Turkic tribes, such as the Cumans and the Pechenegs, who migrated to the region from the north of the Black Sea. It is thought that the Oghuzs who used the same route in the 11th century settled the region as well. These Turkic tribes were said to have converted to Christianity (Güngör & Argunşah, 1991; Menz, 2013). Another theory suggests that the Muslim Seljuk Turks, who had settled into the region of Dobruja earlier in the 13th and converted to Christianity over time. It is thought that the Seljuk Turks may have encountered and mixed with the Christian Turks who settled earlier in Bulgaria and Dobruja (Demir, 2011). There are also some non-Turkic theories which claim that the Gagauz are Turkified Bulgarian and Greek community (Menz, 2013). Gagauz people lived mostly in the south of the Danube until the 18th century. After the Russo-Turkish wars a large Gagauz population immigrated to Budjak with Bulgarians when the region was ceded to Russian Empire (Menz, 2007).

The Gagauz lived as a small community in the Russian Empire, the Kingdom of Romania and the Soviet Union until Moldova declared its independence and the Gagauz were granted autonomy with the establishment of Autonomous Territorial Unit of Gagauzia, Moldova in 1994. According to the National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova (2020) the resident population as of 1 January 2019 of Autonomous Territorial Unit of Gagauzia was 161,676. When the place of residence of this population is taken into consideration, 65,942 people were living in urban locations, and 95,734 people were residing in rural places. According to statistics, young people under 16 years of age made up 18% of the total population of Gagauzia ATU.

Although there has been sociolinguistic (Bodean-Vozian & Soltan, 2014; Dağdeviren-Kırmızı, 2020), sociological (Keough, 2006; Sağlam & Adıgüzel, 2001), educational (Eren, 2021; Küçükler & Curdoglu, 2021) and linguistic research on Gagauz language (Menz, 2006; Özkan, 2016), no research has been found that surveyed WE and THEY referring in- and out-groupness in the context of Gagauz adolescents. To this end, the following research questions were posed.

- How do adolescent Gagauz speakers describe Gagauz identity?
- What do the use of personal pronouns show about the adolescent Gagauz speakers' categorization of group membership?
- How do the adolescent Gagauz speakers' categorization of group membership relate to the endangerment of Gagauz language?

The Study

Theoretical framework adopted in the current study is the principle of Indexicality, which is a component of the sociocultural framework developed by Bucholtz and Hall (2005). The methodological approach taken is a qualitative case study, with data collected from three adolescent Gagauz speakers. Semi-structured interviews inquired into how adolescent Gagauz speakers categorize themselves as the members of social groups. Each participant was asked about the language of the interview, and they chose Gagauz (n=1) and Russian (n=2) languages. The participation to the study was voluntary. They were not paid or did not receive any credits.

Participants

As mentioned above, the data was collected from three adolescent Gagauz speakers residing in Gagauzia, ATU, Moldova. All the participants declared themselves as ethnically Gagauz and bilinguals in Gagauz and Russian languages. They also reported that they were born in Gagauzia and had never lived abroad before.

Participants are attending high schools in Komrat and Kongaz. The first of the participants, Maria is 15 years old female. She is 8th grade student of a high school in Komrat of which medium of instruction is Russian. The second participant is Natalia who is a 14 years old female attending the 8th class at the same high school as Maria. The third participant, Igor, an 18-year-old male speaker, is attending 11th grade of a high school in Kongaz. All participants have 4-hour Gagauz Language course a week at school. To ensure anonymity, pseudonyms were used.

Data Analysis

Bucholtz and Hall's (2005, p. 594) indexicality principle, which includes "overt mention of identity categories and labels" and "the use of linguistic structures and systems" that are ideologically associated with specific personas and group" as processes signalling identity, was used to investigate adolescent Gagauz speakers' identity emerging from social interaction as the speakers of an endangered language. Bucholtz and Hall (2005) asserted that labelling along with other linguistic elaborations and qualifications are constructing identity in texts. Similarly, the use of personal pronouns is important to observe the social relations in texts. To this end, transcribed recordings with Maria (recording 1), Natalia (recording 2), Igor (recording 3) were carefully analysed to investigate personal pronouns as the linguistic forms indexing identity in Gagauz context. The variants of WE and THEY references were also taken into consideration.

In the semi-structured interview, the participants responded certain questions that probed self-identification, the relationship between Gagauz language and ethnicity, the future of Gagauz people and Gagauz language, perceived linguistic (in)security while speaking Gagauz and Russian languages and language choice at school. In the analysis, first pronominal references were identified. As mentioned below, apart from pronouns, their variants were also taken into consideration. Therefore, references with genitive, dative, accusative, instrumental and prepositional inflections were identified. Then, the pronouns which refer to entities except from speakers which share common sociocultural features were omitted. For example, THEY (они) in the sentence 'Да, они похожи' (line 61, recording 1) refers to Gagauz and Turkish languages.

In the second stage, personal references which have collective index, were categorized into referents such as Gagauz people, Russian people, and other. As a further step, personal pronouns were grouped in terms of exact referents for each group. To exemplify, WE in the sentence 'критики мы не слышим' (line 97, recording 2) was used to refer Gagauz people but specifically Gagauz adolescents. Apart from WE, THEY and their variants, the participants used third person singular male and female pronouns to refer Gagauz and Russian people. Although this use cannot be included, WE and THEY distinction structurally, inclusiveness and exclusiveness to a sociocultural group is salient. Therefore, third person singular pronouns referring groups of people were also analysed.

Findings

Recording 1: Maria

The first participant, Maria, had a characteristic use of WE and THEY reference. Overall analysis showed that she uses THEY and its variants more frequently than WE and its variants (see Table 1). Therefore, there is not a very sharp distinction between WE/THEY uses and sociocultural group membership to Gagauz and other ethnic groups.

Table 1. Examples of group reference in Recording

Line	Example	Referents
18	они кочевали <i>they wandered</i>	Ancestors of Gagauz people
6	Если бы сюда не пришел наш народ, <i>If our people had not come here,</i>	
105	потому что они не понимают, но могут на русском объяснить. <i>as they do not understand, but they can explain in Russian.</i>	Gagauz children who cannot speak Gagauz language

When Maria was asked how to define herself ethnically, she stated that she was Gagauz. While she was commenting on the ancestors of Gagauz people, who migrated to the land populated by the Gagauz people today, she used WE as an indicator of group membership. To exemplify, she said “потому что наш народ сделал все ради того,” (because our people did everything for; line 8-9, recording 1) while she was talking about the efforts of Gagauz people to make land habitable. However, talking about the same issue she said “из-за того, что им тут дали землю, они были очень благодарны” (as they were given land here, they were very grateful; line 19, recording 1) to refer Gagauz ancestors again but used THEY instead.

Maria’s use of WE reference was very consistent and, in all examples, she referred to Gagauz people. To exemplify, she used WE while commenting on the relationship between language and identity. In example 1, she used WE to refer Gagauz people and saliently considered herself as a member of the group.

Example 1:

111 потому что мы находимся в Гагаузской Автономии, и мы должны знать гагаузский,
as we are in the Gagauz Autonomy, we must know Gagauz

As mentioned above, although Maria’s use of WE showed inclusion to Gagauz people clearly, she also used THEY-group reference to refer to different Gagauz sociocultural groups. In the most frequent examples, THEY was used to refer Gagauz adolescents and children. In example 2 she was asked whether she watched GRT (Gagauziya Radio Televizionu) at home, she said she watched it rarely and used THEY in distinctive way.

Example 2:

159 хотя бы, нынешнее поколение начинали смотреть
at least the current generation started watching (it)
160 и
and
161 чтобы начинали привыкать,

(they) got used to (it)

162 потому что **они** же здесь проживают
because **they** live here.

As can be seen (line 162, recording 1), Maria differentiated the THEY-group reference from WE-group reference while referring to Gagauz adolescents. Although she is a Gagauz adolescent while she was referring to the other Gagauz adolescents watching GRT, she excluded herself and used a deductive reasoning. Maria noticeably associated watching local GRT to the Gagauz citizenship, and positioned herself outside this group.

Maria's other THEY-groups apart from Gagauz people covered other sociocultural groups such as Moldovans and other ethnic groups. When she was asked whether Gagauz is an endangered language, she said that it is an endangered language as other people which presumably referred to ethnic groups other than Gagauz people, did not know Gagauz people and could not speak Gagauz language. She commented that "**они** задумываются если существует ли такой народ" (**they** wonder if there is such a people; line 254, recording 1). In this example, there is a clear boundary between her Gagauz identity and other ethnic identities living in the same territory.

Recording 2: Natalia

Natalia labelled herself as a Gagauz. When asked how to describe Gagauz people, a remarkable use WE-group categorization is seen. The variants of WE-group reference we mainly used to refer Gagauz people and Gagauz adolescents as can be seen in Table 2.

Table 2. Examples of group reference in Recording

Line	Example	Referents
36	и его нужно изучать, потому что <i>and it needs to be studied because</i>	
37	это наша история, <i>this is our history</i>	Gagauz people
38	наше богатство, <i>our wealth</i>	
70	то есть, если мы не покажем другому народу, <i>that is, if we do not show other people</i>	
71	что <i>that</i>	Gagauz people
72	мы дружные <i>we are friendly</i>	

Natalia had a very consistent way of using WE-group reference to refer Gagauz people as a sociocultural group. In her descriptions of Gagauz ethnic identity, certain themes were observed. Natalia described Gagauz identity through two primary

orientations: livelihood and stereotypical characteristics of the community. Livelihood, one of these orientations, is very salient in self-descriptions (see Table 3). Natalia also associated the Gagauz people to the agricultural occupations. Moreover, as can be seen below, a sharp distinction between pastoral versus white collar stereotypes of occupations were also made. In line 9 (recording 2) WE-group reference was used to refer Gagauz people who are mostly working at jobs which require physical strength. Stereotypical characteristics were the second orientation in the description of the Gagauz identity. In the interview this came up with the use of WE-group reference which denoted Gagauz people as hardworking ones. Both of the orientations of Natalia's positioning shows inclusion to the sociocultural group and show strong evidence for membership.

Example 3

9 В связи с тем, что у нас мало рабочих мест,

Due to the fact that we have few jobs

10 именно работать врачом в поликлинике где-то,

to work as a doctor in a polyclinic somewhere

11 люди, наоборот, больше работают, даже если опираться на те самые стройки,

people, on the contrary, work more, even if you rely on the very construction sites

12 там же нужна физическая сила.

physical strength is needed.

13 Люди очень трудолюбивы. И еще есть у нас такое выражение, как:

people are very hardworking. And we also have an expression like this:

14 Гагаузы – гордый народ.

The Gagauz are a proud people.

Natalia's second sociocultural WE-group covered Gagauz adolescents who were studying at high school. While she was commenting on the future of Gagauz language as an endangered one, she used WE-group reference. In this example, it is clearly seen that she perceived adolescent high school group as a part of Gagauz identity. The use of наших (our) referred to Gagauz high school students only a few of whom could speak Gagauz language (line 143, recording 2). It is seen that Natalia includes herself to this sociocultural group which has three characteristics: being a Gagauz and adolescent with a low or no proficiency in Gagauz language.

Example 4

143 Если брать наших первоклассников,

If we take our first graders

144 там знают только единицы гагаузский язык,

only a few know the Gagauz language

145 а сейчас, наоборот, дети и люди стараются больше на гагаузском разговаривать

and now, on the contrary, children and people are trying to speak Gagauz more

Recently, there have been many attempts to revive Gagauz language and culture in Gagauzia ATU. These mainly include commemorative and awareness events, including cultural days/festivals, knowledge competitions, poem competitions, art exhibitions and commemoration days. Natalia was asked whether she participated in these events. She commented that previously she was participating these events and performing songs, dances, etc. Talking about this issue, she used WE-group reference (line 317, line 323; recording 2) to refer Gagauz adolescents who took part in those events and she showed her membership to the sociocultural group.

Example 5

317 **Мы** готовили разные

We prepared various

318 стихи,

poems,

319 песни,

songs,

320 именно на гагаузском языке,

exactly on the Gagauz language,

321 традиционные танцы,

traditional dances

322 и еще,

and also

323 все время пели гимн, то есть у нас каждый раз на каждом мероприятии

we sang the anthem all the time, that is, we have every time at every event

324 включали гимн гагаузский.

we included Gagauz anthem

Apart from these, Natalia used THEY-group reference for Gagauz people. In this example, when she was asked about the future of Gagauz language, she said “они вымрут в скором времени (**they** will die out soon; line 94, recording 2) and used THEY to refer Gagauz elderly to emphasize the generation gap between them in the context of an endangered language.

Recording 3: Igor

While identifying himself as a Gagauz, he mentioned some characteristics of being Gagauz. First, he used third person singular *o* (s/he) (line 3, recording 3) to refer a Gagauz and described them as active and hardworking one. In his second mention, he used *bir kişi* (someone) (line 8, recording 3) to refer a typical Gagauz and described him/her as a passionate one. Commenting on the relationship between Gagauz language and identity, Igor said mindset is as important as language in the formation of Gagauz identity.

Apart from these Igor had distinctive linguistic features during the conversation. He chose speaking Gagauz language but showed many patterns of codeswitching. His alternation between Gagauz and Russian languages occurred in inter-sentential and intra-sentential positions. Some examples from his WE-group reference can be seen in Table 3.

Table 3. Examples of group reference in Recording

Line	Example	Referents
204	Biz sayım Gagauz dilinde <i>We, to exemplify, (speak) Gagauz language</i>	
205	Yok <i>(it is) not</i>	
206	Yok ölä not	
207	Rus dilindä <i>in Russian language</i>	Gagauz family
208	Hepsicii <i>All of them</i>	
209	Sayım sayım speak speak (repetition)	
210	Gagauz dilindä <i>in Gagauz language</i>	
361	Да <i>Yes (Well)</i>	
362	Sayım öz dilimizdä <i>(we) speak in (our) native language</i>	
362	они просто только на гагаузком <i>they only in Gagauz language</i>	
364	То Нам удобно <i>which is easy for us</i>	Gagauz adolescents
365	Ama biliim именно поколение <i>But I know if we take younger generations into (consideration)</i>	
366	Ruşcasını <i>Russian</i>	
367	популярные среди молодежи <i>(is) popular among young people</i>	

As can be seen above, his use of WE typically referred to Gagauz people. While he was talking about the use of Gagauz language, he used WE to refer his Gagauz family (line 204, recording 3). Similarly, in another reference, the use WE showed Gagauz adolescents (line 364, recording 3). In this example, Igor used WE reference to emphasize the distinction between WE group he belongs to (he and his Gagauz speaking peers) and THEY (younger generation).

One of the typical WE reference Igor used is the ones which is related to the place. In many examples, he used WE and HERE together. This type of use shows the association of Gagauz community and the Gagauzia ATU. In other words, the land can be considered as a part of Gagauz identity. A similar use is found in Example 6.

Example 6

133 Именно если

If

134 laf edärsäk

we speak (about) (Gagauz language)

135 Гагаузский гелер

Gagauz language (it is Gagauz language)

136 Rus

Russian

137 olanca уармаа demeli ikinci

(Russian) is the second

138 национальный

national (language)

139 ilk

the first

140 de

(one)

141 **bizim** bu yerdä

(in) our (this) place

142 Gagauz yerdä läüzım olsun

Gagauz language is required

143 Gagauz

Gagauz (repetiton)

144 Gagauz dili

Gagauz language

145 Да

Yes (as a discourse marker)

As mentioned before, the inclusion of land in the concept of identity is highly prevalent in Igor's speech. When talking about the future of Gagauz, he used possessive use for WE (*bizim*) (line 141, recording 3) to refer Gagauz people and co-occurs with a determiner *this* (*bu*) and a noun *place* (*yer*). Igor's examples show how Gagauz identity intersect with Gagauzia, ATU. Finally, in the example given below WE group-reference was used to refer Gagauz youth. Here Igor contrasted his childhood and today's children in terms of the use of Gagauz language. By doing so,

he excluded himself from the ones who were speaking Gagauz language in their childhood.

Example 7

261 **Biz** dä

We also

262 Çıkardık

used to go out

263 Sokaa uşaklarlan oynamaa

to play with children

264 Hepsicii

All of them

265 Sayım Gagauzça

(used to speak) Gagauz language

266 Yokumca даже Rusçasını

even Russian

267 Laf işidmemiz

We (did not) hear

268 Hepsicik Gagauzça

All (was) Gagauz

As can be seen above, three participants have different characteristics on the basis of the use of WE and THEY group references to refer themselves as Gagauz people. Although in most of the cases WE was used to refer Gagauz people, adolescents, families, etc., sometimes participants used THEY, which signals exclusion from the group.

Discussion and Conclusion

It is important that Gagauz identity be discussed in post-Soviet context. Soviet identity was an inclusive identity for the diverse ethnic groups living within the borders of Union of Soviet Socialist Republics. Collective identity was defined by Landry, Allard, and Deveau as ‘the image that the community, has of itself as a historical and legitimate group’ and constructed in the public discourses such as media and landscape (Ehala, 2015). *Sovetskiy narod* (soviet people) with a shared identity and free of national characteristics was aimed for the USSR (Suny, 2012, p. 24). The dissolution of Soviet Union played an important role in the transformation of the identities of ethnic groups. Soviet nostalgia, observed in many post-Soviet contexts, is considered a characteristic of transitional phase from Soviet to national culture (Kennedy, 2002; Vogt, 2005). In this context, Gagauz people revived their ethnic identity with the declaration of the Autonomous Territorial Unit of Gagauzia in 1994 (King, 2000).

In this study identity perceptions of Gagauz adolescents were investigated using Bucholtz and Hall's (2005) socio-cultural linguistic approach. To this end, semi-structured in-depth interviews were conducted with three adolescent Gagauz speakers. Participants had three distinctive profiles in terms of Gagauz identity. The first research question in this study sought to examine the self-descriptions and the second question investigated the linguistic tools used in the expression of Gagauz identity. It is seen that the discourse of Gagauz ethnicity is closely associated to Gagauz history. All participants described them as Gagauz speakers, however the way they describe Gagauz people, and their characteristics vary in terms of the use of WE and THEY group references. Maria, to exemplify, has a fluctuating profile. Throughout the interview, Gagauz people were mentioned using WE, THEY and their variants which mostly didn't show a consistency. Her WE uses directly refer to Gagauz people but she also uses THEY to refer Gagauz people. It is seen that her group membership manifests itself differently. In some those examples, i.e., in the one she used THEY to refer Gagauz adolescents, she expresses Gagauz identity as if she was an outsider. Gagauz identity after the collapse of Soviet Union was reshaped in post-Soviet context. As Sağlam and Adıgüzel stated ...institutions... restructured were built around not Gagauz, but Soviet language-cultural heritage (2021, p. 281), therefore resulted in heavy influence on Gagauz identity. Thus, especially for most of the younger generations, the ones who did not live under Soviet regime, consider Russian identity as an inseparable part of being Gagauz.

In contrast to Maria's profile, Natalia demonstrated a consistent profile using WE-group reference for Gagauz people. As can be seen in Natalia'a interview, the Gagauz people developed a positive self-concept. She perceived Gagauz identity related to livelihood and stereotypical characteristics. Her strong inclusion can also be seen in self-descriptions of Gagauz society. Her uses of *наша история* (our history), *наше богатство* (our wealth). However, when Natalia talking about the language, her unique THEY reference was for elderly. In Gagauz context intergenerational differences in terms of multilingualism is very salient. Although rare, monolingualism in Gagauz elderly can be observed in the society (Menz, 2003). There are also attitudinal differences towards the use of Gagauz and Russian languages between younger and older generations (Dağdeviren-Kırmızı, 2020). Natalia showed this distinction between the age groups using THEY reference and positioned herself outside the group. As for people over 50, it mostly refers to a search to restore financial stability during Soviet Regime. On the other hand, for younger generations who have not experienced Soviet lifestyle, it is Russia that offers economic, educational and social opportunities (Keough, 2006). Therefore, the relationship between language choice and socio-economical/-historical factors is not surprising. Affinity to Russia can be observed in many domains such as politics, education, and linguistic landscape.

Igor, similar to Natalia, has a consistent use of WE to refer Gagauz people; however, the use of frequent inter-sentential and intra-sentential codeswitching patterns differ from the others. Igor's THEY-group reference covers many groups such as Gagauz adolescents and families. Additionally, in some cases his group

identification was manifested with his emphasis on Gagauzia. As for Gagauzian context, King (1997, p. 741) emphasized that before the dissolution of the Soviet regime, the Gagauz people's declaration of Gagauz language as L1 showed the attachment to their ethnic identity. According to Menz (2007, p. 129) as opposed to the other Gagauz communities such as the ones in Bulgaria, language is the most important criterion for Gagauzness for the ones living in Autonomous Territorial Unit of Gagauzia, Moldova. Emphasizing the transformation in the Gagauz identity in post-Soviet period, Sağlam and Adıgüzel (2021, p. 293) claim that although the emphasis on Turkic lineage became salient in the interviews, the Gagauz identity is transmitted in a limited way in daily life practices. Although emphasis on Turkic linkage was not observed in the current study, along with the use of Gagauz language a transformation in Gagauz identity can be seen.

The third question in this study investigated the perception of identity in the context of language endangerment. Prior studies observed inconsistent findings on the perception of language and identity. To exemplify, the degree of identification with the ethnic group and the language maintenance may not be positively correlated as Fishman (1991) stated. Similarly, as Le Page and Tabouret-Keller (1985) emphasized, ethnic identity perceptions of speakers can be observed even in the case of language death. In some cases, strong identification with the ethnic identity does not contribute to the transmission of the minority language. Dağdeviren-Kırmızı's (2020) research corroborates the findings of a great deal of the previous work in term of intergenerational transmission. When it comes to the functionality of the Russian and Gagauz languages, as Dorian states ancestral language can be replaced by a more functional language in this case. Russian language which is "up-wardly socially mobile" in Soviet regime (Tishkov, 1997, p. 75), still plays an important role in intercultural interaction and daily life in Gagauz context. This is also supported by Sallabank (2013) who asserts that languages at risk may be associated with traditional culture instead of being fully functional in daily communication.

As Tishkov (1997) stated, ethnic identities have a fluctuating nature which refers to being more or less salient in terms of socio-political dynamics. In the case of Gagauz, especially after the dissolution of USSR, it become salient. However, it is evident that Gagauz identity is interacting with Russian identity. Despite the emphasis on Gagauz identity, the influence of Russia and Russian language is salient in social life, bureaucracy, and politics. As a result, the strong identification with ethnic identity and perception of Gagauz identity do not help the maintenance of Gagauz language in Autonomous Territorial Unit of Gagauzia, Moldova.

Makaledeki Yazar Katkılarının Yüzde ile Gösterilmesi
(Showing Author Contributions in the Article as Percent)

	1. Sorumlu Yazar (Responsible Author)	2. Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)	3. Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)	4. Katkı Sunan Yazar (Contributer Author)
Çalışmanın Tasarlanması: (Conceiving the Study)	%50	%50		
Veri Toplanması: (Data Collection)	%60	%40		
Veri Analizi: (Data Analysis)	-	-	-	-
Makalenin Yazımı: (Writingup)	%20	%80		5
Makale Gönderimi ve Revizyonu: (Submission and Revision)	%60	%40		
Çıkar Çatışması: (Competing Interests)	Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler. The authors declare that they have no competing			

* Not(e): Belgenin imzalı asıl nüshası dergi süreç dosyalarında mevcuttur.

(The signed original copy of the document is available in the journal process files archive)

References

- Bankston, C. L. & Henry, J. M. (1998). The silence of the gators: Cajun ethnicity and intergenerational transmission of Louisiana French. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 19(1), 1-23. doi: 10.1080/01434639808666339
- Blommaert, J. (2005). *Discourse: A critical introduction*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511610295
- Bodean-Vozian, O. & Soltan, A. (2014). Language policy dimensions for social cohesion in Moldova: The case of Gagauz autonomy. *Sustainable Multilingualism*, 4, 25-45. doi: 10.7220/2335-2027.4.2
- Bucholtz, M. & Hall, K. (2004a). Language and identity. (A. Duranti, ed.). *A companion to linguistic anthropology* (pp. 369-385). Malden: Basil Blackwell.
- Bucholtz, M. & Hall, K. (2004b). Theorizing identity in language and sexuality research. *Language in Society*, 33(4), 469-515. doi: 10.1017/S0047404504334020
- Bucholtz, M. & Hall, K. (2005). Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies*, 7, 585-614. doi: 10.1177/1461445605054407
- Bucholtz, M. & Hall, K. (2010). Locating identity in language. (C. Llamas & D. Watt, ed.). *Language and identities* (pp. 18-28). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Dağdeviren-Kırmızı, G. (2020). Emotional and functional speaker attitudes towards Gagauz as an endangered language. *Bilig*, 93, 203-222. doi: 10.12995/bilig.9309
- Demir, N. (2011). Saltık-nâme ve Selçuk-nâme ışığında Gagauz Türkleri. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 3(2), 5-19. <https://dieweltdertuerken.org/index.php/ZfWT/article/view/244>
- Doerfer, G. (1959). Das Gagausische. (J. Deny, K. Grønbech, & L. Bazin, ed.). *Philologiae Turcicae fundamenta* (pp. 260-271). Wiesbaden: Aquis Mattiacis Apud Franciscum Steiner.
- Dorian, N. (1999). Linguistic and ethnographic fieldwork. (J. Fishman, ed.). *Handbook of language and ethnic identity* (pp. 25-41). Oxford: Oxford University Press.
- Ehala, M. (2015). Blurring of collective identities in the post-Soviet space. *Sociolinguistic Studies*, 9(2-3), 173-190. doi: 10.1558/sols.v9i2.26734
- Eren, E. (2021). Language and education policies based on national/plurilingual identity in autonomous republics: A case study of the Gagauzia autonomous region. *Education Quarterly Reviews*, 4(3), 192-199. doi: 10.31014/aior.1993.04.03.330
- Fishman, J. (1991). *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Philadelphia: Multilingual Matters.
- Foucault, M. (2002). *The archaeology of knowledge*. London: Routledge.
- Giles, H., Coupland, N., & Coupland, J. (1991). Accommodation theory: Communication, context, and consequence. (H. Giles, J. Coupland, & N. Coupland, ed.). *Contexts of accommodation: Developments in applied sociolinguistics* (pp. 1-68). Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511663673.001
- Guboglo, M. N. (2018). Gagauzların etnik aidiyeti. (B. Hünerli, çev.). *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(12), 67-78. (Original work published 1967) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turuk/issue/42737/517522>
- Güngör, H. & Argunşah, M. (1991). *Gagauz Türkleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hall, S. & Du Gay, P. (1996). *Questions of cultural identity*. London: Sage. doi: 10.4135/9781446221907
- Johanson, L. (2020). Turkic language contacts. (R. Hickey, ed.). *The handbook of language contact* (pp. 652-672). Singapore: Wiley-Blackwell. doi: 10.1002/9781444318159
- Kennedy, M. (2002). *Cultural formations of post-communism: emancipation, transition, nation, and war*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Keough, L. (2006). Globalizing postsocialism: Mobile mothers and neoliberalism on the margins of Europe. *Anthropological Quarterly*, 79(3), 431-461. <https://jstor.org/stable/4150873>
- King, C. (1997). Minorities policy in the post-Soviet republics: The case of the Gagauzia. *Ethnic and Racial Studies*, 20(4), 738-756. doi: 1080/01419870.1997.9993987

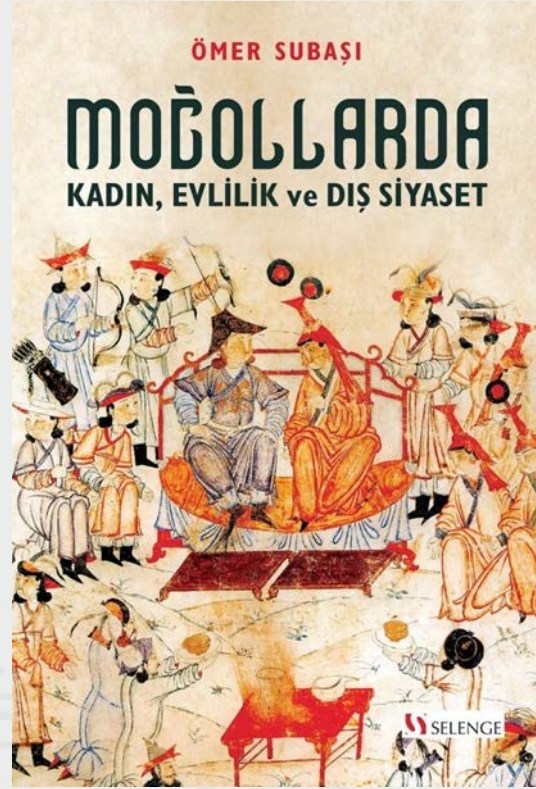
- King, C. (2000). *The Moldovans: Romania, Russian, and the politics of culture*. Stanford: Hoover Institution Press.
- Küçükler, H. & Curdoglu, A. (2001). Perspectives of teaching in English in Gagauzia in Moldova. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, 3(1), 25-38. doi: 10.47139/balted.799025
- Landry, R., & Allard, R., & Deveau, K. (2010). *Schooling and cultural autonomy: A Canada-wide study in Francophone minority schools*. Canada: Canadian Heritage. <https://publications.gc.ca/site/eng/9.568292/publication.html>
- Le Page, R. & Tabouret-Keller, A. (1985). *Acts of identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Menz, A. (2003). Endangered Turkic languages: The case of Gagauz. (M. Janse & S. Tol, ed.). *Language death and language maintenance* (pp. 143-155). Philadelphia: John Benjamins. doi: 10.1075/cilt.240.09men
- Menz, A. (2006). On complex sentences in Gagauz. (H. Boeschoten & L. Johanson, ed.). *Turkish Languages in Contact* (pp. 139-151). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Menz, A. (2007). The Gagauz between Christianity and Turkishness. In F. Kiral et. Al (Eds.), *Cultural changes in the Turkic world* (pp. 123-130). Baden Baden: Ergon Verlag.
- Menz, A. (2013). Tehlikedeki Türk dilleri: Gagauzca örneği. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 2(2), 145-156. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdd/issue/29412/314978>
- Moseley, C. (20 June 2020). *Atlas of the World's Languages in Danger*. <http://unesco.org/culture/en/endangeredlanguages/atlas>
- National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. (20 June 2020). *Statistical Yearbook of the Republic of Moldova*. <https://statistica.gov.md/pageview.php?l=en&id=2193&idc=263>
- Oakes, P. & Haslam, S. A. (1994). *Stereotyping and social reality*. Oxford: Basil Blackwell.
- Ochs, E. (1992). Indexing gender. (A. Duranti & C. Goodwin, ed.). *Rethinking context: Language as an interactive phenomenon* (pp. 335-358). Cambridge: Cambridge University Press.
- Özkan, N. (2016). *Gagavuz Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Phillips, A. (2010). What's wrong with essentialism? *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 11(1), 47-60. doi: 10.1080/1600910X.2010.9672755
- Sağlam, N. A. & Adıgüzel, Y. (2021). Gagauz identity in the post-Soviet period. *Journal of Economy Culture and Society*, 63, 279-296. doi: 10.26650/JECS2020-0112
- Sallabank, J. (2013). *Attitudes to endangered languages: Identities and policies*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9781139344166
- Silverstein, M. (1995). Linguistic categories, and cultural description. (B. Blount, ed.). *Language, culture, and society: A book of readings* (pp. 187-221). Illinois: Waveland Press.
- Stets, J. E. (2006). Identity theory. (P. J. Burke, ed.). *Contemporary social psychological theories* (pp. 88-110). Stanford: Stanford University Press.
- Suny, R. G. (2012). The contradictions of identity: Being Soviet and national in the USSR and after. (M. Bassin & C. Kelly, ed.). *Soviet and post-Soviet identities* (pp. 23-66). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tishkov V. A. (1997). *Ethnic conflicts in the post-Soviet space*. New York: SAGE Publications.
- Vogt, H. (2005). *Between utopia and disillusionment: A narrative of the political transformation in Eastern Europe*. New York: Berghahn Books. doi: 10.3167/9781571818959

Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset

Subaşı, Ömer, (2021), *Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset*, Selenge Yayınları, İstanbul. ISBN: 978-625-74-5926-6, 1. Baskı, 344 s.

Bayram Arif KÖSE *

Lisans ve Lisansüstü eğitimini Atatürk Üniversitesi'nde tamamlayan yazar Ömer Subaşı, "Pasinler (V-XVI. yüzyıllar)" adlı teziyle doktor unvanı almıştır. Akademik çalışmalarına uzun süre Artvin Çoruh Üniversitesi'nde devam eden yazar 2018 yılında Doçent, 2023 yılında ise Profesör unvanı alarak alana katkı sağlayacak pek çok çalışmaya imza atmıştır. Yazarın, "Gürcistan Krallığı (XI-XIV. Yüzyıllar)" ve "Gürcü-Moğol İlişkisi-Güney Kafkasya 1220-1346-" adlı kitaplarından başka Kafkasya, Karadeniz, İlhanlılar ve Selçuklulara dair pek çok makalesi vardır. Ülkemizde ve dünyada hususiyetle tarih alanında kadına yönelik çalışmaların azlığı son yıllarda bazı araştırmacıları bu alana yoğunlaştırmış bulunmaktadır. Bu alana kayıtsız kalmayıp kitap, makale ve bildirimleriyle alana katkı sağlayan araştırmacılardan biri olan Ömer Subaşı; ayrıca editörlüğünü ve organizatörlüğünü yaptığı, yerli-yabancı pek çok katılımcının ilgi gösterdiği "Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kadın Çalışmaları Sempozyumu"na da öncülük ederek alandaki çalışmaları ülkemiz adına tüm dünyaya duyurmuştur.

Yazarın tanıtıma konu olan eseri de yine kadın temalı olup okuyucuyu orta çağın kadim milletlerinden olan Moğollar dönemine götürmektedir. Kadına ayrı bir değer verdiğini gördüğümüz bu sıra dışı topluluk özellikle Cengiz Han döneminden beri yasalarla kadının toplumsal statüsünü ve siyasi mevkiini belli bir seviyeye çıkarmıştır. Genelde çok eşli bir aile yapısı benimsemelerine rağmen eşlerine gösterdikleri ilgi dikkate şayandır. Giyimleri, ziynetleri, süs eşyaları, aile içindeki konumu, göç esnasındaki rolü, savaşlardaki fedakarlıkları ve belki de en ilginç dış politikadaki

* Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, b.arifkose@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9900-9835, Artvin / TÜRKİYE

Başvuru/Submitted: 15/04/2023

Kabul/Accepted: 13/11/2023

etkileri Moğol kadını günümüzde dahi ilgi odağı yapmaktadır. Bu ilgiden yola çıkılarak hazırlanan *“Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset”* adlı eser sadece Moğol kadını hakkında bilgi vermekle kalmamış, orta çağ boyunca çeşitli devlet, hanedan hatta klanların kadına bakışı hakkında dahi zengin içerikli malumatları kapsamıştır.

Yazar Ömer Subaşı bu eserini *“Ön Söz”, “Kısaltmalar”, “Kaynaklar”* ve *“Giriş”* bölümleriyle başlatarak, kitabın asıl konusunun dâhil olduğu iki ana bölümle devam ettirmiştir. Daha çok Moğol içtimai hayatındaki kadına dair malumatlar aktarılan *“I. Bölüm”* kendi içerisinde 6 alt bölüme, diplomaside kadına dair bilgiler içeren *“II. Bölüm”* ise 7 alt bölüme ayrılmıştır. Yazarın mezkûr kitabı bu bölümlerden sonra *“Sonuç”, “Kaynaklar”* ve *“Dizin”* kısmıyla sonlandırılmıştır.

Yazar kitabın ana bölümlerine geçmezden evvel yazmış olduğu *“Ön söz”* de orta çağ dünyasının, kadının kıymeti harbiyesinden haberdar olduğunu ileri sürerek bozkırlı Moğol toplumlarını işaret etmiştir. Dünya haritasını yeniden çizen Cengiz Han'ın mucizevi yükselişinin ardındaki kadınlara dikkat çeken yazar daha kitabın ilk cümlelerinde okuyucuyu sürükleyeceği bu yeni serüven öncesi bir hayli heyecanlandırmış ve bir klan yöneticisine eş olmaktan öteye geçmesi tahmin edilemeyen Moğol kadının bir anda imparatoriçe mertebesine yükselişinin temel sebeplerine dair merak uyandırmıştır. Bu sebeplere dair ortaya koyduğu teoremlerin kitabın ana temasını oluşturacağı hissini okuyucuya vermeyi daha kitabın ilk cümlelerinde başaran Ömer Subaşı oldukça iddialı cümleler kurmuştur. Konunun kaynak, bilgi, dil ve felsefi açıdan tenkit ve incelenmesi hususunda yardımlarına başvurduğu kişilere teşekkürden sonra *“Ön Söz”* kısmını sonuçlandırmıştır.

“Ön Söz” ve *“Kısaltmalar”* dan sonra kitabın referans ve kaynaklarına dair bir hayli açıklayıcı bilgiler içeren *“Kaynaklar”* başlığı kendi içerisinde *“Moğol ve Çin Kaynakları”, “Hristiyan Kaynakları”, “İslâm Kaynakları”* ve *“Araştırma Eserler”* adlı alt başlıklarla 4 kısma ayrılmıştır. Daha çok çağdaş kaynaklar diyebileceğimiz birinci elden kaynakların tanıtımına yer veren yazar ortaya koyduğu teoremlerini bu kaynaklardan elde ettiği bilgilere dayandığını göstermiştir. Fakat bu noktada her ne kadar kitabın olay örgüsü daha çok Fars dilinin hâkim olduğu coğrafyada geçiyor olsa da Arapça İslâm kroniklerinden yeterince yararlanılmadığını da belirtmekte fayda vardır. Farsça kaynakların bihakkın kâmilan kullanılması bu durumu tenkide mâni değildir.

“Giriş” i tek bir alt başlıkta tamamlamayı tercih eden yazar benimsediği metotla bu kısmı karşılaşmaya alışık olduğumuz klasik girişlerden ayırmıştır. *“Moğol Toplumunda Kadına Genel Bir Bakış”* başlığıyla başlayıp biten tek alt başlıklı *“Giriş”* bölümünde okuyucunun yalnızca Moğol kadınına odaklanmasını sağlamış ve kitabın hacmini büyütecek gereksiz detaylardan titizlikle kaçınmıştır. Moğol deyince akla ilk gelen Cengiz, kurultay ve istila gibi kavramlara girmeyen yazar burada kadına dair ön bir betimleme yaparak ana hatları kesin bir şekilde çizmeyi başarmıştır. Yazar kadın betimlemesi yaparken yararlandığı Plano Carpini, Marco Polo ve Wilhelm Rubruk gibi pek çok seyyah ve elçilik notlarını dışardan bir gözlem olarak niteleyerek işin özüne inilmesi gerektiğini savunmuştur. Hayalperest ve macera sever batılı gezginlerin eserlerinden ziyade doğu kaynaklarını daha gerçekçi bulmuştur.

Eserin ilk bölümü olan “I. Bölüm” kendi içerisinde 6 alt başlığa ayrılarak kitabın büyük bir kısmını cami olmuştur. “I. Bölüm”ün “Moğol Toplumunda Kadınlar” adlı ilk başlığında; kadın-erkek ilişkisi, sosyal hayatta iş bölümü, göç, savaş, ordu ve kadın, kadın eliyle yapılan iktisadi teşebbüsler, eğlence hayatı, protokol ve kadın, asilzâde Moğol kadınlarının eşleri üzerindeki etkileri gibi genel ve çeşitlilik arz eden birbirinden bağımsız konular incelenmiştir. Mahir, cesur, bilgili, yetenekli, ilkeli Moğol kadınının fiziki güzelliklerine ve eşlerine sadakatine değinen yazar bir Moğol kadını için aşağılık ve onursuzluk anlamına gelen şeyin eşlerini aldatmak olduğunu belirtmiştir. Buna mukabil sosyal alanın her noktasında görev alan bir Moğol kadınının, erkeğinin meclislerde başının dik olmasının temel ögesi kabul edildiği husus bu kısımda vurgulanmıştır. Burada aktarılan malumatlara bakılınca; temel yaşam felsefesi göç ve mücadele üzere kurulu Moğol toplumlarında iki veya dört tekerlekli keçe örtülü arabalar önemli yer tutarken bu arabaların yüklenmesi, indirilmesi ve kullanılması gibi erkeğe özgü kabul edilen temel ve ağır işlerde bile kadınları görmenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. İlginçtir ki göç esnasında düz arazilerde bir Moğol kadını arka arkaya bağlanmış 30 kadar arabayı tek başına sürerek menziline ulaştırabiliyordu.

Yazar “Moğol Toplumunda Kadınlar” adlı başlığın ara başlıklarından biri olarak ele aldığı “Kadınların Moğol Ordusuna Katkısı ve Askerî Seferlerde Kadın” kısmında VII. Haçlı Seferi’nin gözlemcilerinden Jean de Joinville’nin önemli bir tespitine yer vermiştir. Joinville’ye göre çocuksuz tüm kadınların erkekleriyle birlikte savaşa katılmalarının bir Moğol geleneği olduğunu aktaran yazar; Han’ın ordugâhında erkeklerle birlikte görevli kadın askerlerin de varlığının altını çizmiştir. Savaşçı Moğol kadınlarının hemen hepsinin erkek gibi nitelendirildiği ve yazarın mukayeseye irdelediği kaynaklara göre; bu kadınların oyluk zırhı kullandıkları, şan ve süs alameti olarak zırhlarının göğüs kısımlarını ses çıkaran zillerle donattıkları anlaşılmaktadır. Bu ve benzeri detaylandırmalar yapılan “I. Bölüm”ün bu ilk alt başlığı Moğollarda asker kadın, ekonomist kadın, ev hanımı kadın ve bürokrat kadın gibi pek çok alan temsilcisi olan Moğol kadın tiplemesi gibi detayların ele alındığı; “Kadın-Erkek İlişkisi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, “Sosyal Hayatta İş Bölümü ve Kadınlar”, “Moğollarda Göç ve Kadın”, “Kadınların Moğol Ordusuna Katkısı ve Askerî Seferlerde Kadın”, “Ticarî ve Ekonomik Hayatta Kadınlar”, “Moğol Dinî Hayatında Kadın ve Kadın Figürü”, “Eğlence Hayatında Kadınlar”, “Kadının Protokoldeki Yeri” ve “Soylu Moğol Kadınların Eşleri Üzerindeki Etkisi”, adlı ara başlıklarla nihayetlendirilmiştir.

“I. Bölüm”ün “Moğollarda Evlilik Müessesesi” adıyla karşımıza çıkan ikinci alt başlığı ise; “Evlilik ve Kadın”, “Evlilik Töreni”, “Evlilik Akdinin Maddi Boyutu: Çeyiz ve Muhteviyatı”, “Evlilik Hukukunda Mehir”, “Doğum ve Çocuk Yetiştirme”, “Moğol Aile Hayatında İlk Eşin Konumu ve Önemi”, “Boşanma Üzerine Düzenlemeler” ve “Demografik Açıdan Çok Eşli Evlilik Müessesesinin İşlevi” adlı ara başlıkları ihtiva ederek kız istemeden çeyiz ve mehir miktarına, nikâh akdinden düğün merasimine, çocuk yetiştirmeden çok eşlilik mevzuuna kadar pek çok konuyu kapsamıştır. Bu kısmın en dikkat çekici alt başlığı ise “Moğol Aile Hayatında İlk Eşin Konumu ve Önemi” adlı başlıktır. Diğer bilindik evlilik gelenekleri dışında Moğolların ilk eşe bir hayli önem

verdiğini düşünen yazar eşler arasında “ilk eş” tabirinin aile içerisinde bir statüyü temsil ettiğini ileri sürer. Buna dair ileri sürdüğü verilere bakıldığında Moğol erkeğinin ilk eşine çok daha saygın davrandığı ve bunun da diğer eşler ve toplum nezdinde normal kabul edildiği görülmektedir. Bunun sebebi ilk eşin tamamen iki ailenin ve eşlerin rızasıyla gerçekleşen kız isteme, nikâh ve düğün gibi pek çok kuralın sırasıyla yapılması suretiyle gelin edilmesidir. Çok daha ilginç olanı ise Noyanların ve devlet ricalinin eşleriyle katılımı neredeyse mecburi olan kurultaylara ilk eşle gelinmesidir. Moğol erkeğinin kurultaya getirdiği bu güzide eşinin diğer hatunlarla oturup yemek yemesinden önce ziyafete oturmadığına dikkat çeken yazar; buna mukabil ilk eşin her zaman bu iltifat ve ilişkinin gereğini yerine getirdiğini ve ilk eş olmanın ona sunduğu statüyü muhafaza için itinalı davrandığını belirtmektedir.

“I. Bölüm”ün; “Giyim”, “Eoli Kadımların Vazgeçilmez Aksesuarı: Boğtak” ve “Güzellik Algısı ve Makyaj”, adlı ara başlıkları içeren 3. kısmı “Moğol Kadını İçin Güzellik ve Bakım” alt başlığıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu kısımda yazar tahmin edilenin aksine bozkırlı göçebe Moğol boylarının kadınlarının çok yönlü bir güzellik algısının varlığını ispatlamıştır. Özellikle Moğol kadınına özgü ve kaynaklarda Bocco, Gu Guan, Ku Gu, Kou-Kou, Ku Ku gibi farklı isimlerle karşımıza çıkan “boğtak” adlı başlık belki de günümüz literatüründeki “kukuleta”dır. Moğol kadınının vazgeçilmez bir aksesuarı boğtakin terminolojisinden başka imalatına değinen yazar, imal malzemesi huş ağacının kabuğu olan bu başlığın bazen değnek veya kamyştan yapıldığını belirtmiştir. Eserin bu kısmında aktarılan bilgilere göre; boğtak şekil itibariyle ters duran bir çizmeyi andırırsa da bunun Moğol kadını için ihtiva ettiği mana çok daha farklıydı. Zengin ve soylu kadınlar kırmızı ve değerli kumaşla bezedikleri başlıklarını altın ve gümüş işlemeli diba, tavus kuşu veya turna gibi gösterişli kuşların parlak tüyleri, ipek samis, papatyâ, mücevher, güzel ve parıltılı inci gibi ziynet eşyalarıyla da süslemekten geri durmazlardı. Ayrıca başlıklarda bir güç göstergesi olarak incilerle işlenmiş ejdarha motifleri, saray çatısı ve balkon tasvirlerini de görmek mümkündür. Sıradan bir Moğol kadını ise kuş kuyruğu dikmekle yetinirdi. Ata binmiş başlıklı bir Moğol kadını uzaktan âdeta elinde mızrak tutmuş bir şövalyeyi andırıyordu. Yazar bu kısımda sunduğu betimleme ve tasvirlerle okuyucunun âdeta dönemi tahayyülünü mümkün kılmıştır.

Yazar eserinin “I. Bölüm”ünün “Kadınlara Mahsus Durumlar” adlı 4. alt başlığını “Kadınlara Özel Bazı Cezai Uygulamalar”, “Miras Hukukunda Kadın” ve “Zina” adlı ara başlıklardan teşekkül ettirmiştir. “Moğollarda Diplomatik Bir Hediye: Kadın” adlı 5. alt başlıkta ise ara başlık kullanmamayı tercih eden yazar; sadece dış ilişkilerde kadının hediye olarak verilmesine misaller getirmiş ve konuyu kaynaklardan elde ettiği bilgilerle açığa kavuşturmuştur. Yazar burada ilginç bir hadiseyi naklederek yüz kadar eşe sahip Cengiz Han için aslında kadının ne manaya geldiğini gözler önüne sermiştir. Öyle ki eşlerinden İbaka Beki’yi gördüğü bir rüya üzerine başkasına vermekte tereddüt yaşamayan Cengiz Han rüya gördüğü gece yanında olan İbaka Beki’ye rüyadan uyanır uyanmaz bir ışık istedikten sonra; “Tavırlarından soğudum değil, arı güzelliğinden sıkıldım değil, ayağına kokulu dedim değil, terine kokulu dedim değil...” şeklindeki övgü dolu sözlerine rağmen onu hemen kapısındaki nöbetçi Kühetay’a vermiştir. Gereçesi ise

sadece rüyasında Tanrı'nın bu şekilde emretmesiydi. Aslında yazarın burada Tanrı'nın buyruklarına pek de bağlı olmayan Moğollarda Han'ın şahsında böyle bir olay yaşanmasının altında yatan sebepleri irdelemesi okuyucunun bu husustaki merakını giderebilirdi. Fakat yazar; Tanrı, Han ve Kadın arasındaki metaforu pas geçmiştir.

Yine "I. Bölüm"ün 6. ve son alt başlığı olan "Moğolların Kadınları Elde Etme Yöntemleri" ise "Esaret Hayatından Kurtuluş: İki Kadın Örneği" adlı tek ara başlıkla tamamlanmıştır. Yazar burada Töregene Hatun ve onun naipliği döneminde adından sıklıkla bahsettiren Fatma Hatun'un Moğol Sarayı'ndaki nüfuzundan bahsetmiştir.

Eserin "II. Bölüm"ünün "Moğol Dış Siyasetinin Şekillenmesinde Kadın ve Evlilik" adlı alt başlığı; "Kongurtalar", "Olkunut Klanı", "İkires Klanı", "Oyratlar", "Merkitler", "Kerayitler", "Naymanlar", "Karluklar", "Uygurlar", "Öngütler", "Tatarlar", "Bekrinler", "Tangutlar: Si-Hia Krallığı" ve "Kin İmparatorluğu ve Gungcu Hatun", şeklinde Moğolların evlilik üzerinden diplomatik ilişki kurduğu devlet ve klanların adlarından oluşan ara başlıkları içermektedir. Kitabın bu bölümünde; kadını diplomasinin temel ögesi hâline getiren Cengiz Han'ın başlattığı bu politika üzerinde durulmuştur. Cengiz Han'dan sonra da Moğol ve İlhanlı sarayının geleneği hâline gelen yabancı kabilelerden ve devletlerden kız alma âdeti tüm yönleriyle irdelenmiş ve bu geleneğin Moğolların yükselişine etkisi gözler önüne serilmiştir. Moğol hanlarının evlilik serüvenlerinde bilhassa Konguratlarla ilişkilerine vurgu yapan yazar, Konguratlı Börte Fuçin'in Cengiz Han'ın baş hatunu ve 4 çocuğunun annesi olduğuna dikkat çekmiştir. Kongurat lideri Dai Seçen (Dayi-Dei Seçen) Moğol ordularına verdiği destekten başka Cengiz Han'la ilişkisini ona tek kızı olan Börte Fuçin'i gelin vermekle taçlandırmıştı. Yazar ayrıca Cengiz Han'ın oğullarının özellikle de Toluy ulusundan olan prenslerin eş seçiminde ilk önce Konguratlı kızlara yöneldiklerini de ilave etmiştir. Cengiz Han'ın şahsında başlayan bu evlilik ilişkilerinde Moğollar sadece kız alan tarafta olmamış, boyunduruklarına sokmak istedikleri kabilelere kız da vermişlerdir. Cengiz Han'ın çok sevdiği kızı Al Altun (Altun-Altan)'u Olkunut klanından Olar Güregen'in oğluna vermesi buna misaldir. Bu bölümde yazar titizlikle incelediği çağdaş kaynaklardan çıkardığı bilgiyi okuyucuya belli bir düzen içerisinde aktarmayı başarmış, hatta içinden çıkılmaz gibi görülen akrabalık bağlarını kolaylıkla anlamamızı sağlayacak açıklayıcı cümleler kurmuştur. Böylece Cengiz Han ve ardıllarının onlarca farklı milletle yaptıkları yüzlerce evlilik tarihi kayıtlar ışığında ve yazarın bu sistematığı sayesinde açığa kavuşmuştur.

Eserin "II. Bölüm"ünün alt başlıklarından; "Çıkarların Gölgesinde Evlilik ve Kadın: Moğollar ve Bizans" adlı başlığına, "İlhanlı-Bizans İlişkisinde Kadın ve Evlilik" ve "Altın Orda-Bizans İlişkisinde Evlilik ve Kadın" adlı iki ara başlık ilave edilmiştir. Bu iki başlıkta Moğol-Bizans ilişkilerinde evlilik akitlerinin öneminden bahseden yazar Bizans'ın İlhanlılar ve Altın Orda Hanlığı'yla mevcut diplomasisinde VIII. Mihail ve oğlu II. Andronikos'un takip ettiği dostane yaklaşımlara akrabalık ilişkileri temelinde değinmiştir. Yazarın burada belirttiğine göre; Bizans İmparatoru, Moğollarla ilişkilerini tanzim edeceğine inandığı ve çok gizli tuttuğu anlaşmayı Hülagü'ye kabul ettirmeyi başarmış ve aralarındaki mukaveleyi evlilik esası üzere tesis etmişti. 1261 sonbaharında İstanbul Pantokrator manastırı başpapazı (Archimandrit) Prinkips

Theodosios Villehardouin liderliğinde Moğol karargahına giden Bizans heyeti tam da İmparator'un istediği şekilde anlaşma yaparak muvaffak bir şekilde İstanbul'a dönmüştü. Yazar bu anlaşmaya bağlı olarak İmparator'un artık Altın Orda ve Memlûkler karşısında elini güçlendirdiği sonucuna varmıştır.

Eserin "II. Bölüm"ünün "Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkisinde Kadın ve Evlilik" adlı diğer başlığı ise; "Türkiye Selçuklu-Altın Orda" ve "Türkiye Selçuklu-İlhanlı" adlı ara başlıkları içererek Türkiye Selçuklu Devleti'yle Moğollar arasındaki ilişkilerde evlilik müessesesi hakkındaki bilgileri ihtiva etmiştir. Eserin bu kısmında yazar; Moğol-Selçuklu diplomasisinde ilk defa evlilik akdine Altın Orda Hanlığı'nda özellikle Berke Han döneminde rastlandığını belirtmiştir. İki millet arasında diplomasi trafiğinin en sık yaşandığı Köseadağ Savaşı sonrası dönemde Kilikya Ermeni Kralı Hetum'a sığınmış olan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in annesi ve kız kardeşinin ele geçirilip muhtemelen Sayın (Batu) Han'a gönderilmesi ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır. Yazar; II. Gıyâseddin Keyhusrev'in kız kardeşinin Moğollara gelin gitmesinin Selçukluların Moğollar ile yapacakları evliliklerin önünü açtığını ileri sürmüştür. Eserin bu kısmının ilerleyen paragraflarında bahsedilen evlilikler yazarın bu görüşünü destekler mahiyettedir. Zira bu ilk evlilikten sonra yine Berke Han döneminde bir evlilik akdi daha gerçekleşmişti. Berke Han Bizans'ın elinden kurtarılarak huzuruna getirilen II. İzzeddin Keykâvus'a kızlarından Urbay Hatun'u eş olarak vermeyi münasip görmüştü.

"Türkiye Selçuklu-İlhanlı" adlı ara başlıkta ise İlhanlılar döneminde Türkiye Selçuklularıyla yapılan evlilikleri konu edinmiş olan yazar; Argun Han ile Selçuki Hatun'un evliliğini evlilik müessesesinin dış politikada aktif kullanımının en güzel örneklerinden biri olarak sunmaktadır. Diğer taraftan Abaka Han da oğullarını ve hanedan mensubu prensleri asil gördüğü hanedanlardan kızlarla evlendirmeyi politika hâline getirmiş ve bu sebeple Selçuklu hanedan kızlarına yönelmiştir. 1275 yılında müteveffa Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın Fatma Hatun'dan doğan kızı Selçuki Hatun'u oğlu Argun'a istemek için elçilik heyeti gönderen Abaka Han'ın bu politikasına dair kaynaklardaki bilgileri değerlendiren yazar burada İbni Bibi'nin şu kaydını aktarmayı uygun görmüştür: "Yaradılışı ve endanı güzel, yapısı meymenetli, huyu iyi, devrin seçkini, zamanının gözdesi, iffeti ve namusuyla melikelerin örneği, mümin kadınların şerefi olan ve Şehit Sultan Rükneddin'in mübarek haremının temiz iffetlerinden ve parlak incilerinden biri, düşmanı bağlayan, dünyayı elde eden, ülke bağışlayan şehzadelerinden biriyle nikâhlanma mutluluğuyla şereflesin. Onun şerefiyle Selçuklu hanedanının bayrağının mahçesi ayyuka çıksın." Ancak bu kayıtların aksine Abû'l-Farac'ın iddialarına da yer veren yazar mezkûr müellifin bu evliliği Muînüddin Pervâne'nin bir politikası olarak gördüğünü ifade etmiştir. Zira eserin bu kısmında aktarılan kayıtlara göre; Moğolların Mısırlılarla ilişkisinden çekinen Muînüddin Pervâne, Selçuki Hatun'u hanlar hanına hizmet etmek üzere götürmüş hatta hemen akabinde Anadolu'yu derinden etkileyen Hatroğlu isyanı için Moğollardan yardım talep etmişti.

"II. Bölüm"de "Moğolların Kafkas Siyasetinin Şekillenmesinde Kadın ve Evlilik" adıyla, daha önce de çalışmaları olan Kafkasya'ya ayrı bir başlık açan yazar burada kadına dair ele alacağı konuları; "Kağanlar Huzurunda Gürcü Bir Prenses: Tamta/Gürkiye Hatun",

“Kral Ulu David ve Moğol Eşleri: Jidga ve Esukan Hatun”, “Bora Noyan ve Rouzouk Hatun”, “Şemseddin Cüveynî ve Gürcü Eşi Huşenk Hatun”, “Gürcü Sarayında Bir Moğol Damat”, “Kral II. Demetre ve Sorghal Hatun”, “Gürcü Sarayında Moğol Bir Prenses: Olcetai Hatun” ve “Moğolların Âsi Damadı Kral VIII. David” adıyla sekiz ara başlıkta incelemiştir. Özellikle Gürcü-Moğol ilişkisi etrafında şekillenen Moğolların Kafkasya diplomasisine dair evliliğin önemine vurgu yapan yazar; Melik Eşref’le evliliğinden sonra Gürciye Hatun olarak anılan Tamta’nın ilginç hikâyesini ele almıştır. Gürcü komutan İvane’nin kızı Tamta, Harezmsah Celaleddin Ahlat’ı ele geçirmesinden sonra ona esir düşmüştü. Çalkantılı hayatı bununla da sınırlı kalmayan Tamta, Gürcü ve Ermenilerin hamisi gibi davranan Moğolların generali Baycu’nun Ahlat ve Diyarbakır’ı işgaliyle bu kez Moğolların eline geçmişti. Uzun süre Sayın Han’ın (Batu) nezaretinde kalan Tamta daha sonra Gürcistan Kraliçesi Rusudan’la Moğol Han’ı arasındaki diplomatik ilişkinin seyrine uygun şekilde iade edilmişti. Bu bilgilerden sonra Kral Ulu David’in Moğol eşleri Jidga ve Esukan Hatun’dan bahseden yazar özellikle Jidga Hatun’un Gürcü Krallığı’ndaki otoritesine dikkat çekmiş, Ulu David’e kız veren Moğolların bu davranışını Moğolların sevdikleri ve önem verdikleri bir devlet adamına eş olarak kız veya kadın hediye etme geleneklerine bağlamıştır. Kral Ulu David önceki eşinin bir Moğol olması münasebetiyle ikinci eşinin de Moğol olmasını arzulamış ve bu arzusunu Moğollara bildirmişti. Talebi uygun gören Moğollar ona eş olarak Carmagon Noyan’ın kızı Esukan Hatun’u münasip görerek Moğol-Gürcü ittifakını yeni bir evlilik akdi temelinde sağlamlaştırmışlardı. Buna mukabil Moğolların da Gürcülerden kız aldığını belirten yazar buna misal olarak Sahip Divan Şemseddin Cüveynî’nin Gürcü Huşenk’le evliliğini vermektedir. Bu evlilikten dünyaya gelen çocukları Atabek adını almışlardı. “Gürcü Sarayında Bir Moğol Damat” başlığıyla farklı bir olguya değinen yazar bu kez kızların değil de damatların müttefik saraya gidişini konu edinmiştir. İlhanlılardan Argun Aga Tiflis’te bulunduğu bir sıra Kral II. Demetre’den kız kardeşi Tamara’yı; “Sizin de iyi hatırladığımız gibi babanız (Ulu David), kızını yani sizin kız kardeşinizi benim oğluma gelin olarak vermeye söz vermişti. Ama o yeterince uzun yaşamadı. Şimdi benim ricamı geri çevirip çevirmeyeceğini soruyorum. Oğlum için kız kardeşini bana gelin olarak verecek misin?” şeklindeki sözleriyle oğluna istemişti. Kral, kızını Hristiyan olmayan biriyle evlendirmeye rıza göstermese de teklife mecburen boyun eğmişti. Bu evlilikte Tamara’nın Moğol sarayına gitmesi beklenirken Argun Aga oğlunu Gürcü sarayında damat olarak bıraktı. Buna rağmen zoraki olan bu evlilik daha önceki dönemlerden farklı olarak yürümemiş ve Tamara nefret ettiği eşini bırakarak dağlara kaçmıştı.

Burada aktarılan bilgilerden anlaşıldığı üzere; Kafkasya politikalarını evlilik akitleriyle şekillendirmeye çalışan Moğollar için bu yöntem her zaman olumlu sonuç vermemişti. Gazan Han döneminde Gürcü tahtında oturan Kral VIII. David asi tavırlarıyla dikkat çekmiş ve İlhanlı-Artın Ordu ilişkisinde İlhanlıların elini zayıflatmıştı. Kral’ın eşi Kraliçe Olcetai’nin ön plana çıktığı bu dönemde İlhanlılar asi damatlarına karşı farklı tedbirler almışlardı. Gürcistan kroniği temelinde incelenen bu bilgilere bakılacak olursa bu dönemin Gürcülerin İlhanlılardan bağımsız politika üretmeye başladıkları bir dönem olarak ele alındığı görülecektir.

Yazarın “*Memlûk-Moğol Evlilik Münasebetleri*” adlı başlıkta aktardığı malumatlardan; Cengiz Han’dan itibaren diplomasi temelini akrabalık ilişkileri üzerine kurgulayan Moğolların, ezeli rakipleri olan Memlûklülerle olan ilişkilerinde de evlilik akitlerinin ön planda olduğu anlaşılmaktadır. “*Memlûk tarihi boyunca özellikle de Bahr-i Memlûkler dönemi olarak bildiğimiz süre zarfında neredeyse bütün Memlûk sultanları Moğol kadınlarla evlenmişlerdir.*” şeklinde önemli bir yargıya varan yazar; Memlûk topraklarına sığınan ve vâfidûn Moğol ileri gelenlerinin kızlarıyla evlilik yapan Memlûklü sultanlarından bahsederken Nasır Muhammed b. Kalavun’u bu geleneğin dışında bırakmıştır. Çünkü Nasır Muhammed vâfidûnlar haricinde hanedan mensubu bir Moğol kadınıyla evlenen ilk Memlûklü Sultan’ydı. Soylu bir Moğol kadınıyla evlenmeyi düşünen Nasır Muhammed’in bu iş için kadim müttefiki Altın Orda Hükümdarı Özbek Han’a elçiler gönderdiğini belirten yazar, Sultan’ın Cengiz soyundan bir kızı kendisine eş olarak istediğini belirtir.

Evlilik çağındaki genç prens ve prenseslerin diplomasi uğruna uzak memleketlerde yeni hayatlar kurduğu bu sürükleyici serüvende Moğolistan’dan Anadolu’ya, İstanbul’a, Gürcistan’a ve Mısır’a uzanan evlilik temelli diplomasi geleneğinin diğer bir durağı Kore Sarayı olmuştu. Bu bağlamda Kore sarayıyla olan münasebetler “*II. Bölüm*”ün “*Kore Sarayında Moğol Prensesler*” adlı VI. alt başlığında karşımıza çıkmaktadır. Bu kısımda Kubilay Hanlığı yani Yuan Moğollarının Kore kraliyet ailesiyle kurduğu ilişkinin temelinde evlilikten söz eden yazar bu konuyu ele aldığı ara başlıkta taraflar arasında 28 yıl süren savaşın Kore Kralı Wang Cheol’in (Ko-tjong-Ko-jang) anlaşma yapıp oğlu Veliaht Prens Wang Chon’ü (Wen-tjong) Moğol sarayına rehine göndermesiyle son bulduğunu belirtmiştir. 1270 yılında ise Kore Kralı Moğol baskısından kurtulmak için Oğlu Wang Sim’le evlenmesi için Kubilay’dan bir Moğol prensesi istemişti. İlk teklife olumsuz bakan Moğollar bir yıl sonra teklife olumlu yanıt vermişler ve Kubilay Han küçük kızı Kutluk Gelmiş’in (Khudulugh Kelmish) Kore Kralı Wang Chon’un oğluya evlenmesine müsaade etmiştir. Moğolların Korelilerle olan evlilik ilişkisi hakkında bu ve benzeri bir hayli bilgi aktaran yazar konuyu Moğol prenseslerle evlenen son Kore kralı Wang Ki’nin, Kral Kongmin olarak ülkesini 1351’den 1374’e kadar yönettiğinden bahsederek sonlandırmıştır.

“*II. Bölüm*”ün VII. aynı zamanda kitabın son alt başlığı olan “*İlhanlı Dış Siyasetinde Bölgesel Hanedanlar ve Evlilik*” adlı başlığını 4 ara başlıktan tereküb eden yazar İlhanlılarla yerel hanedanlar arasında gerçekleşen evlilik ilişkilerine; “*İlhanlı-Artuklu Evlilik İlişkisi ve Dünya Hatun*”, “*Musul’da Âsi Bir Damat: Melik Salih İsmail*”, “*Kutluğhanlar ile İlhanlılar Arasında Evlilik Münasebetleri*” ve “*İlhanlı-Salgurlu İlişkisi ve Evlilik*” adlı ara başlıklarda değinmiştir. İlhanlıların Anadolu’ya uzanan evlilik ilişkilerinde Artukluları öne çıkaran yazar Mardin Artuklularıyla Moğollar arasında başlayan ilişkilerin temelini inmiştir. Gazan Han’ın II. Necmeddin Gazi’yle olan ikili ilişkilerinin oldukça olumlu olduğunu belirten yazar bu ilişkilerin Gazan Han’dan sonra da devam ettiğini hatta dönürlük seviyesine çıkarak daha da ilerlediğini vurgulamıştır. Tâbi devletlerin yöneticilerinin kızlarıyla evlilik yapılmasına yönelik pek çok misal barındıran İlhanlı tarihi bu kez II. Necmeddin Gazi’nin kızı Dünya Hatun’la Olcaytu Sultan’ın evliliğine şahitlik etmiştir. Bu evliliğin açıkça siyasi bir

evlilik olduğunu niteleyen yazar bunun sebebini İlhanlıların, Artukluları özellikle de II. Necmeddin Gazi'yi gözden çıkarılmayacak kadar değerli bir müttefik olarak görmelerine bağlamaktadır. Çünkü II. Necmeddin Gazi, Gazan Han'dan itibaren verilen tüm görevleri İlhanlılara sadık bir şekilde yerine getirmiş hatta Suriye Seferi sırasında Gazan Han Telafer otağında konaklarken ona bütün Diyarbakır ve Diyar-ı Rebia yöneticiliğiyle beraber el-Melikü'l-Mansur unvanı vermişti. Nihayet yapılan bu evlilik bu kıymetli müttefiki İlhanlı merkezine daha da sadık ve bağlı hâle getirmişti. Bu durum, yazarın eserin tamamında vurguladığı gibi Cengiz Han'dan itibaren Moğolların tâbi-metbû ilişkilerinde öne çıkardıkları en mühim argümanlarına oldukça muvafık ve mutabıktı.

Yazar bir sonraki başlıkta ise Hülagü'nün Bağdat işgali sonrasında Suriye seferine niyetlendiğinde yaşı doksanı bulan Musul emîri Bedreddin Lü'lü ile Moğollar arasındaki ilişkileri evlilik bağlamında değerlendirmiştir. Celaleddin Harezşah'ın Moğollara esir düştüğünde iki yaşında olan kızı Terken Hatun'u Bedreddin Lü'lü'nün oğlu Melik Salih İsmail'e uygun gören Moğollar bu evlilikle Musul'daki hâkimiyetlerinin devamını sağlamak niyetindeydiler. Yazar burada aslen bir Moğol olmasa da onların geleneklerine uygun yetişen Terken Hatun'u da Moğol prensesi kategorisinde değerlendirmiş ve Ayn-ı Câlût sonrası yeniden şekillenen dış politikada aldığı rollerden bahsetmiştir. Eşinin Sultan Baybars'ın yanına gitmek üzere yola çıktığından ve yaptığı planlardan Moğolları harfiyen haberdar etmesi de bunu göstermektedir. Diğer taraftan yazar Terken Hatun'la evli olan Melik Salih İsmail'in artık asi bir damat olduğunu kaydeder.

Ayrıca Kutluğhanlarla İlhanlılar arasındaki evlilik ilişkilerine geniş yer veren yazar "II. Bölüm"ü aynı zamanda eserini İlhanlı-Salgurlu ilişkilerine değinerek nihayetlendirmiştir. Kutluğhanlardan Barak Hacib'in dış siyasette ve askeri meseleleri çözüme kavuşturmada en az Moğollar kadar kadın figürünü mahirane bir şekilde kullanabilen bir kişilik olduğunu belirtmiştir. Hatta yazarın aktardığına göre Barak Hacib'in, Şucaeddin Ebu'l Kasım'ı erkek elbisesi giydirdiği kadın savaşçılar sayesinde kazandığı anlaşılmaktadır. Yazar tâbi devletlerin kızlarını Moğol sarayına gönderirken gerektiğinde kızları sayesinde Moğol sarayında nüfuz sahibi olabilmek niyetlerinin de olduğunu belirtir. Yazar ayrıca bazı kaynakların Terken Hatun'la ilgili söz ettikleri bazı mevzuların yanlışlığına dikkat çekmektedir. Bu kaynaklar onun Padişah Hatun adlı kızını erkek gibi yetiştirmek suretiyle Moğollara gelin gitmesini engellediğini ve böylelikle; "Her yılbaşında kendisi ve oğulları için aralarından seçsin diye bütün kızlar hükümdara takdim edilmelidirler." şeklindeki yasaya aykırı davrandığını belirtir. Hatta kızına bu sebeple Hasan Şah adı verdiği de kayıtlar arasındadır. Ancak yazar tüm bu iddiaları reddederek sonraki siyasî hadiseleri ve Terken Hatun'un başı her sıkıştığında İlhanlı sarayındaki kızına giderek Abaka Han'dan yardım isteğini iletmesini bu iddiaların yanlışlığına delil sunmuştur. Yazarın bu ve benzeri iddialara karşı getirdiği karşı deliller okuyucuyu ikna edici niteliktedir. Bundan başka Moğolların oğullarını tâbi hükümdar kızlarıyla evlendirmesinin altında yatan diğer bir sebebin bu devletlere mirasçı olma istekleri olduğunu da belirten yazar İlhanlı-Salgurlu ilişkilerinde evlilik mevzuuna değinerek eserini tamamlamıştır.

“Sonuç” ve “Kaynakça” kısmından sonra “Ekler” başlığıyla kitaba ilave edilen kadın temalı Moğol ve İlhanlı dönemlerine ait birtakım figür ve görsellerin konunun anlaşılması açısından okuyucuya kolaylık sağladığı muhakkaktır. Kadınların giyiminden protokoldeki yerlerine, doğum anları ve birtakım merasimlerdeki durumlarına kadar pek çok konuda görsel anlamda okuyucuya fikir veren bu resimler çağdaş eserlerde İlhanlı tarihçilerinin yer verdiği görsellerden oluşmakta ve bu açıdan da esere değer katmaktadırlar. Bu görseller birer minyatür tasvir niteliğinde olsa da okuyucunun tahayyül sınırını bir hayli zorlayama yetmiştir. Yazarın eserin tamamında takip ettiği akademik bir o kadar da sade anlatım tarzının bu derece karmaşık konunun kolaylıkla anlaşılmasına katkı sağladığı görülmektedir. Gereksiz ayrıntılardan kaçınmaya azami ölçüde riayet eden yazar, okuyucunun konu bütünlüğünden sapmasının da önüne geçmiştir. Pek çok ana kaynağın yanında güncel literatüre de hâkim olan yazar eserleri özellikle de Farsça ve İngilizce eserleri doğrudan orijinal dillerinde kullanmış ve kaynak dilini sadeleştirerek okuyucuya takdim etmiştir. Alanında önemli bir boşluğu doldurduğunu düşündüğümüz bu eser ayrıca yeni çalışmalar içinde bir çıkış noktası mesabesi elde etmiştir.